

Catherine Horel

Horthy

Kossuth Kiadó

A fordítás alapja:
L'AMIRAL HORTHY Régent de Hongrie de Catherine Horel
© Perrin, un département d'Édi8, 2014

Fordította Ferch Magda

Borító Kiss Áron

Cet ouvrage, publié dans le cadre du Programme d'aide
à la publication (P.A.P.) Kosztolányi, a bénéficié du soutien
de l'Institut français en Hongrie.

Ez a mű a Magyarországi Francia Intézet támogatásával
a Kosztolányi Könyvtámogatási Program (P.A.P.)
keretében jelent meg.

**INSTITUT
FRANÇAIS**
BUDAPEST

ISBN 978-963-09-8728-8

Minden jog fenntartva

© Catherine Horel 2014

© Kossuth Kiadó 2017

© Hungarian translation Ferch Magda 2017

*Bernard Michel (1935–2013) professzor, témavezetőm emlékére –
az ő jóindulata és bátorítása kísérte pályámat*

*„A történetírásnak az is feladata, hogy véget vessen
a magyarok teljesen megalapozatlan Horthy-mítoszának.”*

LUDWIG WINDISCH-GRAETZ*

Előszó

Hogyan lehet életrajzot írni Horthy tengernagyról a mai Magyarország viszonyai között? Mióta Orbán Viktor 2010-ben másodszor is hatalomra jutott, a kormányzó alakjának megújulása, amely már korábban, 1990 után elkezdődött, mintha újabb lendületet kapott volna. Politikailag erősen polarizált országban kihasználják a történelmi személyiségeket, ez nem mai keletű. Talán ez a magyarázata annak, hogy az életrajz műfaja nehezen érvényesül a magyar történetírásban, és hogy csak a legutóbbi időben jelentek meg minőségi munkák a XX. századi történelem szereplőiről.¹ Összezavart emlékezetnek vagyunk tanúi, és ez kemény feladat elé állítja a távolságtartó történetírás művelőit. Ma már új szemlélettel közelítik meg a két háború közötti döntéshozókat, köszönhetően például Romsics Ignác munkáinak, különösen Bethlen István-életrajzának, amelyet Ablonczy Balázs Teleki Pál-ról írott kitűnő könyve követett.² Egyébként minden úgy megy, mintha „megkerülnék” Horthyt, mintha nem mernének szembenézni vele. Márpedig, amint Jacques Le Goff helyesen jegyezte meg Szent Lajosról készült művével kapcsolatban, az életrajz lehetővé teszi, hogy „egy személy köré gyűjtsék mindazokat az iratokat, amelyek rávilágítanak egy társadalomra, egy civilizációra, egy korszakra”.³

Más történészek külföldi személyiségek iránt érdeklődtek, magyar területen azonban a XIX. század nagy nevei tabunak számítanak, a kollektív emlékezet Széchenyi István és Kossuth Lajos között őrlődik, az ő státuszuk kizárja a távolságtartó megközelítést. Mint a Duna, amely kettészeli az országot, a magyar történelmi tudat is megosztott: a kompromisszum hívei, a *labancok*, és az intranzigens hazafiak, a *kurucok* között. Az elnevezés a török megszállás és a kettős – a török és az osztrák – hűbériség idejére utal vissza. A javarészt katolikus labancokat az osztrákok szövetségeseinek tartják, a zömmel protestáns kurucokat pedig Ausztria ellen lázadóknak. Ez a megkülönböztetés a XVII. század vége óta él a köztudatban, a hatalom rendszeresen előveszi, sőt manipulál vele.

Ha Horthy születésétől kezdve foglaljuk össze Magyarország történetét, azt látjuk, hogy labanc és kuruc időszakok váltakoznak benne: az osztrák–

magyar dualizmus 1867-től 1918-ig tisztán a kiegyezés jegyében telik, a kommunista rezsim viszont a teljes kuruc örökséget kisajátítja uralma igazolására és arra, hogy feledtesse szovjet eredetét: megteszi dialektikus folyamatnak, amely a szocializmus győzelméhez vezet. Nem lehet azonban teljesen megtagadni a két örökség közül sem egyiket, sem másikat, és az, amelyik éppen kisebbségben van, kisebb-nagyobb torzulásokat elszenvedve él tovább.

A két háború közötti időszak viszont értelmezési problémát vet fel, érvényesülnek benne nagyon tisztán kuruc elemek, kezdve a nemzeti függetlenséggel, de ugyanolyan nyilvánvalóan ott a labanc környezet is, amelynek a kormányzó a megtestesítője. A Horthy-rendszer megkísérel szintézist teremteni a nemzeti karakter két pólusa között, kezdve a vallással. Orbán Viktor kormánya ma ezt az utalást sajátítja ki, a miniszterelnök szívesen állítja be magát a gondviselés emberének, a párhuzamok a kormányzósággal azonban egyszerre abszurdak történetileg, és veszélyesek politikailag. Ez a légkör különösen megnehezíti egy Horthy-életrajz megírását, mert a magyar közönségben róla élő képre a tömjénezők és az elszánt ellenzők közötti erős kettéosztottság nyomja rá bélyegét. Az 1989-es demokratikus átalakulás az előző rendszerben kegyvesztetté váltak módszeres újraértékeléséhez vezetett: minél jobban be voltak feketítve korábban, annál magasabb polcra helyezték őket. Mivel Horthy kormányzó a kommunisták egyik fő céltáblája volt, most piedesztálra állították, merthogy korábban ördögöt csináltak belőle. Hasonlóképpen, a horvátok és szlovákok által 1991-ben, illetve 1993-ban elnyert nemzeti függetlenség adott alkalmat Ante Pavelić és Jozef Tiso felmagasztalására. Az ő rendszerük pedig rövidebb ideig tartott, politikai jelentőségük is sokkal kisebb volt, mint Horthyé, és az örökségükről zajló vita sem hasonlítható ahhoz, ami Magyarországon dúl.

A történelmi távlat tehát hiányzik a mai viszonyok között, ezért látszik célszerűnek, hogy előálljunk egy Horthy Miklós-életrajzzal. Jelenleg nincs róla biográfia sem franciául, sem más nyelveken. Az egyetlen tudományos értékű mű, Thomas Sakmyster *Admirális fehér lovon. Horthy Miklós 1918–1944*⁴ című kötete ma már alig hozzáférhető a nagyközönség számára, és csak a kormányzóság időszakát tárgyalja. A többi forrás a kommunista időszakban készült terhelő portré, mint például Vas Zoltán⁵ – egyébként nagyon érdekes – könyve, vagy a hozzátartozók Horthy életében írott dicsőhimnuszai⁶. Más tanúvallomások közvetlenül a restaurációs kísérletekre utalnak vissza, IV. Károly környezetéből származnak, és támadják Horthyt akkori szerepe miatt⁷. A publikációk skálája 1989 óta kiszélesedett, kezdve azzal, hogy 1990-ben újra kiadták Horthy *Emlékiratait*: az első magyar nyelvű kiadás az emigrációban, Torontóban jelent meg 1974-ben. Majd bizonyos „inflálódás” következett Horthy két fiának szentelt művekkel⁸, melyek em-

lékirataival⁹, fotóalbumokkal és a Horthy-mítosz más változataival, Koltay Gábor 2006-os dokumentumfilmjével a csúcson.

Horthy Miklós életútját két egyértelmű időbeli cezúra tagolja nagyon világosan három szakaszra: 1868–1919, 1920–1944, 1945–1957 – ezek határozzák meg e könyv hármass felosztását is. Azonnal felismerhető a három időszak közötti aránytalanság, nekünk azonban a teljes korszakot, Horthy egész életét kell áttekintenünk. Az időbeli aránytalanságot általában azzal magyarázzák, hogy Horthy eltűnik az 1920 és 1944 között viselt kormányzói tisztség mögött (a vele foglalkozók többnyire csak erre az időszakra összpontosítanak), ám meg kell állapítanunk, hogy ez mesterséges értékrend, amely a tisztség jelentőségéből és abból a történelmi összefüggésrendszerből következett, amelyben ezt az értékrendet felállították. Thomas Sakmyster könyve nem veszi figyelembe sem a korábbi időszakot, sem a későbbi éveket, ezeket csak összefoglalja, néhány oldalon. Horthy kiegyensúlyozottabb az *Emlékirataiban*, többet foglalkozik ugyan a kormányzóság időszakával, de mindössze egyharmaddal több oldalt szán rá. Nagyon ritkák azonban a portugáliai száműzetésre vonatkozó írások és források: mintha Horthy kilépne az időbeli keretből, az *Emlékiratok* elbeszélése befejeződik, az utolsó évek – néhány tanúvallomástól eltekintve – gyakorlatilag nincsenek dokumentálva. Ezért terjedhetett el az a legenda, hogy az 1956-os forradalom tragikus kimenetele után átcélt sok siettetten Horthy halálát.

Még nagyobb jelentőséget kap az időről gondolkodás, ha a kormányzó életkorára is gondolunk. Horthy 1918-ban ötvenéves, idézzük fel itt, miként írt De Gaulle tábornok (londoni időszakára emlékezve) *Háborús emlékirataiban*: „Amint a visszavonhatatlan szavak útjukra indultak, éreztem, hogy véget ér előző életem. Negyvenkilenc esztendősen olyan emberként bocsátkoztam ebbe a kalandba, akit a sors minden megszokásból kilendített.”¹⁰ Akkor már nem három időszak ritmizálja Horthy életét, hanem csak kettő. Az első a Habsburg Birodalom bukása „előtti”, a másik az „utáni”, ami nemcsak rá érvényes, hanem a Monarchia sok más tisztjére, tisztviselőjére és diplomatájára. *Emlékiratai* megmutatják, hogy gondolatvilága nagymértékben a Császári és Királyi Haditengerészet szolgálatában eltöltött éveiből következik. Horthy pedig nem tervezte, hogy újra szolgálatba áll, el kell tehát töprengenünk azon, milyen súllyal neheztedek a körülmények, a meggyőződés, a személyes ambíció, a kötelességtudat és az áldozatvállalás erre a majdnem nyugdíjas korú férfira, és ösztökölték arra, hogy elkötelezze magát. Élete ettől kezdve 1944 októberéig összefonódik Magyarország történelmével. Úgy tűnik, véletlenül jutott hatalomra, csaknem akarata ellenére, mégis

közel negyedszázadig hatalmon maradt. Hogyan hagyhatott ilyen mély nyomot országa történelmében egy átlagos intellektuális képességű férfi, az Osztrák–Magyar Monarchia eleve banális pályafutású tengerésztisztje?

Vissza kell tehát térnünk annak az embernek az életére, aki 1918-ban ötvenéves, de akinek előéletét, képzettségét, eszméit, pályafutását senki sem vizsgálta. Az osztrák levéltári anyagok eltűntek Budapest ostromakor, 1944 decembere és 1945 februárja között: Horthy személyes iratait, amelyeket a bécsi katonai levéltárban (Kriegsarchiv) őriztek, Wilhelm Miklas elnök átadta neki Bécsben, amikor hivatalos látogatáson ott járt. Más személyes iratok akkor vesztek el, amikor Horthy 1918 novemberében elhagyta pólai rezidenciáját, illetve amikor a magyar Vörös Hadsereg, majd a román csapatok 1919-ben feldúlták a kenderesi családi birtokot. *Emlékiratai* elején Horthy elmondja, hogy barátokhoz, rokonokhoz és korábbi munkatársaihoz fordult, hogy rekonstruáljon bizonyos eseményeket, mert jegyzetek híján már nem tudta meghatározni a pontos időrendet¹¹. Amikor a szovjet hadsereg megostromolta Budapestet, a források nagy része végképp szétszóródott, a legtöbb ott helyben, vagy már korábban a németek tulajdonába került. A Magyarországra vonatkozó iratanyag egy részét a Szovjetunió 1959-ben visszaadta a magyar kormánynak; ez szolgáltatta az 1962-ben kiadott „Titkos iratok” alapját, de gyanítjuk, hogy a szövegeket úgy válogatták össze, hogy a kötet Horthyra nézve kedvezőtlen kicsengésű legyen.¹²

Horthy, aki 1909 és 1914 között Ferenc József szárnysegédje volt, vitathatatlanul a régi rendszer emberének látszott, és kétségkívül az is volt. Bizonyos szempontból az uralkodó reinkarnációjaként jelenik meg, politikai döntéseiben mindvégig ő marad számára a hivatkozási pont. A kommunista történetírás 1945 után fasiszta diktatúrának minősítette „uralkodását”, a magyarországi demokratikus átalakulás óta megkezdődött átértékelés pedig elfedi, hogy nincs elemzés az emberről és a nevét viselő rendszerről. Hamvainak hazahozatala 1993-ban félhivatalos újratenetetésre adott alkalmat – ennek a jelentését is vizsgálni kell.

Gondolkodnunk kell tehát az időről, a korról, és gondolkodnunk kell életének teréről vagy tereiről is, ám itt ugyancsak szembeszökő az ellentét a katonai – pontosabban az őt a világ végére eljuttató tengerésztiszt – karrier szélsőséges mobilitása és a kormányzóság immobilitása között. A Trianon utáni Magyarország elszigeteltsége nem kedvez a kormánytagok szokásos hivatalos látogatásainak. Horthy csak az 1930-as évek közepén jut ki az ország szűk keretei közül, és akkor is kizárólag az olasz és német szövetségsekhez látogat el Ausztrián keresztül. Németországi tartózkodása után (1945–1948) már nem hagyja el portugáliai száműzetésének helyszínét, csak egy rövid nagy-britanniai utazás a kivétel. Kormányzósága idején tehát a tér

beszűkül, Budapestre, a gödöllői rezidenciára, valamint a kenderesi családi birtokra összpontosul.

Egy kiegyensúlyozott életrajznak az a célja, hogy olyannak mutassa a Horthy-rendszert, ahogyan az 1920 és 1944 között működött: kétségkívül tekintélyuralminak, számos tekintetben retrográdnak, az olasz és német fasiszmustól azonban nagyon távol állónak. Horthy nem volt fasiszta, de vajon mi járt a fejében? Úgy képzelte, hogy visszatér a királysághoz, megkoronáztatja magát, vagy átadja a hatalmat a fiának? Kálvinistaként a hagyományos keresztény, azon belül viszont – paradox módon – inkább a katolikus értékekre helyezte a hangsúlyt. Nem hozott létre személyi kultuszt, de a képe ott volt mindenütt. Simán gördülő magánéletében nem volt helye semmiféle revelációnak, és fiai kiruccanásai sem számítottak rendkívülinek. Reakcióként eltúrte a modernitás nyilvánvaló formáit (zenében, építészetben), és nem nagyon szólt bele kormányai politikájába. Akkor Horthy tevékenysége tehát végső soron a revizionista külpolitikára korlátozódik, amelyet Magyarország a trianoni szerződéssel érvényesített feldarabolás óta folytatott? Könnyű gúnyolódni ezen a flotta nélküli admirálison, a király nélküli királyság kormányzóján, de tudjuk, hogy Magyarország mozgásterére korlátozott volt, és hogy ezt Horthy is tudta, azt viselkedése bizonyítja a Habsburg-restaurációs kísérletek idején.

A nyitott kérdések, amelyekre ez a három részből álló életrajz megpróbál választ adni, a következők:

– A nemzedéki kérdés. A magyar történelemről 1790 óta gyakran nemzedékekben gondolkodtak. Születési dátumánál fogva Horthy az 1867-es kiegyezéséhez tartozik, tehát a dualizmus terméke, a dualizmus struktúráiban élt, különösen katonai téren. Gondolatvilágát két igen sajátos, ellentétes keretben építi fel: a kálvinista, inkább kuruc magyar földbirtokos családjában és az inkább labanc, ám az osztrák világhoz képest elég önálló és nyitott haditengerészetében. A hadsereghez tartozása gyanakvóvá, sőt ellenségessé tette a politika világa iránt, aminek lesznek következményei kormányzósága alatt.

– E könyv szerzője szerint a személyiség kulcsa a két restaurációs kísérletben rejlik: Horthy olyan helyzetbe kerülve, amelynek szabályait ismeri, habozás nélkül meghozza élete utolsó meghatározó döntését. IV. Károlyal szemközt Ferenc Józseftől kölcsönzött tartást vesz fel. A kérdés, hogy tervezte-e önmaga megkoronázását, ettől kezdve tárgyaltan, azon viszont el lehet töprengeni, hogyan képzelte utódlását úgy, hogy ne beszélhessünk „Horthy-dinasztiáról”. A kortársakat joggal foglalkoztatta a jövő, a rendszer ócsárlói dinasztikus ambíciókkal gyanúsították Horthyt. A körülötte kialakuló személyi kultusz egyik dimenziója a fiát és az unokáját társította hozzá.

– A rendszer természetének kérdésére és a fasizmussal való kapcsolatára rávilágítottak a már említett magyar történészek legutóbbi kutatásai és azok a fasizmusról szóló munkák, amelyek lehetővé tették, hogy világosan elkülöníthetők legyenek a fasizmust életbe léptető és támogató rendszerek, pártok. Horthy környezetében és a hatalmi gépezetben kétségtelenül voltak olyan személyiségek, akik rokonszenveztek az olasz fasizmussal vagy a német náciizmussal, de ő maga nem állt közel hozzájuk. Gyöngeség és határozatlanság azonban gyakran jellemezte politikáját ebben a tekintetben. 1919-től forgolódtak körülötte emberek, akik dicsérték, ha nem is a fasizmust, a korporatizmusnak azt a formáját, amely Ausztriában 1934 után jelenik majd meg. Rendszerének alapja az ellenforradalom embereinek és eszméinek antidemokratizmusa. A hadsereg egy része Németország ötödik hadoszlopa lett, és Horthy nem szállt szembe a dolgok ilyenén alakulásával.

– A revizionizmus, amely a Horthy-rendszer létjogosultságát adta, a két világháború közötti egész időszak vezérfonala. Ez indukálta az összes külpolitikai döntést, megegyezést teremtett a politikai osztályban, messze túlmenően a hatalomhoz és a szélsőjobbhoz közel álló körökön. Magyarország az első világháború után nem tudott kitörni a legyőzöttek táborából, ezért olasz–német hatás alá került. A revízió rendszerré, a rezsim fő propagandaeszközévé vált. Egyes területek 1938 és 1941 közötti „visszahódítását” a kormányzó győzelmeként ünneplik. A Trianon okozta traumát még a mai szélsőjobb, a Jobbik is kihasználja.

– A Horthy-rendszer antiszemitizmusa nagyon fontos probléma a kormányzás időszakának tárgyalásában, de nem szeretném megtenni mindegyik felett meghatározó tényezőnek. Horthy felelőssége az 1919–1920-as fehérterrorban erősen problematikus: *Emlékirataiban* teljesen felmenti magát, a szegedi különítményesek reakciós cselekedeteit azonban olyan túlkapások kísérték, amelyek később a *numerus clausus* bevezetésében fejeződtek ki. A rendszer bevezette a zsidótörvényeket, hogy Hitler kedvében járjon, és fokozatosan „disszimilálta” a zsidókat a magyar társadalomtól. A második világháborúhoz vezető években – Magyarország csak 1941-ben lépett be a háborúba – a zsidókérdés dominált. Horthy kértelmű szerepet játszott ebben a folyamatban. Felhatalmazást adott a zsidóellenes törvények elfogadására 1938-tól, de ellenezte a deportálásokat, azok csak 1944 márciusában, a német megszállás után kezdődtek, a budapesti zsidók deportálását pedig megakadályozta. Horthy nagyon ritkán lépett közbe személyesen, de mindig hagyta, hogy mások tegyék, amit tettek, ám bizonyos keretek között – mindezt elfogulatlanul, prekonceptiók nélkül kell elemezni. Megint adódik az összehasonlítás: Tiso szlovákiai rendszere és Emil Hácha cseh köztársasági elnök kormánya helyezheti érdekes megvilágításba ezt a kérdést.

– Horthy sorsa németországi fogsága idején. Hosszú kihallgatások után Horthyt csak tanúként idézték meg a nürnbergi perbe. Hogy miért nem vádolták meg, annak számos oka van, és mindegyiket távlatból kell vizsgálni. A nagyhatalmak álláspontja meghatározó volt abban, hogy elkerülte a bíróságot vagy a kiadatást Magyarországnak, ahol biztosan elítélték és kivégezték volna, ahogy más vezetőket Közép-Európában. A tárgyalásokban, amelyek oda vezettek, hogy a család végül a portugáliai száműzetést választotta, rejlik néhány homályos pont éppúgy, mint az elhúzódó várákozásban a tárgyalások megkezdése és a család 1949. januári Lisszabonba érkezése között. A nyolcvanéves száműzött nem aktív vezető politikus életét éli, annyi volt uralkodó és vezető gyűlt össze azonban Estorilban és általában Portugáliában, hogy el kell gondolkodnunk azon, vajon volt-e Horthynak valamiféle erkölcsi tekintélye, hatása a magyar emigránsokra. Fel kell deríteni, hova járt, milyen volt a hétköznapi élete, annál is inkább, mert az 1956-os forradalom eseményeit hozzátartozói olyan traumának állítják be, amely siettetten a halálát.

– *Emlékirataiban* Horthy igen diszkréten kezeli magán- és családi életét, nincs ebben semmi meglepő, hiszen kálvinista, a hagyománynak megfelelően nagyon tartózkodó, ez jellemző nemzedékére éppúgy, mint a katonás habitusra. Néhány homályos rész ezért felderítetlen marad, például két lányának korai halála, amiről keveset tudunk, kisebbik fiának viszonylagos fegyelmezetlensége, általában a családi élete. A nők gyakorlatilag hiányoznak az elbeszélésből, pedig úgy tűnik, felesége szerepe meghatározó volt: megérdemel egy portrét, amelyet menyé személyes emlékei és más korabeli tanúvallomások egészíthetnek ki. A Horthy család tagjai több vallást gyakoroltak, ezt az aspektust, amelynek, úgy tűnik, Horthy nem tulajdonított jelentőséget, én alapvetően fontosnak tartom, mert a Horthy-rendszer hangsúlyosan keresztény és főleg katolikus: kálvinista apa, katolikus anya, ezt a sémát másolja ő is hitvesével, és ugyanígy tesz István, idősebb fia, amikor katolikus lányt vesz feleségül.

– Horthy maga írja *Emlékiratait*, ami egyszerre szerencse és átok életrajzírójának. Nem vezetett naplót, nem voltak feljegyzései vagy bármiféle más, személyes jellegű írásai. Felesége 1944–1945-ben írott naplójából¹³ menyé idéz. A küldetéseiről készült hivatalos stílusú, az államapparátusnak szóló jelentéseken kívül fennmaradtak beszédei és rövid felszólalásai, ezeket általában ő maga írta, minthogy „kabinetje” szárnysegédjéből és egy kis létszámú csapatból állt. Az *Emlékiratok*at Portugáliába érkezése után fogalmazta, a szöveg nyilvánvalóan megsínylette a visszatekintő előadásmódot és egy olyan ember önigazolási törekvését, aki tudja magáról, hogy vitatott személyiség. Sokat elárulnak azonban gondolatvilágáról, a *Lebenswelt*ről és arról, hogyan

ítéli meg saját szerepét; kétségkívül kevésbé merev, könnyebben barátkozó embernek mutatja önmagát, mint amilyennek általában lefestik.

– A személyi kultusz. A rendszer által sugárzott hivatalos Horthy-képen elsősorban a revízió, majd az 1938–1940-es területi gyarapodások bajnokának vonásait erősítették mind jobban. „A haza megmentője” alakját már 1919-től formálgatták, és az 1920-as választási kampányban is éltek vele, hogy a kormánypárt felé tereljék a szavazatokat. A revizionista propaganda később – nyilvánvaló óvatosságból – mégsem használja fel a kormányzó személyét, sőt fokozatosan leválasztják a rendszer hivatalos diskurzusáról. A Horthyról megfestett kép homlokegyenest különbözik a német vagy olasz vezetők megjelenítésétől. Itt megint inkább Tisóhoz, sőt Pétain marsallhoz közelítünk, a vichyi Franciaország szolgálatat érdekes összehasonlítási szinteket: emlékeztetés az első világháború fegyvertényeire, a „gondviselés embere” tematika, visszatérés a paraszti világ értékeihez. Részletesen kell tanulmányoznunk bizonyos nagy médianyilvánossággal kísért eseményeket: a németországi látogatásokat, amelyek konfliktusokkal terhelt részletei rejtve maradnak, a másik oldalon pedig vizsgálandók az Olaszországgal és bizonyos mértékben Ausztriával való kiváltságos kapcsolatok. A két világháború közötti időszakban csak két hivatalos látogató érkezik Magyarországra: 1937 májusában Wilhelm Miklas osztrák elnök, majd III. Viktor Emánuel, Olaszország királya – mindketten Horthynak a két országban tett, 1936. novemberi, udvariassági látogatását viszonzozzák. Az 1938-as eucharisztikus kongresszus, a másik nagy médiafigyelmet keltő momentum több szinten is kiemelt jelentőségű: mint a keresztény Magyarország felmutatása, mint az Olaszországhoz fűződő jó kapcsolatok megerősítése, mint a fasizmustól élesen megkülönböztetett „politikai vallás” határozott igenlése, s mint a katolicizmus és a protestantizmus közötti nemzeti egység megteremtésére irányuló törekvés. Ezt a kivételes eseményt párhuzamba állították Szent István kultuszának terjesztésével, ami a rendszer identitásának egyik alapja: az augusztus 20-i körmenetet minden évben a református Horthy vezeti, tanúskodva arról a szövetségről, amelynek hagyománya a XIX. század végére vezethető vissza, amikor a miniszterelnök vezette a menetet, bármilyen vallású volt is.

– Az emlékezet tanulmányozása. Miután a kommunista rezsim diabolizálta, a rendszerváltozás 1990 után Horthy felmagasztalásához vezetett: ennek első fénypontja a kenderesi újratemetés volt 1993 szeptemberében. Antall József és kormánya az 1945 előtti értékekhez való visszatérés politikáját hirdette, ezt folytatta bizonyos mértékben az első Orbán-kormány 1998 és 2002 között. A két háború között és közvetlenül a háború utáni időszakban élt számos történelmi személyiség emléke került vissza a történelmi diskurzus folyamatába. Néhányuk földi maradványait hazahozták és hivatalos csermő-

niával Magyarországon temették el – a Rákóczi-szabadságharc és az 1848-as forradalom hőseinek kijáró gyakorlat szerint, amelyet a XIX. század végén vezettek be –, ez tagadhatatlanul magyar sajátosság, amely az ország mozgalmás történelmével magyarázható. Ezen túl antropológiai dimenzióba, szélesebb összefüggésbe is helyezi azzal, hogy átveszi és felhasználja a hagyományos temetés bizonyos elemeit. Horthy hamvainak visszatérésére egy másik vitatott személyiség, Mindszenty bíboros hamvainak 1991-es hazahozatala után került sor, és a hatóságok kettős beszédének tárgya lett, ami végül visszaszerezte az eseménynek a nagy médiafigyelmet. A kenderesi birtok ma a legfontosabb Horthy-emlékhely Magyarországon, ennek megfelelően kell elemezni látogatottságát és a vele kapcsolatos diskurzust. Ma is látható a ház, ahol a család élt, a kriptá, ahol Horthy és hozzátartozói nyugszanak 1993 óta. Az utóbbi időben azonban új emlékművek bukkannak fel, a kormány óvakodik attól, hogy szorgalmazza felállításukat, mégis megtalálhatók számos Fidesz-vezetésű helyen. Horthyról és a két világháború közötti időszakról szóló új publikációk és újrakiadások sora tanúskodik erről az emlékezetkultusról. A mai kormány megszállott kommunizmusellenességében kihasználja ezt a nekibuzdulást. Nagy a kísértés, hogy megszépítsék a múltat, eltüntessék belőle a Horthy-rendszer egyenetlenségeit. Koltay Gábor újabb filmjei Trianonról (2004) és a kormányzóról (2006) a két világháború közti időszak ilyenfajta újrafelfedezésének fejleményei, politikai jelentésük azonban elgondolkodtató a történész számára, ugyanis messze van a tudományos távolságtartástól.

ELSŐ RÉSZ

A TENGERÉSZ

1868–1918

I.

Magyarország 1868-ban

Horthy Miklós 1868-tól 1918-ig az Osztrák–Magyar Monarchia keretén belül éli az életét. Az 1867-es kiegyezés mélységesen megváltoztatta a Monarchia szerkezetét, Ausztria és Magyarország kapcsolatát. Horthy olyan országban látja meg a napvilágot, amelyet összetett alkotmányos rendszer irányít, minthogy két alkotóeleme, a két állam lényegileg különböző alapokon nyugszik. Ausztria dinasztikus állam, olyan országok és területek összessége, amelyeket azóta fog egybe, mióta a Habsburgok a XIII. század végén megérkeztek a Duna-medencébe. Ezek az egységek megőrizték saját parlamentjüket (diétájukat). Itt a császár az isteni jogokkal felruházott uralkodó. Magyarország, épp ellenkezőleg, mióta a XI. század végén királyságként létrejött, központosított állam, még ha népessége sokféle etnikumú is. A magyar monarchia a királyválasztás elvén alapult 1526/1527-ig, amikor a törökök elleni mohácsi csatavesztés után a Habsburg I. Ferdinándot emelték trónra. Így lettek a Habsburgok a magyar királyság örökös uralkodói, noha tisztelik az ország jogait és megtartják központosított szerkezetét. A XIX. században tehát könnyen fejlődik nemzetállami irányba, a többi nemzetiség azonban fokozatosan kétségbe vonja a központosítást és a magyar dominanciát, bennük is ébredszik a nemzettudat.

Az 1848-as forradalom volt a nemzetek központi hatalom elleni harcának első alakváltozata, ekkor szakadt el Magyarország. Ahhoz, hogy Ausztria visszaszerezze – Ferenc József 1848. december 2-i trónra lépésével állt e törekvés élére –, háborúra volt szükség, amely Ausztria számára kedvező kimenetelét csak I. Miklós cár támogatásának köszönhetette. A szabadságharc utáni évek neoabszolutista rendszere eltiporja az államok jogait, elsőként Magyarországeit. Az 1860-as évek elejéig kell várni, hogy kiderüljön: ez a kormányzási rendszer zsákutcába vezet. Ausztria ráadásul gazdasági nehézségekkel küszködik, nemzetközi helyzete több konfliktus miatt megrendül. Az észak-itáliai háborúban elszenvedett vereség a félsziget egységsüléséhez

és Lombardia, a birodalom egyik leggazdagabb tartománya elvesztéséhez vezet. A hagyományosan Habsburg-oltalom alatt álló német térség uralmáért folyó, 1848 óta egyre erősödő versengés Poroszországgal az 1866-os osztrák–porosz háborúba torkollik. A vesztes Ausztriának le kell mondania Velencéről és igényeiről a német államokra, amelyek, mint tudjuk, 1870-ben végül egyesülnek. A parlamentarizmussal, amelyet az 1860-as októberi diplomával és az 1861-es februári pátensszel vezetnek be újra fokozatosan a birodalomban, megjelennek a fennálló renddel vitázó tényezők is, és létrejön a megbékélés az uralkodó és a diéták, valamint az uralkodó és Magyarország között.

A megbékélés Magyarországon olyan érdek, amelyet mindkét oldalon jól értenek: Ausztriának szüksége van a magyarországi javakra és a biztonságát garantáló térségre, nem engedheti meg magának, hogy potenciálisan rebellis országgal legyen határos. A magyarok bekötötték 1849-es sebeiket, és megértették, hogy a szeparatizmus bukásra van ítélve. A parlamenti élet megújulása Pesten lehetővé tette, hogy összeálljon egy olyan csoport, amely támogatja a tárgyalást. A vezetőjük, Deák Ferenc (1803–1876) körül kialakuló párt megegyezik a vármegyei gyűlésekkel, és előkészíti az 1867-es kiegyezést Ausztriával. A császár gróf Andrássy Gyulát (1823–1890) nevezi ki miniszterelnöknek. Ő dolgozza ki Deákkal a kiegyezésre vonatkozó törvényjavaslatot, és ő a tényleges megvalósítás első számú kovácsa. Ferenc József visszaállítja a magyar alkotmányt, a magyar országgyűlés elfogadja a kiegyezést. 1867. június 8-án ünnepélyesen Magyarország királyává és királynőjévé koronázzák a császárt és hitvesét. Ugyanakkor alkotmányos törvényeket fogadnak el a birodalom mindkét része számára, ezeket a császár 1867-ben jóváhagyja. Az egyezséggel létrehozott új építmény alapja az uralkodó, Ausztria császára, Magyarország királya, a három közös minisztérium: hadügy, külügy és pénzügy, a két kormány kölcsönösen a saját parlamentjének felelős. Ausztriában az örökös tartományok megtartják saját diétájukat, ezen felül képviselőket küldenek a *Reichsraet*-ba. Kimondják, hogy az osztrák és a magyar parlament tagjaiból kikerülő küldötteknek tízévenként felül kell vizsgálniuk a kiegyezést. Vitáik lényege, hogy megállapítsák a részesedést, amit mindkét egységnek (Cislajtániának, azaz a Lajtán inneni Osztrák Császárságnak és Transzlajtániának, azaz a Lajtán túli Magyar Királyságnak) be kell fizetnie a közös költségvetésbe. A katonai kérdések is ádáz alkudozások tárgyát képezik.

Magyarország egy része elégedetlen ezzel a megoldással, és továbbra is álmodik, ha nem is az elszakadásról, legalább a szélesebb körű autonómiáról, amely Ferenc József szerint még tárgyalási alap sem lehet. Ismét előkerül tehát a magyar politikai életet megosztó labanc–kuruc ellentét. Deák Ferenc pártjának szembesülnie kell a magát az 1848-as liberálisok örökösének tartó, Tisza Kálmán (1830–1902) által vezetett Szabadelvű Párt és a programját

a nevében hordozó Függetlenségi Párt létrejöttével. Az 1865–1875-ös országgyűlésben Tisza mint a balközép vezetője pártjának és Deák pártjának az egyesítésén dolgozik.

Horthy Miklós apja, István – aki 1830-ban született, tehát túl fiatal volt ahhoz, hogy részt vegyen a forradalomban – Tisza táborához csatlakozik; nem nyíltan labanc, de nem is bevallottan kuruc. Tiszához kötődésének köszönhetően elnyeri a Heves–Nagykunsági Református Egyházmegye gondnoki posztját, ami megnyitja előtte a Főrendiház kapuját. A Lordok Házához hasonlítható Főrendiház arisztokratákat, egyházi méltóságokat és magas rangú köztisztviselőket fog össze, a nem arisztokrata protestánsok ott elenyésző kisebbségben vannak. Márpedig a Horthyak ez utóbbi csoportba tartoznak, és nagybirtokuk sincs. Ez a tagság tehát kegy, amit Horthy apja a politikai szövetségnek köszönhet, de nem örökölheto, mivel tisztséghez kötött.

A nemzetiségek képviselői között is sokan csalódtak a kiegyezésben, ők a parlamentarizmusnak és az alkotmányos szabadságjogoknak köszönhetően jobban hallathatják a hangjukat. A dualizmus valójában semmit sem változtatott a két entitás belső szerkezetén: Magyarország központosított állam maradt. Annak ellenére, hogy 1868-ban megszavazták báró Eötvös József törvényjavaslatát a nemzetiségek egyenlőségéről, ők csak nagyon szűk teret kapnak a szólásra. A kiegyezéssel biztosított autonómia alapján a magyarok otthon a maguk urai, nekiláthatnak 1848-ban elbukott nemzeti tervüknek. Megpróbálják elfogadtatni nyelvüket és kultúrájukat a királyságban lakó németekkel, szerbekkel, szlovákokkal, románokkal és ruténokkal.

Horvátország esetében a két országot 1102 óta összekötő perszonálunió lehetővé tette a horvát államjog állandó fennmaradását és az ország képviselét a diétán (*Sabor*). Az osztrák–magyar kiegyezés után azonban szükségessé válik, hogy újrafogalmazzák a Magyarországot és Horvátországot egyesítő kapcsolatokat. Megkötik a második, a magyar–horvát kiegyezést (*naodba*), amely ráépül az amúgy is meglehetősen bonyolult elsőre. Horvátország ezentúl maga igazgatja önmagát parlamentjén és a király által – a magyar kormány beleegyezésével – kinevezett bánnak felelős kormányon keresztül, és még negyven képviselőt küld a pesti parlamentbe. A hadügy és a pénzügy itt is közös. Az utóbbiban bevezetik a részesedés rendszerét, ami vitatéma lesz a kiegyezés újratárgyalásakor. A horvátok elégedetlenek ezzel a konstrukcióval: régóta újraegyesíteni kívánták a középkori királyság három részét: a tulajdonképpeni Horvátországot Szlavóniával és Dalmáciával, azonban a kiegyezés csak Horvát–Szlavónországot hozza létre, Dalmácia Ausztria igazgatása alatt marad.

Magyarország 1867 és 1918 között megtapasztalja azt, amit a kortársak később, az 1918–1919-es katasztrófa után „boldog békeidőnek” neveznek.

A birodalomban 1880-ban, 1890-ben, 1900-ban és 1910-ben végzett népszámlálások a népesség jelentős növekedését mutatják, és felfedik azt is, hogy a magyar elem erősödik a többi nemzetiség asszimilálása folytán – pontosan ez a kormánypolitika célja. A Magyar Királyságnak 1880-ban valamivel több mint 15 600 000 lakosa volt, a népesség növekedése később folyamatos, az első világháború előtt a Lajtán inneni területen (ideértve Horvátország-Szlavóniát is) 20 886 500 ember élt, ebből 54,5% magyar az 1880-ban mért 41,6%-kal szemben.

Az alföldi régió, ahol a kenderesi családi birtok volt, viszonylagos sivatag a népesedést tekintve. A legközelebbi város, Jász-Nagykun-Szolnok vármegye központja, Szolnok innen negyven kilométerre nyugatra fekszik, lakóinak száma 1869-ben 15 847, az 1880-as népszámláláskor 18 247.¹ A Kenderestől néhány kilométerre keletre elterülő Kisújszállás mezővárosa valójában az alföldi településekre jellemző nagy falu 9100 lakossal, akik majdnem mind kálvinisták. A vidéket szinte kizárólag magyarok lakják, az egyetlen említésre érdemes különbség a felekezeti. 1910-ben a megye 350 259 lakosából 99,4% magyar. Horthyéké vegyes család, amely tükrözi a megye felekezeti megoszlását: István, az apa kálvinista, mint a lakosság 37,4%-a, Halassy Paula, az anya katolikus, mint a lakosok 58,3%-a. Jász-Nagykun-Szolnok megyében a zsidók aránya (3%) jóval az országos átlag alatt marad.

Kenderes falu közigazgatásilag a Felső-tiszai járáshoz tartozik. Társadalmailag jellemzően alföldi. Kiterjedt település, az 1869-es népszámláláskor 4428 lakosa volt, köztük majdnem egyenlő arányban voltak katolikusok (2171 személy) és református protestánsok (2070), a többi vallás nagyon gyengén reprezentált (11 lutheránus, 4 ortodox és 171 zsidó).² A vallási megoszlásnak megfelelően a falunak egy katolikus és egy református temploma van.

Magyarország gazdasági és kereskedelmi fellendülését a vasúthálózat kiterjesztése, az urbanizáció, az emberek, az áruk és a tőke mobilitása ösztönzi. Az iparosodást azonban gátolja, hogy túlságosan nagy jelentőséget tulajdonítanak a mezőgazdasági termelésnek, az ország hagyományosan fő sajátosságának: Magyarország táplálja az egész Monarchiát, köszönhetően gabonájának – Budapest a századfordulón a malomipar világfővárosa –, állatállományának, borának és dohányának. Az 1850-es évek végén Kenderes lakosai túlnyomórészt a mezőgazdaságban dolgoznak, pontosabban gabona- (búza, árpa, zab, kukorica), dohány- és takarmánylucerna-termesztéssel foglalkoznak. Szolnokot már eléri a Pestet Debrecennel összekötő vasútvonal, Kenderest azonban csak 1887-ben. A vidéki élet egyre kevésbé van elzárva, lassan csökkenni kezdenek a távolságok, a modernitás betör abba a világba, amelyet még a nagybirtok régi feudális struktúrái jellemeznek. Horthy Miklós egy változóban lévő világba születik bele, és 1918-ig követi majd legfontosabb átalakulásait.

II.

A Horthy család

Amint Horthy *Emlékirataiban* írja, és életrajzírói is megerősítik, a család Erdélyből származik, valószínűleg a Székelyföldről. Meg kell állnunk egy pillanatra ennél a fogalomnál, mivel a magyar olvasókból erős utalást hív elő az identitásukra vonatkozóan. A középkor óta a székelyek jelentik az egyik „nemzetet”, amelyik létrehozta az Erdélyi Fejedelemséget (a magyarokkal és a szászokkal) és nemességét.¹ Ugyanakkor érkeztek erre a vidékre, amikor a magyarok, de pontos eredetük ma is kétséges. Magyarország királyai megbízták őket a királyság keleti határainak védelmével, és asszimilálták őket. Erdélyben azután a magyar etnikum jelképei lettek, ez a jelentés rögzült a köztudatban. Azzal, hogy Horthyt megtették székelyek leszármazottjának, lehetővé vált, hogy a „magyarságát” erősítsék, és emlékeztessenek Erdély későbbi elvesztésére.

A család a Habsburgoktól kap nemességet. II. Ferdinánd császár és király emeli nemességre Horthy Istvánt és fiait: Istvánt, Jánost, Lőrincet és Andrást, valamint fivérét, Jánost. Úgy tűnik, ebből a korszakból származik az a gyakorlat, hogy a legidősebb fiút mindig Istvánnak nevezik. A család akkor telepszik le Kolozs megyében, és kötődik I. Rákóczi Györgyhez. A legidősebb fiú udvari tanácsos és az erdélyi levéltárak titkára.² A Horthy család címerén kék pajzsban, hármás zöld halmon könyöklő páncélos kar három búzakalászt tart; sisakdísz a kar; takarók: kék–arany, vörös–ezüst.³ István fiai később szétszélednek, részben Szabolcs vármegyében, ahol a családnak már voltak földjei,⁴ valamint északabbra, Bereg és Ugocsa megyében. A Horthyak ezzel a XVII. század végi vándorlással hagyják el végleg Erdélyt. Az az ág, amelyből Horthy Miklós származik, a XIX. század elejéig Szabolcs megyében él, mielőtt Kenderesre költözik, az apa, István (1830–1904) Ramocsaházán, egy kálvinista faluban született.

A családi rezidencia, amelyet abban az időben kúriának neveztek, nem kastély, inkább U alakú udvarház. A nagyapa, István (1794–1857) építtette

A kenderesi Horthy-kastély 1938-ban

az 1840-es években, a kor klasszicista stílusában. Kenderesen akkoriban a nagybirtokos gróf Károlyi Lajosnak és egy kisnemesnek, Dévaványai Halassy Józsefnek voltak nagy kiterjedésű földjei, az utóbbi társadalmi státusza Horthyékéhoz hasonlítható, bár ő sokkal gazdagabb. Miklós apja az ő lányát veszi nőül 1857-ben, a frigyet az érdek diktálja, mivel a Horthyak távolról sem jómódúak: nem több mint 100 hektárnyi földjük van. Horthy István jó gazda, birtokát az észszerűség mintájává teszi, lovakat tenyészt, ez lesz majd a család specialitása, de így sem tudja növelni birtokát azokon a földeken túl, amelyek már az ő tulajdonában vannak a szomszéd falvakban, Kakaton és Ecsegen, valamint Cserőközőn, északabbra, a Tisza mellett. Felmerül tehát a probléma, hogy állást kell találnia számos utódjának, mert földet nem tud adni minden fiának.

Házasságából kilenc gyermek születik 1858 és 1877 között, közülük kettő kicsi korában meghal. Az 1868. június 18-án született Miklós az ötödik a testvérek között: előtte három fiú született – István 1858-ban, Zoltán 1860-ban (ő még ugyanabban az évben meg is halt), Béla 1862-ben –, és egy lány, Paula, 1863-ban. A második lány, Erzsébet 1871-ben jött világra, utána megint három fiú: Szabolcs 1873-ban, Jenő 1874-ben (ő két éves korában meghalt) és egy második Jenő 1877-ben. A lányokat hamar férjhez adják majd helybéli, gazdag földbirtokosokhoz: Paula Poroszlói Gräfl Jenőhöz, Erzsébet Péchújfalusi Péchy Györgyhöz megy hozzá. A fiúk közül egyeseket katonai pályára szánnak, de érdekes, hogy mindnyájukat a császári hadsereg

felé irányítják, nem a Magyar Királyi Honvédségbe, amely a kiegyezés alapján jött létre, és amelyet a magyar kormány megpróbált egyre jelentősebb erővé tenni kizárólag a magyar nemzet szolgálatára. Egyikük sem a magyar katonai akadémián, a budapesti Ludovikán tanul, hanem a császári hadsereghez tartozó katonai tanintézetekben. A katonai hivatás már jelen van a családban Halassy Pál, a császári hadsereg altábornagya személyében. A legidősebb fiú, István a lovaglás megszállottja, nagyon szereti a lovakat, akár az apja, természetesen tehát, hogy a lovasságot választja, ebben a fegyvernemben telik egész pályája. A második fiúból, Bélából tengerész lesz. Miklós öccsei a közigazgatás felé orientálódnak – Szabolcs később Jász-Nagykun-Szolnok vármegye főispáni székébe kerül⁵ –, csak az utolsó, Jenő marad a földnél: egy ménes tulajdonosa. Jól is nőstül, Bethlen Rózsa grófnőt veszi el, ami egyszerre teszi lehetővé számára, hogy bejusson az arisztokraták körébe és gazdagodjon.

Horthy Miklós életének első éveiről az egyedüli tanúvallomások részben tőle magától származnak, részben abból az elbeszélésből, amelyet fivéréi, István és Jenő mondtak el életrajzírójának, Doblhoff Lily bárónőnek. Horthy boldog és gondtalan gyermekkort fest, amelyet azonban a rendkívül szigorú apa határoz meg, aki nem tűr semmiféle fegyelmezetlenséget, erkölcsi kihágást. Horthy azt mondja, rajongott édesanyjáért, míg apja csodálatot és tiszteletet váltott ki belőle, de bizonyos félelmet is. Az apai szigor és a kálvinista merevség nyomasztóan rátelepszik az egész családra. Az atya méltatlannak találja, hogy legidősebb fia, István a nyilvánosság előtt lovasversenyeken mutatgatja magát, még akkor is, ha az katonai feljebbvalója beleegyezésével történik.⁶ A lovaglás a családdal egyként van meg; a kis Miklós négyéves korában tanul meg lovagolni, mint a fivéréi is előtte és utána. Egész életében szereti a lovakat, és egyetlen alkalmat sem mulaszt el, hogy lóra üljön, legyen az sétalovaglás, verseny vagy vadászat. A legidősebb báty, a nála tíz évvel idősebb István már gyakorlott lovas, ő tanítgatja. Horthy nem jegyez fel semmit a család hitéről, egyszerűen azért, mert nincs benne semmi különös a korabeli Magyarországon. Vasárnaponként Paula, a katolikus anya viszi templomba a két lányt, a kálvinista apa pedig a fiúkkal megy a református templomba. A régió azért többségében kálvinista, az ország keleti felére jellemzően.

A Horthy gyerekek taníttatása otthon kezdődik, Miklósnak hatéves korától egy protestáns teológiai hallgató ad leckéket. A két idősebb fiú már elment Debrecenbe kosztosnak, Miklóst is odaküldik, részben azért, hogy megfegyelmezzék. Istvánnal és Bélával lakik együtt a Geréssy családnál, és a Református Kollégiumba jár. Magyarországon „kálvinista Rómának” nevezik Debrecen, amely nemcsak a református vallás fővárosa, hanem a függetlenségi érzelmek bástyája is, a magyar Országgyűlés ott szavazta meg a Habsburgok trónfosztását 1849. április 14-én. A régió nagyvárosa, 1880-ban több

mint 50 000 lakosa van, ami valóságos sokkot jelent a nyolcéves gyerekek, akit falusi környezetből ültettek át ide. Debrecen pedig még őrzi nagy mezővárosi jellegét, kevés a kétemeletesnél nagyobb ház, az utcák nincsenek aszfaltozva. A legjelentősebb épület a református templom, a legnagyobb az országban.

Horthy Miklós nem tehetséges diák: nem is nagyon szorgalmas, a könyvek unatják. Bátyjának kell átismételni vele a leckéket. A fiúk franciául is tanulnak egy bizonyos Bonneveau-tól, aki Owen Rutter életrajza szerint svájci⁷, ami – felekezeti okokból – valószínűnek látszik. Ez tehát az első idegen nyelv, amit Horthy tanul (a német kötelező tárgy az iskolában). Miklóst azonban mintha jobban érdekelné az akkoriban nagyon divatos kerékpározás. Mindenesetre elvégzi az elemi iskola négy osztályát; egy ebből az időszakból származó értesítő szerint eredményei a következők: erkölcstan *jó*, hittan *kitűnő*, olvasás *nagyon jó*, írás *kitűnő*, memoriter *kitűnő*, német nyelv *kitűnő*, számtan *nagyon jó*, földrajz *kitűnő*, történelem *kitűnő*, természettudományok *nagyon jó*, ének *kitűnő*, rajz *nagyon jó*, torna *kitűnő*, átlag *kitűnő*.⁸ Elküldik a soproni Lähne magánliceumba, ezúttal egyedül. Időközben fivére, István beiratkozott a debreceni jogakadémiára, Béla pedig a fumei (Rijeka) Tengerészeti Akadémiára. A Sopron melletti döntés egyik oka az, hogy ott német a tanítási nyelv, ráadásul az Ausztriával szomszédos régió jórészt német ajkú.

A magyar állami oktatás az 1860-as évek végétől váltott magyar nyelvre teljes egészében, csak a magánintézmények – akár egyháziak, akár nem – taníthattak továbbra is más nyelven, a tanároknak azonban magyarul tudónak kellett lenniük. A német viszont megmaradt kötelező második nyelvnek minden középiskolában. A többi nemzetiségi nyelv (román, szlovák, szerb) visszaszorult az egyházi iskolákba és a szemináriumokba. Az, hogy Horthy szülei a német tannyelvű iskolát választották, jelzi, hogy egészen biztosan valamilyen magas hivatali állásba vagy katonai pályára szánták őt. A német nyelv ismerete mindenkinek kötelező volt, aki a hadseregben vagy a közigazgatásban akart karriert csinálni. Magyarország már autonómiát élvezett, az intézményi és kereskedelmi kapcsolatok Béccsel azonban annyira kiterjedtek voltak, hogy a birodalom nyelve szükséges és megkerülhetetlen eszköznek bizonyult. Láthatjuk tehát, hogy a labanc hajlandóság igencsak valóságos volt a Horthy családban, még ha úgy tűnik is, hogy az apa érzései némileg ellentmondásosak lehettek iránta. Tisza pártjához közeli barátai unszólása dacára következetesen elutasította a részvételt a helyi politikában. Ebből arra következtethetünk, hogy viszolygott a pártpolitikai játszmáktól, hogy őszintén csak a birtok igazgatása érdekelte, sőt arra is, hogy nem tudott választani a magyar politikai életben az 1880-as évek hajnalán kirajzolódó két tendencia: a szabadelvűek és a függetlenségpártiak között. Amint Vas Zoltán megjegyzi, a Horthy család kapcsolata Tisza Kálmánnal később a fiúra,

Tisza Istvánra (1861–1918) száll át; politikai kliensrendszerrel beszélhetünk tehát, ez akkor fejeződik ki először, amikor Horthy Miklós apja belép a Főrendiházba.⁹ Óvatlanság lett volna, ha megfosztja magát egy ilyen pozíciótól azzal, hogy meggondolatlanul a függetlenségpártiak oldalára áll, de arról sem lehetett szó, hogy végleg az ellenoldalhoz kösse magát.

Miklós éppen befejezi a líceum két első osztályát (a nyolcból), amikor a család elborzadva értesül róla, hogy bátyja, Béla, aki már majdnem végzett a fiumei Tengerészeti Akadémián, balesetet szenvedett: az 1880. május 29-i lögyakorlaton, valószínűleg egyik társa ügyetlensége miatt, egy felrobbant vaktöltet megsebesítette. Pár nappal később hal meg vérmérgezésben, a Budapestről hívott sebész sem tudja megállítani a fertőzést. Apja is a helyszínrre siet, de tehetetlenül kell néznie a fatális végkifejletet.¹⁰ A következő nyáron Miklós azzal ostromolja szüleit, hogy ő is a Tengerészeti Akadémiára meheszen. Minden elbeszélés, kezdve az övével, egybehangzik: Horthy kifejti, hogy nem annyira a katonai pálya vonzza – sok mindent tud már róla, két bátyja is amellett kötelezte el magát –, hanem inkább az a sok csodálatos beszámoló, amelyet Bélától hallott a nyílt tenger vonzerejéről és a tengeri felfedezésekről. A szülők először ádázul ellenzik ezt a választást, a baleset által előidézett sokk hatására született ötletnek tartják. Miklós azonban megmakacsolja magát, másrészt pedig az ő pályájáról még amúgy sem született konkrét döntés. Érdekes módon az apa habozik inkább, végül az anyának sikerül megpuhítania: akkorra a család már három fiút elveszített, kettőt kisgyermekkorban, majd Bélát. Utolsó gyermekük, Jenő csak hároméves, még nincs túl a gyermekbetegségek veszélyein. Végül úgy ítélik meg, hogy a tengerészet sem veszélyesebb, mint a lovasság, ahol István szolgál, és mindent alaposan megfontolva, jobb, ha engednek Miklós kifejezett, végig gondolt kívánságának, persze azt is figyelembe véve, hogy fiuk közepes tanuló a líceumban. Két év múlva „kielégítő” eredménnyel végzi el a soproni iskolát, és sikeres felvételi vizsgát tesz a Tengerészeti Akadémián. 1882. október 13-án iratkozik be „fizető” növendékként¹¹, ami a család viszonylatos jólétére utal. Ez volt Béla státusza is, Miklós taníttatása tehát nem okoz pluszköltségeket. Ez amolyan jobb híján választás a családi tragédia után, ám ez határozta meg a leendő tengernagy pályáját. Kevésbé valószínű, hogy a szülők a Tengerészeti Akadémiára küldték volna második fiukat is, bármilyen lelkesen számolt is be róla Béla. Bizonyára egy másik fegyvernem felé irányították volna Miklóst, mivel közismert tény, hogy nem volt nagy kedve és tehetsége a tanulmányokhoz, így nem lett volna lehetősége rá, hogy egyetemre járjon, és magas közhivatalban csináljon karriert. Érdekes viszont, hogy ez az Alföldre beszorított, kálvinista földbirtokos család a tengerre kalandozik, ami először fordul elő történelmében.

III.

A haditengerészet

Az Osztrák–Magyar Monarchia tengeri identitását, haditengerészeti aspirációit nyilvánvaló okokból nemigen terjesztették a nagyközönség körében: nagy volt az aránytalanság a Bregenzről Lembergig húzódó birodalom kontinentális küldetése és az Adriai-tengerre korlátozódó tengerpartjának mérete között. A Monarchia tengeri múltja is nagyon új keletű: Velence jelentőségének elhalványulása a XVIII–XIX. század fordulóján lehetővé tette a Habsburg Birodalomnak, hogy a teljes keleti partvidéket uralja, holott addig csak Triesztet (1382-től) és Fiumét (1466-tól) birtokolta, tisztán kereskedelmi használatra. A tengeri hatalom mérete tehát szerény marad, részben az egyesített Olaszországgal (és Németországgal) 1882-ben kötött hármasszövetség (*Dreibund*) miatt, amely eleve pacifikált térséggé teszi az Adria partvidékét. Ettől kezdve egészen addig, amíg Olaszország 1915-ben belép a háborúba, a Monarchiának nincs többé közvetlen konfliktusa ezeken a vizeken.

Az utolsó – és a legfontosabb – esemény, amelynek az emlékezet szempontjából jelentősége van, és amely egészen a nagy magyar Alföldig nyomot hagy az emberek gondolkodásában, az 1866. júliusi lissai (Vis) győzelem, amelynek hőse Tegetthoff tengernagy. Horthy is többször utal rá *Emlékirataiban*, és ennek az örökségnek a jegyében szerzi első hajózási tapasztalatait is. Némelyik hajó, amelynek fedélzetén pályája elején szolgál, vagy amellyel találkozik, ezekben az években épült.

A lissai győzelem nem változtat semmit a Berlint és Bécsét szembeállító konfliktus kimenetelén, és csak az adriai partvidék fennhatóságával összefüggésben értékelhető. A hármasszövetség ellenére az osztrák–olasz rivalizálás megmarad az Adrián, és hogy milyen fokú, az akkor derül ki, amikor Olaszország 1915-ben belép a háborúba: a Trentinóra, Isztriára és Dalmáciára vonatkozó olasz irredenta követelések súlyosbítják a konfliktust. Nemcsak a tengeri uralom terve jellemzi ekkor az olasz terjeszkedési politikát, száraz-

földi ambícióik is vannak Montenegró és Albánia irányába. Így illeszkedik Lissa emléke az Ausztria és Olaszország közti szembenállás hosszú távú történetébe.¹

Horthyn kívül nagyon kevés magyar választotta a tengerészetet, és közismerten kevés volt köztük a tengerésztiszt is. Az utóbbiak többségükben német ajkúak voltak a birodalom fennállásának végéig – ugyanez érvényes a közös hadseregre is. A tengerészetet inkább a horvátok, pontosabban a dalmátok erős jelenléte jellemezte. A birodalom egyetlen tengerész népe lévén logikus volt, hogy ők adjanak jelentős számú újoncot a tengerészetnek, ezt mint állandó jellemzőt már a velencei köztársaságban megfigyelték. A horvátok azért inkább a *Kriegsmarinét*, a császári haditengerészetet részesítették előnyben annak magyar változatával, a horvát–magyar kiegyezés értelmében létrejött, kis parti tengerészettel szemben, amely Budapest fennhatósága alatt állt.

„Ha igaz is, hogy a horvát tengerparton élő fiatal férfiak többsége valóban jártas a haditengerészetben, az is igaz azonban, hogy mindenfajta előrejutást lehetetlenné tesznek számukra, ha nem beszélnek magyarul. A fiumei katonaiskola ténylegesen magyar iskola, és bárkinek, aki vizsgát akar tenni, vagy felsőbb állásba akar jutni, annak mindenekelőtt magyarul kell tudnia. Ebből az következik, hogy a horvátokat valójában csak alacsonyabb beosztásokban alkalmazzák, és a flotta teljes parancsnokságát kisajátítják a Magyarországról származók javára.”²

Ellentétben a közös hadsereggel, a haditengerészetnek nem volt *Regiments-sprache*-ja (szolgálati nyelve), a parancsnoklás nyelve a német volt, a tengerészekkel vagy ezen a nyelven, vagy horvátul kommunikáltak. Az 1890-es évek elején a következőképpen oszlott meg a nemzetiségek arányszáma a tengerészetben belül: a horvát tisztek 8,9%-ot képviseltek a németek 52,8%-ával szemben, 11,5% volt magyar, 10,9% cseh és 7,9% olasz. A németek képviselete a tisztikarban így gyengébb volt, mint a közös hadseregben, ahol a tisztek kétharmadát adták. A tengerészeknél viszont ezer matrózból 398 horvátot és szerbet számláltak, 314 olaszt, 138 németet, 55 szlovént és 46 magyart. A teljes személyi állomány 95,7%-ban római katolikus volt, 1,5%-ban görög katolikus, 1%-ban zsidó.³ Megállapíthatjuk, hogy a kálvinisták – mint Horthy – elenyészően kis részt jelentenek, olyannyira, hogy a statisztikában nem is jelennek meg. Az első világháború előestéjéig ezek a számok nem nagyon változnak, de azt megfigyelhetjük, hogy a csehek részaránya a tisztikarban paradox módon magasabb, mint a horvátoké: jelenlétüket először is a horvátokénál magasabb színvonalú képzettségük magyarázza, ezért jobban szerepelnek az akadémia felvételi vizsgáján. Másodszor: a tengerészetnek számos

szakemberre van szüksége, és a csehek kitűnnek ezen a területen. Az 1907–1914-es időszakban az olló lassan összezárul. Kevesebben vannak viszont a legénységi állományú tengerészek között (1910-ben 29% horvát, 7% cseh).⁴

Horvátország sajátos helyzete az osztrák–magyar haditengerészet történetében egyrészt jogi státuszát, másrészt a birodalom szerkezetét tükrözi. A dalmát tengerpart a XIX. század fordulóján velencei helyett osztrák uralom alá kerül, Horvátország tehát nem tudja kialakítani saját tengeri történelmét. A Horvát–Szlavón Királyság az 1102-es *Pacta conventa* alapján perszonáluniót alkot Magyarországgal, ez azonban nem vonatkozik Isztriára és Dalmáciára, mindkettő a Monarchia osztrák részébe integrálódott. Hiába követelik a horvátok, az osztrák–magyar kiegyezés aláírása 1867-ben, majd a magyar–horvát kiegyezés 1868-ban nem változtatja meg a volt hármaskirályság státuszát, az marad kettéhasítva Ausztria és Magyarország között. Az utóbbinak van kijárása a tengerre Fiuménél, amit elméletileg *corpus separatum*nak tartanak, *de facto* azonban Magyarországé. Ez a többszörös törvénykezés nem könnyíti meg az egységes tengeri identitás kialakulását, már csak azért sem, mert kívülről is vitatják, Olaszország visszaveszi Velence örökségét, s igényt támaszt Isztriára és a dalmát parton volt tulajdonaira (Zara/Zadar, Spalato/Split, Ragusa/Dubrovnik). A kiegyezés után Fiumét részben magyar kikötővé alakítják annak ellenére, hogy a régióban élő magyar népességből szinte teljesen hiányzik a tengeri küldetéstudat. Kossuth ugyan arra bátorítja a magyarokat („*Tengerre, magyar!*”), hogy aknázzák ki a partvidék gazdagságát, de nekik „nincs tengerészlábuk”, amint a Fiuméba látogató francia tengerészeti misszió vezetője 1905-ben megállapítja:

„Nincsenek atavisztikus kapcsolatban a tengerrel, ezért kevés a magyar tiszt. A mongol lovasok leszármazottainak, akik megálltak a kontinens közepén, hegyek között, nem volt érdekük, hogy lecsapjanak a határaiktól távoli tengerekre, de az irigység, az Ausztria elleni gyűlölet és a vágy, hogy mindenben konkurenciát teremtsek neki, és így akadályozzák, megkívántatta velük, hogy Fiume kikötőjében, Horvátország közepén, magyar zászló lobogjon, ami annyira beszorítja ezt a települést, hogy külvárosai nem tudnak terjeszkedni. Magyarország ugyanezzel a céllal szorgalmazta fiatal állampolgárainak belépését a tengerészetbe, abban a titkos reményben, hogy egyszer különálló nemzet lesz saját hadsereggel és tengerészettel.”⁵

A haditengerészet figyelembe veszi a horvátok azon panaszát, hogy kevés bátorítást kapnak, pedig az megkönnyítené bejutásukat a Tengerészeti Akadémiára, és meg is próbál segíteni, de végül kevés olyan jelentkező akad, akinek megvannak a kellő ismeretei. Nem jár sikerrel az a próbálkozás sem, hogy külön helyeket tartsanak fenn a Dubrovnikból származó jelölteknek.⁶

A haditengerészeti iskola, ahová Horthy 1882-ben belép, a Campo Formió-i békének köszönheti létrejöttét, Ausztria ekkor, 1797-ben jut a velencei flotta és az adriai partvidék legfontosabb kikötőinek birtokába. Károly főherceg 1802-ben elrendeli, hogy létesítsenek Velencében tengerészeti kadétiskolát (*k. k. Marine-Kadettenschule – Cesarea regia scuola dei cadetti di marina*). Az intézményt 1848-ban áttelepítik Triesztbe, 1852-ben átnevezik *k. k. Marine-Akademie*-re, Császári és Királyi Haditengerészeti Akadémiára. A trieszti kikötő bővítésének munkálatai miatt később kénytelenek Fiumében elhelyezni az akadémiát. A kiegyezés értelmében 1869-től *k. u. k. Marine-Akademie* a hivatalos neve. A túlzott engedékenységek időszeke után, amire a parancsnokok panaszkodnak, 1871-ben komolyan megszigorítják a felvételt. A növendékeknek 13–15 évesnek kell lenniük – Horthy tizennégy múlt, amikor felveszik. Elvárják a német nyelv tökéletes ismeretét azoktól a diákoktól is, akiknek nem ez az anyanyelvük, esetleges hiányosságai ellenére is részt kell venniük az órákon, és az első évben javítaniuk kell, különben elbocsátják őket. A jelöltekől megkövetelik valamilyen középiskola (*Gymnasium, Realschule, Realgymnasium*) első ciklusának elvégzését; Horthy ezt a soproni líceumban teljesítette. A felvételi vizsga történelemből, földrajzból és matematikából áll, ehhez Horthy jelentkezésének évében hozzáteszik még a természettudományi vizsgát is. A növendékek minden esetben az első évre lépnek be. A tökéletes egészségi, fizikai állapot alapkövetelmény. 1882-ben 612 jelentkezőből 42-t vesznek fel.

A tananyag tartalma imponáló. Mint a birodalom összes iskolájában, a diákoknak itt is el kell járniuk a felekezetüknek megfelelő hittanra, ezt 1882-től iskolán kívül biztosítják. A hangsúlyt a nyelvekre teszik. Továbbra is tanítják az olaszt, amely 1848-ig tanítási nyelv volt. A francia 1882-től az egyik kötelező nyelv a kettő közül, a második az angol, amelyet már 1820-ban bevezettek. Láttuk, hogy Horthynak már vannak francia nyelvi ismeretei, itt felveszi hozzá az angolt és az olaszt. A szerb-horvátot 1858-tól tanítják a fiumei akadémián, a magyart 1869-től. A szerb-horvát (horvát változatában) esetében az a cél, hogy a tisztek kommunikálni tudjanak a tengerészekkel, akiknek jelentős százaléka dalmát. A tisztek mintegy 32%-a beszél folyékonyan horvátul, általában minden tiszt legalább háromnyelvű. A magyar nemzeti-ségű növendékek számára kötelező a magyar.⁷ Az akadémián összesen 31 tárgyat tanítanak, közülük néhány kifejezetten szakirányú: oceanográfia, meteorológia, hajóépítés, géptan, tengeri harcászat, tengerészeti jog, jelezés, manőverezés, vitorlázat és vitorlászgyakorlat, fedélzeti higiénia. A fakultatív tárgyak között van a rajz és a zene, Horthy ezekben kitűnik, jó zongorista. A tanári kar mintegy húsz tengerésztisztből és hat civil professzorból áll, parancsnokuk egy ellentengernagy. A fakultatív tárgyakat külsős segédtanárok oktatják.

Horthy eredményei nem kiemelkedőek, tanárai főként fizikai adottságaira és a műszaki tárgyak iránti hajlamára figyelnek fel. Az idegen nyelveket kivéve, amelyekben kitűnő, a könyvvízú tanulnivalók nem lelkesítik különösebben, ezt szívesen be is ismeri. Ő a legkisebb termetű az osztályában, de jó tornász, ezért gyakran őt küldik fel a gyakorlóárbócra. Az 1882-ben beiratkozott 42 kadétjelölt közül csak 27 végez négy év múlva kadétként vagy sorhajóászlósként. Ez az osztály átlagosnak számít az akadémián, amely évente 25–30 leendő tengerésztisztet bocsát ki.⁸ Horthy az utolsók között van, 21. helyét annak köszönheti, hogy csillagászatból felzárkózott, így nem kerül a rangsor végére.⁹ Ez a közepes teljesítmény a ranglétra legalsó fokára teszi, II. osztályú kadétként végez 1886 októberében. Az iskolaév rendszerint két hónapos földközi-tengeri hajózással zárul, amit négyhetes szabadság követ, hiszen a diákoknak egész évben nem volt lehetőségük rá, hogy hazamenjenek.

Horthy nosztalgiával és büszkén emlékezik *Emlékirataiban* arra, hogy az akadémia homlokzatát a következő jelmondat díszítette: *A kötelesség az életnél is előbbre való (Höher als das Leben steht die Pflicht)*, hangsúlyozza, hogy ez vezette egész életében, attól kezdve, hogy belépett a tengerészethez, mindig szerette ezt a mesterséget, a Monarchia felbomlása után is. Ezzel igazolja, miért viselt tengernagyi egyenruhát 1918 után.

Miután alapképzése befejeződött, Horthy a pólai haditengerészeti bázisra kerül, az Isztria-félsziget déli csücskébe. A pólai hadihajógyárát és tengerészeti támaszpontot Ausztria építtette ki, miután ide helyezték át a velencei tengerészeti hatóságot. Az első hajót 1858 októberében bocsátják vízre. Venedig elvesztése az 1866-os háborúban tovább növeli az isztriai támaszpont jelentőségét: Pólán van a hajógyár, a sólyatér, ott vannak a birodalom tengerészeti hatóságai, ott zajlik a tengerésztisztek élete. A hajógyár egy kis szigeten, a Scoglio degli Ulivin épült fel. A fiatal Horthy első kinevezése a *Radetzký fregattra* szól, a téli hajóraj tengernagyi zászlóshajójára. *Emlékirataiban* emlékeztet rá, hogy pályáját a vitorlás hajók korszakában kezdte, akkoriban ritkán használtak gépeket. A páncélos hajók is el voltak látva vitorlákkal, és a Tegetthoff nemzedékéhez tartozó parancsnokok inkább leállították a gépeket, amikor kikötőbe indultak. A modernizáció, főleg a hajók motorizálása épp akkor kezdődik, amikor Horthy csatlakozik a tengerészethez. Még élvezhette a vitorláshajózás esztétikáját, de már nagyon korán érdeklődött a gépi berendezések legmodernebb formái iránt. Ebben láthatjuk egyik első szerencsését, amely majd végigkíséri pályafutását.

Első útja az osztrák–magyar felségvizeken túl Spanyolországba vezet azzal a hajórajjal, amelynek parancsnoka Károly István főherceg, Habsburg Mária Krisztina spanyol királynénak, régensnek, a leendő spanyol király, XIII. Alfons

Tegetthoff admirális emlékműve Pólában, 1908-ban

édesanyjának a fivére. Horthy tehát nagyon korán kapcsolatba kerül a császári családdal. Lehetősége nyílik rá, hogy ellátogasson több spanyol városba (Malagába, Córdoba, Granadába), Barcelonában is megáll. De az újdonság vonzása és fiatalsága hevében baklövést követ el, ami kétheti hajófogságába kerül, nem nézheti meg a várost. A kadétoknak kellett örködniük a hajón, nehogy a számos és gyakran előkelő látogatók a hajón maradjanak 17 óra után: Horthy el van bűvölve a díszes vendégereggtől, és megfélekedzik feladatáról, tehát igazságosan büntetik meg. Lenne lehetősége rá, hogy kiköszörülje a csorbát, amikor 1888-ban a hajó, amelyen akkor szolgál, a *Prinz Eugen*, része a barcelonai világkiállítás alkalmából rendezett tengerészeti kiállításra küldött osztrák–magyar delegációnak. Ezúttal viszont egy holland hajón töltött részeg éjszaka teszi emlékezetessé az ott-tartózkodást, de büntető következmények nélkül. A fiatal kadétok kedvükre mulatnak a kiállítás épületeiben és a kikötőben.

Horthy a következő években, 1889-től már I. osztályú kadétként folyamatosan hajózik, ami megfelel tisztségének, és szükséges is ahhoz, hogy megeddzzék a fiatal tiszteket. A *Minerva* nevű korvetten áthajózza a Földközi-tengert Szicília, Málta, Tunisz felé. Életrajzírója, Schmidt-Pauli idézi egyik feljebbvalójának jelentését, amely a következő portrét festi róla: „Horthy

nagyon ügyes a navigálásban és a hajó szárazdokkba irányításának minden műveletében. Jól oldja meg a tüzérségi problémákat, minden másban is lelkes és törekvő. Szolgálaton kívüli viselkedése feddhetetlen. Szívesen jár társaságba, és ott nagyra értékelik. Az igaz, hogy még keveset szolgált, de fejlődése minden ponton kedvezőnek mutatkozik.”¹⁰

Erről az egyáltalán nem kényszerű küldetésről visszatérve – amelyet főleg arra használt, hogy felfedezéseket tegyen, megnézzék Karthágó romjait – 1890 májusában sorhajózáslóssá léptetik elő Horthyt.¹¹ Rövid pólai megállás után gyorsan hajóra száll, nagy öröme a *Taurus* nevű gőzhajóra, amely a konstantinápolyi (isztambuli) kikötőben állomásozik. Ekkor jár először a Török Birodalomban, ráadásul katonai-diplomáciai küldetés keretében, amelynek persze ő csak egyik szerény fogaskereke. A Monarchia és a többi hatalom már korábban mozgósította flottáját, mert bizonytalanná vált II. Abdul-Hamid szultán (1876–1909) kormányának helyzete. Mindenekelőtt arról volt szó, hogy a Monarchia a nagyhatalmakkal összhangban lépjen fel a Török Birodalommal szemben, amelynek a Közel-Keleten és Észak-Afrikában lévő területei felett a franciák és britek már éppen osztozkodtak egymás között. Abdul-Hamid uralkodását vitatták a balkáni nemzetek is, amelyeknek a berlini egyezmény megadta a függetlenséget, de még voltak területi törekvéseik Törökország európai részére vonatkozóan. Horthy itt találkozik először a geopolitikával, alsóbb tiszti státusza lehetővé teszi, hogy megfigyelje, minek mi a tétje, és idegen vizeken képezze magát tengeri küldetésre. Télen a flotta a tophanei tüzérségi hadiszertárral szemben horgonyoz, nyáron átirányítják a követek rezidenciái elé. Hogy a tétlenséget és a nyári tespedést megszakítsák, körutazásokat tesznek a Fekete-tengeren. Horthy ezen az úton barátkozik össze brit tisztekkel, osztozik velük a vadászat és a sport iránti szenvedélyben. A munkaterhelés nem nagy – mindent egybevetve a helyzet megnyugszik –, a fiatal tisztek sportversenyeket és vadászatokat rendeznek. Egy évvel e könnyelmű élet után vissza kell térni Pólába, hogy kicseréljék a hajó kazánjait. Útközben megállnak Korfu szigetén, ahol Horthy, amint *Emlékirataiban* elmondja, már korábban megcsodálta az Akhilleiont, amelyet Erzsébet császárné és királyné építtetett. Itt belegabalyodik az emlékeibe, Erzsébet ugyanis pontosan fia, Rudolf 1889-ben bekövetkezett halála után építtette a palotát, és nem bánatában hagyta el, ahogy Horthy emlékszik. Amikor ő ott járt, az épület vadonatúj volt.¹²

Amint visszatér a pólai tengeri támaszpontra, Horthy pályája új szakaszába lép, amit ma folyamatos tanulásnak neveznénk. Tüzértiszti tanfolyamra jár, a *Novara* nevű iskolahajón gyakorol. Ismét kitűnik azzal, hogy tökéletesen elsajátítja a műszaki adatokat, és igen nagy érdeklődést mutat az új technológiák, fegyverzetek iránt, az elméleti órák azonban nemigen kötik le. 1891

májusában két hétre fogdába zárják zabolátlan viselkedése miatt: úgy tűnik, játékadóssága miatt kapta ezt a büntetést. Ki lehetne fizettetni az adósságot a szülőkkel, vagy le lehetne vonatni a zsoldból, de Horthy biztosan nem akarta, hogy apja ezt megtudja. Az ilyenfajta fegyelmezetlenségek szokványosak a tiszti karrier során, nem gátolják az előléptetéseket, de nem szabad túlságosan gyakran ismétlődniük. Horthy első tengerésztiszti éveiről viszonylag szegényes az iratanyag, de ami utána következik, az azt mutatja, hogy ezek az incidensek biztosan megszűntek, és nem jártak következményekkel, épp ellenkezőleg, az 1890-es évektől egymást érik a kedvező lehetőségek.

IV.

Egy nagy karrier állomásai

Horthy 1892 augusztusa és 1894 májusa között bejárja a nagyvilágot. Amint ő maga mondja, fiatal tengerésztisztként arról ábrándozott, hogy egyszer világ körüli útra indul. Emlékezzünk rá, hogy épp ez az álom határozta meg pályaválasztását. Erről a *Saida* korvett fedélzetén tett majdnem kétéves óceáni utazásról tizenhat oldal szól az *Emlékiratokban* – aránytalanul nagy helyet foglal el, de sokat mond arról, milyen hatással volt rá ez az út akkor, és mi volt a jelentősége később. Horthy Odüsszeuszhoz hasonlítja magát, sok helyen sokféle emberrel találkozott. A fiatal sorhajóászlós arra használta ezt a körutazást, hogy nemzetközi tapasztalatokat halmozzon fel: tökéletesíti angoltudását, csodálja a britek alkotásait minden téren, a gyarmatok igazgatásától a hajózási tudományáig (*Britannia rules the waves*)¹. Ez a Nagy-Britannia iránti elismerő figyelem élete végéig megmarad. Kairó után India hat a legerősebben a fiatal tisztre, ott működés közben látja a brit gyarmatosítást, és főként azért a képességéért csodálja, hogy egyensúlyt tud tartani a szubkontinens népei között. Alkalma nyílik arra is, hogy szabadidőjében kiélje vadászszenvélyét, akár saját kezdeményezésére, akár a britektől és maharadsáktól kapott meghívásoknak köszönhetően. Mégis elszakad tőlük, kirándul Darjeelingbe, elmegy Kőrösi Csoma Sándor sírjához. De azt azért sajnálja, hogy Ceylon szigetén nem vadászhatott elefántra.

Kalkutta csupa ünnep, az alkirály látja vendégül a tengerészeket, bálók, vadászatok és pólójátékok követik egymás. Horthy akkor találkozik először az előkelő – igaz, gyarmati – társasággal, amely nagy hatást tesz rá. Akkor érez rá az ilyenfajta társasági élet, szórakozások ízére, ezek megadják neki azt a könnyedséget, amelyre később szüksége lesz új posztjain, ugyanakkor kialakul benne a kisebbségi érzésből származó vitathatatlan hiúság is. A hadsereg általában jó karrierlehetőségeket kínál legtehetségesebb fiatal tisztjeinek, Horthy ezt nagyon nyíltan veszi tudomásul. Ezentúl meg is tudja ragadni ezeket a lehetőségeket, hogy nagy karriert építsen magának.

Szingapúr felé veszik az irányt, Horthy a Távol-Kelet Gibraltárjának nevezi ezt az országot. Egy volt szíami iskolatársa meghívására három nap szabadságát Bangkokban tölti, „valósággá vált mesének” írja le a várost. Visszatér a hajóra, és elindul Jáva, a holland gyarmat felé, megadatik neki, hogy megismerje, itt főleg az egzotikus termékek exportját tartja hasznosnak. A *Saida* ezután Ausztrália felé veszi útját, megáll Albanyben és Melbourneben. Az utóbbi az első világváros, ahova Horthy eljut, akkoriban 800 000 lakosa van, messze nagyobb, mint azok a helyek, amelyeket addig ismert.² A város még „*Vienna Coffee*”-t is kínál, egy bécsi férfi vezeti a kávézót, a tisztek mindnyájan odajárnak, mert elfogja őket a honvágy.

Az Ázsiában elszalasztott párducokért, elefántokért, tigrisekért cserébe Horthy itt kenguruvadászaton vesz részt. Sydney kikötőjében a legénység találkozik Heinrich Foullon-Norbeck (1850–1896) kutatóval, a Császári és Királyi Geológiai Társaság elnökével. A váratlan vendég beszállása rákényszeríti a személyzetet, hogy törölje az útitervből Tahitit, Honolulu-t és San Franciscót, amit Horthy sajnál, az Egyesült Államok így *terra incognita* marad számára. A felfedezőút Új-Zélandra, majd Új-Kaledóniába vezeti a *Saidát*, az utóbbiban Horthy döbbenten látja, hogy Franciaország büntetőtábornak használja ezt a területet.³ Innen az Új-Hebridákra és a Salamon-szigetekre tartanak nikkelbányák után kutatva – Ausztriában hiánycikk ez a fém, Foullon-Norbecknek pedig ez a szakterülete.

Horthy *Emlékirataiban* azt mondja, feltételezte, hogy Ausztria, amely korábban már vezetett expedíciókat az Északi-sarkra, meg akarta szerezni ezeket a még független szigeteket, hogy versenytársak nélkül termelhesse ki a nikkelt. Ez a megjegyzés ad neki alkalmat arra, hogy elmondja: meglepte, hogy az Osztrák–Magyar Monarchia soha nem szerzett gyarmatot. Hogy ez miért lett volna jó, arra két magyarázattal is szolgál: először is azzal, hogy ott lehetett volna elhelyezni a birodalomból a XX. század fordulóján az Egyesült Államok felé áradó népességlelet, azaz több százezer embert; ez a jelenség érintette az Adria hátsó részének szegény vidékein élő dalmátokat és horvátokat is, Horthy Fiumében figyelhette meg őket, mert innen indult számos emigránsokkal megrakott hajó. Másodszor – a kor tipikus ábrándképeként – pedig azzal, hogy kitermeljék ezeknek a területeknek az ásványkincseit.

Az biztos, hogy sem egyik, sem másik érv nem helytálló Bosznia-Hercegovinára, amelyet az 1878-as megszállás óta az Osztrák–Magyar Monarchia „jobb híján” gyarmatának tartottak. A Salamon-szigeteki kaland egyébként rosszul végződik a következő évben, Foullon-Norbeck és csapata valóban talál aranyat és nikkelt Guadalcanal szigetén, de a bennszülöttek rájuk támadnak, származásuk visszavonulásra kényszerülnek, közben többük áldozatul esik, maga Foullon-Norbeck is.

A hajó Celebeszen, Borneón és a Szuezi-csatornán keresztül tér vissza. Krétánál a legénység újra ismerős vizeken érzi magát, noha a Földközi-tengeren Odüsszeusz kalandozásaihoz méltó, erős viharok dúlnak időnként.

Érdekes összehasonlítást kínál ez az utazás azzal az úttal, amelyet majdnem ugyanabban az időben, 1892–1893-ban Ferenc Ferdinánd trónörökös járt be. Ennek a *Kaiserin Elisabeth* nevű páncélos torpedónaszád fedélzetén megtett igazi világ körüli útnak a hatására születik meg a *Tagebuch meiner Reise um die Erde*⁴ címen kiadott leírás. Horthy *Emlékirataiban* azt mondja, hogy az ő körutazása önmagában is megérne egy önálló könyvet, ám megírására nem volt alkalmja, mert a szolgálat lefoglalta, nem voltak jegyzetei, és különösebb hajlama sem volt az íráshoz.

A trónörökös utazását hivatalosan tudományos expedíciónak mutatták be, de megvolt az a diszkrétebb célja is, hogy közben gyógyítsák a tuberkulózisát – az út mindkettőnek megfelelt. A világ körbeutazása erősíti a főhercegben a tengerészeti iránti érdeklődést és a korszerűsítésére irányuló szándékot, amelyben Horthy is osztozik későbbi pályáján. Ferenc Ferdinánd nagy mennyiségű néprajzi anyagot és egyéb tárgyat hoz haza, ezek trófcagyűjteményét gazdagítják, illetve konopištei rezidenciáját díszítik.⁵ Horthy viszont nem említi, hogy emléktárgyakat gyűjtött volna, ami nem jelenti azt, hogy nem vásárolt ajándékokat családtagjainak. Visszatérése után három hónapot velük tölt, de státusza a *Saida* fedélzetén nagyon más, mint a főhercegé, a történeteknek, amelyeket a vadászatokról és látogatásokról elmond, nem szabad elfedniük a tényt, hogy ő tengerészként, szolgálatban utazik, célja nem főúri nyaralás. Az egyetlen látható jele annak, hogy megállt ázsiai kikötőkben, a karjára tetovált sárkány, amely több magánjellegű fényképen feltűnik. A tetoválás szokványos volt a tengerészetnél (Ferenc Ferdinánd is megengedte magának ezt a „szeszélyt”), Horthy is biztosan Szingapúrban vagy Bangkokban csináltatta szabadidejében.

Pólába visszatérése után Horthyt 1894-ben a szárazföldre vezénylik, Hermann von Spaun ellentengernagy mellé, ő a parancsnoka a haditengerészeti műszaki bizottságnak (*Marinetechnisches Komitee*). A következő két évben az új tengeri fegyverre, a torpedókra specializálódik, ezeket akkoriban kezdik használni. Megszerzi a kellő műszaki ismereteket, majd különböző hajókon szolgál, amelyeket akkoriban szerelnek fel torpedókkal. Az osztrák–magyar haditengerészet viszonylagos késésben van a fegyvereit tekintve, éppúgy, mint a hadsereg általában. Horthy *Emlékirataiban* elmondja, hogy a haditengerészeti tüzérség mérnökei tartózkodtak attól, hogy ezt az új eszközt használják a hadihajókon.⁶ Horthy küldetést hajt végre Németországban, majd Angliában, védőkíséretet ad az osztrák–magyar tengerészet első torpedóinak. Ellátogat a Balti-tengernél lévő elbingi Schichau hajógyárba

1896-ban, és az Ibériai-félszigetet megkerülve tér vissza a *Magnet* nevű torpedóvadással; akkor látja az igazi Gibraltárt. Korábban ezt a küldetést kihasználva körülnézett Berlinben, nagy hatást tett rá a város dinamizmusa. Egy újabb torpedónaszádot rendelnek a Thames Iron Workstől, Horthy viszi majd haza 1898 nyarán. Az odaút lehetőséget ad neki arra, hogy megnézze Mainzot, Köln-t és Brüsszelt, és főleg arra, hogy felfedezze Londont, mivel a torpedónaszád kipróbálásakor hibák mutatkoznak, ami három hónapos várakozásra kényszeríti. Már beszél angolul, kihasználja tehát az alkalmat, hogy viszontlássá keleti utazásain szerzett néhány ismerősét, élvezettel vesz részt jó néhány vadászaton, hódol különféle sportoknak, köztük a pólónak, és meg is szereti. Végül 1898 decemberében hazaviszi a *Boát* ugyanazon az útvonalon, ahogy jött, a kedvezőtlen időjárási viszonyok azonban Lisszabonban megállásra kényszerítik a konvojt, majd Gibraltár, Algír és Palermo következik.

Emlékirataiban Horthy kissé összekeveri az időrendet, a torpedók felszerelésének szolgálatában végrehajtott küldetések utánra tesz egy olyan epizódot, amely valójában 1898. április–májusban történt, azaz németországi és angliai missziója között. Talán így teszi meg mottónak tudat alatt, mivel igazolásul szolgál a politika világával szembeni későbbi viselkedésére. Spaun tengernagy őt választja, hogy kísérje el Budapestre a tengerészeti költségvetés vitájára, amely az osztrák–magyar kiegyezés tízévenkénti újratárgyalásának keretében zajlik. A kiegyezés hatályba lépése óta a Hadügyminisztériumon belül a *Marinesektion* irányítja a haditengerészetet, ennek a vezetője Spaun, neki kell tehát a küldöttek elé terjesztenie a flotta költségvetését. Horthy német–magyar tolmácsként szolgál, ami mutatja feljebbvalója bizalmát, de azt is, hogy a haditengerészetnél nagyon kevés a magyar, Spaunnak tehát nincs választása. Ausztria és Magyarország kapcsolatát a pénzügyek mérgezik a kiegyezésen belül általában, a katonai kérdések pedig különösen. Magyarország minden egyes alkalommal megpróbálja kordában tartani a közös költségvetéshez való hozzájárulásának emelését, állandóan rálicitálva a katonai kiadásokra, legyen szó a közös hadseregbe küldendő sorkötelesek kontingenséről vagy részvételéről a Monarchia fegyverkezésében. Szívesebben összpontosítja beruházásait a nemzeti hadseregre, a Honvédségre, amelyet sokkal jobban támogat, mint Ausztria a saját nemzeti védelmi erejét, a *Landwehrt*. Cserébe azért, hogy beleegyezik a katonai költségek növelésébe, Magyarország olyan követeléseket támaszt, amelyek Ferenc József számára elfogadhatatlannak: azt kéri, hogy kizárólag Magyarországon állomásoztassák a magyar csapatokat, holott a közös hadsereg *Dislokation* rendszere szerint a birodalom teljes területén kell szétesztani őket, legyen bármilyen a nemzetiségi összetételük.

Igényli azt is, hogy ezekben a csapatokban a magyar legyen a parancsnoklás nyelve, márpedig a közös hadseregben egy nyelven, németül adják ki a parancsokat. Az uralkodó tudatában van a magyar függetlenségi körökből érkező szeparatista fenyegetésnek, nem tűrhet ilyen merényletet a Monarchia egysége ellen. Emellett nagyon ragaszkodik a katonai ügyekhez, és szívesebben tesz engedményeket a magyaroknak más területeken, hogy katonai téren megőrizze tekintélyét.

Horthy budapesti küldetése alkalmával kerül először Ferenc József közelebbe, tanúja a magyar politikusok alkudozásainak. Fenntartások nélkül csodálja a királyt, és ugyanígy utálja a szűk látókörűen politizáló köröket. *Emlékirataiban* úgy mutatja be ezt a tárgyalássorozatot, mint azt a pillanatot, amikor egyszer s mindenkorra megcsömörlött a politika világától, ami persze utólagos magyarázat a kormányzósága alatti politikai kapcsolataira. Az egyetlen, aki az ő szemében kegyelmet érdemel, a miniszterelnök, Tisza István – itt újra találkozunk a családban apáról fiúra szálló hűséggel.

Horthy egy vacsorán, a királyi palotában megkockáztatja, hogy előadja véleményét Horvátország helyzetéről, azt mondja, bemutatta Tisza grófnak, milyen előnyökkel járna a Monarchia számára, ha nemcsak egész Horvátország egyesülne, hanem Bosznia-Hercegovina is csatlakozna, hogy megkontrázza Szerbia törekvéseit.⁷ Ez a Nagy-Horvátországról festett eszményi, maximalista látomás rendszeresen felbukkan a legnationalistább horvátok körében, meglepő, hogy Horthy is ezzel áll elő. Amikor memoárjának e sorait írja, Tito már létrehozta a szövetségi rendszert Jugoszláviában, de kommunista dominanciával; Horthynak minden oka megvan rá, hogy ellenezze az események ilyen irányát (erre még visszatérünk). Több mint egy évtized alatt őszinte vonzódás alakult ki benne Horvátországhoz és lakóihoz, főleg a partvidék népéhez, ők adják a matrózok többségét, akikkel rendszeresen találkozik szolgálat közben. Megfigyelhette Fiume különös helyzetét: a város Magyarországhoz tartozik, de olaszok irányítják a hátszágban élő horvátok rovására. Valószínűleg tudatában volt a dualizmus korlátainak, különösen szembetűnőnek látta őket ezen a küldetésén, de olyan képet ad róla, amelyre a Monarchia megszűnése miatt érzett sajnálat a jellemző, és a megreformálására kigondolt egyik korabeli megoldást sugallja. Nem vesz viszont tudomást – vagy úgy tesz, mintha nem venne tudomást – arról, hogy Magyarország és különösen Tisza István gróf ádáz ellenzője a kiegyezés minden módosításának. A miniszterelnök nem fogadta volna el sem a trializmust, sem a Monarchia szövetségi állammá alakítását, ezt Ferenc József sem akarta ráerőltetni a potenciálisan lázadó Magyarországra. A félclem Szerbiától ráadásul nagyon is valóságos, a 43%-ban szerbek lakta Bosznia-Hercegovina integrálása egy horvátok által uralt egységbe csak elmérgesítette volna az Ausztria és Ma-

gyarország közti ellentétet, amivel Tisza nagyon is tisztában volt. Magyarországon is laktak szerbek a Vajdaságban, Bácskában és a Bánságban, ezért biztosan ellenezné, hogy déli határán erősödjön a szerb elem.

Horthy tehát visszatér a torpedóíhoz, és a következő két évet azzal tölti, hogy különböző hajókon tökéletesíti üzembe helyezésüket és kezelésüket. 1900 szeptemberében egyébként egy torpedónaszádon, a *Sperber* nevűn bízzák rá először a parancsnokságot, ekkor, harminckét éves korában léptetik elő I. osztályú sorhajóhadnagyá. Mint legtöbb társa, még Horthy sem nős. A tisztek, különösen a tengerésztisztek gyakran voltak nőtlenek az osztrák–magyar hadseregben, főként gyakori távollétük miatt. A zsold közismerten gyenge volt, csak magas rangú tiszteknek tette lehetővé, hogy megfelelő életszínvonalat biztosítsanak hitvesüknek. A tisztek tehát későn házasodtak, ami csökkentette lehetőségüket arra is, hogy gyermekeik legyenek. Idős férj, korai özvegyesség és vándorló életmód – mindez nem jelentett vonzó perspektívát a fiatal nőknek. A feleségek sem nagyon fiatalok tehát, gyakran özvegyek, és járadékot élveznek. A pénzügyi kérdés megoldhatatlan volt: ahhoz, hogy egy tiszt megkapja az engedélyt a házasodásra, kaucióval kellett rendelkeznie, amit a menyasszony családjának kellett letennie. Néhány arisztokratát leszámítva a tisztek ritkán voltak gazdagok, minthogy a hadseregbe azokat a fiúkat adták be, akik nem számíthattak örökségre a birtokból. „Hozományra kellett tehát vadászniuk”, amit meg is tettek minden kimenőjükön, de ha egy pénztelen tiszttel alakult ki románc, azt a lányos családban gyakran nézték rossz szemmel. A katonacéletről kialakult klisék automatikusan kétes erkölcsiséget sejtettek: kártya, prostituáltak, párbajok – mindez szokványos volt, és úgy tűnik, házassága előtt Horthy sem volt kivétel, noha nincs semmi kézzelfogható bizonyíték ennek a feltételezésnek az alátámasztására. Pályafutása legelején volt ugyan néhány adóssága, de erkölcsi problémák egyetlen pillanatra sem szennyezték be, előrejutását semmi nem akadályozta, tökéletesen egészséges volt, pedig a nemi betegségek burjánzottak akkoriban.

Véletlenül – ami talán nem is véletlen – kerül útjába egy Arad megyei képviselő, Purgly János lánya. Horthy 1899 elején szabadságra megy a testvéréhez, Erzsébethez, egy lovastiszt feleségéhez. Sógora hívja, hogy menjenek el Hejőbábára, Miskolc környékére, régi barátaihoz, Melczerekhez. A háziak farsangkor bálra is meghívják, Horthy ott újra találkozik Melczerné húgával, Purgly Magdolnával, aki igen nagy hatást tesz rá. Valószínű, hogy a két hölgy összeesküvést szervezett, ami jól sikerült! Horthy elcsábul, a fiatal lány valóságos szépség és jó táncos, és bizonyára vannak más kvalitásai is. Apja már régen özvegy, és szemlátomást gondokkal küszködik, hogy férjhez adja lányait, közülük Magdolna a legfiatalabb, tizenkilenc éves, az apa minden

társasági eseményt kihasznál arra, hogy elfogadható partit találjon számára, a lánynak valóban sokan udvarolnak. A Purgly család nem régen szerzett nemességet, 1820-ban kapta meg a Jószáshelyi előnevet, de Sofronyán gazdag birtokuk van, és jól beilleszkedtek a helyi politikai életbe, mivel az apa a főispán, Urbán Iván barátja.⁸

Melczernének az a jó ötlete támad, hogy következő tavasszal Velencébe utazik a testvérével, és megkéri Horthyt, legyen a *ciceroné*juk, ő zavarban van, mert nem ismeri a várost, olasz nyelvtudása viszont nagyon hasznos. Szabadságot vesz ki, hogy elkísérhesse a hölgyeket, akik a Lidón laknak.⁹ Egyheti tökéletes idill után Horthy rászánja magát, és megkéri a fiatal lány kezét. Ő igent mond, az út Kenderesre vezet, ahol Horthy apja beleegyezését adja, majd Magdáé is megerősíti, nála ünneplik az eljegyzést. Miután Horthy átveszi a *Sperber* nevű torpedónaszád parancsnokságát, jöhet az esküvő 1901. július 22-én, Aradon.

Az esemény nagy helyi visszhangot kelt, az *Arad és vidéke* című újság 1901. július 23-i számában a szokásos rovatoktól elkülönítve ad hírt róla „A Purgly-Horthy nász” címmel; az „Egy fényes lakodalomról” alcím már a tartalomról is képet ad. A névtelen újságíró másfél hasábon, nosztalgikus hangon tudósít az ünnepségről: „A régi, szép magyar világba álmodtuk magunkat vissza.” Napjainkban a világ szürke, vége az ilyen más időkből való szokásoknak, amelyeket a szerző a magyar génusz sajátjainak tart. A tengerészti egyenruhát viselő vőlegény is nagy hatást tesz a hagyományos falusi világra, úgy festik le, mint aki „elviszi innen messze, a tenger partjára [aráját], hol a boldogság rózsái nekik virulnak”. A polgári esküvőt aznap reggel tartották meg a Purgly-birtokon, Szondy Béla anyakönyvvezető közreműködésével. Az újság felsorolja a szertartáson így vagy úgy részt vevő összes helyi híresség nevét. Urbán Iván főispán is jelen van, még rövid beszédet is mond, mielőtt a menet elindul az aradi kálvinista templomba, hogy ott ünnepelje, a korabeli Magyarországon szokásos gyakorlatnak megfelelően, egy kálvinista férfi és egy katolikus nő egybekelését, ami a Horthyaknál családi hagyomány. A cikk terjedősen írja le az utat a templomig. Nagy tömeg gyűlt össze az út két oldalán. A menetben, amelynek sorrendjét Urbán Péter, a főispán egyik rokona állította össze, majdnem minden férfi – kivéve persze Horthyt – díszmagyart visel, míg a hölgyek „divatos francia toilette-ben” pompáznak. A nyitott hintókat virágok díszítik. Az elsőben ül a főispán, „a menyasszony násznagya, az ősi szokáshoz híven kezében a bokrétás pálca”. Horthy öccse, Jenő a második kocsiban kap helyet. A két család többi tagja, köztük a két apa az őket követő kocsikban jönnek, elosztva (ellentétben azzal, amit az újság ír, Horthy édesanyja nem lehetett jelen, mert 1895 februárjában elhunyt). Következnek a nyoszolyólányok párjukkal, köztük Horthy két má-

sik öccse, Szabolcs és Zoltán Heppes Szerénával és Janky Annuskával. Végül a két utolsó fogat hozza a vőlegényt a tanújával: nagybátyjával, a nyugdíjas tábornokkal, Halassy Pállal, és a menyasszonyt a tanújával, aki nem más, mint a főispán felesége. A szertartást Csécsi Imre tiszteletes celebrálja, aki „szívhez szóló, szép beszédet intéz” az ifjú házasokhoz. A zenei kíséretet az Oratorium egyesület kórusa és szólisták szolgáltatják, vezényel Sperber Frigyes, amikor belép a hallgatóság, Richard Wagner *Lohengrin*-éből a nászindulót éneklik, amikor pedig kifelé indul a menet, Höszy Jakab orgonista Mendelssohn nászindulóját játssza. Mindnyájan visszatérnek a Purgly-birtokra,

A Horthy család egykori villája Pulában, 2008-ban

a nagy bankettre, de a fiatal pár már délután otthagyja a társaságot, rövid nászútra mennek,¹⁰ egy semmeringi szállodában töltenek néhány napot, Béctől délre, nem a tenger partján, Horthynak ugyanis hamar vissza kell térnie Pólába a torpedóhoz, amelyekért ezentúl ő az egyik felelős tiszt.

Első gyermekük, Magdolna megszületése (1902. június 5.) után a Horthy család kényelmesebb lakhelyet választ, a San Policarpo negyedben felépülő házban helyezkednek el, Póla magaslati részén, amelyet akkoriban parcelláznak; számos tiszt választja ezt lakhelyül, mert az óváros zsúfolt, a hajógyár környéke pedig nem kellemes a családoknak. A pólai mindennapokat megvilágító, magától Horthytól származó források híján azoknak a „hivatalos” életrajzíróknak a munkáihoz folyamodunk, akik kikérdezték a hozzátartozóit, és más emlékiratok szerzőihez is, például Dora Laufferhez; ő is Pólában élt, olyan életet, amelyről úgy gondoljuk, ilyen lehetett Horthyné is: tiszt férje szinte egyidős Horthyval¹¹, négy gyermekük van és házuk San Policarpóban.¹² Horthyék háza ma is megvan, ahogy legtöbb szomszédjuké is; noha a villa eléggé elhanyagolt, elég pontosan lehet rekonstruálni a környezetüket. A hajógyár és a tengerészeti támaszpont tisztjei számára alakították ki a negyedet, a hadügyminisztérium költségén. Igazi kertváros, minden villa körül zöld tér. Valószínű, hogy Horthyék, ahogy Laufferék is, csak a villa „bel étage”-át, azaz első emeletét lakták.

Másodikként, 1903. augusztus 11-én megszületik Paula, akit általában Paulette-nek neveznek, 1904. december 9-én pedig István, az első fiú, aki a legidősebb fiúgyermeknek a hagyomány szerint járó nevet kapja, és végül Miklós 1907. február 14-én.

A gyerekek a tisztek által alapított és finanszírozott magániskolába járnak, a tanítási nyelv német, de a gyerekek otthon az édesanyjukkal magyarul beszélnek. Délutánonként a tengerészeti edzőtábora szolgál nekik játszótérül. A tisztek családja helyben toborozza alkalmazottait. A dajkák olasz vagy horvát parasztlányok, a leggyakrabban analfabéták, a hajógyár dolgozói viszont – az első világháború előtt mintegy 8000 fő – többségükben a Szudétákból vagy Csehországból származnak. Dora Lauffer gyermekeire egy csehországi német gépész lánya vigyáz, tizennégy éves korában lépett a szolgálatukba, a szakácsnő pedig egy alsó-stájerországi szlovén asszony, aki egy éven belül megtanul németül.

Ezekben az években Horthy gyakorlatilag nem hagyta el Pólát, ahol különböző feladatai voltak, a hajógyárban a torpedóknál, a raj hajóin, majd az admirálisán. A tengeren csak rövid időt töltött. Folyamatos jelenléte az övéi mellett, amikor gyermekei még kicsik voltak, biztosan hozzájárult az erős családi kötelékek kialakulásához, amelyek tartósságára a múlt idő sem cáfolt rá. Horthyék sokat szereplő tagjai voltak a tengerésztisztek kis társadalmának.

Póla közepes méretű város, gyorsan rátör az unalom (lakosainak száma 1910-ben 58 081¹³). A hosszú téli vasárnapokat, amikor az Adria felől fúj az északi szél – a bóra –, kamarazenei koncertekkel teszik kellemesebbé, a nőtlen tisztek kártyáznak vagy biliárdoznak néhány kikötői kávéházban. A helyi jó társaság és a tisztek családja a via Sergián, az átutazóban lévő idegenek a Riván korzóznak. A helyi tájnyelvben a gyalogosokat, azaz azokat, akik nincsenek kapcsolatban a tengerészettel, *gnocchinak* nevezik, a németeket pedig *piombinak* (ólomnak)¹⁴.

A barátkozásra való hajlam hiánya átüt azokon a leveleken is, amelyeket James Joyce küld hozzátartozóinak. Joyce a trieszti Berlitz iskola kirendeltségén dolgozik 1904 novemberétől, „tengeri Szibériának”, „különös öreg helynek” minősíti a várost. Joyce azonban Isztriát és egész Ausztriát is utálja etnikai–nyelvi zűrzavara és katolicizmusa miatt.¹⁵

A katonákból álló társaság főleg a Tengerészkaszinóban (*Marinekasino*) gyülekezik. Szabályzata érezhetően „demokratikusabb”, mint a Monarchia más tiszti klubjaié, részben azért, mert nagyon szűk körből toboroz.¹⁶ Szívesebben fogadják be a feleségeket is, meghívják őket a hetente egyszer megrendezett „társasági estekre” (*Gemeinschaftsabende*). Ilyenkor fel lehet venni a nagystélyiket, az este zenés vacsorával kezdődik, amit bál vagy különböző szórakoztató programok követnek. A hölgyek jókat beszélgetnek, míg a tisztek rendszerint csak szolgálati kérdésekről vagy távoli utazásokról váltanak szót. Délutánonként olykor bridzseznek, ez a Horthy házaspár egyik kedvenc időtöltése is. A családok eljárnak a városi Jankovich cukrászdába, azt tartják a legjobbnak, vezetője, akit csak *Schnapsghelenének* neveznek, ismeri az összes pólai pletykát és titkot. Ha esténként nem a kaszinóban szórakoznak, a *Politeama Ciscutti* vonzza a közönséget, a varietésszínház, amelynek színvonala azonban össze sem hasonlítható a bécsi *Ronacher*ével.

Összejárnak egymás között is, Horthyék azok közé tartoznak, akik leginkább hajlandók megnyitni házukat. Van egy figyelemre méltó fogatuk, lovaik angol telivérek a kenderesi családi ménesből. Horthyné különféle összejöveteleket, sétákat, piknikeket rendez, férje pedig az összes sportverseny egyik vezetője. Ott volt a Yacht Club alapítói között az 1890-es években, később hajót épített magának a Picinich hajógyárban, Lussinpiccolóban (Mali Lošinj), és elkereszteli *Kincsemnek*. A tisztek regattákat rendeznek, amelyeken felvonul Póla összes polgára, de még a Monarchia arisztokratái is, köztük Károlyi István gróf *Valkyrie*-nek nevezett hajójával.¹⁷ Mások mellett Horthy vezette be a teniszezést Pólába, miután Konstantinápolyban valósággal belebolondult, Dora Lauffer férjét nyerte meg az elsők között ennek az új sportnak. Az Isztria-félsziget éghajlata kedvez az ilyen típusú társasági életnek, Pólában május elejétől szeptember végéig fehérben járnak az emberek,

ami a mosónőknek valóságos robot, mert minden magára adó tiszt kétnaponta vált egyenruhát, a dandy naponta.¹⁸ Amikor a tisztek szabadságon vannak, a közeli abbáziai (Opatija) fürdőhelyekre kirándulnak a családjukkal, gőzhajóval mennek, vagy a Brioni-szigetekre, amelyeket a pólai társaság különösen kedvel, „a boldogok császári és királyi szigetének” (*k. u. k. Insel der Seligen*¹⁹) nevezik. A feleségek és a gyerekek másik, szinte napi sétaútja a *Kaiserwald*-ba vezet, ami valójában egyszerű park.

Új, meghatározó időszak kezdődik, amikor Horthyt kinevezik parancsnoknak a *Taurus* gőzösre, amelyen pályája legelején már szolgált. A *Taurus* Konstantinápolyban horgonyoz, és az Osztrák–Magyar Monarchia követségének védelmét szolgálja. A nagyhatalmak összes diplomáciai képviselőjének van ilyen típusú hajója, parancsnoka tengerészeti attasé rangban szolgál. Horthy tehát ismét más feladatot kap, mint amihez tengeren vagy szárazföldön hozzászokott. Budapesti küldetésén szembesült a politika világával, ettől kezdve a diplomácia világával áll közvetlen kapcsolatban, korábban már ezt is volt alkalma megfigyelni, amikor 1889-ben először lépett a *Taurus* fedélzetére. A hierarchia választását egészen biztosan a Spaun tengernagyhoz közel álló érdekeltnél magasabb helyen készítették elő, időközben Spaun is feljebb lépett. Horthy hosszú időt töltött szárazföldön különféle posztokon, folyamatosan képezte magát, és egyengette szakmai karrierjét, különös érdeklődést mutatva az új fegyvernemek iránt: figyelme a torpedókról áttért a tengeri tűzéségre, volt alkalma rá, hogy fontosabb hajókat irányítson, például a *Sankt Georgot*, olyanokat, amelyek fordulatot jelentettek az immár inkább a támadás felé orientálódó osztrák–magyar haditengerészetben. Ez a fajta gondolkodás megfelel a tengeri hatalmak fegyverkezési versenyének, Spaun admirálisnak sikerül meggyőznie a hadügyminisztériumot, hogy indítsák meg az ehhez szükséges beruházásokat. Az 1910. év fordulóján döntenek a Császári és Királyi Haditengerészet korszerűsítésének felgyorsításáról, Horthy ennek egyik tanúja és résztvevője. A nemzetközi helyzet nagyon feszült, és Horthy hamarosan az európai szövetségi rendszer legnagyobb válságának kellős közepén találja magát.

Egyelőre azonban örül, hogy újra Konstantinápolyban van, kellemes emléket őriz a városról. Korábban rövid időre már visszatért török vizekre: 1904-ben a *Habsburg* fedélzetén, egy körutazáson eljutott Szmimába (Izmir), csodálja élénk kereskedelmi életét. 1908 júniusában indul el újra családjával, villát bérel a Boszporusz partján, Isztambul előkelő negyedében, Jenikőjben, távol a város zajától, közel a nagykövet nyári rezidenciájához. A legidősebb gyereke hatéves, a legkisebb tizenhét hónapos. A Horthy család azonnal bekertül a nagyvilági élet forgatagába, körülöttük a nagyhatalmak diplomái,

köztük az első sorban a Monarchia nagykövete, Pallavicini János őrgróf (1848–1941) és Sir Gerard Lowther (1858–1916) brit nagykövet. Horthy állandó kapcsolatban áll Pallavicinivel szolgálati ügyekben éppúgy, mint a konstantinápolyi osztrák–magyar társasági élet eseményeinek résztvevője. Mint a birodalom arisztokratáinak többsége, a Pallaviciniek is Magyarország legnagyobb családjaihoz kötődnek házasságok révén. Azok közül, akikkel Horthyék rendszeresen összejárnak, két férfi később visszatér az életébe: Thomas Hohler, a brit követ titkára és Ascanio Colonna herceg. Ők az Egyesült Királyságot és Olaszországot képviselik majd a két világháború közötti Magyarországon. A Konstantinápolyban szövődő kapcsolatok később is értékesnek és tartósnak bizonyulnak.

Horthy akkor negyvenéves, annyit sportol, mint még soha. Különösen kitűnik a diplomáciai testület versenyein. Elhozatja hajóját Konstantinápolyba, megnyer több regattát és teniszversenyt. A tengerész azonban lóháton aratja legnagyobb sikereit. Díjat kap a lovaspóloversenyen 1908-ban, és megnyeri a Boszporusz nagydíjért indított futamot.²⁰ A résztvevők mindkét esetben anatóliai lovakon indulnak, amelyeket ellenálló képességükért tartanak nagyra. Horthy vásárol egy arab csődört, és reggelenként kilovagol – ez a szokása mindvégig megmarad – Belgium nagykövetével, Villebois-val és lányaival. Horthyék társadalmi élete a Lady Lowther által rendezett események körül forog, de mindenütt fogadják őket, Magda komoly sikereket arat. Horthy ebben az időben nagy, pödört bajusszal parádézik. A házaspár otthon, a villájában is fogad vendégeket, amint sokan mesélik Doblhoff bárónőnek. Fáradhatatlan táncosok, a bállokon mindig ott vannak a nyitópárok között.

Ausztria–Magyarország 1908. október 5-én annektálja Bosznia-Hercegovinát, ezzel véget érnek a vidám napok. Az 1878-as berlini kongresszus rendelkezései alapján megszállt Bosznia ettől kezdve a Habsburg Monarchia belső „gyarmatosításának” tárgya. A formálisan még mindig török fennhatóság alatt lévő két tartományt gyakorlatilag beillesztik a birodalom igazgatási rendszerébe, a közös pénzügyminisztérium irányítja. Az annektálásról Bécs egyoldalúan döntött, kezdeményezője gróf Alois Aehrenthal

*Horthy sorhajókapitányként,
1909 körül, még bajusszal*

külgügyminiszter volt. A lépésről nem tájékoztatták sem a berlini egyezményt aláíró nagyhatalmakat, sem másokat. Joggal értelmezhettké befejezett tényként, ezt két momentum is erősíti: egyrészt Ferenc József uralkodásának hatvanéves jubileuma, másrészt Bulgária függetlenségének elismerése. Törökország mindkét esetben sértve érzi magát, a nagyhatalmak attitűdje is megoszlik a meghökkenés (Németország), a nemtetszés (Olaszország), a düh (Oroszország) és a nyugtalanság (Franciaország és Nagy-Britannia) között. A hármass szövetség (*Dreibund*) tagjai közül Olaszország, amelyet területi és gazdasági érdekei egyre inkább versenyre készítenek Ausztriával, erősíti a nyomást. Az olaszok Trentinóra, Isztriára és Dalmáciára vonatkozó követeléseik kapcsolódnak Róma balkáni törekvéseihez. Az oroszok megpróbálják cselekvésre bírni Franciaországot és Nagy-Britanniát, de erre egyik állam sem mutat készséget. II. Vilmos császár Ferenc József segítségére siet, a német támogatásnak azonban vannak feltételei. Végül Szerbia eljuttatja rendezavaró szerepét a régióban, és heves lázongást kelt, ám az megmarad körülhatárolt, regionális szinten. Az annektálás okozta zaklatottságnak azonban következményei vannak: a szerb ifjúság és a katonai körök radikalizálódnak mind Szerbiában, mind Bosznia-Hercegovinában.

A válság tényleges központja Konstantinápoly, Béccsel, Szentpétervárral és Rómával. A feszültség nagyon erős, az annektálás okozta válság beleillik a XX. század eleji nemzetközi válságok időrendjébe, az emberek háborútól tartanak. Horthy néhány évvel korábban már részt vett egy nemzetközi hadműveletben, amikor az 1903-as macedóniai válság miatt mozgósították a flottát a Monarchia akkor megmutatta, hogy ragaszkodik a régióbeli *status quo* fenntartásához és a Török Birodalom védelmezéséhez. Két hajót küldött korábban, hogy csatlakozzanak Pireusz kikötőjében a brit, francia és olasz hajókhoz és egy orosz ágyúnaszádhoz. Horthy akkor a britekkel kapcsolatot tartó összekötő tisztként szolgált a *Sankt Georg* fedélzetén.²¹ Helyzete most egészen más, Pallavicini nagykövettel együtt ott van az első sorban. *Emlékirataiban* úgy mutatja be az osztrák döntést, mint reagálást az ifjútörökök forradalmára, akik állítólag parlamentáris rendszert akarnak bevezetni, aminek Bosznia-Hercegovina is hasznát látná. Ez nem is tévedés, de a kérdésnek csak az egyik oldala. Törökország azonnal megtorló intézkedéseket hoz az osztrák–magyar gazdasági törekvésekkel szemben. A flotta is érintett, nem vehet fel több üzemanyagot. Ez nyilvánvalóan nyugtalanítja Horthyt, semmit sem tehet azonban a nagykövet beleegyezése nélkül. Pallavicini el akar kerülni mindenfajta összeütközést, de Horthy végül megkapja a felhatalmazást arra, hogy a trieszti Lloyd társaság raktárából vételezzon üzemanyagot. A helyzet 1909 elejére megnyugszik, elsimulnak a nehézségek, amelyeket Törökország gördített a kereskedelmi és diplomáciai kapcsolatok útjába, de

a helyi hatalom nagyon gyenge – legalább annyira a legutóbbi válság, mint az ifjútörök forradalom kiváltotta bizonytalanság miatt. 1909 áprilisában megdöntik II. Abdul-Hamid szultán uralmát, fivére V. Mehmed néven kerül trónra. A nemzetközi hajóraj élete normalizálódik, a *Taurus* megkezdheti tavaszi körútját. De az eredetileg dunai hajózásra épített hajó már alaposan kiszolgálta az idejét, úgy tervezik, hogy lecserélik, ami Horthy számára azt jelenti, hogy fedélzetén véget ér parancsnoksága. A *Taurus* utolsó parancsnoka tehát 1909 augusztusában elhagyja Konstantinápolyt. Időközben korvettkapitánnyá léptetik elő, mert a válság alatt megfelelő magatartást tanúsított, s ezt a nagykövet értékelte. A két férfi jól megértette egymást, Pallavicini ajánlása igen sokat számít Horthy pályáján. Előbb a *Kaiser Karl VI.* nevű hajóra vezénylik első tisztként a Kotori (Cattarói)-öbölbe, két hónap múlva azonban karrierje nagyot fordul: ez pályafutása második és kétségtől óriási esélye.

Rudolf Montecuccoli tengernagynak, a haditengerészet akkori parancsnokának javaslatára kinevezik Ferenc József egyik szárnysegédjének. Érdemes jobban megvizsgálni ennek a döntésnek a folyamatát, mert sok szempontból nagyon furcsa. Az uralkodó négy szárnysegédjét a gyalogság, a lovasság, a tüzérség és a haditengerészet adja, de az utóbbinak csak rövid ideje van képviselte ezen a posztion. Az első kinevezett 1899 nyarán – véletlen vagy a sors örömteli jelzése – az időközben tengernaggyá előléptetett Moritz Sachs von Hellenau, Horthy volt parancsnoka a *Saida* fedélzetén. Azután úgy tűnik, Montecuccoli tanácsot kért Tisza Istvántól, és ő állítólag Horthy nevét hozta elő – Budapesten megismerhette kvalitásait a küldöttek találkozásán. Három elem egybeesése tette azonban eseményé Horthy érkezését az udvarba: a tengerészet kevésbé jelentős haderőnem, benne nagyon kevés a magyar tiszt, és Horthy személyében egy kálvinista kisnemes kerül a főtiszték közé. Ő tökéletesen tisztában van a szerencséjével és különleges helyzetével, de ez egyáltalán nem bántótalánítja el, sőt növeli ambícióját és egészen biztosan a hitvesét is.

Horthy megint a jó pillanatban érkezik. A reformok, amelyeket Spaun tengernagy 1897-ben bevezetett, 1910-től konkretizálódnak utódja, Montecuccoli ösztönzésére. Ferenc Ferdinánd trónörökös is támogatja, úgy ítéli meg, hogy az osztrák–magyar hadsereg és különösen a tengerészet megkésettisége rontja a Monarchia esélyeit egy nagyobb konfliktus esetén – ennek egyik figyelmeztető jele a válság volt, amelyet Bosznia-Hercegovina annexálása okozott. A trónörökös azt szerette volna, hogy a *Kriegsmarinére* is legyen érvényes a parancsnoki és igazgatási funkciók decentralizálása – ahogyan a többi nagyhatalom már megtette –, de nem érhetette el a célját,

a szétválasztást csak unokaöccse, Károly lépteti életbe 1917-ben.²² Horthy tanúja volt a Ferenc József és unokaöccse közötti feszültségnek, ami biztosan viszonylagos lojalitás-konfliktust jelentett számára: odaadó híve az uralkodónak, bálványozza őt, mégis meg kell állapítania, hogy van bizonyos gondolkodásbeli merevség ebben a nyolcvanadik évéhez közeledő férfiúban, aki bizonyára 1904-ben elhunyt apjára emlékezteti, és akinek éppolyan puritán szokásai vannak, mint atyjának voltak, noha a király buzgó katolikus. Azt is tudja, hogy Ferenc Ferdinánd nem nagyon bízik a magyarokban – és ez enyhe kifejezés –, ami viharos jövőt vetít előre, ha valóban trónra kerül. Javára írja viszont, hogy őszintén érdekli a haditengerészet, amelynek főparancsnoka, és megkezdi a korszerűsítését, amit Horthy csak helyeselni tud. A két férfi nem találkozott hivatalos és családi szertartásokon kívül, ahol Horthy mint szárnysegéd vett részt. A főherceg katonai hivatalának levéltárában fellelhető iratok nem említik Horthyt, és ő sem beszél *Emlékirataiban*

Horthy Ferenc József szárnysegédjeként 1912 körül (a kép jobb szélén, tengerésztiszti egyenruhában)

katonai vagy politikai témájú vitáról. Tíz oldalt szentel a főhercegnek abból a harmincból, amely szárnysegédi küldetéséről szól, de inkább a Monarchia jövőjéről alkotott geopolitikai eszmefuttatásokra összpontosít, nem fest igazi portrét Ferenc Ferdinándról, akivel valóban keveset találkozott. Ennek a távolságtartásnak az okai különbözőek: a főherceg sokat utazik, és keveset jár az udvarba, ahol morganatikus hitvesét, Chotek Zsófiát, Hohenberg hercegnét a legutolsó főhercegnők mögé sorolják. Horthy másik három szárnysegéddel osztozik a szolgálaton, tehát nincs mindig jelen. Ferenc József maga is gyakran van távol hivatalos látogatások, vadászatok alkalmával, s akkor, amikor különböző rezidenciáin, illetve szerte a birodalomban tartózkodik. Ha Ferenc Ferdinánd hasznosnak ítélte volna, hogy magához hívassa Horthyt, kétség sem fér hozzá, hogy tanácsadói közé tudta volna szólítani, mindenestre nehezen „alkalmazhatta” volna nagybátyja szárnysegédjét.

A szárnysegédek felváltva vannak szolgálatban: kettő egy egész hónapig folyamatosan, naponta váltva egymást, a harmadik ilyenkor szabadságon van, a negyediknek készenlétben kell állnia kivételes küldetésekre. A palotába beosztott két szárnysegéd helyben kap szolgálati lakást. Horthy csak a schönbrunni kastélyt ismerte, a Hofburgban akkoriban kizárólag audienciákat és fogadásokat tartottak. Ha az uralkodó elutazik, a két szolgálatban lévő szárnysegéd elkíséri. Horthynak két fő felettese van: gróf Eduard Paar lovassági tábornok, Ferenc József első szárnysegéde, és Bolfras báró, gyalogsági tábornok, az uralkodó Hofburgban székelő katonai irodájának a vezetője. Tökéletesen edzett a hierarchikus kapcsolatokra, de valósággal kővé válik, amikor először találkozik az uralkodóval, olyannyira, hogy még 1952-es *Emlékiratai*-ban is érezhető, milyen mély nyomot hagyott benne ez a jelenet. A kérdésekből, amelyeket a császár feltesz neki, Horthy rájön, hogy az uralkodó tökéletesen ismeri a pályafutását és származását. Senki más hatalomban lévő ember nem tett rá ilyen hatást: „Egyetlen más uralkodóval sem találkoztam életemben, aki hasonló mértékben személyesítette meg a »felség« igazi fogalmát. Ez a vélemény, mely első kihallgatásom hatása alatt bennem későbbben kialakult, sohasem változott meg. Lényéből sugárzott a megkapó méltóság, ez minden alakoskodástól mentesen, mindenkit illő tartózkodásra kényszerített, mégis nyomban éreztem, hogy jóságának és közvetlenségének hatására minden elfogultságom megszűnt. Nagy élmény maradt életemben az a pillanat, amidőn az ősz uralkodó színe előtt állottam.”²³ Horthy azt is elmondja, mennyire meghatották a Ferenc Józsefet ért tragédiák: 1866-ban elhunyt fivére, Miksa szerencsétlen mexikói kalandja, fia, Rudolf öngyilkossága 1889-ben, és hitvese, Erzsébet meggyilkolása 1898-ban.

Horthynak hozzá kell szoknia a Habsburgok udvarát évszázadok óta irányító etikett szigorú szabályaihoz és még inkább a hajnalban kelő uralkodó

sajátos munkatempójához. De ez nem lehet zavaró egy tengerésznek, aki hozzászokott a négyórás szolgálati időhöz és a virrasztásokhoz: hajnali négy órától készen kell állnia arra az esetre, ha Ferenc József be kívánja csöngetni a szárnysegédjét, ez azonban reggel hét előtt csak ritkán fordult elő Horthy emlékei szerint. A szolgálat este hatkor fejeződik be, Horthy azt írja, soha nem hívták őt késő este vagy éjszaka. A bensőséges pillanatok ritkák és rövidek, ahogy a beszélgetés is: Ferenc József keveset beszél, nem szereti a fecsegést. Abszolút tapintatlanság tehát elsőnek megszólalni, csakis az esetleges kérdések megválaszolására kell hagyatkozni. A Schönbrunn és a Hofburg között megtett út a legtöbb esetben szótlanságban telik. A szárnysegédnek kell összeállítania a reggeli kihallgatáson részt vevők listáját, rang szerinti sorrendben, ami nem könnyű, mert bizonyos beosztások elsőbbséget élveznek bizonyos címek előtt, és fordítva.

Az elfoglaltságai közötti időben Horthy ismét szembekerül a pillanatnyi politikai problémákkal, amelyek közül *Émlékirataiban* a nemzeti kérdést és a szociáldemokrácia előretörését említi. A szárnysegédek irodájában és az uralkodó látogatóitól hall megjegyzéseket a birodalom helyzetéről és a nemzetközi légköréről. Elemzését meghamisítja a visszatekintés és „a biztonság világa” iránti nosztalgia, amelyet Stefan Zweig jellemzett *A tegnap világa* című önéletírásában.²⁴ Nem ad igazat sem a nacionalistáknak, akik szerint nem látják, hogy manipuláció áldozatai, és hogy ez a manipuláció külföldről jön (nem nevezi meg, hogy honnan, de Horthy itt Olaszországra, Szerbiára és Oroszországra gondol), sem a szocialistáknak, akik elutasítanak egy olyan világot, amelyben pedig jó élni. Horthy olyan érzést fejez ki, amely kétségkívül legitim, de messze van minden távolságtartástól.

Az udvari élet alkalmat ad a szárnysegédnek arra, hogy elvegyüljön arisztokraták és diplomaták között, Horthynak ebben már van némi tapasztalata. Elkíséri az uralkodót minden szertartásos eseményre, legyenek azok nyilvánosak vagy magánjellegűek. Beosztásának és nem a császári családdal való közelségének köszönheti tehát, hogy jelen lehet Károly főherceg – Ferenc Ferdinánd unokaöccse – és Zita Bourbon-pármái hercegnő schwarzaui esküvőjén (Károly Ferenc Ferdinánd fivérének, Ottónak a fia) 1911. október 21-én. Itt is fesztelenül érzi magát, mert korábban már találkozott a fiatal főherceggel fivére, István közvetítésével, ő tanította Károlyt lovagolni. István akkoriban a bécsi Lovagló Intézetben dolgozott, Ottó főherceg bízta meg, hogy adjon leckéket tizennégy éves fiának. István volt az intézet vadászcsapatának főparancsnoka és falkamestere, rendszeresen fogadta a főhercegeket a holicai birtokon.²⁵ Horthy is részt vett ezeken a vadászatonkon, felesége így barátkozott össze Mária Jozefa főhercegnővel, Károly édesanyjával. Ezek a kapcsolatok hasznosak Horthyéknak, segítenek beilleszkedni az udvari be-

folyásjátszmákba, és még hasznosabbak Ferenc Ferdinánd halála után, amikor Károly lesz az új trónörökös. Külföldi uralkodók is érkeznek Horthy szárnysegédi szolgálatának idején, kétszer is láthatja II. Vilmost. Később elküldik, hogy Triesztben fogadja I. Miklóst, Montenegró királyát, és kísérel el Bécsbe. Ellentétben azzal, amilyennek a kortársak mutatják a királyt – rosszul kikupált parasztnak –, Horthy rendkívül kedvező benyomást öriz róla. Dicséri házassági politikáját – ezt talán a Habsburgok inspirálták –, amely a Savoyaiakhoz (Olaszország), a Romanovokhoz (Oroszország) és a Karagyorgyevicsekhez (Szerbia) fűzi. A következő látogatónak I. Péter szerb királynak kellett volna lennie, Ferenc József készülődik is, hogy Budapesten fogadja, de a király lemondja a látogatást, hivatalosan egészségi állapota miatt. Horthy sajnálja ezt a váratlan esetet, szerinte ez a látogatás talán javíthatta volna a kapcsolatokat a Monarchia és Szerbia között. Ezek valóban erősen megromlottak I. Obrenovics Sándor meggyilkolása, 1903 óta, ez vetett véget az osztrák–szerb közeledésnek. A két ország közötti, „disznó-háborúnak” nevezett vámháború (ennek oka a Magyarországnak konkurenciát jelentő, Szerbiából érkező sertésimport megadóztatása volt) és a bosznia-hercegovinai válság miatt kiéleződött nemzeti feszültségek pedig mindkét oldalon hozzájárultak az ellenségeskedés súlyosbodásához. Amikor meggyilkolják Ferenc Ferdinándot, Horthy visszatér erre a témára, s azt veti Montenuovo herceg, a főudvarmester – és hallgatólagosan Ferenc József – szemére, hogy belemerevedtek az etikett tiszteletébe, ezért nem rendeztek ünnepélyes temetést a trónörökösnek, akit a kapucinusok kriptájában kellett volna elhelyezni, ide kellett volna járulniuk az idegen uralkodóknak vagy képviselőiknek, és ez alkalmat adhatott volna arra, hogy megvitassák a merénylet okozta válságot, így talán elkerülhették volna eskalációját. Ez a nézet kétségkívül vitatható, de nem értelmetlen.

Horthy a vadászrezidenciákon töltött időben kerül igazán közel Ferenc Józsefhez, az emberhez. Mindketten szenvedélyes vadászok, a vadászatnak az uralkodó nyaranta főleg Bad Ischlben hódol, ahol a császári családnak nagy villája van – júliustól szeptemberig ott tölti az idejét. Az etikett szorítása enyhül, az egyenruhát vadászöltözékre cserélik, az udvar Lehár Ferenc operettjeinek hangjaira szórakozik (ugyanitt található Lehár villája). Bécs összes előkelősége elindul a Salzkammergut vidékére, hogy élvezze tavainak frissességét. A Bad Ischl körüli erdőkben főleg zergére vadásznak, hetente kétszer. *Émlékirataiban* Horthy hosszú oldalakat szentel a Ferenc Józseffel közös vadászatoknak, aránytalanul nagy helyet más, nagyobb jelentőségű eseményekhez képest, éppúgy, ahogy világ körüli útján szerzett vadásztapasztalatait is hosszan írta le. Később is kitart e mellett az időtöltés mellett, a gödöllői birtokon is vadászik majd – az akkor császári rezidencia – ott is alkalmat nyílik rá,

hogy az uralkodó társaságában üldözze a vadat. Tanúja a Bad Ischlben, 1910. augusztus 18-án, az uralkodó nyolcvanadik születésnapjára rendezett ünnepségnak, ebből az alkalomból a vadászok egy egész alakos szobrot ajándékoznak a császárnak, a mű vadászöltözékben, puskával a vállán ábrázolja őt, és Horthy nem mulasztja el hozzátenni, hogy ez a szobor még napjaikban is megcsodálható.

Napi váltásban, szigorú fegyelemre szorítva, majd egy teljes hónapig szabadságon – Horthynak így sok szabadideje marad Bécsben. Egy badeni házban helyezte el családtagjait, akik ott is maradnak az első világháború végéig. Igyekszik kihasználni szabadidejét, elhatározza, hogy festeni tanul: Johannes Mayerhofert (1859–1925) ajánlják neki mesterül, tőle vesz leckéket. Van már gyakorlata a rajzolásban még tengerészeti tanulmányai idejéből, de eleve nincs művészi érzéke. Eljár a Kunsthistorisches Museumba, és másolja azt, ami tetszik neki, főleg vadászjeleneteket, lovakat és tájképeket. Minden szabad reggelén odamegy, így elég gyorsan halad. Egyik Bad Ischl-i tartózkodása alkalmával merészen nekikezd Ferenc József portréjának, több éve él már a császár közelében, olyannak festi, amilyennek akkor látja, vadászöltözékben. Az érdekelt előtt persze titkolja, de a többi származék és az uralkodó inasai úgy látják, hogy a portré nagyon hasonlít, és nemcsak arra bátorítják Horthyt, hogy fejezze be, hanem arra is, hogy mutassa meg az uralkodónak. Ferenc József tudomást szerez a portré létezéséről, és látni akarja.²⁶ Horthy kenderesi dolgozósobájában akasztja fel a képet a falra. Csak fényképek maradnak meg erről a portréről, amelyben a két háború közötti korszak életrajzírói mindnyájan Horthy császár iránti hűségének bizonyítékát látják.

Bécs csábítja Horthyt zenei és művészeti kínálatával, noha úgy tűnik, ő az előbbit jobban szerette, mint az utóbbit. Eszményített képet ad Ferenc József művészi ízléséről, holott a császár ritkán járt színházba, és csak kényszerből látogatta a kiállításokat. Viszolygott az art nouveau és a szecesszió alkotásaitól, amelyeket Horthy, úgy tűnik, kedvelt. A színház és zene iránti érdeklődést Horthy nem színleli: egész életében eljár koncertekre, előadásokra, később még moziba is. Szereti az operát és az operettet, nem mulasztja el, hogy megemlítsé Lehár Ferencet, akit jól ismert abból az időből, amikor Lehár a pólai tengerészenekar karmestere volt.²⁷ Horthy elmeséli, hogy fiatal, nőtlen tisztként estéket töltött Lehár társaságában, zenéltek, részleteket énekeltek kompozícióiból, amelyek azonban a felettesek ízlésének nem feleltek meg. Amikor Lehár elhagyja a szolgálatot,²⁸ egy bizonyos Jaksch lép a helyére, aki korántsem annyira tehetséges. Horthy és Lehár kapcsolata Bad Ischlben folytatódik, és amint látni fogjuk, még azon is túl. Horthy és felesége a színházat is szereti, eljárnak több bécsi színházba, köztük főként a Burgtheaterba. Horthy nosztalgiával emlékszik a nagy színészekre, akiket színpadon látott

Bécsben és Bad Ischlben, különösen Alexandre Girardira, aki felváltva lépett fel a két városban, a szezonnak megfelelően.

Bécs ekkoriban több mint kétmillió lakosú nagyváros. Az 1848-as forradalom után folyamatosan terjeszkedett a történelmi városmagon, az Innere Stadton túlra. Az 1850-es évektől kezdve lebontották a régi bástyákat, az erődítések helyén kiépült a város fő közlekedési útja, a Ring, annak mentén pedig új kerületeket hoztak létre. A Ring a birodalom kirakata is, a polgárság győzelmének tanúsága. Később új gyűrűt építettek, hogy elkülönítsék a munkáskerületeket, amelyek abban az ütemben fejlődtek, ahogy hosszabbodott a vasútvonal és gyárak épültek a periferián. Bécs a Habsburg Monarchia tükre, mutatja teljes etnikai, nyelvi és vallási sokféleségét, de kozmopolita is fővárosi, kereskedelmi, pénzpiaci és ipari státusza miatt. A birodalom fővárosa, itt formálódnak a legnagyobb karrierek – Horthyé is –, mivel itt koncentrálódnak az elitképző intézmények.

Horthy nagyra becsüli ezt az ötvenyi nyugodt családi életet és a bécsi örömeket. A gyerekeknek nevelőnőjük van, és az Augustineum magyar szerzetesnője tanítja őket, akik mindnyájan magas szellemi színvonalat képviselnek. A szülők ragaszkodnak hozzá, hogy a gyerekek a magyar tanterv szerint tanuljanak, az iskolaév végén pedig Pozsonyban vizsgáznak külsős diákként. Ellenségei gyakran úgy mutatják be Horthyt, mint aki idegenné vált hazájában, nyelvében, ami nem igaz. Otthon a család magyarul beszélt, még akkor is, ha Bécsben a környezetük német nyelvű volt. A többnyelvűség ráadásul megszokott volt a családokban. Pályája során Horthy szolgálatban mindig a németet használta, legénységével horvátul beszélt, és könnyen kifejezte magát olaszul, franciául, valamint angolul. Az igaz, hogy ha nem otthon volt, ritkán beszélt magyarul, és kétségkívül elvesztett valamit a nyelv árnyalataiból és pontosságából. Magda a kornak megfelelően kitűnő nevelést kapott fiatal hölgy volt, de nehéz elképzelni, hogy a gyerekeivel más nyelven beszélt volna, mint magyarul. Társaságban azonban használnia kellett legalább a németet és a franciát, talán az angolt is.

Richard Ellmann James Joyce-életrajza nyomán terjedt el az a mítosz, mely szerint a majdani író adott angolórákat Horthynak (és talán a feleségének is) 1904-ben Pólában. Ennek azonban semmi alapja, és az időrendet tekintve is kétséges, mert tudjuk, hogy Horthy már világ körüli útján beszélt angolul, amint ő maga írta: ez tette lehetővé, hogy gyakorolja a nyelvet, fejlessze tudását. Szüksége lett volna rá, hogy újra tökéletesítse? Abban az időben, amikor *Emlékiratait* írja, Horthy tudhatta, ki volt Joyce – biztosan ő maga hozta volna elő ezt az információt, ha lett volna bármilyen alapja. Joyce valóban tanított a Berlitz iskola pólai kirendeltségén, amely 1904 novembere és 1905 márciusa között működött a városban, nem valószínű azonban, hogy

Horthy a tanítványai között lett volna, a feleségéről azonban ugyanez nem elképzelhetetlen. Ellmann idézi az iskola volt igazgatójának, Alessandro Francininek a tanúvallomását, de más kézzelfogható bizonyíték nincs rá.²⁹

Horthyt 1912 decemberében rövid időre mozgósítják: a vezérkar attól tart, nagy robbanás lesz a Balkánon, mert éppen akkor dúl az első balkáni háború a szövetséges országok (Szerbia, Görögország, Bulgária, Montenegró) és Törökország között. Átveszi a *Budapest* nevű hajó parancsnokságát, a haditengerészet készségét azonban 1913 elején lefűjják, és megújítják Horthy szárnysegédi szolgálatát – újabb kivétel, ami erősíti a szabályt –, így márciusban visszatér Bécsbe. Időközben, 1911 novemberében fregattkapitánnyá léptették elő, 1913 novemberében pedig megkapta a sorhajókapitányi rangot – villámgyors előmenetele nyilvánvalóan a császár melletti szolgálatnak köszönhető. A bécsi élet áldott időszaka 1914 májusában befejeződik, Horthynak vissza kell térnie Pólába, hogy ott várja meg, hova vezénylik. A tenger-nagyi hivatal tisztikarába kerül.

A Bécsben töltött öt év több szempontból is meghatározó. Visszatekintve Horthy élete „legszebb, leggondtalanabb időszakának”³⁰ látja. Ezek az évek egészítették ki rendből és bizonyosságokból összeálló gondolatvilágát, erősítették meg irtózását a sekélyes politizálástól, amit a parlamenti rendszer generált. Kapcsolatba került a Monarchia legmagasabb köreivel és döntéshozói-val, elsősorban magával Ferenc Józseffel, később azt mondja majd, sokszor eszébe jutott, mit tett volna az uralkodó az ő helyében. Olyan kapcsolat-hálózatot épített ki – egészen biztosan felesége ügyességének és tapintatosságának köszönhetően is, bár erről soha nem beszél –, amely hozzájárult ahhoz, hogy rangban előbbre jusson, főleg azután, hogy Károly trónörökös lett, és még inkább akkor, amikor császárrá és királlyá koronázták.

Ezekben az 1914. június végi napokban éppen szabadságon van, családjával Székesfehérvárra megy, hogy meglátogassa fivérét, Istvánt, aki ott a 13. huszárezred parancsnoka. Vendéglátóik komor arccal fogadják őket, tőlük tudja meg, hogy aznap reggel Szarajevóban meggyilkolták Ferenc Ferdinándot és feleségét. Horthy július 27-én kapja meg a mozgósításra szóló behívót. 1914. augusztus elsején Pólában átveszi a *Habsburg* nevű pánccelos csatahajó parancsnokságát.

V.

Az első világháború: dicsőség és dráma

Az osztrák–magyar haditengerészet Ferenc Ferdinánd szemrehányásai ellenére sem elhanyagolható erő, a háborúba lépést megelőző években komolyan megerősítették potenciálját. A német szövetségeseknek is jó a véleményük képességéről és tisztikaráról. Az osztrák–magyar tisztek nagy hatást tesznek Max Valentiner német korvettkapitányra, aki 1917-ben csatlakozik a pólai egységhez: „Mintaszerű testület. A tisztek mindnyájan nagyon jól neveltek, nagyon finom a modoruk, többségük nemesi családból jön. [...] Az osztrák haditengerészet tisztjeinek képzése figyelemre méltó lehetett, mert a legszélesebb ismeretekről tettek bizonyosságot a tengerészetre vonatkozó minden téren.”¹ Pusztító csaták akkor nem érintik a flottát, mert Olaszország formálisan még a hármass szövetség része, miközben semlegesnek nyilvánította magát, Németország pedig hatalmas erőket mozgósított a Földközi-tengeren. Ausztriát egyelőre védelmezik adriai támaszpontjai: északon Triesztben, Pólában és Fiumében, délebbre Šibenikben, Splitben és a Kotori-öböl bejáratánál. A korszerűtlen, lomha és rosszul felfegyverzett *Habsburg* csatahajó parancsnokaként Horthynak eleinte csak Póla hadikikötőjének megerősítésével kell törődnie, a kikötőt Brioni szigetén a Tegetthoff-erőd és a Maria Luisa-Ficella, valamint a Punto Cristo csúcsain elhelyezett ütegek sora védte. Megerősítették a pólai hajógyárat és a helyőrséget is oly módon, hogy kibírjon egy esetleges ostromot. Gyakorlatilag azonban egyetlen hajó sem kalandozott ezekre a vizekre, a néhány tengeralattjárót, amely megpróbálta megközelíteni a kotori és a pólai kikötőt, semlegesítik. A tengeri mozgások legnagyobb része akkor az Adria déli részén tapasztalható. A kotori támaszpontot Montenegró fenyegeti a Lovcsen-hegyről (Lovćen), ezért nem tudják maximálisan kihasználni. A *Habsburg* a 2. hajóraj 4. hadosztályához tartozik, amelyet Franz Löffler ellentengernagy irányít. A 4. hadosztály, amelynek parancsnoka Karl Seidensacher ellentengernagy, három hajóból áll, köztük a *Habsburg* a zászlóshajó.²

A tengerészeknek nincs sok dolguk, szabadidejükben egyebek mellett a Vöröskeresztnek gyűjtenek, ami egy ostoba fogadásra is alkalmat ad, Horthynak ezért végül fel kell áldoznia a bajuszát! A tisztek valóban fogadtak: „Az első tisztt, a parancsnok helyettese, Horthynak jelentette, hogy a tisztikar ezer koronát ajánl fel a Vöröskereszt javára, ha a parancsnok úr hajlandó leborotváltatni bajuszát [...] Horthy nevetett [...] és azonnal hívatta a hajóborbélyt.”³ Súlyos veszteséget jelentett viszont Horthynak fivére, Szabolcs halála: Galíciában esett el novemberben. Szolnok megye főispánjaként a helyén maradhatott volna, de ő úgy döntött, hogy önként jelentkezik tartalékos huszárfőhadnagynak. Levertségéből az rázza fel Horthyt, hogy kinevezik a *Novara* páncélos cirkáló parancsnokává, 1917 májusáig ehhez a hajóhoz társítják a nevét. A cirkáló épp akkor hagyta el a pólai sólyát, gyorsasága miatt különleges műveletekre tervezték.

Olaszország hadba lépése az antant oldalán megváltoztatja a helyzetet a Földközi-tengeren és az Adrián, az osztrák–magyar haditengerészet 1915 májusától ténylegesen belép a háborúba. Az olasz tengerészet azt a megbízást kapja, hogy vegye fel a harcot a birodalom ellen a Felső-Adrián. Az angol–francia flotta ellenőrzi a déli részt, elzárja az Otrantói-szorost és a Földközi-tenger keleti részét, megakadályozva a kommunikációt Ausztria–Magyarország és német, valamint török szövetségesei között. Az osztrák–magyar haditengerészet csatarendjét ezért módosítják, a páncélos cirkálók, köztük a *Novara*, független flottillává állnak össze, de továbbra is a 2. rajon belül maradnak, amelynek parancsnoka Seidensacher. A hat páncélos cirkálóból álló teljes flottilla élén Alexander Hansa ellentengernagy áll.⁴ A szerb hadsereg megfutamodik, a szövetségesei 1916 elején Korfu felé evakuálják, megszűnik a montenegróiak fenyegetése a Kotori-öböl ellen, miután Sarkotić tábornok csapatai beveszik a Lovcsent. Az osztrák–magyar tengerészet ettől kezdve zavartalanul használhatja a támaszpontot, és ott gyűjtheti össze flottája nagy részét.

Az osztrák–magyar tengeralattjárókat német alkatrészekből gyártják. Nincs belőlük sok, megpróbálják bejuttatni őket az Otrantói-szoroson keresztül, hogy elérjék a Földközi tengert és a német–török flottát, amelyet a britek támadnak. Horthynak kell kísérnie az *U-8* tengeralattjárót: kereskedelmi hajónak álcázva sikerül eljuttatnia cirkálóját a Ténaro-fokig (Matapan-fok), a Peloponnészosz déli részén. Ott francia cirkálók észreveszik, valahogy ki kell tehát szabadulnia. Eloldja az *U-8*-at, az alámerül és eltűnik, megmenekül a franciáktól, s végül eljut Szmirnába. A *Novarát* üldözőbe veszik, de Horthynak sikerül áttörnie észak felé, és baj nélkül eljut a támaszpontra. Hírnevet szerez, vakmerősége állítólag vetekszik ügyességével. A pólai tisztek között „Horthynak már régen az a híre, hogy ő a tengerészet legagilisabb tisztje”.⁵

Ez az incidens eltántorítja Anton Haus tengernagyot, a haditengerészeti főparancsnokát attól, hogy hajót küldjön a török flottának ellátmánpótlással. A kockázat túlságosan nagy, annál is inkább, mert a *Novara* csak kis szállítmányt vihetett volna. Haus később azt is elutasítja, hogy új tengeraltatjárókat küldjön a Dardanel-lákhöz. Ez az óvatos stratégia szembe megy Horthy elképzeléseivel, ő a támadást, sőt a provokációt javasolja. 1915. december elején engedélyt kap a flottilla parancsnokától arra, hogy hadműveletet indítson az akkor szerb megszállás alatt lévő San Giovanni de Medua (Shëngjin, Albánia) kikötője ellen, ahol a szerbek éppen a Lovcsenen elhelyezett ütegek számára rakodnak ki utánpótlásul nagy mennyiségű fegyvert és élelmiszert. A *Novara* és négy kísérő torpedórombolója észrevétlenül ér a kikötő elé, majd felfedik magukat, tüzet nyitnak az ellenséges hajókra, és megvárják, amíg legénységük a szárazföldre menekül. Teljes a siker: 23 hajó semmisül meg. A haditengerészet ezzel nagyban hozzájárult ahhoz, hogy a gyalogság később megrohamozza a Lovcsent.

Horthy sorhajókapitányként

Horthy ráadásul még mindig készen áll arra, hogy megostromolja az Ot-rantói-szorosban létrehozott tengerzárát: 1915. december 19-én a *Novara* ismét megszabadul brit üldözőitől – egy cirkáló és egy csatahajó –, de jelzi a cirkálónak, hogy szívesen szembeszállna vele. Azt kéri azonban tőle, hogy „távolodjon el nagy testvérétől”, mire a brit parancsnok azt válaszolja: „*I would but I can't*”, azaz „én is szeretném, de nem tehetem”. Néhány hónap múlva majdnem ő vizsgálja át azt a hajót, amelynek I. Pétert, Szerbia királyát kell elvinnie Durazzo (Durrës, Albánia) kikötőjéből Brindisibe, de a király beteg, elhalasztja az átkelést.

Problematiszabb az olaszok elleni akció közvetlenül a hadüzenetük után. Az osztrák–magyar flotta azt a parancsot kapja, hogy támadja meg a velencei Adria-partot Brindisinél. Az a feladat, hogy megakadályozzák az olasz csapatok előrenyomulását a partszegélyen az Ausztria felé vezető vasútvonal mentén, és elpusztítsák a kikötőkben esetleg felállított ütegeket. Az olaszok attól tartottak, hogy az osztrákok és a magyarok Anconánál partra szállnak,

és elindulnak Róma felé. Horthynak kell irányítania az északi rohamcsapatot, amely Porto Corsinit fogja megtámadni. A *Novarát* négy torpedónaszád és egy csatahajó kíséri. Ez a művelet, amelyet Horthy röviden ír le, csak katonai oldalát felidézve, mély nyomokat hagy majd az olaszokban. Emléke 1936 novemberében, a kormányzó olaszországi látogatásán újra felmerül. Azzal vádolják Horthyt, hogy szándékosan lőtte Ancona védtelen kikötőjét, ahol civilek is áldozatul estek. Állítólag foglyokat is ejtett, a saját kezével kínozott és ölt meg olasz tengerészeket. Az olasz prefektusi hatóságok (Gorizia, Milánó) több hónapos nyomozást indítanak, de nem járnak eredménnyel.⁷

A valóság az, hogy a Porto Corsiniben véghez vitt pusztításért a *Scharfschütze* torpedóromboló a felelős. Olasz ütegek veszik célba a *Novarát* és a torpedónaszádokat. Horthy hat emberét elveszíti, tizenegy megsérül. Az anconai támadáshoz, amelyről az olaszok traumatikus emléket őriznek, nincs köze. Egyébként oda összpontosították a hadműveletet a *Tegetthoff*, a *Viribus Unitis* és a *Prinz Eugen* csatahajókkal, az *Erzherzog* és a *Habsburg* osztályú hat pre-dreadnought csatahajóval, a *Franz Ferdinand*dal, négy további csatahajóval és húsz torpedónaszáddal. Haus tengernagy személyesen irányít a *Habsburg* fedélzetéről. A lövések elpusztítják az állomást – ez volt a cél –, felgyújtják a szén- és kőolajtartályokat. Három hajó megsérül a kikötőben, egy negyedik elsüllyed. A városban a rendőrség és a hadsereg épületeit éri találat, éppúgy, ahogy a katonai kórház, egy cukorgyár és az Olasz Bank irodáit. A mérleg az olaszok szerint 30 halott a katonák, 38 a civilek között, továbbá 150 sebesült.⁸

Az egész Adria-part elleni osztrák–magyar támadásnak tartós hatása volt, és kisebbségi érzést váltott ki az olasz tengerészetből, ez az érzés ugyan már korábban is élt bennük, de azt remélték, kompenzálni tudják. Eltúlozták a pusztítást és a civil veszteségeket, nem meglepő tehát, ha ez az emlék húsz év múlva is kísért. Az olaszoknak akkor be kell látniuk, hogy továbbra is a Monarchia uralja az Adriát. A déli részt viszont tartósan elzárva tartják a britek és a franciák, akik Korfunál kinn állomásoznak a nyílt tengeren. A britek acélhálókat feszítettek ki keresztben a tengeralattjárók ellen, hogy elzárják az Otrantói-öblöt. Nehezen tudják azonban tartani ezt a zárat, 1916. július elején Horthynak a *Novarával* sikerül szét tépnie a hálók egy részét. Két tengeralattjáró megsemmisítése után az osztrák–magyar flotta egyik célja az, hogy felrobbantsa ezt a gátat.

Ferenc József halálának bejelentése 1916. november 21-én hirtelen megszakítja a háború fonalát. Horthy azonnal megtudja a hírt, engedélyt kér és kap Haus tengernagytól, hogy részt vehessen az uralkodó temetésén. A gyászszertartáson kamarási minőségben van jelen, ezt a tiszteleti funkciót akkor kapta, amikor szárnysegédként lépett az uralkodó szolgálatába – ez tette lehetővé, hogy részt vegyen az udvari szertartásokon.

Horthy tehát ott van november 30-án a Szent István-katedrálisban megtartott gyászmisén, elkíséri a koporsót a kapucinusok kriptájába, ahova Ferenc Józsefet temetik. Ugyancsak kamarásként van jelen egy hónap múlva Budapesten a koronázáson. A misét Csernoch János bíboros hercegprímás és a nagyváradi görög katolikus püspök celebrálja a Mátyás-templomban, a koronát a bíborossal közösen a miniszterelnök, a kálvinista Tisza István helyezi Károly fejére. I. Károly osztrák császár IV. Károly néven lesz Magyarország királya⁹. Zita királynét a veszprémi püspök koronázza meg. Károly ezek után hitvesével kivonul a templomból, hogy esküt tegyen a magyar alkotmányra. A koronázódombot a királyság vármegyéiből összehordott földből emelték a Szent György téren, ide vágat fel lovon a király, és kivont karddal a négy égtáj felé sújt. A jelképes gesztus erejét növeli a tény, hogy háború van. Rövid bankett után a királyi pár visszatér Bécsbe, Horthy pedig Pólába.

1917 elején erősödik a tengeralattjárók háborúja, amely megint főként az Adria déli részén zajlik. *Emlékirataiban* Horthy kockázatosnak mutatja be a németek döntését a tengeri offenzíva megindítására – az orosz front néhány hónap múlva tényleg összeomlik –, Károly császárt pedig ingadozónak – valóban ez az egyik jellemvonása, nehezen tudta eldönteni, hogy kövesse-e berlini szövetségeseit. A német tengeralattjárók a Földközi-tengeren tartózkodnak, az osztrák–magyar hajóknak azonban módszeresen át kell fúrniuk magukat az Otrantói-öblön keresztül, a Korfu környéki vizeken, a franciák és a britek által kifeszített acélhálók között. A tengeralattjárók főleg a Kotori-öbölben állomásoznak, ez biztos, védett hely, de távol van a partvidéktől. A flottának közben új parancsnoka lett, mert Haus tengernagy elhunyt, Maximilian Njegovan tengernagy (1858–1930) lépett a helyére, az első horvát a haditengerészet élén. A császár ugyanakkor úgy döntött – követve Ferenc Ferdinánd hajdani tanácsát –, hogy leválasztja a flotta parancsnokságát a minisztérium *Marinesektionjéről*, ami háborús időben nem látszott helyesnek.

1917 májusában nagyszabású hadművelet készül az otrantói zár áttörésére. Horthy megkapja Alexander Hansa ellentengernagytól, a flottilla parancsnokától a *Helgoland* és a *Saida* nevű páncélos cirkálót – ezek kísérik majd a *Novarát* –, valamint a *Csepel* és a *Balaton* nevű torpedónaszádot. Horthy nyolc oldalt szentel *Emlékirataiban* a csata leírásának. Ez a fegyvertény valóban életének dicsőséges pillanata lesz, dönt karrierje folytatásáról, és hozzájárul ahhoz, hogy felépítsék róla az „otrantói hős” legendáját. A művelet a valóságban fejtelenséggel végződik, és nincs semmi jelentősége a háború további alakulása szempontjából. A támadás 1917. május 15-én hajnalban kezdődik a nyílt tengeren, Valona (Vlorë) albán kikötőnél. A két torpedónaszád egy órával korábban felderítésre indul, „megtisztítja” a terepet, hogy lehetővé tegye a három cirkálónak a felsorakozást, a *Novara* keletre, a görög

Fano (Othoni) szigettel szemben, a *Saida* középen dél felé, a *Helgoland* nyugati irányba, a Santa Maria di Leuca fok felé. A terület tele van *drifterekkel* (az acélhálókat tartó, zömmel felfegyverzett halászhajókkal), amelyek védekeznek: Horthy azt mondja *Emlékirataiban*, hogy három cirkálója huszonegyet megsemmisített ezek közül a kis hajók közül, nem is nagyon túloz, mert a *Jahresbericht der k. u. k. Marine* (éves jelentés) húszról beszél, és azt írja, közülük tízet egyedül a *Novara* pusztított el.¹⁰ Az osztrákok megengedik a brit tengerészeknek, hogy elmeneküljenek a hajóikról, mielőtt mindegyiket elsüllyeszti. Az ellenfelek sokra tartják ezt az emberséges gesztust, amely azonban fékezi a művelet befejezését, és főleg akadályozza a *Novarát* és a két másik cirkálót abban, hogy gyorsan elhagyják a helyszínt, még mielőtt az ellenséges hajók, amelyeket a *drifterek* rakétákkal és jeladással riasztottak, üldözőbe veszik őket Valona felől. Tűzharc kezdődik, de a támadók visszavonulnak a kikötő felé. Közben kiadják a parancsot az általános riadóra, a francia és brit hajók elvágják a visszavonulás útját a Durrës környéki vizeken. Üldözőbe veszik, és part felé szorítják a Liechtenstein herceg által vezényelt két torpedónaszádot, azok így nem tudnak bejutni a Kotori-öbölbe. Horthy magához vonzza az ellenfeleket, ami lehetővé teszi a két torpedónaszádnak, hogy kiszabaduljon és visszatérjen a támaszpontra. Az erőviszony kettő egy ellen, a dolgok nagyon rosszul állnak az osztrák–magyar oldalon, cirkálóik három (két brit és egy olasz) cirkálóval és két (olasz) csatahajóval állnak szemben. Hansa ellentengernagy megkérdezi, hogy küldjön-e erősítést, de Horthy azt állítja, képes úrrá lenni a helyzeten. Az ellenséges hajók tüzet nyitnak, reggel 9 óra 28 van. Horthy megtámadja az ő hajójánál sokkal nagyobb és jobban felszerelt *Dartmouth* angol cirkálót, ami nagy merészség, bár csodálatra méltó, de ez még sokba fog kerülni neki. Több fénykép maradt erről a csatáról, repülőgépről és hajókon készültek.¹¹ A hajókról, amelyeket találat ért, füstoszlopok szállnak fel, először a *Helgolandról*, majd a *Novaráról*. A *Saidát* is eltalálják, de a sérülése nem annyira komoly. A *Dartmouth* a szó szoros értelmében szétlövi a *Novarát*, a *Helgoland* ott van a közelében, és megpróbálja senlegesíteni a brit hajót. Súlyos a helyzet a *Novarán*, az első tiszt, Szuborits Róbert életét vesztette, a parancsnoki állás gránáttalálatot kapott, és romba dőlt. A lövedékek a lábán sebesítik meg Horthyt, egy robbanás leviszi fejéről a sapkát, de nem okoz komoly sérülést. Ruhái égnek, a legénység vizet zúdít rá. Ő azonban marad a vezérlőnél, és a hordágyról is tovább parancsnokol. Az ellenség lövedékeiben gáz is lehetett, mert Horthy eszméletét veszti. Amikor magához tér, átadja a parancsnokságot Stanislaus Witkowski sorhajóhadnagy tüzértisztnek, de a teljes flottillát ő vezényli. Egyes szemtanúk drámai pillanatokról számolnak be, arról, hogy Horthy csaknem életét vesztette. Scholtz Andor sorhajóhadnagy, aki az egyik szárnységéje

lesz, megírta emlékeit a csatáról: „Szilánkok röpködtek mindenfelé, gáz, lángok és füstfelhők borítják (a navigációs állást), a segítségére sietők elborzadva látják, hogy több sebből vérző, lábán égési sebekkel borított, szeretett parancsnokuk, akinek hősie személyiségét már a sérthetlenség legendájával társították, a sebesültek között fekszik. Alig tért magához, alig kötözte be a hajóorvos, hordágyon a parancsnoki állás elé viteti magát, és újra átveszi a csata irányítását, míg gázmérgezéstől újra eszméletét nem veszti. A friss tengeri levegőn hamarosan magához tér, és mit sem törődve a sebei okozta fájdalommal, továbbra is osztogatja parancsait a küzdelem végezetéig.”¹² Egy másik tanú arról számol be, milyen féltő gondoskodással fordul parancsnoka felé a legénység: „A gépészek sorra mentek oda hozzá, cigarettát vittek neki, szénportól fekete kezükkel simogatták az arcát. Megható volt látni, mennyire aggódnak a parancsnokukért.”¹³ Ugyanez a tanú másutt azt mondja el, mit érzett Horthy parancsnokságával kapcsolatban a *Novarán*: „Mi mindnyájan, akik a parancsnoksága alatt szolgáltunk, vakon megbíztunk benne. Tökéletes nyugalom és olyan magabiztosság áradt belőle, amely átragadt az utolsó emberre is, és mindenki lelkesen követte.”¹⁴

Az osztrák–magyar haditengerészeti légierő is akcióba lépett. Elsüllyeszteni egy hajót sem tudnak, de a találatok eléggé megzavarják őket ahhoz, hogy feladják a harcot. Közben a *Novara* is újból találatot kap, a gépterem

Horthy (elől jobbra) a Novara parancsnoki hídján

súlyosan megsérül, a hajó gyakorlatilag mozgásképtelenné válik. Az idő: 10 óra 35 perc. A másik két cirkálónak a *Novara* segítségére kell sietnie: a *Saida* vele egy magasságban van, vontatókötéltre veszi, a *Novara* és a *Dartmouth* között elhelyezkedő *Helgoland* folytatja a harcot a *Dartmouth* ellen. A helyzet tarthatatlannak látszik, az ellenséges hajók támadására számítanak, de azok hirtelen megfordulnak, és elhagyják a helyszínt Brindisi felé. Az idő: 11 óra 5 perc. Witkowski, aki tudósít a jelenetről a hordágyon fekvő Horthynak, nem hisz a szemének.¹⁵ Hansa ellentengernagy közben kivezényli Kotorból a *Sankt Georg* páncélos cirkálót, két csatahajót és négy torpedónaszádot, ezek most a három megsérült cirkáló segítségére sietnek.¹⁶ A mérleg az osztrák–magyar flottilla javára billent: egy elstüllyesztett olasz cirkáló, egy lelőtt repülőgép (a *Novara* lövege találta el) és más jelentős károk az ellenséges flottánál. A *Dartmouth*-t végül egy német tengeralattjáró süllyesztette el, más olasz és brit hajók aknára futottak. Noha az összecsapás kimenetele nem valami dicsőséges, az osztrák–magyar flottilla a győztes, mivel egyetlen hajót sem veszített annak ellenére, hogy számszerűleg lényegesen kisebb volt.

Az eseményt azonnal az osztrák–magyar haditengerészet hősiességének példaként ünneplik. A propaganda automatikusan Horthy névével kapcsolja össze ezt a tengeri csatát, és ismertté teszi őt Magyarországon is. A hadsereg kommunikéit követően az osztrák újságok is értékeli a hadműveletet és örömteli kimenetelét. A magyar sajtó átveszi az illusztrált beszámolókat, hangsúlyozza, hogy a hős egy magyar tiszt, és gratulál neki, amiért „gyönyörűen valósított meg egy merész tervet”¹⁷. Ezt a fegyvertényt egy csapásra a lissai győzelemhez hasonlítják, Horthyt pedig Tegetthoffhoz, ami csak hízelgő lehet számára, hiszen pályája kezdetén az olaszokat 1866-ban legyőző tengernagyot tekintette példaképének. Ennek a csatának a jelentéktelensége azonban – a Monarchia szemszögéből – ahhoz viszonyítható, ami az osztrák–porosz háború alatt történt. Sem Lissa, sem Otranto nem változtatott a konfliktus kimenetelén, arról a szárazföldi fegyverek döntöttek. A hős tehát nem igazán hős, ezt a jelzőt csak sebeinek, valamint annak köszönheti, hogy a flottilla teljes egészében megmenekült, hála az erősítéseknek és annak, hogy az ellenfelek elvonultak. Akciójának köszönhető, hogy az Otrantói-szoros részlegesen szabaddá válik, ettől kezdve a *drifterek* csak napközben oldják ki a hálókat, így a német és az osztrák–magyar tengeralattjárók éjszakánként át tudnak jutni a szoroson.

Horthyt a katori kórházba viszik, felesége ott látogatja meg. Idővel eléggé felépült ahhoz, hogy ő vezesse vissza a *Novarát* Pólába javításra, de még fekvéssel maradnia, hordágyon, egy széles körben terjesztett korabeli fénykép tanúskodik erről a parancsnokláshoz elég kényelmetlen testhelyzetről, ahhoz azonban hozzájárul, hogy megerősítse bátor kapitány hírnevét. Egy idő után

Bécsbe utazik, hogy Anton Eiselsberg, a híres sebész megoperálja, lábadozásának időszakát badeni, majd kenderesi házában tölti. A csata egyetlen tartós következménye a halláskárosodás, erős volt a robbanás, Biel professzor kezeli, de nem tudja tökéletesen meggyógyítani. Horthy maga vallja be, hogy ha több ember beszél körülötte egyszerre, azt nehezen érti, de négyszemközi beszélgetésekben észre sem veszik, hogy rosszul hall.¹⁸

Több hónapos pihenés után Horthy visszatér Pólába, 1917 novemberében kinevezik az 1. raj 1. hadosztályhoz tartozó *Prinz Eugen* nevű nagy csatahajó (*dreadnought*) parancsnokává. Dora Lauffer szerint akkoriban már úgy emlegetik őt, mint aki hamarosan átveszi a flotta parancsnokságát: „A fiatal tisztek véleménye egybehangzó: megtalálták a flotta leendő parancsnokát.”¹⁹ Horthy elégedetlen a helyzettel: egy hadihajó parancsnokságát adták neki, de az a közeljövőben nem kap semmiféle feladatot. Pólában a flotta tétlensége negatívan hat a legénység hangulatára és az arzenál munkásaira. Az orosz forradalom híre és a keleti fronton lévő egyes csapatok dezertálása még inkább demoralizálja az embereket. 1917. október 5-én a *Tb. 17* torpedónaszád átáll Olaszországhoz; az incidens felzúdulást kelt Sebenico (Šibenik) illetőségi kikötőjében, ahol délszláv altisztek bujtogatnak nagyszabású összeesküvésre.²⁰

Horthy dühöng tehetetlenségében, tudatosodik benne, mennyire súlyos a hátszágban tapasztalható nyugtalanság. Megállapítja, hogy a nemzeti elégedetlenség mellett a szocialisták lázongásával is számolni kell. Az elsőért a csehek, az olaszokat és a jugoszlávokat teszi felelőssé, akik befolyásolják a hajógyár munkásait és a tengerészeket. Még az ő hajóján is azonnali nehézségekkel találkozok. A tengerészek fegyelmezetlenek és engedetlenkednek. Rendet teremt, és a fedélzeten szolgáló nemzetiségeket elkülönítve ráébred, hogy a magyarok sokkal többen vannak, mint gondolta. A tisztek többségét addig nem érdekelték nemzetiségi szempontok, mivel a képzés éve alatt ezeket elfojtották vagy háttérbe szorították, és mert a mobilitás szorosan hozzátartozott a pályához. A háború azonban megváltoztatta a helyzetet: a tisztek csapataikkal maradtak, és ők is fokozatosan szembesültek azzal, hogy a tömegesen érkező tartalékos tisztek nem olyan fegyelmezettek és nem tisztelik úgy a Monarchia nemzetek felettségét, mint ők. Ferenc József halála és utódlása semmit sem rendezett el: egy fiatal, kétségtelenül jó szándékú, de gyenge akaratú és befolyásolható ember került a trónra.

A katonai helyzet nem biztató annak ellenére sem, hogy összeomlott az orosz front, aminek megkönnyebbülést kellett volna hoznia Ausztria–Magyarország számára. A parancsnokság véget nem érő, bizonytalan küzdelmekbe bonyolódik, mint például az olasz fronton az Isonzo folyónál. Horthy azt írja, hallja az ágyúdörgést, amikor a fedélzeten sétál, de ez biztosan túlzás, különösen olyan embertől, akinek sérült a hallása. Az Otrantói-szorost újra

elzárják a szövetségesek, ezúttal amerikai hajók is csatlakoznak hozzájuk, az a feladatuk, hogy üldözőbe vegyék az osztrák és német tengeralattjárókat, ha azok megpróbálnák átszakítani a tengerzárat. Horthy dühösen látja, hogy semmit sem tesznek azért, hogy megpróbálják áttörni a blokádot.

A tengerészek elégedetlensége és mozgolódása 1918 elején a pólai hajógyár munkásainak sztrájkjába torkollik. Jobb ellátást és szabadságolást követelnek, mindkettőt jogosan, akkoriban azonban egész Ausztria ínségben szenved, kevés az ember, ezért nem engedhetik el a családjuktól hosszú hónapok óta távol élő tengerészeket és munkásokat. A hajógyár igazgatójával, Oskar von Hohenbruckkal és a kikötő parancsnokával, Paul Fiedlerrel folytatott tárgyalás után a sztrájkolók mégis részleges sikert érnek el, a lázongás megszűnik.²¹ A követelésekre még a nemzetiségi probléma is rálicitál: 1918. február elején csehek és horvátok szolidaritást vállalva a két nemzetiség által létrehozott nemzeti tanácsokkal, bolsevik mintára haditengerészeti tanácsot alakítanak. Ezek a mozgások arra a sztrájk- és zendüléshullámra reagálnak, amelyek január óta megfigyelhetők szerte a Monarchiában. A zendülés a *Sankt Georg* zászlóshajón kezdődik, amelynek parancsnoka még mindig Hansa, tehát ő a főszereplő ebben az egész ügyben, és nem Horthy, amint a terhelő kommunista történetírás később be akarta állítani. A lázadás áttegyed gyakorlatilag a támaszpont összes hajójára. A Cattarói-öbölbe vezénylik a 3. tengeri hadosztályt, hogy megadásra kényszerítsék a zendülőket, és újra működőképes állapotba hozzák a hajókat. A *Prinz Eugen* parancsnokaként Horthy is részt vesz a küldetésben. Szárazföldi ütegek is fenyegetik a lázadó matrózokat, nagy tömegben sorakoznak fel, de a hatóságok nem akarnak erőszakhoz folyamodni, már csak azért sem, mert a tengerészeknek is vannak fegyvereik, még robbanóanyagot is vittek a hajókra. Az erődemonstráció egyelőre elegendőnek bizonyul, és amint Hugo Sokol mondja: „A zendülőknek nem sikerült osztrák–magyar Kronstadtot csinálni a Cattarói-öbölből” – az egész ügy tíz napig tartott. Nyolcszáz tengerészt idéztek katonai bíróság elé, közülük végül 392-t helyeztek vád alá. Nemzetiség szerinti megoszlásuk: 42,6% horvát, 20,6% olasz, 12,7% cseh, 11,4% német, 8,1% magyar, 4,6% más (lengyel, rutén és román vegyesen).²² A lázadás négy halálra ítélt vezetőjét, Franz Rascht, Anton Grabart, Jerko Sisgoričot és Mate Berničevićet – egy csehországi németet és három horvátot – 1918. február 11-én kivégezik.²³

Njegovan tengernagy mind a pólai sztrájk, mind a cattarói matrózlázadás esetében olyan lassan dönt, hogy Károly császár elmozdítja helyéről, hogy energikusabb parancsnokkal helyettesítse. Választása Horthyra esik, ami nem lepi meg a megfigyelőket. Az uralkodó személyesen ismeri őt, tisztában van a kvalitásaival és az utóbbi időben felmutatott teljesítményeivel, kinevezésé-

vel azonban felborítja a hierarchiát. Horthy, akit 1918. február végén Laxenburgba rendelnek Holub és Keil tengernagy társaságában, megpróbálja lebeszélni a császárt erről a döntésről, tart tőle, hogy zúgolódást fog okozni, de az uralkodót semmi sem ingathatja meg. Tegetthoff kinevezése óta nem volt ekkora felbolydulás a haditengerészetben. A parancsnokok mindnyájan viszonylag idős emberek, amint a megfigyelők megállapítják, Valentiner tengerész altiszt feljegyzi: „Talán sajnálatos, hogy a vezető pozíciókat túlságosan idős tengernagyok töltötték be, mert vállalkozó szellemük kívánnivalót hagy flottájuk szélesebb látókörű használatában.”²⁴ A Horthynál régebben szolgáló tisztek vagy arra kényszerülnek, hogy nyugállományba vonuljanak, vagy arra, hogy alsóbb szintű parancsnoki posztokat fogadjanak el. Fiedlerre, a pólai kikötő, és Kudelkára, a trieszti kikötő parancsnokára nyomást gyakorolnak, hogy kérjék nyugdíjazásukat, felszabadítva posztjukat azok számára, akiket Horthy előléptetése háttérbe szorított. Ez a „shake-up”, Lawrence Sondhaus kifejezésével élve, egészen a dunai flottáig vert hullámokat. Szerinte Károly István főherceg, tengerésztiszt, akit tengernagyi rangban a cattarói zendülés kivizsgálásával bíztak meg, azért ment Pólába, hogy közelebbről követhesse az eseményeket. Állítólag megpróbálta kifürkészni a császár megbízásából a fiatal tisztek véleményét a flotta leendő parancsnokának kiválasztásáról, és ők állítólag egybehangzóan Horthy nevét említették. A fiatal tisztek lelkesedését erősíti meg Franz Lauffer, a *Szent István* csatahajó parancsnoka is, aki azt mondja feleségének: „49 évesen, még viszonylag fiatalon ő a haditengerészet legjobb parancsnoka, harcedzett, döntéseiben vitathatatlanul gyors, ravasz és merész, a legénység szereti, karizmatikus ember. Egy magyar kiválasztása ráadásul ügyes húzás Magyarországra iránt. Ha közfelkiáltással kellett volna szavazni, akkor is őt választották volna.” Lauffert is korán léptették elő, mint Horthyt, ő a 2. hadosztály élén találta magát.²⁵ Valószínűleg az összes hajóparancsnok tényleg fiatalabb volt Horthynál, így egyetlen ötven évnél idősebb tiszt sem szállt tengerre a háború hátralévő idejében.

A császár kíméletesen jelenti be Horthy kinevezését, és azzal nyugtatja a többi tiszteket, hogy elmondja: döntése Horthy iránti különleges bizalmának jele, nem olyan intézkedés, amelyet az irántuk és képességeik iránt érzett bizalmatlanságból vagy azért hozott meg, mert kételkedne a lojalitásukban. Kötelességtudatukra és hazafiságukra apellálva azt kéri, hogy sorakozzanak fel az új parancsnok mögött. Az uralkodó döntését 1918. február 27-i rendeletében tette hatályossá.²⁶ Horthy tehát kivételesen lép elő ellentengernaggyá, és 1918. március 2-án foglalja el hivatalosan új állását. A németek örülnek a változásnak, II. Vilmos gratulál Károlynak, hogy meghozta „ezt a régén várt döntést”.²⁷

Ugyanekkor újjászervezik a döntéshozatal láncolatát is: Károly visszaállítja a Hadügyminisztérium *Marinesektionját*, vezetését Franz Holubra bízva, aki addig a haditengerészet vezérkari főnöke volt; Franz von Keil tengernagy marad Badenben, és a főparancsnokság rendelkezésére áll. Horthynak nem kell konzultálnia ezzel a két főtiszttel, akik nála régebben szolgálnak, közvetlenül az uralkodóhoz fordulhat, ha szükségesnek érzi. A rendszer azonban bonyolult, Keil tartózkodóan viselkedik, nem akarja, hogy Horthy parancsainak egyszerű végrehajtója legyen, mivel alárendeltjének tartja Horthyt.

Az új ellentengernagy tiszta lappal kezdheti a változtatásokat. A kinevezését követő hetekben felforgatja a személyi és eszközállományt. A cattarói zendülés után Carl Rössler kapitányt kinevezik az ellenpropaganda-elhárítás (*Feindespropagandaabwehr*) főnökének; kiképző tisztikar létrehozását tervezik (egyet hajónként és egyet flottillánként a kisebb hajóknak). Rössler filmeket is akar vetíteni, a tengerészek által beszélt összes nyelven feliratozva, és jelentkezik, hogy előadásokat is tartana számukra, de a haditengerészetnek rettentően kevés az embere és a pénze. Nem tudják végrehajtani az ambíciózus, ám kissé megkésett tervet. Horthynak hagyományosabb, ugyanakkor brutálisabb módszerekre kell rászánnia magát, hogy helyreállítsa a rendet és a fegyelmet, amivel táplálja azt a sötét legendát, hogy ő a „cattarói hóhér”.²⁸ Az Albániába irányuló szállítmányokat kísérő *Tb.80*-as torpedónaszádon lázadás készülődik. Két tengerész azt tervezi, hogy legyilkolják a tiszteket, és eltérítik a hajót Ancona felé. Még időben fény derül mesterkedésükre, katonai bíróság elé állítják őket, az ítélet halál.²⁹ Horthy jóváhagyja az ítéletet, és megparancsolja, hogy minden Pólában állomásozó hajóról húsz tengerész vegyen részt a kivégzésen – ezt elrettentő intézkedésnek szánja esetleges újabb lázadások ellen.³⁰ Rövid beszédet mond, amelyben dicséri azoknak a bátorságát, akik harcolnak, és megbélyegzi az árulókat, akiket gyökerestől kell kitépni, mint betegséget az egészséges testből.³¹ Azt reméli, hogy így elkerülheti az újabb zendüléseket. A nyugalom – átmeneti időre – valóban visszatér.

Hivatalba lépésének második azonnal látható jele, hogy újra akarja indítani a tengeri hadműveleteket, amelyeket elégtelennek tartott az utóbbi hónapokban. A katonai elkötelezettség hiánya szerinte elégedetlenkedéshez és zendülésekhez vezet. A haditengerészetet nem győzték le, és csak új sikerek állíthatják helyre a legénység és a hajógyári munkások jó közérzetét. Horthynak azonban nem lesznek sem létszámbeli, sem anyagi eszközei arra, hogy néhány héten belül új tengeri stratégiával lépjen elő, miközben a birodalom minden eresztéke recseg-ropog. Megpróbálja újjászervezni a hadosztályokat, áthelyez többször tíz főtitstet és több száz alacsonyabb beosztású tiszteket. Befegyvereztet egyes idejétmúlt hajókat, és felfegyverez másokat. Hogy újra

csatarendbe állítsa a flottát (az utolsó parancs 1918. augusztus 26-án kelt), had- és lögyakorlatokat rendez. Elhatározza, hogy megpróbál csapást mérni Ancona kikötőjére, hogy odamehessen és visszaszerezze a *Tb. 11* torpedónaszádot, amelyet 1917 októberében eltérítettek. Az admirális először elutasította ennek a tisztnak bosszúvágy által vezérelt műveletnek a végrehajtását, és Horthy elfogadta ezt a döntést. Ettől kezdve azonban időszerűvé válik, hogy új lendületet adjanak a flottának. Úgy tervezik, hogy szabotőr kommandót szállítanak partra, azzal a megbízással, hogy aknázzák alá a kikötőben horgonyzó tengeralattjárókat, vizsgálják át és vigyék haza a torpedónaszádot. A küldetés azonban elbukik, a kikötő üres, fogságba is ejtenek három embert, köztük a küldetés vezetőjét, Josef Veith tartalékos hadnagyot. A hibáért állítólag a hírszerző szolgálat a felelős, mert hamis adatokat adott át. Horthy azonban nem vesz tudomást a bukásról, és sikernek állítja be. 1918. május 8-án személyesen ír Alois von Schinkónak, a fogságba esett egyik szabotőr apjának, aki szintén a kadétiskola növendéke volt: „Az egész flotta büszke a mi derék társainkra, akik dicséretes bátorsággal önként jelentkeztek erre a veszélyes expedícióra.”³²

Horthy azon igyekszik, hogy olyan nagyszabású tengeri műveletet dolgozzon ki, amely emlékezetes marad, és amelynek döntő hatása lesz a háború folytatására. Meg kell azonban várnia, hogy az átszervezés, amelyre parancsot adott, végbemenjen, és a flotta készen álljon. Megszállottja annak a gondolatnak, hogy át kell törni a tengerzárát az Otrantói-szorosnál, ez a tervezett hadművelet célja. Meg akarja ismételni az 1917. májusi támadást, de nagyobb ütőerővel. Az alapötlet most is az, hogy a meglepetést ravaszsággal vegyítse: a tengerzár ellen induló könnyű cirkálók támadását – amelytől azt remélik, váratlan lesz – olyan hadművelettel akarja kombinálni, amely a több erős *dreadnought*-ból és három *Erherzog* osztályú csatahajóból álló flotta mögé csalsa az esetleges üldözőket. A cattarói indulást 1918. június 8-án éjszakára tervezik, számításaik szerint két éjszakát hajóznak, hogy meglepetésszerűen érkezzenek. Horthy az 1. hadosztály élén megy Pólából a támadó flottával, és baj nélkül megérkezik a Dubrovniktól északra lévő Gravosa (Gruž) kikötőjébe. A 2. hadosztály szintén Pólából indul, de késik, mert a *Tegetthoff* gépei meghibásodtak, majd lehorgonyoz Isola Grossa (Dugi Otok) kikötőjében. Az olaszok észreveszik. Kilőnek két torpedót a *Szent Istvánra*. Ez a modern csatahajó, amely 1914 januárjában hagyta el a Ganz Danubius fiumei gyárat³³, az osztrák–magyar haditengerészet ékessége és Magyarország büszkesége, mert ezzel járult hozzá a tengeri fegyverzethez, és mert államalapító szent királyának nevét viseli. A hajót, amelyet Heinrich Seitz sorhajókapitány irányít, 1918. június 11-én hajnalban elsüllyesztik³⁴, négy tiszt és 85 matróz pusztul el, 29 ember megsebesül.³⁵ A *Tegetthoff* a már merülő

Szent István segítségére siet, és a helyszínre érkező torpedónaszádok segítségével megmenti a legénység egy részét. A hajónak konstrukciós hibái voltak, külső szigetelése is gyenge volt, emiatt rekordidő alatt süllyedt el. Baj volt a stabilitásával is.³⁶ Horthynak abba kell hagynia a hadműveletet, ha folytatná, a meglepetés erejére már nem számíthatna. Olasz tisztek jelentéseiből kiderül, hogy már június 10-én reggel riadóztatták az ellenséges flottillát, amelyről pedig tudták, hogy az osztrák–magyar erőkhöz képest számbeli fölényben van. A hadművelet bukása rámutat arra, hogy az osztrák–magyar haditengerészet túlságosan gyenge az ellenséggel szemben, mert flottájában nincsenek korszerű hajók, hiába a parancsnokság elszántsága és áldozatkészsége.³⁷

Horthy tartja az irányt, nem törődve a hanyatlás e nyilvánvaló jeleivel. Keil tengernagynak címzett, 1918. augusztus 9-i jelentésében azt állítja, hogy a flotta küzdelemre kész, inkább az enberhiány, nem a legénység hangulata aggasztja. A haditengerészet csak 1900 újoncot kapott az 1918-ra előírányzott 8000-ből. A jelentés alaphangja emlékeztet a szárazföldi front parancsnokainak hangjára: az osztrák–magyar hadsereg mindvégig kitartott, tisztjei nem voltak hajlandók hitelt adni a tőlük idegen nemzetiségi viszályoknak. Ebben a tekintetben példás lojalitásról tettek bizonyosságot, ugyanakkor azonban a Monarchiában működő centrifugális erők semmibevételéről és elvakultságról is, ebben csak legfelsőbb vezetőjük osztozik velük. Horthy kijelenti: „Ami a flotta szellemiségét és hangulatát illeti, május óta nem voltak olyan megnyilvánulások, melyek nyugtalanságra utaltak volna. Májusig viszont lehetett arra gondolni, hogy a februári eseményeknek tartós hatásuk lesz, tartani lehetett attól, hogy ezek a hátsország sztrájkjaival együtt újabb mozgást indítanak a Cattarói-öbölben. 1918 májusában összeesküvést fedeztünk fel, két szláv altiszt szervezte a 80. cirkálón, Pólában, azt tervezték, hogy átveszik az irányítást a tisztektől, és átállnak az ellenséghez. Ennek az összeesküvésnek a gyors leleplezése és a vétkesekre mért szigorú büntetés nagy hatást váltott ki, és elrettentő erővel bírt. A közhangulat a flottában, amelynek csapatában az összes nemzetiség jelen van, bizonyos fokig tükrözi az egész Monarchiában uralkodó közhangulatot, köszönhetően a katonai fegyvelmezéssel kikényszerített korlátoknak. Tekintve, hogy a kormány nem hiúsítja meg energikus intézkedésekkel a háttérben zajló politikai zavargást, félő, hogy az hamarosan kritikus méreteket ölt. Lehetséges tehát, hogy a csöndben és nagy pontossággal, az ellenséges propaganda támogatásával a háttérben előkészített provokációk teret nyerhetnek a flottában is bizonyos elemek közvetítésével. Ezek az utóbbiak kétségkívül a csapat clenységző részét jelentik, de köztük és a teljesen lojális elemek között ott az ingadozó és kevéssé intelligens tömeg, amely, mint februárban, átállhatna a lázadás oldalára. A főparancsnokság állandó kapcsolata a csapattal, amire én különösen figye-

lek, és az ellenpropaganda-elhárítás új áldásos hatása jó eszköz arra, hogy ezt megakadályozzuk. A másik eszköz az, hogy új, fiatal matrózokkal váltjuk fel a régi legénységet. Ezt a cserét mindazonáltal csak kisebb mértékben lehet megvalósítani, mert a tengerészetnek nincs tartaléka. [...] E tekintetben sürgős segítségre volna szükség. Összefoglalva azt mondom, hogy a flotta a kezemen van, és ez minden valószínűség szerint így is marad partvidékünk elleni ellenséges megmozdulások esetén. A flotta küzdőképességét illetően világosan meg kell mondanom, hogy a flottilla torpedónaszád-egységei kimerültek a feladat elvégzése közben. A kemény és szakadatlan szolgálat, az újrafelfegyverzés elmaradása miatt félok, hogy a flottilla rövid időn belül összeomlik.”³⁸

Mindennek ellenére Horthy nem hagyja magát becsapni, tudja, hogy hiányzik a kohézió abból, amit még mindig fenntart, már csak azért is, mert riasztó hírek érkeznek az egészen közeli olasz frontról. Az osztrák–magyar tengerészet egyik utolsó hadművelete Durrës kikötőjének védelme és az Albániát evakuáló Pfanzer–Baltin-hadsereg maradékának a hazavitele. Károly császár 1918. október 16-án kiáltványt bocsát ki, amelyben a Lajtán inneni területek szövetségi állammá alakítását javasolja egyedüli orvossággul a birodalom felbomlása ellen. A szöveg egyáltalán nem utal Magyarországra, az tehát ettől kezdve ausztriai kötelekeitől megszabadítottnak tekintheti magát. Az általános zűrzavar, amelyet az ínség, a frontok összeomlása, a sokféle nemzetiséghez – beleértve a magyarokat is – tartozó több hadosztály szétszóródása súlyosbít, nem maradhat következmény nélkül a tengerészetnél sem. Pólában nemzetiségi, nem pedig szociális alapú újabb zendülés fenyeget, Horthy október 27-én elkeseredett felhívást ad ki, szárazföldi tüzérségi erősítést akar szerezni, megbízható gyalogosdandárt két mobilüteggel, ami irreális. A februári felkelők ismét lázítják a legénységet és a hajógyárat, a tisztek azt mondják, már képtelenek úrrá lenni a hajókon. Horthynak el kell viselnie, hogy a főparancsnokság elutasítja, és Svetozar Borojević, akinek isonzói csapatait is zavargások dúlják, kategorikusan megtagadja, hogy erősítést küldjön Pólába. A főparancsnokság azt javasolja Horthynak, tájékoztassa a tengerészeket arról, hogy folyamatban vannak a tűzszünetről és a békéről szóló tárgyalások, hátha így megnyugszanak.³⁹ A tisztek körbejárják a legénységet és a hajógyárat, nyugtatják az embereket, azt sejtetik, hogy mindjárt véget ér a háború. Egyedül a tengeralattjárók legénysége nem háborog, német társaik azonban elhagyják posztjukat, és felrobbantják a még sólyán lévő tengeralattjárókat. A rend 28-án este áll helyre, a helyzet azonban feszült és másnapról újra romlik, amikor megalakul a tengerészek tanácsa. De mindez erőszak nélkül megy végbe. A hajógyári munkások beszüntetik a munkát. Tömeg gyülekezik a *Marinekasino* előtt, olasz zászlókat lengetve. Elrepül néhány kő, kirakatok törnek, a tüntetők kifosztják az elvonuló németek által hátrahagyott laktanyát.

A tömeg leverí a német nyelvű táblákat és feliratokat. A legtöbb hajó irányíthatatlan, még a *Viribus Unitis* zászlóshajó is az engedetlenség áldozata lesz – a matrózok a hajóorvost, a szlovén Richard Jugot választják meg új parancsnoknak.⁴⁰

Horthy közben parancsot kapott a császártól arra, hogy adja át a flottát a Délszláv Nemzeti Tanácsnak, nehogy az olaszok kezébe kerüljön. Noha a zágrábi parlament képviselői megszavazzák az elszakadást, Bécs még azt reméli, hogy a horvátok és a szlovének beleegyeznek majd, hogy integrálódjanak a császár által javasolt szövetségi államba – ez azt feltételezné, hogy elvetik a szerbekkel való egyesülés tervét. Ezt a döntést Schönbrunnban, egy konferencián hozták meg, az uralkodó körül ott volt Keil és Holub tengernagy, Arthur Arz von Straussenberg vezérkari főnök, Erwin Zeidler von Görz tábornok, a katonai iroda vezetője és von Seidler báró kabinetfőnök. Károly telefonon beszélt Andrássy Gyula külügyminiszterrel.⁴¹ A parancsot közlő távirat, amely október 30-án 20 órakor érkezik meg Pólába, lesújtja Horthyt és a tiszteket, hiszen azt kéri tőlük, hogy adják át a teljes flottát, amelyet soha nem győztek le a tengeren, gyanús nacionalista politikusoknak, akiknek a legitimitását nem ismerik el. De az engedelmesség győz, egyetlen kikötőben (Triesztben, Fiumében, Šibenikben) sincs szabotázs. Cattaróban majd a franciák „szállítják el” az osztrák–magyar flottát, de mivel nincs elég tengerész és tiszt, aki alkalmas volna rá, hogy elvezesse Korfuba és átadja a nemzeti tanácsnak, a hajóhad ideiglenesen a helyén marad.⁴²

Horthy október 31-én reggel 9 órakor fogadja a *Viribus Unitis* zászlóshajó fedélzetén a Délszláv Nemzeti Tanács képviselőit; jelen van vezérkari főnöke, Konek Emil fregattkapitány, a 2. és 3. hajóhadosztály két parancsnoka, Lauffer és Schmidt sorhajókapitány, valamint a 2. torpedóflottilla parancsnoka, Franz Morin fregattkapitány. A nemzeti tanács megbízottai Ante Trešić-Pavičić, Ivo Cok, Vilim Bukšeg, mellettük a pólai helyi bizottság néhány küldötte; Horthy meglepetéssel látja köztük Metod Koch fregattkapitányt. A tárgyalás hangja hideg, Horthy nem hajlandó leengedni a haditengerészet piros-féhér-piros lobogóját, hogy helyébe a szláv színeket képviselő zászlót vonják fel. Megígéri viszont, hogy 17 órakor elhagyja a hajót, de előtte nem szabad változtatni semmin. A tanács kívánságának megfelelően a legénységet arra kéri, hogy maradjon a helyén, de csak azok maradnak, akik horvát vagy szlovén nemzetiségűnek vallják magukat. A küldöttek arról nem gondolkodtak, ki legyen a parancsnok, Horthy azt javasolja, hagyják meg Janko Vuković sorhajókapitányt, ami először nem tetszik a jugoszláv küldötteknek, mert Vuković horvát ugyan, de a Habsburg Monarchia elkötelezett hívének tartják. Horthy a következő percekben elküldi utolsó táviratát a császárnak, s még egyszer biztosítja megingathatatlan hűségéről:

„Most, amikor – a parancsnak megfelelően – átadom a császári flottát a délszlávoknak, kötelességemnek érzem eme utolsó pillanatokban, amikor a tiszteletre méltó és legyőzetést soha meg nem ért piros-fehér-piros zászló még lobog, hogy tanúságot tegyek Felségednek soha el nem múló hűségemről.”⁴³

Néhány óra múlva Horthy a megállapodásnak megfelelően készül elhagyni a *Viribus Unitis*t. 16.30-kor lép ki a hídra, ekkor „ütött boldog életem eddig legszomorúbb órája” írja *Emlékirataiban*. A hajó egész személyzete jelen van, Horthy annyira meg van hatva, hogy alig talál szavakat. Magával viszi Ferenc József portréját, parancsnoki kis zászlóját és a hajó díszlobogóját. A többi hajón is bevonják az összes zászlót. Minden tiszt elhagyja a posztját, számos horvát is. Ezekben a fájdalmas pillanatokban érkezik meg az uralkodó távirata, amellyel kinevezi Horthyt altengernaggyá. Az új zászlót csak este vonják fel és üdvözik 21 ágyúlövéssel.⁴⁴ A hajó parancsnoka ideiglenesen Vuković, ő a fedélzeten marad a legénység egy részével. Másnap hajnalban két olasz tüzérnek sikerül aláaknáznia a hajótestet. A legénység észreveszi, még marad idő, hogy kiürítsék a hajót, amely azután parancsnokával együtt süllyed el. Semmi nem illusztrálhatná jobban a birodalom végét, mint ez a nevében az elhunyt császár jelmondatát hirdető süllyedő hajó, fedélzetén egy mindvégig lojális horvát tengerésszel: *Caru vjeran do smrti (Kaisertreubisin den Tod)* – „Halálig hűen a császárhoz”.

A Horthy család a háború idején mindvégig Badenben maradt. A pólai támaszpont legtöbb tisztjének családja a háború kezdetén elhagyta a várost, és visszahúzódott a szárazföld belsejébe; Horthyéknak is könnyebb volt Badenből elérni Magyarországot és a kenderesi birtokot. Legidősebb lányuk, Magdolna 1918. október 3-án, tizenhat éves korában elhunyt. Erről hallgatnak a források, Horthy *Emlékiratai* is. Ha ritkán mégis megemlítik, gyors lefolyású fertőző betegségről, minden valószínűség szerint skarlátról beszélnek. Horthy tehát egyedül van ezen az október 31-i reggelen, összeszedi néhány személyes holmiját, mielőtt örökre elhagyja a pólai villát. Civil ruháit elosztogatja vezérkarának tisztjei között, velük együtt utazik el november 1-jén egy Bécs felé induló különvonaton. Pragerhof (Pragersko) vasúti csomópontjáról a szerelvény néhány kocsija Magyarország felé indul, de Horthy a családjához, Badenbe tart, s majd november 7-én érkezik meg. Másnap Károly fogadja Schönbrunnban. Alkonyi hangulatban találkoznak, az uralkodó magányosnak látszik a kastélyban, amelyet lakói már elhagytak. Horthy nem számol be erről a találkozásról, de beszél róla a hozzátartozóinak. Feleségének azt mondja, ez volt élete legtragikusabb napja, amely kétségkívül eggyé olvad azzal, amit egy héttel azelőtt, Pólában élt át. A vonaton találkozik Boroviczény Aladárral⁴⁵, aki Badenből Bécsbe tart, mint ő. Az utolsó

napok eseményeiről váltanak szót, Horthy arról tájékoztatja beszélgetőpartnerét, hogy Schönbrunnba megy és lemond megbízatásáról. Nehezen ejti ki czecket a szavakat. Megállapodnak abban, hogy visszafelé együtt utaznak még aznap este. A sokat látott Boroviczeny azt mondja, ritkán látott annyira megrendült embert, mint Horthy, amikor az állomáson találkozott vele. A tengernagy elmeséli neki, hogy Károlynak könnyes volt a szeme, és hogy akkor élte életének legfájdalmasabb pillanatát, „mindent, amit ifjúkora óta és egész pályája során a legmagasabb rendű eszménynek tartott, romba döntöttek, elárultak”. Majd elmondja, hogy újra biztosította az uralkodót megingathatatlan hűségéről, ő pedig később megerősíti Boroviczenynek, hogy ez a nyilatkozat akkor mély benyomást tett rá.

Horthy nem lát más megoldást, mint hogy visszatérjenek Magyarországra; hajó viszi őket Budapestre, ahonnan Kenderesre utaznak. A visszatérés nem egyszerű a családnak, a gyerekeknek meg kell szakítaniuk Ausztriában megkezdett tanulmányaikat. A legidősebb fiú, István, miután a háború alatt a badeni gimnáziumban tanult, épp belépett a Braunauba visszavonult tengerezési kadétiskolába, a második fiú, Miklós még gimnazista. Horthyt hivatalosan nyugállományba helyezték altengernagyi rangban, egyetlen perspektíva nyílik számára, a földbirtokos életmód. Apja 1904-ben bekövetkezett halála óta intéző irányítja a kenderesi birtokot. Bátyja, István még mindig a hadseregben van, a felesége birtokol földeket. Szabolcs elhunyt, Jenő egy ménest igazgat. Az atyai birtok tehát Miklóstra száll, és ő foglalkozni akar vele. Az országon erőt vett a Monarchia összeomlásából következő káosz. Zűrzavar uralkodik mindenütt, az üzletek zárva, Budapest mintha idegen és ellenséges volna. Horthyék biztosan örülnek, hogy maguk mögött hagyják a fővárost, de nehezen szoknak hozzá újra Kendereshez, ahol az életkörülmények alaposan megváltoztak. A háború elvitte az embereket, a lovakat rekvirálták, a pajták, raktárak üresek.⁴⁶ Horthy leveti az egyenruhát, és Doblhoff bárónő szerint „fiatalos energiával” lát neki a munkának, miután kipiheni az utolsó hónapok feszültségeit. Az 1930-as évekből származó elbeszélésben a visszatérés a forrásokhoz profetikus dimenziót ölt: „a magyar föld, amelybe legősbibb gyökereit eresztette, türelmesen várt fiára; nem haragudott, és nem állt bosszút, amiért idáig messze élt”.⁴⁷

MÁSODIK RÉSZ

A KORMÁNYZÓ

1919–1944

VI.

Magyarország viharban 1918–1919

Az első világháború lefolyása és ebből következően a befejezése nem ugyanazokra az eredményekre vezetett Magyarországon, mint Ausztriában. Ezt az eltérést részben a birodalom két társországnak strukturális különbsége magyarázza. Magyarország általában jobban él a háború idején. Megmarad mezőgazdasági termelésének nagy része – Bécs kárára, ahol egyre nagyobb az ínség –, területét nem érintik az orosz és az olasz fronton dúló harcok. A magyarok tapasztalata tehát kevésbé traumatizáló még akkor is, ha katonáik éppúgy, mint a birodalom többi polgára, jelen vannak minden művelési területen. A *Reichsrattal* ellentétben a magyar Országgyűlés nincs felfüggesztve, a politikai élet megy a maga útján. A magyarok kedvezően fogadják az új uralkodót, aki ezt szívélyesen viszonzza, gyakran ellátogat a királyságba: jól beszél magyarul, közel áll az emberekhez, és fiatal kora is vonzó. De nem kerüli el a politikusok figyelmét határozatlan jelleme, valamint az, hogy képtelen kivezetni a birodalmat a háborúból. Az 1917. év több szinten felborítja a helyzetet. Az orosz forradalom kétségkívül hozzájárul ahhoz, hogy Ausztria–Magyarország „megszabaduljon” elkötelezettségétől az orosz fronton, a bolsevik propaganda azonban rögtön érezhető a hadifoglyok között és a szociáldemokrata pártban. Az elégedetlenség eléri a hátszínre, ahol 1918 elejétől sztrájkok kezdődnek, meg a csapatokat is, amelyek bizonyos egységei fellázadnak vagy átpártolnak az ellenséghez. A katonai helyzet romlik, az utolsó osztrák–magyar offenzívák nem tartanak sokáig, a társadalompolitikai légkör is mérgező. A birodalom szinte minden nemzetisége létrehoz nemzeti tanácsokat, képviselőik leggyakrabban az antant fővárosaiban emigrációban élő politikusok. Ostromolják a kormányokat, hogy hallattassák követeléseiket és területi igényeiket, amelyek egyre kevésbé egyeztethek össze a birodalom megmaradásával. Magyarországot idővel több

oldalról éri fenyegetés: a románok azon igyekeznek, hogy a román királysághoz csatolják Erdélyt, a szlovákok a csehekkel akarnak egyesülni, a horvátok és a szerbek Jugoszlávia megalakítására készülnek.

Miközben a háború a végéhez közeledik, Magyarország 1918 tavaszán-nyarán súlyos gazdasági, politikai és társadalmi válságba kerül. Nő a munkások és a parasztok elégedetlensége, a háború következményeként előállt élelmiszerhiány feszültséget teremt a városokban, a kormány tehetetlennek látszik, nem tud úrrá lenni a helyzeten. A lázongás eléri Budapestet is, 1918. január 13-án gyűléseken követelik a bolsevik mintájú munkástanács megalakítását. Január 18-ra általános sztrájkot hirdetnek. A kormánynak megnyugtató ígéretekkel sikerül elérnie, hogy egy időre csillapodjon a megmozdulás, de az élelmiszer- és főleg a nyersanyaghiány miatt égbe szökő árak felszítják a feszültséget. A hatóságok betiltják a Galilei-kört, amelyet felforgató propagandával vádolnak.¹ A diákok, ennek a mozgalomnak a tagjai, akiket csábított az orosz példa, pacifista röplapokat terjesztenek a hadseregben; egyesek közülük később belépnek a kommunista pártba. Az egymást követő tiltások és az ellenállók ellen bevetett, egyre nagyobb létszámú csapatok sem tudják megakadályozni a május 1-jei felvonulás után kitörő sztrájkhullámot, az emberek a kormány lemondását és a háború befejezését követelik. A szikra Bécsben pattan ki, ahol június 18-ra általános sztrájkot hirdetnek. Két nap múlva az összes budapesti üzemben is beszüntetik a munkát; a katonák tüzet nyitnak a vasúti műhelyek előtt, négy munkást megölnek és több mint húszat megsebesítenek. Landler Jenő szociáldemokrata vezető az akció folytatására buzdítja a Parlament előtt összegyűlt tüntetőket. Munkástanács alakul, tagjai szakszervezeti szövetségek képviselői és szociáldemokrata vezetők.

Az osztrák és magyar politikusok béketerveket kovácsolnak, de a Monarchia felbomlására nem gondolnak, inkább a dunai térséget akarják újjászervezni szövetségi alapon. Pontosan ezt az opciót választja kiáltványában Károly király is. Ezzel szánja rá magát, hogy elismerje, a háborút elvesztették – ugyanezt tette a volt miniszterelnök, gróf Tisza István a Parlamentben, 1918. október 17-én, az Országgyűlés előtt elmondott utolsó előtti beszédében. Felszólalásának lényege azonban az, hogy meg kell óvni a magyar királyságot a katonai összeomlason túl is. Ezen a ponton Tisza a kiegyezés irányvonalában marad, nem vitatja az Ausztriával való társulást. De kisebbségben van, már nincs fontos politikai szerepe. A következő napokban rátör a pánik a magyar politikai osztályra, Wekerle Sándor kormánya 1918. október 23-án lemond.

A Monarchia összeomlásakor úgy tűnik, egy emberhez lehet fordulni: gróf Károlyi Mihályhoz, a Függetlenségi Párt vezetőjéhez. Károlyi a Szabadelvű Pártban kezdte pályáját, majd az 1905-ös választások után a Függetlenségi Párt egyik vezetője lett. Tizenegy év múlva szakít a párt elnökével, gróf

Apponyi Alberttal, és megalapítja saját csoportját, a Függetlenségi és Negyvennyolcas (Károlyi) Pártot. A Függetlenségi Párt balszárnyának eszméit követve Károlyi erősíteni akarja Magyarország önállóságát, perszónáluniót kíván létrehozni az osztrák monarchiával, nemzeti hadsereget, vámövezetet és önálló nemzeti bankot akar. Mindezen kívül általános választójogot, több egyéni szabadságjogot és szociális intézkedéseket követel. Két nappal a Wekerle-kormány lemondása után, október 23-án megalakítja a Magyar Nemzeti Tanácsot, azoknak a tanácsoknak a mintájára, amelyeket a birodalom nemzetiségei hoztak létre. A Nemzeti Tanácsban benne van saját pártja, a Jászi Oszkár vezette Polgári Radikális Párt, a Szociáldemokrata Párt és a Galileikör néhány tagja. Tizenkét pontos programot dolgoznak ki, a cél Magyarország függetlensége perszónálunióban Ausztriával, különbéke, általános választójog és agrárreform. A szöveg elismeri a nemzetiségek jogait is. A Nemzeti Tanácsra rövidesen már úgy tekintenek, mint tényleges kormányra, noha a király épp akkor nevezi ki József főherceget *homo regius*nak azzal a feladattal, hogy jelölje ki a kormányfőt. Budapesten nagyszabású tüntetéssel tiltakoznak az uralkodó döntése ellen. A munkások fegyverkeznek, orosz módra tanácsokat alakítanak, és megpróbálják dezertálásra bírni a katonákat. Ebben

*A köztársaság kikiáltása az Országház előtt, 1918. november 16-án;
középen Károlyi Mihály*

a forradalmi helyzetben a szimbólumokról sem feledkeznek meg, a katonák őszirózsát tűznek a sapkájukra, a civilek a gomblyukukba. A főherceg által 1918. október 29-én kinevezett miniszterelnök, gróf Hadik János 31-én lemond. Károly király nevében József főherceg megbízza Károlyi Mihályt, hogy alakítson koalíciós kormányt. Az 1848-as forradalom óta először jön létre teljesen független magyar kormány. Összetétele a következő: két tag a Függetlenségi Pártból, kettő a Szociáldemokrata Pártból, Jászi Oszkár a Radikális Pártból és három független miniszter; a külügyi tárca Károlyi Mihályé, ez azonban később szinte naponta változik. Mindnyájan esküt tesznek József főherceg előtt. A királyi palotában tartják meg első ülésüket, elhatározzák, hogy helyreállítják a szabadságjogokat, és amnesztiát adnak a zendülőknek.

Károlyi modern demokrácia bevezetésével próbálkozik, és Magyarország számára kedvező rendezést remél a szövetségesekkel való jó kapcsolatainak köszönhetően. A baloldal azonban állandóan rálicitál a követelésekre, a helyzet egyre tarthatatlanabb. November 1-jén Budapesten nagy tömeg követeli a köztársaság kikiáltását. A munkástanácsok nyomást gyakorolnak a szociáldemokrata miniszterekre, a kormányt nyugtalanítják a katonatanácsok többé-kevésbé anarchikus megmozdulásai. A hadügyminiszter, Linder Béla tűzérezredes úgy gondolja, elég, ha felosztatja a hadsereget, így végezhet a bizonytalan elemekkel, felügyeletükre kormánybiztost nevez ki. Károlyi arra kéri a királyt, hogy mentse fel esküje alól, és mérlegeli a lemondását. Károly elfogadja, Linder ünnepélyesen bejelentheti, hogy a háború Magyarország számára véget ért. A november 3-i fegyverszünet lehetővé teszi, hogy a magyar katonák hazatérjenek, de fegyvertelenül. Néhány nap múlva a budapesti rendőrség a fővárostól tisztes távolságra megállítja az összes vonatot és elkobozza a fegyvereket, csak a budapesti illetőségű katonák léphetnek be a városba, a többieket egyenesen hazaküldik. A katonák visszatérése, a fegyverek és egyenruhák enyhébb ellenőrzése hozzájárul a következő hónapok zűrzavarához, a vörösök és a fehérek erőszakos akcióihoz.

1918. november 11-én a császár lemond, másnap kikiáltják az első osztrák köztársaságot. November 13-án Károly lemond magyarországi királyi előjogairól is – a trónról azonban nem, amit restaurációs kísérletei idején majd kihasznál. November 16-án kikiáltják a magyar köztársaságot. Felosztatják az Országgyűlést, a Nemzeti Tanács kibővül a pártok, a szakszervezetek és a megyékben létrehozott nemzeti tanácsok képviselőivel, ők foglalják el a volt képviselők székeit. Az új testület jóváhagyja a köztársaságot bevezető rendeletet, és elismeri gróf Károlyi Mihály kormányát, Károlyit 1919. január 11-én köztársasági elnökké választják.

A politikai helyzet hamarosan megkeményedik. A nyugati demokrácia modelljéhez kötődő kormánynak szembe kell néznie a Németországban és

Ausztriában akkoriban jelentkező szocialista és forradalmi követelésekkel. A Szociáldemokrata Párt néhány hónapja jelentősen megerősödött, és novemberben megalakult a Kommunisták Magyarországi Pártja is. Sokasodnak a tömegmozgalmak, és noha a szociáldemokraták lojálisak a kormány iránt, a kommunisták, akiket az orosz bolsevizmus ihletett, a sikereiknek köszönhetően gyorsan túllépnek rajtuk. A kormány tehetetlen, nem tudja megoldani az élelmiszer- és szénhiányt, Budapesten spanyolnátha pusztít, a románok, csehek, szerbek által elfoglalt területekről özönlenek a menekültek.

Mindeközben Belgrádban tárgyalások folynak a magyarok és a szövetségesek között. 1918. november 13-án itt írja alá a fegyverszüneti megállapodást magyar részről Linder Béla, francia részről Franchet d'Espèrey, a demarkációs vonalat azonban nem tartják tiszteletben, a franciák hagyják, hogy a románok bevonuljanak Magyarországra. A csehek és a szlovákok ezt kihasználva erősítik a nyomást az ország másik végén. Magyarország helyzete tarthatatlanná válik, a szövetségesek gyorsan faképnél hagyják Károlyit, és legyőzött országgá teszik Magyarországot. Az 1918. december 3-i Vix-jegyzék enged a románok és a szlovákok követeléseinek, a Károlyi-kormány jó szándékát nem veszi figyelembe. Megkezdődik Magyarország feldarabolása: 1918. december 1-jén létrejön a Szerb–Horvát–Szlovén királyság, ezzel vége Magyarország és Horvátország perszonáluniójának, elcsatolják a Bánság, Bácska és a Vajdaság egy részét. A román csapatok behatolnak a magyar királyság területére, messze Erdélyen túlra, még Kenderesre is eljutnak. Ideiglenes határzónát állapítanak meg Románia és Magyarország között, a szövetségesek ezt demilitarizált övezetnek akarják látni. Károlyi azonban nem hajlandó meghajlani a felszólítás előtt. Miután megérti, hogy meg fogják engedni a román, csehszlovák és jugoszláv csapatoknak, hogy behatoljanak az országba egészen a fegyverszüneti megállapodásban meghatározott demarkációs vonalig – ami azt jelenti, hogy még arrébb tolják Magyarország határait –, 1919. március 20-án lemond, és szociáldemokrata kormány megalakítását jelenti be.

Másnap a szociáldemokrata párt egyesül a kommunista párttal, amelyet Moszkvából visszatért emberek vezetnek. Március 21-én a Parlament lépcsőjén Kun Béla külügyi és Bokányi Dezső munkaügyi népbiztos kikiáltja a Magyar Tanácsköztársaságot, és bejelentik, hogy megalakult kormánya, a tizenöt (tizenhét) népbiztosból és 13 helyettesből álló Forradalmi Kormányzótanács. A tagok száma áprilistól júniusig harmincötre nő, majd tizenháromra csökken.

A bolsevikok 1917 óta aktív propagandát fejtettek ki az Osztrák–Magyar Monarchia hadifoglyai között, akiket az orosz fronton ejtettek fogságba: visszaadták a szabadságukat, ha cserébe átálltak az ő oldalukra. A breszt-litovszki fegyverszünet után a szovjet forradalom bűvkörébe került magyarok

Oroszországba mennek; csatlakoznak a volt foglyokhoz, és kis létszámú magyar kommunista sejtet alakítanak. 1918. november 4-én Moszkvába hívják őket tanácskozássra, itt döntenek a magyarországi kommunista párt létrehozásáról, amelyet a volt hadifogoly Kun Béla vezet majd². Az ülés jegyzőkönyvéből kiderül: arra szólítják fel ezeket a magyarokat, hogy térjenek haza, és indítsák meg a bolsevik forradalmat. Otthon csatlakoznak a forradalmi szocialistákhoz, akik már régóta tervezgetik a pártalakítást. A leendő párt az összes magyarországi munkást kívánja képviselni, tekintet nélkül nemzetiségi hovatartozásukra, a központi bizottságban három magyar, két román, két szlovák és két délszláv kap helyet. A pártot erősítendő térnek vissza Magyarországra volt hadifoglyok november közepétől. Kun Béla 17-én érkezik Budapestre. A Kommunisták Magyarországi Pártja hivatalosan 1918. november 24-én, a szociáldemokratákkal való szakítás után alakul meg. A központi bizottságban eredetileg a – volt hadifoglyokból toborzott – „moszkovitákkal” egyenlő arányban voltak szociáldemokraták és anarcho-szindikalisták. December 7-én kiadják a *Vörös Újság* című pártlapot a szociáldemokrata *Népszavával* szemben. A párt betelepszik a budapesti nagyüzemekbe, és sejteket hoz létre minden kerületben. Elcinte lojálisnak mutatkozik a szociáldemokrata párt és a szakszervezetek iránt, és főleg arra törekszik, hogy a frontról hazatérő, egyre növekvő számú, munkanélküliségre kárhoztatott katonákat manipulálja. A pártnak 1919. március elején Budapesten tíz- és húszezer közötti tagja van, az ország összes többi részében azonban csak húsz- és huszonötezer közötti.

A március 20-i egyesüléssel létrejött új alakulat Magyarországi Szocialista Pártnak nevezi magát, és igazodik a III. Internacionáléhoz való csatlakozás huszonegy feltételéhez. A bolsevikok nyomására Kun Béla és emberei radikális programot fogadnak el, a „Lenin-fiúknak” nevezett vörös gárda segítségével bevetik a terrort az ellenszegülők ellen. Megkezdődik a proletárdiktatúra, amelyet szovjet módszerek ihlettek, több száz áldozatot követel, és nyomasztó emlékeket hagy az országban. A Tanácsköztársaság diktatúrája éppúgy érinti a nagypolgárságot, mint a középosztályokat. Az új rezsim rendeletei és utasításai hatástalanok, brutálisak és ostobák, sokszor figyelmen kívül is hagyják őket, főleg vidéken, ahol az új rendszer nem tud gyökeret verni. A szegényparasztok nem kapják meg a felosztott földeket, mert a hatalom azonnal kollektivizálni akar, a jobb módúak megszervezik a rendszerrel szembeni passzív ellenállást, megtartják, amit megtermeltek, de ez csak súlyosbítja az éhínséget, amelytől a főváros amúgy is szenvedett.

A bolsevik kormány nem hosszú életű, nincsenek támogatói sem országon belül – amely a korabeli megfigyelők szerint a kommunizmustól idegen –, sem kívül. Szovjet-Oroszország, amelytől sokat vártak, elfordul Magyarországtól, nem törődik vele. A pénznek nincs értéke, az élelmiszer- és áru-

hiány állandósul. A szövetségesek és a Párizsban akkortájt kezdődő békekonferencia küldöttei nem akarják eltérni, hogy folytatódjon Magyarországon a szovjet kísérlet. Örömmel látják tehát, hogy sorra alakulnak a Kun Béla hatalmának ellenálló csoportok, még bátorítják is őket. A jobboldali ellenzéki körök már hallatták hangjukat Károlyi rövid demokratikus rendszere idején. A Szegeden állomásozó francia csapatok támogatnak számos belülről jövő, a rendszer megdöntésére irányuló kísérletet. Június 24-én a nagyiparosok körül csoportosuló konzervatív erők puccsal próbálkoznak Budapesten, de a kommunisták visszaverik őket. Aradon, majd Szegeden antibolsevista ellenállás szerveződik. Keleten a románok április közepén átléplik a demarkációs vonalat, és zaklatják a magyar hadsereg „vöröskatonákból” álló, szervezetlen, de bátor négy hadosztályát. Kihasználva a Magyarországon uralkodó zavaros helyzetet, egyre jobban kitolják a határt, és haladnak előre Budapest felé, ahol a munkástanács utolsó ülése után, 1919. augusztus 1-jén megbukik a magyar kormány. Kun Béla és néhány más vezető Bécsbe menekül. Három nap múlva a román hadsereg megszállja a fővárost, a lakosság nem akar hinni a szemének.

Horthy Kenderesről figyelni az események alakulását. Honfitársaihoz hasonlóan ő is szenvedője a drámai fejleményeknek: a vereségnek, a Monarchia bukásának, a birodalom feldarabolásának, az utódállamok létrejöttének, a köztársaság, majd a bolsevik rendszer kikiáltásának. Magyarország néhány hónap alatt hatalmas földindulásokat él át: egyetlen más állam sem rendült meg ennyire. Nem meglepő, hogy még a sztoikusok is elcsüggedtek, mások viszont talpra álltak, hogy megpróbáljanak rendet teremteni. Káosz uralkodik az országban, része van ebben a kommunistáknak, a román csapatoknak, a francia hadseregnek, a szövetséges (brit, francia és olasz) ellenőrző bizottságnak és a volt tisztekből, valamint az osztrák–magyar hadsereg katonáiból éppen alakulóban lévő ellenforradalmi csoportoknak. A lakosság joggal érzi elveszítettnek magát. A magyarok legsúlyosabb identitásválságukat élik, el sem tudják képzelni a jövőt, mert az oly sok szempontból bizonytalan. Nincs, aki vagy ami megtestesítené a magyar államot, nincs uralkodó (a korona megvan, de nincs birtokosa), és az ország ezeréves területe is vitatott. A viszonyítási pontok összezavarodtak. Újra kell építeni a politikai keretet, amelyben a nemzet magára ismerhet, és amelyben élni tud. Az ellenforradalom azért látszik egyetlen alternatívának mindenki számára (beleértve a szövetségeseket és a külső megfigyelőket is), mert ismert alapokon nyugszik (a Monarchián, a hadseregen és az egyházakon), ezek voltak a régi rendszer fundamentumai is. Szervezői a magyar politikai élet ismert alakjai, akik az országot évszázadok óta vezető családok nevét viselik – Bethlen, Teleki, Károlyi, Zichy, Andrássy. Még a Habsburgok is ott vannak József főherceg személyében.³

VII.

A gondviselés embere

Emlékirataiban Horthy nem is próbál úgy tenni, mintha távol tartotta volna magát az imént leírt eseményektől. Ellentétben azzal a közhelyes állítással, hogy véletlenül érkezett a színre, elmondja, hogy Kenderesre visszatérése után néhányszor Budapestre utazott, „hogya hozzá hasonlóan gondolkodó férfiakkal” találkozzék, akik, akárcsak ő, „azon töprengtek, hogyan vehetnének véget az elviselhetetlen állapotnak”. Horthy igen kemény szavakkal illeti, kriptokommunistának tartja Károlyi Mihályt, Kun Béla rendszere pedig a legmélyebb megvetést váltja ki belőle. Utálja a kommunizmust, és erre később sem cáfol rá, ez politikája egyik ihletője. Nincs ezzel egyedül, ugyanez a szellem vezérli az ellenforradalom embereit. Ráadásul mindnyájan úgy gondolják, hogy az ilyen típusú rendszer idegen a magyar lélektől. Erősíti ezt az érzést az a tény, hogy a Tanácsköztársaság népbiztosainak többsége zsidó származású. Gyorsan rátalálnak a szillogizmusra: a zsidók kommunisták, a kommunizmus Oroszországból jön, a zsidók tehát Magyarországtól idegenek. Ebből az következik, hogy a zsidók közül a kapitalistákat a háború haszonélvezőinek tekintik, a szegényebbeket pedig Moszkva zsoldjában álló bolsevikoknak. Horthy különbséget tesz a „jó” zsidók (iparosok, bankárok, kereskedők, akikre az országnak szüksége van) és a „rossz” zsidók között, akik a kommunizmust választják. Emlékezzünk rá, hogy a kommunista propaganda is zsidó vonásokat aggatott a háború haszonélvezőire – náluk ez a gyakorlat állandósult jellemző, amellyel 1945 után is találkozunk. A két típusú rendszernek végső soron ugyanaz a célja: hogy asszimilációval eltüntesse a zsidók egyediségét. A keresztény Magyarországon az áttérésnek, a kikeresztelkedésnek, a kommunista Magyarországon az ideológiának kell eltüntetnie a vallási és kulturális partikularitást.

Az ellenforradalom lényegében két csoport körül kristályosodik ki, idővel ezek képviselik a két fő irányt: a legitimisták körül, akiknek a többsége Bécsben van; és a „szabad választók” körül, ők pedig Aradon gyülekeznek, majd

Szegeden rendezkednek be, a francia hadsereg által felügyelt zónában. Mindnyájan a magyarországi királyságot kívánják visszaállítani, egyikük sem akarja megtartani a köztársasági államformát, de a Monarchia restaurációját sem fogadják el. A legitimisták Károly király visszatérését tűzik célul, vagy ha nem az övét, egy másik Habsburgét, például József főhercegét; a többiek azt szorgalmazzák, hogy több jelölt közül válasszanak királyt. Ez a politikai megkülönböztetés az 1920-ban megszülető rendszer törésvonala, Horthy úgy egyensúlyoz rajta, mintha kifeszített kötélén járna, ingadozik ugyan, de soha nem esik le sem egyik, sem másik táborba.

Annak, amit később „szegedi gondolatnak” neveznek, még semmi köze az elfogult, jól meghatározott ideológiához. Az elsődleges cél az, hogy véget vessenek a bolsevik rendszernek, kiűzzék a román csapatokat, helyreállítsák a rendet, és ha lehetséges, a békekonferencián igazságos rendezést harcoljanak ki a területi kérdéseket illetően. Az ellenforradalom a négy pont közül egyben sikeres: a rend helyreállításában. A Tanácsköztársaság összcsonklik a román megszállás és a szövetségesek aknamunkájának súlya alatt, később pedig a szövetségesek érik el, hogy a románok elhagyják az országot. A trianoni szerződés szentesíti majd Magyarország feldarabolását az utódállamok javára.

A két ellenforradalmi mozgalom kapcsolatban áll egymással. Az első, az 1919. január második felében Aradon szerveződő csoport a Magyar Országos Véderő *Egyesület* (MOVE) körül összpontosul, vezetője Gömbös Gyula vezérkari tiszt. Februártól ez az egyesület fogja össze a bolsevik rendszerrel szemben ellenséges elemeket és katonai erőket. Politikusok is csatlakoznak hozzá, az elsők között gróf Károlyi Gyula. Ő lesz a mozgalom szóvivője és első számú figurája a szövetségeseknél. Gyorsan kapcsolatba lép Sir Thomas Cunninghame-mel, a britek képviselőjével, és Henri de Gondrécourt francia tábornokkal.¹ A másik, az Antibolsevista Comité (korabeli néven Magyar Nemzeti Bizottság) Bécsben szerveződik, Bethlen István körül.² A volt császári és királyi hadsereg tisztjei késlekedés nélkül csatlakoznak az aradi csoporthoz, és csapatok felállítását kezdeményezik. Lehár Antal ezredes az ország nyugati részén szervez hadsereget, ő a bécsi csoporttal tart kapcsolatot. A legitimista Lehár gróf Sigray Antaltól kapja a parancsokat, nem akar a szegediek alárendeltje lenni, nem bízik bennük. A hadsereg, amelyet Lehár állít fel, hamarosan nagy területet foglal el Graz és Sopron között, és fokozatosan halad kelet felé Magyarország nyugati részén.

Ezek a mozgalmak több hónapon keresztül alakulnak, 1919. május 11-ig kell várni, míg Aradon létrejön az első ellenforradalmi kormány Károlyi Gyula vezetésével. Még nem teljes azonban, keresik többek között az alakulóban lévő hadsereg parancsnokát, Károlyi úgy dönt, hogy Horthyt kéri fel, sietve elküldi hozzá megbízottját Kenderesre. Bethlen küldötte is megérkezik

Horthyhoz. Miért éppen egy tengernagyot keresnek meg mindkét oldalról azzal, hogy vállalja el egy már csak szárazföldi erő parancsnokságát? Két érv látszik meggyőzőnek első nekifutásra: Horthy a legmagasabb rangú magyar tiszt, a katonák valószínűleg egyetértének jelölésével, közülük egyesek – mint például Lehár – nem akarják, hogy náluk alacsonyabb rangúnak legyenek alárendelve, azt pedig még kevésbé, hogy politikai parancsoljon nekik. Az igaz, hogy a nagyközönség nem ismeri Horthyt, de katonai körökben és a politikai elit számára ismert, és emlékeztetni lehet vele kapcsolatban az Otrantói-szorosnál vívott ütközetre. Ráadásul azt is el lehet mondani róla, hogy jó katona, de nem politizál, és remélhetőleg megmarad a katonaszerepnél. Hogy Horthy miért fogadja el a megbízatást? *Emlékirataiban* azt írja, hogy azonnal válaszolt mindkét oldal felkérésére, de ez így nem pontos. Május 30-án valóban elmegy Szegedre, hogy találkozzék Károlyi Gyulával, Bethlennel és a mozgalom többi tagjával. Egy hét gondolkodási időt kér, mielőtt meghozza a döntést és csatlakozik a kormányhoz mint hadügyminiszter és a nemzeti hadsereg parancsnoka. A helyzet valóban kényes Kenderes körül, egyik oldalról a bolsevikok, másik oldalról a Budapest felé nyomuló románok fenyegetik. Kun Béla Vörös Hadserege az összeomlás szélén áll Szlovákiában, ahol tényleg megpróbálkozott azzal, hogy bolsevik forradalmat szítson – a románok ebben saját előnyükre fordítható váratlan szerencsét látnak. A szövetségeseknek is az az érdekük, hogy véget vessenek ennek a káosznak. Horthy biztonságba helyezi a családját, menlevelet kapnak a románoktól, hogy Debrecenbe utazhassanak a rokonokhoz. Így Horthy szabadabban szentelheti magát küldetésének, még ha a kenderesi birtok miatti nyugtalansága valóságos és megalapozott is.

Június 6-i Szegedre érkezése kérdéseket vet fel és reményeket kelt. Kozma Miklós, aki tanúja Horthy első lépéseinek ebben a környezetben, azt mondja, a jelenlévők elégedettek, a *Novara* hősét látják benne, „sok tengeri csatagyőztesét” és „a kattarói tengerészlázadás leverőjét”, szóval ő az „az ember, aki a tisztikarnak kell”.³ Leírja, miként tér vissza később (a gondolkodási idő letelte után) Horthy: „Esőköpenyben, sapkában, szokott gyors tengerészlépteivel sietett keresztül a szobán, és keztenyújtva [sic!] Károlynak, így szólt: kemény lelkitusa után, de eljöttem. Vállalom. Nem hallgathatom a fű növést Kenderesen, midőn Szegeden a magyar génusz bontja ki szárnyait egy második honfoglaláshoz.”⁴ Kozma tollforgató ember, biztosan ad a szövegnek némi költői színezetet, ami Horthynak nem erőssége, a magyar nyelv azonban különösen alkalmas rá.

Az mindenesetre nyilvánvaló, hogy az új parancsnoknak nincs semmilyen tapasztalata szárazföldi hadsereggel. Horthy rosszul érzi magát politikusok és katonák között. Kapcsolatai a szövetségesekkel szintén feszültek. Szegeden

a franciák irányítanak. A városparancsnok, Betrix ezredes és a francia csapatok fővezére, Paul de Lobit tábornok nem bízik az ellenforradalmi kormányban, és tartózkodó Horthyval. Ő jobban szeretett volna a britekkel tárgyalni, őket jobban ismeri, és azt is tudja, hogy azok is becsülik őt. Bárhogyan volt is, Horthy a következő szavakkal tesz esküt Károlyi Gyula kormányának június 15-én: „Én, Horthy Miklós esküszöm az élő Istenre, hogy Magyarországhoz és ennek alkotmányához hű leszek, a hivatali titkot megőrzöm, a hivatalommal járó kötelességeket részrehajlatlanul, lelkiismeretes pontossággal és legjobb tehetségem szerint teljesítem, Isten engem úgy segítjen.” A jegyző, aki szerkesztette és Károlyival meg Horthyval aláírta ezt a dokumentumot, szemmel láthatóan nem ismeri Horthyt, mert hibásan írja a nevét.⁵

A helyzet még mindig nem stabil, noha a bécsi csoport is csatlakozik a szegedi kormányhoz Teleki Pál közvetítésével, őt küldték a helyszínre, ő lesz a külügyminiszter. Augusztus elejéig még számolni kell a többé-kevésbé szétszóródott bolsevikokkal és a románokkal, akik a Tanácsköztársaság bukása után azonnal megjelennek Budapesten. A szövetséges ellenőrző bizottság berendezkedik a fővárosban, és koalíciós kormány létrehozását írja elő, ami kettős kormányzást jelent a szegedivel. Egyiknek sincs azonban igazán hatalma a legteljesebb zűrzavarban élő ország felett.

Ilyen körülmények között a katonai hatalom meghatározó tényező, Horthy-nak mint a szegedi kormány hadügyminiszterének egyik fontos feladata az, hogy a lehető leghamarabb állítson fel fegyveres erőt, amit hamarosan elneveznek Magyar Nemzeti Hadseregnek. Ennek a formációnak el kell fogadtatnia magát a szövetségesekkel és az egész országgal, hogy egyetlen komoly partnerként léphessen fel. A katonaság súlya és céljai adják az egyik kulcsot ahhoz, hogy az ellenforradalom visszavehesse az országot. Ám abban a pillanatban a hadsereg lényegében két különítményből áll, parancsnokuk Prónay Pál ezredes és Ostenburg Gyula őrnagy. A szövetségeseket és a lakosság nagy részét is egy esetleges katonai diktatúra bevezetése nyugtalanítja elsősorban. Ez a feltevés tényleg létezik, még ha Horthy el is utasítja. Környezete azonban erre az opcióra törekszik, amelynek állítólag Horthy lenne a letéteményese (ha a diktatúra bekövetkezne). A szövetségesek kétségkívül jó szemmel nézik az ellenforradalmat, de a politikai megoldást részesítik előnyben, ezért szorgalmazták, hogy Friedrich Istvánt bízzák meg kormányalakítással – Friedrich Károlyi Mihály kormányának hadügyi államtitkára volt. Akkor úgy döntenek, hogy idciglenesen József főherceget választják államfőnek, aki megint közvetítő szerepet játszik. Az ő fennhatóságát mindenki elfogadja, egyesek jobban is kedvelik, mint Horthyt. A legitimista Lehár, aki Stájerországban összevont csapataival augusztus elején érkezik Magyarországra, azonnal hűségesküt tesz a főhercegnek.⁶ Augusztus 13-án azonban megtudja,

hogy a főherceg megerősítette Horthyt, kinevezte a nemzeti hadsereg főparancsnokának, így aztán neki is be kell hódolnia, akár tetszik, akár nem. Horthy 1919. augusztus 15-én leteszi az esküt, ugyanakkor, amikor a Friedrich-kormány. Lemond a hadügyminiszerségről, hogy teljesen a hadsereg irányításának szentelhesse magát. A kettős kormányzás automatikusan megszűnik, ettől kezdve – József főherceg és a szövetségesek fennhatósága alatt – a Friedrich-kormányé a hatalom.

Időközben a Horthy által vezetett és részben az ausztriai különítményekkel (ezek egy része továbbra is Magyarország nyugati részén állomásozik) kibővült hadsereg július 20-án megindult észak felé, és augusztus elején érkezik a Balaton partjára, Siófokra. Amikor Horthy elmegy Szegedről, megkapja a zászlót, amelynek keresztanyja Bornemisza Adél és Kelemen Béláné. A szegedi hölgyek felidézik a mohácsi csata (1526) emlékét⁷, hozzájuk intézett válaszában Horthy nyíltan utal magyar történelmi alakokra, először is Hunyadi Jánosra, a török elleni háború hőisére, majd Rákóczi fejedelemre, a XVIII. század eleji Habsburg-ellenes felkelés vezetőjére. Ebben a szellemben folytatja, köszönetet mond Szeged lakóinak, ők „Kossuth nemzetének büszkeségei”, mondja, amivel egyértelműen Kossuth 1848. október 4-én elmondott szegedi toborzóbeszédére utal. Úgy látszik, máris teljes mértékben azonosult hivatásával, és megelőlegezi jövőendő funkcióját. Pontosan tudja, mit kell mondania ahhoz, hogy felélénkítse az 1918 vége óta elszennvedett megpróbáltatások miatt lehorgadt nemzeti érzést. Még egy lépést tesz a politikai elköteleződés felé (egyesek azt mondanák, kompromisszumot kötött): elfogadja a MOVE tiszteletbeli elnöki tisztségét, ez köti Gömböshöz, aminek később következményei lesznek.⁸ Közben már szerveződik a személye körüli propaganda. Rögtön hivatalba lépése után indulót komponáltak a verbunkos hagyományok és az 1848-as Kossuth-nóta hagyományát követve, a cél az, hogy motiválja a katonákat, és toborzásra serkentsen: „*Horthy Miklós Szögedében fehér zászlót bontott. / Könnyeivel mögírta a toborzó parancsot. / Írás közben kihallatszott nehéz sóhajtása: / Egész ország elvész, hogyha nem lösz katonája.*”⁹

Horthy megérkezik Siófokra, ott rendezi be a Magyar Nemzeti Hadsereg főhadiszállását. Augusztus 15-én inkognitóban Budapestre indul szárnysegédjével, Magasházy kapitánnyal.¹⁰ Vasutasruhát öltenek, és úgy tesznek, mintha nem ismernék egymást. Horthy bátyjához, Istvánhoz megy a Kápolny (ma Henszlmann Imre) utcába, ahol kellemes meglepetés éri: ott találja a feleségét, aki éppen akkor érkezett meg Debrecenből. Három gyermeküket egy pap felügyeletére bízta, hogy Budapestre utazhasson. Elmeséli férjének, hogyan fosztották ki a román csapatok a kenderesi birtokot.¹¹ Másnap Horthy felkeresi a szövetséges missziót, amelynek az angol Sir George Clerk

a vezetője. Őt különösen foglalkoztatja egy esetleges katonai diktatúra, de Horthy megnyugtatta. Clerk valóban tárgyalásokat folytat az összes párt képviselőivel (kivéve a kommunistákat, akiknek többsége elhagyta az országot), hogy fogadják el a koalíciós kormányt. Ezt szorgalmazták a franciák is, attól tartva, hogy Magyarországon túlságosan reakciós rendszer jön létre, ezért több párt képviselőit összefogó kormány megalakítását tartják helyesnek. Horthy a szemükre veti, hogy ilyen makacsul szorgalmazták a demokratikus képviseleti rendszert, és ezért Clemenceau-t teszi felelőssé.¹² Clerk után Mărdărescu tábornokkal, a román főparancsnokkal találkozik a Gellért Szállóban. Németül tárgyalnak, Horthy nagyon elszántnak mutatkozik arra, hogy felvegye a harcot a románok ellen, mert azok megszegték a visszavonulásra kiadott parancsot és átlépték a demarkációs vonalat. Ezeknek az eseményeknek az elbeszélése nagyon zavaros Horthy *Emlékirataiban*, teljesen felforgatja az 1919 augusztusa és szeptembere közötti időrendet. Kortársai beszámolóit megbízhatóbbak, mert naplót vezettek, s még akkor, melegeiben jegyezték fel az eseményeket. Horthy ebben az időszakban gyakran jár Budapestre, az ellenőrző bizottsággal tárgyal. Szövetségesre talál Sir Ernest Troubridge angol tengernagy személyében, a Nemzetközi Duna-bizottság elnökében.

A másik problémát a jugoszlávok nyomása jelenti az ország déli részén. Az ő csapataik tartják akkor megszállva Bácska egyik részét, amelyre az új állam igényt tart, és ez akadályozza a kommunikációt Szeged és Magyarország nyugati része között. Június közepétől Belgrádban kell tárgyalni arról, hogy engedjék át a magyar csapatokat, és vonják vissza a szerb hadsereget. Horthy, aki beszél horvátul, Teleki külügyminiszterrel utazik Belgrádba. Sztojan Protics miniszterelnök (1853–1923) fogadja őket, és találkoznak a jugoszláv külügyminiszterrel, a vezérkari főnökkel, a flotta tengernagyával, a francia és brit követekkel, valamint az angol (Troubridge) és amerikai tengernagyokkal. A jugoszlávok nagyon ellenségesek a Tanácsköztársasággal szemben, jól fogadják tehát az ellenforradalmat, de azt sem akarják, hogy megfosszák őket területi nyereségeiktől. A megállapodás létrejön, a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság az első állam, amely hivatalosan elismeri a szegedi kormányt. A jugoszláv kapcsolatokat sokkal kevésbé terhelik konfliktusok, mint azokat, amelyeket Magyarország cseh és román szomszédaival tart fenn. Horthy, akinek jó emlékei vannak a horvát tengerészekről, nagy empátiát érez a jugoszláv királyság iránt – ez később is állandó jellemzője a régió egyensúlyáról alkotott elképzeléseinek.

József főherceg 1919. augusztus 23-án lemond ideiglenes kormányzói tisztségéről. A szövetségesek, különösen Franciaország nyomására tette ezt a gesztust, ők nem akarják, hogy egy Habsburg maradjon Magyarország élén, ennek ugyanis megvan az a kockázata, hogy később törvényes uralkodó lesz.

A békekonferencia éppen az osztrák kérdés szabályozásán dolgozik, és megtiltja a Habsburgok bármiféle visszatérését. Az 1919. szeptember 10-én aláírt saint-germaini békeszerződés 88. paragrafusa rendelkezik Ausztria függetlenségéről, 91. paragrafusa pedig arról, hogy egyszer s mindenkorra lemond a volt birodalom visszaállításáról.¹³ A főherceg távozása azonban a belpolitikával is összefügg. A hozzá hűséges Lehár Antal három fő tényezővel magyarázza távozását: először is azzal, hogy a magyar arisztokráciák állítólag nem támogatták, mert mindnyájan Károly király visszatérésére építettek. Ez a magyarázat nem állja meg a helyét, mert az arisztokráciák mindnyájan legitimisták voltak, és valószínűleg felsorakoztak volna a főherceg mögé. Másodszor, állítólag valakik áskálódtak ellene a szövetségeseknek, különösen Pallavicini őrgróf, aki Habsburg-ellenes memorandumot juttatott el hozzájuk. Egyes magyar döntéshozók valóban megpróbálták a szövetségesekkel egy irányba tartani, azt remélve, hogy így megóvhatják a királyságot a nagyon durva feldarabolástól. Végül a harmadik bűnös maga Horthy lenne, akit Lehár már akkor megtesz potenciális kormányzónak. Állítólag Horthy is a főherceg és a császári család befekettetésén mesterkedett a szövetségeseknek. József főherceg lemondása után Horthy – megint csak állítólag – örömét fejezte ki Lehár előtt azért, hogy kiprovokálta a lemondását annak, „aki e nélkül három napon belül Magyarország királya lett volna”.¹⁴

A bevonulás Budapestre több szakaszban megy végbe, ami nagyon hoszúnak tűnhet, tekintve, hogy Siófok nincs messze a fővárostól, az ország helyzete azonban még nem stabil. Nem könnyűek a kapcsolatok egyfelől a szövetségesek és a románok, másfelől a szövetségesek és a Friedrich-kormány, illetve a magyarok között. József főherceg visszavonulása után egyre inkább úgy látszik, Horthy az erős ember, mert több ezer katona van mögötte. Közel áll az emberekhez, minden idejét velük tölti, Kozma Miklós így ír róla: „Horthy az első naptól kezdve legszívesebben köztünk tartózkodott. Sokszor ebédelt és vacsorázott velünk, eljárt velünk fürödni, és nem csinált titkot belőle, hogy tisztjei között érzi magát legjobban.”¹⁵

Noha viszálykodások olykor előfordulnak (erről szintén Lehár Antal számol be), a katonák szemrebbenés nélkül követik Horthyt, egyesek katonai rendszer létrejöttében, mások, épp ellenkezőleg, az alkalmas pillanatban reménykedve, amikor megszabadulhatnak tőle. A csapatok budapesti bevonulását megelőző napon Friedrich fogadja Lehárt, állítólag azt kérdezi tőle, hogyan lehetne elmozdítani Horthyt. Lehár azzal vág vissza, hogy éppen Friedrich erősítette meg őt fővezéri posztján, és ahhoz, hogy eltávolítsák, már most kellene alternatívának lennie, de az nincs. Friedrichnek arra a kérdésére, hogy a tiszték követik-e Horthyt, Lehár így válaszol: „Nyíltan megmondtam neki, hogy igen. Mindnyájan, én is, az ő oldalán állunk. Úgy

gondolom, rendkívül veszélyes lenne egy esetleges szakadás a tisztikaron belül. Becsületes embernek tartom Horthyt. Hogy rossz tanácsot kapott, az adottság, amin lehet változtatni. De ha most el akarnák távolítani mellőle a tiszteket, azzal rossz szolgálatot tennének a hazának ezekben a nehéz időkben.”¹⁶ Lehár éppúgy tudja, mint a többiek, hogy Horthy megígérte a szövetséges ellenőrző bizottság brit képviselőjének, Clerknek, hogy nem vezet be katonai diktatúrát, ha bevonul a fővárosba.

Szeptemberben és októberben normalizálódik a katonai helyzet, főleg az ország nyugati részén, ahol az Ausztriából érkező egységek fokozatosan egyesülnek Horthy csapataival. A volt hadsereg egyes ezredei újra összeállnak, például az erdélyi huszárezred, amely Enyingen, Siófoktól néhány kilométerre kelet felé gyülekezik. Egy korabeli fénykép családja és emberei körében mutatja Horthyt, István, a legidősebb fiú áll elől a tisztekkel, Miklós, a második fiú a bal oldalon, mindketten egyenruhát viselnek, Paula apja jobbán, anyja pedig balján helyezkedik el. A felvétel egy vadászversenyen készült, amelyet Szent Hubertus napján rendeztek Csekonics gróf birtokán.¹⁷ Nem ilyen dicsőségesek azonban a nemzeti hadsereg erőszakos jogtalanságai, amelyek foltot ejtenek a győzedelmes Budapestre vonulás útján. Horthy szerint, akit persze tájékoztatnak róluk, ezeket fegyelmezetlen szabadcsapatok követik el, a megoldás az, hogy be kell sorolni őket a hadseregbe. Az irányíthatatlan zsoldosokból álló hadsereg ilyenén felfogása azonban nem fogadható el a volt császári és királyi hadsereg számos tisztjének vallomása szerint, ők nagyon is helytelenítik ezeket a bűncselekményeket. Katonák követik el őket, általában Gömböshöz közeli altisztek sugallatára, állítólag a „vörösöket” üldözik, velük pedig óhatatlanul a zsidókat társítják. Prónay és Ostenburg parancsnok is fedezi, ha éppen nem bátorítja ezeket az erőszakoskodásokat.¹⁸ Ekkor kezdődik az, amit fehérterroznak fognak nevezni – később még lesz erről szó. Lehár személyes tapasztalatairól számol be. Meg van győződve róla, hogy a kommunisták vagy a kommunistagyanúsnek nyilvánított emberek azonnali kivégzésére vonatkozó parancs közvetlenül Gömböstől jön, aki tudja, hogy Horthy fedezi őt. A fővezér állítólag nyilvánosan gratulált, amikor jelentették neki ezeket a cselekményeket. Jogtalanságok történtek szeptember elején a Lehárhoz tartozó körzetben, Celldömölkön és Tapolcán, a Balatontól északra is. Lehár intézkedik, nyomozást indít, de nem találják a bűnösöket. Lehár és környezete fel van háborodva. A szeptember 11-én, Tapolcán történt incidensek után szigorúbb intézkedéseket hoz, hogy ellenőrzése alatt tartsa a csapatot, majd kijelenti, hogy Nyugat-Magyarországon nem volt több pogrom (ez az ő kifejezése). Siófok körül azonban, még a főhadiszállás környékén is, folytatódik az erőszak. A bolsevik veszély kényszerképzeze – amely Horthyban is tagadhatatlanul megvan – nem magyaráz

Der neue Konstantin.

Der neue Konstantin.

„Az új Constantinus” –
a Kikeriki c. osztrák satirikus lap
karikatúrája 1919 novemberéből

kifejezéseket használ, amelyekkel magyar nyelven Árpád népének IX. század végi honfoglalását illették. Horthy a közvélemény szemében egyre inkább a nemzet megmentőjeként tűnik fel. Megjelennek a piros-fehér-zöld nemzeti színnel és a Szent Koronával díszített plakátok, korábbi foglalkozására (hajókormány) utaló jelképekkel. Számos rajzon – ezek nemigen hasonlítanak rá, mert a nagyközönség még nem ismeri az arcát – csapatai élén menetelve ábrázolják, és ezek a csapatok sztereotip zsidó vonásokat mutató bolsevikokat és anarchistákat söpörnek el útjukból. Pilch Jenő a „honmentés” szót használja az egész vállalkozásra, és Horthy körútját „első diadalútjának” minősíti. Ennek a diadalútnak több állomása van, ahogy haladnak előre a csapatok, győztesként vonulnak be a régió minden városába, ami hat az emberekre, és megalapozza a Nemzeti Hadsereg tekintélyét. Horthy szeptember 8-án Kaposváron van, majd Szombathelyen, 22-én Kőszegen, azután Sopronban. Az egész Dunántúlt meghódítja; október 12-én nagy ünneplést rendeznek neki Székesfehérváron, az egyik résztvevő Prohászka Ottokár püspök, aki hamarosan az új rendszer tömjénezői között lesz.¹⁹ A megyei lovasbandériumot gróf Esterházy László vezeti. Megjelenik Pallavicini György őrgróf mint főkormánybiztos, és a volt prefektus, Széchenyi Viktor gróf is. Ott van Friedrich István miniszterelnök is, nehogy hiány legyen előkelősé-

meg mindent. A kommunisták azonosítása a zsidókkal lehetővé teszi, hogy politikailag igazoljanak nyíltan antiszemita akciókat. Ilyen körülmények között érthető a szövetségesek tartózkodása és aggodalma, azért nem siettetik Horthy bevonulását Budapestre, mert az hatalomátvétellel érhet fel, amelynek természete aggasztja őket. Okkal gondolják, hogy ez a hatalom nem lesz demokratikus abban az értelemben, ahogyan a franciák és britek értik. Az amerikaiaknak és az olaszoknak kevesebb fenntartásuk van, de ők általában inkább háttérben maradtak a kormánnyal és Horthyval folyó tárgyalásokon.

Szeptembertől a főváros felé tartó csapatok vonulása a tanúk szerint visszahódításhoz hasonlít. Ezzel kapcsolatban több szerző habozás nélkül olyan

Horthy Tatabányán 1919 őszén

gekben. Székesfehérvár után Veszprém, Győr és végül Esztergom következik, Magyarország bíboros hercegprímásának a székhelye, majd november 10-én Komárom.²⁰

Október 23-án folynak az utolsó tárgyalások Clerkkal a Magyar Nemzeti Hadsereg Budapestre bevonulásának előkészítéséről. November 6-án Clerk azt kéri Horthytól, hogy fogadja a baloldali pártok küldötteit, és erősítse meg nekik, hogy a bevonulás nem ad majd alkalmat katonai diktatúra bevezetésére. A velük folytatott beszélgetésből kiderül, hogy Horthy óvakodik ezekről az emberektől, és a legtöbbjüket lenézi. Mindnyájan igazodnak azonban Clerk sürgető kéréséhez. A dunántúli csapatok (Lehár) már a főváros körül állomásoznak, lefedik Pomázt, Csobánkát, Pilisvörösvárt, Pátyot, Torbágyot, Törökbálintot és Érdet. Több irányban indulnak a főváros felé, és megérkeznek a Szemlőhegyre, a Vérmezőre, a Gellérthegyre, Budafokra, a kelenföldi pályaudvarra és Óbudára.²¹ A következő lépés az, hogy biztosítsák a Dunán átívelő hidakat és a város stratégiai pontjait. Egy másik csapat a Duna mentén felfelé haladva érkezik Budapestre. Ezek az erők együttesen körülbelül tizenháromezer főt tesznek ki. November 16-án Horthy és a Nemzeti Hadsereg bevonul Budapestre. A hadoszlop, amelynek élén lovagol, a kelenföldi pályaudvartól indul reggel 8 órakor. Az idő barátságtalan, esős, hideg. Napra egy évvel a köztársaság kikiáltása után Magyarország ismét rendszerváltozásra készül. Angol életrajzírójától tudjuk, hogy a fehér arab csatamén, amelyen

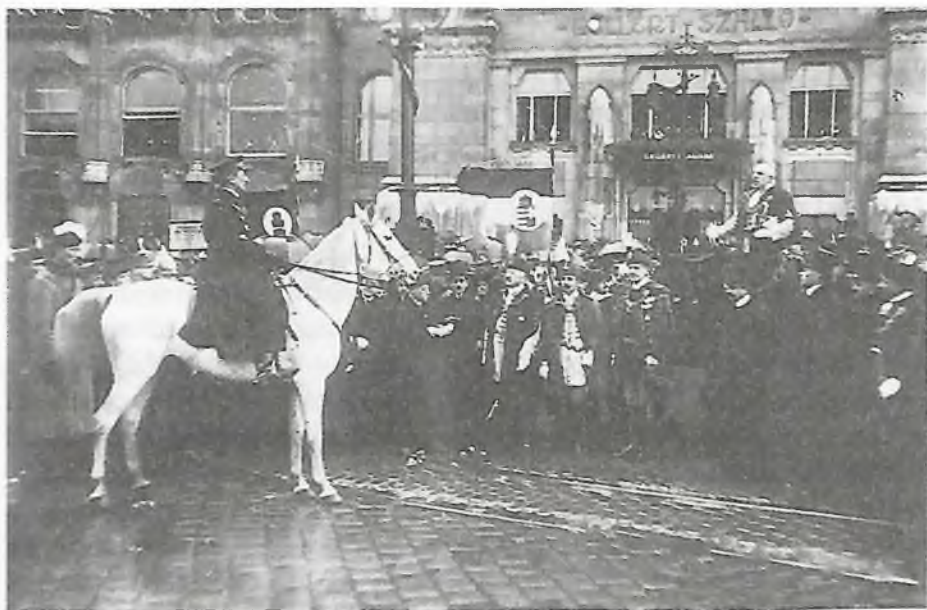
Horthy lovagol, a fővezér kedvenc háts jósága.²² Az emlékezetépítés szempontjából azonban az állat színe, nem a fajtája számít. Horthy ezek után – különösen az 1938–1941-es terület-visszaszerzéskor – mindig fehér lovon jelenik meg. A megfigyelők azonnal a honfoglaló Árpáddal²³ társítják, még ha a szentté avatott István király foglalja is el később a pogány törzsi vezér alakját.

Az első állomás Budán, a Gellért Szálló előtt van – itt kapott helyet a nemzetközi ellenőrző bizottság. Itt vár a hadseregre a polgármester és a többi budapesti városatya. Bódy Tivadar polgármester köszöntőbeszédére Horthy olyan kifejezéseket használva válaszol, amelyek később híressé válnak, részben a város jellemzése miatt, részben azért, mert jól mutatják, milyen kétértelmű kapcsolatban áll Horthy a fővárossal. „Polgármester Úr! Fogadja meleg szavaiért a Magyar Nemzeti Hadsereg nevében őszinte köszönetemet. Ma, ennek a városnak a küszöbén nem vagyok abban a lelkiállapotban, hogy szokásos frázisokkal éljek. Igazságérzetem arra kényszerít, hogy kertelés nélkül mondjam ki azt, amit érzek. Amikor még messze voltunk innen, és csak halvány volt a reménységünk, hogy ezt a *tévítra vezetett* nagyvárost fegyverrel a kezünkben viszontláthassuk, átkoztuk és gyűlöltük, mert a távolból nem szegény magyar testvéreinket és itt üldözést szenvedő mártírjainkat láttuk, hanem csakis azt a piszkos áradatot, amelybe ez a város aláüllyedt. A magyar nemzet szerette Budapestet és el is kényeztette, mégis az utóbbi időben ez a város lett a veszte. Most, itt a Duna partján, tetemre hívom a magyar fővárost. Ez a város megtagadta ezeréves történelmét, ez a város porba rántotta a szent koronát meg a nemzet színeit, és vörös rongyokba öltözött. A nemzet legjobbjait börtönbe vetette vagy kiűldözte hazájukból. Ezenfelül [sic!] még mindenünket el is tékozolta. Mégis, minél jobban közeledtünk ide, annál inkább indult olvadásnak a szívünkre rakódott jégreteg, és hajlandóvá váltunk arra, hogy megbocsássunk. Igen, megbocsátunk ennek a *bűnbe sodort* városnak, ha visszatér a haza szolgálatába, ha szeretni fogja szíve és lelke minden erejével ezt a földet, melyben őseink csontjai porlanak, ha szeretni fogja azt a rögöt, melyet testvéreink arcuk verejtékével művelnek, a szent koronát, a kettős keresztet, meg a négy folyót, egyszerűen, ha szeretni fogja magyar hazánkat és magyar népünket.”²⁴ Horthy ezek után néhány mondatban hadserege katonáiról szól, és arról, miért jöttek: azért, hogy helyreállítsák a rendet, és büntessenek, ha kell, de barátként viselkedjenek mindazokkal, aki kezet nyújtanak nekik. Horthy ebben a rövid beszédben – soha nem beszél sokkal hosszabban – a következő hónapokban berendezkedő rendszer lényegét fejezi ki. Budapesthez való viszonya ambivalens, ez fejeződik ki a „bűnbe sodort” kifejezés használatában. Szembeállítja a földre való hivat-

kozásokat a város kevésbé tiszteletre méltónak feltételezett értékeivel. A város kozmopolita, és szerinte zsidók kezében lévő Babilon. Dicsőíteni kell tehát a vidék világát szemben a kárhoyattal, amit a város képvisel. A „tévútra vezetett” kifejezés (németül *irregeführt*) első értelme az, hogy a várost rossz útra vitték, először a Károlyi-kormány, majd a bolsevikok. Az utalás a koronára a köztársasággal áll szemben, és a Monarchiához való visszatérést jelzi. A kereszt említése logikus, mivel Magyarország keresztény királyság volt, és előrevetíti a visszatérést a hagyományokhoz. A katasztrófát a lassan, de biztosan laicizálódó országra mért büntetésként értelmezi. Végül a tüzet, a hűséget és a reményt szimbolizáló trikolór arra mutat, hogy az új hatalom nemzeti lesz, igyekszik majd erősíteni az összetartást országon belül, és visszaszerezni az elvesztett területeket országon kívül. Nacionalizmus és revizionizmus máris paranccsá emelkedik.

Horthy megjelenése ezen a napon döntő jelentőségű. Az angol Rutter így írja le: „Frissen volt borotválva, válla széles, arca szép vonalú, szeme mélykék. Komoly és elszánt arckifejezéssel fogadta a járdákon összegyűlt tömeg éljenzését.”²⁵ Harry Hill Bandholtz tábornok, a Szövetséges Katonai Ellenőrző Bizottság amerikai tagja többé-kevésbé ugyanilyen képet fest róla: „Horthy tengernagy tiszteletet parancsoló megjelenésű, intelligensnek látszó tiszt, azt hiszem, őszinte vágy és szándék vezérli, hogy mindent a lehető legjobban intézzon.”²⁶ Beszédmódja viszont sokakat meglep. A Gellért Szállónál jelen

A Gellért Szálló előtt Bódy Tivadar, Budapest polgármestere köszönti Horthyt

lévő Milotay István azt mondja, Horthy úgy beszél magyarul, mint Ferenc József, crös akcentussal. Megemlíti ezt a furcsaságot a mellette álló Herczeg Ferenc írónak, aki azzal válaszol: Mátyás király cschül beszélt Prágában. Milotay elgondolkodik és megállapítja, hogy Rákóczi fejedelem is elfelejtette a magyar nyelvet, amikor a jezsuitáknál tanult, de ez nem akadályozta meg abban, hogy a felkelés élére álljon. Előhozza azt is, hogyan beszél Gömbös, akivel Horthy mindig „jó német bécsi dialektusban”²⁷ tárgyalt. Péter Zadravecz is megerősíti, hogy Horthy nincs igazán otthon az anyanyelvében. Első találkozásuk alkalmával júniusban, Szegeden úgy látta, hogy Horthy „roszszul, akadozva, idegen kiejtéssel beszélt”²⁸ magyarul. A Budapest lakosságához szóló hirdetményt, amelyet a bevonulás napjának kora reggelén plakátoztak ki, kétségkívül Horthy írta alá, de akkor még senki nem ismerte. Néhány percen belül mindenki tudja, ki ő, az utcák megtelnek kíváncsi tömeggel. Állítólag tízezer ember gyűlt össze a Fehérvári (nem sokkal később már Horthy Miklós) úton, a körtér és a szálloda között, húszezer a Gellért Szálló körül. Lehár ezredes is megerősíti a nagy népi örömmámort, a járókelők az ő kocsiját is beborítják virággal. A csapatok annak az indulónak a hangjaira menetelnek, amelyet fivére, Lehár Ferenc komponált neki, Budapestre bevonulása alkalmából.²⁹

A menet átvonul a hídon, és a Parlament elé tart, ahol Friedrich István miniszterelnök és Csernoch János esztergomi érsek, bíboros hercegprímás várja, mellettük, mint 1916-ban, a koronázáskor, két protestáns püspök és egy ortodox pópa. A három férfi megáldja a zászlót, amelyet Tormay Cécile író ad át a *Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetsége* nevében. Csernoch misét celebrál a téren felállított ideiglenes kápolnában, majd „új korszak eljövetelét” üdvözli, s „a dicsőségesen feltámasztott keresztény Magyarországról” beszél. Petri Elek református püspök folytatja: „Lengjenek ezek a zászlók magasan, hogy él a magyar, áll Buda még, és hogy a magyarságnak szent földjén a pokol kapui sem vehetnek diadalt”. Raffay Sándor evangélikus püspök „a Kárpátoktól le az Adriáig” helyreállított Magyarországot idézi fel ugyanebben a költői stílusban. Utal a Szent Koronára is, amire a tömeg azonnal reagál: „Éljen a szent korona, éljen a király!” – kiáltozzák. Érzékelve az enyhe disszonanciát, Raffay úgy gondolja, vissza kell vennie a szót, és hozzá kell tennie az elmondottakhoz még valamit, utalást a nemzetre. Végül Józán Miklós unitárius esperes avatja fel a zászlót az erdélyi székelyek nevében.

Este az Operaházban díszelőadást tartanak, előtte a csapatok felvonulnak az Andrassy úton. Horthy kocsin érkezik, az igazgató, ifj. Ábrányi Emil fogadja, eljátsszák a *Himnusz*t. A színpadon „Hungária szobra, kezében karddal és a magyar címerrel”. Bakó László színművész verset mond, majd részletet adnak elő Erkel Ferenc *Bánk bán* című operájának első felvonásából.

A szünet után Márkus Emília elénekli a *Szózatot*. Az Operaház zenekarát Fleischer Antal vezényli. Az előadás Berlioz *Rákóczi-indulójával* zárul. Az est a miniszterelnök rezidenciáján, a Sándor-palotában rendezett fogadással ér véget.³⁰

Budapestet elhagyva a nemzeti hadseregnek az a feladata, hogy visszavegye az ellenőrzést az ország felett, amely fokozatosan megszabadul a román csapatoktól, azok végre visszavonultak a szövetségesek által meghatározott demarkációs vonal mögé. Horthy decembertől végigjárja a „felszabadított területeket”, ahogy akkoriban mondják. Sorra megsemmisíti Pest-Pilis-Solt-Kiskun, Heves és Borsod vármegyét, Kalocsa városát, amelyet Pilch Jenő *mártírok földjének* nevezett, utalva a vörösteror nagyszámú helybéli áldozatára, végül a saját régióját, kezdve Szolnokkal. Ezek a vizitek 1920 elején folytatódnak, Horthy 1920. február 7-én ismét ellátogat az Alföldre, Ceglédre és Kecskemétre.³¹

Az ellenforradalom győzelmét nyíltan antiszemita, erőszakos cselekmények kísérték. A bolsevik „vörösteror” a „fehérterror” követte, a cél a bosszúállás. A bolsevikok kirabolták a földbirtokosokat, a nemeseket és a „kulákokat”, bántalmazták a parasztokat is, akik nem akarták elfogadni a kollektivizálást. „A Lenin-fiúk” brutális módszereket vetettek be ellenük. A földeket, amelyeket az agrárreform ígért a parasztoknak, szovjet mintára a közösbe kényszerítették. A vörösteror mégis kevesebb áldozatot követelt, mint azok a visszaélések, amelyeket a csapatok és kisebb csoportok követtek el a nemzeti hadsereg védelme alatt. Becslések szerint a fehérterror számlájára írt ezer-kétezer áldozat mintegy húsz százaléka zsidó.³² A zsidókról terjesztett, őket bolseviknak, idegen ügynököknek, a magyar nemzet árulóinak megbélyegző tömördek kép és karikatúra hozzájárult ahhoz, hogy felszítsa és igazolja az erőszakot ellenük. Ezt a propagandát részben a nemzeti hadsereg irányítja, és saját soraiban is terjeszti. Az újságokat arra buzdítják, hogy ilyen értelmű cikkeket és karikatúrákat közöljenek.³³ Főleg vidéken követték el ezeket a bűncselekményeket, ott, ahol a zsidók gyakran elszigetelődtek. Könnyű volt motiválni a parasztokat, akik annyit szenvedtek a kommunista elnyomás alatt, és csalódottak, mert nem kapták meg a földet, amit ígértek nekik. Neki-támadnak hát a falvakban a nagybirtokok zsidó intézőinek, a kiskocsmák bérlőinek, a kiskereskedőknek.

Egészen biztos, hogy Horthy tudott ezekről az incidensekről, és nyilván tájékoztatták őt a természetükről is. Semmit sem tett azonban, hogy véget vessen nekik. Nem is fejezte ki magát egyértelműen, amikor elvben elítélte őket. Erre több magyarázatot találhatunk. Horthy először is korának embere, olyan környezetben született, ahol nemigen hajlanak a filozemitizmusra. Neveltetése, taníttatása, majd pályája során nem kerül kapcsolatba

zsidókkal, és ifjúkorából örökölt emlékeket őriz róluk. Tele van előítéletekkel és sztereotípiákkal. Bécsi tartózkodása csak ezeket erősíti. Világképe a konzervatív kálvinista kisnemesé, korának megfelelően szokványosan antiszemita, közel áll ahhoz, amiből a keresztényszocialisták csináltak elméletet. Úgy gondolja, hogy vannak a „jó” zsidók, akik asszimilálódtak és hazafiak lettek, és vannak a „rossz” zsidók, akik idehozták a bolsevizmust. Katona, következőképpen elsősorban cselekvő ember, gondolkodással nem fárasztja magát. Hadseregének az a célja, hogy visszaszerezze a hatalmat, a kilengések elkerülhetetlenek, gondolhatja, szóval mindenért fizetni kell. A zsidók elleni erőszakot úgy akarják beállítani, mint választ állítólagos részvételükre a Tanácsköztársaságban. Ideológiai szempontból tehát ezek a visszaélések egyáltalán nem zavarják Horthyt, noha beszédeiben állandóan visszatér a „becsület” és a „kötelesség” szó. A fehérterrorral szembekerülve szétválasztja a kettőt, a kötelességet – a rend helyreállítását – a becsület elé helyezi, amely arra készítetné, hogy elítélje az antiszemita erőszakot, és véget vessen neki. Nyilvánvalóan kínosan érzi magát a zsidókkal szemben, folyamatosan ez jellemzi politikáját, vagy inkább az, hogy nem száll szembe az antiszemitákkal.

Horthy 1919. november 20. után a Gellért Szállóban berendezett főhadiszállásán fogadja a Tanácsköztársaság bukása után megalakult Magyar Zsidók Országos Szövetségének küldöttségét.³⁴ A tárgyalás rávilágít, hogy mindkét oldal tudatában van az antiszemizmus problémájának. A szövetséget az elnök Polnay Jenő, báró Kohner Adolf, az újságíró Vészi József, az Ortodox Központi Iroda elnöke, Frankl Adolf és Patai József doktor képviseli. Polnay arról beszél, hogy a zsidók hűségeseek a magyar hazához, és emlékeztet azoknak az áldozatára, akik az életüket adták érte a háború alatt. Határozottan elítéli a bolsevizmust, és kijelenti, hogy „a magyar zsidóság rendületlen hazaszeretetéből fog erőt meríteni arra, hogy a magyar haza nemzeti és gazdasági újjáépítésének munkájából hazafias áldozatkészséggel kivegye a maga részét”. Horthy válaszában kijelenti: „a hazafias érzésű zsidók tragikumát látja abban, hogy a bolsevista vezérek legnagyobb része az ő felekezetükből került ki. Ennek tulajdoníthatók a Dunántúl némely helyén előfordult sajnálatos események.” Megígéri, hogy a hadvezetőség gondoskodni fog „a rend és a nyugalom” helyreállításáról. Meg van győződve róla, mondja, hogy a magyar zsidóság „hazafias szellemben” fog közreműködni a nemzeti újjászületés munkájában.³⁵

Emlékirataiban Horthy teljesen felmenti magát, az antiszemita erőszakért az ellenőrizetlen szabadcsapatokat teszi felelőssé. Ebben van némi igazság, mert valóban előfordultak ilyen akciók is. A lényeg mégis az, hogy a nemzeti hadsereg alakulatai követték el az erőszakos visszaéléseket, módszeresen és tudatosan. Horthy a káosszal igazolja – ha nem is bocsátja meg – az erőszak

fellángolását, és állítja, hogy a bolsevik rendszer hibájából süllyedt káoszba az ország. Ebben sem téved nagyot, mert az biztos, hogy 1919 májusa és 1920 januárja között Magyarországon jogon kívüli állapot uralkodott. Horthy összes életrajzírója ezt a feltevést fogadja el, és megállapítja, hogy a zűrzavar elkerülhetetlenül elsodorta az országot, a vezetés képtelen volt rá, hogy megfékezze a fegyelmezetlen csapatok erőszakoskodásait. Erélytelenséggel vádolják a kormányt is, amely a hadseregre hárította a rendteremtés felelősségét.³⁶

Mióta elkötelezte magát az ellenforradalom mellett, Horthy egyre inkább azoknak a túsza lett, akik magukhoz hívták. A Gömbös Gyula körül kerengő tiszteknek és a MOVE-nak egyre nagyobb a befolyásuk rá, mert Horthy becsüli katonai érdemeiket és rendteremtő energiájukat. Módszereikkel és ideológiájukkal nemigen foglalkozik. Kapcsolatai a MOVE-val szorosabbá válnak. Tiszteletbeli elnökké választják, részt vesz 1920. január 17-i közgyűlésükön. Felesége mint az egyesület zászlájának keresztanyja kíséri el. Rövid beszédet tart, és kijelenti, hogy az anyai szeretettel semmi nem ér fel, és a spártai anyákhoz hasonlítja önmagát. Ebben a szellemben adja át a zászlót, rajta a jelszó: *Becsülettel a hazáért!* Horthy fokozatosan elszakad eredeti környezetétől, a legitimizmustól, és az új emberek felé hajlik, hálás nekik, amiért lehetővé tették a rend helyreállítását. Öröldik személyes ambíciói – 1920-ban ez még csak halványan körvonalazódik –, a legitimisták – akik nemcsak a magyar királyság, hanem törvényes királya, IV. Károly restaurációját is tőle várják –, valamint Gömbös és hívei között, akik választani akarják az uralkodót. Az utóbbiak azt tervezik, Horthyt ültetik trónra, hogy felhasználják egy olyan rendszer létrehozására, amely ha nem is fasiszta, legalábbis korporatista.

Hogyan lett Horthy Magyarország kormányzója ilyen körülmények között? Mekkora része van ebben a választásban saját ambíciójának, külső tényezőknek (a szövetségeseknek) és belsőeknek (a legitimisták és a szabad királyválasztók közötti törékeny egyensúlynak)? Alig hihető az Egyesült Államok követének, John Montgomerynek a felvetése, amely szerint Horthy kinevezése a brit nyomásnak köszönhető: „Kevésbé ismert, hogy Horthyt nagyrészt Nagy-Britannia jóvoltából választották meg az ország kormányzójává. Az a mód, ahogyan az angolok támogatták őt, körmönfont és körülményes volt. Troubridge tengernagy, aki a szövetséges misszió vezetője volt Budapesten, értésre adta, hogy Horthy jó választás lenne. A brit haditengerészetnek talán nagyobb szava volt a dologban, mint a külügyminisztériumnak. Horthy mindig is őszinte csodálattal adózott a brit haditengerészetnek.”³⁷ Kétségtelen, hogy Horthy élvezte a britek rokonszenvét és bizalmát, és hogy ők elégedetten fogadták hatalomra jutását, de túlzás megtenni őket kezdeményezőnek. A szövetségesek számára, beleértve a franciákat is, Horthy elfogadható jelölt. Ha ő lesz a kormányzó, az távol tartja a Habsburg-restaurációt

kísértetét – a restaurációból egyik szövetséges sem kért, az utódállamok még kevésbé. Személyiségét elég erősnek tartják ahhoz, hogy kitérjen a szélsőségesebb elemek hatalomátvételi kísérlete elől, amit Gömbös és környezete képviselt. A visszatérés a monarchiához biztosítékot jelent a katonai diktatúra bevezetése ellen. Végül a demokrácia elutasítása lehetővé teszi a szövetségeseknek, főleg a franciáknak, hogy továbbra is keményen bánjanak Magyarországgal abban az időszakban, amikor két egymást kísérő folyamat zajlik: a béketárgyalás, amely bevégzi Magyarország feldarabolását, valamint Csehszlovákia, Románia és a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság közeledése – később ez lesz Franciaország kelet-európai politikájának az alapja. Franciaország nehezen tudta volna igazolni politikáját egy demokratikus Magyarországgal szemben, amilyennek Károlyi Mihály kormányával ígérkezett, így inkább a tekintélyuralmi rendszer mellett állt ki, nem minden cinizmus nélkül. A revizionizmus elrettentésül és alapul szolgál a kisantant politikájához, ennek a szövetségnek ugyanis nincs más létjogosultsága csak az, hogy visszatartsa a német és esetleg a magyar veszélyt, igazi közös érdekei alig vannak.

Horthy azt írja *Emlékirataiban*, hogy 1920 elején pontosan ott találta magát, ahova nem akart kerülni: a politikában.³⁸ Ezzel az első mondatával, amely megnyitja a kormányzóvá választásának szentelt fejezetet, állandó jellemzőként bevezeti elbeszélésébe ezt a később is sokszor visszatérő állítást. A legtöbbször olyan embernek mutatja magát, akit az események kényszerítettek, hogy kötelességének megfelelően cselekedjék, holott a valóságban minden esetben nyílt előtte alternatíva. Bármikor lemondhatott volna: 1920 januárjában, a választások után, úgy gondolva, hogy teljesítette feladatát. Később, főleg a háborúba lépés pillanatában és utána is visszavonulhatott volna a politikai elkötelezettségtől, hiszen azt állandóan „jobb híján” megoldásként határozza meg, és azt mondja, irtózik tőle. Márpedig nagyon is úgy látszik, hogy 1920 januárjától gondolt rá, hogy esetleg kormányzó lehet, ezt erősíti meg Bandholtz tábornok, aki 1920. február 4-én beszélt vele.³⁹ Vidéki utazásait 1919 végén és 1920 elején olyan kampány állomásainak is tekinthetjük, amelyben nem az állam tekintélyének a helyreállítása az egyedüli cél, ez nem is tartozik a hatáskörébe, hanem az, hogy megismertesse magát a lakossággal. Miután Horthy Budapestre érkezik, a szövetségesek felszólítására átszervezik a Friedrich-kormányt, Huszár Károly lesz a miniszterelnök, aki addig a kultusz-minisztériumot vezette. A szövetségesek másik követelése, hogy szervezzék meg a következő választásokat, és biztosítsanak az országnak parlamenti képviseletet. Nyilvánvaló pedig, hogy Magyarország újra a monarchikus államforma felé halad, de ennek a meghatározása problémát jelent a szövetségeseknek éppúgy, mint a magyar politikai köröknek. A kormányzóság intézménye nem szokatlan, több alkalommal volt rá szükség a magyar és az osztrák tör-

tételemben. A kormányzó (németül *Reichsverweser*) Ausztriában legtöbbször az uralkodócsalád tagja volt, helyettesítette a cím akadályozott, elhunyt stb. viselőjét. Magyarországon viszont, ahol a monarchia választáson alapul, a kormányzónak nem kell feltétlenül az utolsó uralkodó családból származnia. A magyar jogban semmi nem tiltja tehát Horthy kiválasztását. A helyzet mégis bonyolultabb, mert IV. Károly nem mondott le a magyar koronáról. Ha úgy dönt, hogy visszatér, az azzal a kockázattal jár, hogy megpróbálhatja visszakövetelni uralkodói jogait. Ám a szövetségesek kategorikusak ebben a kérdésben. Világossá teszik, hogy nemcsak Károlyt nem fogják elfogadni, hanem egyetlen más Habsburgot sem. Ez a szabályozás távol tartja József főherceget és Albrecht főherceget⁴⁰ is a kormányzóságtól.

A megoldás az, hogy a magyar nemesség egyik képviselőjét kell megválasztani. Először gróf Apponyi Albertre gondolnak, neki megvan hozzá a kellő presztízse és tekintélye, és politikailag is elfogadható. De már nagyon idős, ráadásul tele van munkával – ő vezeti a magyar küldöttséget a békekonferencián. 1920 elején Párizsban tölti az idő nagy részét, februárban egyébként is úgy nyilatkozik, nem óhajtja, hogy megválasszák. A többi potenciális arisztokrata jelölt politikailag túlságosan elkötelezett, így ők sorra kiesnek, ami szabad utat enged Horthynak. Ebben az időben járja az országot, és hívei minden egyes útja után mozgósítják magukat az érdekében.

Az 1920. januári választások eredményeként majdnem teljesen a kisgazdapárt és a Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártjának (KNEP) a képviselői uralják az Országgyűlést, a kisgazdáknak 91 helyük van, a KNEP-nek 72. Az ellenzéknek épp csak annyi, amennyi a fennmaradásához kell: 17 képviselő független, a maradék 51 helyen hat párt osztozik, köztük a legfontosabb a Nemzeti Demokrata Párt⁴¹, amely a főként zsidó liberális urbánus elitet képviseli. Az új Nemzetgyűlés február 16-i ülésén ünnepélyesen elfogadja az 1920: I. törvényt, amely visszaadja Magyarországnak a királyság státuszát, de feloldja az 1867-ben Ausztriával megkötött uniót. A legitimisták és a szabad királyválasztók kompromisszumra jutnak, a kormányzóságot megteszik a királykérdés ideiglenes megoldásának. A Nemzetgyűlés Rakovszky István elnökletével, március 1-jei ülésén megválasztja a kormányzót. A két jelölt Apponyi és Horthy, az utóbbi 141 szavazatból 131-et kap, Apponyi hatot, kettő érvénytelen, egy szavazócédula üres.⁴² Bizottság ül össze, hogy megfogalmazza az eskü szövegét, amelyet azután átadnak Horthynak. Tagjai Prohászka püspök, Gyömörey György, Patacsi Dénes, Szijj Bálint és Ugron Gábor. Horthy még mindig a Gellért Szállóban van, odamegy a bizottság, hogy közölje vele megválasztása hírét. Ezt Prohászka mondja el neki a bizottság nevében, s felkéri, hogy fogadja el a szavazás eredményét, és menjen velük a Parlamentbe eskütételre. *Emlékirataiban* Horthy megtévesztő módon

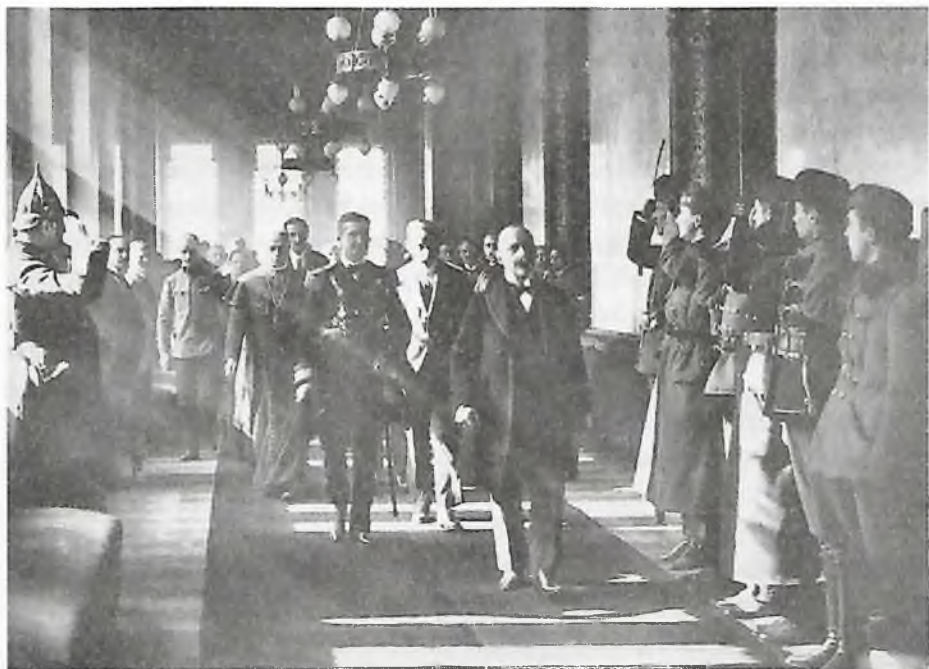
meglepetésnek és – más jelöltek visszalépése, kiesése folytán – „jobb híján” megoldásnak állítja be megválasztását. Azt mondja, meglepődött, amikor a szavazást megelőző hetekben felvetődött a neve, és hangsúlyozza, hogy ő Apponyi jelölését támogatta. Azt állítja, vonakodott, és csak azután engedett, amikor a bizottság a Parlament egyik termében összeült vele, és rábeszélte, hogy fogadja el a tisztséget, amellyel a Nemzetgyűlés megbízza.⁴³ A kormányzó megkapja az összes királyi felségjogot, kettő kivételével: nem adományozhat nemességet, és nem gyakorolhatja a főkegyúri jogot. De ő a hadsereg és a diplomácia vezetője, összehívhatja és feloszlathatja a Nemzetgyűlést. A végrehajtó hatalom is az ő kezében van a felelős kormányon keresztül, amelynek miniszterelnökét ő nevezi ki, de nem szentesíti a törvényeket. Kétszer visszaküldhet azonban törvényt a parlamentnek, és ő maga is előterjeszthet törvényjavaslatot. Címe: *főméltóságú*.

Rakovszky 12 óra 45-kor újra megnyitja az ülést: Horthy esküt tesz a Nemzetgyűlés előtt Prohászka és Huszár Károly miniszterelnök jelenlétében. „Én, Horthy Miklós, Magyarország megválasztott kormányzója, esküszöm az élő Istenre, hogy Magyarországhoz hű leszek, törvényeit, régi jó és helybenhagyott szokásait megtartom és másokkal is megtartatom, függetlenségét és területét megvédem, kormányzói tisztemet az alkotmány értelmében a Nemzetgyűléssel egyetértésben a felelős minisztérium útján gyakorlom, és mindent megteszek, amit az ország javára és dicsőségére igazságosan megtehetek. Isten engem úgy segítjen!”⁴⁴. Egy fénykép az Országház folyosóján mutatja Horthyt, előtte megy Rakovszky a bizottság tagjaival, köztük felismerhetjük Prohászka; szerencsés véletlennek köszönhetően fény sugar (arról a folyosóról van szó, amely a Dunára néző balkon mentén húzódik) önti el a jelenetet, de érdekes módon a kormányzó arcát sötétben hagyja.

*Horthy kormányzói eskütétele
az Országházban*

A legyőzött államok többsége 1919-ben aláírta a békeszerződéseket, csak Magyarország és Törökország marad még távol a tárgyalásoktól. Ami Magyarországot illeti, a Tanácsköztársaság el nem ismerése és az a tény, hogy Csehszlovákiával hadiállapotban van, magyarázatot ad erre. A legnagyobb nehézségek tehát a magyar

Horthy az Országház folyosóján; előtte Rakovszky István házelnök, mögötte balra Prohászka Ottokár, jobbra Huszár Károly miniszterelnök

helyzet kezelésében mutatkoznak, tekintve, hogy igen kemény feltételek várhatók a tárgyalásokon, amelyeket még bonyolultabbá tesz, hogy az ország helyzete nem stabilizálódott, és a határokra sokféle rendelkezés vonatkozik. Északon a magyar Vörös Hadsereg Szlovéniában harcol, északkeleten Kárpátalja helyzete bizonytalan, a magyarbarát ruszinok 1918 decemberében rövid időre autonómiát kapnak, 1919-ben a csehek és a románok egymás ellenében igyekeznek területeket szerezni, egyszerre ütköznek itt össze a független Ukrajna hívei, a fehérek és a vörösök. A románok megszállják a magyar területet, hogy megalapozzák igényeiket Erdélyre, I. Károly még perszonálunió létrehozását is javasolja a két királyság között⁴⁵. Egyedül az osztrák határon van még nyugalom, várják a békekonferencia döntését a leendő Burgenland területéről, amelyet majd elcsatolnak Magyarországtól.

A déli és az északi szlávok közötti kommunikáció újra napirendre kerül az első világháború után, amikor úgy hiszik, harcolni kell a revizionista Magyarországgal, ugyanakkor meg kell akadályozni a Habsburg-dinasztia restaurációját azzal, hogy elválasztják Magyarországot és Ausztriát. Egyesek már a háború alatt gondolkodnak egy olyan folyosó létesítésére, amely összekötné a cseheket és a horvátokat, ez a terv 1918-ban rövid időre felmerül, majd

a Csehszlovákia és Jugoszlávia között létrejött szerződések megkötése idején ismét felmerül. Már akkor vagy szövetségi rendszerben vagy a birodalom feldarabolásában gondolkodnak, a terv nyíltan Ausztria és Magyarország ellen irányul, mert a magyarokat a szlávok elnyomóinak tartják. Egyes megfigyelők szerint a volt római provinciát, Felső-Pannóniát akarják visszaállítani, amely valóban Ausztria keleti és Magyarország nyugati részét foglalta magában. Úgy képzelik, hogy egyesítik Moson, Sopron, Vas és Zala megyét, ami lehetővé tenné a Cseh Földeknek (*Böhmische Länder*), hogy közvetlen kapcsolatot teremtsenek Szlovéniával és a többi délszláv országgal. Ez az új Pannónia visszakapná régi fővárosát, Savariát (Szombathely). A folyosó nyugaton a Lajtaiáig és a mai osztrák határig terjedne, egészen Radkersburgig a Mura bal partján; délen is a Mura bal partját követné a Dráva torkolatáig (Murakeresztúr), keleten pedig Zala megye nyugati határát a Balatonig (amely magyar maradna), azután a Zala folyó jobb partján folytatódna a Marcal bal partjáig és a Rábáig, a Kis-Duna torkolatáig, végül északon a Dunára támaszkodna Győrtől Pozsonyig. A folyosó mentén vasutat építenének, hogy elkerüljék Bécs és Budapest csomópontjait, így szállítanák a szláv országokból érkező árukat egészen az Adriáig, „Petrográdtól Fiuméig”⁴⁶, az északi szlávoknak lenne kijáratuk a tengerre, nem kényszerülnének többé arra, hogy Németországon át menjenek⁴⁷. A békekonferencia munkájában közreműködő francia geográfusok nem veszik át ezeket a határok újabb szétszabdálásáról készült rajzokat, a francia sajtó azonban rendszeresen felidézi őket egészen a húszas évekig, és megjelennek Tomaš Masaryk gondolatvilágában⁴⁸ is. A szláv korridor ötletét később a béketárgyalásokon elvetik, Ausztria és Magyarország közötti határnak a Habsburg Birodalom korábbi határait fogadják el. Az osztrákok követelik – és meg is kapják – Burgenland egy részét eléggé jogos etnikai és nyelvi megfontolások alapján, a Fertő tó környéke azonban problematikus, ezt a kérdést csak a saint-germaini és a trianoni békeszerződés aláírása után rendezik.

A Nagy Háború végén, tekintve a szövetségesek – főleg a britek és az amerikaiak – azon kívánságát, hogy korlátozzák az irredenta összeütközéseket az új országokban, a szerb, román és cseh haderők még a békekonferencia megnyitása előtt elfoglalták azokat a területeket, amelyekre országuk igényt tartott. Az esetek többségében ez a taktika kifizetődőnek bizonyult, és az állomásozó csapatok által kialakított határokból fokozatosan valóságos határok lettek, amelyeket a területi, az etnikai-nyelvi egyensúly rovására alakítottak ki. A Tanácsköztársaság bukása után a csehek igyekeznek közeledni a jugoszlávokhoz. Ez a mozgás kétségkívül Magyarország ellen irányul, de Románia ellen is. A két szereplő féltékeny arra a támogatásra, amelyet Románia kapott Franciaországtól, és azzal vádolja ezt a két országot, hogy

pártolják a magyarországi reakciót, amelytől félnek. A csehek és a jugoszlávok tehát a britek és az amerikaiak mellé állnak Franciaország ellenében, tekintettel a régió újrendezésének szempontjára. Amikor Magyarország 1920. januárjában megérkezik a konferenciára, a három ország megpecsételi megállapodását, és nyomást gyakorol Franciaországra, hogy rendezze a köztük és Magyarország között húzódó határok helyzetét. Félnek az esetleges – valójában nagyon irreális – magyar veszélytől, ez vezet majd szövetségkötésre Csehszlovákiát és a Szerb–Horvát–Szlovén Királyságot, szövetségükbe később Romániát is befogadják. Ez a konstrukció semmissé teszi a franciák – kétségkívül illuzórikus – terveit egy másféle dunai egyensúlyra vonatkozóan.

Sir George Clerk jelentése alapján a szövetségesek végül meghívják Magyarországot, hogy vegyen részt a vitákban. Időközben feloldották a tilalmat, amely a bolsevik rendszer miatt nehezedett Magyarországra, a szövetségesek így ismerték el, hogy ismét lehet vele érintkezni. A dokumentumokat, amelyek Magyarország ügyét hivatottak védeni Párizsban, gróf Teleki Pál, a szegedi ellenforradalmi kormány külügyminisztere állította össze sürgősséggel, nagy sietve. Az ő tekintélye és kompetenciája – hivatásos földrajztudósként is – vitathatatlan. Három másik geográfus, Bátky Zsigmond, Littke Aurél és Kogutowicz Károly segítette munkáját; tizenöt, majd harminc szakemberrel csoportot alakítottak, hogy etnikai megoszlás szerinti térképet készítsenek Magyarországról.⁴⁹ A nehézségek ellenére, amelyeket az ország egy részének román megszállása, a magyarok külpolitikai ügyekben való tapasztalatlansága és javíthatatlan naivitása jelentett, a magyar küldöttségnek sikerült elfogadható érvelést kidolgoznia, és kiválasztania tagjai közül a legkiválóbbakat. Erdély sajátos esetét gróf Bethlen István vezetésével külön bizottságra bízta. A szakértők munkája 1919. november vége felé befejeződött, elkészült a szöveg francia fordítása. A delegációt azonban addig nem küldhették volna Párizsba, amíg a románok el nem hagyták a Tisza-vidéket. Horthy mégis ragaszkodik hozzá, hogy ne válassák a szövetségeseket, tartsák tiszteletben irántuk érzett lojalitásukat. Ezt nyíltan ki is mondta a minisztertanács 1919. december 8-i ülésén, ahol a hadsereg fővezéréként jelent meg. Úgy gondolja, hogy a szövetségesek jelentős tényezőt képviselnek később is, számolni kell velük a régióban a békekonferencia befejezése után is, amiben tökéletesen igaza van.⁵⁰

A magyar küldöttség 1920. január 5-én hagyja el Budapestet különvontan. Párizsba érkezésük után azonnal megkezdődnek a tárgyalások. Minden részes állam kényes helyzetben van, mivel mindnyájan a maguk javára kérnek határmódosításokat. Csakhogy azok képviselői már egy éve ott vannak Versailles-ban, volt tehát idejük arra, hogy finomítgassák az érveiket, nem beszélve a támogatásról, amelyet közvetetten a sajtótól és az ügyüket jóindulattal

néző szakemberektől, Robert Seton Watsontól vagy Henry Wickham Steedtől kapnak. A cseh és román küldöttek hamisított statisztikákat terjesztenek elő, és módszeresen vitatják az 1910-es népszámlálás eredményét, amely követeléseik alapjául szolgál. A tárgyalások előrehaladtával hamar kiderül, hogy a győztesek és szövetségeseik joga előbbre való, mint az etnikai-nyelvi tényezők sora. A szövetségesek közül kétségtávol az amerikaiak viseltetnek a legjobb indulattal Magyarország iránt, de ők csak megfigyelőkkel képviseltetik magukat a legtöbb bizottsági ülésén. A brit delegáció megosztott a Magyarországgal rokonszenvező David Lloyd George miniszterelnök és a többi küldött között, akik viszont ellenségesek, mint Seton Watson és Wickham Steed. Az olaszok következetlenek, bizonyos esetekben – például a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság ellenében – támogatják Magyarországot, máskor meg hátrányosan kezelik. A franciák a legszigorúbbak általában, egyrészt azért, mert ezt ígérték a birodalom volt nemzetiségeit képviselőknek, másrészt azért, mert az utódállamok segítségével ki akarják építeni a „keleti sorompót”, hogy visszafogják Németországot és a bolsevik veszélyt. A konferencia, tekintettel a viták első szakaszának illetlen összefüggéseire, valamint arra, hogy a románok egyre előbbre törnek Magyarországon, a román és magyar csapatokat elválasztó semleges zóna kialakítását kéri. Ezt a felszólítást Vix ezredes adja át 1919. március 20-án híres jegyzékében a Károlyi-kormánynak, válaszul a kormány lemond, másnap a bolsevikok átveszik a hatalmat. Az igazsághoz hozzátartozik, hogy a konferencia már májusban meg akarta hívni Párizsba a magyar delegációt, de a meghívólevelét Bécsben elakadt⁵¹, az antantmisszió úgy látta, hogy a meghívás nem időszerű, mert Magyarországon káosz uralkodik, nem lehet hinni a Tanácsköztársaság kormányának, amely ráadásul ellenséges akciókba kezdett Csehszlovákiával, és bolsevik forradalmat próbál kirobbantani Szlovákiában.

Gróf Apponyi Albert, a magyar államférfiak doyenje vezeti 1920-ban a magyar küldöttséget, ő nagy diplomáciai hagyomány örököse. A delegáció már korábban tudatta, hogy az ország teljes területi egységének visszaállítását kéri, ami illuzórikus. A másik három állam: Csehszlovákia, a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság és Románia közös közleményt dolgoz ki, amelyben kifejtik Magyarországgal szembeni követeléseiket. A konferencia elutasítja Apponyi igényeit, különösen azt a kérését, hogy rendezzenek népszavazást az új államok határ menti régióiban. A Monarchia utódállamai által kért határok egyébként részben már megvoltak, a három ország csapatai a háború befejezése után azonnal bevonultak Magyarországra, és ott állomásoztak. Magyarország többé nem jelent veszélyt ezekre a kis országokra: katonailag nem létezik, gazdaságilag kimerült, nemzetközi téren teljesen elszigetelt. A konferencián mégis megteszik elrettentő tényezőnek a szövetségesekkel szemben.

*Az Apponyi Albert vezette magyar béke delegáció elutazása a Keleti pályaudvarról
1920. január 5-én*

Az Apponyi által vezetett vitában magyar részről két olyan ember magaslik ki, akinek jövőt jósólnak: Teleki Pál és gróf Bethlen István. Akkoriban még viszonylag kevesen ismerik őket, pedig aktivitásuk az ellenforradalom szolgálatában már felhívta rájuk a figyelmet. Noha Teleki Pál (1879–1941), a Főrendiház tagja, addig csak tudományos munkájának szentelte életét; Bethlen ugyan az Alsóház tagja, de politikailag súlytalan. A küldöttség tagja még Popovics Sándor volt pénzügyminiszter, báró Lers Vilmos külügyi államtitkár és gróf Somssich László, az Országos Magyar Gazdasági Egyesület (OMGE) elnöke. Mire a magyar küldöttség megérkezik Párizsba, a konferencia munkája már majdnem véget ér. Rendkívül nehéz tartani Magyarországot álláspontját, a magyar küldöttek nyílt ellenségeséggel szembesülnek, a tanácskozók ezzel leplezik, hogy fogalmuk sincs a helyzetről, amely kétségkívül zűrzavaros, és nemigen lehet hihető és megnyugtató képet adni róla a szövetségeseknek. A küldöttséget – összesen 73 embert – Neuillybe, egy szállodába számúzik, gyakorlatilag házi őrizetben vannak, engedély nélkül ki sem mehetnek.

A tárgyalások két jól elkülönülő fázisban folynak: vannak a hivatalos megbeszélések és velük párhuzamosan a titkos egyezkedések. Ezeken a vitákon

találkoznak a magyar küldöttek a francia kormány képviselőjével, Maurice Paléologue (1859–1944) volt követtel, aki akkor a külügyminisztérium főtitkári tisztségét töltötte be. Az alkudozások júniusig húzódnak. Lehetőséget adnak Magyarországnak arra, hogy megpróbálja jobban megértetni helyzetét és követeléseit. A budapesti meghatalmazott francia követ, Maurice Fouchet többször felkeresi a kormányzót, hogy tájékoztassa a francia javaslatokról. A vita azonban lassan halad, és a konferencia, amely időközben befejezte munkáját, 1920. május 5-én előterjeszti a trianoninak nevezett békeszerződés záróokmányát. A sokkot, amelyet kiváltott, némileg enyhíti, hogy a magyarok abban bíznak, titkos megállapodást köthetnek Franciaországgal; a tárgyalások azonban végleg megszakadnak Paléologue lemondása után, 1920. szeptemberében. A békeszerződést a Nagy Trianon palota hosszú folyosóján, a Galerie des Cotelles-ben írják alá 1920. június 4-én délután. A magyar küldöttek francia részről Alexandre Millerand miniszterelnökkel, Jules Cambonnal és Maurice Paléologue-gal állnak szemben, a briteket Lloyd George képviseli küldött-társaival, azután jönnek a többi nemzet képviselői. Magyarország részéről Benárd Ágost népjóléti és munkaügyi miniszter, valamint Drasche-Lázár Alfréd rendkívüli követ írja alá az okiratot. A delegáció tagjai, akiket a szövetségesek alaposan meggyötörtek, csalódottak, mert elvesztették a franciák támogatását, pedig mindvégig reménykedtek benne. Nincs más lehetőségük, mint a meghódolás, javasolják a kormánynak a szerződés ratifikálását. Ezt november 13-án teszi meg a magyar parlament, 1920. november 15-én pedig a kormányzó. Az 1920. június 4-én aláírt egyezmény szentesíti Magyarország feldarabolását, ami már 1918 őszén megkezdődött, amikor a cseh és román csapatok megszállták az országot. Magyarország elveszíti területének 70%-át és hárommillió lakosát: az új országban minden harmadik magyar kisebbségi helyzetbe kerül, gyenge kisebbségi csoportokat alkotva. Magyarországnak át kell engednie területéből 103 093 km²-t (itt a lakosság 31,6%-a magyar) Romániának, 61 633 km²-t (30,3% magyar) Csehszlovákiának, 20 551 km²-t (30,3% magyar) a Szerb–Horvát–Szlovén Királyságnak, 4020 km²-t (8,9% magyar) Ausztriának. A trianoni Magyarország területe ettől kezdve 92 963 km², lakosainak száma 7 615 117, közülük 88,3% magyar.⁵² A szerződés 35 000 fős hadsereg fenntartását engedélyezi, és jóvátétel fizetésére kötelezi Magyarországot.

A rögtön *békediktátumnak* minősített szerződés visszhangja katasztrofális. Budapesten az iskolák és a hivatalok egy napra bezárnak, fekete keretbe tesszik az újságok címlapját vagy vezércikkeit, félárbócra eresztik a zászlókat. Csak az élelmiszerüzletek tartanak nyitva. Gyászmeneteket szerveznek reggeltől (a szerződés aláírásának pontos órája még nem közismert). 9.30-kor tiltakozó menet indul a Hősök teréről a belvárosba: a résztvevők az elcsatolt

területek nevét viselő táblákkal vonulnak, a *Himnusz*t és 1848-as nótákat énekelnek. A tömegben „Igazságot Magyarországnak!”, „Le az antanttal!”, „Ez nem béke!” kiáltások hangzanak.⁵³ A menet – a rituális útvonalon – Petőfi Sándor szobránál köt ki, a Duna-parton. Innen néhányan a Bazilikához mennek. 10 órakor megkondul az összes harang, a villamosok és vonatok az egész országban megállnak öt percre. A Bazilikában a Nemzeti Hadsereg tábori püspöke, Zadaveczt István celebrál misét, ugyanabban az időben tartanak istentiszteletet a Kálvin téri református, a Deák téri evangélikus és a Hold utcai unitárius templomban. 11 órakor a Nemzetgyűlés rendkívüli ülést tart, elnöke, Rakovszky István rövid beszédet mond, siratja az évszázados közösség feldarabolását, és felhívást intéz az elcsatolt területek lakosaihoz. Az 1920. június 4-én aláírt békeszerződés egyben a magyar revizionizmus születési bizonyítványa.

A tárgyaló felek – tartva a Habsburg Birodalomból származó két állam, Ausztria és Magyarország életképességétől – több megoldást vettek számításba: Ausztriát megtoldják Bajorországgal, amely katolikus ország és régen szövetséges; vagy dunai szövetségi államot hoznak létre, amelynek Ausztria, Magyarország és Csehszlovákia lenne tagja. A csehek és magyarok között azonban olyan erős a jogvita, hogy ezt a tervet gyorsan megghiúsítja a csehek és a románok, valamint a csehek és a jugoszlávok által megpecsételt szövetség, végül a három partner egyesül, és létrehozza a kisantantot; úgy tűnik, ez kínálja a legjobb garanciákat Németország ellen. Franciaország úgy dönt, hogy támogatja, és ezzel egy időre becsukja a kaput a közép-európai megbékélés előtt.

A kisantantot tehát nem Franciaország akarta, és nem is ellene hozták létre. Pedig Franciaország eleinte erősen vonakodva fogadja ezt a szövetséget, mert az megghiúsítja a dunai konföderációra vonatkozó tervét, amely Magyarország nélkül nem valósulhatott meg, a többi állam számára viszont elfogadhatatlan volt. A békekonferencia megnyitása előtt már vitatott egyesülési tervek általában öt országot érintettek: Romániát, Jugoszláviát, Csehszlovákiát, Lengyelországot és Görögországot – olyan együttes volt ez, amely elnyerte Olaszország, Franciaország és Nagy-Britannia kegyeit, valójában azonban tisztán védekező és nagyon valószínűtlen szövetséget jelentett. Az új francia miniszterelnököt, Alexandre Millerand-t⁵⁴ ekkortájt kezdi érdekelni egy életképes és szilárd gazdasági entitás megteremtése, amely Franciaországnak kedvez a Monarchia szétrombolása után üresen maradt térben, és képes visszatartani mind Németországot, mind a bolsevik Oroszországot. Csak a győztes államokra támaszkodni túlságosan korlátozotttnak látszik. Paléologue először gazdasági, majd esetleg politikai tér kialakítását tervezi. Az általa elképzelt unió lehetővé tenné Franciaországnak, hogy uralja

a zónát, míg Franciaország nélkül Ausztria és Magyarország Németország felé hajlana, Jugoszlávia és Románia pedig Olaszország felé. Egy csak Lengyelországból és Csehszlovákiából kiépülő keleti sorompó nem tudna gátat vetni a német és orosz veszélynek. A tervet általában ellenségesen fogadják: ennek politikai és gazdasági okai a győztesek oldalán is nyilvánvalóak, Jugoszlávia és Románia retteg a magyar mezőgazdaság konkurenciájától; Ausztria is tart attól, hogy olyan szövetségbe lépjen be, amely gyöngének ítélt országokat fog össze; az ő egyedüli érdeke a közeledés, sőt az *Anschluss* Németországgal, a politikai életet uraló szociáldemokrácia ezt az álláspontot támogatja; Paléologue Magyarországot középpontba állító tervét végül csak Magyarország fogadná szívesen, mert hozzájárulhatna ahhoz, hogy visszajusson a nemzetek együttesébe. Horthy kormányzó új rendszere azonban sietve ellene nyilatkozik, versenytársaihoz hasonlóan gazdasági, de főleg politikai okokból. Magyarország csatlakozása egy ilyen szövetséghez azt jelentené, hogy lemond területi követeléseiről. Mivel Franciaország csak a dunai konföderáció terve – amiből senki nem kér – és a kisantant támogatása között választhat, nincs más alternatívája, végül a másodikra szavaz, mert az megóvjá alapvető érdekeit Németországgal szemben.

VIII.

A kormányzó és a király: a restauráció kérdése

Magyarország nagyon nehezen stabilizálódik. Az 1918 óta elszenvedett meg-
rázkódtatások mélyen megrendítették a társadalompolitikai struktúrákat.
A Tanácsköztársaság, majd a fehérterror jogon kívüli állapotot hozott létre,
az ellenforradalomból eredő új rendnek meg kell szabadulnia az erőszakos
elemektől, amelyek a bevezetését kísérték. A trianoni békeszerződés ugyan
véget vet a területi bizonytalanságnak, a szövetségesek és az utódállamok
azonban szigorú felügyelet alatt tartják Magyarországot. Ilyen körülmények
között IV. Károly visszatérése vajon destabilizáló vagy megújító tényező?
Az esetleges restaurációról folyó vita e kérdés körül forog. A legitimisták
azon a véleményen vannak, hogy a lakosság nagy többsége várja az uralko-
dót, ha ő újra hatalomra kerül, az visszaadja Magyarországnak a jövőbe vetett
hitet. Az ellenvetéseket egyetlen mozdulattal lesöprik. Ha Károlynak sikerül
visszajönnie az országba, a kormányzónak automatikusan át kell adnia a ha-
talmat. Ha kész tények elé állítják őket, a szövetségesek és a szomszéd orszá-
gok nem tehetnek majd mást, mint meghajolnak a nemzet akarata előtt.
A szabad királyválasztók kifordítják ezt az érvelést: a Habsburgokat örökre
eltávolították a tróntól, mert évszázadok óta csak ártottak a magyar nemzet-
nek, és mert a békekonferencia legutóbb úgy határozott, hogy megtiltja
visszatérésüket Ausztriába és Magyarországra. Átmeneti formaként fenn kell
tehát tartani a kormányzóságot, uralkodó megválasztására várva.

De mi Horthy álláspontja, amikor szembekerül ezzel a dilemmával?
Az világos, hogy mindkét csoport megpróbálja őt felhasználni a maga javára.
Horthynak nincs azonnal határozott véleménye. Származását, környezetét,
a Habsburgok szolgálatában eltöltött időt és eszméit tekintve a legitimisták-
hoz tartozik. Ezt többször meg is erősíti, ezért Károly hívei úgy gondolják,

hogy kész átadni a hatalmat az uralkodónak. Hatalomra jutását azonban a szabad királyválasztást pártoló tiszteknek köszönheti, tartozik nekik, és tudja, hogy alkalomadtán ellene fordulhatnak, hogy katonai diktatúrát vezessenek be, vagy olyan királyt válasszanak, aki nekik tetszik. Végül azonban személyes ambíciója, hiúsága és hatalomvágya a döntő. Az első restaurációs kísérlet meglepi, akkor egyedül dönt. A másodikat többé-kevésbé várják, környezetének van ideje rá, hogy befolyásolja őt. A helyzet nem változik 1921 márciusa és októbere, a két kísérlet között, pedig a magyarországi és a király környezetében lévő legitimisták ebben reménykedtek. A két befolyásos csoport között nyilvánvalóan a horthysták vannak fölényben, valószínűleg azért, mert ők állnak közelebb a valósághoz. Ellentétben Károly híveivel, ők ott vannak helyben, és az első kísérlet után megbizonyosodnak arról, hogy bajnokuk nem fogja megváltoztatni a véleményét. A legitimisták földrajzilag megosztottak. Vezetőik Budapesten élnek, potenciális csapataik Nyugat-Magyarországon állomásoznak, a másik két központ Bécs és Károly svájci környezete. Az utóbbiak 1918 óta el vannak zárva az országtól, és idejélmúlt kritériumok alapján érvelnek. A király hajlik a restauráció felé, hallja a szíréhangokat, amelyek diadalútként állítják be visszatérését Magyarországra. Elhitetik vele, hogy az ország egy emberként áll majd fel, hogy fogadja őt. Az országnak azonban elege van a háborúból, a forradalmakból, a nyomorból és a bizonytalanságból. A kormányzói intézmény felállítása véget vetett az identitásválságnak, és a lakosság elégedett vele. Semmi sem enged arra következtetni, hogy az emberek egyöntetűen elfogadnának egy újabb rendszerváltozást, de azt sem lehet valószínűsíteni, hogy a restaurációt újabb erőszakos cselekményekkel terhelt epizód követné.

Horthy 1921 márciusában elég erősnek érzi magát ahhoz, hogy jövőjét meghatározó, lényeges döntést hozzon. Két legyet üt egy csapásra, megalapozza a hatalmát országon belül és kívül egyaránt. Kétségkívül a szabad királyválasztók túszja, azoknak viszont el kell ismerniük, hogy nélküle semmit sem kezdeményezhetnek. Ez a szövetség, a legitimista tengernagy és az új emberek közötti természetellenes szövetség pecsételi meg a rezsim kétértelműségét.

A két restaurációs kísérletről szóló korabeli források ellentmondanak egymásnak. Főként a legitimistáktól, pontosabban Károly környezetéből származnak. Horthyt jobbik esetben Gömbös embereinek foglyaként, rosszabbik esetben árulónak állítják be. A kormányzó hivatalos életrajzírói viszont olyan államférfinak mutatják, akit gyötör a lelkiismeret, de egyetlen kötelességéhez híven meg akarja menteni az országot egy újabb kockázatos kalandtól. Horthy és IV. Károly 1921. március 27-i találkozásának nem volt tanúja:

azok közül, akik az előszobában váraakoztak, senki nem tudott vagy nem akart hallgatózni az ajtónál. Horthy csak az *Emlékirataiban* számol be a beszélgetésről. Károly nem hagyott róla saját kezű leírást, noha titkára, Karl Freiherr von Werkmann 1924-ben kiadta azokat a feljegyzéseket, amelyeket állítólag Károly diktált neki.¹ Werkmann még azt is kijelentette, hogy az uralkodó nem akarta hírbe hozni elbeszélésével az akkori vezetőket. A többi tanúvallomást Károlyhoz közel álló és az eseményeket többé-kevésbé közelről megfigyelő magyar és osztrák legitimisták írták le.

Károly inkognitóban teszi meg az utat Svájcból, prangins-i rezidenciájától Bécsig, ahova 1921. március 25-én érkezik. Elmegy gróf Erdődy Tamáshoz, őt kéri meg, hogy segítsen neki átjutni az osztrák–magyar határon. Saját elbeszélése szerint Erdődy le van sújtva, nagyon időszerűtlennek tartja Károly kezdeményezését. Néhány hónappal azelőtt, Svájcban járva, hallott valamit erről a vállalkozásról, és úgy gondolta, egyesek bujtogatják a királyt. Kifejezi kétségeit, de ünneprontónak (*Spielverderber*) érzi magát.² Amikor a király megérkezik hozzá az éjszaka kellős közepén, Erdődy kétségbeesik „ennyi tapasztalatlanság” láttán, és elmagyarázza, mi minden forog kockán. De hiába, útiokmányt kell szereznie Károlynak, és el kell kísérnie őt Magyarországra. Március 26-án este érkeznek meg Szombathelyre, a püspöki palotába mennek, ahol gróf Mikes János püspök húsvéti virrasztásra fogad néhány meghívottat, köztük a vallás- és közoktatási minisztert, Vass József prelátust. Mindenki kővé dermed. Arról, hogy mi a teendő, a jelenlévők véleménye eltérő. Mindazonáltal mindenki meg van győződve róla, hogy Horthy meghajlik majd, hiszen a törvényes uralkodónak engedelmesség jár. Egyesek – köztük Erdődy és Lehár – úgy gondolják, hogy a királynak Szombathelyen kell maradnia, és onnan kell megszervezni a hatalomátvételt; a többiek viszont a meglepetés erejében bízva azt tanácsolják, hogy azonnal induljon Budapestre, a hatalom és jelképei központjába. Az utóbbiak javaslata dönt, de azért halasztott meglepetésre szavaznak. Teleki Pál miniszterelnököt, aki időközben odasietett³, előreküldik felderítőként, és hogy értesítse Horthyt. Kocsija néhány órával előbb indul, mint Károlyé, de a sofőr eltéved, és Teleki csak a király után érkezik meg Budapestre. A nyugati régió kormány megbízottja, Sigray Antal kíséri Károlyt, gróf Almássy Pál vezeti a kocsit. Útközben Károly megalakítja kormányát, kiosztja a posztokat. Március 27-én, vasárnap érkeznek Budapestre, ebédidőben. Míg Károly a Miniszterelnökségen, a Sándor-palotában várakozik, Sigray átmegy a Szent György téren, és értesíti Horthyt, abban a hiszemben, hogy Teleki már tájékoztatta őt. A kormányzó azonban nem tud semmiről, a családi ebédet kell félbeszakítania, hogy üdvözölje Sigrayt. A dolgozószobájában fogadja az időközben magyar tiszti egyenruhát öltött királyt. A gárdisták és a jelen lévő tisztek bizonyára

szabályszerűen, de túlzó udvariaskodás nélkül üdvözlük. Arról, hogy milyen rangú személyek és hányan voltak az előszobában, különböző változatok ismertek. Horthy szárnysegédjét, Magasházy László hadosztályparancsnokot mindegyik említi, logikus, hogy akkor szolgálatban volt. Az viszont nem valószínű, hogy Gömbös ott lett volna Károly érkezésekor, hiszen nem várták a királyt!

A beszélgetés több szakaszban zajlik, ezek aszerint váltakoznak, ahogy a szereplők előhozzák érveiket álláspontjuk támogatására. Az összecsapás két fő témája: az engedelmesség, amellyel a tengernagy tartozik királyának, akihez eskü köti; valamint a szövetségesek és az utódállamok feltehetően heves reagálása restauráció esetén. Horthy leírja *Emlékirataiban*, mennyire meglepte az uralkodó látogatása, ami nyilván megfelel a valóságnak. Vitatható viszont az az állítása, hogy gyorsan és visszavonhatatlanul döntött arról, hogy megkéri Károlyt, azonnal induljon vissza Svájcba. Horthy az országban tartózkodó legtöbb legitimistához (Teleki, Bethlen, Sigray stb.) hasonlóan korainak tartja Károly akcióját, tekintettel az ország helyzetére: Magyarország alig keveredett ki a háború utáni viszontagságokból, a kisantant létrehozása nyomasztó fenyegetést jelent számára. Kétkelkedhetünk viszont abban, hogy e tekintetben őszinte, mert időközben berendezkedett kormányzói szerepében. Tisztában van vele, hogy a közvélemény elhidegült a Habsburgoktól. Nem bízik a hadseregében, amelynek állománya többségében a szegediek befolyási övezetéből került ki. Valóban tart külső intervenciótól. Mióta kormányzói hivatalába került, nem tett olyan nyilatkozatot, amelynek alapján feltételezni lehetne, hogy a szabad királyválasztás híve lett, a legitimistáknak viszont hűsége számos tanújelét adta.

A birodalom fennállása idején a királynak tett esküje értelmében Károly jogosan követelheti a tengernagytól, hogy engedelmeskedjen neki, és adja át a hatalmat. Károly nagyon naivnak mutatkozik, Horthy ügyesen kifejti, hogy időközben ő hűséget esküdött a magyar nemzetnek, ami előbbre való, mint az uralkodónak tett eskü, minthogy a birodalom nem létezik többé. Károly megpróbálja megpuhítani Horthyt, fűt-fát ígér neki (hercegi címet, Mária Terézia-rendet). Horthy ellenségei viszont az ellenkezőt állítják, kéregetőnek tüntetik fel a tengernagyot. Valószínűtlen, hogy Horthy eladta volna „királyságát egy lóért”. Ennek a szőnyegkereskedőhöz illő alkudozásnak valószínűleg az volt a célja, hogy Horthy időt nyerjen, és ez sikerül is, mert Károlyt végül felbosszantja Horthy szófacsarása az eskü természetéről és a Szent Koronáról.

Hogy megtörje a kormányzó ellenállását, Károly titkos fegyvert húz elő. Horthy azzal érvel, hogy a csehszlovák vagy jugoszláv csapatok lerohanhatják Magyarországot, a király ezzel szemben azt állítja, hogy egy nagyhata-

lontól kapott támogatást. A király küldöttei, köztük első helyen Bourbon-pármái Xavér és Sixtus valóban puhatolódzott francia döntéshozóknál az előző hónapokban. Legitimista körök tudtak ezekről a látogatásokról, és úgy vélték, egyedül Franciaország hallgattathatná el a kisantant tiltakozásait, ha létrejönne a restauráció. Károly azonban egyszer sem tárgyalt személyesen a franciákkal. Úgy tűnik, csalárd játszma folyt Párizs és Prangins között. A franciák bizonyára nehezen tudták elképzelni, hogy a király államcsínnyel próbálkozzék az adott körülmények között. Károly hívei viszont a legkisebb jó szándékot sejtető nyilatkozatot is reményeiknek megfelelően értelmezték. A lelkesedés, amelyről Erdődy 1920 decemberében beszél, mintha ezt a benyomást erősítené. Károly úgy érzi, isteni küldetése van, ami nemcsak azt jelenti, hogy meg kell mentenie Magyarországot, hanem azt, hogy vissza kell állítania az egész Habsburg Monarchiát. Horthy azonnal megérti, és azt javasolja a királynak, hogy utazzék Bécsbe, még Lehár csapatait is felajánlja neki. De ez csak halogató manőver, Károly nem megy lépre. Bécs a szociáldemokraták kezén van, elképzelhetetlen, hogy őt ott elismerjék. A király akkor határozottan azt mondja Horthynak, konkrét biztosítékai vannak rá, hogy a szövetségesek és a kisantant semlegesek maradnak. A tengernagy sürgeti Károlyt, hogy szolgáljon bizonyítékkal, és megígéri, hogy ebben az esetben kész a behódolásra. A király, gondolva, hogy megnyerte a játszmát, Aristide Briand nevét említi – Bourbon-pármái Sixtus valóban járt a francia miniszterelnöknél, de hiába. Ez nagyon rossz húzás, Károly könnyelműségét bizonyítja két ponton. Először is, mi lett volna, ha sikerrel jár? Nehezen képzelhető el, hogy Briand örülne a volt Habsburg uralkodó visszatérésének. Biztosan cáfolta volna, hogy bármi köze van hozzá, Franciaország azonban nagyon kínos helyzetbe kerülne. Másodszor, Károly nem tudja, milyen kínos helyzet állt elő azután, hogy franciák vonultak be Szegedre a szövetségesek képviselőjében. Horthy egyáltalán nem bízik Franciaországban, nem hajlandó meghajolni Károly állítólagos bizonyítéka előtt. A király belátja, hogy nincs több adu a kezében; Werkmann feljegyzései szerint ekkor rettentően magányosnak érezte magát. „Nem volt senki mellettem. Még azt sem tudtam, hol a két kísérem. Fegyvertelen voltam, a revolverem sem volt nálam. Kinn Horthy szárnysegédjei és fogdmegjei vártak. Itt mindenki csak az ő parancsának engedelmeskedik. Csapdába estem.”⁴ Horthy ettől kezdve erőfölényben van az uralkodóval szemben, meggyőzi, hogy utazzon el, először Szombathelyre. Megesküszik, hogy közben ő elsimítja a helyzetet, és azt ismételtetni Károlynak, hogy kísérlete korai, egyébként az őszinte legitimisták körében is ugyanez az általánosan elterjedt vélemény.

Ez a találkozás alapvetően fontos pillanat Horthy személyiségének fejlődésében. Akkor tudatosodik benne a hatalma és elnyert pozíciója. Elérte, hogy

magának a császárnak parancsol. A katonai szókincset használja, amelyet tökéletesen ismer, és hajthatatlannak mutatkozik. „A császárral szemben ugyanolyan energikusan és majdnem olyan kíméletlenül viselkedik, mint hajdan tengernagyként, a cattarói zendülés idején.”⁵ Tudja, hogy Károly gyenge és határozatlan, és úgy játszik vele, mint macska az egérrel. Károly tehetetlensége és ingadozása még Werkmann hagiografikus elbeszélésében is szembezőkő. Horthy környezete által manipulált, realitásoktól elszakadt embernek festi le az uralkodót, valószínűleg ilyen is volt. Mindenesetre a több mint kétórás tárgyalás alatt a tengernagy olyan határozottságról tesz tanúságot, ami később gyakran hiányzik belőle. A kotta a kisujjában van, elemében érzi magát dinasztikus és katonai szempontból egyaránt. Ebben a drámai intenzitású szembenállásban, amikor Magyarország sorsa a tét, Horthy ura a helyzetnek. Átfut az agyán Ferenc József emléke, arra gondol, mit tenne az idős császár az ő helyében, ő biztosan soha nem alacsonyítaná le magát ilyen alkudozással. Károly leverten távozik Sigrayval Szombathelyre. Horthy kimerülten, könnyes szemmel roskad le az íróasztalához, így meséli Windischgrätz herceg, aki délután érkezik meg a palotába. „Ott találtam Horthyt íróasztala fölé görnyedve, tekintetét rám emelte, és azt mondta: »én, az öreg katona, megtagadtam eskümet«, és zokogásban tört ki. Igyekeztem megnyugtatni, hogy megtudjam, mi történt. De nem tudtam kihúzni belőle semmit, teljesen elveszettnek látszott.”⁶ A két férfi nem találkozott az 1918. november 8-i gyászos beszélgetés óta. 1921. március 27. után pedig soha többé nem látják viszont egymást. Károly már nem hisz Horthy hűségnyilatkozatainak, a dinasztikus kapcsolat megszakad az uralkodó és a tengernagy között.

Időközben megtelt Horthy dolgozószobájának előtere, ezúttal több forrás tanúsítja, hogy Gömbös Gyula is jelen van. A Horthyhoz közel állók, különösen a szabad királyválasztók, nyilvánvalóan pánikba estek. A király visszatérése véget vetett volna reményeiknek. Horthy gyorsan összeszedi magát, és hívhatja a meghatalmazott francia követet, Fouchet-t, hogy beszámoljon neki Károly kísérletéről. Másnap, húsvéthétfőn riadóztatják a briteket, az olaszokat és a szomszéd országokat. A követségeken uralkodó fejvesztettség megerősíti azt a feltevést, hogy a restauráció súlyos válságot idézett volna elő. Az is nyilvánvalónak látszik azonban, hogy a magyarok szándékosan provokálták ezt a háborgást, hogy távozásra kényszerítsék Károlyt. A franciák határozottan cáfolják azt az állítást, hogy Briand támogatta volna a restaurációs tervet. Amikor Károly március 28-án, hétfő hajnalban megérkezik Szombathelyre, minden út bezárul előtte. Valóban megfázott vagy pszichoszomatikus reakció váltja ki, de megbetegszik, ágyban kell maradnia néhány napig. Ezt az akaratlan ott-tartózkodást mindkét oldal arra használja, hogy megerősítse a saját álláspontját, a legitimisták egyértelműen visszavonulnak, egyesek ke-

scrűen, hogy így meglepte őket a király, abban azonban mindnyájan egyetértenek, hogy lépése nem volt időszerű. Közülük többen Szombathelyre siettek, hogy rábeszéljék Károlyt: engedjen. Andrássy és Bethlen gróf is mellette van március 29-én, meg akarják győzni arról, hogy jelenléte fenyegetést jelent az ország számára. A kisantant fokozza a nyomást, a déli határon szerb csapatmozgásokat észlelnek, a jugoszláv folyami flotta kifutásra készen áll Zimonynál. A román posta elfogja a magyar külügyminiszter táviratait, amelyek a bukaresti követnek, Hory Andrásnak szólnak.⁷ Megszakad a kommunikáció Szombathellyel, el akarják szigetelni a királyt. Betegsége szemmel láthatóan ürügyül szolgál, ezt egyébként maga is bevallja. Egy bécsi angol orvost – Fitz Williamst – hívtak a betegágyához. Károly végül bejelenti, hogy április 3-án távozik az országból. De még április 4-én is Szombathelyen van, sürgetik, hogy másnap hagyja el Magyarország területét, amire végül rááll. Időközben biztosítják az útját vasúton Svájcba, Ausztrián keresztül. A tömeg elutazásakor diadalmasan fogadja, amitől újjáélednek illúziói, hogy a magyar lakosság tömegesen támogatja. Ezek az illúziók Svájcba érkezése után is megmaradnak, ott azonban rezidenciát kell változtatnia, mivel a Konföderáció kezdi kissé alkalmatlannak találni a vendéget. Károly ettől kezdve a Luzern melletti Hertenstein-kastélyban lakik.

Néhány nappal Károly távozása után döntő változás következik be Magyarországon. Gróf Bethlen István váltja fel Teleki Pált a miniszterelnöki posztton. Hogy ez a kinevezés mekkora jelentőségű, az a megfigyelők számára akkor még nem nyilvánvaló. A legitimisták a hatalom lojális irányultságának megerősítését látják benne, ami közel áll az ő gondolataikhoz. Ez az értelmezés nem is hamis. Tagadhatatlan, hogy stabilizálni akarják a rendszert azzal, hogy élére olyan személyiségeket neveznek ki, akik kevésbé kompromittálódtak az ellenforradalom üzelmeiben. Előnyben részesítik tehát a régi rendszer harcedzett politikusait, akik nagyrészt arisztokraták, és nem hajlanak a szabad királyválasztók támogatására – de azért nem lesznek a királykérdés hívei sem. Bethlen első parlamenti beszédében, 1921. április 19-én a rendszer megerősítését és a gazdasági felemelkedést helyezi előtérbe. Felidézi a királykérdést is, de sem a legitimistáknak, sem a szabad királyválasztóknak nem ad igazat.⁸ Hangsúlyozza, hogy a Pragmatica Sanctio idejéért, ami arra enged következtetni, hogy elutasítja a Habsburgokat, ugyanakkor emlékeztet az 1920. évi I. törvényre, amely a kormányzóságot teszi meg az állam alapjának, és sohanapjára halasztja új uralkodó megválasztását. A következő hónapokban a legitimista tábor megpróbál újjászerveződni, de megosztott marad. Azzal gyanúsítják Bethlent, hogy nem játszik nyílt lapokkal, és nagyjából igazuk is van. A legitimista politikusok sorra felkeresik őt, így tesz gróf

Andrássy Gyula, Rakovszky István, a Nemzetgyűlés elnöke és Sigray is. Tanácskozást rendeznek a mozgalom első számú vezetői és Horthy között 1921. augusztus 22-én. A kormányzó és Bethlen köré gyűltek között ott van Andrássy és Gratz Gusztáv volt miniszter.⁹ Horthy hangsúlyozza, hogy hű Károlyhoz, de azt is, hogy a restauráció akkor időszerűtlen volt, mert előbb meg kell szilárdítani az ország belső helyzetét. A kormányzó arra kéri a legitimistákat, hogy támogassák őt, és emlékeztet Szegeden megpecsételt szolidaritásukra. A király visszatérése óhatatlanul újabb zavarokhoz vezetne. A legitimisták többsége akkor csatlakozik Horthyhoz és Bethlenhez, remélve, hogy az ország stabilizálódása lehetővé teszi majd, hogy hosszabb-rövidebb időn belül visszahívják Károlyt. Az uralkodó környezete ugyanakkor továbbra is arról akarja meggyőzni Károlyt, hogy próbálja meg újra átvenni a hatalmat. Windischgrätz hercegnek, aki nyáron találkozik Károlylyal, rossz előérzete támad, mert azt látja, túlságosan sok szűk látókörű politikus veszi körül. Megállapítja, mennyire bizonytalan a helyzete ezeknek a kalandorrá lett arisztokrátáknak, akik eladják a családi ékszereiket, hogy a restauráció melletti kampányt finanszírozzák.¹⁰

Annak tudatában, hogy Horthy nem fogja átadni neki a hatalmat, ha nincs rákényszerítve, Károly újabb akciót készít elő, meg akarja lepni a kormányzót, és katonai erő felvonultatásával akarja rábírní, hogy engedjen. Elszánta magát arra, hogy a magyar legitimistákkal összekötetésben felhasználja a Lehár ezredes parancsnoksága alatt álló nyugat-magyarországi csapatokat. Hűségükhöz nem fér kétség, és azt remélik, hogy más zászlóaljak is csatlakoznak hozzájuk, azok, amelyek a régióban állomásoznak a Burgenlandot Ausztriának ítélt területi vita miatt. Vannak szórványos harcok, Erdődy és felesége is részt vesz bennük. A velencei jegyzőkönyv alapján, amelyet 1921. október 13-án írt alá Ausztria és Magyarország, népszavazást terveznek Sopronban és nyolc környező községben. Károly hívei azt remélik, hogy kihasználhatják az önkéntes csapatok, nevezetesen Ostenburg őrnagy zászlóaljának jelenlétét arra, hogy tömegmozgalmat indítsanak a király érdekében – akkor Károly elindulhatna Budapestre, és rákényszeríthetné a kormányzót a hatalom átadására.

A király hívei – a helyi viszonyokkal most sem törődve – elhatározzák, hogy kihasználják a helyzetet, és 1921. október 20-án megpróbálkoznak a kalanddal. Táviratot küldenek a művelet magyar partnereinek, de ők nem kapják meg, így semmit sem tudnak Károly és hitvese, Zita küszöbön álló érkezéséről. Zita királynénak, aki utolsó gyermeküket várta, fontos szerepe volt ebben az ügyben. Nemcsak sürgette Károlyt, hogy próbálkozzon újra, követelte, hogy ő is jelen lehessen. Repülőgépre szállnak, Sopron közelében

kell földet érniük. Erdődy, aki látja a gépet, gondolkodóba esik. A repülő végül Dénesfán, Cziráky József gróf földjén száll le, aki éppen legkisebb gyermeke keresztelőjét ünnepli. Ifjabb Andrássy Gyula gróf, a Szabadelvű Párt egyik vezetője is jelen van, ő a gyermek keresztapja. Most is mindenki kővé dermed meglepetésében, mindenkit megesketnek rá, hogy hallgatni fog, a király másutt tölti az éjszakát. Az előkészületekbe tehát számos kellemtelenség vegyült. Lehár ezredes elbeszélése nem bonyolódik udvariassági formulákba: „Rossz csillagzat uralta az előkészületeket.” Őt az utolsó pillanatban értesítik Károly gépének érkezéséről, de arról nem tájékoztatják, hogy a királyné is vele van. Siet, de minden késik, és a folytatás is akadozik. Károly lobbánékonyan, minden előzetes értesítés nélkül úgy dönt, hogy elindul Sopron felé Ostenburg kocsiján. Lehárnak követnie kell, és alkalmazkodnia kell hozzá.¹¹ Mint márciusban, a király most is meg van győződve róla, hogy Franciaország és az antant támogatni fogja, ha sikerrel jár. Az emberekben azonban, akik ott vannak körülötte, amint Erdődy mondja, „kimondhatatlan aggodalom” bujkál¹². Erdődy megint úgy határoz, hogy nem kötelezi el magát, a háttérben marad. Rémülten látja, hogy a király kész katonai erő bevetésére, és óvakodik környezetének tagjaitól, mert felelőtlennek ítéli őket.

A kaland további részét amatőrizmus és következetlenség jellemzi. Addig, amíg úgy látszik, hogy minden a tervnek megfelelően halad – ami távolról sem volt így –, Károly megy előre, és bizakodik. Mihelyt az első nehézségek megjelennek, ismét elbizonytalanodik. Hívei mindent megtesznek, hogy megerősítsék álláspontját és döntéseit. Noha a kommunikáció megszakad, végül október 21-én tájékoztatják Horthyt Károly újabb kísérletéről. Azt is megtudja, hogy restaurációs próbálkozásában az ő néhány csapata támogatja a királyt, ami valóságos megrázkódtatás számára. A kormány pánikba esik, mert a terv szerint Bethlennek – aki épphogy megjött Velencéből – aznap Pécsre kellene mennie, hogy fontos beszédet mondjon abból az alkalomból, hogy a baranyai régió végleg visszatért Magyarországhoz a jugoszláv csapatok kivonulása után. Ezek a területi rendezések a stabilizálódás irányába vezettek, a rendszer is ezt akarta. Behlennek a királykérdésre is pontot kellett volna tennie, és meghatározatlan időre el kellett volna halasztania az esetleges restaurációt.¹³ A király érkezése tehát több mint rosszul időzített a legitimisták szerint is, hiszen ők egész nyáron tárgyaltak Horthyval és Bethlennel. Egyesek, köztük Andrássy, úgy érzik, a király becsapta őket: támogatni fogják őt, de már valószínűtlennek tartják a sikert.

Lehár csapatai Ostenburg zászlóaljával Sopronban vonatra szállnak Károllyal és Zitával, és megindulnak Budapest felé. Nagyon lassan haladnak. Útközben csendőrosztagok csatlakoznak a konvojhoz. Győrben és Komáromban

a helyőrség átáll a királyhoz. A helyzet aggasztóvá válik Horthy és kormánya számára. Október 22-én a kormányzó levelet fogalmaz Károlynak, akinek a vonata akkor a komáromi állomáson várakozik. A levelet Vass József prelátusra bízák, neki kell átadnia Rakovszky Istvánnak. A Nemzetgyűlés elnöke a nyáron csatlakozott Károly híveihez, és a király vonatán tartózkodik. A parlament azonban nem teljesíti küldetését, nem adja át a levelet. Horthy ebben a levélben hűségéről biztosítja az uralkodót, de ezúttal is nyíltan megmondja Károlynak, hogy jelenléte nem kívánatos Magyarországon. „Súlyos lelki küzdelem után, nyomasztó aggodalom kényszere alatt kérem Felségedet, ne folytassa útját fegyveres erővel a főváros felé. A helyzet tavasz óta, midőn Felséged az országot elhagyta, nem változott.” Horthy a márciusi kísérlet által feltüzelt antant és az utódállamok óhatatlan reakciójáról ír, tönkre fogják verni az országot, mondja. Azután csak újabb bolsevik forradalom következhet. A folytatásban apokaliptikus képet fest arról, milyen anarchia uralkodna akkor az országban. Horthy azt javasolja Károlynak, jöjjön el hozzá csökkentett kísérettel, hogy megtárgyalják a helyzetet. Levelét így fejezi be: „Egész életemben önzetlenül teljesítettem kötelességemet. Ma az a kötelességem, hogy jelentsem: ha Felséged fegyverrel vonulna be Budapestre, Magyarország léte megszűnne.”¹⁴

Horthy később tudja meg, amikor már mindennek vége, hogy a levelét nem adták át a címzettnek, de kétértelmű, hogy az bármit is változtatott volna az események drámai menetén. Nem várja meg a választ, katonai intézkedéseket hoz. Meg kell állítani a király vonatát, ha szükséges, erővel. Világos tehát, hogy Horthy nem akar engedni, noha megbeszélést javasol. Körülötte fejvesztettség uralkodik. Bethlen, miután leteszi a telefont, Rakovszkyval beszél, azt suttogja: „Ez rettenetes.” A Gömböshöz, tehát Horthyhoz hű tisztek reagálnak, megszervezik az ellenállást. A budapesti helyőrség nem megbízható, az önkénteseket mozgósítják, kezdve a Műszaki Egyetem diákjaival. Felélednek az ellenforradalmi reflexek, feláll egy csapat. Időközben Károly híveinek vonata megérkezett Budapest közelébe, Biatorbágyra. A király és a királyné misét mondat az állomás peronján. (Nem szabad figyelmen kívül hagyni Károly motivációjának messianisztikus dimenzióját.) A király a kormányzó és kormánya behódolását követeli. Ez puccs, több korabeli megfigyelő így fogalmaz. A király már megalakította kabinetjét, vezetését Rakovszkyra bízta. Parlamentet küldenek ki, hogy elkerüljék a vérontást, de csendőrök már tüzet nyitottak a vonatra, ahonnan a katonák visszalöttek. Néhány tiszt kezd elbizonytalanodni, Hegedüs Pál tábornok, aki márciusban zavaros szerepet játszott, átáll a kormány oldalára, és elárulja Károlyt, közvetítőnek mutatva magát. A király részéről Lehár és Gratz tárgyal Sárkány Jenő tábornokkal és Kánya Kálmán diplomatával.

IV. Károly király és Zita királyné (a lámpaoszloptól balra) tábori misét mondat a biatorbágyi vasútállomáson 1921. október 22-én

Ezek a tárgyalások azonban nem vezetnek eredményre, a vonat folytatja útját. Mindenki tudja, hogy az összeütközés nemcsak lehetséges, hanem küszöbön áll. A budaörsi állomáshoz közeledve az önkéntes csapatok géppuskatűzet zúdítanak a vonatra, mindkét oldalon vannak áldozatok. Károly meghátrál. Nem akarja, hogy vér folyjon, hogy testvérgyilkos küzdelmek kísérjék vállalkozását. Csakhogy, amint Erdődy szigorúan mondja: „A gyenge nem csinál történelmet.”¹⁵ A király tűzszünetet rendel el, és visszafordítja a vonatot. Föladja. Esterházy Ferenc gróf tatai birtokán talál menedékre. Sem Horthy, sem a kormány nem akarja azonban, hogy a király hosszabb ideig ott maradjon. A külső nyomás erős, és arra kényszeríti a hatóságokat, hogy megtalálják a méltó megoldást arra, hogy Károly elhagyja a magyar területet. Először házi őrizetben tartják fő kísérelével és „cinkosaival” együtt a tihanyi bencés apátságban, onnan Bajára viszik, ahol a brit dunai flottilla parancsnoka felveszi a *Glow-Worm* nevű ágyúnaszádra, és elkíséri egészen a Fekete-tengerig. A király végső száműzetésének helye a portugál sziget, Madeira, ott hunyt el 1922. április 1-jén.

Időközben jelentősen megváltozott Magyarországon a kormányzóság és a királyság státusza. Törvénybe iktatták a Habsburgok detronizálását. A szabadságharc idején, 1849. április 14-én a Debrecenbe visszavonult országgyűlés

a kálvinista nagytemplomban ünnepélyesen megszavazta a Habsburgok trónfosztását. Az államformára vonatkozó döntést azonban akkor függőben hagyták, Kossuth Lajost az ország kormányzójának tekintették, jobb napokra várva. A helyzet 1921-ben érezhetően más. Sok magyar kívánja a Habsburgok státuszának tisztázását. Az antant és szövetségesei látni akarják, hogy érvényesül a békekonferencia döntése, amely nemcsak Ausztriából távolította el a Habsburgokat, hanem Magyarországról is. Károly visszatérése a magyar trónra megnyithatta volna az utat a dunai Monarchia visszaállításához. Ez a feltételezés nem volt teljesen légből kapott: magyarok, de horvátok és szlovének is kedvezően fogadták volna, ami biztosan destabilizálta volna a régiót. Ezt az eshetőséget az antant, a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság és Csehszlovákia is rémálomnak tartotta. A románok sem voltak nyugodtak. Magyarországon a szabad királyválasztók is örültek a Habsburgok eltávolításának, ezzel elhárult a fő akadály a hatalomhoz vezető útjukból. Horthy szükségszerűen hatalma megerősítését látja benne országon belül és kívül. A külfölddel szemben ettől kezdve ő az úr a fedélzeten, egyedül képviseli országát. Viselkedése a két restaurációs kísérlet idején hozzájárul államférfiúi státuszának megszilárdításához, és megerősíti az ország közvéleményében róla kialakult képet: ő a gondviselés embere, a haza megmentője. A legitimisták az egyedüli vesztesek, restaurációs reményeik darabokra törtek. Az utolsó csepp vérükig harcolnak azonban, Csernoch hercegprímás közvetítésével megpróbálják lemondadni Károlyt fia, Ottó főherceg javára, aki akkor kilencéves; a király ezt a javaslatot elutasítja.

Az antant képviselői október 22-én felszólították a kormányt, hogy foglaljon állást nyíltan az uralkodóval szemben: „Nagy-Britannia, Franciaország és Olaszország reméli, hogy a magyar kormány kiadja a szükséges parancsokat arra, hogy a volt uralkodó késlekedés nélkül elhagyja az ország területét. tekintve hogy további jelenléte rendkívüli veszélyt jelent a közép-európai békére.”¹⁶ Ez a nyilatkozat, amelyet Maurice Fouchet francia és Sir Thomas Beaumont Hohler brit antant-főmegbízott, valamint Luigi Orazio Vinci olasz ügyvivő írt alá, válasz ezeknek a hatalmaknak a nyugtalanságára, és a nyomásra is, amelyet különösen Csehszlovákia részéről kell elviselniük. Az első kísérlettel ellentétben a jugoszlávok és a románok mértéktartóbbnak mutatkoznak. Edvard Beneš berendeli Tahy László meghatalmazott prágai magyar követet, és kijelenti: „Amíg Magyarországnak nem lesz elég erkölcsi bátorsága ahhoz, hogy saját erőből megoldja a Habsburg-kérdést, könyörtelen katonai és gazdasági intézkedéseket alkalmazunk majd ellene. Megjárják a poklot, amint mondtam önnek áprilisban.”¹⁷ A feszültség enyhül a király távozása után, az antant nagylelkűnek mutatkozik az október 28-i követi konferenciáról készült jegyzékben: „A konferencia elégedettséggel veszi tu-

domásul a magyar kormány eredményeit, ezek annak az energiának és határozottságnak köszönhetők, amelyről tanúbizonyságot tett, amikor megbuktatott egy restaurációs kísérletet, amely másodszor fenyegette Közép-Európa békéjét.”¹⁸

Károly azonban nem volt hajlandó lemondani, pedig sokan meglátogatták őt emiatt Tihanyban. A kormány újra Kányát, valamint gróf Csáky Imre volt külügyminisztert küldi hozzá, de ők hiába tárgyalnak. „Soha, amíg élek” – válaszolja a király arra a kérésre, hogy mondjon le a trónról. A két küldött nem talál meghallgatásra Károly fő támogatóinál, Gratznál, Rakovszkynál és Andrássynál sem, amikor arra kéri őket, hogy lágyítsák meg az uralkodót.¹⁹ Önkéntes lemondásról tehát nincs szó, a magyar parlament így kénytelen megszavazni a törvényt, amely megfosztja a Habsburgokat jogaiktól és Szent István koronájától. A novemberben előkészített javaslat nem elégti ki a követek konferenciáját, 1921. november 5-i jegyzékükkel szövegmódosításokat kérnek. „A Habsburg dinasztia trónfosztására vonatkozó kormányzati törvénytervezet szövege a nagyhatalmak szerint félreértésre ad okot, ami nem teszi lehetővé, hogy leszereljék a kisantantot. A törvénytervezet kimondja IV. Károly trónfosztását és a Pragmatica Sanctio megszűnését, de fenntartja Magyarország jogát a királyválasztásra, nem pontosítja azonban, hogy a Habsburgokat – bármelyiküket – ki fogják zárni a választásból. Feltétlenül szükséges, hogy a Nemzetgyűlés a lehető legvilágosabban szavazzon.”²⁰ Másnap, november 6-án ez meg is történik. Az 1921. évi XLVII. törvénycikk értelmében nemcsak a magyar királysághoz való jogaiktól fosztják meg véglegesen a Habsburgokat, hanem minden jövőbeli választásból kizárják őket. November 13-án a követek konferenciája tudomásul veszi és elfogadja a parlament által megszavazott törvényben foglaltakat.

A külföldön élő legitimisták többsége úgy látja, hogy Horthy elárulta a királyt, ráadásul kiszolgáltatta őt egy idegen hatalomnak. A kormányzó energikusan védekezik *Emlékirataiban*, mondván, épp ellenkezőleg, ő a legtisztességesebb megoldást kereste.²¹ A detronizáló törvényről azt mondja, az antant kényszerítette rá, ami igaz, valójában azonban nagyon is megfelelt az ő és hívei érdekeinek. A kormányzó ócsárlói úgy ítélik meg, hogy a környezete manipulálta őt, az ugyanis lényegében Gömböshöz kötődő katonákból és szabad királyválasztókból állt. Az utóbbiak egyébként 1920-ban az Országos Habsburg-ellenes Ligába tömörültek, a tagok többsége református. A mérleg, amelyet Windischgrätz felállított, példa rá, hogy milyen vélemény alakult ki Horthyról legitimista körökben: „Egy hajdan hű és derék háborús hős briliáns karrierjének ily szomorú vége egyike korunk számos felkavaró emberi tragédiájának. Horthy Miklós tengernagy pályája kezdetén biztosan nem volt bűnöző, katasztrofális akciója Magyarország és Európa fejlődése

szempontjából a volt birodalom összeomlása által előidézett értékszavak következménye, ez térített el számos gyöngé jellemet a ráció és az embe-riesség egyenes útjáról.”²² Az 1945 után száműzetésbe vonult legitimisták többsége osztja ezt a visszatekintő elemzést. Szerintük Károly restaurációja – őt olyan embernek látták, aki nyilvánvalóan visszaállította volna birodalmát – megakadályozta volna a náciizmus uralomra jutását. Ugyanezt a véle-ményt fogalmazza meg Csonka Emil, akinek a könyve pontosan Károly és Horthy összecsapásával foglalkozik. A király visszatérése új korszakot nyitott volna a dunai Európa számára (*eine neue Entwicklung im Donauraum*), és fel is fegyverezte volna, hogy képes legyen ellenállni Hitlernek. A második világ-háború Horthy hibájából vált elkerülhetetlenné.²³ A történész nem szolgál-tathatja ki magát feltételezések játékanak, van viszont egy probléma, amely felkavarta a kortársakat. Ha a királykérdés részben megoldódott a Habsbur-gok félreállításával, miért nem rendeztek választást a lehető legrövidebb időn belül? A kormányzón kívül ki más tarthatna igényt a trónra?

Horthy elmondja *Emlékirataiban*, hogy 1922 augusztusában gödöllői rezi-denciáján képviselőkből álló, Ráday Gedeon volt belügyminiszter, a Felső-ház tagja vezette küldöttséget fogadott, amelynek tagja volt egy katolikus püspök is, az ő nevét azonban elhallgatja. Azért jöttek, hogy rábírák a kormá-nyzót, vegye fel a koronát, és ezzel vessenek véget a királyság státusza körüli bizonytalanságnak. Horthy azt írja, először meglepődött, majd kate-gorikusan visszautasította a felkérést.²⁴ Még leghevesebb ócsárlói sem hitték, hogy meg akarja koronáztatni magát. Távol állt tőle ez az ambíció, vagy azért, mert felmérte, hogy óriási hiba volna, vagy azért, mert tudta, hogy a megvalósulása valószínűtlen. Később szó lesz esetleges utódlásáról, de akkor sem ötlött föl benne soha a dinasztiaalapítás gondolata. Környezete, illetve egyes politikusok azonban komolyan gondoltak Horthy megkoronázására. Véghezvitelének pedig voltak akadályai, még ha csak elméletileg is. Horthy nem volt arisztokrata, nem származott az ország valamelyik nagy főúri vagy ősi nemesi családjából, és ezek szövetségese sem volt. Protestáns kismemes-ként tudta, hol a helye, és a volt királyi család iránti tiszteletből soha nem merészelte volna fejére tenni a koronát, amelyet Ferenc József viselt.

A két világháború közötti Magyarországról szóló könyvében²⁵ Gratz Gusztáv (1875–1946) visszatér arra, mi volt Horthy álláspontja Károllyal és a koronával szemben. Érdekes a Mac Mahon marsallal való összehasonlítás – magyar politikus és történész tollából.²⁶ Gratz két bátor, de közepes intel-lektusú, főparancsnokságra alkalmatlan katonát hasonlít össze. Megtaláljuk ezt a Horthyra vonatkozó tételt más kortársaknál, nevezetesen Windisch-grätznél: „A nagy vezéregyéniséghez megkövetelt kvalitásokon kívül hiány-zott belőle az emelkedett cél és jellem, e nélkül pedig lehetetlen vezetni az

embereket nehéz helyzetekben. [...]. Személyes charme-ja sokakat meg-
tévesztett, sajnos az ifjú császárt is, nem vették észre Horthy nyilvánvaló
nagy jellemhibáját.”²⁷ Gratz párhuzamba állítja, hogyan viselkedett Horthy
Károlylyal, amikor 1921. március 27-én találkoztak, és Mac Mahon marsall
[a francia trónra igényt tartó] Chambord grófjával, aki titokban megjelent
Párizsban, nem sokkal azután, hogy Mac Mahont megválasztották [köztársasá-
gi elnökké].²⁸ A helyzet azonban egészen más: Károly korábban már ural-
kodott, nem egy trónkövetelő a sok közül (Bourbon, Orléans). Horthynak
nehezebb visszautasítania a törvényes királyt, mint Mac Mahonnak megér-
tetnie Chambord grófjával, hogy lépése nem időszerű. A következő hóna-
pokban mindkét férfi azon dolgozik, hogy megerősítse saját rendszerét.
Gratz a Habsburgok trónfosztásáról szóló törvényt azokhoz a szövegekhez
hasonlíttja, amelyeket Mac Mahon írt alá – a köztársaság ennek köszönhe-
tően rendezkedett be folyamatosságra és stabilitásra Franciaországban. Az er-
kölcsei rend, amelyet Mac Mahon meghonosított, valóban mutat hasonlósá-
got a Horthy-rendszerben hirdetett rendhez való visszatéréssel.

IX.

A Horthy-rendszer

A két háború közötti időszak 1990 óta jelentős felülvizsgálat tárgya a magyar történetírásban, ami lehetővé teszi, hogy kellő távolságtartással kezeljék a kommunista rendszerben róla kötelezően terjesztett fekete legendát. A korszerűsítés elemei tagadhatatlanul megvannak a társadalomban, szerkezete azonban megmaradt olyannak, amilyen a régi rendszerben volt. A fejlődés mindenekelőtt műszaki, gazdasági és kulturális, viszont a vidék világa, amely még mindig a magyar társadalom lényeges részét teszi ki, nem változik. A városok, köztük is elsősorban a főváros, Budapest az 1920-as évek közepétől és főleg az 1930-as években úgy hatnak, mintha többé-kevésbé visszavert volna „a boldog békeidők” korszaka. Az újabban kiadott fotóalbumok jól mutatják ezt a Duna-parti látszólagos édes életet.¹ Gratz Gusztáv a második világháború befejezését követő hónapokban írott könyvében mondja: „Horthy uralma alatt Magyarország nem látszott boldogtalan országnak.”² Annak ellenére, hogy a régi struktúrák megmaradtak, a két háború között felerősödtek azok a társadalmi változások, amelyek már 1914 előtt érezhetőek voltak. Mint Európában másutt is, a háború megrendítette a társadalmi egyensúlyt, és felgyorsított bizonyos jelenségeket. A megrázkódtatások, amelyeket a magyar társadalomnak 1914 és 1920 között kellett elviselnie, mélyrehatóan érintették kohézióját. A határok átszabása következtében beszűkült világhoz kell hozzászokni ott, ahol azelőtt teljes közlekedési szabadság volt. 1920-ban még a vidéki népesség, több mint ötmillió ember, uralja az országot a 7 700 000-es teljes lakosságon belül. A városlakók száma 2 640 000 (ebből egymillió Budapesten él). Ebből az következik, hogy a magyarok több mint 55%-át a mezőgazdaság foglalkoztatja, 30% dolgozik a kereskedelemben és az iparban. 1930-ban a 8 690 000 lakosú országban a mezőgazdaság részesedése 51%, a kereskedelemé és az iparé 32%. Ebben az időben a városi népesség száma eléri a hárommilliót, Budapesten több mint egymillióan élnek.³ A trianoni békeszerződés aláírásának hatására tömegesen érke-

nek magyarok – főleg tisztviselők és tanárok – az ezentúl csehszlovák és román, és kisebb mértékben jugoszláv (ott a magyarok aránya kisebb) közigazgatás alá tartozó területekről. Özönlenek a főváros felé, és egy ideig pályaudvarok mellékvágányain veszteglő vagonokban szállásolják el őket. Az adminisztratív és szolgáltató szektor általában egyre több embert mozgósít, különösen Budapesten, amely ezekben az években lesz fokozatosan munkások és alkalmazottak városa. Az utóbbiak körülbelül egyharmada állami tisztviselő, ez az arány a birodalomtól örökölt bürokráciával és az elvesztett területekről érkező magyarok jelentős számával magyarázható.

A társadalmi piramis nagyon hasonlít a háború előttihez, a csúcsán valamivel több mint 500 nagybirtokos arisztokrata családdal, a dualizmus kora óta mintegy ötven nagyiparos dinasztia – többségük zsidó és protestáns – csatlakozott hozzájuk. Az arisztokrácia akkoriban a földműveléssel és a nagy latifundiumokkal azonosítható. A nagybirtokos arisztokraták már nem urai termelésüknek, beérik azzal, hogy elraktározzák jövedelmét. Továbbra is gazdagodnak azonban, mivel birtokaik adják az élelmiszeripari termékek túlnyomó részét, az ország fő kincsét. Magyarország megmarad agrárországnak, ez lehetővé teszi az arisztokráciának, hogy megőrizze gazdasági hatalmát. Az 1000 holdnál nagyobb földdel rendelkező nagybirtokos családok mind az őshonos magyar arisztokráciához tartoznak, vagy azokhoz, amelyek régen asszimilálódtak (németek, horvátok). Ez az arisztokrácia három kategóriába sorolható: az uralkodóházhoz közvetlenül kötődő hercegi családok, a történelmi arisztokrácia⁴ és az „új bárók”. Az első kategória többségében katolikus, a másik kettőben viszont felbukkan számos protestáns család, főleg Erdélyben. Az első világháború előtt ezé a mintegy 2000 családé az ország földbirtokainak egyötöde (nem számítva az egyházi és állami birtokokat). Köztük van a 800 nemesi család (egy örgróf, a hercegek, grófok és bárók, valamint a királyi család, benne a magyar vagy nádori ág, az ő birtokaikat nemí sajátították ki 1918 után). Hozzájuk számítanak az újonnan nemességet szerzett, a pénzvilág felsőbb köreihez tartozók és a nagyiparosok, többségükben zsidók, főleg kikeresztelkedettek, nemcsak magyarok, hanem osztrákok, németek vagy svájciak, akik általában protestánsok. Ez a 100–150 család üzletileg és olykor házasságokkal kötődik az arisztokráciához.⁵

1918 után már csak 745 mágnás és 350 nagybirtokos arisztokrata család marad, az 1930-as népszámlálás adatai szerint pedig 579 olyan nagybirtokos család él az országban, amely 1000 holdnál nagyobb földön gazdálkodik.⁶ A drámaian csökkent területű országban azonban megnőtt az ott maradó nagybirtokos családok súlya. Ezek 1914-ben a Magyar Királyság területének 24%-át tartották kézben, ez az arány a trianoni Magyarországon 1935-re 30%-ra emelkedett. Magyarországon a lakosság 0,6%-áé (mintegy 52 000 emberé)

a nemzeti jövedelem 20%-a, ez jelentős arány, ha más, gazdagabb európai országokhoz hasonlítjuk. Az állami és a politikai életben is magas rangra emelkedett arisztokraták áldozatul estek a trianoni szerződésnek: a miniszterelnök, gróf Bethlen István az egyik legjelentősebb erdélyi történelmi család sarja; az Esterházyak burgenlandi birtokaik egy részét elvesztették, de így is 99 falu urai maradtak; gróf Apponyi Albertet, a Főrendiház doyenjét szlovákiai birtokai elvesztéséért az állam azzal kártalanította, hogy visszavásárolt földeket, majd neki ajándékozta, tiszteletadásul a közvetítő szerepért, amelyet a békekonzferencián vállalt.⁷ A nagybirtokok egyharmadát zsidók hasznosítják: jószágigazgatók, nagykereskedők, az élelmiszeripar fellendítői – ez az egyik legjövödelmezőbb ágazat (malomipar, dohány, szeszgyárak). Az arisztokrácia ebben a világban – az egyes vidékeken uralkodó nyomor és a mezőgazdasági proletariátus siralmas életkörülményei ellenére (vagy éppen emiatt) – megmarad vonatkoztatási pontnak még akkor is, ha az 1920-as évek – Nagyatádi Szabó István nevével jelzett – földreformja valamelyest módosított a birtokmegoszláson, pár hold földhöz juttatva mintegy háromszázezer föld nélküli vagy törpebirtokos szegényparasztot. A Horthy-korszak egyik fontos szellemi mozzanata, hogy a népi írók, szociográfusok csoportja érdeklődéssel fordul a vidék felé. 1941-ben az aktív keresők 48,7%-át a mezőgazdaság foglalkoztatja, Magyarország ezzel ugyanarra a szintre kerül, mint Lengyelország, Spanyolország, Olaszország vagy Portugália, az utóbbi bizonyos vonásaiban hasonlít is rá, a nemesség ott is túlságosan felülreprezentált.

A felső középosztályt 12 000 kisebb földbirtokos család alkotja, tagjaik általában a kisenemességből, főtisztviselőkből és tisztekből kerülnek ki. Osztályuk jelentéktelen gazdasági súlya már régen arra vezette ezeket az embereket, hogy adminisztratív állásokat vállaljanak a megyékben és a hadseregben, ami jelentős pozíciót biztosít nekik az országban, sőt már a kormányzati politikában is számolni kell velük. Ezek „a bocskoros nemesek” a XIX. században nem vették ki részüket az ország gazdasági fejlődéséből, mert nem volt tőkéjük, és főleg mert hiányzott belőlük a vállalkozó szellem. Nagyrészt az alföldi településeken élnek, és a magyar nemesség *dzsentrinek* nevezett, sajátos kategóriáját alkotják. A két háború között a politikusok nagy része ebből a javaitól részlegesen megfosztott rétegből kerül ki. Féltékenyek a nagytőkére, fanatikus hazafiak, erősen frusztráltak Trianon miatt – ők lesznek az antiszemitizmus, valamint az Olaszországhoz és Németországhoz közeledés fő támogatói.

A középosztály másik része viszont alapvetően urbánus, a leggyakrabban zsidó vagy német. Aranykora elmúlt, de szerepe továbbra sem elhanyagolható ezekben az években. Képviselői ott vannak a gazdasági életben – iparosok, bankárok, kereskedők –, továbbá ők alkotják a szellemi és művészeti

élet, valamint a szabadfoglalkozások elitjét. A liberális politikai hagyományt követik, gyakran mégis az új rendszert támogatják, szélsőséges kisiklásait azonban erősen helytelenítik. Közvetlenül alattuk helyezkedik el a kispolgárság, amelynek képviselői részben a közepes méretű városok kiskereskedői és iparosai – ők is nagy arányban zsidók –, alacsonyabb rangú tisztviselők és katonák, valamint az összes felekezet alsópapsága. Az értelmiség három kategóriába sorolható: a felső réteghez tartoznak az orvosok, az egyetemi oktatók, a művészek és az írók; a középsőhöz a középiskolai tanárok és az újságírók, és végül a harmadik, legalacsonyabb osztályhoz a tanítók vagy a többé-kevésbé sikertelen, gyakran erdélyi származású írók, az antiszemita és revansista tézisek fő hordozói.

A talapzaton, legalul ott a városi és vidéki proletariátus. Az előbbieket körülbelül egymillióan vannak, főként budapesti nagyüzemek és néhány bányászati központ munkásai. A vidéki proletariátust közel 800 000-es tömeg képviseli, mezőgazdasági munkások és a nyomor szélén tengődő, föld nélküli parasztok. A vidéki világ nagy- (50 000 család), valamint kis- és középbirtokosokra (500 000 család) osztható, némelyiküknek csak néhány holdnyi földje van. Az utóbbiak társadalmi felemelkedési lehetősége gyakorlatilag nulla, a mobilitás sem ugyanaz, mint a XIX. század végén volt, már csak azért sem, mert a válság hamarosan érezteti hatását.

Magyarország gazdasági helyzete különösen bizonytalan az első világháború után: az ország elvesztette ipari központjainak nagy részét, ezek az utódállamokhoz kerültek, azokkal pedig olyan a kapcsolat, hogy Magyarországnak nincs lehetősége gazdasági csere kiépítésére. A közgazdászok és a kereskedelmi jog szakértői csak azt állapíthatják meg, hogy megszakadtak a volt Habsburg Birodalom országai közötti hagyományos kapcsolatok (Duna, vasút). Németország és kisebb mértékben Ausztria az egyetlen, amellyel igazi cserekapcsolatok léteznek. Az ipari hálózat és a pénzügyi intézményrendszer újjáépítése protekcionizmussal jár együtt az 1920-as évek elején. A nagytőke szerepe és hatása ebben az időszakban alapvetően fontos, ugyanakkor paradox, mert a bankárok és nagyiparosok többsége zsidó.

Az állam pénzügyi helyzete az 1920-as évek közepén stabilizálódik, köszönhetően a külföldi, nevezetesen brit és francia segítségnek. A kormány ösztönzi az ipar újraindítását és a pénzügyi csoportok fellendítését olyan vállalkozások és bankok közvetítésével, amelyeknek privilegizált partnere. Az 1920-as évek végétől a magyar ipari termelés eléri, majd túlszárnyalja az 1913-as szintet, az európai átlagnak azonban alatta marad. Az eredmények a könnyűiparban és az élelmiszeriparban a legjobbak. Új iparágak jelennek meg, a régieket korszerűsítik. Az alumíniumipart német segítséggel indítják el, az energiatermelés jelentősen fejlődik. A legnagyobb fellendülés a vegyiparban

és a gyógyszeriparban következik be, és az elektrotechnika is figyelemre méltó lendületet kap. A hagyományos iparágak (elektromosáram-termelés, kohászat, vegyi- és textilipar) folyamatosan fejlődnek. A fa-, a papír- és ruhaipar gyorsan eléri a háború előtti szintet. A textilipar az egyik fő foglalkoztató lesz Budapesten, átveszi a malomipar korábbi szerepét. A magyar export többségét továbbra is mezőgazdasági termékek adják, a malomipar és a cukorgyárak. A vállalkozók az új technológiákba, a mezőgazdasági gépek és autók gyártásába fektetnek be. A Csepel-sziget igazi ipari központtá válik, amely az export felé fordul. A nehézipar mellett új textilüzemek és könnyűipari létesítmények bukkannak fel. A szabadkikötő új adu ász a sziget fejlődéséhez (infrastruktúrájának egy részét egyébként a francia Schneider – Le Creusot építette ki). Pest déli részén tovább fejlődnek a hagyományos iparágak, számos új textilüzem létesül. A külvárosok is egyre több vállalkozást fogadnak. Az 1938-as törvény hatására, amely újraindítja a fegyvergyártást, Budapestből iparváros lesz, az ország munkásainak több mint a fele ott dolgozik. Mint az első világháború előtt, most is a Weiss Manfréd-üzemek szállítják a magyar hadseregnek szánt felszerelés nagy részét: a szektorban 1938-tól ez a vállalkozás realizálja a termelés egyharmadát, járműveket, felszereléseket, majd alkatrészeket gyárt a katonai repülés számára.

A magyar ipari termelés a jó eredmények ellenére még mindig nagymértékben függ a kisebb gyáaktól. Az ország elsősorban a mezőgazdaságra épít; bevezetnek ugyan korszerű intenzív termelési módszereket, amelyek lehetővé teszik a hozamok növelését, a tőke- és hitelhiány azonban kegyetlenül érezhető. Az agrárreform hiánya fékezi a vidék fejlődését. Az ipari termelés aránya a nemzeti jövedelemben nagyon kicsi és nagyon lassan emelkedik. Tegyük hozzá, hogy az 1920 elején javulásnak indult helyzet a válság hatására hamarosan megint romlik.

A gazdasági világválság 1930–1931-ben éri el Magyarországot, de itt kevésbé hat, mint más európai országokban, mert a mezőgazdaság lehetővé teszi, hogy új exportpiacokat teremtsenek. Keményen érinti azonban az élelmiszeripart és a gépgyártást: 1932-ben a termelés 40–80%-kal esik vissza minden ágazatban, az ipar harnadannyi munkást foglalkoztat, mint 1928-ban. A válság komolyan megrendíti a középosztályt, az értelmiség számos képviselője elveszti állását. A tömeges munkanélküliség erősíti a szakszervezetek harcosságát, és fokozódik a kommunisták aktivitása is. A kommunista párt, noha illegális, sok fiatal értelmiségit csábít.

Szekfü Gyula konzervatív történész „neobarokknak” nevezte a Horthy-rendszert. A hivatalos ideológia a nemesség hagyományos életmódját helyezi előtérbe, és arra törekszik, hogy visszatérjen a kiegyezés korabeli alapító

nemzedék erkölcsi értékeihez, reformizmusukat és főleg a liberalizmust viszont félreteszik. A Trianon-mártírológia dicsőíti a hazafiságot és a keresztény gyökereket. Ennek az identitásépítésnek Szent István király a főalakja. Bethlen István, aki 1931-ig az ország élén marad, megerősíti a rendszert. Egyes politikusként a hatalom magas rendű felfogása hatja át ezt az államférfit. 1923 után sikerül megszabadulni a majdani nagy kormányzópart jobb-szárnyától. Ezek az ellenforradalmi mozgalomból előbújt emberek nyíltan antiszemiták, hamarosan a fasiszmus felé hajlanak, és közülük néhányan később a nyilaskeresztesek között jelennek meg. Bethlen konzervatív politikát folytat, ami sok szempontból emlékeztet az 1918 előtti időre, bevezeti a betegség- és nyugdíjbiztosítást, ennek azonban csak a munkások a haszonélvezői, a mezőgazdasági proletariátus nem. A közoktatást és a kultúrát teszi meg egyik prioritásának, ambiciózus iskolaépítő programja nyilvánvaló propagandacélokat szolgál, de ennek a kezdeményezője, Klebelsberg Kunó vallás- és közoktatásügyi miniszter (1922–1931) jelentős életművet hoz létre a magyar kultúra jövője szempontjából. Pécsen és Szegeden helyezi el a pozsonyi és a kolozsvári egyetemet, magyar kulturális intézeteket nyit külföldön; utódjával, a történész Hóman Bálinttal (1885–1951) ő a rendszer egyik nagy személyisége. Klebelsberg megérti, hogy Magyarország súlyos identitásválságot él át, és az új rendszer egyik céljául a nemzeti tudat helyreállítását tűzi ki. „Művelt és prosperáló nemzet akarunk lenni” – mondja 1928-ban. Ez a törekvés az iskoláskorú ifjúság képzése, valamint a magyar kultúra arculatának külföldi erősítése révén valósul meg. Míg Bethlen fokozatosan a külpolitika margójára szorítja a revizionizmust, a kulturális politika átveszi a stafétabotot, hogy visszaszerezze Magyarország jó hírét. Klebelsberg több írásában meghatározza azt, amit később neonacionalizmusnak⁸ fognak nevezni. Ez a koncepció része a konzervatív reformizmus eszköztárának. Elméletét többek között Szekfű Gyula dolgozta ki a Horthy-korszak politikai gondolkodását megalapozó, 1920-ban megjelent könyvében, a *Három nemzedékben*, ezt egészítette ki 1934-ben az *És ami utána következett* című résszel. Az elsőben Szekfű gróf Széchenyi István szellemi örökségét emeli ki Kossuth radikalizmusával szemben. A megkezdett reformok egyszerre gazdasági természetűek – hogy lehetővé tegyék a középosztály anyagi fellendülését –, valamint szociális és kulturális rendűek. Szekfű a reformkor kezdetétől, Széchenyitől és az első liberális nemzedéktől Trianonig terjedő száz év – három emberöltő – történetét folyamatos hanyatlásként látja, amely a XIX. század végén felgyorsul, s majd az 1918 utáni szükségszerű „katasztrófában” éri el végpontját. Az 1934-es folytatásban mérleget készít Bethlen évciről, bírálja a kormányt, a reformista merészség hiányát rója fel neki. Ennyiben a korporatista irányhoz közeledik, amelyet akkor Gömbös testesít meg.

Vitézi bál 1934 februárjában; balról József főherceg, Horthy, Gömbös Gyula és Horthyné

A Szabadelvű Párt újjáalakult, de hitelét veszítette. A rendszer azon alapul, hogy elutasítja a kiegyezést követő évtizedekben hatalmon lévő nemzedékek politikáját. Horthy maga is folyton Tisza István emlékét idézi, a családja erősen kötődött hozzá. A „kuruc” irányt viszont Gömbös hívei veszik át. A Bethlen-korszak (1921–1931) politikai spektruma négy nagy vonal körül rajzolódik ki: a kormánypárt, a legitimisták, a liberálisok és a szociáldemokraták körül. Az 1930-as évek fordulóján megjelenik a korporatizmus, és megjelennek a fasisztoid mozgalmak.

Az 1926-os választások végleg eltávolítják a baloldalt a hatalomból, bár ellenzékként megmarad, és a sajtó, valamint szociáldemokrata képviselők közvetítésével nyilatkozik meg. A kommunista párt illegalitásba kényszerül, az 1920 és 1924 közötti megtorlás gyakorlatilag megsemmisítette. A kormány bevezette ugyan a „sajtóvétség” fogalmát, de a gyakorlatban rengeteg az újság, és a cenzúrát eltörölték. Egyes kommunista aktivisták kiszabadulnak a börtönből, sokaknak sikerül emigrálni, főleg Németországba és a Szovjetunióba. A párt Moszkvában fejt ki igazi tevékenységét az 1920-as évek végén, Kun Béla marad a vezetője. Magyarországi fedőszerve, a Magyar Szocialista Munkáspárt nem indíthat jelölteket a választásokon, de megjelentet néhány időszaki kiadványt, és együttműködik a szociáldemokraták-

kal. A hatóságokat azonban nem sikerül megtévesztenie, kriptokommunista szervezetnek tartják. 1927-ben fokozatosan be kell szüntetnie tevékenységét, a perek és a letartóztatások megbénítják. A kommunisták a Szociáldemokrata Pártban rejtőznek el, cselekvésük szakszervezeti ügyekre korlátozódik. Az 1930–1931-es válság teszi lehetővé, hogy újra agitáljanak a munkanélküliek és mezőgazdasági munkások között. Az egyik mezőgazdasági munkásegylet majdnem négyezer tagot számlált 1932-ben. A kommunisták gyakran szerveznek sztrájkokat és tüntetéseket. A stratégiai cél azonban változatlan: a tanácsköztársaság visszaállítása. Ez a követelés nem tesz lehetővé semmiféle akcióegységet a szociáldemokratákkal, akik ragaszkodnak a törvényes léthez, hogy továbbra is támogassa őket a sajtó, és legyenek képviselőik a Parlamentben. A válságból végül ők húznak hasznot, nő az általuk felügyelt szakszervezetek létszáma. Ezekben az években a kommunisták továbbra is az elhatárolódás politikája mellett maradnak, „szociálfasisztának” minősítik a szociáldemokratákat. Az 1930-as években fordulat következik be a megtorlásban, az áldozatok a kommunisták. A légkör feszültté válik, az 1931. szeptemberi biatorbágyi robbantásos merénylet miatt bevezetik a statáriumot. A hatóságok addig is üldözték a kommunista aktivistákat, de egyetlen halálos ítéletet sem mondtak ki több mint tíz éve. A kommunista vezetők elleni nagy perben kettőt – Fürst Sándort és Sallai Imrét – halálra ítélnék és ki is végeznek 1932 júliusában. Ettől kezdve a párt állandó válságban van, amit tovább mélyítenek a vezetői ellen indított moszkvai perek, majdnem mindnyájukat likvidálják, köztük Kun Bélát is.

A Gömbös-kormány (1932–1936) jobbra tolódik, a többit megteszik a nemzetközi viszonyok. Megerősödik a sajtófelügyelet. A rendszer az 1920-as évek elejétől osztályozta az újságokat irányzatuk szerint: *Az Ést* és a *Magyarország* „zsidó, nemzetellenes, mindenképpen üldözendő”. A *Pesti Napló*, a *8 Órai Újság* „részben destruktív, szabadkőműves irányú”. A *világot* nem sokkal később betiltják, mert a szabadkőművesség hivatalos orgánumának tartják. A *Nap* „destruktív, zsidó, nagyon veszélyes”, ez az ítélet vonatkozik *Az Újságra* is. A *Pester Lloyd*ot és a *Neues Pester Journal*t, a két nagy német nyelvű lapot, amelynek teljes vagy majdnem teljes szerkesztőségi csapata zsidókból áll, „liberálisnak és zsidónak” minősítik. Végül a *Pesti Hírlap* az „elég objektív, de végül is zsidó”, jellemzést kapja. Egyedül a *Budapesti Hírlap*ot nem bélyegzik meg, mert „nemzeti szellemű, de részben liberális” vonalú.” A „destruktív” vagy „részben problematikusnak” ítélt újságok példányszáma még az 1920-as évek végén is meghaladja a kormányssajtóét. Az ellenzék lapjait összesen 218 000 példányban adják ki, szemben a 100 000-nél kisebb példányszámot kitevő kormányhoz közeli lapokkal. *Az Ést* politikai hatását tekintve mindig az ország első napilapja, példányszámát csak a *Friss*

Újság haladja meg, amely viszont nem véleményformáló. A kormánypárt igyekszik megsokszorozni a neki kedvező orgánumok számát, 1930-ban 113 újságról lehet elmondani, hogy a kormányvonalat követi, köztük 11 budapesti, ezekhez tegyük még hozzá a 48 kormányhoz közeli orgánumot, közülük 9 fővárosi. A liberális és demokrata sajtót 23 lap képviseli, köztük 10 budapesti; a szociáldemokratáknak is sikerül kiadniuk három újságot. A kormány fasiszták elleni harca eredménnyel jár, 1930-ra egyetlen kifejezési eszközük sincs a sajtóban.¹⁰

A legitimisták a két sikertelen restaurációs kísérlet óta szintén ellenzékben vannak. Az arisztokrata elit éppúgy, mint a pénzügyi és ipari nagypolgárság, továbbra is csak szerény szerepet játszik a politikában, a parlamenti élet egyáltalán nem érdekli – kivéve néhány történelmileg nagyon elkötelezett családot, mint a Károlyi, Apponyi, Teleki, Bethlen grófokat, akik több miniszterelnököt és minisztert adnak a kormányzónak, és megpróbálják befolyásolni politikáját parlamenti tevékenységükkel. Az arisztokrácia fő politikai fóruma a felsőház, amelyben jelen vannak az ipari és pénzügyi világ legfontosabb szakmai egyesületei: a Gyáriparosok Országos Szövetsége, az Országos Magyar Gazdasági Egyesület, az Országos Orvosszövetség, az összes elismert felekezet egyházi méltóságai (két katolikus érsek, katolikus, protestáns, ortodox, unitus püspökök és a két főrabbi). 1943-ban, amikor a legtöbb tagja volt (364), a felsőházban az arisztokraták aránya 17,9%.¹¹ Társadalmi és szakmai profiljának alakulása 1927 és 1942 között a nagybirtokok folyamatos fennmaradását, a gazdasági elit növekvő jelentőségét mutatja, noha 1942-től a kizárt zsidók (csak a neológ főrabbi marad) helyére másokat kell felvenni. Eltávolításuk paradox módon a nagybirtokosok súlyát erősíti, továbbra is ők képviselik a többséget a papokkal és a hivatalnokokkal.

A változás abban is kifejeződik, hogy jelentősen nő a hivatalnokok száma, akik nagy többségükben a kismemességhez tartoznak. Már az előző időszakban megszereznek közszolgálati posztokat, ők a két háború közötti rendszer fő haszonélvezői. A miniszterelnökök és miniszterek többsége ettől kezdve ebből a kategóriából kerül ki, pénzügyi helyzetük különböző, közülük toborozzák az erősebben tekintélyuralmi, ha nem is fasiszta rend híveit. A korszak tizenhárom kormányában csak tizenöt arisztokratának volt miniszteri posztja – egyeseknek többször is. A Minisztertanács elnöke, Gömbös Gyula testesíti meg a „kisember” lassú, de ellenállhatatlan felemelkedését, a kisembert, aki követeli részét a hatalomból, és éppannyira támadja a zsidó kapitalistákat, mint az arisztokratákat, akiket azzal vádol, hogy elárulták a nemzeti értékeket. Jászi Oszkár úgy mutatja be őt, mint a *condottiere* megszemélyesítőjét, aki úgy tesz szert hatalomra, hogy kardját a hatalmasok szolgálatába állítja.¹²

Az arisztokrácia és a nagybirtokosok összefonódnak a legitimizmusban, bár itt vannak attitűdbeli különbségek: a konformisták kiegyeznek a rendszerrel, és különálló csoportot alkotva belépnek a kormánypártba, a Bethlen által létrehozott Egységes Pártba. A többiek inkább nem csatlakoznak egyik párthoz sem. Bent maradnak a parlamentben, köszönhetően helyi meggyökerezettségüknek, amely biztosítja számukra, hogy rendszeresen részt vegyenek a választáson, az egyes szavazások alkalmával verődnek csoportokba. Az egyetlen párt, amelyben néhány arisztokratát is találunk, a Keresztény Gazdasági és Szociális Párt. Több keresztényszociális irányzat egyesülésével alakult meg, vezetője 1927-ben a legitimista gróf Zichy János lett.¹³ Az 1927–1931-es ciklusban harminchárom képviselő közül négy gróf ebben a pártban.¹⁴ A parlamentben azonban továbbra is a nagybirtokos arisztokraták és nemesek alkotják a legnépesebb kategóriát. Az 1927–1931-es, majd az 1931–1935-ös ciklusban a kormánypártban százhetven képviselő közül tizennégy, majd tizenegy arisztokratát számolhatunk össze, ez az arány nagyjából megmarad egészen 1939-ig, a rendszerben megtartott utolsó választásig. A nagybirtokosok a királysághoz való visszatérést támogatják, azt kívánják, hogy a két kamara válasszon uralkodót az egyik hercegi vagy grófi családból, sőt akár a Habsburg-ház nádori ágából (amit a békeszerződések elméletileg tiltanak). Ők a politikai örökösei vagy olykor maguk is választott képviselői a Függetlenségi Pártnak, amely az 1918 előtt Magyarország szuverenitásáért küzdött. Szemben állnak a legitimistákkal, akik, amint a nevük mutatja, hajlanak az 1918 előtt uralkodó dinasztia visszatérésére. Ez a két irány tehát a kurucok és labancok közötti küzdelem történeti folytonosságába illeszkedik, az alkotmányos időszakban ez a küzdelem negyvennyolcasok és hatvanhetesek között zajlott. Bethlen 1922-ben indítványozza, hogy vessenek már véget ennek a dichotómiának, az mégis megmarad, és 1848-as hősök alakjában ölt testet: gróf Széchenyi Istvánban, aki a Béccsel való megegyezés híve, és a kisnemes Kossuthban, az ellenállás östípusában. A legitimisták a fő ellenfelei a kormányzó és miniszterei külpolitikájának, úgy ítélik meg, hogy az túlságosan engedékeny Németország iránt, és túlságosan eltávolodott Franciaországtól és Nagy-Britanniától.

Kozmopolitizmusuk természetesen oda vezeti az arisztokratákat, hogy támogassák a békeszerződések revíziójának politikáját, ugyanakkor nyitottak legyenek a nyugati demokráciák felé, ami a Berlin–Róma tengely alternatívája lehet. Az arisztokraták többségét riasztja a fasiszta ideológia, úgy tekintenek rá, mint a brutalitás eljövételére, gyűlölködő és közönséges demagógok hatalomra jutására. Inkább Nagy-Britannia felé fordulnak, amelynek imázsa hagyományosan az arisztokratikus referenciák része Magyarországon, valamint Franciaország felé, mert az jelentős erőt képvisel a Duna-medencében a kisantant támogatásának idején. A franciabarát egyesületek és körök, mint

például a budapesti Magyar Franciabarát Klub a független képviselőkön kívül számos legitimistát és volt negyvennyolcast gyűjt egybe. Azon dolgoznak, hogy Magyarország elszakadjon Németországtól, esetleg Habsburg-restaurációval, ami találkozik a legitimisták leghőbb vágyával. Politikailag az összes legitimista franciabarát. A parlamenti ellenzék felszólalásainak szentelt diplomáciai levelezésben vagy a sajtóban tehát mindig ugyanazok a nevek térnek vissza: Pallavicini ögróf, gróf Zichy, Esterházy és Sigray. Louis Mathieu de Vienne bécsi követ – maga is arisztokrata – mindig hangsúlyozza a nemesség Franciaország iránti vonzalmát, Gömbös populista és demagóg rendszere azonban éles ellentétben áll az arisztokráciával, a legjobb esetben felhasználja, de inkább megveti, olasz és német mintát követve. Ezeknek a köröknek a hatása is csökken az 1930-as években, éppúgy, mint a diplomáciai testületé – egyes nagy nevek eltűnnek, a többiek mindinkább tétlenségre kényszerülnek.

A háború utáni Magyarországnak a revizionizmus ad létjogosultságot. A követelés, hogy vizsgálják felül a szerződéseket, és térjenek vissza Szent István országához, ez a küzdelem egyesíti az összes társadalmi osztályt és politikai pártot, beleértve a kommunistákat is. Szent István király a Horthy-rendszer propagandájának kivételezett alakja. A magyar revizionizmus a királyi Magyarország területének integritására épül, csak a horvátok elszakadását fogadják el, mert azt igazolja az államjog és a két királyság perszonáluniója. A többi elvesztett területet Szent István koronájához tartozó országnak, tehát elidegeníthetetlennek tekintik. Magyarország átvette az osztrák birodalom jelszavát: *indivisibiliter ac inseparabiliter*, azaz feloszthatatlanul és elválaszthatatlanul. A magyar revizionizmus főként Romániára irányul, mert Erdélyt a magyar identitás lényegi elemének tekintik, valamint Csehszlovákiára, hogy legalább Szlovákia déli, csaknem tisztán magyar lakta részét visszaszerezzék. Magyarország csatlakozik a békekonferencia frusztráltjainak táborához Mussolini Olaszországával, a Duce azonban nemcsak Szlovéniára és Dalmáciára vetett szemet, hanem balkáni ambíciói is vannak. Németország ettől kezdve a potenciális támogatót játssza a revizionista hadjáratban. Horthy számítása hosszú távon katasztrofálisnak bizonyul: a bécsi döntésekért cserébe, amelyek visszaadják Szlovákia déli részét és Észak-Erdélyt, Magyarország 1941-ben belép a háborúba Németország oldalán. A revizionizmus megmérgezte Magyarország kapcsolatait a szomszédjaival és a nyugatiakkal, és teret engedett az áldozat-retorikának, ez azonban más volt, mint az előző századbeli, amikor a királyság, ha ténylegesen idegen uralom alatt volt is, legalább egyben maradt. A vereség és a megcsonkítás után már nem lehet Ausztriát vádolni, az országon belül kell felelősöket találni. Vádolják tehát az egyhangúan bírált kiegyezés nyomán létrejött liberális kormányokat, a kom-

munistákat és a zsidókat, egymás szövetségeseinek és a nemzeti közösségtől lényegileg idegennek tartják őket, noha a régióban a zsidók asszimilálódtak a legjobban. A revizionizmus széles körű egyetértésnek örvend, egyszerre szolgál idegen politikai célokat és belső használatra szánt, bezárkózásra buzdító, szűk látókörű nacionalista diskurzust.

Emlékeztetnünk kell rá, hogy a revizionista mozgalmat és propagandáját még a Horthy-rendszer bevezetése előtt szervezték meg. Károlyi Mihály kormánya idején, 1918 novemberében állítják fel az Országos Propaganda Bizottságot. Ekkor készül rajz a „Nem! Nem! Soha!” jelszóval, hangsúlyozandó, hogy a magyarok nem hajlandók elfogadni területük feldarabolását. Számos egyesület is létrejön az ellenforradalom támogatására. Az egyik legfontosabb a Területvédő Liga (teljes nevén: Magyarország Területi Épségének Védelni Ligája). Ezek a csoportok mind kötődnek Gömböshöz, a MOVE-hoz és az Ébredő Magyarok Egyesületéhez. Vegyes együttest alkotnak, amelyben fajelméletek és történelmi fantazmagóriák keverednek. Az amerikai követ, John F. Montgomery megállapítja: „A revizionizmus, amelyet Magyarországon tapasztaltam, inkább sajátos mítosz volt, semmint világos program. Nemzeti katasztrófák éppen úgy pszichológiai eltévelyedésekhez vezetnek, mint nemzeti diadalok. Mindkét esetben a legfőbb tünet, hogy legendák keletkeznek.”¹⁵ A traumát 1921. január 16-án kőbe is vésik: Budapesten, a Szabadság tér (a tér neve utalás 1848-ra) északi részén felavatnak négy szob-

A budapesti Szabadság téri irredenta emlékhely – a háttérben az „Észak” szobor – Carl Lutz 1942-ben készült felvételén.

rot, Sidló Ferenc, Kisfaludi Strobl Zsigmond, Pásztor János, Szentgyörgyi István munkáit. Az allegorikus kompozíciók a négy égtájat ábrázolják, nyugatot (Burgenlandot), délt (Bácskát), keletet (Erdélyt) és északot (Szlovákiát). Azonnal el is nevezik őket „irredenta szobroknak”; a második világháború után, 1945 augusztusában Vas Zoltán polgármester – Horthy majdani életrajzírója – utasítására ledöntötték a szobrokat.

Az elveszített területekről érkező menekültek megsegítésére alakult számos egyesület a revizionizmus megannyi szócsöveként működik. A revizionizmus terjesztésére hivatott központi szervezet felállításában azonban Lord Rothermere (1868–1940) *Justice for Hungary* („Igazságot Magyarországnak!”) kampányának volt döntő szerepe, amelyet 1927 júniusában indított meg a *Daily Mail*-ben. 1927 augusztusában megalakul a Magyar Revíziós Liga, és azonnal mintegy száz bizottságot, 500 helyi csoportot fog össze, majd megyék és városok is csatlakoznak hozzá. Célja az, hogy békésen munkálkodjon a trianoni szerződés revízióján a Nemzetek Szövetsége egyezségkormányának XIX. cikkelye alapján. Elnöke az író Herczeg Ferenc, akinek műveit a kormányzó különösen nagyra becsüli. A liga jelentős támogatást kap az egyik legfontosabb budapesti napilap, a *Pesti Hírlap* főszerkesztőjétől, Légrády Ottótól, aki az ügy szolgálatába állítja lapját; Teleki Pál földrajzi szaktudását adja. A liga lehetővé teszi, hogy egységesítsék a mozgalmat, félreállítja az Ébredő Magyarokat, akik erőszakos és törvénytelen eszközökkel hirdetik a revizionizmust, ideológiájuk ráadásul nyíltan antiszemita és raszista. A zsidók elárulták a magyarokat – harsogják –, és magukat a volt királyság népeinél felsőbbrendűnek állítják be. A kormány 1925-ben betiltja az egyesületet. Ettől kezdve a liga az egyetlen szerv, amelynek engedélyezik a revizionista propaganda terjesztését, hivatalosan azonban mint egyesület jelenik meg, nem mint a kormány boszorkánykonyhája. Kánya Kálmán (1869–1945) külügyminiszter mondja ki: a revizionizmus politikai „esztelesség”, de hozzáteszi, hogy erről nem sikerülne meggyőzni az embereket – vissza kell tehát fogni. Nyilvánvaló egyébként, hogy a revizionizmus a rendszert szolgálja azzal, hogy fenntartja az egyetértés légkörét az országban. Ezért állítja Montgomery követ, hogy a „politikuskoknak kapóra jött a revizionizmus”¹⁶: erősíti a nemzeti egységet, és tagadhatatlanul erősíti Horthy helyzetét, tekintélyét. A propaganda már az elemi iskolában kezdődik, a gyerekek tanítás előtt felmondják a magyar hiszekegyet:

„Hiszek egy Istenben, hiszek egy hazában,
Hiszek az egy isteni örök igazságban,
Hiszek Magyarország feltámadásában. Ámen.”

Az 1920-as évekre zavaros és mindent átfogó propaganda nyomja rá bélyegét, a kormány rendteremtésre irányuló erőfeszítései többször félresiklanak. A rendszer reputációján foltot ejt több gyanús ügy, amelybe volt tisztek is belekeveredtek, és szabotálták a bethleni konszolidáció véghezvitelét. A legnagyobb visszhangot a frankhamisítás váltja ki. A botrány 1925 végén tör ki. A hamisítók azt remélték, hogy hamis francia ezerfrankosokkal finanszírozhatják illegális tevékenységüket. Nagyon gyorsan kiderül, hogy magas rangú szereplői is vannak az ügynek, amelyről a kormány is tudott. Több arisztokrata és egyházi személyiség érintett: Windischgrätz Lajos herceg lépett kapcsolatba Ludendorff és Hitler köreivel, ahonnan gépeket, papírt és mérnököket bocsátottak rendelkezésére. A Teleki vezetésével működő Térképészeti Intézet adta az embereket a bankjeggyártáshoz. Hollandiában letartóztattak egy volt tiszte, aki megpróbálta átváltani a bankjegyek egy részét. A nyomozás gyorsan feltárja, hogy milyen szálak fűzik a hivatalos Magyarországhoz. A hitelvesztés óriási, és megérteti a kormánnyal, hogy diplomatikussabb módszereket kell használnia. A nemzetközi botrány és az 1926 májusában meginduló per miatt Bethlen le akar mondani, ilyen értelmű levelet ír Horthy-nak szeptember 24-én. A kormányzó azonban nem fogadja el lemondását, Bethlen októberben új kormányt alakít.¹⁷

A propaganda módszert változtat, kampányszerűen küldözget postai képeslapokat, különböző publikációkat, egyének tartanak előadásokat. Revizionista bankjegyeket adnak ki, a „revíziós pengőt”, rajta Lord Rothermere képmása, ezzel finanszírozzák a ligát. 1 200 000 ember írja alá a Rothermere-nek köszönetet mondó „hálaíratot”, Horthy büszkén emlékeztet rá *Emlékirataiban*.¹⁸ Rokonszenvező cikkekkel látják el a külföldi újságokat és magyar folyóiratokat, különösen azokat, amelyek olvasói kitelepültek vagy idegenek, például a *Nouvelle Revue de Hongrie*-t. Később a liga megjelenteti saját sorozatát (*Magyar Revíziós Liga Kiadványai*), amelynek számait franciára, angolra, olaszra és németre is lefordítják. Új szakaszba lépnek 1929-ben, amikor a liga átveszi a *Magyar Külpolitika* című folyóirat felügyeletét, gyakorlatilag ez lesz a hivatalos orgánuma a következő években. Nem csak a liga lapja azonban, felsorakoztatja az Interparlamentáris Unió és a Magyar Külügyi Társaság tagjait is. A folyóirat 1931-ben a liga kizárólagos tulajdonába kerül¹⁹. A liga külföldön is közbenjár, közvetlenül. Franciaországban például Honti Ferenc, a *Pesti Hírlap* párizsi tudósítója adja ki a *Les Nouvelles Danubiennes*²⁰ című folyóiratot, amely valójában a liga szócsöve, magyarországi főszerkesztője Szudy Elemér, Bethlen sajtóirodájának volt vezetője. A ligának van irodája Franciaországban, ezt is Honti vezeti, megpróbálja kiadatni a francia sajtóban vagy a saját cikkeit, vagy azokat, amelyeket a revízió francia és magyar hívei írnak. Az együttműködés alkalmat ad arra is, hogy átutazóban

lévő más magyar újságírókat is felkérjen, vagy importálja olyan híres tollú emberek írásait, mint például Bethlen.²¹

Az 1930-as években a pragmatizmus váltja fel a szélsőséges ideológiát, amelynek értelmében az összes elveszített terület feltétel nélküli, teljes visszaadását követelték. A hatóságok tisztában vannak vele, milyen nehézségeket idézne elő a revízió az országon belül akkor, amikor éppen válság sújtja. Nem hagyhatják azonban figyelmen kívül azt az olykor zajos támogatást, amelyet Olaszország, majd Németország nyújt a revizionista programhoz, például az 1936. január 18-án, a Műcsarnokban Horthy jelenlétében megnyitott, az olasz művészetet bemutató kiállításhoz.²² Az olasz sajtó- és propagandaügyi államtitkár, Dino Alfieri olyan revizionista szónoklatra ragadtatja magát, hogy Románia követe, Basil Grigorcea dühében elhagyja a termet. Még az olasz követséget képviselő meghatalmazott követ, Colonna herceg, és az első titkár, Baldoni is zavarba jön ennek láttán.

Olaszországon kívül Nagy-Britannia figyelni rokonszenvvel a magyar követeléseket. Ebben nemcsak Lord Rothermere akciójának hatását láthatjuk, hanem a történelmi hagyományok kifejeződését is: külföldön Anglia az egyik olyan pólus, amelyre a magyarok legelőször tekintenek. Franciaország visszahúzódik, és eleve ellenségesen gondol a közép-európai határok mindennemű módosítására. Az Egyesült Királyság sokkal kevésbé kötelezi el magát a kontinentális Európában, és nem olyan rögeszmés, mint Németország, ha Franciaországról van szó. Arisztokráciája is közelebb áll a magyarországihoz. A magyar arisztokráta többsége, kezdve Bethlennel, meggyőződéses angolbarát. Horthy maga is határozottan Nagy-Britannia-párti. A magyar külpolitikának van tehát egy nagyon világosan kirajzolódó iránya a Londonhoz közeledésre, amitől azt remélik, hogy befolyásolja majd Franciaországot. Érdeklődnek az Egyesült Államok iránt is, szívesen gondolnak rá, hogy az amerikaiak békülékenyebben viselkedtek a párizsi tárgyaláson – de jobban el is szakadtak az európai realitásoktól. Nem akarnak részt venni európai területi vitákban, sem közvetlenül, sem a Nemzetek Szövetségének közvetítésével.

A magyar kormány 1928-tól fokozatosan közeledett Franciaországhoz, főleg azért, hogy sokoldalúbbá tegye külpolitikai orientációit és ellensúlyozza a német, illetve olasz opciókat, de azért is, hogy gazdasági és pénzügyi támogatásokat szerezzen. Ennek egyik lépése a már korábban megkötött, 1925-ös francia–magyar kereskedelmi egyezmény volt.²³ A kapcsolatok eleinte kulturális és gazdasági területre korlátozódnak, Bethlen 1929. júniusi párizsi látogatásának az a célja, hogy francia tőkét vonzzon Magyarországra, és így szegüljön szembe a német befolyással. Bethlen diplomáciája arra irányul,

hogy nyílt opciókat szerezzen Magyarországnak, a végső cél változatlan, a revízió, amely azonban csak úgy valósítható meg, ha megsokszorozzák a lehetőségeket. Bethlen mindenáron véget akar vetni Magyarország elszigeteltségének, és potenciális szövetségeseket keres, akik idővel hozzásegítik a szerződések revíziójához. Többször elmondja, mennyire szeretné, hogy a Duna-medencében újra egyensúlyi helyzetet teremtsen egy olyan szervezet, amely a kisantant ellenpólusa lenne. De ő csak akkor érdekli Franciaországot, ha tartózkodónak mutatkozik a német–osztrák vámunióval szemben, amit a Quai d’Orsay ellenállásként értelmezne, és ha azt látják, hogy őszintén harcol Németország régióbeli gazdasági uralma ellen.²⁴ Franciaország egyelőre nem tervezi, hogy nyíltabban a magyar oldalra álljon, megelégszik azzal, hogy hitelt nyújt Magyarországnak. Az 1931 nyarán odaitélt kölcsön egyébként már egy újabbat, jelentősebbet jelzett előre, annak őszre kellett megérkeznie, hogy némi levegőhöz juttassa a magyar gazdaságot. Úgy tűnik, diplomáciai téren Magyarország készen áll rá, hogy félretegye követeléseit a dunai térség egyensúlyának érdekében. Ilyen viszonyok között terjeszti elő tervét André Tardieu francia miniszterelnök és külügyminiszter.²⁵ A terv rendelkezései számos ponton találkoznak magyar szakértők, különösen Hantos Elemér nézeteivel. Hantos annak a híve, hogy a dunai zóna államai adjanak egymásnak kereskedelmi és vámtarifa-kedvezményeket.²⁶ A Quai d’Orsay ismeri Hantos eszméit a műveiből és a közép-európai fővárosokba kinevezett diplomaták jelentéseiből, a magyar közgazdász ugyanis számos előadást tartott Európa-szerte. Ennek bizonyítékát láthatjuk abban, hogy Franciaország felhagy a „dunai konföderáció” kifejezéssel, amelyet Bécsben éppúgy elfogadhatatlannak tartanak, mint Budapesten.

Nem sokkal azelőtt, hogy André Tardieu megérkezett a külügyminisztériumba, elődje, Pierre Laval 1932. február 11-én jegyzéket állított össze. Ellentétben más forrásokkal, amelyek az ausztriai helyzetet tartják a legaggasztóbbnak, ebben Magyarországra irányul különös figyelem. A jegyzék riasztó állapotokról számol be, majd a válság megoldására is javaslatokat tesz: „Ez a csoportosulás–módozat, amely elsősorban a volt osztrák–magyar birodalom részeire terjed ki, amelyeknek a gazdaságai kiegészítik egymást, megvan az az előnye, hogy gyakorlati szükségszerűségekre válaszol, és nem törődik politikai megfontolásokkal. [...] Magyar részről, ha eltekintünk a még nem nagyon befolyásos ellenzékétől, a hivatalos körök álláspontja az, hogy minden gazdasági közeledést alá kell rendelni a trianoni szerződés revíziójának. Ebben az esetben van indok rá, hogy minden megegyezésről lemondassák a csehszlovák kormányt, amelynek már számolnia kell a földművelők és az iparosok egyéni érdekeivel. Bizonyára nekik is volt közük azokhoz a motívumokhoz, amelyek addig késleltették a Prága és Budapest közötti

kereskedelmi tárgyalások befejezését, míg a francia kormány azon igyekezett, hogy felgyorsítsa ezeket a tárgyalásokat, amennyire lehet.”²⁷ A Tardieu-terv nyilvánosságra hozatala után Magyarország Franciaország különös figyelmében részesül, még akkor is, ha konkrétan a Nemzetek Szövetségének pénzügyi bizottsága és a britek foglalnak állást mellette egyértelműbben. A Tardieu-terv lehetőséget kínál Magyarországnak arra, hogy tisztázza bizonyos pozícióit, a vezetői viselkedésére jellemző bizonytalankodáson azonban nem segít.²⁸ Némi gyanakvást leszámítva a Tardieu-tervet viszonylag jól fogadják Magyarországon. Egyes szakértők, köztük Hantos azonban úgy gondolják, hogy a terv mögött Tardieu mesterkedéséről lehet szó az 1932. májusi választások előtt.²⁹ Kormánykörökben azonban a reagálások elég őszinte csatlakozási szándékot tükröznek. A dunai országok gazdasági uniójának hívei élén maga a miniszterelnök, a közismerten franciabarát gróf Károlyi Gyula és külügyminisztere, Walkó Lajos áll. Walkónak sikerül elfogadtatnia ezt a helyzetet a harminckettek konzultatív parlamenti bizottságával, amelynek az a feladata, hogy megvizsgálja és megvitassa a kormány gazdasági és pénzügyi terveit, és amelynek fő gondja továbbra is az, hogy kijuttassa az országot a válságból. A miniszter az 1932. március 23-i parlamenti ülésen felszólalásában kiáll a Tardieu-terv mellett, hangsúlyozza, hogy a francia terv Magyarország gazdaságának három lényeges szintjét érinti: a kereskedelmi kapcsolatokat, az áruforgalmat és a pénzügyeket.³⁰

A magyar kormány arra is felhasználja a Tardieu-tervet, hogy őszinte és végleges támogatást szerezzen Olaszországtól. Az olaszok vonakodása határozottan tetten érhető, amikor Walkó Rómán keresztül utazik Párizsba. Mielőtt elindul, szembesülnie kell azzal, hogy Horthy ellenségesen tekint a Tardieu-tervre, és hogy Bethlen arról próbálta meggyőzni a magyar kormányt, hogy ne fogadja el akármilyen feltételekkel a francia javaslatokat.³¹ Az 1930-as évek elején a magyar külpolitika gyakran kelt olyan benyomást, hogy úgy forog, mint a szélkakas. A helyzet valójában végtelenül egyszerű: Magyarország két megoldhatatlan problémát, a gazdasági válságot és a határok revízióját illetően arra törekszik, hogy a kecske is jóllakjon, és a káposzta is megmaradjon. A Tardieu-terv, amelynek meglenne az az érdeme, hogy kijuttatná az országot a válságból, addig látszik elfogadhatónak számára, amíg intézkedései nem járnak politikai kötelezettségekkel. Másrészt viszont egyedül Olaszország és Németország alkalmas rá, hogy támogassa az országot revizionista hadjáratában; ráadásul Bethlen – tudni kell, hogy 1931. augusztusi távozása után is részben az ő kezében futnak össze a szálak – és a magyar vezetők meg vannak győződve róla, hogy Németország a régió leendő gazdasági nagyhatalma. Magyarországnak nincsenek eszközei arra, hogy meg-

védje a Tardieu-tervet ilyen szövetségesekkel és közvetlen szomszédjával, Ausztriával szemben, az utóbbi azonnal kifejezésre juttatja ellenségeségét a terv iránt.

A politika világa mégis nagyon kedvezően reagál, még a londoni konferencia kiábrándító eredményei után is. Károlyi és Walkó továbbra is hisz abban, hogy a tervnek van esélye rá, hogy végigvigyék. Károlyi 1932. május 14-én beszédet mond a Parlamentben, üdvözli a Tardieu-tervet mint az egyetlen olyan kezdeményezést, amely alkalmas rá, hogy kijuttassa a dunai államokat a stagnálás állapotából. Ez az optimizmus árnyaltabb a magyar iparos és mezőgazdasági körökben, ott kevésbé vannak meggyőződve arról, hogy új piacokat találnak Romániában, Jugoszláviában és Csehszlovákiában, aggódnak a potenciális konkurencia miatt. Bethlen viszont május 5-től úgy látja, hogy a Tardieu-tervet végleg eltemethetik, Tardieu ugyanis elvesztette a választásokat Franciaországban. Több hónapos távollét után újra megjelenik a Parlamentben, a költségvetési vitának szentelt ülésen: „A Tardieu-tervnek nagy érdemei voltak. Úgy vetette fel a problémát, hogy nem lehetett többé megkerülni. A kedvezményezést javasolta, egyesítette a gazdasági és a pénzügyi rekonstrukciót. Abban azonban tévedett, hogy elhanyagolta a bukaresti konferencián megfogalmazott óhajokat, amelyek »a részt vevő államok, nevezetesen Olaszország, Svájc, Németország és Franciaország természetes piacait érintették«. Magyarországnak szüksége volt ezekre a piacokra, amint a csehszlovákiai és osztrák piacokra is. Szolidárisnak elképzelve az öt dunai államot, a terv »a dunai konföderációra hajlott; az előny azonban, amit kínált, egy kicsit sokba kerülhetne.«”³² Ugyanebben az időben a kisan-tant belgrádi konferenciája, amely május 21-én ült össze, szót emel minden közép-európai „újraegyesítési” terv ellen.³³ A baloldali ellenzék és a szélső-jobboldali körök azonban szigorúan bírálják a Tardieu-terv támadóit, és akarnak hinni a jövőjében. Azzal vádolják Bethlent, hogy szabotálta a tervet, Olaszországban titkon fellépett ellene. A kormánykörök is helytelenítik a volt miniszterelnök közbenjárását. Ekkora zendülés láttán Bethlen hamarosan rákényszerül, hogy árnyaltabban nyilatkozzon, fenntartja a lehetőségét annak, hogy esetleg újra foglalkoznak a tervvel, a közvéleménynek viszont ügyesen érzékeny húrokat penget, a szerződések revízióját megteszi előfeltételnek, mielőtt Magyarország bármire elkötelezi magát a dunai régió globális rendezése érdekében.³⁴

A magyar sajtó egésze sokkal kritikusabb a Tardieu-terv iránt, mint a hivatalos körök. 1932. május 4-től az összes nagy napilap kommentálja: a szociáldemokrata sajtó azt kifogásolja, hogy a terv távol tartja Németországot, és Franciaország számára készít elő kiszélesített befolyási zónát Közép-Európában, a Magyarországon és a dunai régióban képviselt nagy francia csoportokat

szem előtt tartva.³⁵ A legtöbb újság, különösen a kormányhoz közeli állítják: ahhoz, hogy Magyarország kijusson a válságból, figyelembe kell vennie az összes elképzelhető megoldást, és azt javasolják mindenkinek, várják meg, amíg konkrét formát ölt a dunai országok közötti gazdasági együttműködés. A *Magyarság*, a katolikus jobboldal orgánuma március 4-i számában elismeri, hogy a terv széles látókörű, intelligens és pozitív vállalkozás, sérelmezi azonban, hogy Franciaország túl sokat akar markolni vele, és azt ajánlja, Magyarország és Ausztria egyesítésével foglalkozzanak, mielőtt szövetséget terveznek a kisantant országaival.³⁶ A magyar lapok közlik a gazdasági és pénzügyi világ szakértőinek cikkeit, ők inkább jóindulattal nyilatkoznak a tervről, ám joggal jelzik, hogy a dunai országok közötti gazdasági együttműködés eszméje nem új, és szinte mindnyájan hivatkoznak Hantos Elemér téziseire. Székely Artúr, a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara titkára nyíltabban foglal állást a Tardieu-tervről a franciabarát *Gazette de Hongrie*-ban: „A Tardieu-tervben nincs semmi kifejezetten új, a vámrendszerek közelítése egymáshoz évek óta napirenden van a közép-európai államokban. Ám szerzőjének politikai helyzete nagy jelentőségűvé teszi, és ha francia részről komoly akciót kívánnak kezdeményezni a közép-európai országok gazdasági nyomorának enyhítésére, magyar részről csak elégedettséggel lehet fogadni ezt a szándékot.”³⁷ Az 1932-es választások után jut el odáig a magyar sajtó, hogy védje a Tardieu-tervet, akkor, amikor úgy tűnik, az már eltemetett. A szociáldemokrata párt lapja, a *Népszava*, amely márciusban imperialista mesterkedéssel vádolta Franciaországot, kiáll a Tardieu-terv mellett, és ostromozza mind a hatalmon lévő pártot, mind Bethlen manővereit. A *Magyarság* kevésbé pesszimista, hinni akar a terv jövőjében még akkor is, ha fő kezdeményezője megbukott a választásokon; elképzelni sem meri, hogy a Nemzetgyűlés színeváltozása fordulatot hozhat Franciaország külpolitikájában, mégis reménykedve gondol arra, hogy egy baloldali kormány esetleg érzékenyebben reagál a szerződés revíziójának kérdésére. Azután, hogy Édouard Herriot megérkezik a Quai d'Orsay-ra, ugyanez az újság megpróbálja meggyőzni olvasóit Franciaország külpolitikájának folyamatosságáról: „Monsieur Herriot a szentimentális hazafi prototípusa. Az ő letisztult patriotizmusa azon az őszinte hiten alapszik, hogy aki Franciaországot védi, az az emberi művelődést védi. Ezért fogja az új kormány folytatni a régi kormány politikáját a leszerelés és a biztonság kérdésében. De ha meg akarja őrizni Ausztriát a Németországba való beolvadástól, tovább kell folytatnia a Tardieu által kezdeményezett dunai politikát. (...) Minden jel arra mutat, hogy Herriot nem száll mereven szembe a német és olasz felfogással, amely a dunai preferenciáknak Németországra és Olaszországra való kiterjesztését kívánja. (...) Azonban amíg Tardieu a dunai államok gazdasági közeledését önálló diplo-

máciai akciónak tekintette, talán azzal a célzattal, hogy ezzel egy Németország háta mögötti szövetségi politika alapjait rakja le, addig Herriot ezt a kérdést a németekkel való teljes egyetértésben óhajtja megoldani, és a német–francia megegyezés egyik pontjának tekinti.”³⁸

Magyarország megtalálhatta volna számítását egy ilyen kombinációban, de a német–francia közeledés nagyon hamar lehetetlenné válik, és a magyar vezetők úgy döntenek, hogy megújítják revizionista követeléseiket, kapcsolataik Franciaországgal ezért elhidegülnek. Az is igaz, hogy a békeszerződésekre vonatkozó legkisebb nyilatkozatot is gyakran a revízió támogatásaként értelmezik. Bethlen 1933-tól a revízió ügyét képviselő utazó nagykövet szerepét ölti magára. Vegyes fogadtatásban részesül, csak a revízió meggyőződéses híveit sikerül újra összegyűjtenie. Amikor visszatér Magyarországra, a kormánysajtó mégis diadalútnak mutatja be vállalkozását, és úgy gondolja, Angliát már megnyerték a revizionizmus ügyének.³⁹ Nagy-britanniai látogatása után Bethlen úgy tervezi, hogy Franciaországba megy, de egyetlen intézmény sem hajlandó fogadni. Beéri tehát a francia követségen tett rendszeres látogatásokkal, és mindig igyekszik meggyőzni Louis de Vienne követet arról, hogy segíteniük kell Magyarországot elvesztett területei visszatérésében, mert ha ez nem történik meg, nem maradna más számára, mint az, hogy végleg Németország oldalára álljon, az pedig így megkapná azt, amit Franciaország annyira meg akar akadályozni, a Duna-medence fölötti hegemoniát. Más partnereket azért keresnek, hogy megsokszorozzák a lehetséges szövetségeket, és azért is, nehogy egy olyan védelmezőhöz kössék magukat, akitől félnek – vagy azért, mert kétszínűnek tartják, vagy azért, mert úgy gondolják, nincs elég hatalma, vagy mindkét okból.

A Gömbös Gyula vezetésével megalakult kormányt az Olaszországhoz fűző kötelékek fenntartása, sőt megerősítése jellemzi és az, hogy vonzódik Németországhoz, de fenntartásokkal és végleges elkötelezettség nélkül. Gömbös, akit gyakran állítanak be Hitler feltétlen csodálójának, valójában Bethlen politikáját folytatja. 1933-tól, amikor Hitler hatalomra jutása után sok megfigyelő úgy gondolja, hogy Magyarország nem sokáig vár arra, hogy szövetséget kössön Németországgal, Horthy és kormánya – épp ellenkezőleg – megpróbál gazdasági vagy kulturális kapcsolatokat, ha nem is szövetségeket teremteni számos országgal. Gömbös 1933. júniusi berlini útja miatt a legrosszabbtól lehet tartani, ám a magyar miniszterelnök csalódottan, gondokba merülve tér vissza, Hitlert nem érdekli egy esetleges német–olasz–osztrák–magyar egyezmény terve. Még azt is állítja, hogy Csehszlovákia lerombolását tervezi, és utána Magyarországnak be kellene érnie azzal, hogy visszakapja korábbi területeit. Kijelenti, hogy Németország nem fogja támogatni a Jugoszláviára és Romániára irányuló magyar revizionizmust, mert ezeket az

országokat Németország saját hatókörébe akarja vonni. A németek egyébként óvakodnak Magyarországtól, félnek attól (joggal), hogy kettős játékot játszik. A Reich kétségkívül legalább annyira nyugtalanítja, mint amennyire csábítja a magyar államférfiakat; ők kedvezően fogadják az olasz intézkedéseket, amelyeknek az a céljuk, hogy összefogják az elszigetelt partnereket: Görögországot, Törökországot és Bulgáriát. Magyarország is azt tervezi, hogy – egyénileg – közeledik a hagyományosan baráti országokhoz, például Lengyelországhoz, és Olaszországgal összhangban segíti a kisantantot, főleg a Jugoszláviát destabilizáló műveleteket, hátszói támaszpontul és logisztikai támaszul szolgálva a horvát függetlenségre törő uszta mozgalomnak.⁴ Érdekes ebből a szempontból, hogy Horthy Jugoszláviáról alkotott személyes véleménye eltér a kormányétól és a diplomáciáétól. *Emlékirataiban* többször felidézi, mennyire sajnálja, hogy soha nem tudott jobb minőségű *modus vivendi*-re jutni a Jugoszláv Királysággal. Horthy különös gyöngédséget táplál a délszlávok iránt, akik parancsnoksága alatt szolgáltak, és tagadhatatlan kulturális rokonságot érez Isztriával, ahol élt. A támogatás, amelyet a magyar kormány adott a horvát szeparatistáknak, bizonyos értelemben válasz erre az óhajra, nem lehet azonban azzal vádolni Horthyt, hogy módszercsen szerbellenes lett volna. Egy esetleges magyar–jugoszláv közeledés viszont biztosan nem tetszett volna Olaszországnak, Magyarországnak pedig nem érdeke, hogy elégedetlenné tegye Rómát, amelytől sokat vár. Kormány- és diplomáciai körökben olykor rettegnek a kormányzó lelkes nekibuzdulásaitól és attól, hogy „bakot lő”, mert szavai gyakran túlmennek azon a vonalon, amelyet a kormány kijelölt. Úgy látszik, ez a viszonylagos kiszámíthatatlanság nem lepte meg Louis de Vienne francia követet, hiszen ő gyakran találkozott a kormányzóval nyilvánosság előtt és magánemberként is. „Nem láttam senkit, aki Horthynál ügyesebben tartana »cercle«-t: egyszerűen megy egyik embertől a másikig, pontosan azt mondja, amit mondania kell, és soha nem tesz olyan benyomást, mint aki »felmondja a leckét«, még akkor sem, ha kényes kérdés, amit szóba hoz, kényes. [...] Szívélyességében ott az az oly értékes és oly ritka udvariasság, amelytől a látogató jól érzi magát, amely elégedetté teszi másokkal és elégedetté önmagával.”⁴¹

Magyarország és a Szovjetunió 1934-ben, Rómában aláírja a hivatalos diplomáciai kapcsolatok felvételéről szóló egyezményt. Ez a nyitás a Szovjetunió felé, amelytől Horthy annyira irtózott, az olaszok műve volt, ők is sokoldalúbbá akarták tenni szövetségeiket, Franciaország is jól fogadta, a franciák mindig jó szemmel néztek mindent, ami a Németországtól való elszakadás irányába mutatható. Ha az év a francia–olasz közeledésnek kedvező légkörben kezdődik is, a magyar kormány halkán kérdéseket fogalmaz

meg arról, vajon hogyan viselkedne majd Mussolini, ha szövetségre lépnének Franciaországgal, a kisantant fő támogatójával. Az olasz vezető ugyan igyekszik megnyugtatni a magyarokat, ők mégis az ő kárukra bekövetkező, hirtelen fordulattól félnek, és ragaszkodnak szabadságuk megőrzéséhez, de aligha vannak meg az eszközeik a független külpolitikához – a szövetségi rendszer és a revizionista ideológia foglyai, az utóbbi pedig a rendszer tartósságának egyetlen biztosítéka. Az olasz külügyi államtitkár, Fulvio Suvich 1934. február 21-i budapesti látogatása idején a Quai d'Orsay Mussolini szándékairól és a magyar szereplők válaszairól puhatolódzik nála. A vita olasz és francia részről is az osztrák problémáról folyik, az olaszok szerint a tervezett megoldások célja nem az, hogy szembeállítsák az olasz–osztrák–magyar blokkot a kisantanttal, hanem az, hogy egy második vitapólust teremtsenek Németországgal szemben. Olaszország ehhez tartja magát, Franciaország pedig kijelenti, hogy készen áll feltétel nélküli támogatásra, ha megóvhatja a saját és a kisantant érdekeit. Az enyhülés magyar részről Khuen-Héderváry Sándor követ és Joseph Paul-Boncour francia külügyminiszter január 17-i, valamint Louis Barthou és Gaston Doumergue február 16-i és március 6-i első megbeszélései után következik be⁴², a fő beszédtema a folyamatban lévő tárgyalás a római jegyzőkönyvekről. Barthou megerősíti, hogy Franciaországnak érdeke a kapcsolatok, mindenekelőtt a gazdasági kapcsolatok normalizálása a Duna-medencében. Az idill azonban csak néhány hónapig tart, 1934. május közepétől az újonnan külügyminiszterré kinevezett Barthou mindent átfogó aktivitása bosszantja a magyar kormányt, úgy tűnik, Barthou főleg azzal törődik, hogy megerősítse a már meglévő kapcsolatokat, többek között a kisantanttal. Franciaország nem tartja annyira sürgősnek a közeledést Olaszországhoz, mert az olyan úton indult el, amely pillanatnyilag kielégíti a francia minisztert. A római jegyzőkönyvekben foglalt egyezmény Mussolini, az osztrák kancellár, Engelbert Dollfuss és Gömbös között akkor elhárítja az *Anschluss* fenyegetését. Khuen-Héderváry Barthou szemére veti, hogy túl sok mindent csinál egyszerre, és gúnyolódik a miniszter Franciaország szövetségesei – főleg a „puhák”: Jugoszlávia és Románia – irányában kifejtett nagyfokú aktivitásán. Azt a következtetést vonja le, hogy Franciaország határozottan a kisantanttal való kapcsolataira helyezi a hangsúlyt, amittől Magyarország eleve nem várhat semmi jót.⁴³ Miközben Magyarország is éppen azon dolgozik, hogy elvarázsolja szövetségeseit, tart Franciaország konkurencijától, különösen Lengyelországgal szemben. Barthou április 23-án elutazott Varsóba, hogy megpróbálja felmelegíteni a lengyel–cseh kapcsolatokat, és biztosítékokat szerezzen a lengyelektől a január 26-i német–lengyel egyezmény aláírása után, ami nagyon nyugtalanította Franciaországot; Magyarország viszont

ugyanakkor ki akarja használni a Varsó és Prága közötti félreértéseket, és maga mellé akarja állítani Lengyelországot.

A meg nem értés franciák és magyarok között Louis Barthou bukaresti látogatása miatt hág majd tetőfokára, és csak az 1934. júliusi osztrák puccs tudja újra összeforrasztani némileg a kötelékeket köztük, mielőtt a marseille-i válság újra komolyan megzavarja a Párizs és Budapest közötti kapcsolatokat. A magyarok Franciaország részéről hirtelen fordulatként és provokációként értelmezik a francia miniszter kolozsvári, majd bukaresti nyilatkozatait. Szerintük történelmi eretnekség arról beszélni, hogy Erdély visszatér a román nemzet kebelébe, az a kijelentés pedig, hogy ez a terület Románia törvényes birtoka, egyenlő a magyar kisebbségi jogok megsértésének igazolásával. A magyarországi francia követ levelet küld Louis Barthounak, és tájékoztatja az incidens mérlegéről, részletesen elmagyarázza a magyarok reagálásának miértjét. Burkoltan szemrehányást tesz a miniszternek nyilatkozatai miatt, de hisz abban, írja, hogy az olasz–osztrák–magyar szövetség mentesíti Magyarországot attól, hogy közeledjen a kisantanthoz, és úgy véli, az *Anschluss* veszélye elhárult.⁴⁴

A Louis de Vienne tiszteletére, távozása alkalmából a miniszterelnöknél rendezett, 1934. október 2-i díszvacsorán Fabinyi Tihamér kereskedelmi miniszter némi változtatással átveszi Bethlen régi érveit: a Róma–Berlin tengely nem elkerülhetetlen, ha Franciaország úgy akarja. Gömbös sem mond mást két nap múlva, parlamenti beszédében. A magyar külpolitika folyamatosságáról beszél, arról, hogy Magyarország mindig is közeledni akart Franciaországhoz, de mintegy biztosítékkul adja azt az óhajt, hogy jobb kapcsolatokat kívánnak teremteni a kisantanttal, anélkül azonban, hogy feladnák Magyarország érdekeit, azaz a békeszerződések revízióját. Gömbös itt is megmutatja, hogy nem képes túllépni a kör négyyszögesítésének dilemmáján. A Horthy-rendszer fő politikai eszköze a revízió és az ideológiai maszlag, amely körülveszi. Ha ezt elhagynák, az azt jelentené, hogy visszavonhatatlanul elítélik az 1920 óta létrejött egész rendszert. Ezért ragaszkodik Gömbös a Franciaország iránti nyitáshoz, mást nem tud kitalálni, és folyamatosan megbélyegzi azokat, akiket „mindenáron franciabarátnak” nevez, ugyanakkor érvényesnek tekint és fenntart más, ígéretesebbnek látszó szövetségeket.⁴⁵

A marseille-i merénylet egy csapásra kompromittálja a Franciaországhoz és a kisantanthoz való közeledést, a magyar kormány több okból is nehéz helyzetbe kerül. Kísérlete arra, hogy enyhülést érjen el, nem csupán annak az akaratnak volt a kifejeződése, hogy kíméljék a magyar érdekeket, ha francia–olasz egyezmény jönne létre: Barthou halála árnyékot vet erre a vállalkozásra. Sándor király halála is gondot okoz, mert senki előtt nem volt titok, hogy Magyarország évek óta támogatja a horvát szeparatistákat. Hogyan

győzzék meg a jugoszlávokat a magyar kormány őszinteségéről? Magyar részről éppúgy, mint francia részről igyekeznek tehát dedramatizálni a helyzetet, még akkor is, ha a magyar lapok, nem sokat törődve a kormány ajánlásaival, nem titkolják Louis Barthou halála miatt érzett elégedettségüket, minthogy nem bocsátották meg romániai nyilatkozatait. Magyarországnak a Nemzetek Szövetsége előtt kell védekeznie, cinkossággal vádolják a marseille-i merényletben. Kánya Kálmán külügyminiszter utazik Genfbe, Eckhardt Tibor képviselő, a Revizionista Liga elnökhelyettese kíséretében.⁴⁶ Indulás előtt Horthy fogadja Eckhardtot. Amikor kikíséri, a kormányzó emlékezteti őt arra, hogy „Magyarország becsülete minden pert túlélte”⁴⁷. Az ügyet a Nemzetek Szövetségének 1934. december 4-i, 83. ülésén tárgyalják. A jugoszláv kormány idézteti Magyarországot a Nemzetek Szövetségének színe elé, de csatlakozik hozzá Csehszlovákia és Románia is, mert a merénylet szervezőit a jankapusztai, időközben felszámolt edzőtáborban szállásolták el. Franciaország felsorakozott szövetségesei mögé, Olaszország, amennyire tudja, támogatja Magyarországot. Ez a támogatás azonban döntő, Mussolini nyomása Anthony Edenre végül eredménnyel jár, december 10-én bizonyítékok hiányában megszüntetik a Magyarország elleni eljárást, Eden szentesíti a döntést, kijelenti, hogy minden állam lehet áldozat, mindegyiknek harcolnia kell a terrorizmus ellen. A magyar kormányt utasítják, hogy indítson nyomozást annak kiderítésére, hogy lehetett-e szó esetleges cinkosságról, aminek az usztasák hasznát látták, a Nemzetek Szövetsége pedig úgy dönt, hogy nemzetközi vizsgálóbizottságot hoz létre, amely harcol a terrorizmus ellen; a bizottságba meghívják Magyarországot és Olaszországot is.

Az Olaszországgal való kapcsolat marad végül a magyar külpolitika alapja. Olaszország számára Magyarország jelenti a kaput Közép-Európába; az ellenforradalom győzelme óta gazdasági és főleg kulturális téren növeli jelenlétét Magyarországon. Noha a magyar kormány tart egy esetleges francia-olasz szövetségtől, minthogy ennek az ő érdekei esnének áldozatul, 1934 óta tartja az olasz irányt, s ez lehetővé teszi Olaszországnak, hogy bevonja az Ausztriával való vitákba, amelyek célja olasz-osztrák-magyar egyezmény létrehozása. Ezért látogat Budapestre Suvich külügyi államtitkár-helyettes 1934. február 21-én, majd Dollfuss kancellár. Az egyezményről szóló jegyzőkönyvek aláírására vonatkozó tárgyalások Rómában zajlanak március 14-től, a záróokmányt is ott írják alá 1934. május 14-én. A három ország megegyezik abban, hogy gazdasági és politikai szerződést köt, miután Magyarország elmagyarázta Berlinben, hogy ebben a gesztusban nincs semmi németellenes. Az Ausztriának adott magyar biztosítékok a Párizsnak szóló érvelés részei, Magyarország így akar bizonyítékokat szolgáltatni a Duna-medencét

illető jóakarataról. Az 1934. júliusi bécsi nemzetiszocialista puccskísérlet után nagyobb szükség van rá, mint valaha, hogy Franciaország határozott hangon szólaljon meg Közép-Európában. Ismét időszerűek a közeledési kísérletek Olaszországhoz. Bethlen és rajta keresztül Vienne francia követ az tanácsolja, figyeljenek Magyarország helyzetére, ha francia–olasz egyezség jönne létre. Józanságra vallana, ha nem rabolnák ki újra Budapestet.

A magyar és olasz revizionisták céljai egybeesnek, a propaganda tehát azon igyekszik, hogy kimutassa, történeti kapcsolatok léteznek a két ország között. Az akkoriban Magyarországról megjelenő olasz kiadványok ezt az örökséget tükrözik. A *Corvina* című folyóirat, a Magyar–Olasz Corvin Mátyás Társaság (Società Ungherese–Italiana Mattia Corvino) orgánuma ennek a retorikának a legfontosabb közvetítője. A társaságot Berzeviczy Albert alapította 1920-ban, a folyóirat Gerevich Tibor és Luigi Zambra irányításával indult 1921-ben.⁴⁸ A történész és politikus Berzeviczy, aki régóta kötődik Olaszországhoz, 1936-ig marad a társaság élén, közben Mussolini csodálója lesz. A társaság jól ismert magyar személyiségeket gyűjt össze, köztük Apponyi Albertet, Klebelsberg Kunót és másokat.⁴⁹ 1921-ben összesen 250 tagja van, mindnyájan az arisztokráciák vagy a nagypolgárság köréből és a budapesti olasz kolóniából kerülnek ki. Nem sokkal később olasz szekció létesül a Gerevich által vezetett Római Magyar Történeti Intézetben.

Hosszú távon a *Corvina* jobban teljesít, mint a Franciaországnak szánt *Nouvelle Revue de Hongrie*. Vinci olasz követ egyébként a francia folyóiratnak akar versenytársat teremteni, amikor havilapként indítja meg a *Corvinát* új, fiatalabb munkatársakkal, akik a fasiszta rezsim odaadó hívei. A szükséges anyagi alapot a magyar Külügyminisztérium szolgáltatja.⁵⁰ Az 1940-ben kezdődő harmadik sorozat bevezetője felidézi az olvasónak a lap két évtizedes történetét és céljait. A folyóirat akkor kapja a *Rassegna italo-ungherese* alcímet, borítóján már nem a holló, a Corvin-embléma, hanem a *fascio* és a Szent András-kereszt látható. Ezekben az években a folyóirat a két ország közös nagy személyiségeinek emlékét ápolja. Van azonban politikai hírovar („*cronaca politica*”) is, ezt sokáig Rodolfo Mosca írja, aki nagyon aktív a kulturális intézetben. Később ezt a publikációt egészíti ki az 1941-től megjelenő *Rassegna d'Ungheria*, amelyet a budapesti Közgazdaság-tudományi Kar társadalompolitikai tanszéke gondoz, főszerkesztője Mosca és Gádi Béla, az Igazságügy-minisztérium tisztviselője, szerkesztőségi titkára egyúttal az Olasz Kulturális Intézet titkára is, Paolo Ruzicska.⁵¹ A *Rassegna* sokkal erősebben politizál, cikkeket közöl az épp megkezdődött háborúról, a zsidótörvényekről és más érzékeny témákról, amelyek a *Corvinából* általában hiányoznak. A *Corvina* – eltekintve a bécsi döntések idejében született néhány revizionista nekibuzdulásától – nem annyira polemikus, mint a francia nyelvű *Revue*.

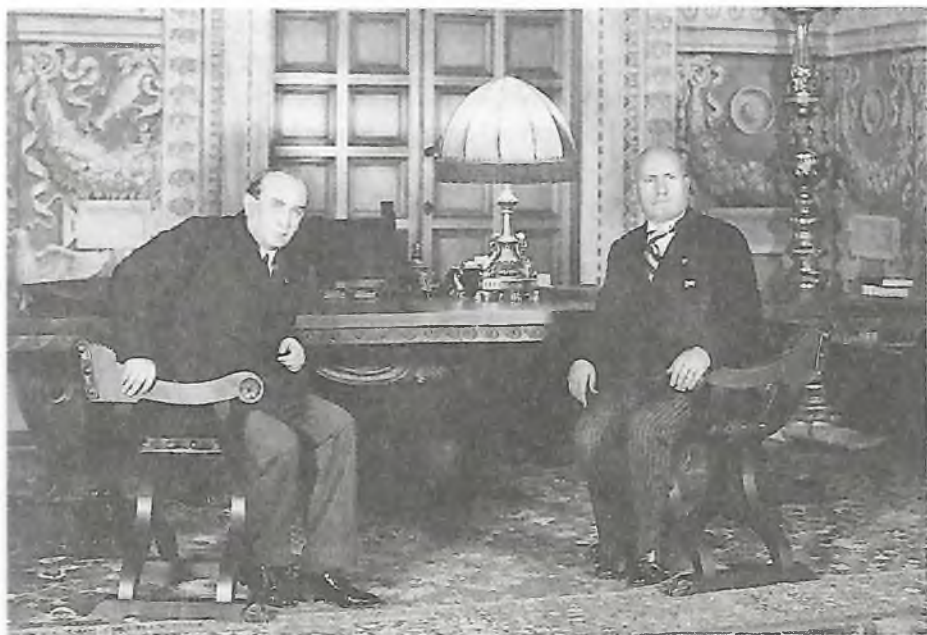
A folyóirat természetesen beszámol a római Accademia di Ungheria tevékenységéről. A budapesti folyóirat és az Olaszországban kiadott más publikációk Róma közép-európai – főleg kelet-közép-európai – törekvéseinek megerősítését segítik. Támogatóan fogadnak minden magyar kezdeményezést. Az *Associazione degli amici dell'Ungheria* a magyar propaganda egyik fő közvetítője Olaszországban. A milánói *Istituto fascista* keretén belül működik (amelynek központja Rómában van), az olasz külügyminisztérium finanszírozza. Elnöke Dino Alfieri sajtó- és propagandaügyi államtitkár, titkára és szervezője Rodolfo Mosca.

A magyarok nagyon korán kiválasztották Olaszországot kulturális intézet alapításának helyszínéül: Bécs és Berlin (1924) után Rómában jön létre *Collegium Hungaricum* 1927-ben.⁵² A római *Accademia* az egész időszakban a legjobban dotált külföldi magyar intézmény, e tekintetben megelőzi a bécsit és a berlinit.⁵³ A római intézetet gróf Klebelsberg Kunó nyitja meg 1927. március 16-án. Olaszul elmondott beszédében hangsúlyozza azt a szándékát, hogy „nagy magyar akadémiát” honosítson meg, amely a magyar–olasz kapcsolatoknak nemcsak a múltja, hanem a jelene és a jövője iránt is érdeklődik, „a fasizmus jótékony forrongásának” viszonyai közepette.⁵⁴ Klebelsberg felvetette a magyar középiskolák tantervébe az olasz nyelvet. Emlékeztet rá, hogy az *Istituto storico ungherese di Roma*, amelyből az *Accademia* eredeztethető, Fraknói Vilmos püspök kezdeményezésére jött létre 1913-ban, és Fraknói a saját villájában helyezte el. A két kormány közötti egyezménynek megfelelően az *Accademia* a Palazzo Falconieriben kap helyet. Ténylegesen csak 1943. június 21-én avatják fel az olasz kulturális miniszter, Alberto Biggini és más olasz, illetve magyar személyiségek, valamint számos követ jelenlétében.⁵⁵ Olasz testvérintézményét Rodolfo Mosca, majd Paolo Calabro vezetésével 1935-ben alapítják meg Budapesten,⁵⁶ ahol a Dante Alighieri Társaságnak már volt helyi bizottsága; ez a társaság a fasiszta ideológia külföldi terjesztésének egyik fő közvetítője, tevékenysége azonban megmarad az intézményen belül. A kulturális intézet magába olvasztja a budapesti bizottságot, majd 1938 végén megszűnik. Az *Istituto Italiano di Cultura* megalapítására az olasz–magyar kulturális egyezmény 1935. február 16-i, római aláírását követően kerül sor: a két aláíró Mussolini és Hóman Bálint vallás- és közoktatásügyi miniszter.⁵⁷ Az egyezmény előírja a két ország közötti egyetemi együttműködés erősítését és az olasz nyelv tanítását Magyarországon. Az olasz intézetnek kirendeltségei nyílnak Pécsen, Debrecenben és Szegeden, Szombathelyen a Corvin Mátyás Társaság helyi szekciója látja el feladatait. Szlovákia egy részének visszaszerzése után Kassán és Ungváron is nyílnak kihelyezett fiókinézetek.⁵⁸ Hasonló egyezményeket írnak alá ugyanabban az időben vagy valamivel később Ausztriával, Lengyelországgal (1934.

október) és Németországgal (1936. május).⁵⁹ Az utóbbi szentesíti a német kultúra hegemoniáját Magyarországon, amit nemcsak a magyarok helytelenítenek, hanem az olaszok is, akik versenyeznek Németországgal.

Az említett három városban Magyarországnak sikerül reprezentatív épületekben elhelyezni intézeteit: Bécsben a Trautson-palotában, a Mária Terézia által alapított volt testőrlaktanyában (ma Igazságügyi Minisztérium), Berlinben az egyetemmel szemben. Amint a kapcsolatok megerősödnek Lengyelországgal, a miniszter közzéteszi tervét, hogy Lengyelországban is magyar intézetet létesít. 1931 májusában meghívják Varsóba, ahol azon dolgozik, hogy ösztöndíjprogramot hozzon létre fiatal magyar és lengyel történészek számára, akik azután a berlini vagy a római intézetben folytathatnák munkájukat. Klebelsberg nem feledkezik meg a politikáról sem, azt tervezi, hogy erősíti Magyarországon a szláv nyelvek tanítását. Szerinte Lengyelországnak kell vezető szerepet játszania a szláv országok között, mert Oroszország „összeomlott”. Hangsúlyozza a két országot összefűző történelmi kötelékeket, és kitér a jelen helyzetre: „Ki tudná jobban megérteni a feldarabolt Magyarország tragikus helyzetét, mint önök, hiszen többször feldarabolták a hazájukat?”⁶⁰

A vezetők megértették, hogy az olasz támogatás nem elég, még az Ausztriával megkötött szövetségen belül sem, mert az 1934. júliusi puccs azt már megrendítette. Az osztrák–olasz tengely nem adja meg az összes szolidaritásbiztosítékot, amelyet Magyarország akar, és láthatólag nincsenek meg az eszközei ahhoz, hogy segítsen megvalósítani a magyarok revizionista törekvéseit. A közeledés Franciaországhoz és azon túl a kisantanthoz kompromittálódott, sőt úgy tűnik, hogy a francia hipotézis végleg messze került. Meg kell tehát változtatni a külpolitika orientációját, ám ellentétben azzal, amit sokan elkerülhetetlennek gondolnak, a magyar kormány nem siet a németek táborába, a lehetőségek azonban beszűkülnek. Kánya egyre többször tesz Hitler-ellenes nyilatkozatot. Úgy látszik, Magyarország elfordul a Reichtől, és ennek az a fő oka, hogy a Reich nem ígér cleget, ráadásul a kormánypárt számos tagja őszintén irtózik attól, hogy a nemzetiszocialistákkal szövetkezzen. Az új orientációhoz elképzelhető partnerek közül Gömbös először Lengyelország felé fordul, Varsóba utazik október 20-án. Ez a látogatás számos kérdést vet fel, de Jules Laroche francia követ lekicsinyli a jelentőségét, a magyarok viszont fontosnak tartják. Maga Horthy is nagyra értékeli a lengyel kapcsolatokat. Magyarország nemcsak a bolsevik veszély, hanem a Csehszlovákia elleni szövetséget is látja Lengyelországban. A két ország közötti történelmi hagyományok megteszik a többi. Franciaország római követe továbbad egy Pacelli bíboros államtitkártól származó információt arról, hogy

Gömbös Gyula és Benito Mussolini 1934 novemberében a római kormányfői hivatalban, a Chigi-palotában tárgyal az olasz–osztrák–magyar együttműködés megerősítéséről

Gömbös szövetséget akar létrehozni Olaszország, Magyarország és Lengyelország között, és ezt a német–lengyel egyezményvel megerősítve Németország patronálja. Ez a katolikus országok megegyezésének a XIX. század óta többször felmerült változata, még akkor is, ha abban az időben inkább lengyel–német–olasz szövetségben akarnak hinni, Ausztriával és Magyarországgal társult partnerként, ami visszatérést jelentene a kisantanttal szemben álló blokk létrehozásának elméletéhez. Nem sokkal később Gömbös valóban elmegy Rómába, de Mussolinival főleg a Franciaországhoz közeledésről tárgyal, Magyarország meg akar bizonyosodni róla, hogy Olaszország részéről ez nem a revízió ügyének feladását jelentené.

A katolikus unió tervét hamar eltemetik, és a budapesti kormány német szövetségesei felé fordul, André François-Poncet követ úgy tudja, hogy Budapest éppen *Kulturpakt* létrehozását akarja javasolni Németországnak, Olaszországnak és Ausztriának, a Magyarország és Lengyelország között már meglévő kulturális együttműködés mintájára, amelynek célja bizottságok létrehozása rendszeres cserékre, kutatásokra és fordításokra. Ennek a megerősítését látják abban, hogy két nap múlva Gömbös a Semmeringen találkozók az osztrák kancellárral, Kurt Schuschnigggal. A megfigyelők végül megállapítják, hogy

Gömbös mindenhova elment, csak Berlinbe nem, amit a magyar politika esetleges fordulatával magyaráznak, erről azonban szó sincs, Gömbös 1934. december 31-én levelet ír Werner von Blombergnek, a Reich hadügyminiszterének, és ezzel új lendületet ad a magyar–német katonai együttműködésnek.

Gömbös halála 1936 őszén súlyos feszültségekkel terhes politikai légkörben következik be. Mussolini etiópiai kalandja épp akkor rendítette meg Közép-Európát, elfordította Magyarországtól Olaszországot, így annak hamarosan nem marad más potenciális szövetségesként, mint Németország. Számos kérdés merül fel ekkor Magyarország politikájának alakulásával kapcsolatban, főleg a belpolitikában.⁶¹ A kormányfő ismételt ígéretei ellenére sem vezették be a titkos szavazást a vidéki körzetekben, Horthy vazallusai láthatólag jól berendezkedtek a hatalom csúcsán, a revizionizmus ügyét nem adhatják fel, mert az a rendszer biztosítója. A demokratáknak tehát nem sok reményük marad, de az új budapesti francia követ, Gaston Maugras úgy gondolja, hogy a helyzet nem annyira dermedt, ahogy országon belül gondolják. Valamennyire hitelesnek tartja Horthyt, szerinte egyedül ő alkalmas rá, hogy megváltoztassa a dolgok menetét. Az új miniszterelnök, Darányi Kálmán „tisztoogatást” hajt végre Gömbös hívei között, ezzel rácáfol a francia diplomata félelmekre, amelyeket még Gömbös halála előtt fogalmazott meg, amikor azt látta, hogy a náciizmus vakbuzgó hívei befolyásra tesznek szert egy legitimitás nélküli parlamentben.⁶²

A képen, amelyet a kommunista történetírás adott róla – amint a régió más országainak rendszeréről is – a Horthy-rezsim nagyon világosan a fasizmussal rokon. Ez a jellemzés azonban nem állja ki a két háború közötti magyar politikai életet uraló struktúrákról és személyiségekről készült vizsgálat próbáját. Két momentum volt döntő a rendszer alakulásában, pontosan azért, mert bennük fejeződött ki annak az elutasítása, ami diktatúrába torkollott volna. Először is, az ellenforradalom, amelynek idején egyesek nyíltan rasszista elméleteket kezdenek gyártani, és arról álmodoznak, hogy kényszerrel fogják talpra állítani az országot. Másodszor, a Gömbös-kormány (1932–1936) ugyan az olasz fasizmustól kölcsönözte programjának (*Nemzeti Munkaterv* bizonyos elemeit, mégis sokkal inkább az osztrák korporatizmus jut eszünkbe róla, abban a változatában, ahogyan azt Engelbert Dollfuss bevezette. Az értékelés az 1960-as években változik meg, akkoriban konzervatív–reakciós⁶³ rendszerről vagy klerikális fasizmusról beszélnek – ez utóbbi elnevezést inkább Ausztriára és Szlovákiára használják.

A magyar történetírás két elemet tart meg a rendszer meghatározására: az arisztokrácia és a vallás súlyát. Az első esetében úgy látszik, hogy az arisz-

tokrácia megőrizte ugyan a birtokait – ez az érvelés fő pontja –, politikai befolyásának nagy részét azonban elvesztette, a legitimista irány összeomlása következtében. A legitimisták csak a háború idején nyerik vissza Horthy kegyeit. A második tényező esetében viszont érdekes, hogy a vallás milyen fontos szerepet játszott a rendszer meghatározásában: ez és a monarchikus rendszer megmaradása védte meg Magyarországot attól, hogy a fasiszták átvegyék a hatalmat. Erre csak 1944. október 15-e, Horthy távozása után nyílik alkalmuk, a német beavatkozás segítségével. Kecsegtető lenne visszajára fordítani a kommunista történetírás érvelését, és úgy mutatni be Horthyt, mint aki biztosítékot jelent arra, hogy a rendszer nem siklik ki a fasiszmus irányába. Azok, akik manapság tömjénczik a kormányzót, pontosan ezt teszik: 1919-ben ő a haza megmentője, és meg is marad ebben a szerepben egészen 1944-ig. Mindenesetre az biztos, hogy személyisége és főként az ellenforradalom köré kiépített aurája lehetővé teszi, hogy olyan befolyást gyakoroljon, amelyet még azok sem tudnak vitatni, akik elutasítják a személyét. A „szegedieket” sem erőltették rá jobban a lakosságra, mint a bolsevikokat. Őket gyakran úgy állítják be, szemben az olaszokkal, mint az „első” fasisztákat, kezdeményezéseik azonban megmaradtak vegyes csoportoskák erőszakos akcióinak, saját soraikon kívül nem tudtak mozgósítani.⁶⁴ A középosztályból származtak, nem tudták megnyerni sem az elitet – arisztokratákat és értelmiségieket –, sem a parasztokat. Ettől kezdve egy olasz – és még inkább német, strukturális okokból – típusú fasiszta vállalkozás kockázatos volt.

A Horthy-rendszer jelszavai és a fasiszta rendszerek jelszavai ellentmondanak egymásnak. A Horthy-rendszerben nincs tömeges mozgósítás, noha Gömbös törekedett rá, hogy nagy korporatista pártot hozzon létre, amely alakulhatott volna a fasiszmus irányába. A legitimistáknak fórumul szolgáló felsőház léte azonban ezt megakadályozta. A modernista és forradalmi ideológia idegen Horthy és a legtöbb politikai vezető mentalitásától. Csak ellenezni tudják Gömbösnek azt a szándékát, hogy felforgassa a társadalmi rendet, amelyet oly nehezen állítottak helyre 1919-ben. Az értékeket, amelyeket a kormányzó hirdetett, a régi rendszerből örökölték, a közbeszédben egyáltalán nincs helye a totalitarizmusok által kimunkált új embernek, épp ellenkezőleg. Magyarország nem a germán pogányoknál, nem is a Római Birodalomban keresi hivatkozási pontjait, hanem Szent Istvánnál és Széchenyi Istvánnál. Horthy személyes panteonjában Ferenc József Tisza Istvánnal találkozik. Horthy kicsúszik a karizmatikus vezető Max Weber-féle meghatározása alól: Weber szerint a karizma a rendkívüli (*ausseralltöglich*) kifejeződése, tehát ellentéte a tradicionálisnak, a bürokratikusnak, a patriarchálisnak, a rendinek (*ständisch*), azaz a hatalomgyakorlás közös formáinak (*Alltagsformen der Herrschaft*).⁶⁵ A kormányzó pedig, mint Ferenc József, akinek a folytatója

akar lenni, pontosan ebben a hagyományos hatalomfelfogásban gyökeredzik. Dinasztikus vagy birodalmi ideológia híján a régi Magyarország szolgált majd hivatkozási rendszerül, a kereszténységgel mint alappillérrel. Azonnal látható, miben kirekesztő ez a meghatározás: nem ismeri el, hogy a zsidók a nemzeti közösség részei, vitathatatlanul az antiszemitizmus lesz a kormányzó páncélzatán ütött rés, amely rendre elnyeli azokat, akik radikális változást hirdetnek. Magyarországon tehát nincs politikai vallás – a fasiszmus –, amely helyettesíthetné a vallást, így, jelző nélkül, megvan viszont a vallás felmagasztalása, amelynek célja a nemzet összeforrasztása.

A két világháború közötti Magyarország megmarad olyan országnak, ahol a vallási tényezőnek még jelentős súlya van. Horthy visszaadja a hatalomnak felekezeti dimenzióját. Egy mezőgazdasági túlsúlya miatt nagyon vallásos társadalomban a kálvinista kormányzó gond nélkül terjeszthet vallásos képet a hatalomról. Uralmában a kard és a szenteltvízhintő ügyes szövetségét láthatjuk. Horthy úgy gondolja, hogy az államnak továbbra is azon a négy pilléren kell nyugodnia, amely a régi rendszert tartotta: az arisztokrácián, az egyházakon, a hadseregen és a hivatalokon. A kereszténységet a magyar nemzettel egylényegűnek látja.⁶⁶ Archaizmus és birodalmi nosztalgia keveréke jellemzi a két háború közötti Magyarországot, valódi újításokkal és viszonylagos politikai nyitással; a rendszer történetírója, Szekfü Gyula ezt nevezi „neobarokk” ideológiának. A hatalom vallásos jelképei részei a legitimista készletnek, amelyet Horthy továbbra is használ, legalább annyira meggyőződésből, mint legitimációs eszközül és politikai szükségszerűségből. A fasiszta szélsőjobb forradalmi törekvései nem illeszkednek az egyházi hierarchiához. A vezérkultusz nem férne meg Isten tiszteletével. A horthysta reakció tehát nagyon logikusan úgy jelentkezik, mint visszatérés a valláshoz. A rendszer az Árpád-ház nagy alakjait és a magyar szenteket (Istvánt, Lászlót, Erzsébetet) állítja előtérbe, hogy megmutassa a társadalomnak, hol rejlenek az igazi értékek. Egyszerre harcol a baloldal ateizmusa és a fasiszta misztika ellen.

A XIX. század utolsó évtizedei meghozták az állam viszonylagos laicizálódását – Ausztria kárára –, és a politikai katolicizmus kialakulását. Részben az 1895-ös személyügyi törvények adják ennek a fejlődésnek az alapját. A katolikus arisztokraták még abban az évben megalapítják a Katolikus Néppártot, számítva a jómódú parasztok választási potenciáljára. Megnyerik a birtoikos köznemességet is, amely összekötő kapocsként szolgál az arisztokraták és a többé-kevésbé elszegényedett, közhivatali állásokba kényszerült, de hosszú távon politikailag meghatározó szerepet játszó dzsentrik között.⁶⁷ A Horthy-korszak hivatalos közbeszéde részben a lusta, kozmopolita arisztokraták ellen irányul, eszerint az ő vétkes eltávolodásuk a politikai és gazdasági élet-től tette lehetővé a zsidók és az idegenek felemelkedését. Minthogy a legiti-

misták is ott vannak ezekben a katolikus mozgalmakban, a vallásos beszéd-mód Horthy-féle kisajátításának az is a célja, hogy megghiúsítsa restaurációs vállalkozásaikat.

A két háború közötti Magyarország felekezeti egyensúlyai jelentősen módosultak az ország feldarabolása következtében. A Magyar Királyság területén 1910-ben a népesség 49,33%-a volt római katolikus, ez az arány 1920-ban 63,9%-ra emelkedik, 1930-ban 64,8%-ra. A keleti és északkeleti részek elvesztése folytán az ortodoxok (1910-ben 12,78%) gyakorlatilag eltűntek, részben az unitusok is (1910-ben 11%), e két valláshoz tartozók aránya 1920-ban már csak 0,6, illetve 2,2%. Magyarország tehát elsősorban katolikus és kálvinista ország lett – a reformátusok aránya 1910-ben 14,25%, 1920-ban 21%. A zsidók száma változatlanul 5% körül van, mivel nagy többségük már az országban volt, főleg Budapesten, ahol 1910-ben a népesség mintegy negyedét alkották. Az evangélikusok – elsősorban az Alföldön élő szlovákok és németek – száma nem csökken lényegesen (1910-ben 7,15%, 1920-ban 6,2%).⁶⁸

Amikor Horthy megalakította a Nemzeti Hadsereget, úgy intézte, hogy csatlakozzanak hozzá a protestánsok és a katolikusok is; az előbbieket Teleki Pál, a szegedi kormány külügyminisztere, a későbbi miniszterelnök képviselte, az utóbbiakat Zadaveczy István leendő tábori püspök, egy szlovák származású ferences. A hadsereget Szűz Mária oltalmába ajánlották: zászlaját Prohászka Ottokár püspök áldotta meg Székesfehérváron. Nem véletlenül választották a volt koronázóvárost, ahol magyar királyok nyugszanak, a püspököt még kevésbé, ő volt a keresztényszociális mozgalom egyik alapítója és fő szervezője a háború előtt.⁶⁹ Amikor Horthy és csapatai Budapestre érkeznek, Csernoch János hercegprímás celebrál misét a Parlament lépcsőjén, az egyik újság a hagyományos formulát parafrázálva ezzel a címmel tudósít: „A magyarok Istene hozott téged ide.”⁷⁰ A hercegprímás személye lehetővé tette a hatalomátadást is, mivel 1916-ban ő koronázta meg IV. Károlyt.

A fehérterror, amely 1919 augusztusától egészen 1921-ig pusztít az országban, harcba száll az atcizmussal is, amelyet a bolsevikok hirdettek a Tanácsköztársaság idején. A Horthy-rendszer kezdetének vezérmotívuma a keresztény értékek tiszteletben tartására és a két évig tartó zavarok után az ország újrakatolizálására szóló felhívás. A keresztény értékekhez való visszatérés legelőször a vallásos nevelés megújításán keresztül valósul meg, ennek főleg a katolikusok a kezdeményezői. A harmincas évek közepén ők alapítják meg a vidéki fiatalokhoz szóló, az ő tanításukat segítő Katolikus Agrárfiújsági Legényegyesületek Országos Testületét (KALOT). A reformátusok már 1921-ben létrehozták a Soli Deo Gloria Szövetséget. Ökumenikus szellemben működik Magyarországon 1883 óta az eredetileg Londonban megalakult Keresztény Ifjúsági Egyesület (KIE). A KIE és a reformátusok oktatási

ülésszakokat szerveznek a fiataloknak, 1939–1940-ben háromezer tizenhat és húsz év közötti parasztyereket gyűjtenek egybe, az 1940-es években a KALOT ugyanennyit.⁷¹

A rendszernek sikerül ügyesen fenntartani a katolikusok és protestánsok közötti évszázados szövetséget. Tudatosan kialakított egyensúly ez, amelynek alapadatai elkerülik Angelo Rotta figyelmét: az apostoli nuncius leveleiben azon nyugtalankodik, hogy a protestánsok száma igen jelentős a hatalom legmagasabb köreiből. Egy jelentésben, amely az ország politikai helyzetéről készült 1933 októberében, listát állít össze Magyarország protestáns (református) kormányzati vezetőiről Tiszától Gömbösig, aki ráadásul elvált, és egy szintén elvált asszonyt vett újra nőül! „Így még jobban megértjük, hogy a szintizista kálvinista Horthy Őfömlétsége tizenhárom éve tartó kormányzósága alatt hogyan biztosították maguknak a protestánsok a hatalmat és a presztízst, és hogy ezentúl nagyon nehéz ennek a lerombolásán munkálkodni.”⁷² A katolikusok, akiket Rotta joggal társít a legitimizmussal, szerinte széttárták a kezüket, mondván: már nincs a közéletben olyan befolyásuk, amilyen a régi rendszerben volt. Pedig nem annyira a protestánsok nyernek teret, hanem inkább a laicizmus, amely az 1895-ös személyügyi törvények óta terjed a magyar társadalomban. A nuncius eltúlozza a katolicizmus hanyatlását: az kétségtől vesztett valamit szigorúan politikai jelentőségéből, de továbbra is a nemzettudat alapeleme, ugyanúgy, ahogy a kálvinizmus. A református püspökök azonban egyetlen alkalmat sem mulasztanak el, hogy hangsúlyozzák egyházuk „magyarságát”, szemben a katolicizmus kozmopolitizmusával és soknemzetiségű jellegével a Habsburg Monarchiában.⁷³ Az, hogy Horthy református, csak erősíti a pápai nuncius elemzését a vallás és hatalom közötti kapcsolatokról. A kálvinista egyház vezetői 1919 után szívesen mutatják magukat új kurucoknak, a nemzeti identitás egyedüli képviselőinek. Nem kevésbé antiszemita, mint egyes katolikusok, különösen a fiatal lelkészek, akik hagyják, hogy elcsábítsa őket az ellenforradalom ideológiája. Ellentétben elődjével, Serédi Jusztinián bíboros hercegprímás megpróbál közeledni a protestánsokhoz a „keresztény visszahódítás” érdekében. A magyar szentek tiszteletére szervezett ünnepeknek igyekszik inkább nemzeti, mint katolikus dimenziót adni, hogy bekapcsolja a protestánsokat is.

Mindezzel párhuzamosan fejlődik a cserkészmozgalom⁷⁴, amelyet a kormányzó nyíltan támogat, Robert Baden Powell oldalán jelenik meg, amikor 1933-ban meglátogatja a gödöllői cserkész táborban Teleki Pál, a mozgalom egyik szervezője társaságában. A cserkészcsoporthoz főleg a háború után alakulnak meg Magyarországon. Tizenötezer tagjuk van 1924-ben, és negyvenötezer 1930-ban. Érdekes ez a létszámemelkedés, mert időközben jött

létre az ifjúsági leventemozgalom, amely felszívhatta volna a cserkészek létszámának egy részét, de nem így történt – több szervezetnek is tagja lehetett valaki. A leventeegyesület tisztán magyar intézmény, a rendszer eszköze arra, hogy ugyanolyan szellemenben képezze az ifjúságot, mint ami az iskolában már uralkodik: a hazafiság és a hit szellemében. Az 1921-ben életre hívott mozgalom a 12 és 21 év közötti korosztályhoz fordul, azokhoz, akik a klasszikus iskolarendszerből kilépnek, és nem sorozhatók be a hadseregbe (részben a békeszerződés által kikényszerített korlátozás miatt, amely 35 000 főre szűkíti a magyar hadsereg létszámát). A félkatonai képzések hétvégeken zajlanak (aktív vagy tartalékos) tisztek vezetésével.⁷⁵

Ez a szervezet egyetlen esetben sem rokonítható az Olaszországban és Németországban megindított toborzómozgalmakkal, de része a rendszer által bevezetett társadalmi felügyeletnek. Az ideológiai tartalom nem változik, az elemi iskolában ugyanaz, mint az oktatás magasabb szintjein, marad nacionalista és keresztény (természetesen létezik zsidó cserkészet, ez is átveszi a revizionista Vulgátát).

A katolikus – általánosabban keresztény – „visszahódítás” retorikája a szent király, István (970?–1038) magasztalásában fejeződik ki, a királyság ugyan Nagy Lajos uralma alatt volt a legnagyobb kiterjedésű, István azonban mint jelkép erősebb. Őt választják tehát a revizionizmus szószólójául, egyszersmind ő a keresztény értékek mintaképe. Az Árpád-ház első szentjeként felekezeten túli, általános egyetértés övezi alakját. Augusztus 20-án körmenetekkel ünneplik, köztük a leghíresebbet, amely a Budavári Palotától a Mátyás-templomig halad, a hercegprímás vezeti, itt vonul a kormányzó, a kormány, az alkotmányos testületek sora és a pápai nuncius, aki a körmenet fontos szereplője, amint Angelo Rotta írja levelezésében.⁷⁶ A körmenetet megelőző hetekben plakátkampányok népszerűsítik a Szent Istvánnak szóló tiszteletadást, a papok úgy intézik, hogy a lehető legtöbb hívőt gyűjtsék össze az egyházmegyékből. Szent István ünnepe nemcsak a katolicizmusé, hanem az ezeréves magyar államé is. Szívesen hivatkoznak arra, az anakronizmussal

*Horthy egy leventével – képeslap
1944-ből*

mit sem törődve, hogy a király német telepeseket hívott be, és sokféle népet akart összegyűjteni uralma alatt. A legitimisták is Szent Istvánra hivatkoznak, főként a magyar királyság állandóságát látják benne. Egyetemistákból álló egyesületük (Szent István Bajtársi Egyesület) az ő nevét viseli, és ünnepe alkalmából nagy bált rendeznek a Pannónia Szállóban, virtuális védnökeik a Habsburgok, valamint a volt császári és királyi család nádori ága. Az Árpád-ház szentjeire emlékező ünnepségsorozat 1930-ban a Szent Imre-évvel kezdődik⁷⁷. A kormány rendezi, de Rotta elődje, Luigi Sincero pápai nuncius is határozottan támogatja.

A nagy esemény, amely bizonyítja a hatalom egyházi legitimációját és Magyarország visszatérését a katolikus hithez, a budapesti Nemzetközi Eucharisztikus Kongresszus 1938 májusában. Védnöke a kormányzó és Serédi Jusztinián (1884–1945) bíboros-hercegprímás.⁷⁸ A katolikus világnak ezt a rendszeresen megtartott rendezvényét abban az évben Budapesten rendezik, hogy megemlékezzenek Szent István halálának 900. évfordulójáról.

Horthy Miklós 1938. május 28-án a Keleti pályaudvaron fogadja az eucharisztikus kongresszusra érkező Pacelli bíboros-államtitkárt, a későbbi XII. Pius pápát

A szent királyt ismét felhasználják arra, hogy Magyarország visszakapjon valamit nemzetközi aurájából. Horthy 1936. novemberi, Rómában tett látogatása során arra kérte XI. Pius pápát, részesítse abban a megtiszteltetésben a magyar fővárost, hogy fogadhasa a XXXIV. kongresszust. A kezdeményezést a lengyelek határozottan támogatták, ami része volt Magyarországhoz közeledésük stratégiájának. A Szentszék jelentős segítséget nyújtott Serédi bíborosnak – kinevezését annak idején egyébként Eugenio Pacelli bíboros államtitkár elődje, Pietro Gasparri egyengette. A kongresszust támogatta az Actio Catholica és a Szent István Emlékév Országos Bizottsága, amelyet erre az alkalomra hoztak létre. A Szentszék küldöttségét pápai legátusként Pacelli – a leendő XII. Pius pápa – vezeti. Horthy május 25-én, a budai várban megrendezett díszvacsorán fogadja az egyházi méltóságokat.

A kongresszus résztvevői 1938. május 25. és 29. között tartózkodnak Budapesten a Szentháromság ünnepe táján. Az ünnepségek pompája egyértelműen az 1896-os millenniumra utal, a fő helyszín a Hősök tere, az ezredéves emlékmű előtti térség. A város 1896 óta most először újra színpaddá változik. Az eseményre mintegy 500 000 ember látogat el szerte az országból és külföldről, köztük van negyvennyolc külföldi érsek is. A május 26-i nagymisére, a Hősök terére százezren zárandokolnak el. A május 30-i utolsó misén Pacelli bíboros tisztelettel adózik a magyar koronának, amely így a rítus középpontjába kerül, és szimbolikája újjáéled. Ez a gesztus nyitja meg a szent király emlékévé alkalmából rendezett ünnepségeket, a király erekyeként őrzött jobbját körülhordozzák az ország nagyobb városaiban. Alaposan ki-mosdatják és modernizálják erre az alkalomra a volt koronázóvárost, Székesfehérvárt, új múzeumot létesítenek, nagytermét Szent Istvánnak szentelik.

Az eucharisztikus kongresszus az ország katolikus egyesületeinek erődemonstrációja is, erre mozgósítják tagjaikat. Ekkor ül össze a missziók nemzetközi konferenciája és a legtöbb katolikus egyesület, köztük a KALOT, a Magyar Leányok Katolikus Akciója, a katolikus agrárfűjság szervezete stb. Ekkor tartja nagygyűlését és rendez konferenciákat az Actio Catholica⁷⁹. Nagy sikerük van a „származékos termékeknek”, emlék- és kegytárgyaknak, a magyar posta külön bélyegsorozatot ad ki.

A kongresszus arra is alkalmat ad, hogy a katolikusok megerősítsék: szemben állnak a totalitárius ideológiákkal, amelyek a kereszténységgel akarnak versenyre kelni. A Szovjetunió (amellyel Magyarország 1934 óta diplomáciai kapcsolatokat tart fenn) egyházi képviselőit nem hívták meg.⁸⁰ A német és osztrák katolikusoknak a Reich kormánya megtiltotta a részvételt. Az 1938 elején ismertté vált hírt határozott rosszallással fogadják Magyarországon és a Vatikánban. A német sajtó hallgat a kongresszusról, mert Goebbels *Reichspropagandaamt*-ja erre adott egyértelmű utasításokat. „Kihirdettük, hogy tilos a részvétel a budapesti eucharisztikus kongresszuson, nehogy a német résztvevők lelkiismereti konfliktusba kerüljenek, és választaniuk kelljen nemzeti és vallási feladatuk között, mivel a kongresszuson Németország elleni támadások várhatók. A tiltás természetesen a papokra is vonatkozik. Ausztriára nem, de az osztrák egyházi személyek maguk mondtak le a részvételtől. Elrendelem, hogy a vallásos sajtó egyáltalán ne készítsen riportot erről a kongresszusról.”⁸¹ Bécs bíboros érseke, Theodor Innitzer mégis arra készül, hogy 30 000 hívével elmegy a kongresszusra. Pacelli beszédében emlékeztet rá, hogy Magyarország a kereszténység bástyája, és ezt kapcsolatba hozza a bolsevizmus és a faszizmus elleni, jelenkori védőfal-funkciójával, átvéve az 1937-es pápai enciklika kezdő szavait: „*Mit brennender Sorge...*” („Égető aggodalommal...”). A korporatista Ausztria eltűnése után Magyarország mint katolikus

ország, valóban elszigetelődik Közép-Európában, csak Lengyelország hasonlítható hozzá. Csehszlovákia laicizmusát hirdeti, a németek 1938 májusában elsősorban rá éhesek. Noha Szlovénia és Horvátország jellemzően katolikus területek, Jugoszlávia nagyrészt ortodox, ugyanez a helyzet Romániával és Bulgáriával. Nem meglepő tehát, hogy a Vatikán fontosnak tartja Magyarországot még akkor is, ha Pacelli később, amikor Szent Péter trónjára kerül, elnézőbb hangot üt meg a fasiszta rendszereket illetően.

Nemzet és vallás azonosítása különösen jól szolgálja Horthyt, ezen a téren kevés a versenytársa, és biztosan nem a fasiszták között. A kormányzó elfoglalja ezt a teret, és sikerül nemzeti megegyezést teremtenie a revizionizmusról. Magyarországon tehát nem létezhet más politikai vallás: amint Palásthy Pál, a *Religio* című folyóirat főszerkesztője mondta a személyügyi törvény vitájában: „Egy igazi katolikus nem liberális. Ha liberális, akkor nem katolikus.”⁸² Így is ki lehetne azonban fordítani a mondatot: „Egy igazi katolikus nem fasiszta, ha fasiszta, akkor nem katolikus.” Minden egyén, aki istenítésre pályázik, csak sértheti az igazi keresztényeket. Ráadásul a magyar fasisztáknak egészen más területi elképzelésük van Magyarországról: úgy tervezik, hogy beillesztik az ezeréves Reichbe, a németek uralják majd Európa nyugati részét, a magyarok pedig a keletit.

Politikában a vallás főleg a legitimistáknál, valamint a keresztényszocialista mozgalom és a Katolikus Néppárt örököseinél mutatkozik meg. A háború után, 1918-ban egyesülnek a Katolikus Néppárt konzervatívjai és az Országos Keresztényszocialista Párt szocialistái, így jön létre a Keresztényszociális Néppárt, amelyhez hamarosan csatlakozik a Keresztény Szociális Szövetség. Károlyi Mihály uralma alatt a mozgalom politizálódik, a munkásszolidaritással és a szociális védelemmel foglalkozó egyesületi tevékenységét fokozatosan felváltja a harcos politikai aktivitás. A szociális, sőt szocialista irány győz az agrárkonzervativizmus felett, míg a másik oldalon a szociáldemokrácia radikalizálódik. A bolsevikok a Tanácsköztársaság alatt betiltják a pártot. Az ellenforradalom idején újjáalakul Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártja (KNEP) néven, és az 1920-as választások után az ország második pártja lesz. A KNEP gyűjti egybe a legitimista arisztokraták többségét, és élvezi Horthy támogatását. Egysíti a Katolikus Néppárt volt vezetőit, valamint Teleki Pál és Friedrich István Keresztény Nemzeti Pártjának új képviselőit. A püspöki kar is támogatja ezt a fúziót, remélve, hogy így felszámolhatja a szociáldemokráciát.⁸³ A párt azonban egy idő után a konzervatív katolikus oldal felé hajlik, és egyre kevésbé törődik szociális problémákkal. Szakmai egyesületek megalapításával megerősödik a korporatista jelleg, a cél az, hogy konkurenciát teremtsen a szakszervezeteknek és nagy keresztény szakszervezeti moz-

galmat hozzon létre. A keresztényszociális szakszervezetben 1920. június 30-án 39 szakszervezet tömörül 152 441 taggal. IV. Károly két restaurációs kísérletének bukása után a párt elveszti létjogosultsága egy részét, kiüresedik. A legitimistáktól való elhatárolódás csapást mér a hivatalos katolicizmusra. A keresztény párt szétrobban, Haller István keresztényszocialistái ellenzékbe vonulnak. Bethlen István miniszterelnök nagy egységpártra akar támaszkodni, és *modus vivendit* akar teremteni a szociáldemokratákkal, aminek az lesz az eredménye, hogy teljesen demobilizálja a keresztényszocialistákat, akik képtelenek rá, hogy megnyerjék a városi proletáriátust. A párt egyik frakciója megtalálja a helyét Bethlen mellett, a többiek azonban ellenzékben maradnak. A keresztény szindikalizmus is hanyatlik, 1923-ban a 34 szervezetnek már csak 60 000 tagja van (a szociáldemokratáknak ugyanakkor 200 000). A párt kettészakad, de egyik ága sem ér el semmit, a két szervezet taglétszáma együttesen nem haladja meg az 50 000-et.⁸⁴

Haller hívei 1923-tól a keresztényszocialista Agrárpártban gyülekeznek, amelyet a szakszervezetek támogattak. A két irányzat egyesítésének kísérlete 1925 decemberére valósul meg, létrejön a Keresztény Gazdasági és Szociális Párt.⁸⁵ Ebben visszatérést láthatunk az osztrák ihletésű korporatista keresztényszocializmushoz, amely a mozgalom eredője volt. Tagjai között feltűnnek azok az arisztokraták, akik jelen voltak az alapításnál és 1927 tavaszán.⁸⁶ Ezt a nyíltan korporatista irányzatot támogatja 1931-től a *Quadregesimo anno*, XI. Pius pápa szociális enciklikája, amely eltérő reagálásokat vált ki Magyarországon. Két irányzat jön létre: vannak, akik csatlakoznak ehhez az új gondolkodásmódhoz, és vannak, akik megmaradnak a régi formáknál. Szociológiailag képzett jezsuiták – többek között – 1933-tól „enciklikamozgalmat” hívnak életre, a kalocsai érsek, gróf Zichy Gyula is támogatja őket. Csatlakoznak a válsággal szembekerülő keresztény szindikalisták és hetilapjuk, a *Jövönk* eszméihez, ebből épül ki hamarosan az Actio Catholica. Ellenfeleik ragaszkodnak XIII. Leó pápa *Rerum novarum* kezdetű, negyven évvel korábbi körlevelének örökségéhez, ennek a folytonosságát akarják biztosítani. A fiatal jezsuiták közül néhányat, akiket vonz az enciklikamozgalom, sikerül megnyerni Gömbös korporatista tervének. A párt azonban 1935-ben Gömbös ellen fordul, és nem titkolja, hogy ellenségesen tekint a fasizmusra, majd 1937-ben a legitimistákkal és a keresztény ellenzékkel egyesülve egységes keresztény pártot hoz létre. Sikerül megbuktatnia az Imrédy-kormányt, és ellenzékben marad a német megszállásig. A katolikusok egy része azonban a hatalom befolyási övezetében marad, éppúgy, mint erős szervezeteik.

A Horthy-rendszerben viszont, teljes fennállása alatt, politika és vallás összekeveredik, a kormányzó a maga javára sajátítja ki a nemzet összes vallási jelképét.

Horthy Miklós és neje az eucharisztikus kongresszus során megtartott körmenetben

Akkor kik az „igazi” fasiszták Magyarországon? Bizonyos, hogy az ellenforradalom katonai köreiből toborzódnak, bár a „szegedi gondolat” nem teljesen csereszabatos az 1930-as években kifejeződő magyar fasizmussal. Ettől az időszaktól létezik egy több csoportból összeálló igazi ködkép, amelynek ideológiája többé-kevésbé artikulált. Az 1920-as évek elején mintegy tízezer szervezetet összefogó Társadalmi Egyesületek Szövetségében – a MOVE mellett – két tag különösen jelentős a magyar fasizmus későbbi alakulása szempontjából. Az első a szélsőjobboldali katonatisztek vezetésével létrejött titkos Etelközi Szövetség,⁸⁷ a másik az Ébredő Magyarok Egyesülete nevű irredenta és fajvédő szervezet – ők a Nemzeti Hadsereg zászlóaljaiból toborozták tagjaikat, főleg azok közül, akik a legerőszakosabban viselkedtek a bolsevikok elleni megtorlásban, és a zsidók elleni jogtalanságokat követték el. Vitathatatlan, hogy Gömbös és emberei azt remélték, hogy Horthy nemcsak a hatalmat szerzi meg – azt megtette –, hanem a katonai diktatúrát is bevezeti, nekik pedig lehetőségük nyílik majd arra, hogy bevessék a nemzet megújulására vonatkozó eszméiket. Csakhogy a hadsereg a kormányzó fennhatósága alatt áll a ráruházott hatalomnál fogva. Azt eltűri, hogy a hadseregben ott legyenek azok, akik hatalomra segítették, de az meg sem fordul a fejében, hogy átadja nekik a hatalmat. Állhatatlansága irántuk Magyarországnak szerencse⁸⁸, így menekül meg egy fasiszta államcsínytől, mert azok a csoportok semmit nem tehetnek a kormányzó ellen. Pártként, politikailag

nem léteznek – Horthy nem pártvezér –, tehát a Parlamentben sem lehet befolyásuk. Ez a hiány azonban egyszerre gyengeség és fenyegetés, mert csak akkor torolják meg komolyan a tevékenységüket, amikor igazi fasiszta pártot alakítanak.

Amikor Gömbös megérti, hogy a Bethlen által alapított kormánypártban őt semlegesítették, 1923-ban néhány csatlósával együtt kilép. Létrehozza saját pártját, a Magyar Nemzeti Függetlenségi Pártot, amely hamarosan felveszi a sokkal egyértelműbb Fajvédő Párt nevet. Azonnal kapcsolatokat teremt a hasonló németországi csoportokkal, de érdeklődik az olasz fasizmus és Atatürk nacionalizmusa iránt is. Mivel kötődik a német puccsistákhoz és Ludendorff tábornokhoz, azzal gyanúsítják, hogy Magyarországon is ilyen típusú lázadást szít, ezért figyeli a rendőrség, de az eljárás alól kibújik, köszönhetően Horthy személyes közbenjárásának.⁸⁹ A kormányzó 1920 óta állt kapcsolatban a német tábornokkal, a „keletről érkező vörös veszedelem” („*die rote Gefahr aus dem Osten*”) elleni közös harcuk alapján.⁹⁰

Gömbös pártja egyre kinosabb Bethlennek, az 1926-os választásokon azonban egyetlen parlamenti helyhez sem jut, csak Gömbös tartja meg mandátumát. Bethlen úgy látja, Gömbös éppen eleget árthat neki ahhoz, hogy már a hatalmát veszélyeztesse, ezért 1928-ban semlegesíti: újra belépteti a kormánypártba, és a következő évben kinevezi hadügyminiszternek. Bethlen a tüzzel játszik: a ködös fasiszta csoportosulások és a hadsereg közötti kapcsolatok így megszilárdulnak. Az 1930-as években, a náci hatalom németországi megerősödésével egyre nyilvánvalóbb, hogy a fasiszták benyomulnak a hadseregbe. A portrét, amelyet Horthy ad Gömbösről *Emlékirataiban*, múltbeli események diktálják, autokratának mondja, és elfelejti, hogy éppen ő volt Gömbös sikerének Kovácsa.⁹¹ Bethlen stratégiája azonban remekül működik. Amikor 1932-ben hatalomra kerül, Gömbös mérsékeltebb beszédmódra vált. A fasiszta örökséget időközben mások veszik át.

Gömbös 1936-ban bekövetkezett halála véget vet azok reményeinek, akik úgy gondolták, hogy a kormánypárt nagy fasiszta tömegmozgalommá alakul át. Ez nem következik be Magyarországon, mivel Gömbös nem kezdeményezett semmit a parasztok és a munkások körében. Választási bázisa továbbra is a kisvárosok középosztálya és a dzsentrí maradt, belőlük került ki azoknak az altiszteknek a többsége, akik a fasiszta csoportoskák magját alkotják. Ezek a csalódott és igazi politikai felemelkedéstől megfosztott emberek – Horthy ezután hagyománytisztelőbb miniszterelnököket nevez ki, noha közülük egyesek nyíltan rokonszenveznek az olasz–német modellel – 1935-től politikai pártba szerveződnek, vezetőjük egy újonnan jött figura, Szálasi Ferenc (1897–1946). Ez a volt vezérkari tiszt Németországban tanulmányozta a nemzetiszocialista mozgalmat. A Nyilaskeresztes Párt akkor arra

törekszik, hogy a mozgalmon belül toborozzon tiszteket, továbbá – újdonságként – a munkások, az alsó középosztály, sőt a marginális rétegek köréből kerülnek ki a csatlósai. A vidéki nyomor iránti érdeklődés megvan, a „népi-nek” nevezett irányzat írói és szociográfusai, a falukutatók közül egyesek a baloldali radikalizmustól jobbra tolódnak.

Szálas retorikája sokkal erőszakosabb és erősebben demagóg, mint az, amit addig bárki használt. Ennek a radikalizmusnak nincs esélye Horthynál. határozottan szembeszegül vele, részben mert gyűlöli a zűrzavart, részben mert meg akarja tartani a saját hatalmát. A fasiszták brutális viselkedésének és üvöltözésének nincs helye az ő értékrendjében. Az 1930-as években egymást követő kormányok megpróbálják semlegesíteni a fasiszta mozgalmakat azzal, hogy bizonyos pontokon engedményeket tesznek nekik, de főleg az 1921. évi III. törvénycikk segítségével küzdenek ellentük, ami eredetileg a kommunisták visszaszorítására szolgált. „Az állami és társadalmi rend hatályosabb védelméről” szóló törvény büntet mindenkit, „[a]ki olyan valótlan tényről állít vagy terjeszt, amely alkalmas arra, hogy a magyar állam vagy a magyar nemzet megbecsülését csorbítsa vagy hitelét sértse”.⁹² A nyilaskeresztesek ideológusai könnyen eshetnek e vád alá, írásaikat betiltják. Már 1933-ban betiltották a barna ing és a horogkereszt – mint „idegen hatalom jelképei” – viselését, így azok, akik ezeket tüntetően hordták, a zöld színre és horogkeresztre váltottak. Ugyanakkor két tényező korlátozta a nyilaskeresztesek kezdődő befolyását. A gazdaság jelentősen megerősödött, köszönhetően a német megrendeléseknek és annak, hogy Németország – megint a németek – lehetővé tette Magyarországnak egyes elszakított területeinek visszaszerzését. A kormány sikereket arat, ez téríti el a fasiszta mozgalmaktól a lakosság egy részét. Az egyházak – a katolikus és a protestánsok egyaránt – elítélik a nyilaskereszteseket, demagógiájukat a kommunistákéhoz hasonlítják.

A nemzetiszocialisták 1935-től részt vesznek a parlamenti választásokon. akkor két mandátumot szereznek,⁹³ de 1937-től szembe kell nézniük azzal, hogy a kormány nyíltan ellenséges velük szemben. A nyilaskeresztes párt háromszor változtatott nevet, mivel a hatóságok többször betiltották. Megalakulásakor, 1935-ben Nemzeti Akarat Pártjának nevezték el, 1937 októberében Magyar Nemzeti Szocialista Pártnak. 1938-ban felveszi a Nemzeti Szocialista Magyar Párt – Hungarista Mozgalom nevet, de ezt is betiltják. Az 1939-es választásokon Nyilaskeresztes Párt néven indul a választásokon. Szálasit először 1937-ben ítélik el, majd súlyosabban 1938-ban, 1940-ig börtönben marad. Többször folyamodik a kormányzóhoz kihallgatási kérelmekkel, mindez azonban akkor írott malaszt marad.

Szálas ideológiájának van egy olyan dimenziója, amely a fantazmagóriák birodalmába tartozik. Magyarország jövőjét a náci Németország uralta Euró-

pában látta. A „hungarizmus” doktrínájában föllelhető azonban néhány olyan pont, amely megghiúsította volna a nácik terveit, ha győző az „Új Európa”. Szálasi kiválasztott népnek tartotta a németeket, a magyarokat és a japánokat, szerinte nekik kell felosztaniuk a földgolyót. A magyaroknak ázsiai származásuk alapján az a küldetésük, hogy kapcsolatot teremtsenek kelet és nyugat között. Ez a magyarok keleti meggyökerezettségét hirdető tan találkozik a „turanizmussal”, amelyet főként a Magyar Turáni Szövetség fejtett ki. Alapítói szerint Magyarországnak, Törökországnak és Japánnak kell felosztania egymás között az Orosz Birodalom területét.⁹⁴ Szálasi szerint Magyarország nem lehet Németország vazallusa vagy csatlósa, partnerének kell lennie, ami egyenlő volt azzal, hogy szembement a hitleri elméletekkel,⁹⁵ amelyek az ezeréves Reichbe akarták beilleszteni a gyarmatosított Magyarországot. Szálasi szerint Magyarországnak, épp ellenkezőleg, az a sorsa, hogy a volt Habsburg Birodalomhoz hasonló „Kárpát-Duna Nagy Haza”⁹⁶ élére álljon. Szálasi ellenezte a dinasztia restaurációját, de szívesen látta volna Horthy fején Szent István koronáját⁹⁷. Ehhez az ideális felfogáshoz miszticizmus járult, messianisztikus feladatot jelölt ki a magyarok számára. Szálasi vadmagyar világnézete és buzgó katolicizmusa részben magyarázhatja a kormányzó iránti lojalitását egészen 1944-ig, valamint a németek bizalmatlanságát iránta, ez az utóbbi akadályozta meg abban, hogy hamarabb átvegye a hatalmat.⁹⁸ Ha Szálasi személyisége taszítja is Horthyt, bizonyos nézeteivel egyetérthet. A kormányzó tudja, mit művel Szálasi az 1930-as évektől kezdve, de pártütőnek tekinti. 1937-ben mégis felhatalmazza kabinetfőnökét, hogy menjen el hozzá, és fürkéssze ki a szándékait: Szálasi nem többet és nem kevesebbet javasol, mint azt, hogy maga Horthy szervezzen puccsot a hadsereg támogatásával, és nevezze ki őt miniszterelnöknek. Gondolhatjuk, mennyire irtózott a kormányzó egy ilyenfajta tervtől.⁹⁹ Megvan ugyan a kockázata annak, hogy Szálasi egyedül vág bele a kalandba, ezt azonban kevésbé tartják valószínűnek. A találkozóra, amelyet Szálasi annyira óhajtott, 1944. május 3-án került sor a királyi palotában, Horthy dolgozószobájában. Egy óra negyven percre tart.¹⁰⁰ Horthy nem beszél róla *Emlékirataiban*, ami nem meglepő: látva Szálasi későbbi pályafutását, logikus, hogy el akarta hallgatni – talán nem tudatosan – azt a tényt, hogy hajlandó volt fogadni ezt az embert. Az egyetlen feljegyzés Szálasi naplójában maradt meg róla. A beszélgetés témája Németország és a háború folytatása, de nem igazi párbeszéd ez, mindkét fél a maga érveit sorolja. Szálasi hangoztatja a maga és pártja hűségét a kormányzó iránt, de nyilvánvaló, hogy a két férfi nem érthet egyet: Szálasi továbbra is Németország győzelmében és mozgalma sikerében hisz.¹⁰¹

1935 és 1939 között a nyilaskeresztesek és nemzetiszocialisták növelték választási súlyukat, végül ők adták a kormánypárt egyetlen igazi ellenzékét.

Az 1939-es választásokon – Magyarországon ekkor szavaztak először titkosan – a szavazatok 25%-át szerezték meg, és így 49 mandátumhoz jutottak (másik négy rokon alakulattal).¹⁰² A baloldalt lehengerelték, a szociáldemokraták öt, a kisgazdák 14 helyet szereztek a Nemzetgyűlésben, ahol a kormánypárt 183 mandátummal megtartotta kényelmes többségét.¹⁰³ A hungaristáknak a budapesti önkormányzatban is volt három képviselőjük – sikerüket a munkásság csepeli bástyaiban és a hátrányos helyzetű kerületekben aratták. elhódítva a szociáldemokraták hagyományos szavazótáborának széles körét.¹⁰⁴ A nyilaskeresztesek szavazóinak körülbelül 17%-a a katonák, 41%-a a munkások, 13%-a a parasztok, 19%-a pedig az alkalmazottak rétegéből került ki.¹⁰⁵

A pártnak sikerült felszívnia azokat a szélsőjobboldali csoportosulásokat, amelyek versenytársai lehettek. A fúzió 1937 őszén megvalósult: a Budai Vigadóban október 23-án megtartott gyűlésen az összes fasiszta vezető jelen volt. Beszédében Szálasi felidézte elveit, amelyekre még nagy fogalmi, különösen vallási zűrzavar volt jellemző, és amelyek ellentmondtak a fasiszmus és a nemzetiszocializmus Olaszországban és Németországban meghatározott fogalmának. Három tételt állított fel: Magyarország csak a kormányzó támogatásával és az ő uralma alatt alakulhat át nemzetiszocialista rendszerré; egységes parancsnokság alá kell vonni a hadsereget, a csendőrséget és a rendőrséget; harcolni kell a bolsevizmus ellen.¹⁰⁶ Az első kettőről nem lehetett szó, mert Horthy nem hagyta magát manipulálni, és mert ő volt a hadsereg főparancsnoka. A kormányzó csak a harmadikkal értett egyet teljesen. A párt legszélsőségesebb elemei közül egyesek 1937 novemberében azzal is megpróbálkoznak, hogy kikiáltassák Horthyt királynak I. Miklós néven, amit a kormányzó provokációként értelmezett.¹⁰⁷ A vakmerőket kizárták a pártból, amiért rálicitáltak Szálasi szándékaira, és újból ráharagították a hatóságokat.

Az antiszemitizmus a nemzetiszocializmus egyik bázisa Magyarországon éppúgy, mint Németországban, de alapjai és referenciái mások. A XIX. század végén az antiszemitizmus főleg a Galíciából származó asszimilálatlan tömegeket érintette. A trianoni Magyarországról ezek a zsidók gyakorlatilag eltűntek: a régiókat, ahol éltek, Csehszlovákiának juttatták, a Magyarországon maradt galíciai zsidók pedig már asszimilálódtak. Mielőtt az elcsatolt területek egy része visszakerült, a magyar zsidók nagy többsége már tökéletesen beilleszkedett a magyar társadalomba, így nem támadhatták őket külső megjelenésük, ruházatuk vagy nyelvük miatt. Az 1919-től megjelenő antiszemitizmus a leggazdagabb zsidók ellen irányul: a nagytőkések és nagyiparosok ellen – őket teszik felelőssé a háborúért azt állítva, hogy hazafiságuk csak látszólagos –, valamint a városi proletárok ellen, akiket azzal vádolnak.

hogy csatlakoztak a bolsevizmushoz. Ez a két réteg állítólag természetellenes szövetséget kötött egymással, hogy „hátra szúrja az országot” – a korabeli retorika szerint így szónoklókat nem nagyon zavarta, hogy ez az érvelés teljesen valószerűtlen. Az 1919-ben megalakult Antiszemita Szövetség terjeszti ezt a két tételt, a „zsidómentes Magyarországot” jelszó kíséretében, „nemzetgyilkos fajnak” tartva a zsidókat. Az 1920-as és 1930-as éveket hol nyílt, hol látens antiszemitizmussal terhelt légkör jellemzi, a zsidók állandóan úgy érezhetik, nincsenek biztonságban.

Ez a légkör fejeződik ki az 1920. évi XXV. (*numerus clausus*-) törvényben, amely korlátozza a zsidók felvételét az egyetemekre. Válaszul ők figyelemre méltó állhatatosságot mutatnak, lojálisak az államhoz, és továbbra is asszimilálódnak. A hatalomnak sikerül finom és törekeny egyensúlyt teremtenie ellentmondást nem tűrő, antiszemita szárnya,¹⁰⁸ valamint a gazdasági fellendülés jól felfogott szükségszerűségei között, minthogy a nagy többségükben zsidó vagy zsidó származású bankárok és iparosok részvételétől remélik a fellendülést. Magyarországon a független bankrendszer létrehozása, a kapitalizmus megszületése és az iparosítás a XIX. században nagyrészt zsidóknak vagy más bevándorlóknak volt köszönhető. A magyar arisztokrátiák támogatták vállalkozásukat, mert szívükön viselték az ország gazdasági és pénzügyi függetlenségének biztosítását Ausztriával szemben. Jól felfogott közös érdekek alapján azonosították a zsidókat a magyar nemzettel. A heves antiszemitizmus időszaka után, a rendszer konszolidálódása új szakaszt jelent, Bethlen ekkor arra törekedett, hogy bizonyos értelemben újjáépítse az állam és a zsidók közötti régi szövetséget. Ez az orientáció Bethlen távozása után is megmarad, és egészen Gömbös Gyula mandátumának végéig, 1936-ig tart. A harmadik szakasz csak 1938-ban kezdődik, amikor a német Reich eléri Magyarország nyugati határát.

A magyarországi zsidó közösség 1930-ban 444 600 főt számlált, a lakosság összlétszáma ekkor 8 688 300. Ezek a számok elmozdulást mutatnak az 1920-as népszámláláshoz képest, akkor 473 000 zsidó élt az országban. A csökkenéshez néhány kommentárt kell fűznünk: ebben a számban benne vannak a fehérterror áldozatai, és benne van az emigráció enyhe növekedése, de főleg az nyilvánvaló, hogy a háború előtti évekhez viszonyítva jelentősen visszaesett a termékenységi aránya. Ezt a tényezőt tovább erősíti, hogy a közösség összezár régen magyarrá vált és asszimilálódott magja köré; a zsidóknál a háború előtt megfigyelt magas születésszám főleg a keleti hagyományőrző közösségeknek köszönhető; végül a házasságkötések idejének érezhető kitolódása is korlátozza és késlelteti a termékenységet. Egy másik magyarázat az áttérés arányában keresendő, a jelenség igen nagy jelentőséget kap, mert később a kikeresztelkedés dátuma határozza meg, hogy a zsidóellenes törvények vonatkoznak-e

*A Pesti Ujság standja az 1941. évi
Budapesti Nemzetközi Vásáron*

valakire vagy sem. Míg a háború előtt évente csak néhány százan térnek át, ez a szám 1919 és 1921 között jelentősen megnő, ami nem meglepő a fehérterror alatt elszenvedett üldöztetések miatt. A kikeresztelkedők száma később csökken, és majdnem visszatér a háború előtti szintre. Újabb, ezúttal állandó növekedés 1933-tól indul meg, de az 1920-as számot csak 1938-ban, az első zsidótörvény idején éri el és haladja meg; a törvény hatására bekövetkezett krízis után az áttérések száma újra csökken, de magas szinten marad, évente körülbelül háromezren keresztelkednek ki 1940 és 1942 között.¹⁰⁹

Az ország csökkent területe miatt Budapestből túlnővekedett főváros lesz. Óriási jelentőségű volt az ország életében már a háború előtt is,

sőt visszamehetnénk akár az 1840-es évekig. Hozzájárult ennek a tendenciának az erősítéséhez a dualista korszakban uralkodó centralizmus, amely fűkezte a nagyobb regionális központok kialakítását és fejlesztését. A főváros adja meg a hangot minden téren: a századfordulón Európa egyik legmodernebb városa. A XIX. század közepétől Budapest fokozatosan lett magyar város, ott teljesedett ki a magyar szellemi és művészeti élet, az oktatás és a vagyon is. Logikus tehát, hogy vonzza a betelepülőket, különösen a zsidókat: 1930-ban a magyar zsidóság 54%-a, mintegy 240 000 ember Budapesten lakik. A pesti zsidó közösség az 1840-es évektől állt az emancipációért folyó harc élén, támogatta az asszimilációt, és hamarosan az ország legnagyobb közössége lett mind számát, mind a magyarországi zsidók életében játszott vitathatatlan irányító és mozgatóerő-szerepét tekintve. Természetes tehát, hogy ott gyűltek össze az ország leggazdagabb és legjobban képzett zsidó lakosai.

Számos változás következik be 1938 és 1941 között, amikor Magyarország a náci Németország közvetítésével – döntőbírósi határozat alapján – visszakapja elvesztett területeinek egy részét. Az 1938-as első bécsi döntés lehetővé teszi, hogy visszakerüljön Magyarországhoz Szlovákia déli része, ezen a hosszú területsávon népes zsidó közösség él, lélekszáma eléri a 78 000-et.

Ekkor tér vissza Ruszinföld déli része is, amely Csehszlovákiáé volt, de a Szovjetunió és Románia is követelte. 1939-ben Magyarország megszállja Kárpátalja teljes egészét. Ez a lépés 72 000 zsidó lakos visszatérését jelenti. A második bécsi döntésnek köszönhetően 1940-ben visszakerül Észak-Erdély, ezzel a magyar határokon belülre kerül a legnagyobb számú zsidó közösség, 149 000 ember. Végül az utolsó magyar „hódítás” azután következik be, hogy a magyar csapatok 1941-ben bevonulnak Jugoszláviába, és elfoglalják a Bácska, Dél-Baranya, Muraköz és a Muravidék által alkotott háromszöget, ahol kis létszámú, mintegy 20 000-es zsidó közösség él, a hadsereg ennek ellenére valóságos mészárlást indít ellenük.¹¹⁰ Az 1941-es népszámláláskor – amely nagyon értékes adatokat szolgáltat Magyarországnak, miközben a kontinens nagy részén már dúl a második világháború, és lehetetlenné tesz minden ilyen típusú adatfelvételt – a megnagyobbodott Magyarország zsidó népességét 725 000 ember képviseli, a 14 683 000 főnyi összlakosság 4,9%-a, ami már közelít a Monarchiában utolsó, 1910-es népszámláláskor mért arányhoz. A területi nyereségnek köszönhető magyarországi globális lakosságnövekedés következtében a zsidók aránya csökken.

Az állami antiszemitizmus kiépítése Magyarországon három szakaszban megy végbe, ezek megfelelnek a három zsidótörvénynek, amelyet 1938 és 1941 között a kormány dolgozott ki, a parlament pedig megszavazott. Ezeknek a törvényeknek az a fő céljuk, hogy korlátozzák a zsidók jelenlétét a magyar társadalomban, majd elszigeteljék őket. Abba az irányba hatnak, amit egyes szakemberek „disszimilációnak” neveznek, ami azt jelenti, hogy a törvényhozás szembemegy a magyar zsidók általános hozzáállásával, ők továbbra is asszimilálódni akarnak, még akkor is, ha az állam és a magyar társadalom éppen olyan képet fabrikál magáról, amelyben nekik már nincs helyük.

Az állam 1920-tól kezdte azt a politikát, amely nyilvánvalóan arra szolgál, hogy csökkentse a zsidók arányát számos területen azzal, hogy életbe lépteti a *numerus clausus*-t, a zárt számot az egyetemeken, a műegyetemen, a budapesti egyetem közgazdaság-tudományi karán és a jogakadémiákon. A *numerus clausus*-ról szóló 1920. évi XXV. törvénycikk nem említi kifejezetten a zsidókat, azt állítja, hogy a társadalmi osztályok arányának megfelelően akarják újra kiegyensúlyozottá tenni a diákok számát, rejtett célja azonban az, hogy csökkentse a zsidó diákok számát, és levigyék a zsidóknak az országban képviselt arányára, azaz 6%-ra. Ezt a célt azonban nem érik el: 1933–1936-ban a zsidó diákok aránya 8%, ami azért látványos csökkenés az 1917–1918-as tanév 34%-ához képest. A törvényt 1920 nyarán készítették elő nagy sietve, a parlament szeptember 26-án fogadta el – csak hétszavazatnyi többséggel –, hogy már az 1920–1921-es tanévben be lehessen vezetni.¹¹¹

A „faj” diszkriminatív fogalmát bevezető törvény lényege ellentétes az ezeréves magyar jog előírásaival, a zsidókat korábban mindig vallási csoportnak és nem fajnak tekintették, nemzetiségnek pedig végképp nem; ezt a kifejezésbeli ellentmondást már akkor hangsúlyozták, és nem csak a zsidó jogászok.¹¹² A törvény megköveteli a diákoktól, hogy nyújtsanak be nemzetiségi és erkölcsi bizonyítványt. A kétértelműség persze a nemzetiségben rejlik, elvben azt nem lehetne zsidókra vonatkoztatni. A vallási kritérium is elfogadhatatlan, minthogy 1895-ben bevettnek ismerték el a zsidó vallást ugyanazon a címen, mint a keresztény felkezeteket. Végül teljesen értelmetlen az a próbálkozás, hogy a zsidókat nemzetiségként fogadtassák el, amikor több mint kétharmaduk – Budapesten majdnem 90%-uk – magyar anyanyelvűnek vallja magát, és éppen az anyanyelv a nemzeti hovatartozás megállapításának a kritériuma. A magyarság faji meghatározása a „szegedi gondolat” egyes képviselőinél, például Prohászka Ottokár püspöknél tűnik fel, ezek az emberek „faji önvédelemről” és „a magyar faj sajátosságáról” kezdenek beszélni.¹¹³ Nincs tehát semmi meglepő abban, hogy a püspök lesz a *numerus clausus* egyik legbuzgóbb híve.¹¹⁴ Mások viszont továbbra is nemzet- vagy haza-fogalomban gondolkodnak Magyarországról, amiben potenciálisan megvan az integráló szándék. Következésképpen kevesen vannak a nácikéhoz hasonló biológiai felfogás hívei.

A *numerus clausus* intézkedéseit nem egyformán alkalmazták. A nyomás a fővárosban a legnagyobb, az antiszemita diákszervezetek ott aktívabbak, mint vidéken, ahol számos budapesti diák beiratkozhat főiskolákra vagy a Pozsonyból és Kolozsvárról újonnan Pécsre és Szegedre költöztetett egyetemekre. A zsidó diákok aránszáma Budapesten drámaian zuhan, Szegeden és Pécsen kevésbé csökken, Debrecenben pedig az 1921–1926-os években magasabb, mint a háború előtt.¹¹⁵ Részben ez magyarázza, hogy később ebben a városban a legvirulensebbek a zsidóellenes diákmozgalmak. A magyar kálvinizmus bátyja rosszul fogadja a zsidó diákok érkezését, akik közül számosan erdélyi származásúak. Sokuknak le kell mondaniuk tanulási terveikről, a legjobb módúak külföldi egyetemekre mennek, és jó néhányan nem is jönnek vissza.

A *numerus clausus*-törvényt módosító 1928. évi XIV. törvénycikk lemond a nemzetiségi, azaz burkoltan faji meghatározásról, a társadalmi, szakmai csoportok egyensúlyára hivatkozik. Az új szöveg előnyben részesíti a volt frontarcosok gyermekeit, és megpróbálja támogatni a paraszti és a munkásosztály gyermekeinek bejutását az egyetemekre. A faji kritérium eltűnése részben kül- és belpolitikai megfontolásoknak köszönhető. Bethlennek sürgősen szüksége van nemzetközi elismerésre, főleg pénzügyi okokból. Demokratikusabb arculatot akar adni Magyarországnak, ennek is hatalma megerősítését

kell szolgálnia, felülemelkedve a fasiszmus és a demokrácia hívei közötti harcokon. A diszkriminatív gyakorlat azonban Bethlen politikája ellenére is folytatódik, csak más döntési kritériumok alapján. A rektoroknak megghagyott viszonylagos szabadság egyszerre tesz lehetővé relatív engedékenységet bizonyos intézményekben, és még erősebb hajlíthatatlanságot másokban.

Antiszemita tüntetések a Gömbös-kormány idején kezdődnek felsőoktatási intézményekben, Gömbös szemére vetik, hogy nem léptette életbe újra a *numerus clausus*t, sokan úgy gondolják, hogy ténylegesen a kelleténél kevésbé alkalmazták. A tiltakozó mozgalom 1932 őszén kezdődik Debrecenben, a diákok ott arról panaszkodnak, hogy egyes karokon túlságosan magas a zsidók aránya. A tiltakozás azután Budapestet is eléri, többek között a Műegyetemet és a felső mezőgazdasági iskolát. A tüntetők megpróbálják megakadályozni, hogy a zsidó diákok bemenjenek az órákra, és azt követelik, hogy az előadótermek hátsó padsoraiba ültessék őket. Némiképpen megnyugvás után újabb zavargások törnek ki 1933-ban és 1935-ben. Addigra a mozgalom az ország összes egyetemét érinti, a pécsit kevésbé. A tüntetéseket összehangolják, nincs bennük semmi spontaneitás. A szervezők között van a nacionalista Turul Szövetség,¹¹⁶ a Foederatio Americana (Katolikus Magyar Egyetemi és Főiskolai Bajtársi Szövetség), a Szent István Bajtársi Szövetség¹¹⁷ és még eleve apolitikus nemzeti csoportosulások is. Az egyetemi hatóságok nem bátorítják a rendbontást, de nem is nyilatkoznak őszintén arról, hogy mi a követelések lényege. A vallás- és közoktatásügyi miniszter, Hóman Bálint, akit felszólítanak, hogy adjon magyarázatot arra, miért nem tartják tiszteletben a *numerus clausus*t – amit az előző kormány megszüntetett! –, csak ötöl-hatol. A Turul bujtogat a tiltakozásokra, azzal érvel, hogy a fiatal keresztény diplomások nem jutnak be a munkaerőpiacra, mert zsidó kollégáikat könnyebben alkalmazzák a vállalatok. Ez az egyesület veszi át azt az 1919-ből származó érvelést, amely szerint a zsidó kapitalisták kihasználják a társadalmi nyomort, ők a bolsevizmus ötödik hadoszlopa.¹¹⁸ Nagyon kevés intézmény tiltakozik az ilyenfajta érvek és általában a *numerus clausus* ellen. Néhány katolikus szervezet mégis elhatárolódik a mozgalomtól, és a rend helyreállítása mellett nyilatkozik. A diákok végső soron csalódtak Gömbösben, mert azt várták tőle, hogy átteszi a gyakorlatba korporatista programját. A kormány zavarban van, megpróbálja kisebbiteni a mozgalmat: egyes egyetemek néhány napra bezárnak, és azzal fenyegetőznek, hogy semmisnek nyilvánítják az egész szemesztert, ha nem tér vissza a rend. Gömbös jobb foglalkoztatási esélyeket ígér a diplomásoknak. A parlamentben a hozzá közel álló képviselők fenntartás nélkül támogatják a diákokat, a sajtó azonban megoszlik, egy része támogatja, más része elítéli a mozgalmakat. Az ellenzék eszközt lát ebben az ügyben arra, hogy hallassa a hangját, a szociáldemokrata

és liberális képviselők – akik között sokan zsidók – interpellálnak a kormánynál és az egyetemi hatóságoknál. Még egy találkozó is létrejön 1933 novemberében Stern Dezső, a debreceni zsidó hitközség elnöke és Hóman Bálint között, az utóbbi azonban kibújik az egyenes válasz alól a rossz gazdasági helyzetre és az ellenzéki pártok mozgolódására hivatkozva.¹¹⁹

A közszolgálati, főleg a tanári állások ugyanakkor egyre elérhetetlenebbek a zsidók számára. A háborút követő évtizedben a zsidók aránya csökken a közigazgatásban. A családnevek magyarosítására vonatkozó törvénykezés ráadásul még kényszerítőbb, sőt kifejezetten megszorító, hogy a zsidók ne vehessenek fel magyar családneveket, pedig addig erre biztatták őket, és az eljárás is rutinszerű volt. A helyi közigazgatás fokozatosan bezárul: Budapesten a városi törvényhatóság így akarja csökkenteni a zsidók számát a virilisták csoportjában. A virilisták voltak a legnagyobb adófizetők, ami felhatalmazta őket arra, hogy ők válasszák meg a helyi önkormányzat tagjainak felét; hogy a viszonylagos egyensúly megmaradjon, mesterségesen a duplájára emelték a szellemi foglalkozásúak jövedelmét, hogy lehetővé tegyék számukra a szavazáson való részvételt. Ebben a két csoportban jelentős számban voltak zsidók, egyes szavazókerzetekben pedig a választók többsége zsidó.

A „földbirtok helyesebb megoszlását szabályozó rendelkezésekről” szóló 1920. évi XXVI. törvénycikknek, amely földeket juttat kiemelkedő bátorságról tanúbizonyságot tett volt frontharcosoknak, van egy nagyon burkolatlan zsidóellenes oldala. Ezeket a földeket szükség esetén ki lehetett sajátítani, hogy átadják háborús hősöknek, az esetleges kisajátítás azonban csak azokra a földtulajdonosokra vonatkozott, akik 1864 után jutottak ingatlanuk birtokába. A zsidók csak 1860 után, könnyebben pedig az 1867-es egyenjogúsítás után szerezhettek földbirtokot, ami azt jelenti, hogy gyakorlatilag ki lehetett sajátítani az összes zsidó földbirtokot. A földről és az állítólag a magyar nemzethez szorosan hozzátartozó vidékiségről szóló vita meghatározó szerepet játszott ennek a döntésnek a lélektani hátterében. Az antiszemita ideológia szerint a zsidók csak pénzemberek és szóból élők lehettek, nem viselhettek fegyvert – gyávának tartották őket –, és nem művelhettek földet sem, mert, eleve bolygó zsidók, azaz vándorló életmód jellemző rájuk. A földről szóló törvény lehetővé tette a két előítélet egyesítését. Valójában nagyon kevés földet adományoztak, és még kevesebbet sajátítottak ki, ami felfedte, hogy a rendszer képtelen valódi agrárreform végrehajtására, ez a látszatintézkedés semmiképpen sem lehetett reform kifejeződése.

Az első zsidótörvényt, az 1938. évi XV. törvénycikket az év május 29-én szavazták meg – körülbelül két hónappal Ausztria annektálása után, amelynek következtében Magyarország határos lett a Harmadik Birodalommal –,

és még ugyanabban az évben hatályba is lépett. Lehetetlen nem látni, hogy ez a nürnbergi törvényekhez igazodva végrehajtott – igaz, részleges – intézkedés megnyitotta az utat – már nem a zsidók társadalmi részarányának korlátozásához, hanem egyértelműen a teljes jogfosztásukhoz. A parlament mindkét háza akadálytalanul elfogadta a törvényt, hiába tiltakoztak a liberálisok és a szociáldemokraták, és hiába próbáltak enyhítéseket szerezni az egyházak képviselői az áttértek javára.¹²⁰ A nagy keresztény felekezetek (a római és görög katolikus, az evangélikus és református, az unitárius és a görög ortodox) vezetői nem az elvet ellenzik a törvényben, így elfogadják, hogy a zsidókérdés már nem kizárólag vallási kérdés. Elutasítják viszont a törvényhozónak azt a döntését, amely sérti az egyházak autonómiáját és az áttérés szentségét; és nyugtalanságuknak adnak hangot a vegyes házasságok későbbi érvényességét illetően.

„A társadalmi és a gazdasági élet egyensúlyának hatályosabb biztosításáról” címet viselő törvény szövege nemcsak hogy nyíltan utal a zsidókra, meg is határozza a zsidóság fogalmát.¹²¹ Ebből a szemszögből zsidónak tekintik a közösség minden tagját, azokat a zsidó származású személyeket és leszármazottaikat is, akik 1919. augusztus 1-je után tértek át más vallásra. Kivételt képeznek e szabály alól a hadirokkantak, a háborús veteránok néhány más csoportja, továbbá a hősi halált halt szülő gyermekei és a hadiözvegy. A zsidósághoz tartozás kritériuma később egyre bővül, hogy minél több áttértet érinthessen. A törvény pontos és bevallott célja az, hogy 20%-ra korlátozza a zsidók arányát több foglalkozási csoporton belül és általában az ország gazdaságában. Érinti az orvosokat, az újságírókat, a mérnököket, az ügyvédi kamara tagjait, az iparban és kereskedelemben dolgozó tisztviselőket.¹²² A rendelkezések végrehajtását a szakmai kamaráknak kell felügyelniük, ahol ilyenek nincsenek, ott létre kell hozni őket; így volt ez a szórakoztatóiparban, a színházak és a filmgyártás esetében, ahol a zsidók hangsúlyosan vannak jelen. A kamaráknak csökkenteniük kell zsidó tagjaik számát, többek között azzal, hogy visszautasítják az új jelentkezőket, az újonnan felvett zsidó tagok száma nem haladhatja meg az évi 5% -ot.¹²³ Az 1930. évi népszámlálás szerint a zsidók részaránya akkor az ipari vezetők között 33,4%, a kereskedelemben dolgozók között 52,9%, a szabad foglalkozásúak körében pedig 34,2%.

Amint azonban Karády Viktor megállapítja, akkor hozták ezeket az intézkedéseket, amikor a gazdasági helyzet csak részlegesen tette lehetővé gyakorlati alkalmazásukat.¹²⁴ Számos szakmai kamara vezetői többségükben maguk is zsidók, könnyebben tudják késleltetni vagy akár blokkolni a törvény alkalmazását. A magyar gazdaság, amelyet súlyosan érintett az 1930-as évekbeli válság, 1938-ban épp kezd visszatérni a növekedés útjára. A német megrendelések serkentik a vállalkozásokat, a kormány elhatározza, hogy ambiciózus

tervet léptet életbe fegyverek, valamint ipari berendezések gyártására. Ebben az összefüggésben a zsidók kirekesztése a teljes gazdaságból katasztrofális következményekkel járna. Az árjásítási intézkedések ezért érintik kevésbé az ipari és kereskedelmi szektort. A zsidó közösség korabeli orgánumainak – *Egyenlőség, Magyar–Zsidó Szemle* – becslései szerint a megőrzést és védekezést célzó reakciók nélkül a zsidóellenes intézkedések mintegy 15 000 zsidó pályáját fenyegették, sőt tették volna tönkre a törvény végrehajtására előírt öt éven belül.¹²⁵ A zsidó származású gazdasági vezetők száma 1939-ig ténylegesen tovább nő.

A zsidók háttérbe szorítása és a kormány által kidolgozott disszimilációs politika nem ugyanazon a szinten érint mindenkit; de tovább erősödik, fenntartva a törvényesség látszatát, amit a zsidók kínosan tiszteletben is tartanak. A nemzetközi szervezetek érthetetlennek tartják ezt a hozzáállást, és megpróbálnak közbenjárni a zsidók érdekében. Két magyar zsidókat segélyező szervezet alakul ebben az időben, hogy segítséget nyújtson a törvény áldozatainak: az 1938-ban és 1939-ben létrejött, egymással közvetlen kapcsolatban álló Magyar Izraeliták Pártfogó Irodája és az Országos Magyar Zsidó Segítő Akció.¹²⁶ A védekező vagy harcos reakciók korlátozottak maradnak, amint azt az 1938-ban nagyon nagy számú, a következő évben azonban már sokkal ritkábban előforduló áttérések mutatják: mintha minden visszatért volna a rendes kerékvágásba az első riadalom után. A trianoni Magyarországon élő zsidóknak csak 6%-a keresztelkedett ki 1938 és 1943 között, közülük 8,3% volt budapesti.¹²⁷ A kivándorlók száma még kisebb. Nyilvánvaló azonban, hogy amikor közeledik a háború, és erősödnek a diszkriminatív intézkedések, növekszik a zsidók részaránya a teljes magyar emigrációban, mégis nagyon korlátozott marad ahhoz képest, amit a náci vagy náci inspirációjú törvénykezésnek alávetett szomszéd országokban regisztráltak.

Imrédy Béla kormánya 1938 decemberében előterjeszti a második zsidótörvényt, amelynek forrása a Magyarországgal szomszédos országban a náci hatalom által már bevezetett törvényalkotás. Imrédy angolbarát pénzügyi szakemberből lett politikus, Gömbös kormányában pénzügyminiszter volt, majd a Nemzeti Bank elnöke. Egyre jobban közeledik Németországhoz, szélsőséges ideológiája végül kínos helyzetbe hozza Horthyt, ezért 1939-ben leváltja, és Teleki Pált állítja a helyére. Teleki már tagja volt Imrédy kormánynak, részt vett a törvénytervezet megszerkesztésében, és 1939 májusában ő írta alá a második zsidótörvényt. Az 1939. évi IV. törvénycikk legfőbb újdonsága a zsidóság meghatározása, ez már nem vallási felekezethez tartozónak tartja a zsidókat, hanem német mintára faji definíciót ad. A törvény szerint zsidónak kell tekinteni mindenkit, akinek legalább egyik szülője vagy

két nagyszülője zsidó, vagy zsidó volt, éppúgy, mint gyermekeiket, ha a törvény hatályba lépése után születtek. Zsidónak tekintendők azok is, akik 1919. augusztus 1-je, a Tanácsköztársaság bukása után tértek át. A külföldi állampolgárságú zsidókat nem lehet többé honosítani, nekik még azzal a kockázattal is számolniuk kell, hogy megfosztják őket állampolgárságuktól, ha azt 1914 után kapták meg.¹²⁸

A kritériumok jelentős kiszélesítése következtében 100 000 ember minősül újra zsidónak. Ez az intézkedés kiváltja a katolikus és protestáns egyházak tiltakozását, vitatják az áttértek és gyermekeik „visszazsidósítását”; a legenergikusabb tiltakozó Glattfelder Gyula (1874–1943) csanádi püspök, a felsőház tagja, az Actio Catholica elnöke, érvei azonban megmaradtak spirituális szinten, nem vitatják a zsidóellenes politika jogosságát.¹²⁹ Magyarország hercegprímása, Serédi Jusztinián is felemeli hangját a keresztények közötti diszkrimináció ellen.¹³⁰ A protestáns püspökök azonban lesöprik a katolikus egyház vezetőinek ellenérveit, és a kormány sem veszi figyelembe azokat. A református egyház sem beszél egy hangon: hierarchiája és a legidősebb lelkészek általában ellenzik a diszkriminációs törvényeket. A kálvinista alsópapság viszont fokozatosan megnyerhető a szélsőséges retorikával. A zsidótörvényekben alkalmat látnak arra, hogy megdöntsék a régi rendszert, és politikai részvételhez segítsék a legszegényebb rétegeket. Ez a sodródás a katolikusoknál is érezhető, számos pap, sőt püspök is összeköttetésben van a szélsőjobb vezetőivel. Teológusok, köztük Mezgár Lajos, közel áll a nyilaskeresztesekkel rokonítható Pálffy Fidéhez.

A törvény négy hónapig tartó, heves vitát vált ki a parlamentben, különösen a felsőházban. A szigorúan vallásos szemponton túl a viták a törvény alkalmazásának a nemzetgazdaságra gyakorolt hatása körül forognak. Olyan emberek, mint Bethlen, a közgazdász Hegedüs Lóránt vagy Károlyi Gyula kifejezik rosszsallásukat és elégedetlenségüket, elítélik a nyilvánvaló német inspirációt, a törvénynek szerintük semmi köze a zsidók sajátos magyarországi helyzetéhez. Károlyi a törvény elleni tiltakozásul lemond felsőházi örökletes székéről. Az 1939-es választások, amelyek május végén zajlanak, úgy tűnik, megerősítik a kormányt vállalkozásában. Az ellenzék azt a kevés helyet is elveszti az Alsóházban, amit még birtokolt, megnyílik az út a nyilaskeresztesek fasiszta pártja előtt.

A törvény fő célja továbbra is az, hogy korlátozza „a zsidók közéleti és gazdasági térfoglalását”.¹³¹ Gyakorlati alkalmazása a közszférában a leghatékonyabb, főként az oktatásban, ahol az összes zsidó tanárt, tanítót lemondásra, nyugdíjba vonulásra kényszerítenek, vagy egész egyszerűen elbocsátják őket. Ugyanígy járnak el a bíróságokon. Nyilvánvaló mindamellet, hogy ennek az intézkedésnek inkább szimbólumértéke van, mint igazi gazdasági

súlya, mert a közsférában kevés zsidót alkalmaztak. Még mindig a szimbolikánál maradva, zsidót nem lehet többé bevásárlani a parlament felsőházába, csak a neológ főrabbi marad, ugyanolyan címen, mint a többi bevett vallási közösség képviselője. A felsőházban, ahol a magyar nemesség nagy családjai üléseznek, kevés zsidó kap helyet, számosan jelen vannak viszont a pénzügyi és ipari arisztokrácia többségükben áttért tagjai. Jó néhány más intézményben is korlátozzák a zsidók szavazati jogát és választhatóságát.

A második zsidótörvény megerősíti és feléleszti az elsőben foglalt rendelkezéseket: a szakmai kamarákban a zsidók jelenléte ismét 12%-ra, sőt némelyikben 6%-ra csökken. Az 1938-as törvényben ajánlott eljárásnak megfelelően ezentúl tilos felvenniük új zsidó tagokat, miután elérték a minimális arányt. A zsidók létszámának csökkentése érinti az egyetemeket és a teljes felsőoktatást, itt a zsidó hallgatók részarányának nem szabad meghaladnia a 6%-ot, ami egyszerűen azt jelenti, hogy visszatérnek a *numerus clausus*hoz.

Az 1939-es törvény új megszorításokat vezet be, amelyek nemcsak a független és szabadfoglalkozások egyre szélesebb és egyre változatosabb körét érintik, hanem főleg azokat a szférákat, amelyekben a zsidók jelentős szereplők. Megpróbálják kiszorítani őket a sajtóból és a könyvkiadásból, megtiltják, hogy újságjaik, folyóirataik legyenek, hogy ezeknek főszerkesztői vagy kiadói lehessenek, még az igazgatásban sem kaphattak posztokat. Ezt az intézkedést alkalmazták a szórakoztatóiparban is, megtiltották a zsidóknak, hogy színházakat, mozikat vagy más „előadóvállalatot” vezessenek.

Végül az állam még inkább beavatkozik a zsidók gazdasági kirekesztésének folyamatába, megfosztja őket bizonyos állami monopóliumok hasznától. nem árusíthatnak dohányt, alkoholt, nem lehet gyógyszertáruk. A zsidóknak igen nagy tapasztalataik voltak ebben a három kereskedelmi ágazatban, ők voltak az elsők, akik nagyban forgalmaztak dohánytermékeket – a dohánytermesztés a nemzeti jövedelem legfontosabb mezőgazdasági forrása –, és úttörők voltak az ipari léptékű szeszgyártásban is. A törvény 13. paragrafusa szerint csökkenteni kell a „zsidó” vállalkozások állami megrendeléseit, de csak fokozatosan, nehogy megrendessék az egész piacot. Ezek a vállalkozások az állami megrendeléseknek már csak 20%-át kaphatják meg az 1939–1940-es költségvetési évben, majd 10%-át 1941–1942-ben, és 1943–1944-re már csak 6%-ot irányoznak elő.¹³²

Az önkormányzatok is a törvény hatálya alá esnek, korlátozniuk kell a zsidó kiskereskedők és kisiparosok jelenlétét azzal, hogy nem adnak ki nekik új engedélyeket. Elméletben ez csak azokban a városokban kötelező, ahol a zsidó kereskedők aránya 6%, vagy azt meghaladja, csak hogy a legtöbb magyar városban ezt a határt már messze meghaladták. A mezőgazdaságban most először vezetnek be megszorításokat: a 15. és 16. paragrafus nem éri be

azzal, hogy megtiltja a zsidóknak a földvásárlást, tulajdonosi jogaiktól is megfosztja őket, még bérbe sem adhatják földjeiket.¹³³ A vállalatok gyakorlatilag szóról szóra átveszik az 1938. évi törvény rendelkezéseit, és csökkentik a zsidó alkalmazottak engedélyezett arányát, a fehérgalléros állásokban ez csak 12%. Ráadásul megtiltják azoknak a vállalkozásoknak, amelyekben ez a kvóta magasabb, hogy zsidó munkásokat foglalkoztassanak. A budapesti hitközség vezetőinek becslése szerint körülbelül 250 000 zsidó lett munkanélküli a törvény hatályba lépése után.¹³⁴

A második zsidótörvényt éppolyan különbözőképpen alkalmazzák, ha kisebb mértékben is, mint az első. Yehuda Don végzett sokatmondó számításokat a budapesti zsidók gazdasági helyzetéről. Arra a következtetésre jut, valószínűleg a visszakapott területekkel is számolva, hogy ha a törvényt szigorúan betartották volna, 100 000 zsidóból 61 000 veszítette volna el az állását, de ez nem történt meg. Az a kísérlet is hamar irreálisnak bizonyul, hogy a zsidó fehérgallérosokból munkásokat csináljanak. Az egyik megoldás, amit a törvényhozók ezekre a nem megfelelő átváltoztatásokra kitaláltak, a munkaszolgálatos zászlóaljak megalakítása volt 1939-ben. A zsidótörvények vitájában röviden felmerült a katonai szolgálat kérdése, elhangzottak a szokásos antiszemita érvek a zsidók lustaságáról és katonai alkalmatlanságáról. Elhatározzák tehát, hogy kizárják őket a sorozásból, és helyette fegyvertelen szolgálatra, kétéves honvédelmi munkára, azaz kényszermunkára kötelezik őket. Ezzel több tízezer zsidó fiatalembert vonnak ki a munka világából, 1939 júliusa és 1940 novembere között mintegy 260 munkaszolgálatos egységet állítanak fel, amelyekben 52 000 zsidót dolgoztatnak más „megbízhatatlan elemekkel”, kommunistákkal, szakszervezeti vezetőkkel és a politikai ellenzék más képviselőivel együtt.¹³⁵

Abban az időszakban, amely ennek a törvénynek az elfogadása és Magyarország hadba lépése, 1941 között eltelt, bizonyos területeken szigorúan, másutt elnézőbben alkalmazzák rendelkezéseit, annak a már megfigyelt tendenciának megfelelően, hogy igyekeznek megkímélni a gazdaság alapvető érdekeit, következképpen a zsidók által vezetett nagyvállalatokat. Ez magyarázza, hogy miért a közsférában alkalmazzák a legszörlesebb körben: egy év alatt az összes állami testületből kizárták a zsidókat, egyes intézményekből még gyorsabban. A hadsereg, amelynek antiszemita hajlamait közhírré is tették, buzgón megszabadult a soraiban még ott lévő néhány zsidótól. A gazdasági életben nem vették annyira szigorúan a szabályozást, de mint az első törvény, ez is súlyosan érinti a kiskereskedőket, kisiparosokat, a házaló árusokat, az ő létfeltételeik rendkívül bizonytalanná válnak. A közösség vezetői rendszeresen tiltakoznak a zsidók árusítási engedélyeinek megvonása miatt.

A zsidó vállalkozóknak a gazdasági életben betöltött hajtóerő-szerepe azonban mégsem mutat érezhető változásokat ebben az időszakban, mivel a magyar gazdaság legfontosabb szereplői, a nagyiparosok és bankárok továbbra is a szokásos rend szerint dolgoznak. A kormány pragmatikusan viselkedik, óvakodik attól, hogy fellépjen a rendszer megfelelő működéséhez nélkülözhetetlen kulcsszereplők ellen. Éppúgy, mint az első törvény, a második is gyakorlatilag alkalmazhatatlan, ha nem akarják lerombolni az ország pénzügyi és ipari felépítményét, vagy előidézni a tőke- és az agyelszívást. Nagyon is lehet viszont antiszemita politikát alkalmazni a zsidók ellen más kényszerítő eszközökkel, aminek megvan az az előnye a magyar államférfiak szempontjából, hogy kielégíthetik a német szövetségest anélkül, hogy veszélybe sodornák az ország alapvető érdekeit. Ez a hintapolitika, az állandó ide-oda lengés ellenállás és kiegyezés között nemcsak a magyar politikát jellemzi az 1930-as évek közepétől, hanem kifejezi azt a rossz közérzetet is, amely az állam élén, a kormányzó és kormányai között eluralkodik.

X.

A kormányzó és az ő királysága

A kormányzó első számú rezidenciája a budavári királyi palota. *Emlékiratai*-ban Horthy úgy ír az odaköltözésről, mintha azt a kormány akarta volna, holott nincs benne más, csak tiszta logika.¹ A dekórumtól való vonakodásának persze olyan dimenziót akar adni, hogy azt Ferenc József alakja inspirálja, az uralkodó azonban, aki személy szerint kétségtelenül szerény ember volt, soha nem tagadta volna meg a rangját, és használta a dinasztiaának kijáró rezidenciákat. A királyi palota tökéletesen fel volt szerelve ahhoz, hogy a kormányzó hivatalát fogadja. A XVIII. század óta rezidenciaként működött, először a helytartótanácsé és a nádoré volt, majd a királyé, ha éppen Budapesten tartózkodott. Azzal, hogy Budapest 1892-ben királyi székváros (székesfőváros) rangjára emelkedett, felsőbb szintre jutott. A visszatérés a régi rendszerhez azt is feltételezi, hogy felélesztik a hatalom helyszíneit. A kormányzó hívei és ellenfelei közötti vita azt sugallja, hogy Horthy szándékosan döntött úgy, hogy a királyi lakosztályokban rendezkedik be, és használja az irodákat, amelyeket hajdan a királynak jelöltek ki. *Emlékiratai*-ban azonban ennek az ellenkezőjét állítja, azt mondja, hogy „az úgynevezett idegenek lakosztályát” választotta, „a palota nyugati, új szárnyában”. Ezt erősíti meg menyec a saját elbeszélésében, valamint több olyan tanúvallomás, amelynek szerzői kevésbé hajlanak elfogultságra, például Barcza György. Nem a Dunára néző „királyi” szárnyról van tehát szó, hanem a nyugatról, amely a Krisztinavárosra néz, és amelyet napjainkban az Országos Széchényi Könyvtár foglal el. A nagy fogadótermeket, például a márványtermet (nagy bálterem) és a teraszt azonban annak rendje-módja szerint használták hivatalos események (például az olasz király 1937. májusi látogatása, az 1938. májusi eucharisztikus kongresszus) alkalmával, valamint a kormányzó hagyományos, évente megrendezett garden partyjain. Fényképek és híradók mutatják, hogy a teljes teret, belcélrtve a belső és külső udvarokat, továbbá a Szent György teret is kihasználták

szemlékre, díszszemlékre, kitüntetések átadására. A palotában őrizték a koronát is, a királyi szárny első emeletén. A közelben áll József főherceg palotája és a Sándor-palota, a miniszterelnök rezidenciája.

A kormány évente 10 000 pengőt fordít a kormányzó eltartására, ami akkoriban egy nagykövet fizetésének felel meg. A ház személyzete egy szakácsból – bizonyos Marek –, egy belső inasból, néhány lakájból és sofőrökből áll.² A kormányzót két katona őrzi, a királyi gárda biztosítja a rendet a környéken és a palotában. Horthy és családja összesen kilenc helyiséget foglal el a palotában a több százból. A szalonban családi fényképek (Paulette, Miklós lánya, egy kenderesi látkép és egy kép a *Novaráról*) teremtenek bensőséges hangulatot.³ A felső emeleten gyűjtik az ajándékokat és a Horthy személye iránti tiszteletről tanúskodó kegytárgyakat. Házasságkötése után itt kap lakást Horthy legidősebb fia, István. Felesége említi, hogy az ablakok délre, a Tabánra és a Gellérthegyre néznek. A fiatal házaspár – hamarosan fiuk születik – öt helyiséget lakik. Nekik is megvan a maguk személyzete: egy tisztiszolga Istvánnak, egy szobalány a feleségénck, Ilonának és egy szakácsnő, akinek időnként, ha szükség van rá, a nevezetes Marek segít.

Horthy általában Gödöllőn tölti a nyár egy részét, augusztustól szeptemberig. Ezt a kis barokk kastélyt, gróf Grassalkovich Antal birtokát a XIX. század elején ajándékozták a Habsburgoknak. Az erdő, amely körülveszi, különösen alkalmas vadászatra – Erzsébet királyné gyakran járt ott ezzel a céllal. Horthy is használja, ha vendégeket hív vadászni, emellett éppúgy fogad itt diplomátákat, mint saját minisztereit. A nyár eleje viszont a családé a kenderesi birtokon. Az Alföldön júliusban nagyon magasra szökhet a hőmérséklet. de Kenderes száraz, levegős hely. A kúriához tartozó parkban Horthy medencét és tenispályát építtetett. Családi fotók tanúskodnak a pihenés és a sportolás pillanatairól ebben az intim keretben.

A földszintet a nagy szalon, az ebédlő és a konyha foglalja el. Berendezésükről csak az 1930-as években és az 1940 elején készített fotók tanúskodnak. Az épületben a háború után egy szakiskola és internátusa kapott helyet. A parkot és közvetlen környékét teljesen megváltoztatták – volt rózsakertje, tava, számos gyümölcsfája, távolabb a ménesházhoz tartozó épületek álltak.⁴ A házban: csak a földszinti helyiségek elrendezéséből lehet következtetni a Horthy család lakhelyére; a stukkókat nemrég restaurálták és újrafestették. A szalonban emlékhelyet alakítottak ki fényképekkel és egy Horthy-portréval. Két helyiségnek különösen nagy szerepe volt, mára mindkettő eltűnt: a könyvtárnak, amelyet a birtok megvásárlása óta a család összes tagjának beszerzései gazdagítottak, és Horthy dolgozószobájának, itt az egyik díszítő elem az a Ferenc József-arckép volt, amelyet Horthy bécsi tartózkodása idején festett. Úgy tű-

Kenderesen, 1942 nyarán – a medence szélén ifjabb Horthy István, a vízben valószínűleg Miklós két lánya, Zsófia és Nicolette

nik, Horthy nem gyűjtött egzotikus tárgyakat, ellentétben sok tengerésztisztel, pedig világ körüli útjáról hozhatott volna haza ilyesmit; nem volt azonban saját vagyona, amely lehetővé tette volna, hogy vásároljon, és valószínűleg az ízlését sem formálták az ősi művészetek. A házat vadásztrófeák díszítették, de csak mértékkel. Néhány fotó emlékeztet a kenderesi és gödöllői vadászatokra. Legtöbbjüket külföldiek vendégeskedése alkalmával készítették. Horthyt is hívják vadászatokra ritka hivatalos látogatásain (Ausztriában, Németországban, Lengyelországban). A család 1943 nyarán jár utoljára Kenderesen: az 1944. márciusi német megszállás miatt Horthy nem hagyja el a fővárost.

A kormányzó rendszeres életet él, számos reprezentációs feladata ütemezi napjait – noha ő nem ezt mondja. Sokat utazik az országon belül, felavat, ünnepel, emlékezik. Hétkor kel, és minden reggel sportol: lovagol a Vérmezőn, a Városmajorban vagy Gödöllőn, lovagol és teniszezik Kenderesen. A test karbantartása valódi szükséglet számára, soha nem mond le róla. Ehhez járul persze az is, hogy nyilvánvalóan törődik a külsejével, mert az fontos a róla kialakuló kép terjesztéséhez. Tipikus napja azzal kezdődik, hogy megreggelizik a feleségével. Teát iszik, egy szelet sonkát eszik két lágytojással. Megbeszélik a napi programot, majd Horthy elolvassa az újságokat. Ezután kezdődik a hivatalos napirend. Bemegy az irodájába, becsengeti a szárnysegédjét.⁵ Ismétli azt a rituálét, amelyet Bécsben, Ferenc József mellett élt át. Felesége

társaságában, esetleg hozzátartozóival ebédel. Elszív tucatnyi cigarettát, és sok kávét iszik egész nap. Az estét gyakran színházban, a leggyakrabban a Nemzeti Színházban, a Zeneakadémián vagy az Operában tölti. Az utóbbit szereti a legjobban, szívesen mesél a bécsi Opera emlékezetes előadásairól, amikor Caruso elbűvölte Puccini valamelyik operájában. Erre Horthy német kifejezést használ: „Térdet hajtana az ember” (*zum niederknien*).⁶ A kormányzó az Operában csak protokolláris alkalmakkor használja a királyi páholyt, általában egy földszinti páholyban ül, amint ezt több fénykép tanúsítja. A Zeneakadémián viszont foglalt páholya van. A Horthy család a mozit sem veti meg, rendszeresen járnak filmet nézni, a leggyakrabban a kormányzó valamelyik fiával. Horthy ott van az első magyar hangosfilmek látogatói között, de főleg a bécsi vígjátékokat kedveli, különösen nagyra becsül két népszerű színészt, Hans Mosert és Paul Hörbigert.

Ha otthon vacsoráznak, nyolckor tálnak. Horthy azután pasziánszozik, felesége kézimunkázik, általában köt, olykor olvas is. Horthy csak hadászati vagy hajózási elméleti munkákat, természettudományt vagy emlékiratokat olvas, szépirodalmat nem. Egy budapesti könyvesbolt ismeri a család ízlését, és ellátja könyvekkel. Az este 23 óra körül ér véget.⁷ Vasárnap délutánonként bridzseznek, néha közeli barátok vagy hozzátartozók társaságában. A bridzs Magda kedvenc szórakozása a Pólában töltött évek óta, és része a családi szertartásnak, később István fiatal felesége, Ilona is csatlakozik a partikhoz. Horthyék ebben a játékban oldódnak fel, játszanak a német megszállás legszörnyűbb óráiban, a németországi, végül a portugáliai száműzetésben. Mint De Gaulle tábornok, aki pasziánszozás közben hunyt el, Horthy is összerogyhatott volna egy bridzsparti közepén.

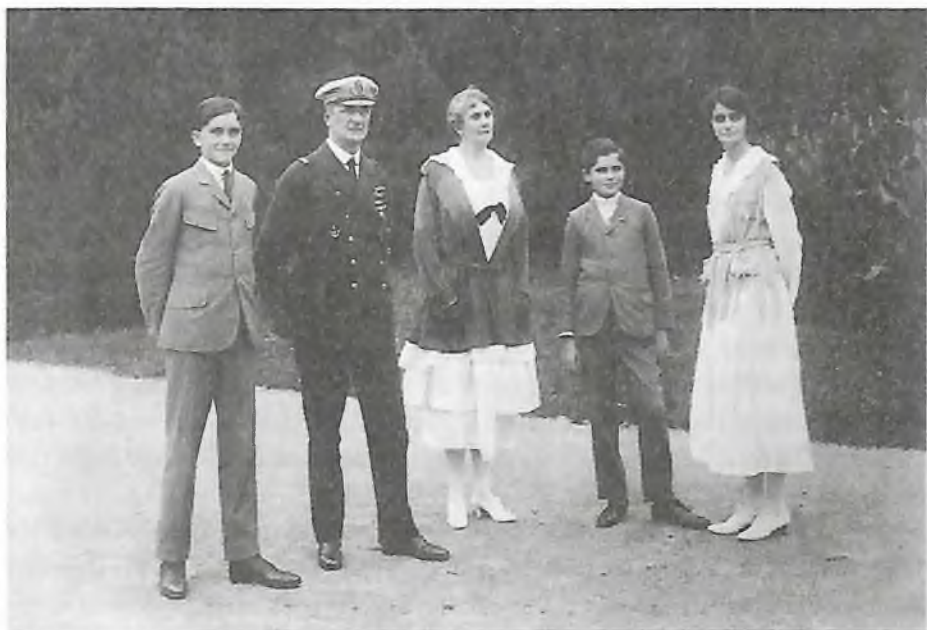
Menye emlékiratai nélkül nehezen tudnánk rekonstruálni a Horthy család életét. Ez is utólagos elbeszélés, amely csak Istvánnal kötött házassága után, 1940-ben, tehát későn kezdődik. Horthy kevés családi történetet mond el *Emlékirataiban*, csak István fia halála kap viszonylag jelentős helyet. A két háború között a két fiú még iskolába jár. Paulette nagyon fiatalon megy férjhez, 1922. április 1-jén, Fáy Lászlóhoz. A férj protestáns, így tiszteletben tartják a családi hagyományt. A házasság azonban rosszul sikerül, 1927-ben kimondják a válást. Ezzel a házassággal kapcsolatban keringett egy szójátékon alapuló vicc, amit a magyarok nagyon kedveltek, itt csak azért érdekes, mert gyakorlatilag ez az egyetlen tréfa, amely a családról terjedt. Károly restaurációs kísérletére és Paulette férjére utal. „Mi a különbség Károly és Horthy között? *Károlynak fáj a feje, Horthynak Fáy a veje.*”⁸

Paulette már tüdőbeteg, két házassága gyermektelen marad. Másodszor 1930. február 14-én megy férjhez ifj. gróf Károlyi Gyulához. A templomi

házasság azért volt lehetséges, mert Angelo Rotta pápai nuncius közvetlenül a pápánál járt közben, amiért Horthy hálás volt.⁹ A Károlyiak is katolikusok, Paulette tehát szakít a családi hagyománnyal, bár nem minden Horthy lány ment nőül protestánsokhoz. 1927. augusztus 4-én a második fiú, Miklós is a Károlyi család egyik tagját választja házastársul, Károlyi Gyula testvérét, Mária-Consuelót, két lánya (Zsófia, 1928) és Nicolette (1929) születik tőle. Ez a házasság is válással végződik hamarosan, a lányokat édesanyjuk neveli. A két fiú magánélete viharos, kicsapongásaik tabuk, csak a család ócsárlói beszélnek róluk, ők pedig túloznak. Egyes arisztokrata ifjak rosszabbak náluk. Mind a két fiatal férfi szereti a sportot, de új szórakozásokat is kipróbálnak: az autózást és a repülést. Sorozatban jönnek a balesetek, főleg Miklósnál, úgy tűnik, Horthy nem neheztel a fiaira, de az édesanyjuk reszket értük. 1926-ban, a Budakeszi úton Miklós versenyautójával elgázol egy fiatal tejárust, a lány meghal, Miklós súlyosan megsérül. Egy másik baleset után, amelynek maradnak utóhatásai, felhagy a veszélyes sportokkal, és felelős posztot vállal több magyar sportegyesületben. Ismertségüknél és kivételezett helyzetüknél fogva a két férfi – az alkoholizálásban és nőkben olykor mértéktelen – budapesti mulatságok, partik gyakori szereplői. Ilona emlékirataiban, valamint az Istvánról és Miklósról az utóbbi időben gyártott idealizált életrajokban minderről egyetlen szó sincs. István viszonylag késői házassága 1940-ben mintha a szülők akaratából történt volna, hogy véget vessen a kicsapongásoknak, amelyek nem méltók a magyar vasút élén betöltött állásához, főként pedig a feltételezett szükségyszerűséghez, hogy elő kell készíteni Horthy utódlását.

A két fiú örökölte apjától a nyelvtelenséget és az idegen földek iránti vonzódást. A bizonytalanság éveit Miklós karrierje a nemzetközi kereskedelembe kezdődött, az Angol–Magyar Bankban,¹⁰ majd a diplomácia felé fordult. Valóban épp ideje, hogy véget vessen a kicsapongásoknak, amelyek kellemetlen következményekkel járhatnak. Valószínű, hogy Miklósnak kapcsolata volt Egyiptom királynéjával, Nazli Sabrival, a banki állásával járó számos utazása során. Emiatt hívják vissza egyébként az akkori magyar követet, aki eleinte fedezte a kalandot. Miklós diplomáciai szolgálatba lépése tehát nem éppen a legmegfelelőbb megoldás. Erős tartózkodást vált ki a testületből, amelybe addig csak karrierdiplomatákat neveztek ki. Miklós székcseré után kerül Brazíliába: Magyarország addigi braziliai követét kinevezik Argentínába, ahol éppen kormányváltás volt. Ifj. Horthy Miklós érkezéséig, 1939 májusáig Szentmiklóssy Andor ügyvivő látja el ideiglenesen a feladatait. Az ifjabb Horthy nem a diplomáciai testület tagja, rendkívüli követ címet kap. Nem szerepel a külügyminisztérium listáin, ami megerősíti, hogy kinevezése kivételes.¹¹ Brazíliai tartózkodása idején tökéletesen megtanul

A Horthy család Gödöllőn, 1920. augusztus–szeptemberben

portugálul, aminek a jövőre nézve lesznek következményei. Fivére halála után, 1942-ben visszahívják Budapestre.

A tanúvallomások egybehangzóan Miklósnál tehetségesebbnek írják le Istvánt, persze minden relatív. Vitathatatlanul István apja kedvence. 1904-ben született, először apja nyomdokain jár, tizennégy évesen belép a tengerészeti akadémiára, a háború után a budapesti Műegyetemen folytatja tanulmányait. Képzése a Weiss Manfréd Művek repülőgépmotor-részlegében fejeződik be. Egy huszárezredben teljesíti katonai szolgálatát, majd a repülés felé fordul, és civil pilóta lesz – a légierő a szövetségesek ellenőrzése alatt áll a trianoni szerződés megszorításai alapján. Azután az Egyesült Államokba megy, 1929-ben a Fordnál dolgozik. Visszatérésekor belép a Magyar Királyi Államvasutak Gépgyárába (MÁVAG), itt építi karrierjét egészen az elnöki posztig, amelyet 1940 júniusában kap meg. Ezt a tisztséget viseli 1942-ig, akkor kinevezik kormányzóhelyettesnek. Időközben közlekedési államtitkár is volt, de lemondott, amikor Magyarország belépett a háborúba, hogy újra szolgálhasson. Több bevetést hajt végre az orosz fronton, s ott hal meg 1942. augusztus 20-án.

István 1940. április 27-én vette nőül Edelsheim Gyulai Ilona Mária grófnőt, gróf Edelsheim Gyulai Lipót és Pejacsevich Gabriella grófnő lányát. Villámházasság ez, a két fiatal az év elején, az operabálon találkozott. A meny-

asszony katolikus, de apja lutheránus, az esküvőt a Szilágyi Dezső téri református templomban tartják, a szertartást Ravasz László püspök végzi.¹² Az esküvő a Horthy család egyetlen nagy nyilvánosság előtt zajló családi – és egyben nagyvilági – eseménye, élénk sajtóvisszhang kíséri. Paulette betegsége azonban árnyékot vet rá, nem sokkal később, 1940. június 26-án meg is hal. István saját repülőgépén viszi nászútra Észak-Afrikába ifjú feleségét. Ellátogatnak Líbiába és Egyiptomba. Fiuk, István 1941. január 17-én születik meg Budapesten. A rossz nyelvek szerint István házasságkötése után is folytatja kicsapongó életmódját, felesége persze nem erősíti meg ezt az állítást, épp ellenkezőleg, megteszi őt az erény mintaképének. Mindenesetre a kis István megszületése nagyban erősíti a „Horthy-dinasztia” elméletét, amelynek állítólag az asszonyok a kezdeményezői.

A legtitokzatosabb személyiség ebből a szempontból egészen bizonyosan Magda. Úgy látszik, idegen tőle a politikai élet és a férje – majd fia – pozíciója miatti kényszerűségek sora, saját szavai szerint makacsul ellenáll annak, hogy nyilvánosan mutogassa magát; mégis ott van Horthy minden szertartásán, nyilvános fellépésén. A rendszer korabeli kritikusi szívesen állítják be őt szürke eminenciásnak, fő hajtóerőnek, aki férje ambícióját irányítja. Vas Zoltán nagyravágyónak nevezi, aki olykor Horthy rossz szelleme. Állítólag ő terekte Horthyt a katolicizmus felé. Háttérben maradva dolgozik, az biztos, de inkább védelmezőnek látszik. Páni félelemben él, retteg a merényletektől, és a királyi palotába költözésük után eleinte megtiltotta mindenkinek, hogy odamenjenek az ablakokhoz.¹³ 1944-ben, a németek bevonulása után újra elfogja a félelem. Menye ájtatos asszonynak írja le, aki egyetlen misét sem mulaszt el, és a rózsafüzért morzsolgatva imádkozik. Zadravecz páter szerint „mélyen vallásos” asszony. Hivatalos szerepe a jótekonyságra korlátozódik. Részt vesz minden jótekonysági kampányban, és sokat ad a személyiségéből, nem ilyen egy félénk, a médiának kitettséget elutasító asszony, ő azonban ezt a képet festi magáról. Minden év decemberében rádióbeszédet mond, a legtöbb esetben ezt filmre is veszik, arra buzdítja a magyarokat, hogy csatlakozzanak a szegény gyerekek megsegítését szolgáló kezdeményezéséhez.¹⁴ A megfigyelők tiszteletet parancsoló hölgyként írják le, fényképeit nézve is nyilvánvaló, hogy tudatában van rangjának és helyzetének. „Bájos, finom nő, a nőiesség legragyogóbb koronájával felékvítve.”¹⁵ A francia követ, Louis de Vienne „kedvességét és szívéllyességét” hangsúlyozza.¹⁶ Az angol Owen Rutter így ír róla: „Szép és finom hölgy, aki a nép anyja lett.” Leírását egy másik brit úr jellemzésével folytatja, aki így jellemzi Horthynét: „Odaadó, és talán úgy mondanám, a legfinomabb és legkedvesebb királyi jelenség, akivel valaha is szerencsém volt találkozni. Szerényen és méltósággal áll a helyén, jótekonysággal foglalkozik.”¹⁷ 1921-ben élére áll a katolikus

és protestáns egyházak kezdeményezésének, amely a trianoni határon túlról menekültek körében pusztító éhínségen igyekezett enyhíteni. Ezt a segélyakciót többek között Csernoch János hercegprímás, Prohászka és Raffay püspökök, az iparos Ullmann Adolf báró, valamint Bethlen Margit grófnő is patronálja. Országos szinten Vass József közlelmzési miniszter vezeti az akciót.¹⁸

Ha nem avatkozik is a kormány ügyeibe, tagadhatatlanul van befolyása Horthyra, egyesek még a királykérdéssel is kapcsolatba hozzák. Biztosan nem látta önmagát koronával a fején, ezt több forrás is állítja, de fiának trónra jutását segítette volna, esetleg az unokáját is, és egész kis kamarillát gyűjtött maga köré e cél odaadó támogatására. Zadravecz páter azt állítja, hogy egy bizonyos Sztankayné, aki közel állt Gömböshöz és a MOVE-hoz, megpróbálta kifürkészni a szándékait. Magda egyik barátnője, Bornemisza Adél bárónő elárulta neki, hangsúlyozva, hogy Magda elszörnyedve utasította vissza a feltételezést, ami 1919–1920 fordulóján érthető. Ez a kortárs – másokhoz hasonlóan – hajlik arra a véleményre, hogy egy egész hölgykoszorú befolyásolta Horthyt: mindnyájan olyan jótékonyági intézmények körül forogtak, ahol Magda is aktívan tevékenykedett. Több ilyen szervezet elnöknője állítólag a kormányzó és hitvese bizalmasa volt, kezdve a Budapesti Honleányok szervezőjével, Jákó Margittal, aki állandóan Horthyék környezetében van az 1920-as évektől kezdve. Egy másik befolyásos hölgy a katolikus egyesületi világban Farkas Edit, a Szociális Missziós Nővérek vezetője. Prohászka püspök mutatta be Horthynak, és bizalmas barátjuk lett. Minden évben fenyőfaünnepet rendez a palotában a rászoruló gyerekeknek, az ünnepségen megjelennek a vezető politikusok és a Habsburgok magyar ágának tagjai. A palota körül keringő, gyakran meghívott hölgyek között van Schlachta Margit, egyik a kevés női képviselő közül, és főleg Tormay Cécile. a katolikusokat és protestánsokat összefogó Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetségének az elnöke, aki Horthy „előtt nagy becsben állt”.¹⁹ A katolikus dimenziónak a kormányzó utódlásában is van szerepe. Sarkady Júlia 1939 őszén levélben fordul Horthy Magdához a Katolikus Lányok és Asszonyok Szövetsége nevében, emlékezteti őt a régi rendszer kormányzóságának szabályaira: ha a kormányzó meghal, hitvesének kell kézbe vennie az ország sorsát. Úgy kell intéznie, írja, hogy fiai áttérjenek katolikus hitre, hogy azután a trónra léphessenek.²⁰ Túl az anekdotán, ez a levél a katolikus körök aggodalmáról árulkodik, el akarják kerülni, hogy egy protestáns lépjen trónra. sőt azt is, hogy kálvinista uralom alatt maradjon a kormányzóság. Ezt a feltételezést tartja védhetőnek Horthy néhány ellenfele is: újra és újra leleplezik a „klikket”, amelynek tagjait állítólag a családi dinasztia megteremtése motíválja.²¹

A kormányzóság intézményének bevezetése befagyasztotta a királykérdést, egyre nyilvánvalóbb, hogy Horthy kényelmesen berendezkedett szerepében, és esze ágában sincs elégtételt adni azoknak, akik kétségbe vonják ezt a helyzetet. Sem a legitimistáknak, akiket Károly két restaurációs kísérletének kudarca és 1922-ben bekövetkezett halála közömbösített, sem a szabad királyválasztóknak nem sikerül elérni, hogy kérdéssé tegyék a kormányzó tekintélyét. Károly halála idején fia, Ottó főherceg tízéves volt, elképzelhetetlen, hogy egy gyereket ültessenek trónra ilyen körülmények között. A főherceg csak az 1930-as években lesz politikailag aktív, de főként Ausztria iránt érdeklődik, majd a náciizmus elleni harcra összpontosít. Magyarországon tisztelik őt, erről tanúskodik az 1930. november 20-án, nagykorúsága alkalmából a budapesti Bazilikában Mikes János szombathelyi püspök által számos legitimista személyiség jelenlétében celebrált mise.²² A magyar ág főhercegei, József és Albrecht akkor már nem hiteles jelöltek. Sok magyar számára Ottó nem lehet automatikusan törvényes uralkodó: nem volt megkoronázva. Ebben a helyzetben új lendületet kapnak az utódlásról szóló spekulációk. Horthy valóban öregszik, 1938-ban hetvenéves, abban az időben ez magas kor. Ám kiváló egészségnak örvend – ez az érv viszont a szabad királyválasztókat szolgálja, akik őt akarják felruházni a királyi méltósággal. A követségek megfigyelői azzal gyanúsítják Gömböst, hogy Hitlert akarja utánozni. A meghatalmazott francia követ jól látja, hogy Horthy pozíciója megerősödik ebben az összefüggésben. „Olyan vitáról van szó, amelyben csak a kormányzó lehet a döntőbíró [...], Horthy admirális, akit a lelke mélyén mindenki elég korlátolt embernek tart, éppen afelé halad, hogy legendás hős legyen, maga a megtestesült erény a Forumon.”²³ Néhány nap múlva a követ finomítja elemzését, és elevenébe talál: „Gömbös úr tényleg megpróbálja eljátszani a Führer szerepét; de azt hiszem, az ellenzék dramatizálja a helyzetet, amikor azt állítja, Gömbös készen áll rá, hogy puccsot szervezzon vagy megvásárolja a kormányzó lemondását, és megkaparintsa a hatalmat a diktatúrához. Nehéz elképzelni Horthy tengernagyról, az öreg katonáról, hogy megszegi a parancsot, és elhagyja posztját némi borraavalóért. Ha Gömbös úr megvalósítja is *Führertumát*, ami lehetséges, addig azonban nem mennék el, hogy azt mondjam, valószínű, feltételezhető, hogy hitleri módszerrel fogja megtenni, ráerőszakolva magát egy tehetetlenségre kárhoztatott államférfira, hogy a nyomdokába lépjen. Az ilyen csemények órája még nem ütött. A kormányzó jelenleg sokkal nagyobb presztízsnak, sokkal nagyobb erkölcsi tekintélynek örvend az országban, mint Gömbös úr. Csak annyi kellene, hogy jelt adjon, és a Führer-jelölt összeomlik. De akarja-e megadni azt a jelet? Hisz-e a veszélyben? Ez itt a kérdés.”²⁴

Gömbös halála után a kérdés már nem így vetődik fel. Egyetlen más politikusnak sincs hasonló ambíciója, és egynek sincs elég erős pártja ahhoz, hogy megszerezze a hatalmat. Szálasi még a háttérben van. Az arisztokraták többsége legitimista, tehát nem alkalmasak rá, hogy egyiküknek adják a koronát. Gömbös volt támogatói megosztottak: részint Horthy hívei és azok között, akik másik jelöltet keresnek, másrészt politikailag, mert akik csalódtak Gömbösben, átmentek radikálisabb formációkba, de azért fel akarják használni a kormányzót, hogy hatalomra kerüljenek. Ebben a helyzetben kap igazi értelmet a „Horthy-dinasztia” feltevése. Ha nem tudják rávenni a tengernagyot, hogy megkoronáztassa magát, talán a fiába kell vetni a reményeket 1941-től, vagy még inkább az unokájába, 1942-től. Ezek a spekulációk nem utólagos konstrukciók, valóban foglalkoztatták a kortársakat, és volt súlyuk a politikai életben. Egy külföldi jelölés eshetősége nem sokáig állja ki az elemzés próbáját, az egyetlen szóba került trónkövetelő Savoyai Amadé, Aosta hercege, akivel az olasz kormány nem tud mit kezdeni: több királyi opcióra is gondolnak vele kapcsolatban, a leghihetőbb Horvátország vagy Montenegró, hogy megalapozzák az olasz jelenlétet az Adrián. Magyarország trónja nem komoly terv. A herceg végül Etiópia alkirálya lesz az olasz hódítás után.

Magyarország belépése a háborúba a tengelyhatalmak oldalán 1941 áprilisában újraindítja a vitát a kormányzó utódlásáról. Az 1920-as törvény nem rendelkezett arról, mi a teendő a kormányzó akadályoztatása, lemondása vagy halála esetén. Horthy 70. születésnapja közeledtével a parlament megszavazza az 1937. évi XIX. törvénycikket „a kormányzói jogkör kiterjesztéséről”. A szöveg kiköti, hogy a kormányzónak pecsétes borítékba zárva három jelöltet kell ajánlania utódjaként. Horthy gróf Bethlen Istvánt, gróf Károlyi Gyulát és legidősebb fiát, Istvánt javasolja.²⁵ „Az ajánlási nyilatkozat átvétele véget a kir. Kúria elnökének, a két koronaöröknek s a miniszterelnöknek együttesen meg kell jelenniük a kormányzó előtt” – szól a törvény.²⁶ A parlament választ a három jelölt közül, de nem kell tiszteletben tartania a kormányzó jelölését. Horthy két első jelöltje nem hiteles választás: Bethlen túlságosan érintett politikailag és mélységesen németgyűlölő, Károlyi pedig nyilvánosan kijelentette, hogy a tisztség nem érdekli, mert nem kíván politikai kötelezettségeket vállalni.

A kormányzóhelyettes-választást tehát a szükség (a háború), a félclem (Horthy váratlan halálától) és a hatalom megőrzésének szándéka (egy fiú csak nem fogja elárulni) vezeti. Bárdossy László kormánya törvényt készít elő a kormányzóhelyettesi tisztség bevezetésére. A helyettes nem válik automatikusan jelöltté a kormányzói tisztre, a három ajánlás elvét beiktatják a törvénybe. Ám abból, hogy a választás éppen Horthy fiára esik, csak potenciális utódlásra gondolhatunk, annak ellenére, amit Horthy *Emlékirataiban* mond,

úgy állítva be ezt a rendelkezést, mint garanciát arra, hogy a „kormányzóhelyettes *coadjutor* ugyan, de az utódlás joga nélkül”.²⁷ A kortársak azonban nem hisznek neki. A diplomata Ullein-Reviczky Antal úgy ítéli meg István kinevezését, mint apja „életének főművét”. Horthy állítólag részben azért tartotta meg tisztségében Bárdossyt, hogy ezt biztosítsa magának, először le akarta cserélni (meg is teszi, csak később). „Bárdossy egy ilyen alkotmányos gesztustól azt remélte, hogy maradandó garanciákkal veheti körül pozícióját. Mivel figyelemreméltó szolgálataival kiérdemelte – amint ő hitte – az apa megbecsülését, már csak az maradt hátra, hogy biztosítsa magának a fiú hátlát, hogy egyszer s mindenkorra megszerezze a Horthy családot, amely egyre jobban kezdett dinasztiához hasonlítani.”²⁸ A parlament két háza 1942. február 10-én és 14-én szavaz, a beiktatásra február 19-én kerül sor az Országház kupolatermében, a Felsőház elnökének, Széchenyi Bertalannak a védnöksége alatt. A választás hívei jobb híján szerencsés véletlennek mondják ezt a megoldást. Az igaz, hogy egyetlen racionálisan ambiciózus politikus sem akart volna olyan feladatot vállalni, amely megterhelhette az esélyeit, és az arisztokrácia egyetlen képviselője sem tudta volna elfogadni, hogy díszkísérettel szolgáljon Horthynak, és ezzel felértékelje.

Horthy István személye nem jelent kockázatot: magának láthatólag nem akar elérni semmit, közepes szellemi képességei nem fenyegetik a politikai osztályt. Ráadásul az apa keményen fogja a gyeplőt. Könnyen barátkozó fiú, sokan kedvelik jó modoráért, emberségéért. Edgar von Schmidt-Pauli, akivel gyakran találkozik a magánéletben, azt mondja róla egyszer, nem sokkal kormányzóhelyettségé válásának után: „Horthy István a rá jellemző lovagias udvariassággal, szerényen jön előm, ez a viselkedés atyjától kapott nevelésének öröksége. Azonnal újraterelemi régi barátságunk meghitt hangulatát.”²⁹ Az egyetlen igazi tiltakozás külföldről jön. A német szövetséges őrvölg. Okkal gondolják Istvánról, hogy támogatja a kiugrást a háborúból, és az sem titok, hogy a náciizmus ellensége. Hogy hiteltelenné tegyék, a németek dehonesztáló híreket terjesztenek róla, ismét előkerülnek

A kormányzó és helyettese –
protokolláris kettős portré 1942 körül

a már említett pletykák alkoholizmusról, laza erkölcsökről. A nyilasok is ezeket a szóbeszédet terjesztik a németek között. A Reich magyarországi követe, Dietrich von Jagow is átveszi őket, és azt írja Berlinbe, hogy István „teljesen romlott, erkölcstelen, degenerált, alkoholista szoknyavadász”. Goebbels szerint „nyíltan zsidóbérenc, velejeig angolbarát”³⁰. Ilyen körülmények között a németek biztosan nem fogadhatják el, hogy a kormányzói tisztség – ha nincs királyválasztás – esetleg a Horthy családban öröklődjék. Berlinből nem érkezik gratuláló távirat, míg az olaszok elsőként teszik meg ezt a gesztust. Az olasz követ, Filippo Anfuso azonban megjegyzi, hogy a lelkesedés a parlamentben *moderato* volt, és Istvánról szólva Ciano hozzáteszi: „A férfi valóban nincs feladata magaslatán, szerény és udvarias úr, de semmi több. [...] Berlinben fagyos a hangulat, és tudatják velem, hogy nem fognak gratulálni.”³¹ Ebből az ellenzésből könnyen születik összeesküvés-elmélet, amikor kitudódik, hogy István repülőgép-balesetben halt meg 1942. augusztus 20-án.

A szabotázs elméletét támasztja alá felesége és tisztiszolgája, Farkas György elbeszélése. Az ő előadásukban persze szó sincs esetleges ittasságról, még akkor sem, ha Farkas határozottan igyekszik meghazudtolni ezt a híresztelést.³² Ő érkezik elsőnek a baleset helyszínére, az alekszejevkai (Ukrajna) repülőtér közelébe, és megállapítja, hogy a pilóta kilötte a veszélyjelző rakétát. A vele együtt ott lévő magyar katonák megerősítik, hogy a repülőgépen – amely nem gyulladt ki – nincsenek golyónyomok, tehát nem szovjet partizánok lőtték le. Csak két feltevés marad: géphiba, netán emberi hiba vagy szabotázs. A magyar tisztek átvizsgálták a roncsot, de ezen kívül nem volt semmiféle nyomozás, és nem volt boncolás sem. István felesége emlékirataiban hosszan beszél három nappal a dráma előtt tett kijevei látogatásukról. A házaspár egy olyan villában lakott, amelyet korábban Karl Kitzinger repülő-tábornok javára sajátítottak ki, látszólag egyedül hagyták őket a személyzettel. Az asszony állítja, hogy nagyon komolyan beszélgettek férjével a háború kimeneteléről, István meg volt győződve róla, hogy módot kell találnia rá, hogy Magyarországot kiléptessék a konfliktusból és a Németországgal való szövetségből. Felesége azt mondja, ő bizonyos abban, hogy lehallgatták a villát, de akkor miért beszélgettek ennyire érzékeny témáról? Erre a színpadképre építi azután a merénylet tézisé. A németek még azt az álnokságot is elköveték szerinte, hogy a nemzeti ünnep napjára időzítették bűncselekményüket. Az állítólagos lehallgatás lenne az oka annak, hogy előző este István túl sokat ivott, ráadásul még parancsot is kapott apjától, hogy térjen haza, másnap lett volna az utolsó aktív szolgálatban töltött napja. A baleset hajnali öt órakor történt, a hír késő délelőtt ér Budapestre, amikor a kormányzó elnökletével éppen zajlanak a Szent István-napi ünnepségek. Kállay miniszterelnök nem

szól azonnal Horthynak, csak a Mátyás-templomból miséről kijövet tájékoztatja őt Szombathelyi Ferenc vezérkari főnök jelenlétében arról, hogy táviratot kapott az orosz frontról. Horthy egy pillanatra megtántorodik, majd kétszer eszméletét veszti.³³ *Emlékirataiban* becsületesen megmondja, hogy a németeknek nem kellett bemikrofonozniuk a kijeji villát ahhoz, hogy tudják, hogyan gondolkodik róluk a fia. Épp ezért meg van győződve róla, hogy vétkesek a balesetben, de megemlíti azt is, hogy nem nagyon bízott az olasz gépekben, amelyekkel akkor a magyar légierő fel volt szerelve.³⁴ Lecsúsztak a fordulóknban, amikor a gép alacsonyan repült, pontosan így magyarázta a balesetet több szemtanú, aki ott volt a terepen. A holttestet azonnal vonaton hozzák Magyarországra. Lakatos Géza tábornok Radocsay László igazságügy-miniszterrel és Szabó László őrnaggyal azok között van, akik megvizsgálták a földi maradványokat, amikor a vonat megérkezett a kassai állomásra. *Emlékirataiban* Lakatos is balesetre következtet, az ittasság vádját azonban nem tartja fenn.³⁵ Ez a rendszer ellenségeinek vagy bírálóinak a tanúságtételeiben és Shvoy tábornok naplójában jelenik meg.³⁶ A temetést, amely a rendszer egyik nagy és utolsó ünnepélyes eseménye, 1942. augusztus 27-én rendezik meg. A németek Ribbentropot küldik, aki két posztumusz kitüntetést ad át a megrendült apának, amit ő a perverzitás csúcsának tart. Istvánt a kenderesi kriptában temetik el lánytestvérei és a család többi tagja mellé. Újabb tanulmányok – sőt egy éppen készülő doktori értekezés is – vitatják a szabotázs elméletét, és felmentik a németeket. Balesetre következtetnek, amelynek az okai azonban máig tisztázatlanok.³⁷

Horthy Istvánra kétségtelenül olyan szerepet kényszerítettek, amelyre nem volt alkalmas. A *Rubicon* című folyóirat felteszi a provokatív kérdést: „Jobb Horthy lett volna?”, sejtetve a belé helyezett reményt, hogy ő majd véget vet a háborúnak és Magyarország végzetes elköteleződésének. Ehhez azonban olyan képességek kellett volna, amelyek a kormányzóhelyettesben nem voltak meg: tekintély, tapasztalat, diplomáciai érzék. Ráadásul nem használt neki az sem, hogy igen rossz volt a sajtója a német és az olasz szövetségeseknél. A média segítségével elkezdik ugyan fényesítgetni a közvéleményben róla kialakult képet, de sem házassága, sem kisfia, István születése nem elég ahhoz, hogy elfogadható alternatívának látszék apja visszavonulása vagy halála után. Szigorú ítélkezők apja ambíciójának áldozatát látják benne, többen úgy vélik, hogy kormányzóhelyettesi kinevezése volt az idősebb Horthy egyetlen eszköze arra, hogy hatalmon maradjon. Szóval nem hős, a hivatalos propaganda festi le annak halála után azonnal, és nem is összeesküvés tragikus áldozata. Az alekszejevkai katasztrófa véget vet a dinasztia születésére vonatkozó számításoknak. Öccsét, Miklóst, hazahívják Brazíliából, 1942. október 17-én érkezik meg Budapestre, de az egy pillanatra

sem merül fel, hogy átadják neki bátyja tisztségét. Egészsége törekény, képességei szerényebbek, az esetleges kinevezésével szembeni ellenállás ezúttal országon belülről jön. Kállay Miklós miniszterelnök és Serédi Jusztinián bíboros hercegprímás ellenzi. Kállay a nehéz időszak miatt, Serédi vallási és erkölcsi okokból (Miklós elvált, múlt- és jelenbéli élete nem makulátlan). Ahogy „Nicky”-t félreállítják, a téma le van zárva.³⁸ Időközben a kormányzó igazi támogatóra talált Kállay személyében, így nincs szüksége senkire, aki helyettesítené reprezentációs feladatai ellátásában, azok a gyász és a háború miatt amúgy is csökkentek. Kállay memorandumot nyújt át a kormányzónak, ebben világosan kifejti, miért nem alkalmas a pillanat arra, hogy új helyettest nevezzenek ki,³⁹ hogy esetleg fiát, Miklóst vagy unokáját, a kis Istvánt jelöljék erre a tisztségre, netán a trónra.⁴⁰ Időközben Horthy vejének, Károlyi Gyulának a halála is korlátozta a lehetőségek körét. Szívesen látták volna, ha a katolikus Károlyi elveszi István özvegyét, hogy megmaradjon a folytonosság, és átalakítsák a család vallási profilját. De ő is repülőgépszerencsétlenség áldozata lesz 1942. szeptember 2-án: a gépe egy légigyakorlaton a Dunába zuhan. A pletyka azért terjed tovább az unokáról mint esetleges utódról, bár ő még csak másfél éves. Egyetlen forrás sem hitelesíti azt a feltételezést, hogy István fiatal özvegye anyósa segítségével őt akarja megtenni a kormányzóság, sőt a trón örökösének. Emlékirataiban azt írja, óvakodik ettől, és ő maga minősíti az ötletet képtelennek.⁴¹ Sem Horthy, sem a politikai osztály nem gondol ilyen megoldásra. Az események fordulata végül a háború utánra halasztja a kormányzó utódlásának kérdését.

A Horthyról szóló legújabb publikációk tömegében jó néhány foglalkozik – részben vagy teljes egészében – a személyi kultusszal. A magyar történezetet foglalkoztatja a kormányzóságnak ez az aspektusa, és Horthy imagológiáját a rendszer természetéről szóló vita keretén belül vizsgálják.⁴² Szükségesnek tartják, hogy tisztázzák azt is, mi a valóságtartalma bizonyos mítoszoknak, amelyeket abban a korszakban agyaltak ki, és amelyeket később a kommunista történetírás módszeresen kifordított. Gondosan felépített sajtókampánnyal, széles körben terjesztették ezeket a mítoszokat. Nyilvánvaló azonban, hogy a hatalom nem használt olyan eszközöket, amelyeket a korabeli totalitárius rendszerek propagandájához lehetne hasonlítani. A tény, hogy nem toborzott tömegeket, megakadályozta ezt a mechanizmust: a rendszer nem szervezett sem nagyszabású ünnepségeket, sem olimpiát, részben azért, mert nem voltak meg hozzá az eszközei. A nagy események megmaradtak vagy egyházi keretben, mint az eucharisztikus kongresszus, vagy tisztán nemzetiben. A kormánypárt Gömbös erőfeszítései ellenére sem vált olyan tömegmozgalommá, amelynek csoportosulásai lehetővé tették volna.

hogy nagy léptékben terjesszék, és mindenütt jelenvalóvá tegyék a vezér imázsát. Mussolinitól, Hitlertől és Sztálintól eltérően Horthy nem politikai vezető és nem is ideológus. Magyarországot a nemzet és nem vezetője köré mozgósítják. Így semmi szükség propagandára, az egyetértés valóságos és teljes. Horthyról 1919-től fogva hirdetik, hogy ő a haza megmentője, ez elég ideológiai alapnak, a további elemeket a politikai osztály teszi hozzá. Az első években a kormányzó portréját olyan jellemzők köré építik, amelyek azt sulykolják, hogy Horthy nemcsak vitathatatlan államférfi, hanem népszerű ember is. Túlzó az a később megrajzolt kép, amely egy korlátozott szellemi képességű férfit mutat, akin környezete uralkodik. Úgy tűnik, ő maga volt felemelkedésének kovácsa. Amint Lehmann írja: „Horthy a XIX. századi reálpolitika képviselője, tökéletesen értett a számító és ravaszkodó kormányzás régi módszeréhez. Remekül alkalmazkodott a helyzet változásához, és tökéletesen hasznosította taktikai érzékét. Politikai és főleg diplomáciai képességei messze meghaladták ellenfeleiét. Virtuóz volt a kulisszák mögötti játékban, a jelek szerint ez volt a specialitása. Elszánt küzdő volt, robusztus természettel megáldva, tagadhatatlanul autoriter vonásokkal. Mindenkiel szemben elkötelezte magát olyan célokért, amelyeket helyesnek tartott, nem fanatikusan, nem is korlátoltan, hanem rugalmasan és pragmatikusan.”⁴³

Időrendben a Horthy-kultusz megkonstruált képre épül, ez a rendszer lényegi, alapvető eleme. Kultusz, melyet a kormányzó bukása után majd kétségbe vonnak. Amikor Horthy 1919. november 16-án bevonul Budapestre, már több hónapnyi hatalomért folytatott küzdelem van mögötte. Személyiséget alakított ki magának, vidéki körutakat tett, nemcsak azért, hogy a csapataival helyreállítsa a rendet, hanem azért, is, hogy megismertesse magát. Ez a türelmes építkezés nyilvánvaló stratégiára mutat. Másodlagos kérdés, hogy ő volt-e meggyőződve, vagy őt győzték-e meg arról, hogy át kell vennie a hatalmat. Végül elhitette magával, hogy ő a haza megmentője, személyes ambíciója egészen biztosan segítette politikai elköteleződését. Ebben a meggyőződésben rejlik a rendszer propagandájának alapja. Két kritériumon nyugszik: az első politikai, a második nemzeti. Horthy helyreállítja a rendet a Tanácsköztársaság és bizonyos értelemben az 1918-as forradalom, a Károlyi-kormány által előidézett káosz után. Itt nyilvánul meg a rendszer mélységesen kommunistaellenes természete. A rend helyreállítását azután – a területi korlátok között elfogadhatatlannak ítélt – nemzeti restauráció kíséri, amelyre a közvélekedés szerint Horthy a garancia. Éppen presztízsére és tekintélyére számítva tartják őt az igazság bajnokának. Megmenti a nemzetet a kommunizmustól, és úgy látszik, egyedül ő képes rá, hogy neki-kezdjen a trianoni szerződés revíziójának. Ebből a két jellemzőből áll össze a nemzet megmentőjeként számon tartott Horthy portréja. Új Árpádként

jelenik meg fehér lován. A pogány vezér képét azután felváltja a királyság kiépítőjének, I. Istvánnak a képe. A keresztény értékek meghirdetése a szent királynak adja át az elsőbbséget. Istvánnak tulajdonítják az állam megszervezését és megerősítését is. A két történelmi alak lehetővé teszi, hogy szinkretizmus jöjjön létre, amelynek alapja a nemzet által Horthyra ruházott legitimitás, a fegyverek erejénél fogva, az Árpáddal társított minta szerint. Árpádhoz kapcsolódik a nemzeti függetlenség, míg István a multikulturális hagyományt képviseli. A pogány vezér a magyarok keleti eredetét testesíti meg, az államalapító király a nyugati inspirációt (katolicizmus, törvénykezés).⁴⁴

Alig áll azonban össze ez a kép, máris összezavarodik. A hatalomátvételekor elkövetett erőszakos cselekmények akadályozzák az olyannyira keresett megegyezést. Az antiszemitizmus veszélybe sodorja a nemzeti közösséget. A trianoni szerződés revíziója nem illik bele az új nemzetközi rendbe, nem ez a kormány fő gondja. A revizionista agitációt meghagyják informális csoportoknak. E két akadály láttán a rendszer propagandája az 1920-as években arra törekszik, hogy egyetemes értékek köré forrassza össze az országot. Fontos epizód a megemlékezés a mohácsi csata négyszázadik évfordulójáról. 1926. augusztus 29-én. A diplomáciai kar, köztük a török követ előtt Horthy több szempontból is fontos beszédet tart. Sokatmondó, hogy *Emlékirataiban* kiemeli az összes olyan esemény közül, ahol ő elnökölt.⁴⁵ Ez az epizód a rendszer belpolitikáját szolgálja azzal, hogy felértékeli a nemzeti mártírológiát, amelynek egyik eleme a török megszállás. A kommunizmussal szemben eleveníti fel a „Magyarország a Nyugat bástyája a barbársággal szemben” témát. Ez az érv egyszerre szól a magyar közvéleménynek és a külföldnek. A Mohácsról szóló beszéd ugyanakkor nyitás Jugoszlávia felé, amelytől rugalmasabb magatartást vártak. Horthy kijátssza ezt a kártyát, felidézi tengerészti emlékeit, közeli kapcsolatait a horvátokkal. Dicséri azonban a szerbeket is, emlékeztet az első világháború alatt tanúsított bátorságukra.⁴⁶ A diplomáciai köröket meglepi ez a nyílt hangnem, törik a fejüket a válaszon, amit majd a jugoszláv külügyminiszter, Momčilo Ninčić mond el.⁴⁷ Belgrád nem fogadja el a kinyújtott kezét.

Magyarország diplomáciai elszigeteltsége és a perspektíva hiánya, hogy kiszabaduljon belőle, nem teszi lehetővé, hogy a határokon kívül is jobban megismerjék Horthyt. Hálásak neki, hogy stabilizálta az országot, de népszerűsége, amelynek osztrák–magyar tiszti múltja miatt örvend, árt neki az országon kívül. A Habsburg Monarchiát alaposan befeketítették, főleg Csehszlovákiában; a kisantantot, Franciaországot, de még Nagy-Britanniát se nagyon érdekli a kormányzó, akit államfőként nem is látnak. Pozitívan értékelték a restaurációs kísérletek idején tanúsított magatartását, de a követségek inkább Bethlenre összpontosítanak. Az országon belül viszont lelkesed-

nek Horthy osztrák–magyar tapasztalatáért, főleg a Nagy Háború alatti tevékenységéért. A Monarchiáról kétértelmű emlék él ebben az időszakban, amint IV. Károly is megállapíthatta. A kiegyezés korát sem ítélik meg teljes egészében pozitívan, megjegyeznek azonban bizonyos epizódokat és személyiségeket. Horthy is gyakran felidézi Tisza István emlékét, akinek 1934-ben szobrot állítottak a Parlament előtt.⁴⁸

Horthy ragaszkodik hozzá, hogy segítse Ferenc József emlékének ébren tartását. Kenderesi dolgozószobájának falára akasztotta fel a portrét, amelyet az uralkodóról festett, amint több fénykép is tanúskodik róla, és személyesen jelenik meg a császár halotti maszkjának elhelyezésén a budapesti Nemzeti Múzeumban, 1926. november 22-én. A beszéd, amelyet az uralkodó halálának tizedik évfordulóján mond el, személyes odaadásáról és a birodalom iránti nyilvánvaló nosztalgiájáról tanúskodik. „Nem az ő hibája volt, hogy ezekben az években mindent elnyomott a fegyverroptogás, és hogy egy vad szélvihar ledöntötte a trónt és szerencsétlenségbe sodorta az országot. Tiszteletteljes és odaadó csodálattal adózom emlékének én, akit a gondviselés arra választott ki, hogy öt évet tölthessek mellette. A legnemesebb, legjobb indulatú és a leglovagiasabb ember volt, akivel valaha találkoztam. Egyedül az ő bölcsessége tarthatta tiszteletben a Monarchia népeinek eltérő érdekeit. [...] Megkaphattuk áldott uralkodónk halotti maszkját. Befogadjuk most nemzeti ereklyénk közé, hogy halálának minden egyes évfordulóján elzarándokolhassanak ide azok, akik szolgálták őt, és hogy azok, akik bántották, bocsánatot kérhessenek tőle.”⁴⁹ Biztos, hogy Horthy fejében az utóbb említettek a Függetlenségi Párt vezetői és a magyar nacionalisták, akik állandó ígérgetéssel „bántották” az uralkodót. Az Ausztria és Magyarország közötti kapcsolat teljes kétértelműsége és 1918 után – ki-ki által a maga módján – megélt identitásválsága fejeződik ki itt összefoglalva.

A közvéleményt állandóan emlékeztetik Horthy haditetteire, még inkább, mint Ferenc Józsefhez való ragaszkodására. A hajó és az állam kormányzása közötti párhuzam az egyik legszívesebben használt metafora írásban és képen egyaránt. Az 1937-ben megalakított Magyar Haditengerészeti Egyesület havonta megjelenő folyóirata ennek a propagandaeszköznek, jóllehet a lap csak viszonylag szűk olvasóközönséghez jut el. Magyarország bezártsága miatt Horthy nem tudja hasznosítani hajózási múltját, csak 1936-ban, olaszországi útja során látja újra a tengert. Ritkán adódnak alkalmak hajózásra, a dunai flottilla csak kényszermegoldás. Menye elmeséli egy Istvánról elnevezett, újpesti hajóslaktanya 1943. novemberi felavatását, ebből az alkalomból szobrot is állítanak férjének, a ceremónia utáni ebédet a Magyar (Királyi) Folyam- és Tengerhajózási Részvénytársaság *Zsófia* nevű hajóján szolgálják fel.⁵⁰ Néhány hónappal korábban, május 15-én emlékeztek nagyobb pompával az

otrantói csatára. A részvénytársaság hajói felvonulnak a Dunán, a család a *Zsófiáról* nézi a díszszemlét⁵¹. Az első világháborúról szóló elbeszélések is Horthy személyes bátorságát, hősiességét hangsúlyozzák. Későbbi események is arra szolgálnak, hogy bizonyítsák jellemének szilárdságát, hidegvérét, mint az 1939. március 15-i díszelőadáson, az Operában lezajlott csetepatéban, amelyet nyilaskeresztesek robbantottak ki. „Igazságot Szálasinak!” – kiáltották, Horthy, hallva a kavarodás zaját, kirohan a páholyából, és egyedül elbánik velük.⁵² Montgomery követre, aki tanúja a jelenetnek veje társaságában, nagy hatást tesz a kormányzó bátorsága, Horthy majdnem hetvenegy éves, és tekintve, hogy egyedül kellett szembenéznie ezekkel az alakokkal, akár az életére is törhettek volna, mielőtt a páholyban őrt álló gárdisták közbeléphettek volna.⁵³

A kultusz másik aspektusa Horthy „magyarsága” körül bontakozik ki. Tisztán magyar családból származik, ami ritka. Református vallási hovatartozása a nemzet – mint XIX. századi történeti konstrukció – lényegének eszményi képviselőjévé avatja. A Horthy családbeli férfiak házasságai, amelyeket rendre katolikus hölgyekkel kötnek, erősítik az ezeréves Magyarország keresztény értékei körül kialakult nemzeti közmegegyezést. A kozmopolitizmus az arisztokráciánál kevésbé érinti a kisnemességet. A Nagyalföld, ahonnan Horthy származik, nem annyira kevert népességű. Az egyetlen látható kisebbséget Szolnok környékén a szlovákok, valamint a zsidók alkotják. Tengerészkarrierje nem változtat semmit a közvéleményben kialakult meggyőződésen: Horthy magyar földben gyökerezettségére vitán felüli. „A föld nem hazudik” – hallgatólagosan ez a rendszer jelszava, Pétain marsallnál jóval korábban. A föld magasztalása több célnak is megfelel: állandóan emlékeztet az ország megcsonkítására, (Erdély, Délvidék, Felvidék) elvesztésére; szembeállítja a vidéket a laza erkölcsű várossal, amelyet a kapitalizmus állítólag megrontott; tagadja, hogy a zsidók hozzájárultak a nemzeti közösséghez, a közösség középpontjába a természeténél fogva becsületes és patrióta vidéki világot állítja.

Még intézményt is létrehozna, hogy összekössék az első világháború emléket és a parasztságot. A föld nélküli parasztszok erősen érzik az agrárreform hiányát, a reformok, amelyekbe a Károlyi-kormány belefogott, nem vezettek eredményre, az utána következő bolsevik dogmatizmus és erőszak meg is semmisítette őket. Horthy kezdeményezésére a 6650/1920. M. E. számú rendelettel megalapítják a vitézi rendet, amit az 1920. évi XXXVI. törvény-cikk 77. paragrafusa megerősít. Ez a rendelet lehetővé teszi, hogy a harcokban kitűnt volt katonák földet kapjanak. A tisztek mintegy húsz hektárra (35 katasztrális hold) tarthatnak igényt, az egyszerű katonák valamivel több mint öt hektárra (kb. 9 hold); ezek a vitézi telkek nem adhatók bérbe.⁵⁴

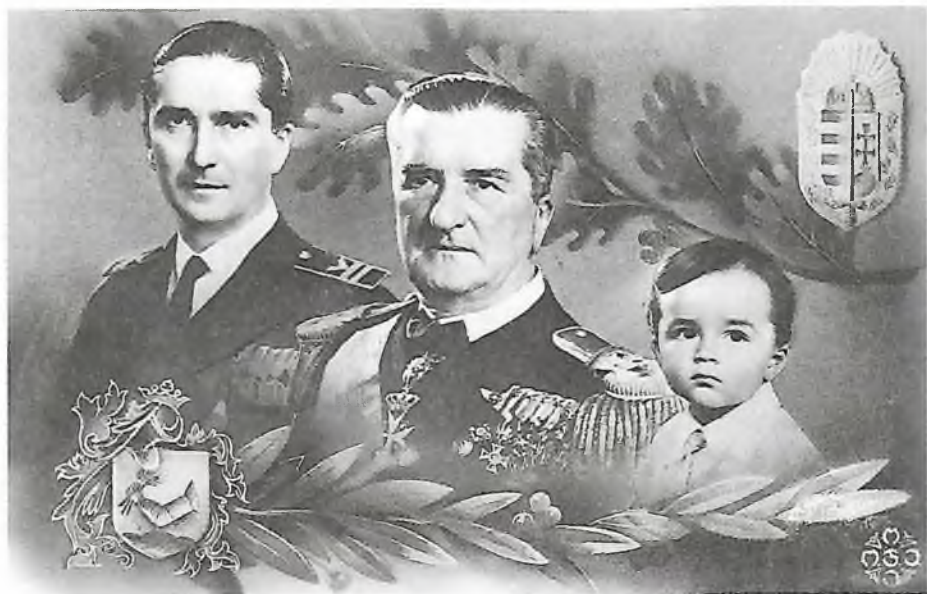
Amint *Emlékirataiból* kitűnik, Horthy különösen büszke a Vitézi rend megalapítására, és eltúlozza a jelentőségét.⁵⁵ A kormányzó személyesen avatta fel a vitézeket nagy médiafigyelemmel kísért ceremóniakon, amelyekről számos fénykép megmaradt. Avatási beszédeiről a sajtó bőven tudósított. A vidéki nyomorra ugyan nem volt hatása ennek az intézménynek, de arra jó volt, hogy megerősítse a rendszer tekintélyét és fenntartsa a katonaság presztízsét. 1920 és 1944 között körülbelül 25 000 volt frontharcost avattak vitézzé.⁵⁶ Lakatos Géza tábornok számára emlékezetes maradt a margitszigeti szertartás, amikor őt avatták vitézzé, így emlékezik rá: „A régi lovaggá ütés formáságaira emlékeztetett a ceremónia, melyet Horthy kormányzó úr már az első alkalommal, s azután is mindvégig személyesen végzett.”⁵⁷

A kormányzó a kenderesi birtokon mutatkozik a legszívesebben civil ruhában, kivéve persze a fogadásokat, ilyenkor mindig egyenruhát visel. A vadászatok arra kínálnak alkalmat, hogy megmutassák Horthy ragaszkodását a földbirtokos nemesség hagyományos időtöltéseihez. Meghívnak barátokat, rokonokat, politikusokat és külföldi vendégeket. Horthy ilyenkor földbirtokosként viselkedik, akit birtoka hozama és a parasztok jólléte foglalkoztat.

Horthy vitézeket avat a székesfehérvári romkertben 1938. május 22-én

Horthy fiával és unokájával a Magyar Filmroda által kiadott képeslapon

Rendszeresen járja a vidéket, érdeklődik az állatállomány gyarapodásáról és főleg az öntözésről. A média bőségesen terjeszti ezeket a képeket a nagyközönség körében. Annak a néhány töredéknek, amely a kormányzó és családja magánéletéről eljut a nyilvánossághoz, természetesen az a célja, hogy jó apának és jó férjnek mutassa őt. Fia, Miklós házassága, majd válása, Paulette két házassága, majd halála nem kapott különösebb médianyilvánosságot, csak a temetésnek szenteltek filmhíradót. A nagyközönség biztosan együttérez a két lányát elvesztő Horthyval. István házassága és még inkább a fiúörökös, „Istvánka” születése azonban Magyarországon addig ismeretlen médiafigyelmet vált ki.

A három Horthyt gyorsan összekapcsolják a rendszer képi világában. Gondosan leplezik a fiúk esetleges botrányait, kisiklásait, csak a fővárosi újságírók pletykáiból lehet tudni róluk. Idilli riportokat közöl viszont a sajtó a Horthy család Kenderesen vagy a gödöllői rezidencián töltött vakációiról. István halála után a családi tabló az özvegy és fia köré összpontosul. A háború alkalmat szolgáltat arra, hogy Ilona és anyósa különböző jótékonyági akciókban vegyen részt, a sajtó ezekről beszámol. Előtérbe tolják Ilonát mint elkötelezett ápolónőt, és hangsúlyozzák, hogy képzettsége, munkája valódi.

A kormányzó erkölcsi feddhetetlensége pénzügyi feddhetetlenséggel párosul. Horthy földjei nem állnak össze olyan nagybirtokká, amelyet az arisztokrata családok több ezer hektárjához lehetne hasonlítani. Fivérei nem gazdagok,

és a család egyik tagja sem tett szert vagyonra a vele, a hatalommal vagy üzleti körökkel való összeköttetései révén. Magda kétségkívül jómódú alföldi családból jön, és a tengerésztiszt számára egészen biztosan stratégiai választás volt, hogy őt vette nőül. A nyereségvágy egyik Horthy gyerekre sem jellemző, mindnyájan társadalmi szintjüknek megfelelő házasságot kötnek. A fiúkkal kapcsolatban terjengő hírek nem pénzügyi jellegűek, és nem is kártya-adóssággal függnek össze. Horthy és felesége meg van győződve róla, hogy *anständigek*, azaz jóra való, tisztességes emberek – ilyennek kellett lennie a volt birodalom összes tiszti családjának –, és gyermekeiktől is ugyanilyen viselkedést várnak el minden ponton. Menyüik nem véletlenül adja a *Becsület és kötelesség* címet emlékiratainak. Őt is ilyen szellemben nevelték, férje szülei ezért is tartják eszményi menynek. Az ő családja sem tartozik az első körhöz, sokgyermekes földbirtokosok, és amikor a szülők elválnak, az örökséget még többfelé darabolják. A legtöbb ilyen családban a vagyon földet jelent, sem a Horthyknak, sem a Purglyknak nincs budapesti rezidenciájuk, ellentétben az arisztokratákkal, akiknek gyakran még Bécsben is van egy második otthonuk. Horthy fivércei – a háború után már csak István és Jenő él – hivalkodástól mentes életet élnek. István lovassági tábornokként megy nyugdíjba 1922-ben, és visszavonul ménesbirtokára. Halála előtt, 1937-ben egy ideig aktívan politizál. Jenőt főként sporteredményei ismertetik meg. Sokat vadászik Afrikában és Ázsiában, és 1937-ben kiadja a kalandjairól írott elbeszélését. Olykor megjelennek a közéletben fivérük mellett, de semmiféle anyagi hasznót nem húznak abból, hogy Horthy rokonai.

A kormányzó imázsát különféle kommunikációs csatornákon és eszközökkel terjesztik, kezdve azokkal, amelyeket Horthy maga talált ki. A két legjelentősebbet azonnal elkezdni használni, amikor hatalomra jut. Tisztként mindig egyenruhát visel, amint Owen Rutter megállapítja: „A nyilvánosság előtt mindig tengernagyi egyenruhában jelenik meg, noha tengerészet már nem létezik.”⁵⁸ Horthy az alkalomnak megfelelően hol tengernagyi egyenruháját, hol a magyar honvédség egyenruháját viseli. Nyilvánvaló, hogy továbbra is ébren tartja tengerész imázsát, a tengernagyi egyenruhával pedig újra meg újra erősíti a nemzeti gyászt, amelyet a tengerpart elvesztése jelent a magyar királyságnak. Mindig felveszi, amikor hivatalos látogatást tesz (Olaszországban, Németországban, Lengyelországban), és amikor külföldi vendégeket fogad. Így tehát mindig magasabb rangú, mint bármelyik államférfi, akivel találkozik, és nem kétséges, hogy ez némi büszkeséggel tölti el. Tengernagyi díszegyenruháját viseli a királyi várban évente megrendezett *garden partyn* és minden hivatalos alkalommal, amikor a nemzet színe elé lép: a Szent István-napi körmenetben, az eucharisztikus kongresszuson, temetéseken. Az egyenruha módszeres viselése lehetővé teszi számára, hogy megerősítse

Tengernagyi uniformisban a kenderesi pusztán

magáról a haza megmentője képet. Állandó hivatkozás ez az 1919-es hatalomátvételre, és biztosíték arra, hogy kezében a nemzet – még megfogyva is – erős és jól vezetett. Végül, jól tudjuk, az egyenruha még a legkevésbé vonzó embert is öltözteti. Horthynak emiatt persze nem kell nyugtalankodnia, megőrzi tiszteletet parancsoló megjelenését a múltó évek ellenére is, karsú, tartása egyenes. Naponta lovagol, teniszezik és úszik, a vadászatokról nem is beszélve, ez formában tartja, ami a megfigyelőket meglepi, de a róla kialakult képet is szolgálja. Erőlködés nélkül szalad fel a lépcsőn, hajol le koszorúzáskor. A kormányzó nem roskatag öregember, akit az országnak szánnia vagy szégyellnie kellene. A portré, amelyet a francia meghatalmazott követ, Louis de Vienne fest róla, mutatja, mennyire elvárásolta őt a kormányzó vonzereje: „Nem az egyenruha miatt. »Nem a ruha teszi az embert.« Nem a ruha teszi a tengerésztisztet sem. Határozott vonások, kemény áll, élesen megrajzolt ajkak, és főleg az a valami a tekintetében, amit a távoli messzeség iránti nosztalgának neveznék, mindez nem csal. [...] Hozzáteszem azonban, még ha nem is kérnek rá, hogy a kormányzóban csodálatosan fiatal mozgása, szelleme és hangja a legmeglepőbb. Érti az ember, hogy Horthy kiváló abban, ami a bölcsre jellemző: kiveszi a részét a munkából és a felüdülésből, nyíltan hódol egyiknek éppúgy, mint a másiknak, ezért és azért marad nagyon is élő.”⁵⁰

Az egyenruhához óhatatlanul hozzátartozik a ló – persze a fehér. A magyar közvélemény számára, még az ország legeldugottabb részein is, Horthy

az marad, akinek 1919. november 16-án látták, a sajtó állandóan újra előveszi ezt a képet. A tengernagy fehér lovon érkezik Budapestre, azért így, hogy hasson az emberekre, meg kell állapítanunk, hogy ennek a képnek tényleg szimbólumértéke van a magyarok számára. Még ma is ezt használják a legszívesebben a Horthyról vagy rendszeréről szóló publikációkban. A két háború közötti teljes időszak jellemzésére szolgál. A ló nem szükségszerűen kíséri a tengerészt. Horthy esetében azonban nincs ebben a képben semmi oda nem illő, semmi olyasmi, amit a körülmények diktálnának. Igazi lovas, nem egyszerűen csak kedveli a lovaglást, az egész család szoros kapcsolatban van a lovakkal. Az 1919-ben Budapestre érkező csapat részben motorizált, részben lovas, a katonák gyalog jönnek. Később a ló kötelezően hozzátartozik a kormányzó képéhez, 1919-re, Horthy katonai karrierjére utal. Ennek az állatnak sajátos státusza van Magyarországon, erősíti a nemzeti jelzöt. A kormányzó naponta lovagol, ha csak teheti, a leggyakrabban a Vérmezőn, a várdomb alatt. A lovat használják minden olyan alkalomra, ahol jelenléte felidézi a kormányzói beosztás méltóságát. Előnyben részesítik még az autóbíllal szemben is, mert az a benne ülőknek csak a törzsét láttatja, ezzel sokat elvesz tiszteletet parancsoló megjelenésükből, és a valóságnál kisebbnek tűnneti fel őket a tömeggel szemben, amely állva nézi, amint elmennek előttük. Amikor az olasz király 1937 májusában Budapestre látogat, a díszelgő felvonulásokon a hintókat lovas katonák kísérik, hogy hangsúlyozzák a magyar nemzeti örökséget, és hogy Horthyt felnagyítsák III. Viktor Emánuellel szemben. A színpadias rendezésnek az is célja, hogy hagyományaiban gyökerező, örök Magyarországot mutasson, szemben egy fiatalabb Olaszországgal, amelyet a fasizmus a modernitás és a gépesítés felé akar fordítani.

A kormányzót lóháton mutató utolsó képek 1938-ban, Dél-Szlovákia „visszahódításakor” készülnek; Horthy Komáromban lóháton kel át a Dunahídon és vonul be a városba szlovák oldalon; hasonlóképpen érkezik Kassára is. Mindkét esetben filmhíradók mutatják hangsúlyosan ezeket a pillanatokot, emlékeztetve a közvéleményt 1919-re. A lóháton ülő hódító, ha nem is új Árpád, legalábbis az igazság bajnoka, mert sikerült visszahoznia a nemzet kebelébe az elvesztett vidékek egy részét. Ezeknek a képeknek a jelentése tökéletesen világos a nagyközönség számára.

A harmadik fontos tényező, amely gyakran kíséri a másik kettőt, Horthy felesége, Magda. Menye állításai ellenére, aki félénk és a nyilvános szerepléseket nem nagyon kedvelő asszonynak írja le, Horthyné nagyon gyakran ott áll hitvese mellett a ceremóniakon, ahol szükséges a megjelenése. Elkíséri külföldi hivatalos látogatásaira. A szép, méltóságteljes megjelenésű asszony a tisztfeleség östípusa: a nagyvilági események nem riasztják, országgyűlési képviselő lányaként gyerekkorától hozzászokott a reprezentációhoz. Tudja,

Horthy Miklósné és Bethlen István miniszterelnök 1930-ban

hogyan kell viselkedni követekkel, egyházi hatalmasságokkal, államfőkkel, uralkodókkal. Horthynak nem kell attól félnie, hogy felesége netán hibát követ el, mindig maga mellé állítja nagy eseményeken. Az összes megfigyelő dicsérően nyilatkozik róla, hangsúlyozzák tökéletes udvariasságát, báját, eleganciáját.

Tagadhatatlan, hogy ő is jól berendezkedett hivatalában, és vállalta a vele járó kötelességeket. Magda azoknak a feladatoknak szenteli magát, amelyeket várnak tőle, alapvetően jótékonyági és egyházi ügyekkel foglalkozik. Vallásossága valódi és közismert, még egy ok, amiért tisztelik. Ám mégsem túlzottan hangsúlyos. Nem lesz „a nemzet anyja”, nem jelenik meg képeslapokon és más reklámtermékeken. A határok részleges revíziója, amely 1938-ban Dél-Szlovákia, majd 1940-ben Észak-Erdély visszacsatolásához vezet, a rendszer csúcspontja, képi világában három elem társul: az egyenruha, a ló és a feleség. Amikor bevonul erre a két területre, Horthyt hitvese kíséri, aki erre az alkalomra hagyományos öltözeteket visel, amint a híradók és a sajtóban megjelent fényképek mutatják. Fia, István kormányzóhelyettesi beiktatása előtt a gyerekeket nem használják fel, ők soha nem jelennek meg hivatalos rendezvényeken. Néha látni lehet őket sporteseményeken vagy ünnepeken szüleik mellett, de reprezentációs feladataik nincsenek.

Horthyról rengeteg portré készül, ezeket széles körben terjesztik, iskolákban, különböző intézményekben és középületekben helyezik el. Hóman Bálint vallás- és közoktatásügyi miniszter kezdeményezésére „Horthy Miklós-díj” létesül 1937-ben a legjobb diákok jutalmazására, és azért, hogy segítsenek nekik bejutni a felsőoktatásba. Színes képeslapokhoz hasonló illusztrációk mesélnek Horthy haditetteiről és emlékeztetnek a hatalomátvétel szakaszaira. Személye elválaszthatatlanul kötődik a revízióhoz, figyelemre méltó azonban, hogy a trianoni szerződések elleni propaganda nem használja fel a portréját, nyilvánvalóan diplomáciai fenntartásból. A rendszer hivatalosan távolságot tart a revizionizmustól, ezért nem kapcsolhatják össze a kormányzó portréját a Revíziós Liga propagandatermékeivel. A nép mégis inkább az utóbbiakat veszi át, nem a kormányzó képét, amely tiszteletet parancsoló. Szívesebben írnak hozzá dalokat, hagyományos *nótákat*, amelyeket 1919-ről szólva már felidézünk, ezek a bécsi döntések idején újjáélednek. Az egyik leghíresebb, amelyik az 1940-ben Erdélybe bevonuló csapatok dicsőítésére hivatott, így kezdődik: „Horthy Miklós katonája vagyok, legszebb katonája.” Erre az alkalomra egyébként a filmhíradóktól függetlenül propaganda-film is készült, amelyben elhangzik a következő dal is: *„Te vagy Horthy Miklós, magyarok vezére, / Édes-csonka hazám, élted büszkesége. / Érted fohászkodunk az eget urához, / Adjon erőt néked, vállalt nagy munkádhoz, / Vigye győzelemre erős akarásod, / Hogy boldognak lásson szép Magyarországot!”*⁹⁰

Más toborzónótákat komponálnak a csapatoknak, amikor 1941-ben Magyarország belép a háborúba. Ezek Horthynak, a hadvezérnek az erényeit zengik. A számos erdélyi induló közül az egyiknek, Zilahi Farnos Eszter művének az alcíme: „Előre vitézek, Horthy katonái”.

Ezek a propagandaeszközök hozzájárulnak ahhoz, hogy Horthy már ne csupán a haza megmentője legyen, hanem hódító, *országgyarapító*, ami lehetővé teszi, hogy Árpáddal társítsák. A sajtó rendszeresen használja ezt az elnevezést az első, de főleg a második bécsi döntéstől kezdve, még ezt a címet viselő új film is készül 1941-ben a kormányzó dicsőségére. Ebből az alkalmából tisztelik meg „a nemzet első munkása”, „a nemzet atyja”, „az első férfiú a magyar férfiak között” címmel. Ezek a jelzők kapcsolódnak a rendszer kezdetekor felépített hős alakjához. Az 1920-as évektől Horthyt dicsőítő alkalmi kiadványok jelennek meg Magyarországon és külföldön egyaránt. Különösen értékesnek tartják a külföldiek által írt életrajzokat, mert bizonyíthatják velük, hogy a magyar ügy igazságos, a rendszer szilárd, a kormányzó kvalitásos ember. A lelkes, csodáló és tiszteletteljes tanúvallomások, köztük Louis de Vienne-é nem spontán jöttek létre, megrendelték a szerzőiktől. Az országban főleg Horthy 70. születésnapja körül, 1938-ban készültek hagiográfiai jellegű művek. Különböző olvasóközönségnek szóltak,

az iskolástól a művelt emberekig. Az egyik legfontosabbnak, amely 1939-ben jelent meg a hatalomátvétel huszadik évfordulója alkalmából, a rendszerhez és a családhoz közel álló író, Herczeg Ferenc volt a társszerkesztője. A könyv körképet ad Horthy életéről, beszámol a kormányzó személyiségéről és tevékenységéről, származásáról, hajózási karrierjéről, hétköznapi életéről, feleségéről, civil és katonai hatalomgyakorlásáról, ízléséről, hajlamairól stb. A kötetet fénykép-összeállítás kíséri. Az Országos Széchényi Könyvtár 1945 után módszeresen begyűjtötte az ilyen típusú műveket, és a pokolba száműzte őket. Megkülönböztető jelzést kaptak „zárt anyag” feliratú pecséttel, nehogy a hétköznapi olvasó hozzáférhessen bármelyikhez.

Horthy június 18-i születésnapját általában családi körben ünneplik, de a nép inkább Szent Miklós napján hódol neki; a tiszteletadást erősíti, hogy közel a karácsony, és a közép-európai hagyomány szerint december 6-án is megajándékozzák a gyerekeket. Leggyakrabban valamelyik budapesti színházban, általában a Nemzetiben rendeznek díszelőadást a kormányzó és hitvese, valamint a kormány több tagja részvételével. Az Operaházat szívesebben tartogatják díszvendégek látogatására. December 6-án van a vitézi rend ünnepe is, amely szorosan kapcsolódik a kormányzó személyéhez. A felsőház is ülésezik ebből az alkalomból, több közéleti személyiség, többek között katonák mondanak beszédeket. 1940. december 6-án például Nagy Vilmos tábornok, az akkor visszaszerzett Erdélybe bevonuló csapatok parancsnoka.⁶¹

Végül mindenütt Horthy neve ötlük az emberek szemébe, az egyik nagy budai fő közlekedési útvonaltól (a mai Bartók Béla út) a legkisebb falusi utcáig. Az 1937-ben felavatott új híd (a mai Petőfi híd) is a kormányzó nevére kapja. Fia kormányzóhelyettesi kinevezése, majd tragikus halála után számos község ráruházta a Horthy-kultusz egy részét, utcákat, tereket neveznek el róla.

A film volt egyik legfontosabb hordozó, amely a kormányzó képét terjesztette. A *Magyar Világhíradó* felveszi nyilvános fellépéseit.⁶² A magyarországi városok el vannak látva mozikkal, a falvakba vándormozisok járnak. Az egész ország látja tehát ezeket a filmeket előbb-utóbb. Csak Budapesten több mint száz mozi van, az ország összes mozijának egyötöde. Minthogy a kormányzó különösen fotogén, a rendezőknek nincs nehéz dolguk. Kivételes események éppúgy, akár a „gesztenyevirágzás”, jó alkalmat kínálnak rá, hogy hízelgő képet terjesszenek az egészséges, jó kiállású, kifogástalan egyenruhájában feszítő férfiról. Szemmel láthatóan vissza akarják adni az ország büszkeségét azzal, hogy hangsúlyozzák vezetője tiszteletet parancsoló megjelenését. Az augusztus 20-i, Szent István-napi körmenet ebből a szempontból több célnak megfelel. A kálvinista Horthy vezeti a menetet, kifejezve ezzel a szent

király és a kormányzó alakja köré gyűlt keresztény nemzet egyetértését. Ez nemcsak a kard és a szenteltvízhintő szövetsége, hanem az ország két fő felekezetéé. Ugyanez a hitbéli nemzeti közösség jön létre 1938-ban, amikor Budapesten rendezik meg a XXXIV. eucharisztikus kongresszust Szent István halálának (1038) 900. évfordulóján. Ebben az esztendőben augusztus 20. kétszeresen is alkalom arra, hogy a magyar királyság ezeréves fennállására emlékezzenek. Sokféle származékos terméket forgalmaznak, hogy megjelöljék az eseményt, közülük néhány határozottan társítja egymással a két személyiséget. Horthy *országgyarapító*vá válik, holott ezt a jelzőt általában Szent István tevékenységének leírására használják. A következő évben, az 1919-es hatalomátvételre emlékezve még nagyobb méretű lesz a kultusz. Budapesten 1939 novemberében kiállítást rendeznek, amelyen bemutatják az ellenforradalom emlékeit és a kormányzót ünneplő kortárs műveket, köztük Boldizsár István festményeit, Kisfaludi Strobl Zsigmond és Berán Lajos szobrait. Kétszeresen dokumentálják a hivatalos látogatásokat, noha ezek ritkák. Horthy olaszországi útján, 1936 novemberében, az *Istituto Nazionale Luce* operatőrei készítenek filmet, majd a felvételeket elküldik Magyarországra, itt tesznek alá zenét és megfelelő kommentárt. Az olasz király látogatására az olaszok viszont elküldik a Luce csapatát és az amerikai Fox olasz operatőrét is.⁶³ Különös figyelem övezi a külügyminisztérium és a kormányzó kabinetirodája részéről Horthy bécsi látogatását Olaszországból hazafelé. Horthy 1918 óta először jár Bécsben, ahol szárnysegédként éveket töltött. Az utazás, amelyről a filmhíradó beszámol, szimbolikus jelentőséget kap.⁶⁴ Az 1938. februári lengyelországi látogatás sem érdekli kevésbé a médiát, három film is tudósít róla, az egyiket annak a vadászatnak szentelik, amelyre a lengyel elnök hívta meg Horthyt. A legtöbb kép azonban az 1938. augusztusi németországi látogatásról készült. Ez hosszabb, mint az előző kettő, és ahogy múlnak a napok, a légkör egyre feszültebb, ám a médiában ebből persze semmi nem jelenik meg.

Horthy média-portréján az utolsó ecsetvonás fekete. A nemzet Trianon óta érzett gyászához, amelyért csak részleges kárpótlást jelentettek a bécsi döntésekkel elért területi nyereségek, személyes gyász járul, Horthy István halála 1942. augusztus 20-án. Magyarország elköteleződése a tengelyhatalmak oldalán 1944. március 19-én az ország német megszállásába torkollik. A gyászhoz az 1919 óta meglévő áldozatfogalom járul. Horthy Pétaint parafrázálhatta volna, amikor 1919-ben és 1944-ben kijelentette: „Magyarországnak adományozom személyemet.” Többször ki is mondja ezt nyíltan az *Emlékirataiban*, elkötelezettségét olyan tetteként állítja be, amelyet a kötelesség és az áldozatvállalás vezérelt. Pedig visszavonulhatott volna, száműzetésbe mehetett volna, de ő mellett döntött, hogy hatalmon marad. Ez a tematika

vissza-visszatér a róla kirajzolódó képben. Fia halála nemzeti gyász meghirdetésére ad alkalmat, olyan temetési pompával, amelyet barokk hagyomány szerint az Osztrák–Magyar Birodalom tudott rendezni uralkodóinak és nagy embereinek. Magyarország a XIX. század végén kisajátította és tökéletesítette ezt a gyakorlatot. Ciano gróf, aki Mussolinit képviselte, úgy látta, hogy „a temetést a magyar szertartások kissé keleties eleganciájával rendezték meg”.⁶⁵ A gyászszertartás augusztus 27-én zajlott, miután a testet hazahozták Ukrajnából, a nagyközönség 26-án róhatta le tiszteletét a koporsó előtt.⁶⁶ A kormány hétnapos hivatalos gyászt rendelt el.

*Horthy István gyászjelentése –
falragasz a budapesti utcán*

emlékére. Megalakul a megvalósítására hivatott Horthy István Emlékbizottság, Kisfaludi Strobl Zsigmond szobrász kapja a megbízást. A több kiszemelt helyszín után végül a tabáni hegyoldalba szánt Horthy István-emlékművet azonban Kisfaludi már nem fejezi be, soha nem állítják fel. Az a széles körben elterjedt nézet, hogy a művész ezt a szoborcsoportot alakította volna át a Citadellánál álló felszabadulási emlékművé, legenda.⁶⁷ Póto János levéltári kutatások alapján tisztázta mindkét alkotás hiteles történetét. Kisfaludi Strobl Zsigmond „két egymással gyökeresen szembenálló rendszerben”, mindössze három év alatt, „két kiemelkedő politikai jelentőségű megbízást” kapott. Az egyiket, Horthy István emléket megörökítendő, Horthytól és a magyar kormánytól, a másikat, amely a szovjetek hősiességét volt hivatott hirdetni, magától Vorosilov marsalltól. Egymással össze nem függő két történetről van szó, mindkettő jól jellemzi a korabeli viszonyokat.

Horthy személyi kultusza tagadhatatlan, rövid időre még fiára is átsugárzik tragikus és titokzatos halála miatt. A kormányzóról kialakult képet azonban kezdettől és nagyrészt ő maga formálta, ami bizonyítja, hogy jó „kommunikátor”, és ügyesen meg tudja ragadni a pillanat kínálta lehetőségeket. A haza

A szertartást a Parlament előtt tartják meg, több hadseregtest, az alkotmányos testületek, a diplomáciai testületek (már ami maradt belőlük a hadiállapot miatt) és a baráti országok (Németország, Olaszország, Bulgária) delegációinak jelenlétében. Utána nagy menet indul a Nyugati pályaudvar felé. A parlament 1942. október 9-én, Kállay miniszterelnök ösztönzésére törvénybe foglalja a hivatalos megemlékezést Horthy István haláláról. Döntenek arról is, hogy szobrot emelnek a kormányzó fiának

megmentőjéből országgyarapító lesz, majd a területi kiigazítások után az igazság bajnoka. Tiszti alakja megnyugtató, és megadja a tiszteletreméltóság garanciáját a két évig tartó felfordulás idején sokkolt országnak. Ő a megmentő, az atya és a védelmező egy személyben. A nemzetközi elszigeteltség és hitelvesztettség rejtve marad a nemzeti értékek dicsőítése mögött. A szövetségesek kevesen vannak, de erősek, a hivatalos látogatások médiahatása valóságos. Egészen addig, amíg Magyarország 1941 áprilisában be nem lép a háborúba, abban az illúzióban él, amelyet a propaganda tart fenn: hogy védi a kormányzó tiszteletet parancsoló alakja és tekintélye. A megszállottság, hogy ki lehet menekülni a háborúból és a pusztításokból egy gondviselés által kiválasztott ember áldozata árán, hogy ezzel megkíméljék az országot, az 1940-es években más állami vezetőkre is jellemző, még ha pályafutásuk és hatalomra jutásuk körülményei különbözőek is. Először Pétain marsall példája jut eszünkbe, ő is osztozik Horthyval bizonyos jellemző vonásokban, kezdve a katonai karrierrel. A Vichy-rendszer ideológiája ugyanazokra a témákra épül, mint amelyekre Horthy alapozta a hatalmát: vidéki gyökerek, család, a haza védelme, antiszemitizmus, parlamentarizmusellenesség. Másik példa a cseh Emil Hácha (1872–1945), akit 1938. november 30-án választanak meg a haldokló Csehszlovák Köztársaság elnökének. Jogász, a Legfelsőbb Bíróság elnöke, konzervatív katolikus. Szent Vencelre hivatkozva igazolja a kollaborációt Németországgal. A német megszállás után, amit vállalnia kell, államfő marad, de gyakorlatilag nem dönthet semmiben. Ő is azon vezetők közé tartozik, akik idegen hatalom túsza, a lakosság azonban azt várja tőle, hogy megvédje annak jogtalan követeléseitől, és főleg azt, hogy ne kelljen részt vennie a háborúban. Kora és erkölcsi tekintélye megnyugtató, ő is a cseh nemzet folyamatosságát jelképezi, az pedig megbékél a helyzettel. Minden intézmény megmarad, ami növeli a kollaborációt, melyet nem akadályoz fegyveres ellenállás, mint Franciaországban. A harmadik példa Jozef Tiso (1887–1947) prelátus, a Szlovák Néppárt (*Slovenská ľudová strana*) vezetője. A másik két személyiséggel ellentétben neki van politikai múltja, és pártja jelszavában – „Istenért és a nemzetért” – összefoglalt ideológiához tartozónak vallja magát. Mint Horthy és Hácha, ő is a kereszténységet tolja előtérbe, és csatlakozik egy bizonyos gazdasági, de nem faji antiszemitizmushoz. Rendszere, amely a Cseh-Morvaországtól való elválás után, 1939 márciusában jött létre, a csehekkel és magyarokkal szembeni szlovák nemzeti követelések kielégítésén alapul. Ahogy a többiek, ő sem fasiszta vezér, de kormányának és környezetének egyes tagjai közel állnak a fasizmushoz. A Szlovákiában kibontakozó ellenállásnak kedveznek a földrajzi viszonyok (erdők, hegyek) és az, hogy ott nincsenek német csapatok. A németek azonban keményen megtorolják az elhamarkodottan, a szovjetek támogatása nélkül

kirobbantott 1944. augusztusi felkelést. Csak Hácha és kisebb mértékben Tiso tudta elkerülni, hogy országa csatatérre változzék. Franciaországot már 1940 júniusában megszállták a németek, Magyarországon ez majd 1944 márciusában történik meg, következményei azonban sokkal drámaibbak, mert a visszavonuló németek és az előrenyomuló Vörös Hadsereg közötti harcok feldúlják az országot. Horthy áldozata végső soron nem ment meg senkit. sem a zsidókat, sem a megszállt, meggyötört, majd újra megszállt országot.

A személyi kultuszt illetően vitathatatlannul Horthyé az elsőbbség, őt követi Pétain, akiből rendszere rövid időn belül oltalmazót csinált. De sem Horthy, sem Tiso és még kevésbé Hácha előtt nem emelkedett ki olyan. De Gaulle tábornokhoz hasonlítható személyiség, aki a haza megmentőjeként versenytársuk lehetett volna. Bukása és árnyoldalai ellenére a Horthy-kultusznak ez az aspektusa marad meg a magyar kollektív emlékezetben. Temetése 1993 szeptemberében Kenderesen megmutatta, mennyire élő. mindamelllett vitatott az emléke, egyaránt idéz fel pozitív és negatív képeket.

Horthy mint államfő hivatalos látogatásai és külföldi vendégeinek fogadása a személyi kultusz megannyi ünnepi pillanata. Lehetőséget adnak rá, hogy megmutassák a közvéleménynek: Magyarország kilép elszigeteltségéből, és újra az európai politika szereplője. A média különösen figyel a budapesti nemzetközi vásárokra és a sporteseményekre, amelyeken magyarok is kitűnnek. Amíg hatalmon volt, Horthy nagyon keveset utazott. Az 1930-as évek közepéig kell várni, hogy hivatalos utakra induljon, és külföldi személyiségeket fogadjon. Hiába a kivételesen jó olasz kapcsolatok, Olaszország egyedül semmit sem tehet a békeszerződés revíziójáért. Adolf Hitler hatalomra jutása változtatja meg az európai helyzetet, frontot nyitva a kisantanttal és francia–brit szövetségeseivel szemben. Attól kezdve Magyarország revizionista politikájának két tekintélyes támogatója van.

Mussolini Olaszországával korábbiak a kapcsolatok, ez a magyarázata annak, hogy eleinte ezeket részesítik előnyben. Horthy 1936 novemberében látogat Rómába, III. Viktor Emánuel 1937 májusában Budapestre. Gömbös a maga idejében nagyon szerette volna, hogy Mussolini eljöjjön Budapestre. de a spanyolországi háború ebben megakadályozta a Ducét; Gömbös halála után Mussolininak nincs többé oka rá, hogy megtegye ezt az utat.⁶⁸ Kánya Kálmán külügyminiszter 1936 májusában tájékoztatja Olaszország budapesti követét, Colonna herceget arról, hogy Horthy Rómába kíván utazni. Kánya erősen hangsúlyozza, hogy a kormányzó, aki tizenhét éve egyetlenegyszer sem járt külföldön, azt akarja, hogy Olaszország legyen az első, ahova ellátogat hitvese társaságában.⁶⁹ *Emlékirataiban* a kormányzó másként állítja be a dolgot, „ünnepélyes meghívásról” beszél, amelyet Ciano gróf egyik buda-

pesti látogatása alkalmával adott át.⁷⁰ Ez a látogatás nem érdekli Colonna herceget, már nem az ő hatáskörébe tartozik, az viszont nagyon foglalkoztatja, hogy ki fogja elkísérni Horthyt: végül Kánya Kálmán külügyminiszter és Darányi Kálmán miniszterelnök megy vele. A másik gondot Horthy Rómából hazafelé menet tervezett látogatásai jelentik számára, mivel a kormányzó bécsi tartózkodásra készül.⁷¹

Horthy *Emlékirataiban* több oldalt szentel római útjának, amely különösen elbűvölte, annál is inkább, mert még nem ismerte az örök várost. A fogadtatás grandiózus, a kormányzó hiúságának biztosan hízeleg, hogy találkozik Mussolinival, fogadja a királyi pár és a pápa. A Horthy házaspárt a Quirinale-palotában szállásolják el, ott látogatja meg őket Mussolini személyesen. A fasiszta vezér a lehető legjobb benyomást teszi Horthyra, „színészkedésnek nyomát sem látta” nála – amint írja, és az olasznak inkább megbocsátja azt, amit Hitlernél közönséges rikácsolásnak nevez majd. Horthyból hiányzik a tisztánlátás: kijelenti, hogy nem érzett semmiféle feszültséget a Duce és a király között.⁷² Az utazás fontos pillanatai közé tartozik a látogatás a Vatikánban, amely igen nagy hatást tett Horthyra mint magyarra és protestánsra. A találkozáson az a célja, hogy a pápa pártfogását kérje ahhoz, hogy Budapesten rendezhessék meg a következő eucharisztikus kongresszust 1938-ban, akkor emlékeznek meg ugyanis Szent István halálának 900. évfordulójáról. A félórás audiencián, amelyen Horthyné is részt vesz, jelen van többek között Angelo Rotta budapesti pápai nuncius, Eugenio Pacelli államtitkár (a leendő XII. Pius pápa), Darányi Kálmán miniszterelnök és a Máltai lovagrend nagymestere. A másnapi katonai díszszemlét a Forum Romanum előtt, a Mussolini által a „kőfasizmus”⁷³ idején építtetett és megnyitott új fő közlekedési úton rendezték meg. Ez volt a Via dell’Imperio, a mai Via dei Fori Imperiali. A király és Horthy végiglovagol a 25 000 embert felsorakoztató csapatok előtt.

A látogatás csúcspontja azonban vitathatatlanul a Nápolyi-öbölben november 26-án délelőtt megrendezett hajózási gyakorlat és díszszemle. A meghívottak a Beverello mólónál szállnak fel a *Zara*⁷⁴ fedélzetére – a hajó a dalmáciai Zára (Zadar) város nevét viseli, amelyre Olaszország igényt tartott. Rengeteg kép, film és fotó dokumentálja az útnak ezt az epizódját. Horthy 1918 októbere óta most először látja újra a tengert. Olasz nyelven mond beszédet a hajón, hangsúlyozza, hogy újra „megtalálta azt, ami neki az életet, a boldogságot jelenti: a tengert”.⁷⁵

III. Viktor Emánuel király és felesége, Ilona (Elena) budapesti látogatása 1937 májusában az első alkalom – a következő az 1938-as eucharisztikus kongresszus – arra, hogy Magyarország felelevenítse a századforduló pompáját. A látogatás megszervezését és menetét az új olasz követ készítette elő

Mussolini és Horthy a Zara cirkáló fedélzetén. Mögöttük Umberto trónörökös és (takarva) III. Viktor Emánuel, jobbra Ciano külügyminiszter és Darányi Kálmán

gondosan – gróf Luigi Orazio Vinci 1920 és 1924 között követségi titkárként már szolgált Budapesten. A látogatásról még egy hatvanoldalas, bekötött kis füzet is készült, amely a római pályaudvari indulástól visszatérésükig beszéli el királyi pár útját.⁷⁶ A követ kínos helyzetben van, mert Olaszország királya és a Habsburg főhercegek egybehangzóan kifejezték azon óhajukat, hogy találkozni akarnak. A magyar és olasz kormány nem kívánja bátorítani a legitimistákat, de nem is tagadhatnak meg a királytól egy találkozózt. Ez létrejön, de magánjellegű, bensőséges királyi audiencia formájában, másnap délelőtt pedig egy uzsonnán, amelyet József főherceg ad.⁷⁷ Vinci nyilvánvalóan szerette volna, hogy a pápai nuncius és mögötte a Vatikán jobban kivegye részét az eseményből, de a Szentszék óvatos, nem kívánja összekeverni a műfajokat. A budapesti tartózkodás része a május 20-i nagy bankett a várpalotában, több fogadás és egy díszelőadás az Operában. A látogatás idején minden helyváltoztatáshoz lovas dízhintókat használnak, a várost felloboгоzzák, kivilágítják – a Lánchidat épp 1937-től látják el villanyvilágítással. Visszatér az 1896-os millennium hangulata. Az amerikai követre, Montgomeryre is nagy hatást tesznek az ünnepek és a művészet, ahogyan a magyarok megrendezik. „A magyarok kitettek magukért mint vendéglátók. [...] hagyományos ruhájukat viselték a tánchoz, a látvány rendkívül színes

volt.”⁷⁸ A vendégek később kilépnek a palota teraszára: „Budapesten nagyon szépen kivilágították a középületeket és a hidakat. [...] magunk előtt láttuk a kivilágított várost, messze egészen a hegyekig. Rendkívüli látvány volt.”⁷⁹

Esztergomban Serédi bíboros hercegprímás is fogadja Viktor Emánuel. Angelo Rotta nuncius örül, hogy ezzel vitathatatlanul „keresztény bélyeget” kapott a királyi vizit.⁸⁰ Hogy méltó párja legyen a római Via dell’ Imperiának, a katonai parádé az Andrássy úton zajlik, a dísztribünt a Köröndnél állítják fel. Horthy minden beszédét olaszul mondja el. A látogatás visszhangja olasz részről is kedvező. Vinci sorra küldözgeti az eseményről szóló jelentéseket és dokumentációt, hangsúlyozva, hogy a lakosság mindenütt áhítattal kísérte az olasz uralkodópár vonulását, és minden gesztusukat lelkesen fogadta, például a királyné rögtönzött látogatását is a Mátyás-templomban, ahol éppen a rászoruló gyerekek javára celebráltak misét.⁸¹ Vinci elbeszélése egybehangzik a nunciuséval, aki minden fogadáson részt vett, és általában díszhelyen ült, közvetlenül a királyi pár és Horthy mellett. Az írott sajtó és a filmhíradók bőven tudósítanak a látogatásról, minden eseményt felvesznek, igen fontos kommunikációs művelet ez, még nagyobb, mint az eucharisztikus kongresszusé, amely nem szól minden egyes polgárhoz. A közvélemény számára a barátság Olaszországgal elfogadhatóbb és hízelgőbb, mint Németország esetében; Magyarországon – de másutt is – él Olaszországról az a nézet, amely persze a fantázia birodalmába tartozik, hogy onnan semmi rossz nem jöhet. A két ország közötti kulturális kapcsolatokra helyezett

III. Viktor Emánuel fogadása a Keleti pályaudvaron

hangsúlynak pozitív üzenete van, amely felértékeli Magyarországot. A Németországhoz való viszony már kétértelműbb, és ez ebben a tekintetben nem magyar sajátosság.

A kormányzó római látogatásának nyereségei közül az eucharisztikus kongresszus budapesti megrendezése különösen nagy jelentőségű. Az esemény nagyszabású, mind a résztvevők számát és rangját, mind szimbolikus fontosságát tekintve. Egy évvel az olasz király látogatása után Budapest újabb bővülő akcióba kezd, a háború előtti legtisztább hagyományok jegyében. Noha a kongresszus kizárólag egy vallást képvisel a többfelekezeti országban, a Szent István-megemlékezéssel társítva lehetővé teszi, hogy felsorakoztassák az egész nemzetet az államalapító király alakja mögé. A pápa beteg, államtitkára, Pacelli képviseli őt, személyisége mély benyomást tesz a ceremóniákon jelen lévő közéleti személyiségekre. Montgomery követre is, aki a külügyminiszternek a diplomáciai testület tagjai számára adott ebéden Pacelli mellett ült, hazatérésekor azt mondta a feleségének: „Ma egy valóban nagy emberrel találkoztam.”⁸² A kongresszuson újra találkoznak, és az amerikai követ impressziója csak megerősödik. Ezek a tanúvallomások mind visszatekintve, később íródtak, de érdekes, hogy a kortársak emlékirataiban később úgy értékelik az eucharisztikus kongresszust, mint Budapest utolsó nagy, nemzetközi kisugárzású eseményét. A nuncius szerint Pacelli jövetelének bejelentése nagy meglepetést váltott ki, mert a magyarok úgy értékelték, mint a pápa irántuk tanúsított különös figyelmét. Rotta szolgált közvetítőül a magyar egyházi hatóságok, Serédi bíboros és a Vatikán között. A választás, hogy Pacellit küldik Budapestre, valójában már 1937 nyara óta világos volt, és Pacellit foglalkoztatta is a szerep, amelyet a kongresszuson kell majd játszania, különösen médiafellépésein töprengett. Nyugtalankodott azon, milyen nyelven is szólaljon majd fel, a latint, a franciát és a németet javasolta: „Az elsőt könnyebben megérti a papság, a másodikat a társaság, a harmadikat a nép.”⁸³ A híradók felirataiban azonban azt mutatják, hogy végül főleg németül beszélt.

Az eucharisztikus kongresszus emléke úgy maradt meg a magyarokban és a külföldiekben egyaránt, mint utolsó, kivételes pillanat a háború kitörése, majd a kommunista rendszer bevezetése előtt. A leendő miniszterelnök, a katolikus Kállay Miklós⁸⁴ részt vesz az ünnepeken, és így emlékezik akkori benyomásaira: „Ez volt a másik nagy emlékezetes ünnepség [az első Olaszország királyának látogatása] az ezeréves magyar történelem utolsó esztendeiből. Ott is megvoltak a nagyszerű külsőségek, de fölöttük lebegett szellemével a római katolikus egyház. (...) Soha nem láttam, és soha nem is fogok látni többé olyan szépet: színpompás, gazdag népviseletben vonultak fel a falusiak tízezrei a Hősök terén (...) azt hiszem, egész Európában nincs

ehhez fogható. A Hősök terén tartott éjféli misén több mint százezer ember vette magához az oltáriszentséget, és az emelvényen ott trónolt Pacelli bíboros, aki a legméltóbban képviselte a Szentatyát.”⁸⁵ Lakatos Géza tábornok közvetlenebbül veszi ki részét az eseményből, ő a parancsnoka annak az egységnek, amely a biztonságra és az események zavartalan lebonyolítására ügyel. Őt is bemutatják a pápai követnek a várpalotában rendezett banketten: „Ez a fogadás volt a konszolidált Horthy-korszak fénykorának utolsó megnyilvánulása”, írja.⁸⁶ A kongresszust gondosan előkészítették, még tanfolyamot is rendeztek az idegenvezetőknek, akik majd segítik a zarándokokat meg a turistákat, és megmutatják nekik „akár fővárosunkban, akár a vidéken mindazt, ami szép, ami nemes és ami fölemelő” – amint Tormay Géza államtitkár mondta.⁸⁷ Felkérlik Budapest lakosait, hogy adjanak bérbe szobákat a látogatóknak. A minisztériumok sajtószolgálatai teljes gőzzel dolgoznak, szóróanyagokat, térképeket és plakátokat adnak ki több nyelven. A híradó filmre veszi a kongresszus megnyitását: jelen van a Horthy család, az operatőrök mutatják a sokféle arcot, viseletet és a keleti, ázsiai egyházak képviselőit. Pacelli bíboros mond néhány szót magyarul: „Éljen Mária országa”, mire a Hősök terén összegyűlt tömegben kitör a tapsvihar.⁸⁸ A fiatal hívókra is gondolnak, jóval az ifjúsági világtalálkozó előtt Párizs érseke, Jean Verdier bíboros misét celebrál, 150 000 ifjú vesz részt a szentáldozásban. Nagy sikert aratnak a „származékos termékek” és más emléktárgyak, különösen a posta által kiadott speciális bélyegblokk. A kongresszus befejezése után gazdagon illusztrált emlékkötetet jelentetnek meg.⁸⁹

Rómából hazafelé, 1936 novemberében Horthy megáll Bécsben hivatalos látogatásra, Wilhelm Miklas (1872–1956) elnök meghívásának tesz eleget, Miklas 1928 óta áll az osztrák köztársaság élén. A két férfi találkozott már augusztusban, amikor Horthy Berchtesgadenből hazafelé megszakította útját Veldenben. Horthy szerint akkor, azon a magánjellegű találkozón hívta meg őt Miklas. Ez a látogatás különösen érzékenyen érinti a kormányzót, mert lehetővé teszi számára, hogy újra lássa azokat a helyeket, amelyek meghatározták az életét. Azt kéri, kíméljék meg tőle, hogy el kelljen mennie a Hofburgba, nem akarja, hogy újjáéledjenek túlságosan fájdalmas emlékei, ugyanez a kérés azonban nem vonatkozhat Schönbrunnra, ahova díszvacsorát szerveznek. A Horthy házaspár az Imperial szállodában lakik. A kormányzó, akit most is Darányi és Kánya kísér, tárgyal az elnökkel, Kurt Schuschnigg kancellárral és Guido Schmidt államtitkárral. Elmegy a Heldenplatzra, az ismertetlen katona emlékművéhez, és fejet hajt a tengerészeti emléktáblája előtt a Michaelerkirchében. Azután a tengerészszövetség vendége, találkozik a császári és királyi tengerészetnél szolgált régi bajtársaival. A schönbrunni látogatás megrendíti: ugyanazon az úton kísérik, amelyet szinte naponta megtett

Ferenc Józseffel. A vacsoraasztalnál az uralkodó helyén a köztársasági elnök ül, ami felzaklatja. Másnap a várost hó borítja, Horthy elmegy a kapucinusok sírboltjába, és virágot visz Ferenc József sírjára. A *Neue Freie Presse* részletesen tudósít erről a kétnapos látogatásról. Bécs, éppúgy, mint Budapest nem fogad sok előkelő látogatót. A kormányzó november 29-i érkezését előző este két cikkben is bejelenti a lap, az egyik szerzője Rudnay Lajos, Magyarország meghatalmazott ausztriai követe.⁹⁰ A vezércikk írója kifejezi örömét az újkéletű közeledés miatt, amelyet két elhunyt államférfinak, Dolfussnak és Gömbösnek tulajdonít.⁹¹ A következő két számban a cikkek vezérmotívuma a kapcsolat megújítása a kettős Monarchia volt partnerei között, részletesen leírják Horthy látogatásának állomásait, hangsúlyozva, hogy a tengernagy nem idegen Bécsben és Ausztriában másutt sem. Miklas elnök sietve elfogadja a kölcsönösség elvét, és 1937. május 3-tól 5-ig Budapestre utazik, nem sokkal az olasz uralkodó előtt. Tiszteletben tartva a protokollt, Miklast hiveste, Schuschnigg és Schmidt kíséri. A *Neue Freie Presse* megjegyzi, hogy ez lesz Miklas első külföldi útja, ami a vezércikk szerzője szerint még tovább növeli a két ország újra megtalált barátságának jelentőségét.⁹² Látjuk tehát, hogy a hatalom illúziója nem a magyarok kiváltsága, az osztrákok is osztoznak benne. A tudósító, akit a lap a helyszínre küldött, áradó lelkesedéssel ír az osztrák–magyar egyetértésről, azt akarják, tartós legyen és alkalmas arra, hogy egy időre lecsillapítsa a németek ambícióit. Május 4-én, az Operaházban díszelőadást tartanak, az épület előtt összegyűlt emberek az osztrákokat éltetik. Ők pedig végigjárják a hivatalos látogatások összes stációját: háborús emlékmű, séták, ebéd a követségen, magánjellegű vacsora a királyi palotában az elnöki pár tiszteletére Horthy két fia jelenlétében, míg az osztrák delegáció többi tagja Kánya Kálmán külügyminiszter fogadásán vesz részt.⁹³

A kisanant szövetségi rendszeréből kizárt országok a két háború között kétségbeesetten próbáltak olyan alternatívát találni, amelynek segítségével megszerezhetik az eszközöket ahhoz, hogy megvédjék magukat Németországgal szemben. Különböző céljaik voltak, és nem segítette őket sem a saját egoizmusuk – a revizionista megszállottság a magyar esetben –, sem a nyugati demokráciák sora, sem a biztonságukért érzett aggodalom, amely a három szövetségest (Csehszlovákia, Románia, Jugoszlávia) vezérelte, miközben őket is ellentmondásos célok motiválták. Ebben a felállásban Lengyelország potenciális partnernek látszik Magyarország számára, sőt egyes kisanant-tagok számára is, Franciaország azonban sikertelenül próbálja beléptetni ebbe a szövetségbe. A történelmi emlékek nagyon jelentős szerepet játszanak a Lengyelország és Magyarország közötti közeledésben. A lengyel Jagelló-dinasztia a török hódításig uralkodott Magyarországon. A lengyelek a magyarok oldalán harcoltak 1848-ban, lengyel tisztek parancsnoksága alatt to-

boroztak önkéntesekből álló légiókat, ezek a tisztek a magyar történelem hősei lettek. Bem József tábornoknak a Pálffy (ma Bem) téren felállított szobrát 1934 májusában Horthy jelenlétében avatták fel.⁹⁴ József Píksudski alakja nagyon érdekelte a kormányzót, amint *Emlékirataiban* írja, sajnálja, hogy nem találkozott vele. Egy német nyelvű levélben, amelyet 1934 októberében intéz hozzá, Gömbös varsói látogatása után, Horthy emlékeztet „a kölcsönös, mély rokonszenvre, amely magyarokat és lengyeleket a dicsőséges múlt több évszázadán keresztül egyesített”, és hangsúlyozza, hogy Oroszország „örök veszély” marad.⁹⁵ A meghívást 1938 elején Ignacy Mościcki elnök (1867–1946), Píksudski utóda kezdeményezi, mégpedig vadászatra. A lengyel külügyminiszter, József Beck ezredes (1894–1944) a varsói magyar követnél, Hory Andrásnál puhatolódzott ez ügyben 1937 decemberében.⁹⁶ Horthy, valamint katonai irodájának vezetője, Keresztes-Fischer Lajos tábornok, Kánya Kálmán és kabinetfőnöke, gróf Csáky István február 5. és 7. között tartózkodott Lengyelországban. Horthy úgy ítéli meg, hogy a fogadtatás még melegebb és spontánabb a lengyeleknél, mint az olaszoknál, és megemlíti, hogy a varsói királyi palota előtt, ahol elszállásolták, diadalívet állítottak fel azzal a felirattal: „Éljen Szent István királysága”.⁹⁷ Ezt a benyomást erősíti – más hangon – Joseph Goebbels, akit előnt a mérég, amikor megtudja, hogy Krakkóban úgy fogadták Horthyt, „mint egy császárt”.⁹⁸ Vadászat színesíti a látogatást a Białowieża erdőségeiben (a mai Lengyelország és Fehéroroszország határán), ott van Horthy idősebb fia is. A kedvező körülmények és légkör ellenére a találkozóknak nincs konkrét eredménye. Rosszak a kapcsolatok Beck és Kánya között, az utóbbi csak megvetést érez a lengyelek iránt. Beck meg van győződve róla, hogy Hitler meg fogja támadni Csehszlovákiát, Lengyelországnak vannak területi követelései szomszédjával szemben, ezeket akkor ki tudná elégíteni, és Magyarországnak is szabad utat hagynia, hogy megszerezze Szlovákiát. A két ország így megerősödve visszakapná hajdani közös határát. Ebből az irányból kell értelmezni Beck római látogatását, amelyre egy hónap múlva kerül sor.⁹⁹

Az Olaszország, Ausztria és Lengyelország bővülésére indított akciók ellenére nyilvánvaló, hogy Németország a legfontosabb partner Magyarország külpolitikájában. Gömbös Gyula volt az első felelős politikus, aki Berlinbe utazott, rögtön Hitler megválasztása után. Olaszország ettől kezdve állandóan verseng a németekkel a magyarokért, Róma egyetlen döntést – még a legjelentéktelenebbet sem – sem hoz meg anélkül, hogy előtte ne tudakozódna afelől, mit tesz Németország. Horthy Hitlerrel találkozik a leggyakrabban 1936 augusztusa – első beszélgetésük – és 1944 márciusa között. A Führer azonban soha nem jön Budapestre, az embereit küldi: Ribbentropot,

Walther Funkot, gazdasági tanácsadóját, és főleg Göringet, ő képviseli Hitlert Gömbös temetésén. Horthynak kell tehát utaznia minden esetben, ami jelzi, hogy a Führer alárendeltnek tartja Magyarországot diplomáciai játszmájában, arra viszont mindig kész, hogy Mussolini látogatásait viszonzozza. Horthy tehát 1936. augusztus 22-én elmegy Hitler rezidenciájára Obersalzbergbe (Berchtesgaden) egy osztrákokkal közös vadászatról visszatérőben. Jelen van a hadügyminiszter, Werner von Blomberg tábornok, és a külügyminiszter, Constantin von Neurath.¹⁰⁰ Az első benyomás inkább jó, úgy látszik, a semmiből jött Hitler felemelkedése kíváncsivá teszi Horthyt. Ellenkéntben a későbbi találkozásokkal, Hitler most nyugodt, hagyja beszélni Nagy-Britanniáról a kormányzót, aki nem titkolja, hogy csodálja a briteket. Horthy azt tanácsolja Hitlernek, egyezzen meg a britekkel, nehogy a tengeren kelljen versenyeznie velük, mert ott Németország óhatatlanul alulmarad. A háromórás megbeszélés végén Horthy megérti, hogy Hitler Csehszlovákia ellen fogja összpontosítani erőit.¹⁰¹ A csehszlovák kérdés rendszeresen visszatér a következő találkozásokon is, a kormányzó minden alkalommal elutasítja, hogy Németországgal közös katonai akcióba bonyolódjon, amelynek az lenne a célja, hogy Magyarország megszerezze Szlovákiát. Sem Horthy, sem vezérkara többsége nem kész rá, hogy belépjen a háborúba a revízió kedvéért. A németek és különösen Goebbels szemében ezért Magyarország kevésbé megbízható.¹⁰² Az 1938 márciusában bekövetkezett *Anschluss* a Reichhez teszi határossá Magyarországot, következésképpen Csehszlovákia az egyik fő beszédtema Horthy németországi hivatalos látogatásán, 1938 augusztusában.

Ez nagy esemény a kormányzó és a Führer közötti kapcsolatokban. Augusztus 21-től 29-ig Horthy és felesége végigutazza Németországot egészen Kielig. Az állomások a következők: Helgoland, Hamburg, Berlin és Nürnberg. Imrédy Béla miniszterelnök és Kánya Kálmán külügyminiszter tart velük. A látogatás előkészítése során Magyarország és a kisantant kapcsolatai kerülnek előtérbe, német részről Jugoszláviát emelik ki, Magyarország azonban nem akar összeütközésbe kerülni vele, hogy kielégítse területi céljait. Kánya Kálmán hangsúlyozza, hogy a Jugoszláv Királyságnak el kell fogadnia a magyar ajkú népességek kulturális autonómiáját. A német politika több taktikát kipróbál Magyarországgal, hogy belülről gyengítse a kisantantot. Ezt jelentik azok a viták, amelyek a hivatalos látogatás alatt Hitler és Horthy, illetve a két magyar miniszter és Ribbentrop között zajlanak. Az út kitűnő hangulatban kezdődik, Kielben grandiózus hajózási és légygyakorlaton vesznek részt. Horthyné a keresztanyja a *Prinz Eugen* nevű nehézcirkálónak.¹⁰³ Ezután Helgolandra mennek, ahol a népviseletbe öltözött szigetlakók néptáncokat mutatnak be Magdának. Horthy *Emlékirataiban* több oldalt szentel a tengeri epizódnak. Az *Ufatonwoche* nem kevesebb, mint tizennégy híradófilmben

tudósít a látogatás ünnepi pillanatairól – több készül belőlük, mint az olaszországi úton, ami, igaz, rövidebb volt. Augusztus 25-én Berlinben részt vesznek a város kelet–nyugati tengelyén megrendezett, hatalmas katonai díszszemlén. Goebbels naplójában feljegyzi egy kielői beszélgetését Horthyval. Az admirális nagy hatást gyakorol rá: „Becsületes ember. Kitűnő benyomást tesz, egyáltalán nem elmeszesedett, agyálágyult öregember. Tetszik nekem.”¹⁰⁴ A légkör megromlik, ahogy haladnak előre a tárgyalások Horthy, a miniszterei és a németek között. A németek azt akarják, hogy Budapest is vegyen részt az akcióban, ha összeütközésre kerül sor Csehszlovákiával és Jugoszláviával, és területi nyereségeket csillogtatnak. Ernst von Weizsäcker államtitkár elbeszélése szerint a magyarok azonban szkeptikusak, és elutasítanak mindenfajta elköteleződést.¹⁰⁵ Hitler egyre dühösebb, ellenszenvet kelt Horthyban, később azt mondja róla, „közönséges”.¹⁰⁶ A második találkozó sem hoz javulást a két vezető között, mert Horthy kitart álláspontja mellett. Hitler „tapintatlan” hangon beszél vele.¹⁰⁷ Aznap este díszelőadáson mutatják be a *Lohengrint* a magyarok tiszteletére az Unter den Lindenen álló Staatsoperben. A hangulat láthatóan morózus, amint a birodalmi páholyt mutató fotón látható: a földszinten ülő összes néző náci üdvözlésre lendíti karját a páholy

Díszelőadás Horthy tiszteletére a berlini Staatsoperben

felé, ahol a Führer Horthy és felesége között áll más náci méltóságokkal. Egyedül a házaspár nem lendíti a karját, Horthyné szigorú pillantást vet férjére.

Megint a jelképeknél maradva, az idő is elromlik, esőben telik, ami az útból még hátravan, egészen a hazatérésig. A kapcsolatok némileg javulnak, amint Hitler nincs a közelben, Göringnél hivalkodó nagyvonalúsággal látják vendégül Horthyékat, ők azonban nem nagyon értékelik ezt a ripacskodást. Horthy azért elfogadja a marsall meghívását szeptemberre, kelet-poroszországi vadászatra. Nürnbergi tartózkodásuk idején Himmler büszkén mutatja nekik az újonnan elkészült épületeket, ahol a párt gyűléseit tartják. Horthy és felesége szinte megriad a gigantizmus láttán, amelyhez tömegeket kellett megmozgatni. Horthyné beszédbe elegyedik Himmlerrel, megkérdezi, hogyan zajlanak ezek a gyűlések. Amikor megtudja, hogy csak azért visznek annyi embert, óriási költséggel, egy ilyen impozáns épületbe, hogy meghallgassák a Führer szavait, nem tudja leplezni megütközését – Himmler azonban válaszra sem méltatja.¹⁰⁸

Az 1938. év Dél-Szlovákia visszahódításával ér véget, köszönhetően az első bécsi döntésnek, de Hitler nem áll meg itt Magyarországot érintő követeléseiben. A német kifejezés szerint, amelyet Horthy többször idéz *Emlékirataiban*: „*Wer mittafeln will, muss auch mitkochen*”, azaz aki enni akar, annak a konyhában is segítenie kell – azt várják tőle, hogy közvetlenebbül vegye ki részét Közép-Európa feldarabolásából, Hitler *Anschluss*-szal megindított vállalkozásából.

XI.

Fogaskerekek között

Gömbös Gyula halála után Horthy gondban van, új miniszterelnököt kell kineveznie. Választásai, amelyekre 1936 és 1942 között kényszerül, elárulják, hogy feszeng a politikai osztállyal szemben. Tétovázásai egyszerre magyarázhatók valóságos nehézségekkel, amelyek a diplomáciai zsákutcából erednek, és határozatlanságával, amely akadályozza a döntésben. Rendszere olyan elveken alapul, amelyeket nem adhat fel, különben nemcsak önmagát tagadná meg, hanem a hatalom elvesztését is kockáztatná. Államcsíny miatt aggódik, jöjjön az akár jobbról, akár balról. Hibákat követ el, rosszul választ meg embereket, ami idővel katasztrofálisnak bizonyul. A kiigazítások gyakran csak súlyosbítják a dolgokat.

Jobboldalon akkoriban nincs Gömböshöz hasonlítható személyiség, őt az ellenforradalmi tapasztalat köti Horthyhoz. A kormányzó fejében meg sem fordul, hogy a szélsőjobb felé orientálódjon. A kormánypárt megosztott Gömbös, illetve bizonyos vonásaiban az olasz fasizmushoz közelítő korporatista rendszerének hívei, valamint a Bethlen István körül felsorakozó konzervatívok között, akik nem akarnak túlságosan nyíltan közeledni Németországhoz. A követségek irodáiban sokat spekulálnak azon, vajon újra hatalomra kerül-e Bethlen. Ő azonban elutasítja az újbóli szolgálatot, inkább megmarad szürke eminenciásnak. Horthy a politikai sakktabla minden szintjével konzultál (kivéve a baloldallal és a szélsőjossal). Nyilvánvaló, hogy egyetlen név sem bukkan fel kényszerítő erővel. Amint Kállay Miklós magyarázza emlékirataiban, a Bethlen és Gömbös közötti összeecsapás hatására, amely az 1920-as évek közepétől uralta a politikai életet, kiürült a kormánypárt, több tagja kilépett, köztük maga Gömbös is, aki a vízügyi adminisztrációban kapott állást, ugyanakkor új emberek kerültek előtérbe Gömbös környezetéből, az ő eszméik egyre inkább a fasizmus, sőt a náciizmus irányába változtak. A konzervatív elit ráadásul intellektuálisan elszegényedett. Kállay Bethlenről és Gömbösről szólva azt írja: „Magyarországon újra összeütközött, miként

egykor, a tizenkilencedik század derekán, Széchenyi mértéktartása Kossuth türelmetlenségével. Ők azonban a nemzet óriásai voltak, most viszont jelentéktelen epigonok játszadoztak a nemzet hitével és tapasztalatlanságával”, az utóbbiakat szigorúan elítéli.¹ Ez a párhuzam nem meglepő. Felfedi az állandó jellemzőt a magyar politikában, amely mindig az 1848-as forradalmat megalapozó pillanatban, illetve a labanc (Széchenyi) és kuruc (Kossuth) ellentétpárban keresi hivatkozási pontjait. A párhuzam azonban abban is legitim, ami a két politikust, mentalitásukat és szándékaikat illeti. Az arisztokrata Széchenyi tárgyalásra kész, hogy megőrizze a lényegét – Magyarország akkori autonómiáját –, Kossuth, az új ember a maga idejében, feltartóztat-hatatlanul megy előre, készen akár arra is, hogy mindent elveszítsen. Ebben a perspektívában Bethlen kétséggkívül akarja a revíziót, de békés eszközökkel, és nyitott a vitára a kisantanttal francia, de főleg brit védnökség alatt; Gömbös viszont akár az ördöggel (Hitler) is szövetezne, csak hogy céljait elérje.

Horthy végül a Gömbös-kormány földművelésügyi miniszterét, Darányi Kálmánt (1886–1939) iktatja be 1936. október 12-én. Darányi a szeráj embere – apja, Ignác, a század elején földművelésügyi miniszterként szolgált. Volt főispán, a mezőgazdasági kérdések szakembere, technokrata, halmozza a pozíciókat, miniszterelnöksége mellett megtartja a földművelésügyi tárcát is. Mandátumának első éveiben visszatér a konzervatív értékekhez, amelyeket Bethlen testesít meg. Gömbös korporatista kísérlete ezzel kiüresedik. Horthy éppen ezt várta Darányitól. Kormányának, amelyben végül kevés tárca cserélt gazdát, az a feladata, hogy megerősítse a kormányzó előjogait, rendezze utódlásának kérdését, megszilárdítsa a felsőházat, és korlátozza a szavazati jog gyakorlását. Az új miniszterelnök teszi, amit kérnek tőle, elég rugalmas ahhoz, hogy a különböző táborok között navigáljon, de teljesen hiányzik belőle a politikai intelligencia, következésképpen a kezdeményező-készség. A változás bizonyára pihentető Gömbös aktivizmusa után, de ez nem a kivárási politikájának és nem is a közepszerűségnek az ideje. Az *Anschluss* nyomán 1938 márciusában jelentős átalakításokra kerül sor a minisztériumokban. A német megrendelések özönlnek a magyar iparhoz és élelmiszeriparhoz. Imrédy Béla, a Nemzeti Bank elnöke pénzügyminiszterként belép a kormányba. A monetáris kérdések szakértőjének tartják – valóban az –, ugyanakkor a Nagy-Britanniához közeledés hívének is, ami később tragikus tévedésnek bizonyul. A kormány egymilliárd pengős beruházási programot készít elő a hadsereg modernizálására, korszerű eszközökkel való felszerelésére, ami nyilvánvalóan sérti a békeszerződés rendelkezéseit. A győri programnak, amelyet Darányi 1938. március 5-én mutat be, az a célja, hogy hadra fogható állapotba hozza a magyar hadsereget 1942–1943 tájára. Ez a

beruházás nagyrészt német támogatásnak köszönhetően valósul meg. Az *Anschluss* után a Harmadik Birodalom Magyarország közvetlen szomszédja lett, a hadseregben emiatt sokan csatlakoznak a nemzetiszocializmushoz. A hadügyminisztérium vezetését 1938-ban Rátz Jenő tábornokra bízák, akinek a nyilaskeresztesek iránti rokonszenve senki előtt nem titok. A kormány egyértelműen jobbra és Németország felé tolódik, ami nyugtalanítja Horthyt. Hasonlóan viselkedik a következő években is, amikor módszercsen elítéli azokat, akiket ő maga nevezett ki, vagy azért, mert rossz tanácsot követett – védelmezői általában ezt a feltételezést támogatják –, vagy azért, mert hiányzott belőle az ítélő-, illetve a döntésképeség. Bárhogyan volt is, a Darányi-kormány jobbra tolódása rákényszeríti, hogy elmozdítsa a miniszterelnököt, Darányi 1938. május 12-én lemond. A két nappal később megalakuló új kormány nem veszi vissza az irányt. A farkas bejött a bárányok közé a többieknél is radikálisabb Imrédy Béla (1891–1946) személyében.

Imrédy nemességet kapott német katolikus kereskedőcsaládból származik – a Heinrich nevet az 1840-es években magyarosították Imrédyre –, jogot tanult, majd a pénzügyekre specializálódott, és az első világháború után a pénzügyminisztériumban, azután pedig a Takarékpénztárak és Bankok Egyesületének titkáráként, majd főtitkáráként csinált karriert. 1926-ban a Nemzeti Bankba került, végigjárta a ranglétrát egészen az elnökségig. Időközben közeledett Gömböshöz, és részt vett kormányprogramjának kidolgozásában gazdasági és pénzügyi szakértőként. Gömbös meg akarta jutalmazni, ezért a Nemzeti Bankba telepítette az összes pénzügyekkel kapcsolatos döntéshozatali hatáskört, ami zúgolódást keltett a kormányban, és 1935 januárjában Kállay lemondásához vezetett (ő ekkor földművelésügyi miniszter volt, Darányi lépett a helyére).² Kállay, Bethlen és mások akkor lépnek ki a kormány-pártból, tiltakozásul Gömbös önkényes intézkedései ellen.

Imrédy a győri program egyik legfontosabb szerzője, és mandátuma idején mindent elkövet majd, hogy életbe is léptesse. De főleg úgy emlékeznek rá, mint az első zsidótörvény elfogadtatójára, amelyet elődje, Darányi készített elő. Az ellenzék megghiúsítja a kormány akcióját, ők úgy ítélik meg, amint Kállay emlékeztet rá, hogy Imrédy pártja globálisan a nyilaskeresztesek programját alkalmazza, csak „méréskeltebben és igen nagy felkészültséggel”.³ A véletlen műve, hogy katolikus követ kálvinistát, Imrédy van hivatalban, amikor összeül az eucharisztikus kongresszus, aminek köszönhetően valamennyire helyreáll az egyensúly a kormányzó és miniszterelnöke között, a vallási együttélés nemzeti hagyománya szerint. Az Imrédy-kormány idején a magyar politika ingadozik a Németországhoz igazodás és a nyilaskeresztesektől való távolodás között. Imrédy nem titkolja antiszemitizmusát, ugyanakkor energikusan harcol Szálasi híveivel. A nyilaskeresztesek a zűrzavar

szinonimái, Hitler sem támogatja őket. Németország partnere a hivatalban lévő kormány, a rend és a zsidóellenes intézkedések biztosítéka, legalábbis eleinte. Magyarország ingadozó politikája az 1938. augusztusi németországi látogatáson is kifejeződik: Horthy és miniszterei szembeszállnak Hitler követeléseivel, Imrédy viszont learatja Goebbels dicséreteit, aki naplójában energikus és világos fejű embernek jellemzi őt.⁴ A magyarok azzal, hogy elfogadják az első zsidótörvényt, belemennek abba is, hogy félrevezessék őket, azt remélik, így időt nyerhetnek. Imrédy tudja, hogy Horthy ellenzi a túlzott barátkozást Németországgal. Noha eleinte óvatos és vadászik a nyilaskezeszekre, a miniszterelnök többször félresiklik, és kínos helyzetbe hozza a kormányzót, aki 1938 őszétől igyekszik megszabadulni tőle. Nyilvánvaló, és Horthyt is tájékoztatták róla, hogy Imrédy megkezdte a hatalom teljes gépezetének kiépítését, a médiumok, amelyek élére a hozzá közelállókat ülteti be, így a szélsőség közvetítői lesznek.⁵

Az első bécsi döntés sikere a miniszterelnök fejébe száll, azt hiszi, nagy jövőnek néz elébe. Törvényt tervez, amely szinte teljhatalmat adna a kormánynak. Ez a megalománia – ami egyébként nevetség tárgya a parlament

Horthy 1938. augusztusi németországi látogatása végén a berlini pályaudvaron Adolf Hitler búcsúztatja a kormányzót, a másik kocsin lépcsőjén Imrédy Béla miniszterelnök áll.

padsoraiban, és nem igazán nyugtalanítja a képviselőket – valódi ellenzést vált ki a kormánypártban, amelyet Horthy nagyon ügyesen vissza tud szerezni, hogy meggyorsítsa Imrédy távozását. A kormány hivatalosan kisebbségben van a parlamentben, ami akadályozza a törvényhozó testület reformját – a rendszer bevezetése óta először –, 1938. november végén 62 képviselő elhagyja a kormánypártot. A második zsidótörvény előkészítése is mozgolódást vált ki. A kormányon belül Keresztes-Fischer Ferenc belügy- és Teleki Pál kultuszminiszter is kifejezi egyet nem értését. A kormányzó titokban támogatja őket. 1939 januárjában Bethlen és más képviselők memorandumot intéznek Horthyhoz tiltakozásul az Imrédy-kormány politikája ellen. Minden tekintetben bírálják, külpolitikáját éppúgy, mint belpolitikáját, beleértve a zsidók diszkriminálását.⁶ Ennek döntő szerepe van az Imrédy lemondásához vezető folyamatban. A kormány fokozatosan felbomlik, Kánya távozik, Imrédy ideiglenesen átveszi a külügyi tárcát, majd decemberben átadja gróf Csáky István karrierdiplomatának, aki gyorsan bebizonyítja, hogy alkalmatlan rá. Horthy ezúttal megvárja, amíg neki megfelelő jelöltet talál Imrédy utódjául. Imrédy 1939 elején ellentámadásba lendül, megalapítja saját pártját, ami lehetővé teszi, hogy a maga javára visszaszerezze a szélsőjobb oldali képviselőket, a fajvédő mozgalom híveit. A kormánypárt ülésén, amelyet 1939. január 6-án a Budai Vigadóban tartanak meg, Imrédy hivatalosan kettészakítja a pártot, és bejelenti a sajátja, a Magyar Élet Mozgalom megalakítását. Horthy nem tűrheti tovább a miniszterelnök szélsőséges kisiklását.

A kormányzónak kapóra jön, hogy Imrédy családfáján zsidó őseket fedeznek fel. Amint az amerikai követ mondja: „Általános nevetség tárgya lett.”⁷ Ez derül ki magyarok tanúvallomásaiból is Imrédy „tragikomikus bukásáról”, a diplomata Ullein-Reviczky Antal szavaival. 1939. február 15-én Imrédy ismét beadja lemondását Horthynak, aki ezúttal elfogadja. Másnap Teleki Pált kéri fel az új kormány megalakítására, békeidőben az utolsóóra.

A portré, amelyet Ullein-Reviczky fest az új miniszterelnökről, az Imrédyvel szembeni ellentétet hangsúlyozza mind a személyiséget, mind eszméit tekintve. „Erdélyi arisztokrata volt, határozottan németgyűlölő családi előzményekkel, ráadásul görög anyja sem a németek iránti gyöngédséget véste az elméjébe. Angol neveltetést kapott, egyéni igényei szöges ellentétben voltak a nácik életéről vallott felfogásával. Hatalmas nemzetközi műveltségű, tudós ember volt, általánosan ismert és becsült geográfus.” Horthy választását ekkor legalább annyira személyes vonzódása irányítja – jól ismeri Telekit 1919 óta –, mint az a szükségszerűség, hogy ki kell egyensúlyozni a külpolitikát, mert korábban hagyta elcsúszni olyan irányba, amelyet mostantól túlságosan egyoldalúnak tart. „A kormányzó, lelke mélyén öreg liberális, megpróbált csapást mérni a fasisztaként viselkedő politikusfigurákra [...]. Teleki hatalomra

juttatásával kísérletet tett arra, hogy visszavegye az országot, már amennyire még lehetséges, a Bethlen-féle régi szép időkhöz hasonló állapotba, ami azt jelentette, hogy a liberalizmusnak vissza kell kapnia megkülönböztetett helyét a belügyekben, míg külpolitikában óvatosan vissza kell térni az angolszász világgal való régi jó kapcsolatokhoz.”⁸ A diplomata nem egészen objektív, mert közel áll Telekihez, ő nevezte ki a külügyminisztérium sajtóosztálya vezetőjének, nem sokkal hivatalba lépése után. Az a nagy kérdés foglalkoztat egyes politikusokat és diplomátákat, vajon tud-e még Magyarország táborát változtatni a háború kitörésének hajnalán. Sokak úgy látják, a kormányzó megadta ehhez az eszközöket azzal, hogy Telekit választotta, miközben továbbra is fenntartotta a szövetséget Németországgal, amint a második zsidótörvény elfogadása mutatja. Pedig a háború kezdete óta nyilvánvaló, hogy Magyarország zsákutcába szorult, de még mindig azt hiszi, hogy védekezhet ellene. A németek szerint Magyarország nagyot fordult, és bizonyította, hogy nem elég megbízható. Goebbels szerint Hitler rettentően dühös Horthyra és a magyar kormányra: „Egyre keményebben ítéli meg Magyarországot. Horthy is ahhoz a klikkhez tartozik. Zsidóbarát, németgyűlölő és nyíltan egoista: ez a mai Magyarország. Szeretnének, ha tudnának, nekitámadni Olaszországnak is, hogy a lehető legolcsóbban megússzák. Döntéshozóik ebben a tekintetben megvesztegethetők, akár a törökök.”

A második bécsi döntést kétségkívül kardcsapás nélkül hozzák meg, de Hitler követelései végül legyőzik a kormány, a miniszterelnök, sőt Horthy ellenállását is. A határrevízió részleges marad, és egyesekben frusztrációt vált ki, ezt csak úgy lehetne ígéretesen orvosolni, ha a tengelyhatalmak oldalán lépnének be a háborúba. Telekinek nem ez a véleménye, ő nem hajlandó felelősséget vállalni katonai elköteleződésért. Joggal érzi, hogy csapdába került, és nem tudja, hogyan lehetne kijutni belőle, mert úgy látja, hogy az nem a kormányzó döntésképtességétől függ, de felelősnek tartja őt a helyzetért. 1941. április 1-jén még megpróbálja elérni, hogy a lehető legkevesebb magyar vegyen részt a Jugoszlávia elleni német invázióban, de beleütközik a Legfelső Honvédelmi Tanácsba. Április 2-án a német csapatok előzőnlík Jugoszláviát magyar területen keresztül. Nagy-Britannia azonnal tudatja, hogy ha Magyarország elkötelezi magát a németek mellett, megszakítja vele a diplomáciai kapcsolatokat, és szövetségeseivel együtt hadban állónak tekintí magát Magyarországgal. A következő éjszaka Teleki Pál öngyilkos lesz. A kormányzónak írt búcsúlevelében elítéli a háborúba lépést. Bűnösnek mondvá ki a kormányt – Horthy csakis érintettnek érezheti magát – azzal vádolja őket és önmagát is: „Hullarablók leszünk!” Második levelében hozzáteszi, ha túlélné az öngyilkosságot, mindenképpen lemond.¹⁰ Senki sem ítéli el Teleki gesztusát, az öngyilkosság politikus részéről viszonylag gyakori

Magyarországon, nagybátyja, Teleki László hasonlóképpen tett 1861-ben. Az okait azonban elhallgatták a hatóságok. Depresszióját, amelytől valóban szenvedett, nem a kibogozhatatlan politikai helyzet, hanem szanatóriumban ápolt tüdőbeteg feleségének – reménytelennek látszó – állapotával magyarázzák. A becsület így meg van mentve, de senki nem hagyja becsapni magát, mindenki tudja, hogy valójában mi motiválta Telekit.

Horthy újra beleesik régi hibájába, másnap kinevezi miniszterelnöknek Bárdossy László (1890–1946) külügyminisztert. Újabb hiba, több okból. Bárdossy karrierdiplomata, ügyvivő volt Londonban, majd Ullein-Reviczky előtt a sajtóosztály vezetője a külügyminisztériumban. Később karrierje fordulatot vett, londoni meghatalmazott követnek szánták, de házassága egy elvált nővel megghiúsította akkreditációját a brit udvarnál, ezért Bukarestbe küldték.¹¹ Csáky István hirtelen halála miatt léptették elő külügyminiszterré. Az összes követtség egyetértett abban, hogy Csáky Magyarország valaha volt legrosszabb külügyminisztere.¹² Bárdossyt mindenekelőtt azért választották, mert nem volt politikailag elkötelezett. Ám már első lépései elárulták, hogy szervilisebb Németországgal, mint Csáky, pedig már az ő viselkedése is sokakat irritált. Bárdossy úgy marad meg az emberek emlékezetében, mint aki háborúba sodorta Magyarországot azzal, hogy engedett a németek összes követelésének, és mint a harmadik zsidótörvény szerzője, aki bevezette a faj magyar jogtól idegen fogalmát. Ő az egyik fog a fogaskerekben, amely elkapja Magyarországot, amikor belép a háborúba a tengelyhatalmak oldalán. Aszerint, amit Ciano sejtet, aki 1941. június elején találkozik vele, Bárdossynak esze ágában sem volt bármivel is próbálkozni ellene. „Nincs más hozzáállása, csak az, amit az éppen abban a pillanatban érvényes ortodoxia sugall neki.”¹³

Horthy 1942 fordulóján megadja magát annak a nyilvánvaló ténynek, hogy Magyarországnak már nincs mit várnia a Reichtől, és abban sem bízhatnak, hogy megnyeri a háborút. Az aggodalom attól, hogy újra a legyőzöttek – és a potenciális háborús bűnösök – között találják magukat, politikai változást követel. A kormányzóban felvetődő alapkérdések a következők: ki tudja sikeresen elvégezni ezt a feladatot? Hogyan lehet kiugrani a háborúból és milyen feltételekkel? Nem túl késő-e?

Olvasva Goebbels naplóját és a magyar–német–olasz kapcsolatok más szereplőinek tanúságtételeit az 1940-es évek fordulójáról, kiderül, hogy az egyik legfontosabb aspektus a zsidók helyzete Magyarországon. A magyarok ellenállásukért – azért, hogy nem akarják konkrétan elkötelezni magukat Németország mellett Csehszlovákia destabilizálására – az 1938-as első és az 1939-es második zsidótörvény elfogadásával fizetnek. A háborúba lépés után a német

követelések még sürgetőbbek, pedig Magyarország, területi nyereségeivel részben kielégítve, nem készül rá, hogy részt vegyen a konfliktusban. A németek szerint a zsidó tőke és intelligencia uralja Magyarország gazdasági és szellemi életét. Ha összehasonlítjuk Goebbels és Ciano nézeteit, mérhető az eltérés a képzelgés és a valóság között: az előbbieket szerint Magyarország „teljesen átítatódott a zsidókkal”, ráadásul Németország szövetségesei és csatlósai között ez az állam „oldja meg a legrosszabbul a zsidókérdést”. Horthy és családja is „erősen elzsidósodott, ez az ember eget-földet meg fog mozgatni, hogy ne kelljen erőlyesen megoldania a zsidó problémát”.¹⁴ A valóságban Magyarország már megállíthatatlanul csúszott lefelé az antiszemitizmus lejtőjén, nemcsak a zsidótörvények bevezetésével, hanem azzal is, hogy hagyta, hogy továbbra is jogtalanságokat kövessenek el az emberek és javaik ellen. 1939. február 3-án antiszemita merénylet történt a Dohány utcai nagy zsinagóga ellen, a nyilaskeresztesek kézigránátokat dobálták az istentisztelet-ről távozók közé, emberéletben nem esett kár, de többen megsebesültek. Ez a támadás volt az egyik a kevés erőszakos cselekmény közül a nyilasok hatalomra jutása előtt. A következő napokban a kormány erőlyesen fellép a Nemzeti Szocialista Magyar Párt ellen, 150 embert letartóztatnak, a párt 120 irodáját bezárják.¹⁵

A harmadik zsidótörvénnyel (1941) kezdik összhangba hozni a magyar törvénykezést azzal a fogalommal, amely a nürnbergi faji törvények kidolgozását uralta. Figyelmen kívül hagyva a gazdasági szempontokat, a törvénynek az a célja, hogy a társadalmi ranglétra alsóbbrendű polgárává fokozza le a zsidókat, annyira, hogy még polgári mivoltuk is kérdésessé váljon. A gazdasági körökből való eltávolításuk után a faji marginalizáció következik. Szándékosan idegen és tisztátalan testté alacsonyítják le őket, mintha hatalmas piszokfoltot jelentenének a magyar faj állítólagos tisztaságán. A törvény szövege valóban kimondja, hogy védeni kell a faji tisztaságot, meg kell tiltani a zsidók és nem zsidók közötti vegyes házasságokat, így egyetlen tollvonással eltörli a polgári házasságkötésről, a házassági jogról szóló 1894. évi XXXI. törvényt, amely a keresztényekkel egyenlővé tette a zsidókat az anyakönyvezésben és a házassági jogszabályozásban is. A harmadik zsidótörvény tiltja a zsidók és nem zsidók közötti házasságon kívüli kapcsolatokat is, és ha mégis előfordulna, azt megbélyegzik mint fajgyalázást.¹⁶ Az egyházak ismét fellépnek a törvény rendelkezései ellen, Serédi bíboros ebben az értelemben nyilatkozik a felsőházban, azzal vádolva a kormányt, hogy felülírja az egyház szent törvényeit, amikor megtiltja a keresztények és áttértek házasságát, pedig azt az egyház addig engedélyezte.¹⁷ Az egyházi vezetők azt sem tűrhetik, hogy a kormány beavatkozik a katolikus egyház egyik szentségének megadá-

sába, állítva, hogy faji indokkal semmisíti meg, illet vizont az egyház nem ismer el. Ugyanezekkel az érvekkel állnak elő a protestáns püspökök is, akik szerint a törvénynek megvan az a kockázata, hogy több kárt okoz a keresztényeknek, mint a zsidóknak. A volt miniszterelnök, Bethlen István is hasonló okokból ellenzi a törvényt, fölháborítja, hogy zsidónak tekintik a vegyes házasságokból születő gyermekeket.

Sokkal inkább ezek az intézkedések, és nem a gazdasági életben kikényszerített megszorítások váltanak ki aktív ellenállást a zsidókból, még akkor is, ha az ortodoxok mindenképpen rossz szemmel nézték és elítélték a vegyes házasságokat. A magyar jog nem ismeri el sem a faj fogalmát, sem a nemzetiségét a volt Osztrák–Magyar Birodalom jogi folytonosságában, ahol csak a nyelv és a vallás határozta meg egyének és nem csoportok hovatartozását. Az egyén faj szerinti meghatározása nem tartozik az ország jogi arzenáljához, amely egyébként nagy büszkeség forrása. A zsidók tehát keményebbnek érzik ezt az etnikainak beállított kirekesztést, mint a gazdasági tevékenységük útjába gördített akadályokat. A törvény ugyanis eltörli azt, amit Rolf Fischer német történész magyar–zsidó szimbiózisnak nevezett: ez azt jelenthetné, hogy véget ér a hivatalos asszimiláció, amelyet az állam támogatott, a zsidók pedig állhatatos hűséggel hagyományoztak tovább.¹⁸ Azt azonban nem jelenti, hogy ha a két partner közül az egyik, jelen esetben az állam, felmondja ezt a szimbiózist, az akadályozza, netán eltéríti a zsidókat attól, hogy továbbra is a nemzethez tartozónak érezzék magukat, és szándékosan asszimilánsként viselkedjenek, miközben az állam fokozatosan ellenségessé válik velük szemben.

A tisztátalanság bélyege, amely a vegyes házasságokat sújtja, ezért nem indít el váláshullámot, inkább az ellenkezője következik be, a vegyes párok bátran szembenéznek a törvényekkel, amelyek megpróbálják megbélyegezni őket. Ha ténylegesen tiltja is ezeket a kapcsolatokat az 1941-ben meghozott törvény, a korábban megkötött házasságok ellen nem tesznek semmit. Meg kell jegyeznünk, hogy a közvéleményben nincs nagy visszhangja ennek a tüzes vassal a zsidókra égetett billognak; bizonyíték rá, hogy a háború után, a soá miatt elszenvedett veszteségek ellenére újra jelentős számú vegyes házasság jön létre.¹⁹ Sőt, éppúgy, mint a gazdasági törvények alkalmazásában, itt is némi bizonytalankodás figyelhető meg, részint szándékos passzivitás, részint a túltengő adminisztrációval együtt járó túlzott engedékenység miatt. Vegyes házasságokat 1941 után is kötnek, legalábbis Budapesten, mint ahogy regisztrálnak több áttérést is izraelita vallásra, főleg olyan asszonyok részéről, akik zsidó férfihoz kívánnak nőül menni, ami jelzi, hogy a szabályozásnak, bármennyire drákói akar is lenni, nem sikerül teljesen elszigetelnie a zsidókat.²⁰

Más intézkedésekkel is megtoldják a jogi apparátust, páriává téve a zsidókat. Az 1942. évi VIII. törvénycikk kimondja az 1895. évi XLII. törvénycikk eltörlését, ez az utóbbi ismerte el bevett vallásnak az izraelitát, és tette egyenlővé a keresztény felekezetekkel.²¹ Vallásuk recepciója, azaz egyenjogúsítása a magyar zsidók egyik fő követelése volt a XIX. század közepe óta. Itt még minden a jelképek szintjén történik, mivel azt, amit egy asszimilálódott és patrióta zsidó elit korábban nagy harcok árán elért a századfordulón, hirtelen semmissé teszi a kormány, amely nem akarja többé a nemzet részének tekinteni a zsidókat, de nem akarja kiűzni vagy kiirtani őket, ahogy a szomszéd országokban történt.

Ez a sajátos helyzet, amely egyfajta béke szigetévé teszi Magyarországot a zsidók számára az 1944. márciusi német megszállásig, részben magyarázza a magyar zsidók attitűdjét, számukra ez a jogszabályozás, bármilyen fájdalmas és lealacsonyító legyen is, a kiscbbik rossznak látszik, összehasonlítva azokkal a szenvedésekkel, amelyeket a náci Németországnak alávetett többi területen élő hittestvéreiknek kellett elviselniük. Ez az egyik oka annak, hogy a német csapatok bejövetele 1944. március 19-én meglepetésként éri a magyar lakosságot többségét, beleértve a zsidókat. Az államba és a kormányba vetett bizalom megingathatatlanak látszott, a bűnözés arányszámai is mutatják, hogy a zsidók az ellenük elkövetett atrocitások ellenére sem támadják a hatóságokat.²² Az állam folytatja kirekesztő politikáját, ám a hadba lépés és a belőle következő nehézségek háttérbe szorítják a zsidótörvények rendelkezéseinek alkalmazását. A zsidók általában nagyon tisztelték a törvényeket, ennek azonban nem szabad azt sugallania, hogy nem próbálták megkerülni a diszkriminatív intézkedéseket, vagy nem találtak stratégiákat az ellenállásra, csak egyéni erőfeszítéseket tettek, és a meglévő törvények keretén belül maradtak.

Bizonyos szempontból Kállay Miklós kormányának 1942. márciusi hivatalba lépése és a német megszállás közötti időszakban vannak olyan elemek, amelyek súlyosbítják a zsidók helyzetét, de legalább annyira jellemző rá, hogy a kormány figyelemre méltóan folyamatosan ellenáll, függetlensége illúziójába ringatja magát a német követelésekkel szemben, és közben az a nyilvánvaló gond gyötri, hogy elfogadható képet őrizzen meg magáról a konfliktus leendő győztese számára. Kállay nem szavazta meg az 1942-es törvényt, és állandóan szembekerült Bárdossy miniszterelnökkel a zsidóellenes intézkedések miatt.²³

1940 decemberétől minden zsidót, akit behívtak a hadseregbe, munkaszolgálatra kényszerítenek. Egyre több munkaszolgálatos zászlóaljat szerveznek, rosszabbodnak az életkörülményei azoknak, akiket fogva tartottnak kell neveznünk, noha elvben nem tekinthetők annak, nagyon sok a veszteség,

Magyarország hadba lépése után több munkaszolgálatos zászlóaljat küldenek a 2. magyar hadsereggel Ukrajnába, ezek az emberek főleg lövészposztokat ásnak, erődítési munkákat végeznek, aknamezőket tisztítanak meg, ami ismét jelentős veszteségekkel jár. 1942 novemberében Nagy Vilmos honvédelmi miniszter elismeri a parlamentben, hogy a „kiszolgáló szolgálatot” ellátó zsidók hasznosak és értékesek. Néhány hónappal korábban a kormány jogi lépéseket tett annak érdekében, hogy beépítse ezeket a zászlóaljakat a nemzeti joganyagba. Az egyházak ismét ellenzik a munkaszolgálatos zászlóaljokról szóló, 1942. július 31-án elfogadott törvényt, mivel ide akarják besorozni azokat az áttért vagy vegyes házasságból született fiatalembereket, akik éppen felkészítő katonai szolgálatukat töltik a levante-szervezetben, amely időközben egyre inkább félkatonai jellegűt öltött. Megint Glattfelder Gyula és a katolikus püspökök szinódusa tartja fontosnak, hogy kifejezze rosszallását az állam túlbuzgóságai miatt.²⁴

A kormány még mindig igyekszik félrevezetni a németeket, 1942-ben új rendelkezéseket ad ki, amelyek nyíltan a zsidók vagyonára vonatkoznak.²⁵ Az 1942. szeptember 6-án hatályba lépett 1942. évi XV. törvénycikk előírja a zsidók összes földbirtokának kisajátítását (mezőgazdasági földeket és erdőket), és kilátásba helyez kompenzációs intézkedéseket, térítésül „utólagosan járó, évi 3,5%-ot kamatozó, befagyasztott, harminc év alatt törlesztendő kötvényeket” bocsát ki. Fontos, hogy tisztázzuk, ezt a törvényt kellett alkalmazni azokon a területeken is, amelyeket Magyarország 1938 óta visszaszerzett.²⁶ A zsidótörvények célpontja addig főleg a munka és a vele megszerzett jövedelem volt, nem az örökség. Az 1942-es – olykor negyedik zsidótörvénynek nevezett – törvény azonban határozottan a vagyon teljes elkobzását hajtja végre, a vagyonét, amelyet már nemcsak az egyes ember teremtet meg munkaerejével és eszközeivel, hanem mindazt, amit nemzedékeken keresztül egész családok szereztek. Azt a jogszabályt viszont nem tekintik zsidótörvénynek, amelyik a recepcióról (egyenjogúsításról) szóló törvényt helyezi hatályon kívül, de valójában az 1840. évi XXIX. törvényt nyilvánítja semmisnek, éppen azt, amelyik megengedte a zsidóknak, hogy földbirtokot vásároljanak.²⁷ Akkor ezt úgy értelmezték, mint a törvényhozó első lépését a teljes jogú állampolgárság elismerése felé. Az 1942-es törvénnyel viszont a magyar állam megint azt tanúsítja, hogy mindent el akar törölni, ami a nemzeti közösség tagjaivá teheti a zsidókat.

Az 1940-es évek elején a zsidók tulajdonában lévő nagybirtokok (a 90 holdnál nagyobb méretűek) teljes területe meghaladta az 1,2 millió holdat a zsidó közösség becslése szerint, míg a nyíltan antiszemita források 1,5 milliót sugallnak.²⁸ Nem minden kisajátítási rendeletet hajtottak azonban végre a valóságban

a helyi ellenállás és az elégtelen adminisztráció miatt, nem volt akkoriban erre a feladatra kirendelhető elég személyzet.²⁹

A zsidók marginalizálására és közéletből való kirekesztésére szolgáló intézkedéseket a német megszállás és a magyarországi zsidó lakosság módszeres eltávolítása előtt nem hajtották végre teljesen. A viszonylatos hatástalanság oka legalább annyira a hatóságok engedékenysége, beleértve az állam csúcsán lévőket, mint a zsidók és más csoportok ellenállása. Karády Viktor és Ychuda Don, akik nagyon konkrétan vizsgálták a zsidótörvények szociológiai következményeit, kimutatták, hogy gyatra ezeknek a rendelkezéseknek a hatékonysága, de rávilágítottak a bánásmód szembeszökő különbségeire is – „a törvény úgy ítél fehérnek, feketének, amint hatalmasok vagytok, vagy páriák”. (La Fontaine: *Pestis az állatok között*, Kálnoky László fordítása)

Az alsó középosztály különösen megszenvedte az antiszemita törvényeket, mert elvették az üzleteit és a műhelyeit; az idetartozóknak nem maradt semmjük, nem hívhattak álszereplőket, strómanokat, akikkel árjásíthatták volna vállalkozásaikat. A Weiss Manfréd Művek a leghíresebb példa erre a spontán árjásító stratégiára; az egyre súlyosbodó zsidóellenes politika láttán ennek a többek között repülőgépeket, motorokat és fegyvereket gyártó, negyven-ezer munkást foglalkoztató hatalmas ipari komplexumnak a tulajdonosai, többségükben zsidók, áteszik a részüket családjuk árja tagjainak kezébe, és még a vállalkozást is megszilárdítják azzal, hogy átalakítják kellőképpen árjásított holdinggá. Miután egyezményt írnak alá a németekkel, akik 1944 márciusában átveszik az üzemeket, a zsidó családoknak sikerül megmenekülniük a deportálástól, felszállnak valamelyik Svájcba tartó utolsó vonatra.³⁰

Chorin Ferenc 1944. május 17-i, Horthynak írt megható levelében mérlegeli a Weiss Manfréd Művek tulajdonátruházását – ő volt a cég egyik legfontosabb vezetője – és a család zsidó tagjaira váró sorsot. Az elit szokásai szerint Chorin tegezi Horthyt, ami még fájdalmasabbá teszi szavait. Módja volt rá, mondja, hogy Himmlernél közbenjárva megvédje az acélművek zsidó alkalmazottait, és hogy magyar kézben tudja tartani a vállalkozást. Végül megköszöni a kormányzó jóindulatát, „mellyel a 20 éven át általa képviselt magyar ipar törekvéseit kísérte”.³¹

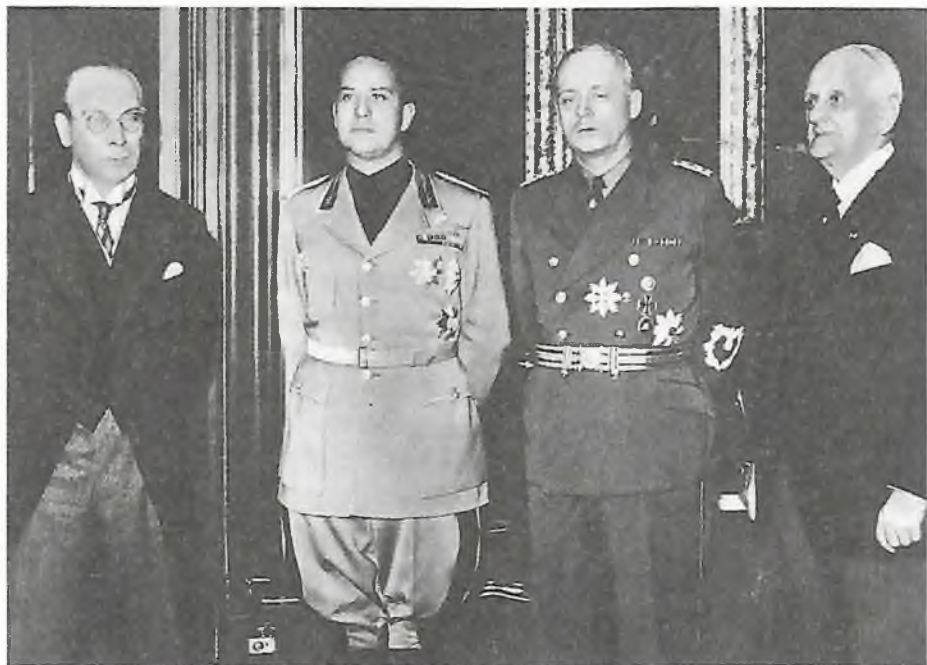
A német megszállás után Sztójay Döme kormányának hivatalba lépése megadja az utolsó lökést a zsidó vagyonok kisajátításához, még mielőtt 1944. május 15-én elkezdődne tulajdonosaik deportálása. Március és október között a kormány több olyan törvényt és rendeletet ad ki, melyek célja, hogy tönkretegye a zsidók gazdasági egzisztenciáját, de nem a deportálás. Száműzik őket minden foglalkozásból, az állam megkezdi vagyonuk elkobzását, rákényszeríti őket, hogy helyezzek letétbe összes értéktárgyukat. Mint a nácioknak alávetett többi országban, itt is árja igazgatókat neveznek ki a zsidó

kézben lévő vállalatok élére. A zsidók birtokában volt művészeti alkotásokat ettől kezdve a zsidóktól elkobzott műtárgyakat leltározó és őrző kormányzati bizottság kezeli.³² Amint halad előre a vidéki zsidóság deportálása, az állam megkaparintja a zsinagógákat és más közösségi épületeket is. Ami a vagyont és az értéktárgyakat illeti, a németekkel kell versenyt futni, ők arra akarják használni az elkobzásokat, hogy mozgásban tartsák a háborús gépezetet, valamint azokkal a kicsit sem aggályoskodó magyarokkal, akik habozás nélkül kiszolgálják magukat szomszédjuk lakásában és üzleteiben, vagy egyszerűen birtokba veszik őket.

Az 1938-as müncheni egyezmény idején Magyarország nem vesz részt közvetlenül Csehszlovákia feldarabolásában, amit Horthy úgy értelmez, mint Hitler megtorló lépését a Kielben lezajlott viharos vita után.³³ A magyarok mégis eléri céljukat most is – anélkül hogy konkrétan elköteleződnenek a német háborús tervek mellett –, köszönhetően az olaszoknak, akik önértékből támogatják a magyarok hadba lépésre vonatkozó fenntartásait: se egyikük, se másikuk nem kész még az ellenségeskedés kirobantására. Csákyt elküldik Münchenbe, hogy vegye védelmébe a revízió ügyét, és szerezzen területeket Szlovákia kárára, de a németek nem fogadják. Végül Ciano terjeszti elő a magyar követeléseket. A németek még nem alkottak egészen világos képet Szlovákiáról és arról, milyen előnyökkel járna, ha elfoglalnák. Hitler Csehországgal kapcsolatos megszállottsága miatt a szlovák valóság sokáig nem tudatosodott a nemzetiszocializmus európai terveiben. Részben az osztrák nemzetiszocialisták hívták fel a figyelmet Pozsony hídfőszerepére a Dunán, és arra, hogy a város lakóinak majdnem egynegyede még német. A magyaroknak minden okuk megvan rá, hogy vissza akarják szerezni ezt a várost, a hajdani fővárost (a török megszállás alatt), a XIX. századi magyar nemzeti politika szimbólumát; lakossága azonban többségében nem magyar, ellentétben azzal, amit Horthy állít *Emlékirataiban*. A volt Felvidéken a magyar identitás szempontjából másik fontos központ Kassa. Amikor az olaszok megértik, hogy a németek nem akarják elengedni Pozsonyt, meghátrálnak, és támogatják ugyan a magyarok szlovákiai követeléseit, de csak minimálisan.

A müncheni egyezményt követő hetekben Budapest ígéret, a feszültség csúcspontjára hág, a kormányzó kihirdeti az általános mozgósítást. Időközben a csehszlovákok is mozgósítanak, Németország támadásától tartanak, de Lengyelországtól is, amely elérte, hogy javára módosítsák a határokat, és támogatja a magyar igényeket. A Belvedere-palotában 1938. november 2-án aláírt bécsi döntés teljessé teszi Csehszlovákia feldarabolását, Magyarországnak juttatja teljes Dél-Szlovákiát (Pozsonyt nem) és Kárpátalja délnyugati részét. A cseh és szlovák küldötteket kész tények elé állítják. A csalódás ellenére, hogy nem sikerült Pozsonyt is belevenni az egységbe, a jelen lévő

Az első bécsi döntés kihirdetése – a képen balról František Chvalkovský csehszlovák, Galeazzo Ciano olasz, Joachim von Ribbentrop német és Kánya Kálmán magyar külügyminiszter

magyarok, Kánya és Teleki szemmel láthatólag meg vannak hatva, az olasz-országi magyar követ, Villani Frigyes elsírja magát.³⁴ A szintén megrendült – csak ellenkező okból – csehszlovák külügyminiszter, František Chvalkovský kénytelen elfogadni az országa függetlenségére mért új csapást.

Az egyezmény értelmében Magyarország egy összesen 11 927 km² területű sávot kap vissza, melynek lakossága 86,5%-ban magyar, 8,9%-ban szlovák. A régió legjelentősebb városai, Kassa, Ungvár és Munkács ismét magyarok. November 5-én a magyar csapatok bevonulnak Szlovákiába és Kárpátaljára. Az esemény nagy propagandaműveletre ad alkalmat, amelynek főszereplője kétségtelenül Horthy. Nem véletlen tehát az a választása, hogy *Emlékirataiba* felveszi függelékül az első bécsi döntés szövegét.³⁵ A visszaszerzett két terület lakóihoz intézett, Horthy által aláírt kiáltvány utal a koronára és az ezeréves királyság egységére. Hangsúlyozza azonban a térség soknemzetiségű jellegét, és „valamennyi népcsoportját” beveszi az 1918 előtti államközösséghez való visszatérés folyamatába.

A szlovák terület birtokbavétele gyorsan és puskalövés nélkül megy végbe 1938. november 5-e és 9-e között. A magyar csapatok átkelnek a Dunán, és

Csallóköznél lépnek be Szlovákiába, bevonulnak Komáromba, Érsekújvárra, majd az Ipoly folyó felé tartanak, végül elindulnak keletre, Kassa irányába. Ruszinföld déli részét később szállják meg. Mielőtt továbbmehetnének, a honvédeknek legalább három órát kell várakozniuk az adott területen, hogy időt hagyjanak a csehszlovák hadseregnek a visszavonulásra, nehogy incidensek történjenek. Bizottságot állítottak fel, hogy helyi szinten rendezze a hatalomátadás részleteit, tagjai magyar részről Teleki, Csehszlovákia részéről Martin Mičura (1883–1946) politikus, jogász és Rudolf Viest (1890–1945) tábornok, mindketten szlovákok.³⁶ Közben a rend fenntartásának feladata a Magyar Nemzeti Tanács tagjaira hárul. Egyetlen összeütközés sem árnyékolta be a győzelmi menetet, a csehszlovák hadsereg gyorsan és ellenszegülés nélkül engedelmeskedett.

Miután seregével áthaladt a Duna-hídon, Horthy 1938. november 6-án, vasárnap vonul be Komáromba.³⁷ Szokás szerint most is fehér lovon ül. Erős kép, és az 1919-es visszahódításra utal. A megfigyelők megint a honfoglaló Árpáddal társítják a kormányzót.³⁸ A főtéren a kormányzó fedetlen fővel hallgatja a magyar himnusz hitvese, Imrédy miniszterelnök és annak felesége, valamint Kánya külügyminiszter társaságában. Majd válaszol a helyi vezetők üdvözléseire, örül – mondja –, hogy ismét magyar zászló lobog a Szent András-templom tornyán.³⁹ Propagandafilm is készül az alkalomra *Észak felé!* címmel, gálaesten vetítik a budapesti Uránia moziban a kormányzó és Horthyné jelenlétében.⁴⁰ A filmet Jaross Andor, a felvidéki ügyek újonnan kinevezett minisztere vezeti be. Jaross a szlovákiai Magyar Nemzeti Párt volt főtitkára. Babits Mihály erre az alkalomra írott, „Áldás a magyarra” című versét a *Pesti Napló* november 6-i száma közli: *„Ne mondjátok, hogy a haza nagyobbodik. / A haza, a haza egyenlő volt mindig / ezer év óta már, és mindig az marad, / mert nem darabokból összetákolt darab: / egytest a mi hazánk, eleven valami! / Nem lehet azt csak úgy vagdalni, toldani.”*

A Felvidék részleges visszahódítási diadalmenetének csúcspontja nyilvánvalóan a november 11-i kassai bevonulás. Az idő itt is barátságtalan, mint Komáromban, esik, de a lelkesedés valódi, a tömeg éljenzi Horthyt, a transzparenszek, amelyeket az operatőrök gondosan filmeznek, Pozsonynak az anyaországhoz való visszatérését is követelik.⁴¹ A ceremónia még nagyobb méreteket ölt a katonai parádénak köszönhetően. Kassa szimbólumértéke Komároménál is jelentősebb, míg ennek „csak” 1848-as emléke van, Kassán a Szent Erzsébet-katedrális kriptájában nyugszik Rákóczi Ferenc, akinek földi maradványait 1906-ban hozták vissza Magyarországra. Horthy fehér lován vonul be a városba, tiszteletére diadalívet emeltek, rajta a hagyományos felirat: *Isten hozott*. Owen Rutter a képet Munkácsy Mihály Árpádot és

*Horthy Miklós a komáromi hídon
1938. november 6-án*

a honfoglalókat ábrázoló festményéhez hasonlítja, amely az Országház elnöki tanácstermét díszíti.⁴² *Emlékirataiban* Horthy elidőzik a revans pillanatainál, és Lord Rothermere-t idézi, aki „az eddig igazságtalanul meggyötört és kétségbeesett nemzet feltámadó boldogságának ragyogó kitöréséről” beszél.⁴³ A brit sajtómágus is jelen volt Kassán a sajtó és a politikai világ több száz személyiségével együtt. A székesegyház előtt felállított tribünön ugyanazokkal a szereplőkkel lehet találkozni, akikkel Komáromban, köztük van gróf Esterházy János, a szlovákiai magyar párt vezetője. A háttérben feltűnik a kormányzó két fia is. Az üdvözlőbeszéddel megbízott hivatalos személy

megköszöni Istennek és Horthynak – ebben a sorrendben –, hogy Kassa visszatért a Magyar Királyság kebelébe. Horthy válasza rövid, elfér egy papírlapon, a második oldalon szlovák nyelvű beszéd van, gond nélkül felolvassa (a sokat gyakorolt horvátnak köszönhetően), emlékeztet rá, hogy a szlovákok hűségesek voltak a királysághoz. Megígéri, hogy Magyarország nemcsak jobb életfeltételeket biztosít majd számukra, hanem nyelvüket és kultúrájukat is tiszteletben tartja. Ezt természetesen azért említi, hogy elhódítsa a szlovák néppárt autonomistáit, akiknek a prágai centralizmus miatti sérelmei feszültséget váltottak ki, és néhány hónap múlva Szlovákia függetlenségéhez vezetnek majd. Ebben a stratégiában Magyarország keresztény királyságnak, a Habsburg Birodalom örökösének és a sokszínűség tiszteletben tartójának mutatja magát. Majd ünnepi *Te Deum* következik, és utána a kormányzó virágot helyez el Rákóczi sírján.

Miután a Harmadik Birodalom birtokba vette azt, ami Csehszorból megmaradt, és a szlovák függetlenség 1939. március 14–15-i kikiáltása után Magyarországot felhatalmazták, hogy elfoglalja Kárpát-Ukrajna megmaradt részét, a szlovák kormánynak nincsenek eszközei arra, hogy szembeszálljon ezzel az erőszakkal, amelyet a január óta ismétlődő zavargások igazolnak. A magyarok nincsenek többségben ezen a területen, csak a népesség 12,5%-át teszik ki.⁴⁴ A magyar csapatok március 14-én vonulnak be ide. Horthy közleményében nyíltan utal rá, hogy a ruténokat a Rákóczi-kor óta *gens fidelis*-

simának tartották, a királyság, majd a Habsburg Birodalom mindig meg volt elégedve velük. A revizionista célok kielégítésén túl Kárpát-Ukrajna és Magyarország újraegyesítésével Magyarország Lengyelországgal lesz határos, mindkét országnak ez volt az egyik célja a Csehszlovákia kárára folyó alkudozások kezdetén. Budapest és Varsó azt remélte, hogy német támadás esetén így hatékonyabban tudnak védekezni. Ez a megoldás, amelyet a németek nem akartak, felbosszantja a románokat, mert ők arra számítottak, hogy közelebb kerülnek a tengelyhatalmakhoz és a rutén folyosóhoz. Ráadásul Berlin feni a fogát a román olajra, így annak a szállítása is veszélybe kerül. A magyarok november óta el akarják foglalni a teljes régiót; Horthy fáradhatatlanul kitart e cél mellett a budapesti német követnél, Otto von Erdmannsdorffnál, elmondja neki, mennyire csalódott a közvélemény, hogy a revízió nem teljes, és hogy egész Kárpát-Ukrajnát újra kell egyesíteni a gazdasági átjárhatóság és infrastrukturális okok miatt.⁴⁵ Két hét múlva Magyarország, előnyt kihasználva, a németek hallgatólagos beleegyezésével betör Kelet-Szlovákia egy részére, Tiso kormánya nem tud szembeszegülni vele.

Erdélynek még nagyobb a jelentősége a magyar nemzettudatban, mint a Felvidéknek. A két térség a határrevízió legfontosabb tétje, mivel területükön él a legnagyobb számú magyar kisebbség. A Magyarország és Csehszlovákia, illetve a Magyarország és Románia között kialakult konfliktus nagyobb, mint a Magyarország és Jugoszlávia közötti. A magyar kisebbség számbeli és történelmi súlya a Jugoszláv Királyságban csekélyebb, ám Dél-Baranya és Bácska így is a magyar területi követelések része. Csehszlovákia eltűnése és a magyar revizionizmus részleges kielégítése csak ideiglenesen oldja meg a kérdést. A figyelem Erdélyre összpontosul, a magyar követelések egyre sürgetőbbek.

A magyar vezetők felvidéki sikereik tudatában hasonló rendezést akarnak elérni Erdélyben, pedig a helyzet egészen más: a németeknek Romániával szemben nincs olyan jogvitájuk, mint Csehszlovákiával szemben volt. Ha a náci propaganda a *Heim ins Reich* („haza a Birodalomba”) stratégiájának megfelelően tényleg be akarja vinni a romániai németeket a Harmadik Birodalomba, nem az ország feldarabolását tervezi, hanem azt, hogy a csatlósává teszi, főleg azért, hogy megszerezze kőolajforrásait. A magyar törekvések tehát meghiúsítják a németek terveit, nekik az az érdekük, hogy rendezzék a Magyarország és Románia közti vitát, hogy Románia ne zavarja ambícióikat a háborúban, amely ki fog törni, és amelynek első célpontja Észak- és Nyugat-Európa.

A második bécsi döntésnek tehát az a fő célja, hogy kielégítse – megint csak részlegesen – a magyar revizionizmust, és kímélje Romániát. Jörg Hoensch

elemzésében szigorúan elítéli a Teleki-kormány ez ügyben tanúsított, mindvégig szélsőséges politikáját. A német történész szerint ez – a revizionizmus és a Romániával való tárgyalások elutasítása – idézte elő Hitler balkáni intervencióját, mivel Franciaország és Nagy-Britannia kezességet vállalt Romániáért és Görögorszáért. Valójában nem szabad eltúlozni Magyarország jelentőségét, távolról sem egyedül felelős a háborúhoz vezető események láncolatáért. A magyarok már jóval előbb csapdába estek, mozgásterük folyamatosan szűkült, szorult a hurok, ez készítette Telekit öngyilkosságra. Hoensch elismeri, hogy Magyarországnak aligha volt más választása attól kezdve, hogy elutasította a belépést a háborúba. Már túl késő volt ahhoz, hogy felhagyjon a revizionista hadjáratral, hogy félretegye legfontosabb és legszimbolikusabb célját. Ellentétben Hoensch vélekedésével, Hitler biztosan nem támadta volna meg egyszerre Lengyelországot és Magyarországot (új közös határuk ellenére sem), ha Magyarország visszautasítja a tárgyalási javaslatokat Romániával, egészen biztosan megmaradt volna másodvonalban.⁴⁶ Horthyt elsősorban az foglalkoztatta, hogy elkerülje a háborút. Be kell tehát érni minimális revízióval, ami azért lehetővé teszi, hogy nagy propagandakampányt szervezzenek a revízió szolgálatában a kormányzó dicsőségére, és megkíméljék a nemzetet egy olyan háborútól, amelyet joggal tekintettek katasztrofális következménynek. *Emlékirataiban* Horthy helyesen mondja, hogy a németek hol Budapestre, hol Bukarestre gyakoroltak nyomást, rá akarták kényszeríteni a két országot, hogy megegyezzenek az Erdély-kérdésben.⁴⁷ Az általa is földégett esetleges dunai föderáció viszont, amely Erdély közvetítésével egyesítené a két riválist, csak illúzió, amit a XIX. század közepe óta dédelgettek, számos politikus hitt (vagy úgy tett, mintha hinne) benne. Horthynak itt kétségkívül Bethlen transzszilvanizmusa járt az eszében, ő föderalista struktúrában belül képzelte el a térség autonómiáját.

A tárgyalások Szörényváron (Turnu Severin) folynak 1940 augusztusában, míg a nyugati fronton a helyzet szilárd a németek számára. Arra azonban nem hajlandók, hogy eltűrjék a háterszágukban zajló zavargásokat, tekintve, hogy következő célpontjuk a Szovjetunió. Az egyébként érvényesíti is a jogait, s az 1939. augusztusi Ribbentrop–Molotov-egyezmény alapján 1940 júniusában annektálja Besszarábiát és Észak-Bukovinát (azt a két területet, amelyet Románia 1918-ban szerzett meg). Ebben a helyzetben a románok nem készek arra, hogy engedményeket fogadjanak el Magyarország javára. Németországnak szüksége van rá, hogy a saját hatókörében tartsa ezt a két államot tekintettel a Szovjetunió elleni támadásra. Az olaszok nem csinálnak titkot balkáni ambícióikból. Sürgősen rendet kell tehát teremteni. A zátonyra futott szörényvári tárgyalások láttán – amelyeket magyar részről a volt bukaresti követ, Hory András⁴⁸, román részről a volt igazságügy-miniszter és

diplomata Valeriu Pop⁴⁹ vezetett – a németek kikényszerítik a második bécsi döntést, melyet 1940. augusztus 30-án, a Belvedere-palotában ír alá a tengelyhatalmak részéről Ribbentrop és Ciano, Magyarország részéről Teleki miniszterelnök és Csáky külügyminiszter, Románia részéről Mihail Manoilescu külügyminiszter és Valeriu Pop.⁵⁰ A végül létrejött megegyezés értelmében a Magyar Királyság határain belülre kerül Erdély teljes északi része, valamint a Székelyföld, mintegy 43 500 km², 2,5 millió lakossal.

A két bécsi döntés következtében Magyarország visszanyert négymillió lakost, területe pedig 93 000-ről 161 141 km²-re növekedett. Romániánál maradt azonban a szász területek nagy része, a szó szoros értelmében vett *Siebenbürgen* és a három volt székváros: Brassó, Nagyszeben, Segesvár, ahogy Arad és Temesvár is. Történelmi jelentőségű, fontos városok viszont ismét magyarok: Kolozsvár, Nagyvárad és Szatmárnémeti. Az 1930-as román statisztikák szerint az átengedett területek lakóinak többsége román (49,2%), míg az 1941-es magyar népszámlálás eredménye 53,6%-os magyar többséget mutat.⁵¹ Másnap óriási tömeg fogadja a Keleti pályaudvaron Telekit és Csákyt, ott van Horthy István kormányzóhelyettes is. A híradó azután az olasz követség előtti „spontán” tüntetéseket emeli ki, a tömeg Giuseppe Talamo követet éljenzi.⁵² Úgy tűnik, hogy a nemzet köszönete spontán módon nem Németországnak szól, noha Horthy szeptember 2-án, három nappal a döntés aláírása után levelet küld Hitlernek.⁵³ Erdély feldarabolása tényleg elég logikátlan, olyan ősi területi egységet tör meg, amely nem változott akkor sem, amikor annak idején integrálták a Román Királyságba. A döntés jelentős népességmozgást is kivált: mintegy 100 000 román menekül délre, a Regát felé, míg körülbelül ugyanennyi magyar indul útnak észak felé.⁵⁴ Románok és magyarok megtorló akciókra ragadtatják magukat az új határ mindkét oldalán. Ha oktatási és kulturális téren jobb lesz is a helyzete azoknak a magyaroknak, akik ismét Magyarország állampolgárai, életszínvonaluk nem javul, ellentétben a rendszer ígéreteivel. Amikor Kállay Miklós miniszterelnök 1942 tavaszán kétszer is szemle körútra indul a térségbe, erősen elhanyagoltnak találja, és szükségesnek látja, hogy fejlesztési programot indítson az infrastruktúra, az úthálózat korszerűsítésére és egészségügyi létesítmények felépítésére,⁵⁵ a háború miatt azonban ebből semmi nem valósulhat meg.

A propagandagépezet azonnal beindul, hogy kihasználja a visszahódítást. Horthy ugyanakkor vonul be a régióba, amikor a magyar csapatok birtokba veszik a területet. Szeptember 5-én Máramarosszigeten és Szatmárnémetiben van, 6-án Nagyváradon, 11-én Kolozsváron. A diadalittas turné a Székelyföldön folytatódik szeptember 12–13-án marosvásárhelyi megállóval.

Jelen vannak persze a kultusz attribútumai: a fehér ló, a hadsereg hangszólyosan, és persze a család – Horthyné minden ceremónián részt vesz. Külö-

*Horthy ünnepélyes fogadása
a marosvásárhelyi Barátok temploma
előtt 1940. szeptember 16-án,
a magyar csapatok bevonulása idején*

nösen nagy gonddal rendezik meg a szertartást Szatmárnémetiben, Nagyváradon és főleg Kolozsváron. Nagyváradon Tury Kálmán, az Országos Magyar Párt egyik vezetője köszönti Horthyt beszédével; Horthy Magda és a menyé a kormányzó mellett ül. népviseletben.⁵⁶ Horthyné felszalagozza a nemzeti színű zászlót a tömeg „Éljen Horthy” kiáltásai közepette. A két hölgy ugyanebben a viseletben jelenik meg Kolozsváron is, tagadhatatlanul ez a város az út fénypontja. Horthyné férjével most is a tribünön áll, Ilona mögötte, az első sorban, a nevezetes személyiségek között, mellette István. Ez az epizód a mintegy két évvel korábbi kassaihoz hasonlítható. Maga a város is erős

szimbólum a magyar identitás szempontjából. Az ünnepség a katolikus Szent Mihály-templom előtt zajlik, a város főterén, ott, ahol Mátyás király szobra áll, noha Erdély protestáns föld is. Az üzenet tehát tökéletesen világos, és kedvez a közvélemény mozgósításának. Teleki miniszterelnök – maga is erdélyi – mondja az első beszédet, őt követi Bethlen György, a magyar párt vezetője. A magyarságnak ebben a bátyájában Horthy válaszában meg sem említi a románokat.⁵⁷ Mint előzőleg Kassát, most Kolozsvárt választják a katonai parádé színhelyéül. Aznap este Budapesten tűzijátékot rendeznek a Gellérthegyen, ez is erősíti a visszahódítás szimbolikáját. Szatmárnémetiben és Marosvásárhelyen kisebb a dekórum. Szatmárnémetiben Antal Sándor polgármester fogadja a kormányzót és feleségét, aki ezúttal nem népviseletben jelenik meg.⁵⁸ Marosvásárhelyen gyerekeket ölelgetnek, csokrokat kapnak tőlük. A filmhíradó hangsúlyozza a lakosság lelkesedését, főleg az ünneplőbe öltözött asszonyokét, az örömtől ragyogó gyerekarcokat, az éljenzést és a csapatfelvonulásokat. Láthatóan addig példátlan médiafelhajtást rendeztek a helyi közvélemény és az egész ország számára. A sajtó állandóan emlékeztet Erdély szimbolikus dimenziójára.

Miközben a kontinens egy részén már pusztít a háború, Magyarország azt állítja, hogy fenn akarja tartani nem hadviselő állapotát, és közben beszedi a revizionista hódítások hasznait. Az lenne a logikus, hogy a következő állomás vagy a már elnyert területek megnagyobbítása legyen, ez azonban aligha

képzeltető el – Szlovákia függetlenségét garantálják a németek, akik Romániát is meg akarják védeni –, vagy egy újabb térhódítás, ezúttal dél felé, Jugoszlávia kárára. De Baranya és Bácska területének annektálása valószínűtlen, ha Magyarország nem kötelezi el magát közvetlenül a Jugoszlávia elleni német agresszió mellett. Magyarország így bűnössé válna, kést döfne a belgrádi kormány hátába, pedig azzal épp akkor megegyezésre törekszik.

A fogaskerékrendszer, amely háborúba sodorja Magyarországot, már forog. Olaszország is ki akarja venni részét a hódításból Kelet-Európában és a Balkánon, amely területi terjeszkedésének egyik kivételezett helye a századforduló óta. 1939 áprilisában annektálja Albániát, 1940 októberében megtámadja Görögországot. Szorul a hurok Magyarország körül: a Reich tartja fennhatósága alatt majdnem az összes vele határos országot, a Szovjetunió megszerezte magának a volt Kárpátalja lengyel részét, megsemmisítve ezzel a közös határt Lengyelország és Magyarország között. 1940 novemberében Magyarországnak csatlakoznia kellett a háromhatalmi egyezményhez, amelyet Németország, Olaszország és Japán hozott létre szeptemberben, ahogy Romániának és Szlovákiának is. Ezzel újabb szakaszt tesz meg a teljes elköteleződés irányába, még ha továbbra is azzal ámtják a közvéleményt, hogy Magyarország nem hadviselő, úgy tűnik, mintha ezt maga a kormányzó is elhinné. A magyarok megpróbálják megfordítani a mozgást minden egyes szakaszban. Ebben a szellemben közelednek Jugoszlávia felé, amellyel a Teleki-kormány 1940 decemberében barátsági szerződést ír alá. Ennek a megkötését egyébként Németország is támogatja, rá akarja venni Belgrádot, hogy csatlakozzon a háromhatalmi egyezményhez. *Emlékirataiban* Horthy úgy értelmezi ezt a szerződést, mint késői választ a mohácsi beszédében 1926-ban felkínált ajánlatra.⁵⁹

A Görögország elleni olasz hadjárat bukása tényleg kiváltja a németek balkáni intervencióját. Közben Jugoszlávia elveszti francia szövetségését, és eredménytelennek bizonyulnak a próbálkozások a Szovjetunióval való kapcsolatfelvételre. A britek és az amerikaiak támogatása tisztán formális marad. Zsákutcába jutva, Pál herceg és Dragiša Cvetković kormánya újra átgondolja a német ajánlatot. A hadsereg egy része ráadásul jóindulattal viselkedik a németek iránt. 1941. március 1-jén Bulgária is belép a háromhatalmi egyezménybe, és azonnal fogadja a Görögország felé mozgó német csapatokat. Pál herceg Berchtesgadenbe utazik, de még visszautasítja az egyezmény aláírását. Hitler türelmetlen, és kezdi dédelgetni azt a gondolatot, hogy végleg behódolásra kényszeríti Jugoszláviát. A jugoszláv kormány megpróbál időt nyerni, de az aláírás végül 1941. március 25-én rákerül az egyezményre. Két nap múlva katonai államcsínnyel megdöntik Cvetković kormányát, és a

még kiskorú Péter királyt juttatják hatalomra. Ezt a műveletet a Harmadik Birodalommal szembeni erős ellenállás tette lehetővé, amely megvolt a politikai osztályban és a közvéleményben egyaránt. Jugoszlávia felszámolása el-tart néhány hónapig, Németország, Olaszország és Bulgária sorra foglalja el területeit. Horvátország független állam rangjára emelkedik, de Ante Pavelić Németország és Olaszország zsoldjában álló usztasa mozgalmának befolyása alá kerül. Magyarország tehát már nem tud kibújni Hitler követelése alól, megparancsolják neki, hogy vegyen részt azoknak a területeknek a megszállásában, amelyekre igényt tart. A kormánynak bele kell egyeznie, hogy a német csapatok áthaladjanak területén. Tagadhatatlan, hogy kötelezettségvállalása olyan benyomást kelt, hogy Magyarország „vakon követi” a megszállót. A magyar kormány tényleg nem hajlandó kiterjeszteni akcióját ezen a régiókon túlra. Horthy 1936 augusztusában Hitlerhez intézett *pro memoria*-jában pontosan leírta, hogyan látja a Jugoszláviával és különösen a szerbekkel való kapcsolatokat. Gondolatmenetének az az alapja, hogy jól ismeri a délszlávokat, és azzal igazolja magát, hogy ő 1926-os mohácsi beszéde óta nyitott a szerbek felé, azt mondja róluk, a kisantanton belül „azok közé az ellenfelek közé tartoznak, akikkel pirulás nélkül kezet foghatunk”. A levél folytatása bizonyítja, hogy háború esetén – attól azonban óvakodik, hogy ezt kívánja – Horthynak igenis az volt a szándéka, hogy nem adja fel revíziós igényeit, és azt kérte Hitlertől, hagyjon két-három napos előnyt a magyar csapatoknak hogy „elfoglalhassák mindazon területeket, melyek határaink mentén terülnek el, és amelyek fajtestvéreink által összefüggően lakottak”.⁶⁰

A magyarok 1941. április 10-én nyomulnak be a Délvidékre (Dél-Bácska, Dél-Baranya, Muraköz és Muravidék), a Bánság szerb része azonban német fennhatóság alá került. Ezeket a műveleteket már az új miniszterelnök, Bárdossy vezeti, Teleki utódja; Teleki öngyilkosságában a tehetetlenség, a szégyen és annak az elutasítása fejeződik ki, hogy az ország elkötelezze magát a háború mellett. Amint a diplomata Ullein-Reviczky fogalmaz: „Azzal, hogy hivatalának teljesítése közben ölte meg magát, azt akarta üzenni Jugoszláviának, hogy mivel nem tudta eltéríteni az agresszorokat egy baráti országtól, legalább ő akart elsőnek elesni a becsület mezején.”⁶¹ Ugyanezt az elemzést adja Horthy is, aki április 3-i levelében tájékoztatja Hitlert Teleki haláláról: emlékezteti a Führert: szó sem lehet arról, hogy Magyarország részt vegyen a Jugoszláv Királyság elleni hadműveletekben, az egyébként „megszűnik létezni”, amint Horvátország „kiválik a jugoszláv államképződményből”.⁶²

A Délvidék elfoglalásából adódó haszon kisebb: 11 500 km² és egymillió lakos, akik etnikai mozaikot alkotnak (magyarok, szerbek, németek, zsidók, cigányok), az 1941-es népszámláláskor 39%-uk vallja anyanyelvének a ma-

gyart. Nagy-Britannia nem üzen hadat Magyarországnak fenyegetései ellenére, beéri azzal, hogy április 7-én megszakítja a diplomáciai kapcsolatokat. Horthy egyelőre fenntartja a nem hadviselő státuszt, amely szívügye: Magyarország senkivel nem áll háborúban! A Szovjetunió elleni német támadásig és Kassa bombázásáig, 1941. június 26-ig kell várni, hogy a magyar csapatok valóban részt vegyenek a konfliktusban. Magyarországnak pedig nincs semmiféle – az ideológiai konfliktuson kívül – kielégítendő háborús célja a Szovjetunióval szemben. Abszurd helyzetben találja magát, erről tanúskodik a következő beszélgetés, amelyet a washingtoni magyar ügyvivő és egy állami főtisztviselő folytatott állítólag, nem sokkal azután, hogy az Egyesült Államok belépett a háborúba: – „Magyarország ugye köztársaság? – Nem, uram, királyság. – Akkor van királyuk? – Nincs, tengernagyunk van. – Akkor van flottájuk? – Nincs, mivel nincs tengerünk. – Van valamilyen követelésük? – Igen. – Amerikával szemben? – Nem. – Angliával szemben? – Nem. – Oroszországgal szemben? – Nem. – Hát akkor kivel szemben vannak követeléseik? – Romániával szemben. – Akkor Romániának is hadat fognak üzeni? – Nem, uram, szövetségesek vagyunk!”⁶³

Az Egyesült Államok belép a háborúba a tengelyhatalmak ellen, ennek kellő formában megküldött, Magyarország elleni hadüzenet a következménye. Horthy azonban nem hajlandó aláírni a szöveget, és ezt így magyarázza Howard Travers amerikai ügyvivőnek, aki épp akkor búcsúzik: „Ne feledje, hogy ez az úgynevezett hadüzenet nem törvényes; sem a parlament nem hagyta jóvá, sem én nem írtam alá.”⁶⁴ Montgomeryt, az amerikai követet 1941 márciusában visszahívják, utódja, Herbert Pell veszi át a brit érdekek képviselését a diplomáciai kapcsolatok megszakítása után. Hamarosan el kell költöznie a Ritz Szállóból, ahol lakik, a diszkrétebb margitszigeti Palatinusba, mert lakosztályát valósággal megrohamozzák a látogatók, akik mind ki akarják nyilvánítani az Egyesült Államok iránti rokonszenvüket.⁶⁵ Montgomeryt korábban is meglepte „a barátság viharos megnyilvánulása”, amelyben távozásakor a repülőtéren volt része,⁶⁶ utódját néhány hónap múlva hasonlóan szívélyes ceremóniával búcsúztatják. A kapcsolatok az amerikaiakkal általában barátságosak, a magyarok nem felejtik el, hogy nekik csak érintőlegesen volt részük a trianoni szerződés aláírásában, később pedig hálásak azért, hogy Közép-Európa nem érdekli őket. Amikor a német csapatok átmennek a Dunán, a francia követség, amely a folyó jobb oldalán van, riadóztatja a többi diplomáciai posztot, a diplomataknak azonban nincs felhatalmazásuk rá, hogy elfogadható indok nélkül elhagyják Budapestet. Az amerikai katonai attasé úgy dönt, hogy neki van, engedélyt kér, hogy megvizsgálta magát egy orvossal Szolnokon. Letartóztatják, a hadügyminiszter a visszahívását követeli.

A követ elmegy a kormányzóhoz, hogy megvédje katonai attaséját, akit azzal vádolnak, hogy kém. Horthy csipkelődve bagatellizálja a helyzetet, és így válaszol: „Kém? Nos, persze, hogy kém! Minden katonai és haditengerészeti attasé kém. Magam is az voltam, amikor attasé voltam – ezért vannak az attasék!”⁶⁷

Horthy zsigeri antikommunizmusa dacára nem lelkes nekibuzdulásban hozták meg a döntést, hogy állandó csapatokat küldjenek az orosz frontra, és nem önkénteseket, akiket volksbundisták kísérnek, amint arról eredetileg szó volt. A németeknek kell kiprovokálniuk a kormány reagálását. 1941. június 26-án reggel repülőgépek bombázzák Kassát és környékét. Azonnal szovjet provokációnak állítják be a támadást: állítólag felismerték a gépeiket. Horthy még aznap délután aláírja a Szovjetuniónak szóló hadüzenetet. Kristóffy József követ, aki Molotovhoz viszi a szöveget, nagyon meglepettnek látja őt, Molotov kétli, hogy a magyar kormány komolyan gondolja ezt a lépést. Kijelenti, hogy sem a Szovjetuniónak nincs jogvitája Magyarországgal, sem fordítva, mindkét fél számára jobb lenne tehát, ha Magyarország semleges maradna. Így aztán, várva a kassai incidenssel kapcsolatban indított vizsgálat eredményét, nem fogadja el a hadüzenetet.⁶⁸ Moszkva cáfolja a támadást, a rákövetkező órákban kétségek merülnek fel a repülőgépek identitását illetően. Bárdossy miniszterelnök azt mondja Ullein-Reviczkynek: „Minthogy vezérkarunk, nyilvánvalóan a németekkel egyetértésben, megállapította, hogy az oroszok voltak, és minthogy a kormányzó is ezt gondolja, így van és *basta!*” Két nappal korábban a kormány még ellenezte a háború megindítását, amit Werth Henrik vezérkari főnök javasolt.⁶⁹ Valóban úgy tűnik, hogy közvetlenül a kassai repülőtér parancsnoka, Krúdy Ádám figyelmeztette Bárdossyt, hogy álcázott német repülőgépek dobták le az orosz feliratú bombákat.⁷⁰ Ezt a változatot erősíti meg Lakatos tábornok, aki ugyanabból a forrásból értesült róla, és hozzáteszi, hogy a dolgot állítólag a budapesti német katonai attasé, Cuno Heribert Fütterer repülőezredes eszelte ki.⁷¹ A helyszínen jelen lévő magyar tisztek többsége, köztük Pogány Sándor, tudja, hogy német gépek vezették a támadást, de mindnyájan megesküsznek, hogy hallgatni fognak.⁷² Horthy azt mondja, hogy csak 1944-ben tudta meg az igazságot,⁷³ ami tökéletesen hihető, mivel senkinek nem állt érdekében, hogy tájékoztassa őt a valóságos tényekről. A nemzetiszocializmus már megnátelyezte a hadsereget, a belépés a háborúba megfelel annak a vágyának, hogy harcoljon mind a szovjetek, mind a belső ellenség ellen, amely 1919 óta céltáblája. A magyar légiő és a szárazföldi csapatok 1941. július 1-jén behatolnak szovjet területre. A magyar hadtestek 40 000 emberrel kétezer kilométert tesznek meg délkelet felé, és végül októberben érkeznek a Don környékére. Más egységek követik őket, 1941 végére az orosz fronton lévő 2. magyar hadsereg létszáma mintegy 80 000 fő.

A Vajdaság visszavétele nem járt olyan méretű médiakampánnyal, mint Szlovákia, Kárpátalja és Erdély visszatérése. Horthy nem vonult be győztesen Újvidékre vagy Szabadkára. A helyzet nem teszi lehetővé: a háború és Teleki öngyilkossága beárnyékolja a képet.⁷⁴ A propagandaszolgálat egyébként a magyarabb és kevésbé urbánus Szabadkát választja katonai parádé helyszínéül, hogy így ünnepeljék a visszatérést az ország kebelébe.⁷⁵ A Vajdaság elfoglalása zavargásokra ad alkalmat 1941 nyarának elején. Ezeket az incidenseket a helyiek ellenállása lobbantja fel, ők egyszerre állnak szemben – mindenekelőtt – a németekkel és a magyar erővel. A lázongás azonban mintha csillapodna, végül Horthy és hitvese augusztus elején látogat el Szabadkára, hivatalosan azért, hogy részt vegyen az aratóünnepen. A filmhíradó az ünnep hagyományos jellegét emeli ki – látjuk, amint Horthy felvágja a kenyeret –, nem a katonai jelenlétet. A kormányzó rövid beszédet mond válaszul a miniszterelnök üdvözlő szavaira, de egyetlen szót sem ejt ki szerbül, pedig az semmiféle nehézséget nem jelentett volna neki.⁷⁶ A magyar hadsereg német szövetségese támogatásával megerősítve valóban úgy viselkedik, ahogy meghódított földön szokás, és keményen megtorol minden ellenállást. Azzal gyanúsítják a szerbeket, a zsidókat és paradox módon a németeket, hogy csírájában már bennük van a partizán. A magyar hadsereg minden ellenük irányuló akciót megtorló és védelmi intézkedésnek állít be. Állítólagos partizántámadások után, 1942. január 4-től hevesen rátámad a lakosságra – főleg szerbekre és zsidókra. Az erőszakos akciók több napig tartanak, a csendőrség és a hadsereg állandó különítményei követik el őket. A bűncselekményeket január 4-én és 10-én Újvidéken, január 21–23-án Zsablyán, Dél-Bácskában és környékén hajtották végre. A tisztek elcinte szabadjára engedik a csapatokat, később mintha ráébrednének, milyen méretű az erőszak, akkor cselekszenek, hogy helyreállítsák a rendet. A különítményeknek nem volt igazi felügyeletük, az altisztek bátorították őket, a tetteiketbe ugyanis beépült az ellenforradalomtól örökölt ultranacionalista ideológia és rasszizmus. A kormányt tájékoztatják, de tudatlanságban hagyják afelől, mi történt valójában a helyszínen: azt mondják Horthynak, hogy energikus intézkedéseket kellett hozni kommunista partizánok ellen, amit a kormányzó hajlandó elhinni. A hatóságok megpróbálják ernyőként használni a németeket: a csapatok a német főparancsnokság parancsára cselekedtek, hangzik az állítás. Ezt a változatot közlik a külföldi diplomátakkal.⁷⁷ Januárban azonban pontosabb tanúvallomások és információk jutnak el képviselőkhöz. Lojális tisztek úgy határoznak, hogy beszélnek. Szombathelyi Ferenc tábornok, a vezérkar főnöke kétségkívül adott utasításokat a rend fenntartására, és ezt be is vallja emlékirataiban, de rá kell jönnie a nyilvánvaló tényre, hogy a katonák és a lakosság többsége ezeket az akciókat bravúros

cselekedetnek tartja. Amikor tájékoztatják őt az erőszakról, először nem akarja elhinni, mert „az események olyan rettenetesk”⁷⁸, majd, amikor rájön, hogy „itt szörnyű bűn történt”, azt mondja, a magyar hadsereg addig sohasem szennyezte be így a kezét, de mintha túl gyorsan megfélemdkezett volna az 1919–1920-as túlkapásokról.⁷⁹ Az áldozatok számát három- és ötezer közé teszik, köztük több asszony és gyerek, néhányan a fagyos Dunába vetették magukat, itt-ott akad néhány német és magyar is, őket „tévedésből” érte a golyó, így estek el. Nagy Vilmos tábornok, aki akkor Szabadkán tartózkodik, ott vállalt újra civil munkát nyugdíjazása után, úgyszólván páholyban van: rögtön hall a mérszárlásokról, eleinte ő is partizáncsoportok „tisztogató” műveletének tartja, ami történt. Majd tájékozik a helyi parancsnokoknál, és a részletek, amelyeket megtud, megrémítik.⁸⁰

1942. január 29-én a parlament két házának külügyi bizottsági ülésén Bajcsy-Zsilinszky Endre, a kisgazdapárt képviselője interpellációt intéz a miniszterelnökhöz a Bácskában elkövetett atrocitásokról. Bárdossy nem tagadja, de azt mondja, nincs új információja, és kijelenti: nem hagyja, hogy sértegensék a magyar hadsereget.⁸¹ Bartha Károly honvédelmi miniszter nem hajlandó beszélni. Végül tájékoztatják Horthyt, ő azonban nem méri fel az esemény horderejét, hinni akar a hadsereg becsületében. *Emlékirataiban* Bárdossy javára írja, hogy nem ismerte a tényeket, ami nem igaz, és Fekete-halmy-Czeydner Ferenc tábornokot, a helyi hadtest parancsnokát vádolja.⁸² Őt vád alá helyezik a vizsgálat után, amelyet végül az új miniszterelnök, Kállay Miklós szorgalmazott – Horthy hatalmazta fel rá, miután súlyosan terhelő bizonyítékok jutottak el hozzá.⁸³ A másik tiszt, aki közvetlenül benne volt az ügyben, Grassy József ezredes. Bíróság elé állítanak két másik tisztet. Deák László ezredes és Zöldi Sándor csendőr századost is. Ők mind német származásúak. Az új honvédelmi miniszter, Nagy Vilmos elhatározza, hogy újra megnyitja és személyesen kíséri figyelemmel az ügyet, de a hadsereg összezár a vádlottak körül, és továbbra is kitart a partizánok elleni jogos önvédelem tézise mellett. A perben négy halálos ítéletet hoznak, húsz embert nyolctól tizenöt évig terjedő börtönbüntetésre ítélnék. A halálraítélteket azonban nem végzik ki, kiszabadulnak, és a németek 1944 januárjában titokban átszöktetik őket a Birodalomba.⁸⁴

Az ellenforradalom 1919–1920-as győzelme óta a magyar hadsereg kétesen viselkedik. A kapcsolatok, amelyeket a kormányzó ápol vele, ébren tartják a rendszer értékeléséről szóló vitát, az egyik feltevés tisztázza Horthyt: ő állítólag semmit sem tudott a hatalomátvételnél elkövetett erőszakos cselekményekről és azokról sem, amelyeket a Délvidéken követtek el 1941-ben, arról pedig még kevesebbet, hogy fasiszta és nemzetiszocialista eszmék hatják

át a hadsereg sorait. Az ellenkező elmélet hívei azzal vádolják őt, hogy mindennek tudatában volt, de nem tett semmit, hogy megakadályozza, vagy gyengeségből, mert nem volt hozzá bátorsága, vagy azért, mert nem mérte fel a jelentőségét, mivel Ausztria–Magyarországtól örökölt, idejét múlt kép élt benne a hadseregről. Meg kell állapítani, hogy a kormányzót gyakran érik váratlanul azok az események és egyes személyek cselekedetei, amelyek nem férnek bele az elemzés általa megszokott kereteibe. A felelősségteljes posztokra állított emberek kiválasztásában mutatkozó politikai tévedései bizonytalan jellemről árulkodnak. Nem ő az egyetlen azonban aki becsapja magát, számos korabeli emlékirat beszámol a magyar politikai osztály széthullásáról és egyes tagjainak pálfordulásairól. Bárdossy László miniszterelnök például, akit Horthy eleve apolitikus diplomata-pályafutása miatt választott ki, alig kapja meg kinevezését, máris beleveti magát a belpolitika útvesztőjébe és a németek karjaiba. 1941. április 4-től 1942. március 7-ig tartó mandátuma a legrövidebb a rendszerben, egyben az egyik legsúlyosabb következményekkel járó időszak Magyarország számára. A németeknek adott biztosítékok nem tetszenek Horthynak és a parlamentnek, a miniszterelnök egyoldalúan döntött az Egyesült Államoknak küldött hadüzenetről, annak ellenére, hogy Horthy, a képviselők és a parlament két háza ellenezte, és a Berlin iránti hűbériség jeleként értelmezték a harmadik zsidótörvényt is. Ezek az intézkedések felfedik a kormány és a horogkeresztes mozgalom között meginduló versenyfutást: a miniszterelnök attól tartva, hogy túllépnek rajta, úgy látja jónak, ha ígéretet, hogy semlegesítse Szálasit és embereit.

Sok megfigyelő szerint a hadsereg egyre kevésbé megbízható eszköz a hatalom kezében. A legtöbb konzervatív, legitimista vagy ellenzéki politikus viszolyg a tisztek fasiszmus iránti, nyilvánvaló vonzalmától, és emlékirataiban hangsúlyozza, hogy az áthatja a honvédséget. Ezek a tendenciák pedig a rendszer kezdete óta jelen vannak, csak akkor nem volt időszerű a takarítás egy olyan testületben, amely helyreállította a rendet, és sikerre vitte az ellenforradalmat. Így azután fokozatosan visszavették azokat a katonákat, akiknek közülük volt a fehérterror jogtalanságaihoz. Egészen biztos, hogy Gömbös 1936-ban bekövetkezett halála indítja el a hadsereg radikalizálódásának folyamatát és eltolódását a nemzetiszocializmus felé. Olaszország valóban nem lehetne a katonai hatékonyság példája a magyar tisztek számára. Az 1930-as évek elején szolgáló tisztek és altisztek mind részt vettek az első világháborúban és az ellenforradalom harcaiban, ezekben edződtek. Nyilvánvalóan revizionisták, és fenntartás nélkül elfogadják a belső ellenség elméletét: a kommunisták és zsidók ellen harcolni kell, el kell távolítani őket a magyar társadalomból, mert megrontják. A nemzetiszocializmus a hadseregen keresztül szivárog be a magyar politikai életbe. Számos tiszt – mivel nem tud politikai aktivitást kifejteni

– nyugállományba vonul, és belép valamelyik szélsőjobboldali pártba – ők adják ezeknek a pártoknak a kádereit, és hamarosan ők lesznek a vezetőik és szervezőik. A pártvezetők, akikből a fasiszta és nemzetiszocialista ködkép összeáll, kétségkívül nem mind katonák, vannak köztük újságírók, deklaszálódott hivatalnokok, de a tisztok a cselekvő káderek a munkásokkal szemben.

Az 1930-as évek végén bekövetkezett tisztogatás és néhány fegyelmi jellegű áthelyezés ellenére nyíltan nácibarát elemek is bejutottak a tisztikarba.⁸⁵ Szálasi Ferenc tökéletes példa erre, bizonyos mértékben közel állt volt front-harcosok más mozgalmaihoz, amelyek tagjai vagy vad pacifisták, vagy fasiszta militánsok lesznek. Gömbös honvédelmi miniszter korábban arra törekedett, hogy bejuttassa csatlósait a vezérkarba, és Horthy ezt tűrte.⁸⁶ Ez a cin-kosság megdöbbenette a megfigyelőket, köztük Montgomery követet, aki könyvében kétszer is visszatér a kormányzónak erre a gyöngeségére. Nyilvánvaló, amint joggal állítja, hogy a kormány nem képes határozottan szembehelyezkedni a német követelésekkel.⁸⁷ Horthy tényleg nem tudja elfogadni, hogy a hadsereg lehet hűtlen is. Úgy viselkedik ebben a tekintetben, mint Ferenc József (persze figyelemmel az arányokra): a hadsereg fővezéréként saját vadászterületének tekinti a katonaság ügyét, és illúziókat táplál engedelmességről, hűségéről. Ráadásul továbbra is azt hiszi, hogy a katonák nem politizálnak – a Monarchiában ez előírás volt. Az ellenforradalomban született bajtársi szolidaritás megteszi a többi, Horthy inkább nem akarja tudni, mi lett egyes társaiból, akik mégis ellene fordulnak.

Kállay véleménye a kormányzó és hadserege kapcsolatáról valószínűleg a valóságot tükrözi: „A kormányzó teljes mértékben gyakorolta említett jogkörét, sőt azt mondhatnám, féltékenyen vigyázott rá. Nem szerette, ha a miniszterelnök beleszól a katonai dolgokba, az volt az alaptétele, hogy a hadsereg tartsa magát távol a politikától; a hadsereg dolga a feltétlen engedelmesség, ennek pedig csak akkor tud megfelelni, ha ő mint legfelsőbb hadúr gyakorolja a legmagasabb felügyeletet és irányítást. Sajnos, ez az alapján véve helyes és tiszteletre méltó tétel nem vált be a gyakorlatban [...] Ő valamiféle romantikus szemlélettel nézte a katonákat, megannyi Bayard lovagnak látta őket, akikben ugyanúgy élnek a becsület, a hűség, a szolgálat magasztos eszményei, mint a régi Monarchia hadseregében; s amellet mint tengerész arról az erkölcsi magaslatról szemlélte a világot, amelyen minden ország tengerészei kétségtelenül állanak.”⁸⁸ Kállay sürgetésére Horthy mégis rááll, hogy felülvizsgálja egyes túlságosan németbarátnak ítélt tisztok viselkedését, de komolyabb intézkedést nem tesz azért, hogy megtisztítsa a vezérkart. A palotába összehívott gyűlésen, 1943–1944 telén, tizenhét főtitzt hallgatja, amint Horthy kioktatja őket kötelességről és a lojalitásról, ez a tekintélydemonstráció azonban Kállay szerint hatástalan marad.⁸⁹

A hadsereg a terepen is bizonyítja, hogy nem nagyon megbízható. A Don-hoz küldött 2. magyar hadseregnek az volt a feladata, hogy tartsa a frontot a folyó mentén. A sztálingrádi csatából győztesen kikerült Vörös Hadsereg 1943 januárjában nagyszabású offenzívát indít a Sztálingrádtól északnyugatra fekvő Voronyezs körül. Februárban a német hadsereg összeomlik Sztálingrádnál, a 2. magyar hadsereg telibe kapja a szovjet ellentámadást mínusz 40 fokban. A védelmi vonalat áttörik, és ennek 40 000 halott, 35 000 sebesült és 60 000 hadifogoly az ára. Az induláskor 200 000 fős 2. magyar hadsereg kétheti harc után megsemmisül.⁹⁰ A katasztrófa hírét először csak a londoni és a moszkvai rádió magyar nyelvű adásaiból tudják meg az emberek, ezeket sok magyar hallgatja,⁹¹ a sokk szörnyű, gyakorlatilag minden családot érint. Horthy eleinte nem akarja elhinni, amint Kállay beszámol róla: „A kormányzó olyan vakon hitt és bízott a magyar katona vitézségében és a vezetők becsületességében, hogy ezeket a kérdéseket úgyszólván lehetetlen volt szóba hozni előtte.”⁹² A 2. hadsereg túlélőit visszarendelik, a kormány követeli a németektől, hogy vonják vissza a magyar csapatokat a keleti frontról, de ezt csak akkor érheti el, ha Magyarország beleegyezik, hogy átirányítsák őket a Balkánra, ami azt jelentené, hogy elkötelezik magukat a britek és az amerikaiak ellen, ezt viszont sem Horthy, sem Kállay nem veheti számításba. A magyar erők tehát, csökkent létszámban, a keleti fronton maradnak, közvetlenül azonban nem vetik be őket újabb nagyobb csatákba.

Kállay 1942 ősze óta meg van győződve róla, hogy Magyarország már nem nyerhet semmit azzal, hogy részt vesz a háborúban, inkább el kellene kerülnie; Horthy *Emlékirataiban* azt mondja, hogy ő is ugyanezt az elemzést végezte el, de tagadhatatlanul visszatekintve és az önigazolás igénye miatt látja így.⁹³ A fordulat a doni fejesztett menekülés után következik be igazán. A hadi készülség már nem tartható fenn az Oroszországból sebesültekkel zsúfolt vonatok érkezése láttán felzaklatott közvélemény előtt. A Németország iránti elhidegülés egyenesen aránylik a csalódáshoz, hogy nem sikerült megóvni Magyarországot a háború borzalmaitól. A miniszterelnököket és a politikai osztály egy részét aggasztja, hogy az ország megint a legyőzöttek oldalán találja magát, és le kell mondania a visszaszerzett területekről; a diplomáciai testületre ugyanez jellemző.

Hogyan lehet kilépni a háborúból és a Németországgal való szövetségből? Úgy tűnik, Horthy nem tudja a választ. Márpedig egészen biztosan gondol arra a hasonló csapdára, amelybe annak idején IV. Károly beleesett, és nem tudott kimenekülni belőle. 1942-től a kormányzó környezetének, valamint a politikai és diplomáciai világnak számos személyisége gondolkodik a kiugrás elméletén. Sokak számára Kállay Miklós miniszterelnök (1942. márc. 9.

– 1944. márc. 22.) személyesíti meg a reményt, hogy ki lehet lépni a háborúból az ország számára elfogadható feltételekkel. Emigrációban összeállított emlékirata illusztrációja és igazolása azoknak az erőfeszítéseknek, amelyekbe belekezdett, ha nem is azért, hogy valóban kilépjen a háborúból,⁹⁴ legalább azért, hogy nagyobb mozgásteret szerezzen Magyarországnak; nagyon tisztességesen azt is elmondja, hogy erre képtelen volt. Kállay bukása Horthy bukásának csak egyik aspektusa, mivel kizárólag a kormányzónak volt hatalma arra, hogy megszüntesse Magyarország tengelyhatalmak melletti elkötelezettségét. Az egyetlen magyarázat a bátorság szembeszökő hiányára az, hogy egy ilyen aktus azonnal előidézte volna a német megszállást és drámai következményeit az ország és lakói, elsősorban a zsidók számára. Horthy tehát elsáncolja magát a haza megmentője imázsa mögé, és közben azt állítja, hogy mindvégig meg akarta óvni országát a náci brutalitástól. Az 1944. március 19-i megszállás mintha neki adna igazat, óhatatlanul fölmerül azonban a kérdés, mi történt volna, ha korábban is lettek volna erőteljesebb kísérletek a háborúból való kiugrára.

A Bárdossy Lászlót követő Kállay Miklós (1887–1967) sokáig habozott, hogy elfogadja-e a posztot – amely valóban nem irigylésre méltó, tekintve a körülményeket –, mert elődje minden cselekedetét helyteleníti. Azt is gondolja, hogy a háborúba lépés végzetes döntés volt, de elismeri, hogy Teleki olyan helyzetbe került, amelynek nem volt alternatívája. A belügyminiszter Keresztes-Fischer Ferenc, majd a Nemzeti Bank elnöke, Baranyai Lipót már 1941 őszén megpróbálta kifürkészni Kállay szándékait. Ezek az emberek ellenzik Bárdossy németbarát elhajlását, és potenciális jelöltet keresnek, akit ajánlhatnak Horthynak. Azután jönnek a felsőház tagjai, kezdve a zsidó származású nagyiparossal, Chorin Ferencsel, a kormánypárt elnökével, Lukács Bélával és más képviselőkkel, ők azt kérik tőle, hogy lépjen be a pártba.⁹⁵ A híresztelések télen is terjednek, végül március elején hívják be a palotába Kállayt. A kormányzó nem ismeretlen számára, évek óta összejárnak, és Kállay tudja, hogy Horthy becsüli őt. Először mégis visszautasítja a posztot, mert nem tartja magát felkészültnek rá, mondván, nem igazán politikus. Horthy viszont pontosan azt akarja, hogy számíthasson valakire, akiben tökéletesen megbízik. A beszélgetés során Kállay észreveszi, hogy Horthy illúziókat kerget a háborút és a Wehrmacht viselkedését illetően, azt reméli, hogy az a náci ellen fordul, amint az események rossz fordulatot vesznek.⁹⁶ Horthy napokon keresztül gyötri Kállayt, hogy elnyerje a beleegyezését, és szembetűnően meghatott, amikor megkapja. A kormányzó valóban olyan helyzetben van, amelyben már nem ő a gondviselés embere: képtelen irányítani a dolgok menetét, a kormánykerék kicsúszik a keze közül, és úgy látszik, elvesztette minden fogódzóját. A két férfi megegyezik

abban, hogy ameddig csak lehet, ellenállnak a német követeléseknek, és csak azokat fogadják el, amelyek elkerülhetetlennek látszanak. A végső cél az, hogy megőrizték az ország függetlenségét – akár német, akár szövetséges győzelem esetén. A másik cél pedig az, hogy megghiúsítsák a náci hatás erősödését Magyarországon, egyetlen új zsidóellenes intézkedést sem szabad hozni.⁹⁷ Kállay átveszi elődje csapatának egy részét, csak azokat a minisztereket váltja le, akik a leginkább kompromittálták magukat a németekkel, ő maga veszi át a külügyminiszeri tárcát, és 1943. július végéig meg is tartja. Széchenyi István politikai inspirációja vezeti, önmagát „magyar konzervatívnak” minősíti, ezt tükrözi kötődése Nagy-Britanniához.⁹⁸

Horthyval való személyes kapcsolatain kívül Kállay fő támogatója Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszter, akivel megtévesztő stratégiát dolgoz ki a zsidókérdést illetően. A már meghozott intézkedéseket Kállay nem tudja visszavonni, mert ez azzal a kockázattal járna, hogy provokálja a németeket, és nem tud nyíltan szembeszegülni a kormánypárt antiszemitáival sem, akik a zsidótörvények szigorú alkalmazását követelik. Nyilatkozataiban hangsúlyozza, hogy csakis gazdasági intézkedéseket hajlandó hozni a zsidók ellen, és még a gondolatát sem hajlandó eltérni annak, hogy állampolgári jogaikra, szabadságukra és emberi méltóságukra törjenek, pedig az 1942-es törvény erről intézkedik, kifejezetten faji alapon bélyegzi meg őket. Keresztes-Fischer tájékoztatja őt arról, hogy a meglévő törvényeket részlegesen alkalmazzák, és arra inti, hogy ne tegyen semmit, „ami jövátehetetlen”.⁹⁹ Kállay tehát alkalmanként nyilatkozik a zsidókérdésről, de nem kezdeményez semmilyen konkrét intézkedést, és látszólagos jó szándékot mutat Németországnak kedvezőnek tűnő beszédeivel.

1942. augusztus 20-án bekövetkezett haláláig egyesek a kiugrás kulcszereplőjének tartották Horthy Istvánt. Joggal írják a javára, hogy nyíltan németellenes, és remélik, hogy ha nem is jut hamarosan hatalomra, befolyásolja majd az apját, hogy vessen véget Magyarország elkötelezettségének. Noha túlságosan nagy jelentőséggel ruházzák fel őt, a figyelmesebb megfigyelők szemében hamar nyilvánvaló lesz, hogy a kormányzó fiának nincsenek eszközei arra, hogy meggyőzze apját, később pedig az is kiderül, hogy a képességei sincsenek meg ahhoz, hogy az ország élére kerüljön. A németek valószínűleg megfosztották volna posztjától, a nyilasok puccsot szerveztek volna ellene, mert sem ezekben, sem amazokban nem lett volna meg az a tisztelet és tartózkodás, amelyet a kormányzó iránt tanúsítottak. István öccse, Miklós még kevésbé tűnhet főszereplőnek a háborúból kilépés stratégiájában. Visszahívták ugyan brazilai követi posztjáról, de illúzió lenne, amint egyes publikációk sugallják, ha benne látnák egy ilyen forgatókönyv szereplőjét. Gyülekeznek azonban körülötte olyan személyiségek, akiket a háborúból

kilépés motivál, 1943 decemberében informális „kiugrási irodában” csoportosulnak is, ennek a működése azonban nem terjed túl a palota falain. Az időszak legjelentősebb szereplőinek emlékiratai, kezdve Kállay emlékezéseivel – ő valóban lépéseket tesz a szövetségeseknél – nem említik ezt a munkacsoportot, amelynek igazi vezetője Önódy Géza, a kormányzó egyik közeli munkatársa volt.¹⁰⁰ Úgy tűnik, az iroda célja a német megszállás után főként az volt, hogy fenntartsa a kapcsolatot a nyugaton, illetve a semleges országokban élő magyar közéleti személyiségekkel.¹⁰¹

Kállay kezdeményezései a kiugráásra, sőt a különbékére a doni katasztrófa után kezdődnek. Először hivatalos római utazása során, 1943 áprilisában szondázza partnerét. Mussolinivel való tárgyalásai – amelyeket egyébként nagyon elhibázottnak tart – nem hoznak eredményt. A Duce óva inti attól, hogy fellépjen a németek ellen, úgy gondolja, hogy azok egyetlen puskalövés nélkül elfoglalhatják az országot, ha a kormány kifarol mögülük.¹⁰² Látva, hogy erről az oldalról nem jön segítség, Kállay találkozik XII. Piusszal – neki már januárban elküldte azt a memorandumot, amelyet ő és Serédi bíboros szerkesztett. Az audiencia során ott a szöveg Pius előtt, aki: „Kifejezte felháborodását a német rendszer és a német módszerek miatt, amelyek a háborútól függetlenül embertelenek és brutálisak, különösen a zsidókat sújtják”, és győzelmük megnyitná az utat az ateizmusnak.¹⁰³ A miniszterelnök szavaira (miszerint „a római egyház és kultúra fejének hivatása felemelni a szavát”), a pápa azt feleli, hogy még egyik hadviselő sem fordult hozzá: meg van győződve róla, hogy ideológiai okokból mindnyájan el akarnak menni a végső-ig. XII. Pius csak annyit ígér, hogy megpróbál közbenjárni az olasz színen Mussolininél (minthogy „kötelessége meghallgatni, s ha lehet, magáévá tenni mindazoknak a kérését, akik segítségért fordulnak hozzá”).¹⁰⁴ A Duce, akivel Kállay még aznap este újra találkozik, megérteti vele, hogy Hitlerrel nem lehet tárgyalni, és hogy a különbéke lehetetlen.¹⁰⁵ Ciano nem osztja a véleményét, Kállay néhány nap múlva találkozik vele is báró Apor Gábor szentszéki követ fogadása után. Ciano állítja, hogy a háborút elvesztették, Mussolini és rendszere hamarosan megbukik – jó oka van rá, hogy ezt állítsa, mivel apósa februárban „kitette” a kormányból, és ő nem szívesen fogadta el kinevezését vatikáni olasz követé.¹⁰⁶ Ha esetleg változik a rendszer, a különbéke tökéletesen elképzelhető Olaszország számára, Ciano nem látja, miért ne csatlakozhatna Magyarország ehhez a kezdeményezéshez. Kállay azonban joggal szkeptikus Ciano rátermettségét illetően, nemigen hiszi, hogy ebben segíteni tudna.¹⁰⁷ Ez a látogatás, majd diadalittas budapesti fogadtatása hazatérésekor mégis felbátorítja. Úgy látszik, a közvélemény ráruházta a háború beszüntetésének küldetését.

Mussolini bukása 1943 júliusában megváltoztatja a helyzetet, de Magyarország tudomásul veszi a rendszerváltozást, a kapcsolatok Badoglio marsallal folytatódnak. A fasiszták és Badoglio hívei között egy ideig tartó ingadozás és feszültségek után a budapesti olasz követség normálisan működik tovább, a kulturális kapcsolatok is fennmaradnak. Kállay nyíltan felhossa a különbéke ötletét Horthynak, aki ezt elutasítja. A kormányzó nem akarja „hátba támadni a németeket”, és azt tanácsolja Kállaynak, hogy cselekedjen nyíltan,¹⁰⁸ a miniszterelnök azonban éppen ettől óvakodik. Többször bevallja, hogy „bizonyos mértékig” igyekezett „távol tartani” a kormányzót „a részletektől” (és az intaktségát megőrizni), mert egyszerre félt attól, „hogy elszólja magát” és attól, hogy olykor rosszul időzítve reagál.¹⁰⁹ A miniszterelnök fogadja a pártok vezetőit, kivéve persze a nyilaskeresztéseket, hogy tájékoztassa őket szándékairól és megszerezze támogatásukat. Kállay, aki még külügyminiszter, először a magyar diplomatákhoz fordul, közülük is azokhoz, akik a senleges vagy Magyarországgal szemben még nem hadviselő országokban szolgálnak. A diplomáciai testület teljes egészében vagy a rendszerhez csatlakozott legitimistákból áll vagy karrierdiplomatákból, akik nem rokonszenveznek a nemzetiszocializmussal. Egy kivétel van, a meghatalmazott berlini követ, Sztójay Döme, aki 1935 óta áll ezen a poszton, és nyíltan híve Hitler rendszerének.

A brit–amerikai kapcsolatokat Svájcban, Portugáliában, a Vatikánban és Törökországon keresztül szervezik. Kállay egyik bizalmi embere, aki ezeket a hidakat kiépítette, a volt londoni magyar követ, Barcza György. A szövetségesek érdeklődéssel reagálnak, de – éppúgy, mint 1917-ben – gyors és teljes szakítást követelnek Németországgal. A három szövetséges már elhatározta, hogy egyikük sem köt különbékét hadviselő féllel. A magyarok nyilvánvalóvá teszik számukra, milyen nehézségeket kelt ez az átfordulás, és süketek párbeszéde kezdődik.¹¹⁰ Kállay maga veszi fel a kapcsolatot a törökökkel, mert személyes barátja a magyarországi török követnek, Ruşen Eşref Ünaydinnak. Londonban a lengyelek közvetítenek a magyarok és britek, valamint a száműzetésben lévő kormányok között. Még sikerül akkreditáltatni a volt lisszaboni magyar követet (aki Portugáliában maradt), báró Wodianer Andort a londoni lengyel emigráns kormányhoz. Kállay arra törekszik, hogy garanciákat kapjon a britektől és az amerikaiaktól arra az esetre, ha Magyarországnak sikerülne „kiugrani a háborúból”. Világosabban, a magyarok azt kérik, hogy „ne kizárólag az oroszok” szállják meg az országot, „hanem brit és amerikai csapatok is vegyenek részt a megszállásban”, hogy Magyarország ne kerüljön a szovjet befolyási zónába. A brit titkosszolgálat, az SOE (Special Operations Executive) ügynökeként Pálóczi Horváth György Isztambulban részt vett a Kállay-féle kiugrási kísérlettel kapcsolatos tárgyalásokon. Azt

állítja, hogy a szövetségesek nem fogadhatnak el ilyen követelést.¹¹¹ Eckhardt Tibort, aki 1941 óta az Egyesült Államokban élt, újra akkreditálják, hogy képviselje Magyarországot Washingtonban.¹¹² A britek felhatalmazzák a magyar kormányt, hogy ügynököt küldjön Londonba: Kállay egyik bizalmi emberét, Frey Andrást indítja, akinek voltak már küldetései Ankarában. 1943. januárban. Törökországban Ullein-Reviczky helyettesíti, aki hivatalosan szabadságra megy oda. Felesége apja, egy volt brit konzul még mindig Isztambulban lakik. Az új külügyminiszter, Ghyczy Jenő 1943 augusztusában Stockholmba küldi Ullein-Reviczkyt, ami lehetővé teszi számára, hogy továbbra is a háborúból való kiugráson munkálkodjon.¹¹³

Ügynökök és közvetítők hálózata jön tehát létre azzal a küldetéssel, hogy tudassa a szövetségesekkel: Magyarország kész rá, hogy bizonyos feltételekkel kilépjen a háborúból. Nem mindenki teljesen önzetlen: Pálóczi Horváth például kettős ügynök, egyszerre dolgozik a briteknek és Titónak! Egy fiatal diplomata, a külügyminisztérium sajtóosztályából jött Veress László képviseli hivatalosan Magyarországot az izmiri nemzetközi vásáron. A török vonat azonban hamarosan zsákutcának bizonyul, mivel túl sok többé-kevésbé komoly közvetítő áll a magyar kormány és tárgyalópartnerei közé, akiket amint Budapesten megértik, csak a Balkán érdekel. Ezek az emberek ráadásul ügynökök és nem döntéshozó diplomaták. Magyarország erőfeszítései akkor újra Londonra összpontosulnak, Kállay szerint a „szomszédai” szabotálják: hallgatólagosan Csehszlovákiára céloz, mert a csehek attól félnek, hogy ha Magyarország visszakérül a szövetségesek kegyeibe, az veszélybe sodorja országuk háború utáni helyreállítását. A lengyelek viszont támogatják a magyarok akcióját, és úgy tűnik, ezt teszi Franciaország is a volt követ (1933–1940), Charles Corbin közvetítésével, aki a szabad Franciaországot szolgálja.

Svájcban Barcza lép kapcsolatba a britekkel, akik előtt hangsúlyoznia kell Horthy őszinte angolbarátságát. Arról is meg kell győznie partnereit, hogy helyén kell tartani a kormányzót és rendszerét, az ok nyilvánvaló: a stabilitás. „[A kormányzó] angolbarátsága egész létének alapja; ha nem ennek a szellemében cselekedett, az vagy azért történt, mert félrevezették, vagy azért, mert nem tehetett másként. [...] Horthy több mint két évtizedes országglása élő valóság. Személye kitörölhetetlenül él a népben, valóságos mítosszá lett. A nemzet arra megy, amerre ő vezeti. Ezt kihasználni nem csak magyar érdek, nem csak a rend fenntartásának a biztosítéka; jelentősége túlmutat az ország határain.”¹¹⁴ Barcza megbízatása természetesen félhivatalos, de az új berni követ, báró Bakách-Bessenyei György egyetért vele. Számítanak arra a támogatásra is, amelyet a svájci amerikai követ, Royall Tyler hozhatna a vállalkozáshoz. Ő jól ismeri Magyarországot, néhány évet töltött ott mint

a Nemzetek Szövetségének képviselője – még magyarul is megtanult –, ráadásul a Nemzeti Bank elnökének, Baranyai Lipótnak a barátja.¹¹⁵ Tylernek van felhatalmazása kormányától arra, hogy találkozzék a magyarokkal, de ezek a tárgyalások nem vezetnek semmire, mert az amerikaiaknak más gondjaik vannak, és minden ponton követik a briteket. Ezt erősítik meg titkos találkozások az OSS (Office of Strategic Services, a CIA elődje) vezetőjével, Allen Dullesszal Svájcban.

Washingtonban még Habsburg Ottó is a magyarok pártjára áll, többször tárgyal Roosevelttel a magyar helyzetről. Találkozik Eckhardt Tiborral, a magyar küldöttel is, és sürgősen elküldi öccsét, Károly Lajost Lisszabonba, hogy beszéljen Wodianer követtel. Az Egyesült Államok ezután hivatalosan Lisszabonba küldi Francis Deák ezredest, a magyar származású amerikait, hogy folytassa a tárgyalásokat.¹¹⁶ Ezek a kapcsolatok azonban nem hoznak eredményt, míg Magyarország nem hajlandó elszánni magát. Stockholmban Ullein-Reviczky ugyanczeket az érveket akarja ütköztetni. A nemzetközi helyzet megteszi a többi. Az 1943. novemberi, teheráni konferencia jóváhagyja, hogy a britek elálljanak a balkáni partraszállás tervétől, a három szövetséges ettől kezdve nyíltan Tito partizánjait támogatja. Következésképpen Magyarország már nem érdekes potenciálisan az angol–amerikai stratégiában, átengedik Közép- és Kelet-Európát az előretörő Vörös Hadseregnek. Kállaynak azonban meg van kötve a keze országon belül, mert Horthy makacsul elutasítja, hogy átlépje a Rubicont, és hátat fordítson Hitlernek. Úgy tűnik, a kormányzónak nem annyira fontos a kilépés a háborúból, inkább alkalmasabb pillanatra vár, még ha megértette is, hogy Németország már nem nyerveheti meg a háborút.

Mint az első világháború idején, most is a német szövetséggel való kapcsolat természete jelent problémát. A szövetségesek mindkét esetben Németországot akarják letörni. Magyarországnak tehát egyáltalán nincs – amint a Monarchiának sem volt 1917-ben – alternatívája, hogy kilépjen a háborúból. Kállay és Horthy makacsul úgy gondolja, hogy német megszállás következik, ha netán különbékét kérnek. A németek pedig nagyon jól tájékozottak, tudnak Kállaynak az angoloknál és amerikaiaknál tett lépéseiről. Egyik közvetítőjük a törökországi meghatalmazott magyar követ, Vörnle János, az ankarai német követ, Franz von Papen személyes barátja.¹¹⁷ „Fogják” tehát a magyar kormányt, és állandóan zsarolják. Kállay ördögi körbe kerül, a visszavonulását tervezi, de Horthy hallani sem akar róla, mert a németek óhatatlanul nyomást fognak gyakorolni rá, hogy simulékonyabb miniszterelnököt nevezzen ki. A nyilaskeresztesek ugyanakkor ígéretnek. Kállay Horthy felszólítására még abba is belemegy, hogy fogadja Szálait: a majdnem két óráig

tartó beszélgetés katasztrofális. Kállay szembesül beszélgetőpartnere szóözü-nével: „Zagyva beszédéből, összefüggéstelen mondataiból nincs niire vissza-emlékezni, de a lehető legrosszabb benyomást tette rám. Kétségtelen, hogy a megszállott fanatikuskok közé tartozott.”¹¹⁸ Berlinben egyébként akkor nem rá gondolnak, hanem inkább Imrédyre vagy a sleppjéhez tartozó valamelyik másik politikusra.

A németeknek ráadásul már van az országban egy trójai falovuk, a Volksbund, a magyarországi német nemzetiség 1938-ban alakult szervezete, amely a nemzetiszocialista ideológiát hirdette. A Volksbund önkénteseket toboroz a Waffen SS-be, és a keleti frontra küldi őket, de az országon belül is tevékenykedik, összefogja az összes németet, hogy megtegye őket potenciális közvetítőnek hatalomátvétel esetére. Tervezik azt is, hogy az ország nyugati részén gyűjtik össze őket, hogy leválasszák Magyarországról ezt a régiót, ha a háború végén esetleg területi megosztásra kerül sor.¹¹⁹

A magyarok többféleképpen gondolkodnak a németekről – ugyanúgy, ahogy a Habsburg Birodalom sok utódállama is. Egyszerre tekintik őket honfitársaiknak, akik évszázadok óta a királyságban élnek, a népnyelv sváboknak nevezi őket, ők alkotják a magyarországi német (*Ungarndeutsche*) kisebbséget; a németiség azonban utal a Monarchiához tartozás hosszú időszá-kára is, a kollektív emlékezet németesítő hatalomnak tartja a birodalmat: végül csodálattal vegyes félelemmel néznek a Reichre, már a XIX. század vége óta. Elfogadják tehát a szövetséget Németországgal, amíg Magyarország nem szenved tőle: a háború viszontagságai azonban gyorsan retteggéssé változtatják a csodálatot – ha még érezhet valaki ilyesmit ekkor –, és új erőre kapnak a régi németellenes reflexek. Noha minden magyar politikus tud németül, gyakran úgy érzik, nem ugyanazt a nyelvet beszélik, mint a partnereik: ez történik Horthyval is, németországi látogatása során 1938-ban és Hitlerrel való következő találkozásai alkalmával is. Kállaynak ugyanez a tapasztalata. Találkozásai a Reich budapesti követével, Dietrich von Jagowval tisztán formálisak, mivel az illető „non-entity”, azaz egy senki, akinek nincs más érdeme, csak az, hogy meggyőződéses náci és tengerésziszt – a németek úgy gondolták, ezzel hízelegnek Horthynak.¹²⁰ Első és egyetlen látogatásán Hitlerrel, 1942 júniusában Kállay érzi, hogy nem szívesen látott vendég. A Führer előadást tart neki a katonai stratégiáról Keitel és Jodl jelenlétében, majd úgy tesz, mintha teljesen megfélelkezne róla, hogy jelen van.

Több vezetővel is találkozik ezután, mindnyájan kioktatják, Ribbentrop (akit Kállay utál) különösen arrogáns vele szemben. A miniszterelnök többi kapcsolatfelvétele is nehéz a németekkel. Mindkét oldalon a meg nem értés kerekedik felül, a magyarok hímeznek-hámozniak, úgy tesznek, mintha nem értenék, mit akarnak a németek, azok pedig egyre ingerültebbek. Kívülről

*Kállay és Hitler találkozása a Führer rastenburgi főhadiszállásán
1942. június 6-án*

nézve úgy tűnik, hogy a magyarok vad németgyűlölők lettek, ezt állapítja meg Ciano, aki 1942. január közepén látogat Budapestre: „Az az igazság, hogy a németek kétségbe ejtették a magyarokat, egy magyarral sem lehet beszélgetni anélkül, hogy ne mondana rosszat Németországról. Mindenki: a kormányzótól az utolsó csavargóig.” Találkozik Horthyval, aki így nyilatkozik szövetségeseiről: „Bátor nép, csodálom, de a német mindig elviselhetetlen, tapintatlan és gonosz.” Azután Kánya és főleg Bethlen kezd németellenes kiselőadásba, Bethlen német beavatkozásról beszél „olyan hevesen, hogy azt nehéz leírni”¹²¹. Ezek a dühkitörések nemcsak az olaszok tetszésére pályázó, alkalomhoz illő szavak, hanem mély csalódást is tükröznek Németország miatt, többet és jobbat vártak tőle anélkül, hogy bármit adnának cserébe. Szóval a magyarok elvárják, hogy élvezzék az ebédet (a revíziót), de ne kelljen bepiszkítani kezüket a konyhában (a háború, a zsidók deportálása). Legitim tehát, hogy a németek bosszankodnak miattuk. Horthy látogatásai Hitlernél egyre idegesebb hangulatban zajlanak. Az 1943. április 16–17-i Obersalzbergi találkozó különösen feszült: Hitler nekitámad Horthynak, amiért képtelen rendezni a zsidókérdést, és szemére veti, hogy kapcsolatba lépett az ellenséggel Spanyolországban és Portugáliában.¹²² Horthy védekezik,

de a beszélgetés további része is kínos.¹²³ Horthy féltékenyen őrzi döntésképeségét, elutasítja Kállay felmentését, és főleg megengedhetetlennek tartja a németek követelését, hogy küldjenek új csapatokat az orosz frontra.¹²⁴ *Emlékirataiban* többször ír erről, hogy tisztázza magát a természetellenes szövetség miatt. Horthy, a XIX. század embere számára a bismarcki és a vilmosi Németország a referencia – ebben kapcsolódik a Tisza hatóköréhez tartozó magyar konzervatívok koncepciójához, ők szívesen néztek Berlin felé, hogy megkerüljék Bécset. Ha Magyarországnak a hitleri birodalom felé kellett is fordulnia, az kényszerből történt, kierőltették, és a kormányzó ezért az anantot és az utódállamokat teszi felelőssé.

Szorul a hurok a magyar kormány körül, nem tudja megakadályozni a képviselők egy részének elsodródását a nemzetiszocializmus felé és nyilas-keresztesek felemelkedését, akik a hatalom megragadására készülődnek. Egyre több „tanácsadó” és „küldöttség” érkezik az országba, hogy Németország javára mozgósítsa a hadi készültséget, és megértesse a vezetőkkel, hogy a háborúból való minden kiugrási kísérlet bukásra van ítélve. Ezt a rettegésben tartó politikát eleinte Edmund Veessenmayer SS-Standartenführer személyesíti meg, akit 1943-ban küldenek Budapestre azzal a fedőfeladattal, hogy végezzen ipari felderítést. Valójában az a dolga, hogy előkészítse az ország megszállását, tárgyaljon Imrédyvel és pártja tagjaival. Budapesti tartózkodása végén elküldött jelentése megfellebbezhetetlen: rendet kell teremteni Magyarországon, kezdve azzal, hogy olyan kormányt kell kineveztetni, amely Németország odaadó híve, és ha ilyen nincs, el kell foglalni az országot, hogy elérjék ezt a célt.¹²⁵

Megszállás esetére Veessenmayer öt eshetőséget feltételez: 1. A kormányzó és a kormány lemond. 2. A politikai spektrum bal- és jobbszárnyát átfogó egységes ellenzék átveszi a hatalmat. 3. Passzív ellenállás kezdődik, a magyarok ehhez hozzászoktak.¹²⁶ 4. Általános sztrájk törhet ki, hogy leblokkolja a hadi készültséget. 5. Semmilyen ellenállásra nem derül fény, de elegendő csapatot kell vinni, hogy uralják a helyzetet, és megakadályozzák, hogy a 2. és 3. eshetőség bekövetkezzék. Ott helyben megállapítja, hogy a magyarok módszeresen szabotálják a Berlinből érkező összes parancsot minden területen: a gazdaságban, a pénzügyekben, a hadi készülségben és persze a zsidókérdésben. A legfontosabb problémák között Veessenmayer elsőnek említi a kormányzót „és a felette uralkodó klikket”.¹²⁷

XII.

Végjáték

Hitler 1944. március elején már végtelenül türelmetlen, a kudarcok egymást követik, Németország szövetségesei egyre vonakodóbbak, nem akarják tovább támogatni a háborús erőfeszítéseket. A Führer különösen Finnországra és Magyarországra haragszik, azt mondja Göbbelsnek: „A magyarok sorozatosan elárulnak! Pedig már megmondtuk nekik, hogy tudomást szereztünk az üzelmeikről.” Hitler meg akarja büntetni őket, el akarja távolítani a magyar kormányt, le akarja tartóztatni a minisztereket, Horthyt pedig házi őrizetbe akarja helyezni. Az a célja, hogy Magyarországnak Imrédy vezetése alatt álló kormánya legyen – ehhez át kell venni az ellenőrzést a hadsereg felett. Végül el kell kerülnie, hogy a románok az államcsínyt kihasználva területi kiigazítást követeljenek. Miután ezek az előfeltételek teljesülnek, el kell távolítani a zsidókat, először a budapestieket: „Amíg a zsidók Budapesten vannak, semmit sem kaphatunk meg ettől a várostól, sem az országtól, legfőképpen nem a közvéleménytől.”¹ A budapesti német követségen keresztül gyakorolnak nyomást a magyar kormányra, és közvetlenül a hadseregére. Március 12-én berendelik a német főhadiszállásra Lakatos tábornokot, a keleti fronton lévő 8. hadtest parancsnokát, elvben azért, hogy találkozzék a vezérkar főnökével. De személyesen Hitler fogadja, és a szemére hányja, hogy Magyarország nem járul hozzá eléggé a háborús erőfeszítésekhez. Horthy épp akkor küldött neki levelet, amelyben kéri, ha nem is a magyar csapatok visszavonását, legalább azt, hogy Kárpátalja határán vonják össze őket. „Ki a frontra mindenkit, az utolsó emberig!” – kiabálja Hitler.² Lakatos türelmesen kivárja, míg a vihar elvonul, és azt válaszolja, hogy a döntés nem tőle függ, majd elmegegy, hogy találkozzék a vezérkar főnökével. Úgy tűnik, a halogató taktika most is bevált, de utoljára.

Időközben a Bécsújhely (Wiener Neustadt) és a magyar határ között megfigyelhető jelentős német csapatösszevonások nyugtalanítják Budapestet. Kállay és mások úgy gondolják, csak crödemonstrációról van szó, hogy nyomást

gyakoroljanak Horthyra, akitől a németek azt követelik, hogy menessze a miniszterelnököt. A kormányzó és Kállay megtárgyalja a dolgot, és kölcsönösen megnyugtatták egymást, hogy nem engednek a zsarolásnak. Számos személyiség, köztük a zsidó közösség képviselői, iparosok, bankárok és különböző irányzatokhoz tartozó politikusok (szociáldemokraták, legitimisták, kispapok)³ vonulnak fel Kállaynál. Mindnyájan megállapítják, hogy a fegyveres ellenállás illuzórikus, mert a szárazföldön rendelkezésre álló csapatok nem képesek szembeszállni még a meggyengült németekkel sem. Az illegális kommunista ellenállás esetleges, a kormánnyal kenyértörésre kerül sor. Tanácsstalanság és aggodalom uralkodik.

A váratlan fordulat a március 15-i nemzeti ünnepen következik be. Horthy szokás szerint díszelőadáson vesz részt az Operában az alkotmányos és diplomáciai testület tagjaival együtt (a németek és a románok nincsenek jelen), amikor a német követség egyik tanácsosa belép a páholyába, levelet hoz Dietrich von Jagowtól, aki azt kéri, a kormányzó fogadja őt azonnal, hogy átadja neki Hitler levelét. Horthy beleegyezik, hogy fogadja a követet az ünnepség végén, és hivatja Kállayt. Megtárgyalják, mi legyen az álláspontjuk: ha a levél a Führer szokásos kérdéseit és követeléseit tartalmazza, nem válaszolnak; ha Hitler felszólítja Horthyt, hogy menjen el hozzá, elutasítják. Márpedig pontosan erről van szó. Másnap reggel válságtanácskozásra ülnek össze a palotában. Kállay, Ghyczy Jenő külügyminiszter, Csatay Lajos honvédelmi miniszter és Szombathelyi Ferenc vezérkari főnök hallgatja, amint a kormányzó felolvassa nekik a Führer levelét. Hitler arra kéri Horthyt, menjen el hozzá a Salzburg környéki klessheimi kastélyba, március 20. előtt, mert akkor kell visszatérnie főhadiszállására. A találkozó hivatalos indoka az, hogy megtárgyalják a keleti fronton lévő katonák visszatérésének kérdését. Mindenki tudja, hogy ez csak álnok ürügy, mert Hitler épp az ellenkezőjét akarja, azt, hogy Magyarország küldjön oda új csapatokat. Kállay attól tart, hogy a németek, kihasználva a kormányzó távollétét, megszállják az országot, a kormányzó pedig attól, hogy ha Kállay megy helyette, „az csak olaj lenne a tűzre, és Hitler hamarabb ott fogná, semmint hogy engedményeket tegyen”.⁴ Először úgy tűnik, egyetértenek abban, hogy Szombathelyit küldik Horthy helyett, majd eltérnek a vélemények: Ghyczy nem tudja, mitévők legyenek, Horthy, Kállay és Csatay amellet szavaz, hogy a vezérkar főnökét küldjék, ő ezt kifogásolja, mondván: ezzel feldühíthetik a németeket, és úgy gondolja, csak Horthy szegülhet szembe Hitlerrel. Kállay és Szombathelyi emlékei nem egyeznek a következő ponton: a miniszterelnök állítja, hogy Szombathelyi akkor még biztos volt benne, hogy a németek nem fogják majd el Horthyt. Úgy látszik azonban, hogy valójában éppen ettől félt, és ez volt az egyetlen ok, amiért ráállt volna, hogy egyedül menjen

Klessheimbe. Úgy gondolta, Horthyt akár még fizikailag is megsemmisíthették volna.⁵ Végül mindnyájan amellett vannak, hogy Horthynak nagyobb súlya lesz a vitában. Hogy meggyőzzék a kormányzót, elkezdenek érzékeny húrokat pengetni: becsület, áldozat, a haza üdve. A taktika azonnal hatásosnak bizonyul: „Aki ismeri Horthyt, az könnyen elképzelheti, hogy mihelyt valaki az ő kötelességérzetére s kivált a személyes bátorságára apellál, ott több érvnek nincs helye.”⁶ Azután megegyeznek abban, kik legyenek a Klessheimbe március 17-én induló delegáció tagjai: Ghyczy, Csataj és Szombathelyi kíséri a kormányzót. Az a feladatuk, hogy épségben visszahozzák, emellett védjék az ország alkotmányos jogait és függetlenségét. Ebből a szempontból a küldetés csak félig sikerül. Horthy visszatér ugyan minisztereivel és vezérkarának vezetőjével, de már a németek által megszállt Magyarországot talál.

Horthy szavai szerint a klessheimi találkozó valóságos „kálvária” volt. Négyszemközt zajlott, Hitler elutasította, hogy a magyar delegáció többi tagja is jelen legyen. Visszatér a magyar kormány „áruló” manővereire, és kijelenti, hogy „intézkedéseket fog tenni”. Egyre feszültebb a hangnem, Horthy azt mondja, megértette, mi fog történni, és bejelenti, hogy azonnal elutazik. De a magyarokat még egy teljes napig visszatartják március 19-én, vasárnap: elhítetik velük, hogy légitámadás van, majd hogy bombázás miatt megszakadt a kommunikáció. A tárgyalások folytatódnak, de csak formailag, mert időközben a német csapatok megindulnak Magyarország felé. Horthy közli Hitlerrel, hogy le fog mondani. Emlékiratainak német nyelvű változatában a trónról lemondást jelentő *abdanken* szót használja, ami helytelen, hiszen nincs megkoronázva.⁷ Hitler azonban meg akarja őrizni a törvényességet, legalább látszólag, a kormányzó lemondása nincs ínyére, mert attól tart, hogy akkor a nyilaskeresztesek államcsínyt követnek el. Megígéri tehát Horthynak, hogy tiszteletben tartja az ország szuverenitását, és azonnal visszavonja a csapatokat, amint új kormány alakul. Horthy hagyja, hogy meggyőzze az „én vagy a káosz” érv és a fasiszta Salòi Köztársaságban testet öltött olasz precedens rémképe. *Emlékirataiban* a kapitány-metaforát használja, a kapitányét, aki nem hagyja el süllyedő hajóját, hanem vele együtt merül el – valóban ez történt, amikor az események bekövetkeztek.⁸ A németek fenékgig ürittetik Horthyval a keserű kelyhet – az ő szavaival élve – azzal, hogy késleltetik az elutazását, és kommunikét jelentetnek meg a sajtóban, állítva, hogy az ország megszállása Hitler és Horthy megegyezésének eredménye. Lakatos tábornoknak kevésbé tompított hangon – mert időben szinte azonnal – számol be klessheimi tartózkodásáról néhány nap múlva: azt mondja, megalázó bánásmódot kellett elszenvednie Hitlerrel, és legmélyebb felháborodását fejezi ki a német erőszak brutalitása láttán.⁹

Ezen a ponton újra felmerül a kormányzó felelősségének kérdése. Választása, hogy hatalmon marad, vitatható. Érvei, amelyekkel ezt akarja igazolni, mindig ugyanazok: lemondása több bajt okozna, mint jót, neki az a dolga, hogy megpróbálja menteni, ami még menthető. A német megszállás azonban jelentősen megváltoztatja a helyzetet: a nemzeti szuverenitás már csak üres szó. Amikor Horthy március 21-én megérkezik Budapestre, mindenütt posztoló német katonákat lát, még a palota előtt is. Kállay, aki a pályaudvaron fogadja, tájékoztatja arról, hogy a Gestapo már képviselőket is letartóztatott, elfoglalta a rendőrség épületét, és kisajátította az Astoria Szállót is, ott helyezte el a szolgálatait. A német megszállást követő első órákban háromezer embert tartóztattak le. Ilyen körülmények között lehet még a kormányzó valódi mozgásteréről beszélni? Néhány hét múlva megkezdődik a vidéki zsidó lakosság deportálása. Mit akar még megőrizni Horthy? Amíg a kormányzó a Klessheimből hazafelé tartó vonaton ült, Jagow bement Kállayhoz, hogy tájékoztassa a megszállás végrehajtásáról, és bemutassa utódját, aki nem más, mint Veessenmayer. Az utóbbi állítja, hogy ő diktálta Horthynak a leendő kormány tagjainak a nevét, a kormány élére pedig Imrédyt akarja kineveztetni.¹⁰ A kormányzó visszautasítja, Imrédy is irtózik attól, hogy újra elmenjen Horthyhoz,¹¹ aki pedig megérti, hogy nem szállhat szembe sokáig a németek akaratával: fel kell áldoznia Kállayt, és olyan miniszterelnököket kell keresnie, aki elfogadható a megszállók számára. Erről a francia viszonyok jutnak eszünkbe, Horthy helyzete bizonyos mértékben hasonlít Pétainére, az országa pedig Tiso Szlovákiájára is, amelyet a németek, ha nem is foglalnak el kifejezetten, ellenőrzésük alatt tartanak a kormányon keresztül. A kormányzó mozgásterére minimális: a hadsereg kicsúszik a keze közül, a rendőrség és a csendőrség a nácik parancsainak engedelmeskedik, és szervezi a zsidók deportálását, ellenállás nincs sehol, a nyíltan szembeszegülőket azonnal letartóztatják, a képviselőket üldözik. A palota olyan, akár egy elsáncolt tábor, Horthy elszigetelődik, csak néhány bizalmasa marad körülötte. Nekik azt vetik a szemükre, hogy eltitkolták előle az igazságot, és befolyásolták. Ugyanezt az érvet használták a franciák is Pétain felmentésére, a környezete állítólag „eltérítette az aggastyánt”. A németek éppen a kormányzó elszigetelésére törekednek: a közvélemény előtt őrzik a látszatot, rend honol, gond nélkül ki lehet zsákmányolni az országot, és folytatódhatnak az üldöztetések. Pedig kétségkívül van alternatíva: a kormányzó visszatér az országba, de lemond és ellenállásra szólítja fel a lakosságot. Horthy folyton azt hangoztatja, hogy fenn akarta tartani a rendet, a németek pedig ragaszkodnak ehhez a látszat-törvényességhez. Túl gyorsan feledésbe merült, hogy a kormányzót olyan mozgalom emelte hatalomra, amely nem volt jogtalanabb, mint a bolsevik forradalom, amelyet legyőzött, a kezdetein azonban határozottan rajta

volt a törvényen kívüliség bélyege. Mondhatjuk, hogy Horthy meg akarta kímélni az országot attól, hogy újra alámerüljön az 1919-eshez hasonló káoszban, de a német megszállás új helyzetet teremtett, ami népfelkelést szíthatott volna, az 1848-ban történtek szellemében. Egyes külső megfigyelők azt várják, hogy az ország ellenálljon, és keserűen csalódnak. Ullein-Reviczky például megállapítja: „Ezeréves történelme ideje alatt nemzetünk soha nem tett bizonyosságot ilyen erélytelenségről.”¹² Levelet küld a kormányzónak a fiával, és szemére veti, hogy Magyarországot a szövetségesek ellenségévé tette, ami nem marad majd következmények nélkül. Horthy itt megmutatja, hogy Széchenyihez és nem Kossuthhoz áll közelebb, mindvégig kompromisszumot keres, noha miután eldöntötte, hogy nem szakít a németekkel, volt alternatívája: a száműzetés. A kor és a kimerültség megteszi a többi, meg az, hogy hozzászokott a hatalomgyakorláshoz, és nem szánja rá magát, hogy ezt otthagya.

A kormányzó azonban őszintén meg van rendülve. A tanúvallomások egybehangzóak, bizalmasai, különösen a menyecskék és egyes megfigyelők megjegyzik, hogy „kétségbeesett”. Mindennapjai a családja és néhány közeli hozzátartozó körében telnek, ami hitelesíti azt a feltevést – nemcsak a németekét, hanem sok későbbi elemzőét is –, hogy Horthy elveszti realitáserzéket. Nem megy ki többé a palotából, a család nem jár, ahogy szokott, sem Kenderesre, hogy ott ünnepelje meg a születésnapját, sem a gödöllői rezidenciára. „A 76 éves, de piros arcú, mozgékony, a sportot, főként a lovaglást és a szabad természetet kedvelő kormányzó zárt falak közt kényszerül élni. Itt keresték fel főként idős, konzervatív hívei, és velük szötte együtt titokban a terveit az üldözött zsidóság védelméről és a fegyverszünet megkötéséről.”¹³

A német inváziót követő napokban nemcsak a kormányzó kétségbeesett. Az országban egymást követik a letartóztatások, külföldön a magyar diplomáciai testület legnagyobb része, amely már kompromittálódott a szövetségesekhez közeledésekben, disszidál oda, ahol éppen van, vagy biztonságos országokba. A semleges országokban (Finnország, Svájc, Spanyolország, Portugália, Vatikán) állomásozó misszióvezetők csoportja és számos konzul létrehozta a Disszidens Diplomataák Bizottságát a már Svájcban élő Barcza György elnöklétével.¹⁴ Az angol gépek első bombázásai április 3-án Budapest déli részének fontos ipari központjait, a Csepel-szigetet és Pesterzsébetet érintik. A légitámadások folytatódnak, a főváros kikötői és vasúti berendezései találatot kapnak. 1945 februárjáig mintegy 25 000 ember pusztul el a bombázásokban.

Az új kormány 1944. március 22-én alakul meg. Végül a volt berlini követet, Sztójay Dömét (1883–1946) választották miniszterelnöknek, az ő politikai arculata ugyan kevésbé erőteljes, de a Németországban eltöltött évek a

nemzetiszocializmus meggyőződéses hívévé tették. Egyébként Baky László, a nyilaskeresztes párt képviselője, volt szegedi útitárs lép be kabinetjébe belügyi államtitkárként. Egy másik államtitkárral, Endre Lászlóval¹⁵ együtt ő kap megbízást a zsidó ügyek rendezésére.¹⁶ A kormány három tagja Imrédy pártjához tartozik. Horthynak egy idő múlva sikerül eltávolítania Bakyt és Endrét, de 1944. október 15. után Szálasi mellett újra felveszik a szolgálatot. A kormányban vannak a németekkel szemben álló személyiségek is, akiket sikerült megtartani (pl. Csatayt a honvédelmi tárcánál) vagy kineveztetni. Az utóbbira Mester Miklós a példa. Őt a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium államtitkárának nevezik ki. Szerény erdélyi családból származik, képzettsége szerint történész. 1939 óta a kormánypárt tagja a ráckevei körzetben, ahol jelentős szerb kisebbség él. Ezt kihasználva segít elmenekíteni vagy elrejtetni a művészeti és zenei világ számos zsidó képviselőjét. Emlékirataiban azok közé sorakozik fel, akik úgy látják, Horthy feláldozta magát, hogy megmentse a hazát. A kormányzó kihallgatáson fogadja nem sokkal kormánytaggá kinevezése után, Mester olyan portrét készít róla, amely bizonyos vonásaiban egybevág számos más látogató tapasztalataival. Először is Horthy sokat beszél, annyira, hogy Mester alig tud válaszolni vagy véleményt mondani. Beszél neki arról, hogy megkísértette a lemondás gondolata a német megszállás bejelentése hallatán. Nyilvánvalóan arra törekszik, hogy meggyőzze, ha nem is önmagát, legalább beszélgetőpartnerét arról, hogy az egyetlen lehetséges utat választotta. Egyébként úgy állítja be visszavonulását, mint ami megmarad választási lehetőségnek. Horthy külseje meglepi Mestert: „Kék tengerész egyenruha volt rajta. Mellét több sorban kitüntetések kicsinyített másai borították. Arca egészséges, piros arc volt. Termete közepmagas. Külső megjelenése délceg, katonás, messze meghazudtolta 76 éves korát.” Amikor beszélget valakivel, a fontos kérdések hamarosan átadják a helyet az ide-oda csapongásnak – amikor csak Horthy beszél, szónoklataiban keveredik az irodalom (Herczeg Ferenc), a színház (a színésznő Bajor Gizi), a mozi, a fiai... és a háború.¹⁷

Hitler és néhány fontos náci méltóság Klessheimben fogadja Sztójajt. Goebbels nyomban azt mondja róla, „harmadosztályú államférfi”, de be kell érni vele, ha már Imrédyt nem tudták kikényszeríteni. A magyar vezérkar új főnöke, Vörös János tábornok kijelenti Goebbelsnek, hogy a zsidók manipulálják Horthyt, ezért nem hajlandó végrehajtani a zsidóellenes politikát, amit a németek akarnak. Vörös itt pontosan azt adja Goebbels értésére, amiről az már meg van győződve, de a játszma, amit játszik, valójában sokkal összetettebb. A szovjetek később elfogadják partnernek a fegyverszüneti tárgyaláson, majd 1946-ig a magyar hadseregben folytatja pályáját. Vörös azt bizonygatja Goebbelsnek, hogy „Horthy mélységesen reakciós, aki kizárólag

a mágnások politikáját viszi. Egyáltalán nem érti az új társadalmi rendet”.¹⁸ Ez a vélemény – amely igazából Goebbelsé – tökéletesen pontos.

Már voltak, akik felemelték hangjukat a munkaszolgálatosokat sújtó bánásmód ellen. A Kállay-kormány honvédelmi miniszterét, Nagy Vilmost felháborítja a zsidók elleni erőszakoskodás a Vajdaságban, igyekszik javítani a sorsukon, de nem tiltakozik a rendelkezés ellen, amely ezeket az egységeket létrehozta. Emlékirataiban azt mondja, azért cselekedett így több más ok mellett, mert a zsidókérdés brutális és embertelen rendezése nemcsak erkölcsi szempontból elfogadhatatlan, hanem azért is, mert lejárta Magyarországot nemzetközi téren, és nem kétséges, hogy a béketárgyalásokon majd felcni kell érte.¹⁹ Ilyen értelmű parlamenti felszólalásait Imrédy pártja és a nyilaskeresztes párt hevesen lehurrogja, zsidóbarátnak festik le őt. A miniszterelnök viszont támogatja, és Horthy is bizalmáról biztosítja. A szélsőjobb nyomása azonban egyre erősödik. Nagy arra kéri Kállayt, puhatolja ki Horthynál, van-e lehetőség a lemondására, a kormányzó azonban ezt kategorikusan elutasítja az 1943. május 20-i audiencián.²⁰ A háborgást látva Kállay azt javasolja Horthynak, áldozza fel Nagy Vilmost, hogy lecsillapítsa a kedélyeket. Más szereplők elemzése is egybevág ezzel: meg kell szabadulni Nagytól, hogy kormányon tartsák Kállayt, aki akkoriban veszi fel a kapcsolatot a szövetségesekkel. A tábornok felmentése lehetővé tenné, hogy azonnal kielégítsék a németeket. Horthy is csatlakozik ehhez az érveléshez, és 1943. június 2-án elfogadja Nagy lemondását.²¹ A honvédelmi miniszter tíz nap múlva távozik a kormányból, Csatay Lajos vezérezredes lép a helyére.

A magyarországi zsidóság már azelőtt elveszítette tagjainak mintegy 8%-át, hogy az 1944-es deportálások megkezdődtek: 1941 őszén körülbelül 18–20 000 nem magyar állampolgárságú zsidót deportáltak Galícia felé, ahol többségük a kamenyec-podolszki táborban pusztult el, 1942 januárjában ezer zsidót öltek meg Újvidéken. Közel 70 000 olyan embert síratnak, akik a munkaszolgálatos zászlóaljakban vagy a szovjetunióbeli fogolytáborokban vesztették életüket. Ezeknek az áldozatoknak a többsége fiatal férfi volt.²²

1944. május 15-től deportálják a vidéki zsidók nagy többségét, közel 80%-ukat.²³ A folyamatot, amelyet Adolf Eichmann *Ungarnaktion*nak nevezett, a náci *Sondereinsatzkommando* felügyeli, a magyar hatóságok pedig készségesen és hatékonyan „elvégzik a munkát”. A legtöbb vonat végállomása Auschwitz, ahol az érkezettek zömét azonnal elgázosítják, míg 20–30%-ukat kényszermunkára vezénylik. Budapesten viszont a zsidó lakosság közel 60%-a, mintegy 140 000 ember életben maradhatott. Az életkörülményeik azonban borzalmasak, különösen 1944. október 15. után, amikor a vad razziák sorra

ismétlődnek a gettóban. Mások megmenekülnek az elhurcolástól, jól-rosszul elrejtőzve, vagy nemzetközi szervezetek és a semleges államok képviselőinek védelme alatt. Életüket részben a náci Németország összeomlásának köszönhetik, az már nem tudja hatékonyan megszervezni a deportálásukat. Amikor 1945 februárjában befejeződik a főváros ostroma, a gettóból kiszabaduló zsidók számát 69–70 000-re becsülik, ehhez a számhoz még hozzáadódik a 25 000 „védelmezett” zsidó, akik a követségektől kaptak papírokat, és a különböző bűvőhelyeknek köszönhetően Budapesten és vidéken megmenekült 25 000 más személy. A háború előtti, megnagyobbodott Magyarország körülbelül 800 000 főt számláló zsidó népességéből a soá 400 000–450 000 áldozatot követelt.²⁴

Az első kezdeményezések, amelyek zsidók megmentését vagy az embertelen életkörülményektől való megkímélésüket tűzték célul, a magyar hadsereg tisztjeihez köthetők, ők feleltek a munkaszolgálatos zászlóaljokért. Nagy Vilmos honvédelmi miniszter adott ilyen értelmű burkolt utasításokat. Amikor a deportálások megkezdődnek, a katonatisztek közül egyesek „besoroznak” zsidókat, akik addig megmenekültek a munkaszolgálattól, és elrejtik őket az egységeikben.²⁵ Ahogy a deportálások nagyságrendje és úticélja ismertté válik, a zsidók „mentesítése” köti le a kormány nem fasiszta tagjainak, sőt még Horthy környezetének a figyelmét is. A német megszállásig a kormányzó és kormányai mindig ellenezték, hogy másként is veszélyeztessék a zsidókat, mint a kétségkívül megalázó – április 5-től kötelezően viselniük kell a sárga csillagot –, az életüket azonban meghagyó törvényekkel. A közösség, a gazdasági és szellemi világ képviselői megtalálják az utat a palotába, a kormányzó és hozzátartozóinak érzékenységre apellálnak. A zsidók üldöztetésével szembeni ellenállásukat több forrás táplálja: Horthy Magda és menyje keresztény könyörtelensége, a miniszterek vagy ifjabb Horthy Miklós ellenségessége a németekkel és utasításaikkal szemben, az aggodalom azért, hogy a szövetségesek kedvező vagy legalább kíméletes bánásmódban részesítsék Magyarországot és vezetőit. Mindezen jó okok és egyes tényleges, bátor kezdeményezések ellenére a kormányzó és hozzátartozói nem tehetek, nem akartak vagy nem tudtak többet tenni, különösen a vidéki zsidók deportálásának kezdeti szakaszában. Úgy tűnik, 1944 júliusában ébrednek fel, amikor a németek azt követelik, hogy szolgáltatassák ki nekik a budapesti zsidókat, mintegy 150 000 embert. A nagy zsinagóga körüli épületekben gyűjtötték össze őket, a negyedből gettó lett, ahonnan engedély nélkül nem mehetett ki senki.²⁶

Ettől kezdve egész hálózat jön létre szervezetekből és egyénekből, a cél az, hogy megghiúsítsák a budapesti zsidók tömeges deportálásának tervét. A palotában mindenekelőtt arról van szó, hogy meg kell menteni a becsületet,

és meg kell mutatni, hogy létezik a magyar szuverenitás a megszállás ellenére is. Ennek a támogatásnak a tudatában számos személyiség folyamodik a kormányzóhoz és még megmaradt hatalmához, hogy állja útját a németeknek. A zsidó közösség is sürgősen elküldi vezetőit a Horthy családhoz és egyes politikusokhoz. Mester bevezeti Horthyhoz a Központi Zsidó Tanács (Judenrat) elnökét, Stern Samut.²⁷ Stern korábban a neológ közösség vezetője volt; a németek a megszállás után őt szemelték ki, hogy álljon a Központi Zsidó Tanács élére. Ez a szervezet hasonló volt azokhoz, amelyeket a megszállt országokban hoztak létre, az volt a feladatuk, hogy együttműködjenek a végső megoldás kivitelezésében. Stern találkozik a kormányzó fiával is, majd megpróbál időt nyerni, számítva a német vereségre. Ez a stratégia megegyezik Horthyéval, és bizonyos mértékben hozzájárul a budapesti zsidók megmentéséhez. Amint Ullein-Reviczky mondja: „A fővárosiak kegyelmi haladékat kaptak, ami Horthy kormányzó jelenlétének volt köszönhető, a nácik úgy gondolták, nem volna körültekintő, hogy mértéktelenül felingereljék őt [...]. A budapesti zsidók tehát így vegetáltak, amíg a kormányzó maradt.”²⁸

Időközben auschwitz-i szökevények bizonyítékot szolgáltatottak a szövetségeseknek a zsidók módszeres kiirtásáról. Ezek a dokumentumok eljutottak Magyarországra is, Stern Samu egyike azoknak, akik lefordítják magyarra. Horthyt tehát 1944. június végén tájékoztatják a zsidók sorsáról. Menye beszél a megdöbbenésről, amit ezek a leleplezések okoztak a palotában,²⁹ de az is nyilvánvaló, hogy bizonyos ideje már kerengtek információk a „végső megoldásról”. Megint megpróbálják elhitetni a világtól elvágott kormányzó teóriáját, hogy igazolják Horthy cselekvésképtelenségét, azt, hogy miért nem reagál. Horthy végül úgy dönt – környezete, politikusok, egyházi személyiségek és a semleges országokat képviselő diplomaták nyomására –, hogy tárgyal a németekkel. Ellenszegül a budapesti zsidók deportálásának, és ezt július 4-én tudatja Veesenmayerrel. A válság július elején éri el tetőfokát: az a hír járja, hogy a magyar nemzetiszocialisták puccsra készülnek, különösen Baky és Endre, nekik döntő beleszólásuk van a csendőrség akcióiba, azt terjesztik, hogy nyilaskeresztes diktatúra váltja fel a kormányt, és meneszti Horthyt.³⁰ Néhány diplomata megállapodik abban, hogy közösen igyekeznek megvédeni a zsidókat a rajtaütésektől. A spanyol követ, Ángel Sanz Briz és a svájci konzul, Carl Lutz indítja el ezt a kezdeményezést, Angelo Rotta pápai nuncius is csatlakozik hozzájuk. Rövid időn belül a svéd követtség lesz a zsidók számára készülő útlevelek és menlevelek leghatékonyabb kibocsátója. Carl Ivar Danielsson követ azt kéri, hozzanak létre külön posztot kifejezetten erre a feladatra. Július 9-én megérkezik Budapestre egy üzletember, Raoul Wallenberg, hogy elfoglalja az állást. Néhány hét alatt több ezer útlevelet bocsát ki. Számos így „honosított” zsidó talál menedéket diplomáciai

képviseltek által kezelt házakban, hogy nehezebb legyen deportálni őket.³¹ Carl Lutz megkapta Weiss Artúr kereskedőtől Üvegház néven ismert üzletházát a Vadász utcában. Az épület felveszi a „Svájci Követség, Idegen Érdekek Képviselete, Kivándorlási Osztály” nevet, olyan központ lesz belőle, ahol a zsidók papírokat és szállást kérhetnek.³² Ezeknek a lépéseknek és annak köszönhetően, hogy a magyar hatóságok ellenálltak Eichmann utasításainak, a budapesti zsidók deportálását pillanatnyilag megállítják, a *Sonderinsatzkommando* elhagyja Magyarországot.³³

Az elégedettség, hogy sikerült meghajlítani a németeket, és az egyre erősebb bizonyosság, hogy közeledik Németország bukása, új lendületet ad a háborúból való „kiugrásnak”. Ez azonban problematikus: minthogy a szövetségesek nem szállnak partra a Balkánon, ha Magyarország fegyverszünetet kér, nem a nyugatiak lesznek a tárgyalópartnerek, hanem a Szovjetunió, annál is inkább, mert ellene harcolnak a magyar csapatok. A szovjetek kérlelhetetlenül nyomulnak Románia irányába 1944 nyarán. Mihálynak, Románia királyának augusztus 23-án sikerül kilépnie a háborúból, a bolgárok ugyanezt teszik három nap múlva, ami arra inspirálja Magyarországot, hogy kövesse a példát. Finnország esete is remélhetővé teszi, hogy a harcok befejezése nem jelent majd szükségszerűen szovjet megszállást. Horthy igyekszik tehát olyan kormányt alakítani, amelynek az lesz a feladata, hogy előkészítse a kiugrást a háborúból. A németek nem ragaszkodnak különösebben Sztójayhoz, és – Imrédyn kívül, aki már nem opció – nincs más alkalmas jelöltjük. Horthy hónapok óta számol Lakatos tábornokkal. Amikor kinevezik őt az 1. hadsereg parancsnokának, Horthy bejelenti neki, hogy őt választja a vezérkar főnökéül, ami ténylegesen be is következik 1944. április közepén. Lakatos viszont, aki harmincnégy éve szolgál, vissza akar vonulni, és már csak néhány hete van hátra, mielőtt Vörös lép a helyére.³⁴ A kormányzó azonban nem hagyja nyugton, az jár a fejében, hogy olyan kormányt alakít, amelynek élén katona áll, aki szerinte alkalmasabb arra, hogy véget vessen a háborúnak. Miután Lakatos hivatalosan leköszönt a szolgálatból, Horthy kihallgatáson fogadja május 31-én: a beszélgetés két és fél óra hosszát tart. A kormányzó tárt karral fogadja, és rendkívül barátságos: „Rokonszenve és bizalma velem szemben szinte határtalan volt. Ilyen lelki-szellemi közelségben még soha nem éreztem magam a Legfelsőbb Hadúrral.”³⁵ Lakatos ennek ellenére nem veszi komolyan, amikor Horthy azt mondja neki, hogy hamarosan ki akarja nevezni miniszterelnöknek. Márpedig július 8-tól visszahívja: a kormányzó ezúttal a zsidók üldöztetéséről és a nyilasok mozgolódásáról beszél neki, az utóbbiak a hatalom megszerzésében reménykednek. Horthy elmondja, hogy meg akarja lepni a németeket, és ki akarja nevezni őt, de ezt

nem jelenti be Veessenmayernak. Lakatos aggódik, tudni szeretné, hogy a kormányzó katonai diktatúrát akar-e bevezetni – 1919-es reagálás ez, ami hivatkozási pont maradt a kortársak körében. Horthy azt válaszolja, hogy épp ellenkezőleg, hivatalnokokból álló, apolitikus kormányra gondol. Elárulja, hogy Bethlen sugalmazta neki az ötletet és Lakatos nevét. Másnap valóban találkoznak, és Bethlen, akit Lakatos nem ismert személyesen, bevallja, hogy meg akarják erősíteni Horthy és Magyarország helyzetét a háború utánra. Lakatos ellenvetéseire, hogy ő nem ért a politikai játszmákhoz, Bethlen arról biztosítja, hogy éppen ezért választották őt.³⁶ Lakatos elfogadja az elvet, és azt mondja, készen áll a hivatalba lépésre. A megfelelő pillanat július 16-án jön el: egy napot adnak neki, hogy összeállítsa kabinetjét, mivel Horthy másnap el akarja mozdítani Sztójayt. Végül mégis jobbnak látják, ha értesítik Veessenmayert, Lakatos július 18-án találkozik vele a palotában a kormányzó jelenlétében.³⁷ A német követet kész tények elé állítják, amit ő aligha értékel. A Wilhelmstrasséra küldött jelentései növekvő elkeseredést jeleznek az állandó taktikázás és „szabotázs” láttán, amiben a magyarokat találja vétkesnek.³⁸ Nehézségeket támaszt, húzza, halasztja a kormányalakítást, végül a miniszterek csak augusztus 29-én tesznek esküt.³⁹ Az új kabinetben a fasiszta pártoknak nincs egy képviselője sem, megtartottak azonban néhány németbarát minisztert, megtévesztésül.

A kormány tagjai konzultálnak a politikai élet más személyiségeivel, volt miniszterekkel, például Kánya Kálmánnal, katonákkal, Serédi bíborossal, az egyik koronaőrrel, Perényi Zsigmond báróval (valóban aggódnak a Szent Korona sorsa miatt, amelynek ő az egyik őrzője⁴⁰). A szeptember alkudozásokkal telik, 8-án válságtanácsot tartanak a palotában. Erre az alkalomra megkeresik Bethlent, aki a megszállás kezdete óta Budapesten kívül rejtőzködik. Jelen vannak politikai vezetők, a hadsereg vezérkarának főnöke, a miniszterelnök és a külügyminiszter, Hennyey Gusztáv tábornok. Mindnyájan egyetértenek abban, hogy fel kell hatalmazni a kormányt és a kormányzót arra, hogy Magyarország fegyverszünetet köthessen. Időközben a Vörös Hadsereg előzőli Romániát és benyomul Erdély magyar részébe Marosvásárhelytől keletre. A Malinovszkij marsall vezette II. ukrán front október 6-án hadműveletet indít, a cél Debrecen bevétele. A szovjet megszállás lehetőségből valósággá válik, ami rémületet kelt a kormányzóban és Lakatos tábornokban: „Horthy kormányzónak és magamnak is az volt minden igyekezete és reménye, hogy Magyarország a nyugati hatalmak befolyása alá kerüljön, de legalábbis egy vegyes összeállítású fegyverszüneti bizottság vegye majd át az elrendezés munkáját, tehát ne kizárólag a szovjet szerveké legyen a döntő szó.”⁴¹ Az ellentáborban a nyilaskeresztesek tisztogatják fegyvereiket, létrehozzák a Törvényhozók Nemzeti Szövetségét, immár deklarált

cél a hatalomátvétel. Megint lehetséges puccsról beszélnek, német alárendeltséggel, kormányalakítással nyilaskeresztesekből és Imrédy pártjából. Késébeesés fogja el az állam teljes gépezetét és a szétzilálódó németek meg a közeledő szovjetek között őrlődő lakosságot. Sokasodnak az erőszakos cselekmények a németek és jelenlétük jelképei ellen, menekültek özöne indul el a keleti régiókból. A Vörös Hadsereg elfoglalja Szegedet és Kolozsvárt. Sztálin október 11-i parancsára. Ez a hír nagy nyugtalanságot kelt, úgy tudják, hogy Debrecen is fenyegetett.⁴² Budapestet megszakítás nélkül bombázzák tavasz óta, a pusztítás már jelentős.

A palotában folytatódnak a tanácskozások, többek között a kormányzó fiának közvetítésével. Ő fogad különböző irányzatokhoz – kivéve a kommunistákat – tartozó politikusokat is, hogy előkészítse a terepet az átmenet-hez, amely óhatatlanul be fog következni. A szociáldemokraták és a kommunisták több más szervezettel még 1944 májusában a Magyar Frontban tömörülnek, szeptemberben megalakult Intéző Bizottságuk tárgyal Horthy-val a kiugrásról, a kormányzó azonban elutasítja politikai követeléseiket. Kapcsolatok jönnek létre a szövetségeseikkel Olaszországban és Svájcban. Ők megerősítik, hogy a szovjetekhez kell intézni a fegyverszüneti kérelmet, ami személyében alázza meg Horthyt.⁴³ Tagadhatatlan, hogy a történeti tudat súlyának van itt szerepe. Az 1849-es precedens ránehezedik a magyar kollektív emlékezetre, ehhez jönnek még az Oroszországgal szembeni előítéletek, barbár világnak tartják, és ez a nézet csak erősödött a bolsevik forradalom óta. Szeptember 28-tól egy delegáció élén Moszkvába küldik a volt katonai attasét, Faragho Gábor altábornagyot – a küldöttség tagja még Szent-Iványi Domokos miniszteri tanácsos és Teleki Géza professzor –, hogy tárgyaljanak a fegyverszünetről.⁴⁴ El kell érniük a szovjeteknél, hogy azonnal beszüntessék a harcokat, szövetségeseikből álló bizottságot hozzanak létre, és engedjék elvonulni a térségből a német csapatokat. A delegáció memorandumot kap, a szovjetek azt szabják feltételül, hogy Magyarország üzenjen hadat a németeknek, és mondjon le az 1938 óta visszaszerzett területekről. Felhatalmazzák a delegáció vezetőjét, hogy ezt október 11-i dátummal aláírja. Ettől kezdve már semmi akadálya annak, hogy Magyarország előadja fegyverszüneti kérelmét. Horthy kabinetfőnöke, Ambrózy Gyula október 14-én, szombat délben értesíti Lakatos tábormagot: arra kéri, hogy azonnal hívja össze a kormányt és a koronatanácsot.⁴⁵ Az ülésen, Horthy elnökletével proklamációt fogalmaznak, amelyet másnap kellene felolvasni a rádióban a kormányzó nevében. Horthy a palotába hívhatja Veessenmayert. A németek tökéletesen tisztában vannak ezekkel az akciókkal, és minden tőlük telhetőt megtesznek, hogy megghiúsítsák azokat. Ugyanakkor a nyilaskeresztesek is lesben állnak: amit a németek 1944 márciusában még elkép-

zelhetetlennek tartottak, végül szükségszerűség lett, ettől kezdve azt tervezik, hogy törvényes megoldás hiányában Szálasira bízzák a hatalmat.

Horthy több napja megtiltotta családtagjainak, hogy kilépjenek a palotából, legalább annyira a bombázásoktól félve, mint a németek iránti bizalmatlanságból. A fiát azonban sikerül kicsalni azzal az ígérettel, hogy találkozhat Tito küldötteivel. Ez teljes örülségnek tűnik, mert addig semmilyen érintkezés nem volt a partizánokkal, Tito nem volt hajlandó kapcsolatba lépni a magyarokkal az újvidéki mészárlások után. Miklós mégis rááll, hogy elmegy egy állítólag vasárnap reggelre összehívott pesti gyűlésre, a Magyar Dunai Szabadkikötő Társaság irodájába. A palotaőrség három katonája kíséri.⁴⁶ A németek elrabolják, noha az örök közbelépnek, kettőjüket megölik a támadók, a harmadiknak sikerül elmenekülnie, és értesíti a palotát. Miután agyba-főbe verik, a németek azonnal evakuálják Miklóst, a budaörsi repülőterre viszik. Bécsben száll le, onnan a mauthauseni fogolytáborba hurcolják.⁴⁷ A kormányzó fiának elrablásáról szóló hír akkor jut el a palotába, amikor a kormányzó éppen arra készül, hogy elnököljön a koronatanács ülésén, itt kell bejelentenie a fegyverszüneti kérelem azonnali kihirdetését. Abban a pillanatban fogalmuk sincs róla, hova vitték Miklóst: Ilona úgy dönt, hogy hazudik anyósának, azt meséli neki, hogy fia elment az ország déli részébe, hogy találkozzék Tito küldötteivel. Magda csak hetek múlva értesül az igazságról, de még akkor sem tudják, pontosan hol van a fia.

Amikor Veesenmayer megérkezik a palotába, ahogy tervezték, Horthy Lakatos és Hennyey jelenlétében fogadja. A kormányzó először is tiltakozik fia letartóztatása ellen. A német azzal vádolja Miklóst, hogy konspirált az ellenséggel, azért fogták el. Ezek után Horthy beszámol a fegyverszüneti kérelemről. Veesenmayer azt javasolja, halassza el, és bejelenti, hogy Budapestre érkezik a Reich küldötte, Rudolf Rahn, akivel tárgyalnia kell. Horthy beleegyezik, hogy azonnal fogadja Rahnt, de eltökélten ragaszkodik álláspontjához: kora délután felolvassák a rádióban a fegyverszüneti kérelmet.⁴⁸ A nyilatkozat többeket meglep, még akkor is, ha mindenki tisztában van vele, hogy a helyzet végképp tarthatatlan. Bethlen úgy ítéli meg, hogy „késő, túl késő”⁴⁹, Shvoy Kálmán ekkor a fivérénel van, először nem akarják elhinni a hírt, meg vannak döbbenve.⁵⁰ Milotay és a hozzá közel állók ugyanilyen tanácstalanok. Mindnyájan azon törik a fejüket, milyen biztosítékokat kaphatott Horthy az angoloktól és az amerikaiaktól. Rávetik magukat a telefonra, de a barátok és ismerősök kitérnek a válaszok elől.⁵¹ A rádió még aznap este bejelenti, hogy új kormány alakult Szálas Ferenc vezetésével, aki meg is szólal és kijelenti, hogy tevékenységét összhangba hozza a nemzeti-szocializmus elveivel. Beszéde üres, rosszul is mondja el, ostromozza a kormányzó politikáját, és megígéri, hogy mindvégig harcol Németország győzelméért.

Szálasi esküdtétele

Másnap hivatalosan bejelentik Horthy lemondását, Szálasi üres teremben tesz esküt, csak a németek vannak jelen, és József főherceg, aki az ő oldalukra állt, meg Zadravecz páter.

A németek gyorsan úrrá lesznek a helyzeten a főváros közelében állomásozó magyar haderő meghatározó parancsnokainál tett óvintézkedések ellenére, Lakatos ezeket elégtelennek ítélte, a kormányzó ki van szolgáltatva a megszállóknak. A katonák különbözőképpen viselkednek: egyesek elfordulnak Horthytól, a többiek passzívak maradnak, nem tudják, mit tegyenek parancsok és előkészület nélkül, Horthy utolsó napiparancsát nem továbbították nekik. Az állam a német megszállás óta nem szuverén, a nemzet újra súlyos identitásválsággal kerül szembe. A kormányzó hűséges embereit, köztük Bakay Szilárd tábornokot, a budapesti 1. hadtest parancsnokát, akit október 10-én letartóztattak, felfrállították, és náciikkal vagy szimpatizánsaikkal helyettesítették őket.⁵² Október 16-án reggel a németek elviszik Horthyt és Lakatost a Hatvany-palotába, az SS főhadiszállására: velük van még Vattay Antal altábornagy, a kormányzó főhadsegéde és katonai irodájának vezetője, valamint Tost Gyula alezredes, szárnysegéd. Szálasi jelentkezik Horthynál, kéri, hogy nevezze ki miniszterelnöknek. Több óra telik el szinte elviselhetetlen feszültségben – Tost öngyilkos lesz. Veessenmayer még egyszer utoljára megpróbálja elérni Horthynál Szálasi miniszterelnöki kinevezését, de a

kormányzó elutasítja azzal az ürüggyel, hogy Lakatos kormánya nem leköszönő kormány. A németek azt mondják Lakatosnak, hogy Németországba viszik Horthyt, ahol „fejedelmi elbánásban lesz része” (*fürstliche Behandlung*), a tábornok egy idő után megérti, hogy őt is le fogják tartóztatni.⁵³ Időközben az asszonyokat biztos helyre vezették, a nunciatúra palotájába, amely százméternyire volt a királyi palotától és a miniszterelnökségtől. A két férfit azután elválasztották, hogy mindegyikük menjen haza, és vegyen magához néhány holmit. Lakatos már ott találja a németeket a Sándor-palotában be rendezkedve, ugyanez a helyzet a várral, azt is birtokba vették. Majd találkozik Horthyval, a két férfi meghatottan elbúcsúzik: „Két kézzel szorítva kezem, ezt mondta: »Köszönök neked mindent, amit köszönnöm kell.« Azt válaszoltam, hogy csupán kötelességemet teljesítettem. Ezután Isten áldását kértem rá és családjára, és elbúcsúztam.”⁵⁴ Veesenmayer nyomására, aki azt ígéri neki, hogy a fiát szabadon engedik, Horthy végül aláírja a nyilatkozatot, amely ratifikálja a hatalomátadást.

Másnap, október 17-én Németországba viszik a kormányzót és családját vonattal. Horthy Magda, Ilona, a kis István és a dajkája, Sajni Ilona, meg három szolgáló a palotából alkotja a csoportot, Horthy kérésére csatlakozik hozzá Vattay, továbbá Brunswick György tábornok, az útimarsall. A kormányzó megkezdi azt, amit *Emlékirataiban* „Életem legszomorúbb utazását”-nak⁵⁵ nevezi, és ami 1918. novemberi útjára is emlékezteti, miután találkozott IV. Károly királlyal. Bécsbe, majd Linzbe és Münchenbe érkezésük után Horthy mindenütt a fiát követeli, de semmilyen tájékoztatást nem adnak neki. Münchenben Alexander von Dörnberg báró, a külügyminisztérium protokollfőnöke fogadja, Horthy tőle tudja meg, hogy kíséretével a Hirschberg-kastélyba viszik, a bajorországi Weilheimbe, ahova végül október 18-án érkeznek meg. Ettől kezdve a Gestapo őrizetében vannak. 1945. január elején csatlakozik hozzájuk Jenő, a Horthy-nemzetség utolsó túlélője, aki osztozik a sorsukban. Ő hozza nekik a legújabb híreket Magyarország helyzetéről.

Szálasi és a nyilaskeresztes párt kaotikus légkörben jut hatalomra. Noha a párt gondosan előkészítette a hatalomra jutást, alkotmányt és törvényjavaslatokat szerkesztett, ténylegesen nem tudja megvalósítani programját az adott helyzetben. A kormány nem sokban különbözik attól, amit felváltott: a civil társadalom tagjai, három hivatalnok az előző kabinetből, néhány arisztokrata és főleg katonák,⁵⁶ tartalékosok és aktívak, a legtöbbjük 1919 óta elkötelezte magát a szélsőjobbnak. A hadsereg hátat fordított ugyan a kormányzónak, de a nyilaskereszteseknek sem engedelmeskedik. A fokozatosan visszavonuló német csapatok támogatják az önkényesség uralmát. A németeket nem érdekli Szálasi „hungarista” programjának megvalósítása. A nyilaskeresztesek

az államapparátus összes megmaradt kulcspozíciójába a saját embereiket ültették, közülük azonban sokan inkompetensek. Ezeknek az új embereknek „homo novusoknak” a többsége szerény származású. Megpróbálnak önkénteseket toborozni a budapesti csatára. Milíciát fegyvereznek fel, amely brutális jogtalanságokat követ el a téli időszakban. Üldözik a zsidókat, azokat is, akik a semleges országok védett házaiban találtak menedékre. A hungaristák az Andrássy úti központjuk pincéibe és más nyilasházakba gyűjtik vagy egyenesen a Duna-partra hurcolják és agyonlövik őket, testüket a folyóba dobják. A mintegy 3500 áldozat többségét a pesti parton, a Lánchíd közelében: és a Margitszigetnél gyilkolták meg.⁵⁷ A németek módszeresebben járnak el. a razziáikon összeszedett emberek töltik meg a három vagy négy Auschwitzba induló utolsó vonatot, a transzportok többsége ezután gyalog indul neki. kimerítő menetelésben, miközben jön a tél. A gettóba zárt zsidók az éhségtől és a hidegtől szenvednek, sokan meghalnak közülük. Bajcsy-Zsilinszky Endre vezetésével 1944. november 9-én megalakul a Magyar Nemzeti Felkelés Felszabadító Bizottsága. Célja az, hogy összeköttetést teremtsen a magyar front és a szovjet csapatok között. Egy feljelentés nyomán azonban: tagjait decemberben letartóztatják és azonnal kivégezik.⁵⁸

A harcok 1944 őszén–telén agyongyötrik Magyarországot, a németek mindenütt hátrálnak a szovjet csapatok nyomására. Mindenszentek idején: szorul a hurok Budapest körül, de Szálasi és a németek nem hajlandók nyílt várossá nyilvánítani a fővárost. Épp ellenkezőleg, arra töreksenek, hogy megerősítsék védelmi képességét. November 4-én, 14 óra 20-kor felrobban: a Margit híd, amit a megszállók aláaknáztak, ahogy a főváros többi hídját is: zsúfolt villamosok, gépkocsik és gyalogosok zuhannak a Dunába. Szálasi megszállottsága – ő hamarosan elhagyja a várost, nyugatra megy – megtévezve a németekével hozzájárul ahhoz, hogy a budapesti csata legyen a színtere – Sztálingrád után és Berlin előtt – a németek és szovjetek leghevesebb városi összecsapásának. A Vörös Hadsereg kérlelhetetlenül halad előre, december 20-án a frontvonal Gödöllőtől keletre húzódik. A Budapest körüli ostromgyűrűt karácsonykor zárja be a VII. román hadsereggel megerősített: 2. és 3. ukrán front. Miután a németek elutasítják a megadásra felszólító: december 29-i ultimátumot, megindul az ostrom, és a szovjetek 1945. január 1-jén beveszik az első utcákat Pest akkori közigazgatási határán belül. Még két hétre van szükségük, hogy elérkezzenek a város központjába: január 15-én: elhelyezkednek a Nagykörút vonalán. Három nap múlva a pesti német és magyar erők zöme visszavonul Budára. A néhány hátra maradt magyar egység megadja magát az oroszoknak. A szintén visszamaradt kisebb német csoportokat felmorzsolják. A szovjet csapatok megérkeznek a Duna-partra, és kitűzik zászlójukat a Parlamentre. A németek a Várba vonulnak vissza, és tartják

a budai dombokat. A felrobbantott Lánchíd és az Erzsébet híd beleroskadtt a folyó medrébe, csakúgy, mint a Ferenc József (ma Szabadság) híd középső része, az utoljára épített Horthy Miklós (ma Petőfi) híd is felrobbant. A visszavonuló németek a két vasúti hidat is lerombolták. Az ukrán páncélosokat nem állítják meg a budai hegyek, nyomulnak előre a jobb parton, délről Kelenföldön és északról Óbudán át, utat törve a dombok között. Nyolc nap múlva ágyúlövésnyi távolságra vannak a budai Vártól. A német és magyar védők – eltérő becslések szerint mintegy 70–90 ezer ember – csapdába esnek. A 4. SS páncélos hadtestnek, amelyet gyorsan odaküldtek, hogy megpróbálják megtörni a harapófogót, vissza kell vonulnia. Buda ostroma még egy hónapig tart. A német ellenállás fészkeit egyenként verik szét. A budai pusztítások nagy része, különösen a Várhegyen, nem a tűzérés műve, mint Pesten, hanem a szovjet bombázóké, ezek kihasználva a légvédelmi ütegek hatástalanságát, mélyrepülésbe kezdenek, és bombák özönét zúdítják a városra, hogy elpusztítsák a számtalan járművet, amelyekből a németek torlaszt építettek. Február 11-én a németek megpróbálnak kitörni északnyugat felé, de megállítják őket az óriási túlerőben lévő szovjetek, a sok ezer menekülőből csak néhány százán érik el a német vonalakat. Másnap Buda felszabadul. Egy újságíró leírja, milyen a légkör: „Az emberek sápadtak, arcuk meggyötört, kimennek az utcára, ahol por, bűz, német holttestek, szemét, cserép és törött ablaküvegek borítják a járdákat. Csontig lecsupaszított lótetemek – a húson a kiéhezett lakosság osztozott – szegélyezik az úttestet.”⁵⁹ A még

Szovjet katonák a romos Halászbástyán 1945 elején

füstölő romok között szovjet katonák járőröznek kutyákkal. Ők is elkövetnek gáztetteket, erőszakoskodnak és lopnak, amerre mennek, tömegesen tartóztatnak le civileket, egyesek közülük soha nem jönnek vissza a gulágról. És ők szabadítják ki a még gettóba zárt zsidókat.

December 2-án a Moszkvából hazatért kommunisták a szociáldemokratákkal, a kisgazdapárttal, a Nemzeti Parasztpárttal, a Polgári Demokrata Párttal létrehozták a Magyar Nemzeti Függetlenségi Frontot. Választásokat szerveznek a felszabadított régiókban, hogy Debrecenben megalakítsák a leendő Ideiglenes Nemzetgyűlést. Három hét múlva a nemzetgyűlés „politikai bizottsága” megválasztja az Ideiglenes Nemzeti Kormányt, ezt a nyugati szövetségesek is elismerik. Amint Budapest felszabadul, a függetlenségi front összekapcsolódik a Magyar Nemzeti Felkelés Felszabadító Bizottságával, amely több politikai irányt fog össze. Szálasi követte a visszavonuló német csapatokat, de nem tudta megalakítani az öt hadosztályt, amelyet a Reich szolgálatába akart állítani, végül egyetlen magyar SS-hadosztály lépte át vele a határt 1945. április 4-én. Ugyanaznap Magyarország felszabadult a német megszállás alól. Noha szövetségesekből álló ellenőrző bizottság jött létre, nyilvánvaló volt, hogy az ország eljövendő átalakulásában – amint Horthy tartott tőle – a Szovjetunióé lesz az utolsó szó.

HARMADIK RÉSZ

A SZÁMÚZÖTT

1944–1957

XIII.

Németország 1944–1949

A Horthy család élete jól-rosszul megszerveződik a Hirschberg-kastélyban, amely „Waldbichl” fedőnév alatt a Birodalmi Külügyminisztérium vendég-házaként működött. Az első hónapokban teljes a kis csoport: a Horthy család négy tagja, a kormányzó tisztiszolgája, István gondozónője, Vattay és Brunswick.¹ A kastélyt diplomaták felügyelik: Jasper ügyvivő, akit novemberben Hellenthal főkonzul vált fel. Ők többé-kevésbé jóindulatúak Horthy iránt, hajlandók rá, hogy átadjanak neki leveleket, és engednek bizonyos kéréseknek: Ilona mindegyik levelének az a célja, hogy tájékoztatást kérjen Miklós sorsáról, még mindig nem tudnak róla semmit azon kívül, hogy elvitték Mauthausenbe. Az asszonyok azt is elérik, hogy egy müncheni pap, Erich Mayer eljöjjön hozzájuk misét mondani, de ezt a szívességet csak rendszer-telenül engedélyezik, a látogatások télen megritkulnak. A napok egyhan-guán telnek, az asszonyok kötnek, sétálnak a parkban kellő őrizettel, az esték egy részét a sakk, a bridzs, a rómi tölti ki, néha Hellenthallal és egyik-másik örrel játszanak. A németek november 13-án elviszik Vattayt, márciusban Brunswickon a sor. Jenő érkezése egy kicsit felvidítja a foglyokat, annál is inkább, mert poggyászában sikerül becsempésznie egy kis rádiót, így a család tudja hallgatni a nyugati adókat.

Az életkörülmények azonban határozottan romlanak 1945 januárjától, az élelemadagok egyre gyengébbek, ami következményekkel jár a foglyok egészségére nézve: Horthy lefogy hét kilót, Ilona vérszegény, Magda is fogy, és egy alkalommal elesik. A nációk feszültek, ingerlékenyek, a légiriadók folyamatosak, végül Horthy türelmét is megtörik: egy reggel kijelenti, hogy nem veszi többé igénybe a kastély pincéjében kialakított óvóhelyet: mindenki meglepetésére a családjával együtt fölmegy a lakrészükbé, akkor azonban beront az SS Oberführer, hogy a légópincébe kényszerítse őket. Fenyegető

hangneme nem tetszik Horthynak, szembeszegül vele, Ilona azt hiszi, ütött az utolsó órájuk, de a náci feladja a harcot, és elmegy. Ettől kezdve Horthyék nem térnek vissza az óvóhelyre, a rádióból megtudják, hogy a szövetségesek előrenyomulása megállíthatatlan.

Április 25-én a németek készülődnek, hogy elhagyják a kastélyt, a légi-riadók mindennaposak, a szovjetek Bécsnél vannak, az amerikaiak nyugat felől közelednek. A nem katonai személyzet másnap távozik, az őrség követi őket. Csak Hellenthal és a családja, a szakács, a háznagy, a szobalányok és az SS-ek maradnak. Az utóbbiak április 29-én oldanak kereket, különös helyzetben hagyva Horthyékat: egyedül találják magukat a *Sicherheitspolizei* három tagjával – és egy kutyával –, de azok nem nagyon foglalkoznak a megfigyelésükkel. Himmler állítólag megparancsolta a „politikai” foglyok őrzésével megbízott összes egységnek, hogy végezzék ki őket, nehogy tanúskodjanak, de a háború végi fejetlenség és az általánossá vált pánikszerű menekülés megkímélte őket ettől a sorstól. A kastély ettől kezdve hozzáférhető tornyából Ilona látja, hogy a Weilheimmel szomszédos kisvárosban felhúzták a fehér zászlót, és észreveszi az úton előrenyomuló amerikai páncélosokat.²

Az amerikaiak 1945. április 30-án jelennek meg a kastélyban³: a 7. hadsereg 36. hadosztályának három tisztje, a parancsnokuk, John E. Dahlquist tábornok, vezérkari főnöke és egy tüzértábornok kíséretében. A kastély lakóit ellátják élelmiszer-fejadagokkal, és bejelentik, hogy Horthynak másnap meg kell jelennie Alexander Patch tábornok, a 7. hadsereg parancsnoka előtt. A kastélyban őrséget hagynak hátra – egyik fogságból a másikba... Jenő és Ilona gyorsan összeállít néhány jegyzetet Horthynak, érveket gyűjtenek a másnapi „megbeszéléséhez”, sejtve, hogy ez valójában kihallgatás lesz. Horthyt tényleg hadifogolyként tekintik, és ideiglenesen egy göppingeni villába internálják Augsburg környékére, akkor ott van az amerikai haderők főhadiszállása. Dühös, mert a Wehrmacht tisztjeinek társaságában találja magát, és háborús bűnösként bánnak vele. Később mindnyájukat átszállítják Augsburgba, és bezárják egy munkástelepre. Végül találkozik Patch tábornokkal, akit egész vezérkara és fotográfusok kísérnek, az utóbbiak jelenléte bosszantja.

A kastélyt ettől kezdve egy volt francia hadifoglyokból álló kis csapat őrzi, a felügyelet határozottan lazább. Megérkezik a tulajdonos, Hirschberg bárónő, hogy visszavegye birtokát – a náci kényszerítették rá, hogy eladja. Később továbbra is látogatja Horthyékat. Az asszonyok megkönnyebbülnek, amikor megtudják, hogy Miklós életben van. Túlélte a Mauthausenben töltött néhány hónapot. Április közepén evakuálták Dachaubá, ahol olyan fontos „politikai” foglyok társaságában találta magát, mint Léon Blum korábbi francia

miniszterelnök, Kurt Schuschnigg volt osztrák kancellár, Badoglio marsall fia és Kállay Miklós.⁴ A Tirol felé visszavonuló németek azután magukkal viszik, a Wehrmacht pedig átadja őket az amerikaiaknak, akik Olaszországba internálják mindnyájukat.

Május 8-án Horthyt visszaviszik a kastélyba, hogy vegye magához a holmijait: bejelenti elképedt, de boldog családjának, hogy „magánfogságban” van, Augsburgban. Adtak mellé tisztiszolgának egy magyar származású amerikai zsidót, akit Horthy sokra becsül. Több forrás tanúsítja, hogy azt hitte, más jövője lesz Magyarországnak és persze neki is. Azt mondja hozzátartozóinak, hogy az amerikaiak meg fogják engedni neki, hogy elmenjen Spába, Belgiumba, és ott részt vegyen a szövetségesek konferenciáján.⁵ Ugyanígy nyilatkozik valamivel később, júliusban azoknak a magyaroknak, akikkel Augsburgban találkozik.⁶ Ezek a tisztek menekültek el a Szent Koronával, és ásták el Ausztriában, mielőtt az amerikaiak fogságába estek; az amerikaiak ugyanekkor szerezték meg a koronát is.⁷ Meg kell jegyeznünk, hogy a helyzet nem változott májustól júliusig: Horthy még mindig fogságban van, és semmi sem hitelesíti az említett konferencia megtartásának feltevését, valójában soha nem is volt szó róla. A külügyminiszterek tanácsa ül össze rendszeresen 1945 augusztusától, hogy előkészítsék a békeszerződéseket, amelyeket azután 1947. február 10-én írnak alá Párizsban.⁸ Ezek a szerződések egész Közép- és Kelet-Európára vonatkoznak, Magyarország időközben egyre inkább szovjet befolyás alá kerül. Úgy tűnik, Horthy nem fogja fel, hogy helyzetéből következően ő inkább vádlott, mint áldozat. Teljesen valószínűtlen arra gondolni, hogy bárki vissza akarhatta volna állítani a hatalmát.

Ennek épp az ellenkezője történik, amikor kitudódik, hogy a magyar kormány ugyanolyan címen akarja bíróság elé állíttatni, mint az ország legtöbb vezetőjét, Tito marsall pedig azt követeli, hogy háborús bűnősként helyezték vád alá, mert felelős az újvidéki mészárlásért. Azokat a felelős magyar politikusokat, akiket a népbíróság ítél el, majdnem kivétel nélkül kivégezték (Szálasi és kormánya több miniszterét, Imrédy, Bárdossy és Sztójay volt miniszterelnököket), vagy a szovjetek deportálták (Bethlen). Ha abból ítélünk, milyen sors várt Hácha elnökre (ő börtönben halt meg) vagy Tisóra (kivégezték), semmi kétség, hogy Horthy a rendszer „engesztelő áldozata” lett volna Magyarországon éppúgy, mint Jugoszláviában.

Németországi környezete nyilvánvalóan illúziókba ringatta Horthyt, mondván, a nemzetközi rendezés majd lehetővé teszi Magyarországnak, hogy kibújjon a szovjet befolyás alól. Megcsillogtatnak előtte még egy Eisenhower tábornokkal való lehetséges találkozást is, de ez csak ámitás. Valóban átviszik Belgiumba, de nem találkozik egyetlen döntésképes szövetséges vezetővel sem. Úgy látja, elhanyagolják, senkit nem érdekel az, amit ő „a hitlerizmussal

szembeni ellenállásának” nevez.⁹ Azután Németországba viszik, ahol találkozik a Reich legkompromittáltabb személyiségeivel, köztük Dönitz admirálissal, aki különösen érdeklő: hosszan beszélgetnek a tenger alatti háborúról. Megállnak Wiesbadenben, Horthyt áthelyezik az oberurseli táborba, Frankfurt közelébe. Időközben megvolt az első kihallgatása, egy névtelen amerikai őrnagy kitartóan arról kérdezgette, milyen szerepet játszott Magyarország a háború idején, és milyen körülmények között tartóztatták le őt a németek. Horthy engedélyt kapott rá, hogy kommunikáljon a családjával. Hozzá tartozóinak júniusban el kellett költözniük a Hirschberg-kastélyból, és Weilheimben rendezkedtek be. Onnan messzebb nem mehettek. Horthy háza népe nyolc emberből állt: Magda, Jenő, Ilona, István, a gondozónő, két szolgálólány és Jenő inasa. Összezsúfolódtak, gondolva arra, hogy helyet kell hagyniuk Horthynak meg a tisztiszlágjának, sőt Miklósnak. Az amerikaiak és a városkába menekült magyar tisztek segítik őket. A társadalmi élet újra indul, sokan látogatják Horthyékat. Ilona gondol a család anyagi helyzetére, egyelőre valahogy megélnék – és ez a helyzet még hosszú hónapokig tart majd –, köszönhetően a Vöröskereszt élelmiszersegélyeinek és az amerikai fejadagoknak. Ajánlkozik, hogy németórát adjon a tiszteknek, megtanul gyors- és gépírni egy magyar nőtől, akit cserébe angolul tanít.¹⁰ Később fordít az ENSZ Segélyezési és Helyreállítási Igazgatóságának (*United Nations Relief and Rehabilitation Administration, UNRRA*).

Horthyt 1945. szeptember 24-én néhány internálttal együtt átviszik Nürnbergbe. Ez valóságos sokként éri, mert mindenki tudja, hogy ott készülnek a náci Németország legfelsőbb vezetőinek és különböző országokbeli bűntársaiknak a perére. Börtönbe zárják őket, egymástól elkülönítve. Horthy úgy érzi, megérkezett Dante poklának kapujához.¹¹ Három hétig marad ebben a cellában, noha biztosították róla – társai közül néhányat szintén –, hogy tanúként áll majd bíróság elé. A fogvatartás feltételei később enyhülnek, semmi közük azokhoz, amelyek a háborús bűnösnek elkönnyelt foglyokra vonatkoznak, őket teljesen elszigetelik, és szigorú őrizet alatt állnak. Horthy levélben érintkezhet a családjával. A börtönben megszerveződik a társasági élet, mert ezek az urak mind a legelőkelőbb körökhöz tartoznak: főtiszték, diplomaták, miniszterek és magas rangú tisztviselők. Sakkoznak, megvitatják a híreket, amelyekről az amerikai hadsereg lapjából, a *Stars and Stripes*-ből értesülnek. Horthy soknyelvűsége vitathatatlanul segíti őt, mindegyikkel tud beszélni németül vagy angolul. A kihallgatásoknak, amelyeknek alávetik, az a céljuk, hogy terhelő adatokat gyűjtsenek a német felelős vezetők, különösen Ribbentrop és Keitel ellen. Novemberben azt kéri tőle, hogy írásban tegye meg nyilatkozatait, töltsön ki űrlapokat. A vizsgálóbíró megkérdezi tőle, kívánja-e, hogy Rómában lévő fia is hozzájáruljon

a tanúvallomásához. Az amerikaiak készek rá, hogy odavittessék, Horthy persze örül, hiszen több mint egy éve nem látta Miklóst. December 1-jén találkoznak újra. Először Nickyt hallgatják ki, majd egyedül hagyják őket, másfél órát beszélgethetnek. Ettől kezdve rendszeresen viszontlátják egymást, Miklós részt vesz apja egyes kihallgatásain is, jelen van akkor is, tudatja Horthy az *Emlékirataiban*, amikor Robert H. Jackson bíró közli vele, hogy a vizsgálat alapján az amerikaiaknak nincsenek terhelő adatataik ellene.¹²

Ez tette lehetővé Horthynak hogy ne szerepeltessék a háborús bűnösök amerikaiak által készített listáján. Valójában mindegyik szövetséges hatalom összeállította a maga névsorát egyes államok panaszai, valamint a fogva tartott személyek vallomásai szerint. A fő panasz Horthy ellen Titótól jött, aki látni akarta nevét a háborús bűnösök között, és bíróság elé akarta idéztetni az újvidéki mérsárlás miatt. Az amerikaiak azonban – akiknek Tito tartozik, ahogy a briteknek is – tudatják vele, hogy követelése nem fogadható el. Ugyanez vonatkozik a magyar kormány kérésére, amelyet a szovjeteknek is továbbítottak, hogy idézzék Horthyt a népbíróság elé. A viszonyok nem kedveznek egy ilyen pernek, Sztálin jobbnak látja, ha nem terheli meg magát még egy mártírral. Az 1945. novemberi választások Magyarországon megmutatták, hogy az ország szovjetizálása távolról sem fejeződött be: a szavazáson nagy arányban, 57%-kal nyer a kisgazdapárt. A szociáldemokrata párt a szavazatok 17,4%-át kapja meg, a kommunisták csak 16,9%-ot. A parasztpárt, amely akkoriban lett a kommunista párt klónja, 6,8%-ot kap, végül a demokrata párt 1,6%-ot.¹³ Ugyanez ismétlődik valamivel később a helyhatósági választásokon. Horthy örül ezeknek az eredményeknek, joggal látja bennük a kommunista rendszer létrejöttével szembeni ellenállás jelét. Ilyen körülmények között nem lett volna ügyes húzás, ha a szovjetek pert rendeznek, és a végén kivégzik a volt kormányzót, ezzel éppen az ellenállás irányába tartó mozgást erősítették volna. Nem csak a pragmatizmus sugallja ezt a lépést, fontos jele annak, hogy Horthy még mindig népszerű Magyarországon. Ha összehasonlítjuk a helyzetet a csehszlovákiaival, meg kell állapítanunk, hogy Tisónak nem volt ilyen hitele. Egy bajorországi kapucinus monostorban húzza meg magát, ott kerítik kézre az amerikaiak. 1945. május 8-án aláírja a szlovák kapitulációt W. A. Collier amerikai tábornok előtt. 1946 végén Pozsonyba küldik, és halálra ítélik. Szlovák püspökök kegyelmet kérnek számára, Beneš azonban elutasítja a kérvényeket, és Tisót 1947. április 18-án kivégzik.¹⁴

Horthy 1945. december 17-én kiszabadul. Néhány nappal előtte megkérdezik tőle, hol kíván élni ezután, azt mondja, egyetlen óhaja, hogy visszatérjen a családjához, hogy Bajorországban maradjanak, vagy másutt telepedjenek le. Az amerikaiak tehát elviszik Weilheimbe, ahol végre viszontláthatja az

ővéit, mivel időközben Nicky is csatlakozott hozzájuk. Horthy fáradtnak látszik, megviselte a fogság és a szüntelen ide-oda szállíttatás, amit el kellett szenvednie. A család 1946 januárjában megkapja a hontalan (*Displaced Persons*) státuszt és a vele járó élelmiszer-fejadagokat. Ilona munkája azonban nem elég ahhoz, hogy eltartson kilenc embert (Nicky közben elhagyta a házat), ezután rendszeresebben dolgozik a Vöröskeresztnek. A volt követ, Montgomery aggódik a sorsuk miatt, megtudja, hogy egyelőre lehetetlen bármit is eljuttatni hozzájuk. Tájékoztatják arról is, hogy az amerikaiak pénzt akarnak küldeni nekik, de sikertelenül, és a családnak arra sincs joga, hogy CARE-csomagokat kapjon.¹⁵ Valamivel később Nicky, aki az Egyesült Államokba akar menni, hogy esetleg ott telepedjen le, nem kapja meg a vízumot, amit Montgomery indokolatlannak tart, úgy látja, hogy az akadékoskodás mögött a kommunisták befolyása rejlik. A helyzet hamarosan normalizálódik, Montgomery már gyűjthet adományokat a Horthy családnak, amely ezentúl a CARE-programból is részesül. A volt követ Homer Cummings főügyész közvetítésével közbenjár azért, hogy eljuttasson a bíróságra Horthynak kedvező dokumentumokat. Montgomery utódja, Herbert C. Pell is hozzájárul a jótékonykodáshoz más szimpatizáns amerikaiakkal együtt. XII. Pius pápát is értesítették Horthyék bizonytalan helyzetéről, ő pénzt küld. Ismerősök rendszeresen meghívják őket, nagylelkűségüknek köszönhetően megannyi ebédben, vacsorában, szórakozásban lehet részük.

Miután az amerikaiak lemondtak róla, hogy a háborús bűnösök listáján szerepeltessék Horthy nevét, a britek kapják fel a kérdést 1946 elején. Tito erősködése azonban nem talál visszhangra a Foreign Office-ban, amely azért vizsgálatot indít, a külügyminisztert interpellálják is a Parlamentben a volt kormányzó szabadon bocsátásának indokáról. Horthy neve Jugoszlávia kérésére tényleg megjelenik a háborús bűnösöknek azon a listáján, amelyet az ENSZ Háborús Bűnök Bizottsága (*United Nations War Criminal Commission*, UNWCC) állított össze. A Foreign Office-nak tehát tisztáznia kell, miért nem próbálta elfogni őt Nagy-Britannia, és miért nem próbált nyomást gyakorolni az amerikaiakra. Óvatosan elsáncolják magukat az amerikaiak mögé, tanúsítva, hogy az amerikai hadsereg tartotta fogva Horthyt, tehát Washingtonnak kell döntenie a sorsáról, arról, hogy fenntartják-e a nevét az UNWCC listáján, és arról is, hogy kiadják-e Jugoszláviának.¹⁶ XII. Pius magához VI. György királyhoz és kormányához fordul Horthy érdekében.¹⁷ A brit külügy igazat ad az amerikaiaknak, és nyíltan elismeri, hogy Horthy Belgrádban nem részesült volna pártatlan, az UNWCC által feltüntetett záradékokat tiszteletben tartó eljárásban.¹⁸ Brit oldalról végül felhagynak az ügygel, miután a moszkvai követ, William G. Hayter megállapította, hogy a szovjetek nem érdekeltek Horthy esetleges vád alá helyezésében. A magyar ügy-

vívó is ezt erősíti meg, kijelenti, hogy Sztálin érdemül tudja be Horthy-nak, hogy fegyverszünetet kért a Szovjetuniótól. A magyar diplomata elemzése szerint a szovjetek nem kívánják bíróság előtt látni a volt kormányzót sem Magyarországon, sem Jugoszláviában, hogy ne bátorítsák a „reakciós erőket”.¹⁹ A budapesti brit misszió vezetője, Knox Helm mondja ki az utolsó szót, azt állítva, Horthy kiadatásának óhatatlanul az lenne a következménye, hogy halálra ítélik és kivégzik, ami a hatalom számára nagyon zavaró lenne, mert mártírt csinálna belőle.²⁰

Horthy és felesége Wilheimben, 1946-ban (Reismann János felvétele)

Horthy azonban még nem végzett a nürnbergi bírósággal. 1948 márciusában beidézik tanúnak az Edmund Veessenmayer és más volt kormánytisztviselők ellen indított perben. Erről gyakorlatilag nem mond semmit az *Emlékirataiban*, míg a menyje több oldalt szentel erre vonatkozó saját emlékeinek, ami azzal magyarázható, hogy ő kísérte el Horthyt Nürnbergbe, és segített neki leírni a tanúvallomását a meghallgatás előtt.²¹

A volt kormányzó jelenléte tömegeket vonz a törvényszékre, amelynek üléseit az 1945. végi nagy per óta egyre kevésbé követi a sajtó és a közvélemény. Horthyt március 4-én hallgatják meg két másik tanúval együtt: Kasztner Rezsővel, aki a magyar zsidó közösséget képviselte, és Otto Winkelmann SS-tábornokkal, aki a *Sicherheitspolizei* budapesti parancsnoka volt Veessenmayer követi megbízatása idején. Kasztner, mint a Zsidó Mentési Bizottság egyik felelőse, 1944 márciusában találkozott Horthyval és fiával. A per lényege az volt, hogy felmérjék, meddig terjedt Veessenmayer hatalma Budapesten, és mennyiben használta fel bűnös célokra. A deportálásokért viselt felelőssége és a zsidók ellen elkövetett jogtalanságok adták a vádirat lényegi elemeit. A Veessenmayer hatáskörét firtató kérdésre Horthy azt válaszolja, hogy korlátlan hatalma volt. A meghallgatás egész nap tart, Horthyn, aki nyolcvanadik évéhez közeledik, a fáradtság jelei mutatkoznak, olykor bevallja, hogy nem emlékszik bizonyos dolgokra. A többi kérdés a zsidóüldözésekre vonatkozik. A bíróságnak ezzel kapcsolatban számos olyan elem van birtokában, amely tanúsítja Horthy és környezete, valamint a Lakatos-kormány

*Horthy a tanúk pulpitusán
a Wilhelmstrasse-per tárgyalása során,
1948 márciusában*

erőfeszítéseit arra, hogy megakadályozza a deportálásokat. A budapesti zsidó közösség és a zsidók segítségére siető szervezetek tagjai sorra tanúskodtak Horthy mellett. Lévai Jenő 1946-ban megjelent három műve ezen felül igazságot szolgáltat a Kállay-kormány halogató akciójának.²² Amint számíthatott rá, a volt kormányzó javára írják, hogy kitartóan követelte a deportálások beszüntetését attól kezdve, hogy azok a budapesti zsidókat érintették. Ez a siker egyébként viszonylagossá teszi Veessenmayer mindenhatóságát, ezen a ponton ugyanis engednie kellett 1944 júliusában. A meghallgatások azonban megmutatják, hogy Horthy nem képes önkritikára, és módszeresen elbújik a felejtés vagy a tagadás mögé.²³ Alábecsüli felelősségét és a németekkel szembeni mozgásterét. Úgy tűnik,

meg van győződve róla, hogy megtett mindent, amit lelkiismerete és meggyőződése diktált, és kötelességének megfelelően cselekedett. Később Lakatos tábornokot is meghallgatták tanúként. Az amerikaiak felhatalmazták rá, hogy kapcsolatba lépjen Horthyval, és ő örül, hogy írhat neki: „Örömmel ragadtam meg ezt az egészen kivételes alkalmat, hogy a volt államfővel, a Legfelsőbb Hadúrral kapcsolatba léphetek.”²⁴ Veessenmayert végül húsz év börtönre ítélik (büntetését 1951-ben felére csökkentették, majd még ugyanabban az évben szabadon engedték).

Úgy tűnik, Horthy néhány hónappal azután kezdte írni *Emlékiratait*, hogy hazatért Nürnbergből – az időrend olykor összekeveredik menye emlékezéseiben. Ő gépeli németül az eredeti kéziratot, majd magyar fordítását.²⁵ Megemlíti, hogy a család kezd töprengeni arról, mi lesz a sorsa. Maradjanak Bajorországban, vagy keressenek más menedéket? A magyarországi helyzet elképzelhetetlenné teszi a visszatérést. 1946-ban vagyunk ekkor, és az itt felidézett brit dokumentumokat olvasva kitűnik, nem valószínű, hogy bárki engedélyt adott volna Horthynak arra, hogy elhagyja Németországot, ahol még amerikai védelem alatt áll. Valószínűtlen tehát, amit Ilona állít, hogy

1946 végén vették fel az első kapcsolatokat. A folytatódó kihallgatások, különösen az, amelyik Veessenmayer peréhez vezet, szükségessé teszik, hogy Horthy a közelben maradjon. Ha voltak is próbálkozások – amire nincs bizonyíték –, az akkori viszonyok között semmi esély nem volt rá, hogy eredménnyel is járjanak, amit az érdekeltek talán nem is fogtak fel. Horthy valóban Ilona és Nicky közvetítésével tárgyal az emigrálásról, belőlük azonban hiányzik a politikai intelligencia, és több alkalommal nagy naivitásról tesznek tanúságot. A világi kapcsolatok nem elegendők ebben az összefüggésben. A család mégis ábrándozik a kivándorlásról, az egyik fő ok Magda egyre törekenyebb egészsége, az asszony szenved a zord bajor éghajlattól és a kisserű életkörülményektől. Aggódnak, mert hamarosan véget ér az UNRRA és a hontalanokat segítő szervezetek támogatása. Bármit tesz is, Ilonának nem lehet olyan keresete, amelyből el tudná tartani az egész családot és a szolgálatában álló plusz öt személyt, az utóbbiak is kezdenek elcsüggedni, és bevallják, hogy vissza akarnak térni Magyarországra. 1946 szeptemberében elmegy egy szobalány és a két inas. Horthyék mellett akkor már csak Magda szobalánya és István dajkája marad. Horthynak és fivérének, Jenőnek már nincs szolgálója. Pénzszűkében vannak: egy összeg elvben rendelkezésükre áll ugyan egy svájci bankszámlán, amelyet Ilona néhai férje nyitott, de azt egyelőre zárolták. A megoldás, amelyre egyszerre gondolnak az, hogy menedéket kérnek az Egyesült Államokban. A lépés logikus, mivel addig az amerikai hadsereg védelmezte a családot. A volt követ, Montgomery felajánlja, hogy közvetít diplomáciai és közigazgatási téren, valamint a létfenntartási eszközök felkutatásában. Arra gondol, *ad hoc* alapítványt hoz létre, hogy összegyűjtse a szükséges összeget.²⁶ Más opciókat gyorsan elvetnek: Olaszország és Franciaország, amelynek nyelve nem jelent problémát, félelmet kelt bennük erős kommunista pártja miatt.

Végül Ilona elutazik Svájcba – főleg pénzügyi okokból –, hogy kipuhatolja egyes követségeknél, van-e esély az esetleges menedékjogkérésre. Nicky tanácsára – aki ismerte César de Sousa Mendes minisztert, amikor Brazíliában szolgált – Ilona azt mondja, megkereste a portugál követséget, a levéltárakban azonban nincs nyoma ennek az állítólagos 1946. december közepi látogatásnak. Sousa Mendes viszont tényleg megérkezik a követségre 1947 januárjában!²⁷ A család nem eleve választotta Portugáliát. Nickyn kívül egyikük sem beszél portugálul. Az a gondolat is illuzórikus, hogy a portugálok közvetítőül szolgálhatnának: kétségkívül semlegesek, de nincs sem elegendő diplomáciai terük, sem olyan rendszerük, amely kegyben állna a szövetségeseknél. Portugália nem kínálhat mást, csak a nagylelkűségét. Nem meglepő tehát, hogy az 1947-es év úgy telik el, hogy emigrációs tervekről nem beszélnek újra.

Van más gond is: Horthyt sérvvvel kell operálni áprilisban, de gyorsan felépül.²⁸ A villa körül többé-kevésbé gyanús figurák ólálkodnak, Ilona szerint jugoszláv kémek. Horthyék látogatói sem mindig gáncs nélküli lovagok, például fogadják a volt budapesti német követet, Erdmannsdorffot. A Horthy-rendszer kétértelmősége tükröződik a zsidó személyiségek látogatásaiban is, ők azért jönnek, hogy megköszönjék a volt kormányzónak a közösség iránt tanúsított magatartását. Horthy angolbarátságának – ami utóbb átváltott Amerika-barátságba – jele, hogy az egész amerikai vezérkar bejáratos a weilheimi házba, vagy ők hívják meg a családot különböző társasági cseményekre. A régióban lakó vagy átutazóban lévő magyarok is tiszteletüket teszik Horthynál.

Az emigrálás terve határozottabban kerül elő újra a Veessenmayer-per után. A család ismét lépéseket tesz az amerikai hatóságoknál és Svájcba akkreditált követségek közvetítésével. Időközben Jenő elutazhatott Párizsba, ahonnan később átmegy Svájcba. Nicky tevékenysége homályos, hol Innsbruckban bukkan fel, hol Svájcban. Újra találkozott elvált feleségével és lányaival, de családi életük nem áll helyre. 1947-ben elhatározza, hogy Brazíliába megy, és kapcsolatba lép a magyar emigráns körökkel. Ők azt kívánják, hogy vegyen részt aktívan a Magyar Nemzeti Bizottmányban, legyen annak brazíliai képviselője.²⁹ A New Yorkban épp akkor szerveződő testület eredete az 1944-es német megszállás után lemondott magyar diplomaták csoportjára vezethető vissza. Bakach-Besseney György viszi a külügyeket, ő lép kapcsolatba Nickyvel. A bizottmány tevékenysége abból áll, hogy Magyarország szovjet uralom alóli felszabadításán munkálkodva összefogja a külföldön élő magyarokat, akiknek ugyanez a céljuk. A csaknem száztagú, koalíciós jellegű csoport élén álló végrehajtó bizottság az emigráns kormányokra hasonlít, az 1950-es évek közepétől még Kállay Miklós nevét is ott találjuk. Nicky rááll, hogy 1949-ben betölti ezt a funkciót. Rio de Janeiróban telepszik le. Brazília valóban az Egyesült Államok szövetségese lett a kommunizmus elleni harcban, Nicky tehát minden nehézség nélkül jöhet-mehet Európa irányában. Meghatározó szerepe van abban, hogy Horthyék Portugáliába emigrálnak. Apja 80. születésnapjára ellátogat Weilheimbe, és ellentétben azzal, amit Ilona állít, nem Brazíliába tér vissza egyenesen, hanem Bernbe megy, a portugál követségre, ahol menedéket kér a kormányzó családjá számára. Nicky halála után, 1993-ban írt emlékirataiban Ilona kisa-játítja ezt a lépést, októberre teszi, és az egész eljárást úgy állítja be, mintha az ő műve lett volna. Márpedig a berni portugál követség július 14-i távirata nagyon világos: Caldeira Coelho ügyvivő azt írja, előző este ellátogatott hozzá Nicky, „Horthy kormányzó fia, volt brazíliai követ”, ami jelzi, hogy

Nicky fontosnak tartotta és felhasználta volt diplomata státuszát kérése nyomtatékosítására. Nicky „azért jött, hogy menedéket kérjen a portugál kormánytól apja és családja számára”. Nagyon is úgy látszik tehát, hogy ez az 1948. július 13-i lépés volt az első, amelyet a követség regisztrált. Az ügyvivő pontosítja, kik a családtagok: „a kormányzó, a felesége, menyje, unokája és egy szolgáló”. A gondozónőnek is az utazók között kell lennie, neki is szüksége van portugál vízumra. Nicky szemmel láthatóan jól előkészítette a dossziét: tájékoztatja a portugál diplomatát, hogy a Németországot megszálló amerikai hatóságok készek kilépési vízumot adni a családnak, amint birtokukban lesz a belépő vízum Portugáliába. A müncheni amerikai főkonzul, Sam Woods kezességét vállal ezért.³⁰ Nicky azt is megerősíti, hogy Horthy személyesen ír majd Salazar miniszterelnöknek, de később mégsem teszi meg. Az ügyvivő végül azt kéri, hogy küldjék el neki a szükséges utasításokat, mégpedig sürgősen, mert Nicky készül visszatérni Brazíliába.³¹ A táviratot másnap továbbítják. A menedék megadásának és a vízumok kiadásának híre nyáron érkezik meg, a családnak még svájci átutazóvízumokat kell szereznie, hogy végre tervezhesse az elutazást. Az előkészületek elhúzódnak, Horthyék csak 1948. december 18-án hagyják el Weilheimet. A volt kormányzó búcsúlevelet ír a németországi magyar emigránsok *Hungária* című lapjába, távozását felesége rossz egészségi állapotával magyarázza és azzal, hogy enyhébb éghajlatot keresnek. Bátorítja a magyarokat, hogy folytassák a harcot a haza becsületének visszaszerzéséért, és ebben – mondja – az ő oldalukon áll.³² Horthyék megkapják a szükséges vízumokat, egy ideig maradhatnak Svájcban, kihasználják a lehetőséget arra, hogy meglátogassák a rokonokat és a barátokat. Otlétük azonban hosszabbra nyúlik, mert Magda megbetegszik. Az utazás Olaszország felé folytatódik. Horthyék végül Genovában szállnak hajóra 1949. január 8-án. A jegyeket ajándékba kapják Apponyi Madeleine-től, a család barátjától, aki a háború alatt Kubában élt, és akkor velük volt Rapallóban. Ő is úgy tervezi, hogy Portugáliában telepszik le, és Horthyékkel indul el. A rövid olaszországi közjáték idején Horthy viszontlátja Kállay Miklóst, vele ünnepli az újévet, azután még együtt töltenek néhány napot. Kállayt az amerikaiak szabadították ki 1945 májusában Dél-Tirolban, félévnyi fogság után, azóta Rómában élt. Beszélgetés közben a két férfi bizonyára szóba hozta emlékezőseik megírását, aminek akkor már neki is fogtak.

Négy napig tartó hajóút után a Horthy család 1949. január 12-én száll partra Lisszabon kikötőjében. A száműzetés valósággá válik, még ha a célállomás Európában van is, amint Horthy maga mondta a *Hungáriának* írott levelében. Az ő szempontjából egészen biztosan két elem játszik fontos szerepet sorsa elfogadásában: a bizonyosság, hogy nem térhet vissza Magyar-

*Horthy és menyee Kállay Miklóssal hajókiránduláson Rapallóban,
1949. január 7-én.*

országára, minden alternatívát eltöröl, a tenger viszont enyhíti a száműzetés fájdalmát. *Emlékiratainak* végét valóban ennek az érzésnek szenteli, boldog, hogy a tenger mellett lakik, és kifejezi háláját a portugál kormánynak, amely befogadta.

XIV.

Portugália 1949–1957

Portugália nem része Horthy gondolatvilágának. Soha nem járt ott katonai pályafutása idején, s noha az országnak nagy tengerfelülete van, nem tartozik abba a földrajzi keretbe, amelyből Horthy Európa-képe kiépül – számára az Atlanti-óceán európai partjai Nagy-Britanniára és Franciaországra korlátozódnak. Horthy nem beszél portugálul. Kormányzósága idején nem voltak különösebb kapcsolatai a budapesti portugál követséggel. Magdának is idegen Portugália. Az egyetlen szál ezzel a luzofón világgal az, amelyet fia, Miklós teremtett meg és tart fenn. Ő a családban az egyetlen, akinek vannak helyi kapcsolatai. A nyolcéves Istvánt újra számára ismeretlen világba telepítik át.

A portugál rendszernek azonban számos olyan vonása van, amely összehasonlítható Horthy Magyarországgal. Nagy tengerpartja ellenére alapjában mezőgazdasági ország, archaikus struktúrák uralják, mint az 1867-es kiegyezés előtti Magyarországot. Magyarországnak azonban az iparosítást illetően egy hossznyi előnye van Portugáliával szemben. Bőséges mezőgazdasági termelése biztosítja számára az élelmiszer-önellátást, és exportjövédelmet szabadít fel. Az analfabétizmus és a gyermekhalandóság jelentősen visszaszorult, Portugáliában ez távolról sincs így. Területe közel akkora, mint a trianoni Magyarországé (92 000 km²), a XIII. század óta gyakorlatilag nem változott, míg Magyarország mélyreható változásokat állt ki, mint tudjuk. Portugália lakossága etnikailag homogén, Magyarországgal ellentétben. A két ország közötti fő különbség Portugália gyarmatosító politikájában keresendő, Ausztria–Magyarország erre soha nem vállalkozott. Portugália fejlődésével nem törődtek, így az lclassult, az ipari forradalom alig érintette. Az emigráció a portugál társadalom egyik jellemzője, míg a Habsburg Birodalomban élő magyarokra nem jellemző. A gyarmati gazdaság által felszabadított források

elegendőek ahhoz, hogy megóvják Portugáliát az 1929-es válságtól, de országon belül semmiféle modernizálás nem kezdődik el.

Az összehasonlítás találhatóbb politikai téren. Portugáliában az 1910-es felkelés után eltörölték a monarchiát és kikiáltották a köztársaságot. A krónikus politikai instabilitás évei után katonai diktatúrát vezettek be, azután jutott hatalomra António de Oliveira Salazar 1933-ban. A körülmények mégis nagyon mások, mint azok, amelyek Magyarországon a kormányzósághoz vezettek: az ország megőrzi területi integritását, nem szállják meg, nem súlylyed polgárháborúba, noha 1919 januárjában vannak zavargások. Portugália az első világháborúban az antant oldalára áll, csapatai Flandriában és Afrikában harcolnak. A háború befejezése nem befolyásolja alapvetően a portugál politikai életet, amelyre a korrupció és a kormányok gyors váltakozása jellemző. Az 1926. május 26-i államcsíny véget akar vetni a zűrzavarnak. A katonai diktatúra hasonlít ahhoz, amilyen ez a rezsim lehetett volna Magyarországon, 1919-ben. Ideológiájában vannak a kor más európai rendszereihez – Pilsudski Lengyelországához, Dollfus *Ständestaat*jához, hivatásrendi, korporatív államához és Horthy Magyarországhoz – hasonló vonások. Rövid időre fölmerül a monarchia esetleges visszaállításának kérdése, de a volt király, II. Manuel száműzetésben bekövetkezett halála lezárja a vitát. Salazar hatalomra jutása erősíti ezeket a hasonlóságokat, ő maga azonban az 1940-es évek más vezetőire emlékeztet: Pétain marsallra, Emil Háchára vagy Jozef Tisóra. Salazar (1889–1970) nem katona; szerény származású, a papi szemináriumot választja, majd elfordul tőle, jogot és főleg közgazdaságtant tanul. ez utóbbi lesz a szakterülete. Pénzügyminiszterként szerez elismerést a katonai kormányban. Ez az állás ugródeszkául szolgál neki a hatalomra jutáshoz 1933-ban. Ha pályája különbözik is az 1930-as évek tekintélyuralmi vezetőitől, ideológiája közelíti őt hozzájuk. Környezete és egyházi neveltetése felkészíti arra, hogy konzervatív, katolikus és nacionalista látásmódot alakítson ki magának, az összes tekintélyuralmi rendszernek ezek a jellemzői. A katonai diktatúra viharában kerül hatalomra, ő is a gondviselés embereként jelenik meg, akinek a képességei majd lehetővé teszik az országnak, hogy kijusson a nyomorúságból – a *Doutor* (Doktor)-propaganda egyébként ezt az oldalát emeli ki, amikor bemutatja Salazart. Éppúgy, mint Horthynál, nála is a haza üdvéért hozott áldozat fogalmát hangsúlyozzák. Horthyval ellentétben, akinek először helyre kellett állítania a rendet, Salazar készen kapja azt, amit a katonák korábban megteremtettek: létrehozták a rendőri és clyomó struktúrákat, amelyeket majd hatalma megerősítésére használ. Politikusként cselekszik, és sikerül szövetségbe tömörítenie a jobboldali mozgalmakat – ez a fordítottja annak, ami Magyarországon végbement. Rendszere a maga nemében a leghosszabb időt érte meg Európában (1933–1974).

mivel 1968-as visszavonulása, majd 1970-ben bekövetkezett halála után is tart még néhány évig. Gondolhatunk arra, hogy Horthyé is tarthatott volna, ha nem kötelezi el magát a háborúban és a zsidóüldözésben. Az 1933-as alkotmány szentesíti az *Estado Novo*t, amely bizonyos szempontból Pétain marsall francia államára emlékeztet. Az „új” szó a fasiszta ideológia felé mutat, amely hangoztatja, hogy forradalmi rend eljövételén munkálkodik, és lehetővé teszi az új embereknek, hogy felborítsák a régi kereteket. Portugália esetében azonban inkább arról van szó, hogy biztosítják a katolicizmus és a család hagyományos értékeinek állandóságát, ehhez kapcsolódik még a nacionalizmus, a korporatizmus és az antikommunizmus. A portugál viszonyok között a diskurzus fontos része még a gyarmati terjeszkedés és az imperializmus. Az *Estado Novo*ban, mint a fasiszta rendszerekben is, állandóan jelen vannak az elnyomó szervek, köztük legelől a politikai rendőrség, a PIDE (*Polícia Internacional e de Defesa do Estado*), amelyet a külföldi portugál követségek módszeresen tájékoztatnak a vízumkérelmekről. A korporatista, ifjúsági és félkatonai mozgalmakra helyezik a hangsúlyt, ezeknek a tagjai felemelt karral masíroznak, az olasz fasiszta üdvözlés példájára. Tudatosan elhanyagolják a köznevelést, ellentétben azzal, ami Magyarországon történik Klebelsberg kezdeményezésére, mivel inkább tudatlanságban akarják tartani a lakosságot. Az ideológiai keretet a Vatikánnal 1940-ben aláírt konkordátum egészíti ki. A rendszer öt érték köré épül: Isten, tekintély, család, haza, munka. A politikai pluralizmus – amely akkor az erős korlátozások ellenére is még létezik Magyarországon – ismeretlen Portugáliában, ahol egyetlen párt, Salazar Nemzeti Uniója az uralkodó. A parlamentarizmus esküdt ellenség, a parlament csak álparlament, ahol gépiesen jóváhagyják a diktátor intézkedéseit. A portugál rendszer és Horthy rendszerének közös jellemzői: antiparlamentarizmus, antiliberalizmus és antidemokratizmus. Ezek az elemek erősödnek a spanyol polgárháború idején, amely kemény próbatétel Salazar rendszerének, ő ugyanis fenntartás nélkül Francót és híveit támogatja. A második világháború idején Portugália mégis kinyilvánítja semlegességét, és csak 1943-ban lép be a konfliktusba a szövetségesek oldalán. A budapesti portugál követséget akkor bezárják, és csak a háború után nyitják ki újra, egészen más körülmények között. Portugália nem ismerte el a nyilaskeresztes kormányt, de a népi demokratikus köztársasággal sem létesít diplomáciai kapcsolatot a háború után.¹ Amint elsimítják a bürokratikus nehézségeket, és megszűnik a viszonylagos ismeretlenség, amit ez az ország jelent számára, a Portugália melletti döntés csak kedvére lehet Horthynak, aki bizonyára saját eszméinek kedvező környezetként látta Salazar rendszerét.

A tárgyalásokon, amelyek lehetővé tették, hogy a Horthy család Portugáliába érkezzen, két elem biztosan lényeges szerepet játszott: az ország elköte-

lezettsége a szövetségesek mellett lehetővé teszi a berni követségnek, hogy tárgyaljon az amerikai megszálló hatóságokkal, és azok megkönnyítik Horthyék elutazását. Az amerikaiaknak nincs okuk rá, hogy megakadályozzák emigrálásukat Portugáliába. A nyugatiak és a szovjetek közötti konfliktus 1948 folyamán világossá válik, Horthy visszatérése Magyarországra elképzelhetetlenebb, mint valaha. A kommunistaellenes szolidaritás köti Salazaréhoz Horthy rendszerét, így ő csak helyeselheti a menedékkérést. A magyar politikai élet Németországba, Ausztriába és Svájcba menekült személyiségei egyébként ugyanígy lépnek, és a berni portugál követség a legtöbb esetben megkapja a felhatalmazást a vízumok kibocsátására. Az ausztriai amerikai megszállási zónában tartózkodó hét volt képviselő és két Svájcban lévő, némelyikük feleséggel, összesen mintegy tizenkét személy kap 1948 januárjában vízumot, amely lehetővé teszi számukra a portugáliai letelepedést. Hárman közülük időközben találtak más befogadó országot, és lemondanak a vízumukról. Néhány hónap múlva három másik volt magyar képviselő vízumkérő próbálkozása viszont sikertelennek bizonyul. Portugália tehát nem kész arra, hogy rendszeresen befogadjon a magyarországi rendszer ellenzőit, valószínűleg úgy látja, hogy a svájci tartózkodás már elfogadható menedéket biztosít a három kérelmezőnek. A portugál kormány azonban nagylelkű, ha a kérelem olyanoktól jön, akiknek a kapcsolatai Portugália hasznára lehetnek: így kaptak vízumot gond nélkül 1947-ben és 1948-ban volt magyar diplomaták, akik az országban szolgáltak, vagy akiket a berni portugál követség ismert. Horthyék kérelme, amelyet Nicky adott be, ebbe a keretbe illeszkedik, a politikai összefüggésrendszer pedig megteszi a többi.

Lisszabonban barátok és diplomaták – köztük Magyarország portói tiszteleti konzulja, Baján Artúr – fogadják Horthyékat³, és azonnal a híres fürdőhelyre, Estorilba viszik őket, ahol eleinte az Hotel do Parque-ban laknak. Érkezésük felpozsztíja a száműzöttek és emigránsok kis csoportját, Horthyék egyszerre sok látogatót kapnak. Egyesek tartós kapcsolatokat ápolnak velük, mint II. Umberto olasz király, aki néhány napos rövid uralkodás után elhagyta Olaszországot a köztársaságot bevezető, 1946. júniusi népszavazás után. A Habsburg-család Portugáliába menekült tagjai is kapcsolatba lépnek Horthyval. A Carcavelosban letelepedett József Ferenc főherceg és felesége, Anna nagylelkű vendéglátó.⁴ Nekik köszönhető, hogy kétnyelvű, angol-portugál iskolába íratják be a kis Istvánt. Magyarok – arisztokraták és a rendszer volt közéleti személyiségei – sorra elzarándokolnak Horthyhoz. A család körül olyan hálózatot hoznak létre, amelynek nemcsak az a funkciója, hogy fenntartsa a társaséletet és megszakítsa az elszigeteltséget, hanem az is, hogy anyagi segítséget szerezzen számukra. Ilona most sem nagyon kívánja a mun-

kát, jobban kedveli a szórakozást és a nagyvilági életet. Beáll ugyan ápolónőnek a fátimai szervitákhoz,⁵ de ez csak időleges, nem lesz belőle igazi állás, de ha lett volna, akkor sem tudta volna eltartani az egész családot. Emlékírtaiban keveset mond el az Estorilban töltött évek pénzügyi problémáiról. Apponyi Madeleine-nek köszönhetően, aki elmegy az Egyesült Államokba, át lehet majd irányítani a Montgomery által összegyűjtött alapokat. A volt követ alapítványt hozott létre erre a célra, rajta kívül több magyar, Chorin Ferenc és Weiss Jenő nagyiparos, Páthy László, Magyarország volt alexandriai konzulja is hozzájárult. XII. Pius pápa is nagylelkűnek mutatkozott.⁶ Montgomeryéhez hasonló kezdeményezés szerveződik Nagy-Britanniában, az így összegyűlt összeget 1952 elején adják át Horthynak.

A Horthy család így már gondolhat arra, hogy lakást keres. 1949 márciusában elhagyják a szállodát, egy kis házba, a Chalet Ramuntchóba költöznek, ezt szerény bérleti díja miatt választják. Az árak jelentősen megemelkedtek az Estorilba érkező vagyonos száműzöttek miatt. A házban nincs semmilyen felszerelés, Horthyék a környezetüktől kapnak adományokat, hogy bebútorozzák.⁷ A személyzet viszont olcsó, gyorsan találnak egy analfabéta portugál szakácsnőt, akinek meg kell tanítani magyar ételek elkészítését.

Horthy már öregember, nincs politikai súlya. Örül, hogy az óceán partján lehet, és hosszú órákat tölt azzal, hogy figyeli a hajókat. Újrakezdi a testmozgást, amit abbahagyott, mióta eljöttek Budapestről, elkezd úszni, minden reggel úszik. A nap hátralévő részében válaszol a levelekre, amelyeket volt magyar katonáktól kap, akik szintén emigráltak, legtöbbször Ausztriába, Németországba és Svájcba. A ház, ahol laknak, közel van az estorili kaszinóhoz, ahol mozi is van, a család rendszeresen odajár. Horthy az egyik vetítésen találkozik II. Károly román királlyal, aki az 1940-es évek elejétől él száműzetésben, hozzájuk közel, Magda Lupescu társaságában. A Horthy család megint Apponyi Madeleine-nek köszönhetően költözhet kényelmesebb villába, a Santa Margarida negyedbe. Magda egészsége sokat javult, mióta megérkeztek, az éghajlat valóban jól tesz neki. Nicky még mindig Rióban van, ahol a Magyar Nemzeti Bizottságot képviseli, és társelnöke a Magyar Nemzeti Sportszövetségnek.⁸ 1950 elején meglátogatja családját Portugáliában, majd elmegy Svájcba is, volt feleségéhez és lányaihoz. Egészségi problémák és a bizottságon belüli viszályok zavarják a munkáját, végül 1955-ben lemond posztjáról. Portugáliában telepszik le a családjánál. 1956. december 22-én újrَاهázasodik, elveszi Helen Margot Lindsay-Lewist, Hemát. Attól kezdve felhagy minden politikai vagy egyesületi munkával.

Horthyék 1950 nyarán költöznek harmadszor és utoljára Estorilban: ettől kezdve a Casa San Joséban laknak a Melo e Sousa utcában, két lépésre a kaszinótól és a parktól, az utca végén ott a tenger. Horthyék megtartják szakácsnőjüket

és felfogadnak egy szobalányt is. Ila, István nevelőnöje családtag lett, noha a fiúnak már nincs szüksége rá. Az 1952-es iskolaév kezdetén el is megy a családtól, hogy tanulmányait Gordonstounban, Skóciában folytassa. Ez a lehetőség is a család barátainak köszönhető. Fia távozása lehetővé teszi Ilonának, hogy a jövőjére gondoljon. Kapcsolata Guy Bowden angol tiszttel, a lisszaboni brit követség katonai attaséjával, akivel 1951-ben találkozott, házasságba torkollik, amit július 8-án, Londonban kötnek meg; mindketten özvegyek. Ilona 1953 tavaszán jelenti be Horthynak, hogy új házasságra gondol, fél a reagálásától, mert akkor elhagyja majd a házat, és apósa. anyósa egyedül marad. Horthy így válaszol: „Akárki lesz is a férjed, az én fiam is lesz.”⁹

A kapcsolatok a portugálokkal eleinte korlátozottak. Az asszonyoknak a szolgálókon és a templomon keresztül egészen jól megy az ismerkedés. Magda és Ilona Estorilban a szaléziak kápolnájába jár misére. A portugál hatóságok beérik azzal, hogy megújítják a diplomata státuszt élvező családtagok tartózkodási vízumait. Horthy módszeresen elutasítja, hogy belekeveredjen a politikába, elhárít minden olyan ösztönzést, hogy emigráns vagy volt magyar katonák szervezeteinek álljon az élére. Kérték erre már németországi tartózkodása idején is. 1948 júniusában meglátogatta Zákó András tábornok a Magyar Harcosok Bajtársi Községe nevében. Hivatalosan azért jött, hogy gratuláljon Horthy 80. születésnapjára, valójában azonban arról tájékoztatta, hogy küszöbön áll az egyesület megalakulása, amelynek az a célja, hogy összefogja azokat a magyarokat, akik harcolni akarnak az ország felszabadításáért. Ennek az egyesületnek a szervezői nyilvánvalóan szerették volna, hogy legalább a nevét felhasználhassák a volt kormányzónak.¹⁰ Horthy visszautasít minden elköteleződést emigráns körök irányban, ha fegyveres akció a cél, még inkább. Nem akarja bizonytalan helyzetbe hozni magát a megszálló amerikai hatóságokkal szemben, amikor az ő kezességük szükséges emigrációs tervének megvalósításához. Szigorúan magánjellegű, egyéni levelezésre szorítkozik a száműzött magyarok képviselőivel. A fiának van szerepe az emigráns egyesületekben, de ő sem kötelezi el magát közvetlenül politikai akciók mellett, amit a bizottság vezetői a szemére is vetnek.

Emlékiratainak epilógusában Horthy visszatér a katasztrófára, amelyet szerte az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlása jelentett. Sajnálja, hogy a két háború között nem tudták helyreállítani a dunai térséget (*Donauraum*), hogy így őrizzék meg a volt Monarchiát alkotó országok egységét. A visszatekintés illúziójával visszatér a szövetségi tervre, amelyet IV. Károly dolgozott ki 1918-ban, és úgy ítéli meg, hogy meg kellett volna valósítani. Azt nem fejti ki, hogy megvalósításának legfőbb gátja Magyarország volt. Átvéve

néhány annak idején forgalomban lévő elméletet, azt mondja, az autonómiának¹¹ kellett volna alapul szolgálnia a Monarchia szövetségi állammá alakításához, azt azonban nem határozza meg, hogy területek vagy népek autonómiájáról beszél, pedig éppen itt szorít a csizma. Felidézi a svájci államszövetségi modellt, amelyet Bethlen István Erdélyre akart alkalmazni, és amellyel a magyarok gyakran példálóztak. Végül – és kétségkívül ez a legérdekesebb elem – úgy tűnik, Horthy szeretné, hogy a Habsburgok visszatérjenek, és orvosolják a második világháború utáni felosztást. Említi, de nem nevezi meg a Habsburg-dinasztia „törvényes örökösét”, ami meglepő, ha arra gondolunk, hogyan viselkedett Károlyval 1921-ben. Horthy találkozott a szóban forgó örökössel, Ottó főherceggel 1950 májusában. Horthy még Németországban volt, amikor kapcsolatot próbált teremteni vele, de a beszélgetésre később került sor. Akkor azt sugallták, hogy írjanak egymásnak, Horthy 1948 augusztusában küld is egy levelet, de az válasz nélkül marad. Ottó csak 1949 januárjában válaszol, és a levélváltás ennyiben marad. Később a főherceg Portugáliába megy látogatóba, José Saldhana da Gama márkinál lakik. Bartheldy Tibor közvetítésével létrejön egy találkozó, ő megy el Horthyhoz, hogy meghívja beszélgetésre Ottóval. Ilona viszi el apósát a főherceghez 1951. május 22-én, de ő nem vesz részt az ötvenperces beszélgetésen. Kijövet Horthy elégedettnek látszik, és csak annyit mond, hogy Ottó nagyon jól beszél magyarul, amiből arra lehet következtetni, hogy a tárgyalás legalább részben ezen a nyelven folyt. A főherceg megígéri, hogy visszaadja a látogatást, ha legközelebb jön, ez azonban csak 1953. április 15-én délelőtt következik be. A két férfi négyszemközt beszélget az ebédlőben, míg a hölgyek Ottó kísérelőjével az emeleten maradnak. Azután mindnyájan isznak egy kávét. Miközben búcsút vesz látogatójától, Horthyból kibukik a következő megjegyzés: „Milyen nehéz lehetett ez neki.” Ottó másnap a Geographic Society-ben tart előadást az európai biztonság kérdéseiről, Horthyék is ott vannak, két nap múlva meghívást kapnak a főherceg tiszteletére rendezett koktéllra Saldhana da Gama márkitól. Ez a társasági esemény egybegyűjt mindenkit, aki ismert személyiségnek számít a száműzöttek világában, kezdve József Ferenc főherceggel és hitvesével, valamint számos magyarral. Egyes megfigyelők szerint ez a találkozás jelzi, hogy Horthy állítólag készen áll rá, hogy a magyar emigránsok élére álljon, de összetévesztik vágyaikat a valósággal. Ezeknek az eseményeknek nincs politikai jelentőségük. Ugyanígy a meghívásoknak sem, amelyeket az 1952 februárjában, Lisszabonban megtartott NATO-csúcs idején kapnak, és amelyek részben Guy Bowden kezdeményezésére vezethetők vissza – ezek is tisztán társasági események. A volt kormányzó azért elmegy, és el tudjuk képzelni, milyen érdekes lehetett egyeseknek, hogy az admirálissal és volt kormányzóval lehetnek együtt,

de ebben nem kell politikai üzenetet látni. Ami Horthyt illeti, neki bizonyára jólesett a személyére irányuló figyelem és érdeklődés.

Úgy tűnik, a portugál rendszer nem sokat törődik a Horthy család életével. Tudják, hogy a volt kormányzó nem akarja beleártani magát a belpolitikába, és még kevésbé akar belebonyolódni emigránsokkal közös akcióba. A család nem jár össze a portugál vezetőkkel, beéri politikai jelentés nélküli társasági érintkezéssel. Teljesen ártalmatlanok, és nem kezdenek semmilyen potenciálisan veszélyes tevékenységbe. A hidegháború viszonyai közepette a hatalom inkább a magyarországi eseményekre figyel. Horthyt megrendíti Mindszenty bíboros pere és bebörtönzése 1949-ben. A Magyarországra vonatkozó portugál levéltári dokumentumok legnagyobb része azonban az 1956-os forradalomhoz kapcsolódik.

Több mint három évet kell várni, míg Horthy találkozik Salazzal. Baján: Artúr volt konzul kíséri el őt az államfőhöz: a vizitre 1952. május 11-én kerül sor, és fél óráig tart. Salazar nagyon rövid, tömör leírást ad róla naplójában.¹² Főleg Magyarországról beszéltek. Horthy azt mondja a menyének, hogy rokonszenvesnek találta Salazart, könnyen megközelíthető ember, és meg van győződve róla, hogy jót tesz az országának. Salazar politikájának olyan szakaszába lépett, amelyet ez a jelmondat szimbolizál: „Gőgösen egyedül.” Portugália elszigetelődik, gyarmatbirodalmában szembesülnie kell a függetlenségpártiak követelésének erősödésével, ami az 1960-as években ér tetőfokára, és végül aláaknázza a rendszert. Országon belül a tiltakozás a fiatal technokratáktól jön, akik a rendszer liberalizálását és az ország modernizálását sürgetik. Az elvándorlás okozta veszteség továbbra is gyengíti Portugáliát. A rendszer nem tud alkalmazkodni a kor kihívásaihoz.

A két férfi már nem látja viszont egymást. Horthy nem kapta meg a magyar forradalom kitörése után néhány nappal kért audienciát.

A portugáliai száműzetésnek ezekben az első éveiben Horthy folytatta *Emlékiratait*. Egyidejűleg írja a német és a magyar változatot, a kettő azonos. Ilona gépeli a kéziratot, segít a fordításban és a megfogalmazásban. A munka 1952 tavaszán fejeződik be. Lehetetlennek látszik, hogy a magyar változatot jelentessék meg, tekintve Magyarország belső helyzetét és az emigráció földrajzi szétszórtságát. A német nyelvű kéziratot tekintik eredetinek, ebből készülnek később az emlékiratok fordításai. Először a német Athenaeum kiadót keresik meg. Egyik képviselőjük, Egon Heymann véletlenül éppen Lisszabonban van, hogy részt vegyen a NATO-csúcstalálkozón, a terv így konkretizálódhat. Az év végére kész az első kiadás, ötezer példányt nyomtatnak belőle, de újra nem adják ki, amit Ilona keservesen bán, mert a második kiadás után állítólag már járt volna Horthynak szerzői jogdíj, ez azonban nem

így volt.¹³ Az Athenaeum megtartotta a fordítás jogait, az egymást követő fordítások így nem hoztak semmit a kormányzó és családja konyhájára. Az olaszok, majd a hollandok érdeklődnek elsőnek a könyv iránt: az olasz Corso kiadó készített egy fordítást, amit Ilona gyengének talál, de nem lesz lehetőség arra, hogy kijavítsák, mert a kiadó nem sokkal ezután csődbe megy. Hollandiában a tekintélyes Enschede en Zonen vállalja a kiadást, mert jelen van Portugáliában, ahol bankjegyeket nyomtat. Logikus, hogy az angol fordítás gyorsan elkészül, köszönhetően a család Nagy-Britanniával való kapcsolatainak és a jelentőségnek, amelyet Horthy a briteknek tulajdonít. A kontaktust a hollandok teremtik meg a londoni Hutchinson & Co.-val, az amerikai piacra azonban a Robert Speller & Sons vásárolja meg az angol változatot. Azután a spanyolok következnek az Editorial AHR-rel, majd a finnek az Otavával, őket érdekli Horthy. Francia részről az Hachette szerzi meg a jogot.¹⁴ Ilona elutazott Párizsba, és találkozott az igazgatóval, Henri Bernard-ral. A francia kiadás 1954-ben jelenik meg, a fordító neve nem ismert, a stílusa azonban minden, csak nem kiemelkedő, a fogalmazás itt-ott ügyetlen. A kiadó arra kérte Horthyt, írjon előszót a francia olvasóknak, amit meg is tett, valószínűleg közvetlenül franciául. Érdemes idéznünk:

Hálás vagyok az Hachette kiadónak, hogy bemutatja a francia közönségnek Em-lékirataim fordítását. Ezek a lapok, amelyek Magyarország történetének negyedszázadát foglalják össze, remélem, jobban meg fogják értetni a francia olvasóval országom tragikus sorsát.

Kormányzóságom huszonöt évén először a harc viszontagságai hagytak nyomot, egy szerződés revíziójáért harcoltunk, amelynek igazságtalanságát még az alkotói is elismerték, súlyos hibáit a történelem bőségesen bizonyította. Az elszenvedett igazságtalanságokért részleges elégtételt kaptunk 1940-ben, azon erőket átmeneti győzelme folytán, amelyek hamarosan maguk is halálos fenyegetést jelentettek függetlenségünkre. Innen helyzetünk tragikuma. Kormányzóságom utolsó éveit ez ellen az új veszély, az expanziós akarat és a német nemzetiszocializmus hódítása elleni harc töltötte ki.

Magyarország szüntelenül rokonszenvet érzett és mutatott ebben a drámai időszakban a szorultságban lévő Franciaország iránt. Vendégszeretetünket adtuk több ezer, német táborokból megszökött francia hadifogolynak, kockáztatva, hogy kiváltjuk hatalmas szomszédunk elégedetlenségét, tiltakozásait, sőt intervencióját. Országunk nyitott maradt a francia kulturális hatásokra az erőszakos németesítésnek alávetett világban is, mivel a Franciaország és Magyarország közötti vonzódás több évszázados hagyományhoz kötődő tény.

Végül Magyarország német megszállás alá esett, elvesztette függetlenségét, az államfőt – e sorok íróját – deportálták, a hatalom a hitleri Németország zsoldjában álló bitorlók kezébe került.

A német hadsereg veresége után az orosz hódítók vették birtokba az országot. Arra törekednek, hogy a szovjet kommunista imperializmus szolgálatába állítsák minden rendelkezésükre álló eszközzel, hatalmas erővel, amelyeket kíméletlen terror légkörében vetettek be.

Kívánom, hogy Emlékirataim hozzájárulhassanak ahhoz, hogy valóságos megvilágításban ismertessék meg az olvasóval a magyar drámát és a harcot, amelyet a szláv és német tömegek által eltaposott Magyarország vívott. Reményeim szerint lehetővé teszik majd, hogy helyreigazítsanak bizonyos igazságtalanul meghozott ítéleteket Magyarországnak a jelenkori történelem e viharos éveiben játszott szerepéről.

Nyilvánvaló, hogy a magyar kiadáshoz olyan kiadót kell keresni, amely kész rá, hogy az egész világon terjessze a könyvet, és ott juttassa el az emigránsokhoz, ahol vannak. Egy barát, a Svájcban élő Zsitvay Tibor ügyvéd, volt képviselő és miniszter dolgozza át a magyar változatot. A kötet 1953-ban Buenos Airesben jelenik meg, köszönhetően gróf Széchenyi Endrének, akinek ott van egy kis kiadója. 1974-ben Torontóban adják ki újra – csak a magyar változat ért meg új kiadást, mielőtt Magyarországon az Európa Könyvkiadó kiadta 1990-ben, az emigráció írásainak szánt történeti sorozatban, amelyet találóan „Extra Hungariam”-nak neveztek el. A jegyzeteket a történész Sipos Péter írta.

A megfigyelők egybehangzóan állítják, úgy tűnik, hogy Horthy kivételes egészségnak örvend. Élete ugyan visszavonultságban telik, de társasági események színesítik, amelyek az ő korában már próbára teszik az embert. Az utolsó fényképek lefogyott, megviselt férfit mutatnak. A nála tizenegy évvel fiatalabb Magda is megöregedett, egyébként ő betegeskedik gyakrabban. A házaspár 1951 júliusában ünnepli aranylakodalmát a szaléziak estorili templomában Olaszország egykori királya és Habsburg főhercegek jelenlétében.¹⁵ Ugyanezek a vendégek mennek el mindegyik születésnapjára, fogadnak és viszonzoznak látogatásokat. Horthyék sétálgatnak a közeli parkban, továbbra is bridzselnek és pasziánszoznak. A ház csöndesebb, mióta István, majd Ilona elment, ő Londonban él a férjével, és magával vitte Ilát. 1953 novemberében kapnak hírt Horthy fiatalabb öccse, Jenő haláláról, hetvenhat éves volt, Svájcban élt. Horthy 86. születésnapjára 1954-ben még nagy koktélt rendeznek a Casa San Joséban, egész sereg magyar jön el a szokásos meghívottakon kívül. A volt kormányzó 1955 nyarán utazik utoljára – és Portugáliába érkezése óta először – külföldre. Hitvese társaságában Nagy-Britanniába mennek, meglátogatják Ilonát és az unokájukat.¹⁶ Ottani tartózkodásuk alkalmat ad Horthynak arra, hogy újra találkozzon néhány ismerőseivel és az emigráns magyarokkal. Ilona, aki 1956 augusztusának egy részét Esto-

rilban tölti a fiával, arról számol be, hogy apósa egészsége kitűnő: minden nap úszik Istvánnal az óceánban.¹⁷ Krónikus baj nem sújtja, néhány múltó kellemetlenséget leszámítva soha nem volt komolyan beteg. Ezeknek a megnyétől és alkalmi megfigyelőktől származó, visszatekintő megjegyzéseknek az a céljuk, hogy hitelt érdemlően megerősítsék azt a feltevést, amely szerint az 1956-os forradalom okozta érzelmi sokk siettette Horthy halálát.

Az első reformperiódus után, amely Sztálin 1953-ban bekövetkezett halálát követte, a magyar kormány 1955-ben ismét bekeményít. Nagy Imre miniszterelnök testesítette meg a reformista gyakorlatot; ez lehetővé tette a fogolytáborok felszámolását és a visszatérést a kiegyensúlyozottabb gazdasági vezetéshez. A mezőgazdaság kollektivizálása lelassult, az ellátás javult. Magyarország ebben a két évben általában könnyebben lélegzik. A sztálini ortodoxiához való visszatérést részben a nemzetközi helyzet diktálja: az NSZK 1954 végén belép a NATO-ba, a szovjet csapatoknak ki kell vonulniuk Ausztriából az 1955. május 15-i államszerződés aláírása után. A szovjet hatalom kemény emberei erejük teljében térnek vissza Malenkov 1955. februári eltávolítása után. Magyarországon a helyzet változása Nagy Imre távozásában és abban fejeződik ki, hogy a sztálinisták élükön Rákosi Mátyással ismét előtérbe kerülnek. Ez a nekilendülés azonban csak rövid ideig tart, mert 1956 februárjában a Hruscsov-beszéd leleplezi a sztálinizmus bűneit és aberrációit. A sokk-hullám, amely végigfut a kommunista blokkon, főleg Lengyelországot és Magyarországot érinti, ahol teret nyer a politikai vita. Ötvennyolc híres íróból álló csoport, mindnyájan a párt tagjai, 1955 októberében memorandumot nyújt be az MDP Központi Vezetőségének, leleplezve az önkényt, amelyről a hatalom az irodalmi és művészeti életben is tanúságot tett. Szakmai egyesületek, az íróké, az újságíróké, a művészeké és egyes folyóiratok egyre kritikusabbak. A kommunista ifjúsági szervezet soraiból kinőtt, 1955 tavaszán megalakított Petőfi Kör fiatal értelmiségieket fog össze, neve, összetétele és céljai óhatatlanul az Ellenzéki Körre, az 1848-as forradalom forrásvidékére emlékeztetnek. Az elégedetlenség egyik fontos paramétere az a Magyarországon széles körben elterjedt vélemény, hogy megcsúfolták a nemzeti érzést. A lázadás moraja a szovjet hatalomnak való behódolás ellen szól. Két esemény gyorsítja majd a dolgokat, és hozza újra nagy nyilvánosságra Nagy Imre nevét. Először is Rákosi eltávolítása 1956 júliusában a szovjetek, főként Anasztasz Mikojan nyomására, akit sietve Budapestre küldtek ezzel a feladattal. Rákosi menesztése után Gerő Ernő és Hegedüs András előtérbe kerülése megdöbbenést kelt a közvéleményben, sőt még a pártapparátusban is. Ugyanakkor hazaengednek volt internáltakat, bebörtönzötteket, köztük Kádár Jánost. A liberalizáció azonban nem teljes, mert hiányzik

az új ember, aki megtestesíthetné. Csakhogy Gerő Ernő, akit a párt élére állítottak, a régi sztálinista gárdához tartozik, kinevezését rosszul fogadják.

A második esemény Rajk Lászlónak, az 1949-es nagy koncepció per áldozatának hivatalos temetése 1956. október 6-án.¹⁸ A gyászszertartáson 150 000–300 000 ember van jelen.

Ezzel párhuzamosan Lengyelországban is liberálisabb irányban változik a rendszer. Szovjet beavatkozás fenyeget, a Lengyel Egyesült Munkáspárt ennek ellenére hatalomra segíti a „reformkommunista” Władysław Gomułkát, aki azt a feladatot kapja, hogy szerezze vissza a lakosság bizalmát. A változások közepette, az 1956. szeptemberi egyetemi tanévkezdéskor a budapesti egyetemisták megfogalmazzák követelésekből álló programjukat, amely az 1848-as Ellenzéki Kör programjára emlékeztet. Az értelmiség támogatásával tüntetésre szóló felhívást adnak ki 1956. október 23-ra. 250 000–300 000 ember vonul a fővárosban, békésen, a jelmondatokban „lengyel” megoldást, Nagy Imre visszatérését követelve. A nap végén a tüntetők valamilyen gesztust várnak a hatóságoktól, de Gerő dogmatikus, nyitottságtól mentes beszédet mond. Az összeütközések éjszaka kezdődnek, főleg a rádió előtt, ahova a fiatalok megpróbálták behatolni, hogy beolvassassák javaslataikat. A politikai rendőrség rálő a tüntetőkre, a tömeg rátámad némelyik ügynökre. Másnap a kormány behívja a szovjeteket, azt kéri, hogy páncélosokkal vegyék körül a fővárost, Nagy Imrét pedig arra ösztökélik, hogy álljon a Minisztertanács élére. Ettől kezdve a két tábor szembekerül: a nemzet fellázad a szovjet megszállás és magyar képviselői ellen. „Nemzeti felkelésről” van tehát szó, amint Raymond Aron akkor mondja, de „anti-totalitárius” felkelésről is.

A felkelés híre azonnal eljut Portugáliába annak ellenére, hogy a telefonösszeköttetés megszakadt Budapesttel. Horthyék egyedül vannak a lakásukban Estorilban, de hamarosan csatlakozik hozzájuk Nicky, és ott is marad ezekben a feszült időkben. Ilona visszament Londonba. Naponta beszélnek egymással, kicserélik azt a kevés információt, amelyhez hozzájutnak. Horthy reméli, hogy a Nyugat reagál, ebben a várakozásban kér audienciát Salazartól. Ír Eisenhower amerikai elnöknek, Anthony Eden brit, Guy Mollet francia külügyminiszternek, valamint az ENSZ főtitkárnak, Dag Hammarskjöldnek. Ilona igyekszik mozgósítani az angolokat, hogy segítsenek a magyaroknak – legalább szellemi értelemben –, de az igazi szolidaritás csak a november 4-i második szovjet intervenció után éled fel. Egyelőre úgy tűnik, győz a forradalom: október 24-i, esti rádióbeszédében Nagy Imre a nyugalom helyreállítását kéri, és büntetlenséget ígér a felkelőknek. Bejelenti, hogy visszatérnek a reformfolyamathoz. Nagy Imre azonban tús, a pártjáé, amely azt várja tőle, az egyetlen vezetőtől, akire hallgat a nép, hogy mindent térítsen vissza

a régi kerékvágásba. Remélve, hogy kompromisszumra juthat az ország legitimnek ítélt törekvései és a párt között, Nagy Imre csapdába esik, ezekben a napokban nem tudja vezetni sem egyiket, sem a másikat.

Apósának címzett levelében Ilona azt írja, hogy Magyarországnak olyan gondviselészerű emberre van szüksége, amilyen Horthy volt 1919-ben. Ha az összehasonlítás nem is érvényes, felidézése érdekes, mivel a hadsereg ténylegesen a hatalom ellen fordul, és alapvetően fontos szerepet játszik a forradalomban. Most azonban népmozgalom ragadja magával, 1919-ben ez nem történt meg. Nagy Imre sokáig határozatlan, végül meghozza azt a döntést, amely átbillenti a forradalmat: október 28-án elhagyja a párt székházát, bemegy a Parlamentbe, és bejelent egy sor reformot. A párt élén Kádár váltja Gerőt október 25-én, két szovjet vezető, Mikojan és Szuszlov budapesti villámlátogatása után. A szovjet csapatok visszavonulnak, a harcok megszűnnek, feloszlaják a politikai rendőrséget, Nagy Imre október 30-án többpárti koalíciós kabinetet hoz létre, ezt november 3-án átformálják az 1945–1948 évekbeli kormányzás alapján: három kommunista és nyolc más politikai formáció tagja vesz részt benne.

Azzal, hogy Gerőt Kádárral váltották fel, a szovjetek jókora akadálytól szabadultak meg, úgy gondolták, hogy bizonyos engedményekkel, amelyekbe Nagy Imre is beleegyezik, elintézik az ügyet. Akkor úgy tűnt, hogy a Krenl politikai és nem katonai megoldást részesítene előnyben. Ma azonban tudjuk, hogy a szovjetek már október 30-án elhatározták, hogy beavatkoznak – katonai erővel. Közben továbbra is játsszák a tárgyalásosdit, küldötteik, Mikojan és Szuszlov október 30-án és 31-én találkoznak a magyar kormány tagjaival. Nagy Imre október 31-i rádióbeszédében felsorolja a változásoknak azt a két lényeges pontját, amelyet elvben a szovjetek elfogadtak: többpártrendszerű kabinetet alakítanak, hivatalosan közlik, hogy kivonják a szovjet csapatokat az országból. Nagy Imre bejelenti, tárgyalások folynak arról, hogy Magyarország kilép a Varsói Szerződésből, és kinyilvánítja semlegességét. Az emberek azonban még aznap este megtudják, hogy új csapatok vonultak be az országba. A szovjetek elrabolják Kádárt, aki néhány nap múlva újra megjelenik, hogy kézbe vegye a dolgokat. November 4-től ádáz harcok dúlnak a felkelők – egyszerű polgárok, a hadsereg, a munkástanácsok és a nemzeti tanácsok – és a szovjet csapatok között. Tito kiszolgáltatja a Szovjetuniónak a jugoszláv követségre menekült Nagy Imrét és több miniszterét, Romániába viszik, majd később hazatoloncolják őket. Nagy Imrét és több vádlott társát egy kirakatper után, 1958. június 16-án kivégezik. 200 felkelőt is kivégeznek. 1956 telének harcaiban 2800 ember halt meg, 15 000 sebesült meg. Mintegy 200 000 magyar lépte át az osztrák határt, és menekült Nyugatra.

Az biztos, hogy az események brutalitása megrázta Horthyt. A Magyarország iránti szolidaritást kifejező vagy a kommunista rendszer elleni számos tüntetés között voltak lisszaboniak is.¹⁹ Horthyéknál pezseg az élet, a volt kormányzót állandóan hívják telefonhoz, a magyarok egymást követik nála,²⁰ mindenki azt hiszi, vége a kommunista diktatúrának. Lelkesen fogadják Mindszenty bíboros kiszabadításának hírért, a hadsereg tisztjei viszik Budapestre a házi őrizet helyszínéről, Felsőpetényből. A nyugati reagálást azonban hiába várják, csalódnuk kell a szuezi expedíció miatt. Az ENSZ közgyűlése elé terjesztik a magyar kérdést, de az oroszok és a kínaiak azonnal megvétőznek minden kezdeményezést. A magyar rádió ettől kezdve úgy állítja be „az eseményeket”, mint Horthy zsoldjában álló fasiszták Magyarország destabilizálását célzó kísérletét.

A családi legenda szerint Horthy nagyon lehangolt november 4-e után: Magda azt állítja, hogy már nem hallgatja a rádiót, nem olvassa az újságokat, a család ezt helyesli is, mert csak felzaklatnák. November 20-án Horthy ágyának esik, lázas és köhög. A magyar orvosnak, Pap Lajosnak, aki megvizsgálja, először sikerül talpra állítania. A gyógyulás lehetővé teszi Nickynek, hogy elutazzon az esküvőjére Hema de Croyjal Skóciába. Ilona és férje is kihasználják az alkalmat, és elmennek Bécsbe, hogy támogassák a családtagokat.

Horthy és felesége unokájukkal, ifjabb Horthy Istvánnal Estorilban, 1957. január végén; Ilona felvétele valószínűleg az utolsó kép Horthyról.

és tájékozódjanak ismerőseik sorsáról. Portugáliába visszatérve, 1957. január elején Ilona megállapítja, hogy apósa egészségesnek látszik, de nagyon depri-mált, továbbra sem tájékozódik a forradalomról.

Ő, aki mindig nagyon fürge volt, most fáradtság jeleit mutatja a legkisebb helyváltoztatásra, az orvosi vizsgálatok azonban nem jeleznek nagyobb problémát. Ilona elhatározza, hogy marad és foglalkozik vele, Nicky is ott van a feleségével. Noha semmi különös kórtól nem szenved, Horthy gyenge, és bizonyára elege van az életből. A forradalom eltiprása kioltotta a kommunizmus bukásába vetett reményét – ezt az ideológiát elítélte, és harcolt ellene egész életében. Bizonyára fájlalja, hogy azt látja, az ország megint az erőszak martaléka. Két hétig betegeskedik. Ágyban van, napról napra gyengébb, egyre nehezebben lélegzik. Alig alszik, álma zaklatott, majd amikor felébred, kijelenti: „Haza kell menni”, vagy: „Siessünk, vár a hintó.” Február 4-én magasra szökik a láza, oxigénsátorba teszik, nincs magánál, az állapota már reménytelen. Február 8-án hirtelen jobban lesz, tudata tiszta, beszél a környezetéhez, éjszakája nyugodtan telik. 1957. február 9-án leheli ki a lelkét Ilona és férje, valamint a portugál orvos, Loureiro jelenlétében. Délután a Portugáliában tartózkodó összes közéleti személyiség: Olaszország volt királya, a Habsburgok és magyarok mennek, hogy fejet hajtsanak az elhunyt előtt.

Horthyt tengerügyi egyenruhájában, összes kitüntetésével 1957. február 11-én temetik el a lisszaboni brit temetőben. A szertartást az anglikán tiszteletes, Hewitt és Pap Lajos celebrálja, aki maga is lelkész volt, mielőtt az orvostudománynak szentelte magát. Ilona úgy dönt, hogy anyósa mellett marad, aki nagyon gyenge; a közelben telepszik le férjével. Nicky is a környéken lakik, és István is viszszajön az iskolai szünetek alatt.

Magda hamarosan követi a férjét: gyomorráktól szenved 1958-ban, és az operációval nem sikerül megfékezni a bajt. 1959. január 8-án hal meg.²¹ Horthy mellé temetik. Ilona Portugáliában marad, a férje már nyugdíjas. István folytatja a tanulmányait, majd 1960-ban megnősül, és hamarosan ő is apa lesz. Meglepőbb, hogy

Horthy és felesége sírja a lisszaboni brit temetőben, 1960-ban

1966-ban áttér az iszlámra, a jávai Bapak Subud által kidolgozott rítus szerinti nagyon liberális, szinte panteista változatra. Ilona is áttér. Nicky Palma de Mallorcán telepszik le, 1976-ban elveszíti feleségét. Visszamegy Portugáliába, és az 1980-as évek végén sógornőjéhez költözik Estorilba. 1993. március 28-án hal meg, 86 éves korában. Temetési szertartását Estorilban, a kálvinista Szent Pál-templomban John Humphrey és Kondor Lajos tiszteletes vezeti. A demokratikus átmenet már megtörtént Magyarországon, az eseményt közvetíti a magyar televízió. Nicky halála sietteti Horthy és hitvese maradványainak hazaszállítási procedúráját Kenderesre. 1993. szeptember 4-én mindhármukat a családi kriptában temetik el.

XV.

Horthy utóélete

Az 1980-as évek több szinten is mély változásokat tárnak fel. A rendőri szorítás enyhül. Magyarország külpolitikája határozottan az Európai Gazdasági Közösség felé fordul, és fokozatosan átalakul vegyes gazdaságú társadalommá. Az értelmiségiek és a történészek újraértékelik a Habsburg-múltat, a volt birodalom írói rendszeresen találkoznak, és „újjáépítik” a nyugati nyúlványától, Ausztriától elvágott Közép-Európát. Nyugaton újra felfedezik a századvégi Bécsset, a nemzetek olvasztótégelyének és a modernitás fővárosának látják. Ebben a felforrósodó eszmélkedésben indul be a politikai tiltakozás három motorja, eltérő fordulatszámon: a vallási szabadság követelése, amelyet a lengyel pápa megválasztása hozott a felszínre; az ökológia, amely a csernobili katasztrófával és a bős–nagymarosi vízlépcső megépítésének tervével kicsúszik a hatóságok ellenőrzése alól, olyan új probléma ez, amely nem feleltethető meg a marxista kategóriáknak; végül a magyar kisebbségek sorsa, amely túllép a szocialista államok közötti kapcsolatok keretein, és megtalálja az utat a nyugati médiához.

Magyarország 1987-ben gazdasági válsággal szembesül, amit végül vezetők és szakemberek is elismernek. Az 1956 óta hatalmon lévő Kádár kormányzási módszere kérdőjeleződik meg hallgatólagosan. Óhatatlanul változásokra van szükség a gazdasági orientációban és a politikában is, hogy kijuttassák az országot a csődből. Az utolsó éveket a közvéleménynek a rendszer iránti különös fél-elégedettségi állapota jellemezte. Amíg a növekedés tart, sőt erősödik, a politikai stabilitás megkérdőjelezhetetlen, ha azonban ismét elakad, nem tudja kielégíteni a lakosságot, ami valóságos kockázat a rendszer számára. A magyar társadalom konszenzusa tehát az általános anyagi jólét biztosításán, sőt növelésén alapul. Ez az életszínvonal emelkedésével kísért szerény társadalmi pluralitás magyarázza a rendszer stabilitását. A lakosság elégedettségének forrása néhány olyan lehetőség, amelyet a magyarok élvezhetnek,

a kommunista blokkhoz tartozó szomszédjaik azonban nem. Ez a helyzet az utazás megkönnyítésével: erősen szabályozzák az útlevélkiadást, de ha a magyar állampolgárnak van meghívólevele, évente egyszer elhagyhatja az országot. Meghívás nélkül a kiutazási vízumrendszer szigorúbb – két- vagy háromévenként egyszer van rá mód. Gyakran idézik Kádár mondását: „Aki nincs ellenünk, az velünk van”¹ – úgy látszik, ez a jelszó meghozta gyümölcsét ezekben az években, és politikai józanságnak bizonyult. Kevés magyar ellenzi a rendszert, köszönhetően a több területen bekövetkezett javulásnak. A Kádár-rezsim éveiben a magyar társadalom a középrétegek társadalma lett. A kollektivizálás új változata a középparasztra, sőt a módos parasztra támaszkodott, a magán- és fél-magánvállalkozások különböző formái, a kereskedelemnek, a kisiparnak és szabadfoglalkozásoknak adott lehetőségek elősegítik dinamikus és vállalkozó kedvű elemek megjelenését, ők alkotják majd az ország új elitjét az átmeneti időszakban.²

Ebben az időben, úgy látszik, a gazdasági perspektívák bedugultak. Az 1980-as évek elejétől létrehozott magánvállalkozások különböző formái tökehiányba és strukturális, következképpen politikai akadályokba ütköznek. Az uralkodó struktúrák továbbra is államiak, és azok a magyarok, akiknek sikerült beruházniuk a magánszektorba, elcsüggedtek. Az 1987-es válság általános elégedetlenségben fejeződik ki, és ez arra indítja a magyar vezetőket, hogy új irányt szabjanak politikájuknak. Egyre nyilvánvalóbb, hogy el kell távolítani a hatalomból Kádárt, aki makacsul tagadja a válságot. A szovjetek, akik maguk is a teljes átszervezés kellős közepén vannak, nem ellenzik leváltását. és Grósz Károlyt látják elfogadhatónak. A párt rendkívüli kongresszusa 1988 májusában ül össze, Kádárt elmozdítják hivatalából, utódja Grósz Károly lesz. Grósz önmagukat nyíltan reformistának valló emberekkel veszi körül. magát, köztük van Nyers Rezső és Pozsgay Imre. Az új vezetés a gazdaságirányítás és a hatalomgyakorlás módszereinek „radikális reformját” javasolja. Már annak a lehetősége is felmerül, hogy szakítanak bizonyos idejétmúlt dogmákkal, és szükségyszerűen bevezetnek egy adag pluralizmust is a politikai életbe. Az átmenet, amelyet Kende Péter „simának” minősített, már megkezdődött,³ fokozatosan és csöndesen megy végbe, a gyökerei azonban 1956 óta megvannak.

1988. március 15-én zajlik az első jelentős tüntetés 1956 óta, Budapest népe ünnepli az 1848-as magyar forradalom kezdetét. Az egy évvel korábbi demonstráció kétezer embert hozott össze. A 140. évfordulón rendkívül erős a mozgósítás, több mint tízezer tüntető vonul a Petőfi-szobortól a Bem térig. A gyülekezés jelszavai ellenzéki mozgalmaktól származnak, és szamizdat folyóiratok terjesztik őket. 1987 szeptemberében létrejön a Magyar Demokrata Fórum, az MDF, 1988 tavaszán pedig megalakul a Fiatal Demok-

raták Szövetsége, a Fidesz, valamint a Szabad Kezdeményezések Hálózata, a majdani SZDSZ elődje, amely az átmenet idejének egyik legdinamikusabb pártja lesz. A folyóiratokat egyre szabadabban terjesztik, és néhány, csak a forma kedvéért végrehajtott házkutatást leszámítva, a rendőrség nem nagyon mutatkozik a márciusi és júniusi tüntetések előestéjén. Az év másik fontos tüntetésén Nagy Imre kivégzésének 30. évfordulójáról akarnak megemlékezni. A tüntetők kimennek a rákoskeresztúri temetőbe, a 301-es parcellába, a kivégzések áldozatainak jeltelen sírjaihoz, később a rendőrség a Belvárosban brutálisan felosztatja őket. Az 1988. év hatalomvégi légkörben fejeződik be, mintha a struktúrák és a hatalmon lévők teljesen leblokkoltak volna, képtelenek elfogadható alternatívát megfogalmazni a lakosság számára.

Az 1989-es év a politikai pártok megalakítását legalizáló törvény elfogadásával kezdődik, miközben a hatalom monopóliuma még a kommunista párté. Februárban a párton belüli viták már olyan arányúak, hogy a reformisták egyre virulensebbek, különösen Pozsgay. A központi bizottság végül elfogadja a többpártrendszer bevezetését. Megsokszorozódnak a párt reformistáinak kapcsolatai az új politikai alakulatok vezetőivel, főleg az ettől kezdve legális MDF-ével, amelynek elnöke, Antall József olyan embernek látszik, akivel a későbbiekben számolni kell. Ugyanebben az időben régi pártok születnek újjá, mint a Magyarországi Szociáldemokrata Párt, a Független Kisgazda-, Földmunkás- és Polgári Párt, s újak jelennek meg, mint a Szabad Demokraták Szövetsége. A civil társadalom pezseg, nyilvánvaló a kontraszt az ellenzék dinamizmusa és a haldoklás állapota között, amelyben a párt leledzik. 1989 februárjában Kádár utoljára jelenik meg a nyilvánosság előtt, már nagyon gyenge. Utolsó, zavart beszédét az április 12-i zárt kb-ülésen mondja el. A május 8-i ülésen, ahol felmentik pártelnöki tisztségéből és kb-tagsága alól, már nem volt jelen. Az Országgyűlés tavaszi ülésszakának első ülésnapján, május 10-én alapjaiban alakítják át a kormányt, amelyet 1988. november 23. óta Németh Miklós vezet. Számos reformert neveznek ki fontos posztokra, Horn Gyula marad a külügyben, neki tulajdonítják a Magyarország és Ausztria közötti vasfüggöny megnyitását. Az emberek emlékeznek a képre, amikor a két miniszter, Horn és Alois Mock vagdossa a szögesdrótot az osztrák–magyar határon 1989. június 27-én. Ennek a látószög – két szomszédos ország közötti – csak kétoldalú kapcsolatra korlátozódó gesztusnak messzemenő következményei lesznek, több ezer keletnémet polgárnak teszi lehetővé, hogy átmenjen Nyugatra.

A párt fontosnak tartja, hogy elismerje a múlt tévedéseit, és elítélje a csehszlovákiai szovjet intervenciót. Engedélyezi Nagy Imre és társai maradványainak exhumálását és hivatalos újratemetését, s nyilvánosságra hozza az 1956-os forradalom elfojtásakor kivégzett 277 ember nevét. 1989. július

6-án Kádár meghal, a Legfelsőbb Bíróság ugyanezen a napon rehabilitálja Nagy Imrét és vádlott-társait. A reformerek egyre merészebb állásfoglalásai pártszakadással fenyegetnek. A helyzet tarthatatlanná válik, a konzervatívok elszigetelődnek. A központi bizottság plenumának ülése után megbízzák Nyers Rezsőt, hogy négytagú delegáció élén kezdjen tárgyalásokat az ellenzékkel a pluralista demokráciához vezető átmenetről. Júniustól tárgyalóasztalhoz ülnek az MSZMP, az Ellenzéki Kerekasztal és a társadalmi szervezetek képviselői. Megegyeznek a leendő választási törvényről. Október 6-án kezdődik a kommunista párt rendkívüli kongresszusa: a küldöttek túlnyomó többsége új párt megalakítása mellett szavaz, ez lesz a Magyar Szocialista Párt.

A magyar külpolitika akkor egyre inkább szomszédjai felé fordul, hogy kapcsolatokat teremtsen, ezek később a „visegrádi csoport” megalakulásához vezetnek. Szeptember 8-án Nyers Rezső azt javasolja, hozzanak létre demilitarizált övezetet az osztrák, magyar és jugoszláv határ térségében. November 11-én és 12-én találkozik Budapesten a jugoszláv, az olasz, az osztrák és a magyar külügyminiszter, hogy megtervezzék a regionális együttműködés perspektíváit. A magyar–szovjet kapcsolatokat több szakasz jellemzi ebben az évben, először is a szovjetek januárban bejelentik, hogy hamarosan kivonnak Magyarországról 10 000 katonát és 450 páncélost – 1991. június 16-án pedig befejeződik a teljes kivonulás. Ugyanakkor gyakoribbá válnak a magyar vezetők külföldi látogatásai is, Magyarország diplomáciai kapcsolatot létesít vagy vesz fel újra néhány volt „ellenséggel”: Dél-Koreával, Izraellel, a Vatikánnal és Portugáliával.

1989. február 22-én úgy döntenek, hogy eltörlik az orosz forradalomra emlékező november 7. ünnepelését, helyette március 15., az 1848-as magyar forradalom évfordulója lesz nemzeti ünnep.⁴ Az első engedélyezett március 15-i emlékezés örömmámorban zajlik Budapesten és vidéken. A fővárosban a menet, amelyet az ellenzék legismertebb tagjai vezetnek, a Petőfi-szobortól a Kossuth térre, majd onnan a Bem és a Batthyány térre tart. 1989. június 16-án megrendezik Nagy Imre és négy vádlott-társának hivatalos temetését. A szertartást, amelynek látványterveit ifjabb Rajk László építész, az SZDSZ tagja és Bachman Gábor készítette, közvetíti a televízió. A ceremónia két részből áll: először Nagy Imre és társai emléke előtt tiszteleg a nemzet a Hősök terén, ahol becslések szerint kétszázezernyi ember gyűlik össze.⁵ A szertartás során az 1956-os megtorlás minden áldozatának neve elhangzik. A megemlékező beszédek sorában az utolsó szónok a Fidesz fiatal vezetője, az 1963-ban született Orbán Viktor, szavai az új Magyarországot hirdetik. Ő lesz a miniszterelnök 1998-ban, 2010-ben és 2014-ben újraválasztják.

Az MDF válik a magyar ellenzék fő erejévé és a hatalom első számú tárgyalópartnerévé az átmenet során. Az 1985-ben megválasztott parlamenti

képviselők módosítják az alkotmányt, elhagyják az 1949-es sztálinista szöveget, és megnyitják az utat a többpártrendszerhez. Átmenetinek tekintik ezt az új alkotmányt, várva az 1990 tavaszára tervezett szabad választásokat. Október 23-án, az 1956-os forradalom évfordulóján ünnepélyesen kikiáltják a Magyar Köztársaságot, ez a nap nemzeti ünnep lesz.⁶

Az első szabad választások békésen zajlanak 1990. március 25-én és április 8-án. A politikai osztály, a régi és az új, nagy hatást tesz a nyugati megfigyelőkre, dicsérik a magyarok érettségét; más volt kommunista országokban az átmenet mozgalmasabb, sőt erőszakos. Az első forduló eredményei érvényesítik a szocializmus összeomlását. A részvételi arány 65,11% volt. A régi-új kommunista párt, a Magyar Szocialista Munkáspárt 3,86%-ot kapott, és ezzel nem érte el a 4%-os bejutási küszöböt, amely ahhoz kell, hogy képviselte legyen az Országgyűlésben, a Magyarországi Szociáldemokrata Párt összesen 3,55%-ot, a Magyar Szocialista Párt, az MSZP viszont 10,89%-ot, és ezzel 33 mandátumot szerzett, a kisgazdák és a kereszténydemokraták versenyben maradtak. A második fordulóban a Magyar Demokrata Fórum széles körű győzelmet aratott, koalícióra lépett a kisgazdákkal és a kereszténydemokratákkal. A Szabad Demokraták Szövetsége 21,39%-ával a második helyen állt az MDF mögött. A köztársasági elnökválasztáson az SZDSZ jelöltje Göncz Árpád, az Írószövetség elnöke, hajdani politikai fogoly volt, az MDF a történész Szabad Györgyöt jelölte az Országgyűlés elnöki posztjára. A képviselők egy része felújította a régi hagyományt, és az új parlamenti ciklus megnyitása alkalmából misére ment a Mátyás-templomba. Habsburg Ottó, az utolsó trónörökös, az Európai Parlament német tagja is részt vett az ünnepélyes nyitótűlésen. A magyar törvényhozás képviselői például Csehszlovákiával ellentétben, nem mind az antikommunista ellenállás hősei, sok köztük a tanár és jogász, bizonyítékul a Kádár-rendszer relatív toleranciájának, amely lehetővé tette új politikai nemzedék megjelenését.

A jobbközép teret elfoglaló MDF több irányzat képviselőiből áll össze. Antall ügyes tárgyaló, sikerül fenntartania az egyensúlyt. Gyakran kijátssza a nacionalizmus kártyáját, „tizenötmillió magyarról” beszél, mert jól tudja, hogy a nemzeti érzés tartja össze pártját, és azt is tudja, hogy egyesek kifejezetten a sovinizmus felé tartanak és jobbra sodródnak. A nemzeti értékekre hivatkozás nyomott valamit a latban a választási kampány során, és ez az olykor nacionalizmus felé hajló irány fellelhető az Antall-kormány tevékenységében is. Széles körű egyetértés van viszont a demokráciát, a piacgazdaságra való áttérést, a külpolitikai változtatás szükségességét és sürgősségét illetően. Egyetlen komoly vezető, egyetlen párt sem veti fel a határrevízió kérdését, még akkor sem, ha a kapcsolatok olykor feszültek is Jeszenszky

Géza külügyminiszter és román, illetve szlovák kollégái között a magyar kisebbségek jogainak védelme miatt.⁷

Ilyen körülmények között kezdődik Magyarország legújabb kori történetének szükségszerű felülvizsgálata. Az 1980-as évekbeli fejlődés felkészítette a közönséget arra, hogy rákérdezzen a tabukra és az elhallgatásokra, amelyeket a rendszer kényszerített ki. Eleinte nyilvánvalóan az 1956-os forradalom értelmezése foglalkoztatja a közvéleményt, de az újra felfedezett szólásszabadság azt is lehetővé teszi, hogy felidézzék a két világháború közötti időszakot és Horthy alakját. Az 1956-os áldozatok nagy temetési szertartása után más jelentős személyiségek hamvai is magyar földre kerülhettek.

A felkelések, forradalmak, háborúk, megsemmisítések sora és a két totalitarizmus jelentős számú mártírt, öngyilkost és száműzöttet produkált Magyarországon a XVIII. század óta, ők népesítik be a nemzeti tudat panteonját. Ezért követelték Magyarországon erőteljesebben, mint másutt, hogy illendő temetésben legyen részük ezeknek az embereknek, különösen a XX. században, mert ez az egyik olyan ország Európában, amely a legtöbb erőszakos változást élte meg. Tegyük hozzá, hogy éppúgy, mint a volt Habsburg Monarchia osztrák részében, a dekórum és a színpadiasság iránti hajlam jellemzi a barokk hagyományt, beleértve a halálét is. A bécsiek siettek, hogy lássanak *eine schöne Leiche* („egy szép holttestet”), a magyarok érzékenyebbek voltak – és ma is azok – a koporsó politikai tartalmára, gyakran megteszik nemzeti ügynök, legyen szó Kossuth Lajosról vagy a kultúra világának valamelyik képviselőjéről.⁸

A magyar történelem sorozatos tragédiáinak nagyszámú mártírja miatt a sírok szimbolikus jelentőségűvé lesznek. Három eset lehetséges velük kapcsolatban: a sír ismeretlen helyen van (például Petőfié), a személyt külföldön temették el (Rákóczi, Kossuth, Horthy, Bethlen, Mindszenty, Bartók stb.), Magyarországon temették el, de méltatlan körülmények között (Batthyány, Rajk László, Nagy Imre) vagy méltatlannak tartott helyre (József Attilát a munkásmozgalmi panteonba). Az igény tehát, hogy a mártíroknak ne csak illő sírhelyük legyen, hanem olyan, amelyből emlékhely lesz, azt jelenti, hogy ezzel helyreállítják a történeti igazságot, és befejezik a nemzeti identitás felépítését.

Magyarország és vezetői, még az ellenzék is, gyakorolja azt, amit „sírszéli politikának” neveznek, a kifejezést valószínűleg a mostani miniszterelnök, Orbán Viktor találta ki, eredetileg azért, hogy bírálja elődje, Antall József emlékezési és temetkezési gyakorlatát, később viszont a maga hasznára igyekezett visszavenni. Ennek az új gyakorlatnak a bizonyítéka Antall József temetésén mutatkozik meg. Antall 1993. december 12-én hunyt el, hivatalban lévő miniszterelnökként, dagályos síremlékét Ideák Ferenc és Batthyány

mauzóleumához közel állították fel a Kerepesi temetőben. Az egyének vagy közösségek által beadott újratemetési kérelmeket kegyeleti bizottság vizsgálja meg, és dönt arról, hogy az elhunyt méltó-e új nyughelyre. Közmegegyezés van arról, hogy a száműzetésben, emigrációban elhunyt személyeknek joguk van hozzá, hogy magyar földben nyugodjanak, ami feltételezi a terület pontos meghatározását, az ugyanis Trianon után nem szükségszerűen ugyanaz, ami akkor volt, amikor az illető elment vagy elhunyt. Ebből az következik, amit Zempléni András antropológus „temetési demokráciának” hív, vagy családi kegyeletnek, amelyre politikai kategóriák nem érvényesek, mert elfogult vitákon felül állnak. Zempléni szerint volt hivatalos személyek esetében „a szertartás elhomályosítja a történelmi tudatot”, véget vetve egy folyamatnak, mivel a holtaknak kijáró tisztelet megakadályozza az igazi nyilvános vitát. Pontosan ez a képmutató konszenzus lenne a célja azoknak, akik a Horthy-rendszer közéleti személyiségeinek rehabilitációját kívánják. A szüntelen viták ezekről a kérdésekről viszont ennek éppen az ellenkezőjét mutatják.⁹

A rituálét 1870-ben, Batthyány Lajosnak, az 1848-as független magyar kormány 1849. október 6-án kivégzett, egykori miniszterelnökének újratemetése alkalmából vezették be. Később, 1894-ben tökéletesítették, amikor a turini száműzetésben élt és meghalt Kossuth Lajos maradványait hazahozták. Kossuth „visszatérése” adott alkalmat a legnagyobb ilyen típusú tüntetésre, amelyet a főváros valaha látott. Ez a *post mortem* ünneplés hozzájárult ahhoz, hogy megteremtsék a kapcsolatot a forradalom tragikus, ám dicső napjainak emléke és az 1867-es kiegyezés utáni, megerősödött magyar nemzeti tudat között. A szertartást az Oszmán Birodalomban száműzetésben elhunyt Rákóczi Ferenc herceg maradványainak hazahozatala teszi teljessé 1906-ban: ezt adaptálta Antall József Horthy újratemetése alkalmából, és ez szolgált mintául néhány hónap múlva az ő temetéséhez.¹⁰

A kommunista rendszer lecsap erre a szertartásra, és 1947-től megrendezi a fasizmus magyar áldozatainak temetését. Később ez a rituálé a történeti igazságért folytatott követelések egyik eleme lesz, és Rajk László 1956. október 6-i temetéséhez, a felkelés előjátékához vezet. A Kádár-rendszer megszervezi, hogy visszakérüljenek a Szovjetunióban 1971-ben meghalt Rákosi Mátyás hamvai, amelyeket azután a legnagyobb titokban helyeznek el a Farkasréti temetőben.

A demokratikus átalakulás éveiben számos más hivatalos temetésre kerül sor, legyen szó, mint Nagy Imre esetében, törvénysértő és méltatlan körülmények között meghalt és elföldelt emberekről vagy korrektül eltemetett, de idegen földben nyugvókról, akik vagy azért maradtak ott, mert elmenekültek Magyarországról, vagy azért, mert a családjuk nem engedte, hogy kommunista országban legyenek eltemetve, az utóbbiak jelentik az 1989

utáni újratemetések többségét. Valószínűleg 1991 volt ennek a temetkezési évtizednek az erős éve, először Mindszenty bíboros újratemetésével – az ő földi maradványait Ausztriából hozták haza –, utána a radikális gondolkodó és politikus Jászi Oszkáréval, aki az Egyesült Államokból tért haza, végül Földes Gáboréval, aki az 1956-os megtorlás áldozata volt. Az Antall-kormány elkezd dolgozni a két világháború közötti időszak konzervatív politikusainak rehabilitálásán, ennek eredménye lesz Kállay Miklós miniszterelnök újratemetése 1993-ban.

Az 1994-es választások után az újratemetéseknek már kevésbé van politikai dimenziója. Először is azért, mert a legfontosabb rehabilitálások már megtörténtek, és azért is, mert a volt liberális kommunistákból álló kormány kétségkívül kényelmetlenül érzi magát szembekerülve egy olyan gyakorlattal, amelyet a kommunista rendszer jócskán felhasznált. Beéri tehát azzal, hogy újratemeti József Attilát, akit Bartók Béla mellett a két világháború közötti szellemi és művészeti élet első emberének tekintenek.¹¹ Hogy ezt megtehessék, ki kell hozni őt a Kerepesi temető munkásmozgalmi panteonjából, ahova a háború után vitték át, és eltemetni – ugyanabban a temetőben – negyedszerre, ami nemzeti rekord.¹² Végül újratemették a Horthy-rendszer egyik jelentős közéleti személyiségét is, de ez nem okozott különösebb vitát: Bethlen István volt miniszterelnököt az oroszok tartóztatták le Budapesten, 1944 decemberében, házi őrizetben tartották, majd 1945 áprilisában a Szovjetunióba deportálták, ott halt meg, fogságban, 1946 októberében. Jelképes földi maradványait 1994 júniusában temették el a Kerepesi temetőben.¹³

Az újratemetésekre általában fordított időrendben kerül sor: kezdődnek az 1956-os forradalom áldozataival, majd az 1944 és 1949 közötti időszak következik, végül a két háború közötti időszak. A ritmus jelentősen lelassult az 1990-es évek közepe óta, az utolsó két politikus, akit újratemettek: 1999-ben Keresztes-Fischer Ferenc hajdani belügyminiszter, őt a nácik deportálták, Bécsben halt meg 1948-ban; valamint 1998-ban Szent-Iványi Domokos, aki diplomata és követ volt a Horthy-korszakban, ő Heidelbergben hunyt el 1980-ban¹⁴. A második Orbán-kormány idején eddig két politikust temettek újra, Hóman Bálint történész kultuszminisztert, akit a népbíróóság háborús bűnösneként elítélt 1946-ban, ő a váci börtönben halt meg 1951-ben; valamint Barankovics Istvánt, a Kereszténydemokrata Néppárt vezetőjét, aki New York-i emigrációban hunyt el 1974-ben.

Az újratemetés szertartása lehetővé teszi, hogy meghatározzák a magyarországi patriotizmus antropológiáját.¹⁵ A hazafias rítus valami globálisnak a kifejeződése nemzeti jelentésében, globálisnak, mivel az egész XX. századot átfogja a két háború közötti időtől a kommunista éráig. „Politikai vallás-

ként” jelentkezik, minden felekezetet érint (katolikusokat, protestánsokat, zsidókat). Sikerül konszenzust teremtenie a közvéleményben és a politikusok körében, nagyon kevés vita zavarja meg, leszámítva a szélsőségesen konzervatív eszméiről ismert Mindszenty esztergomi újratemetése körüli vitát, valamint azt, amely Horthyval kapcsolatban tört ki. Nagy Imre temetése viszont az egyetértésre az egyik legjobb példa, de az is igaz, hogy ezt az 1989-es sajátos viszonyok tették nagyon emlékezetessé. Az esemény ráadásul hozzájárul a rendszer bukásához: a nemzeti egyetértés őstípusát képviseli egy adott pillanatban. Susan Gal antropológus öt képcsoportot különböztet meg, amely lehetővé teszi a szertartás elemzését ebben a konkrét esetben: a nemzet megújulása; a vallás; Nagy Imre, „az emberarcú kommunista”; nemzedéki reprezentációk a történeti igazságnak a fiatal generáció által megfogalmazott követelésével; végül az emlékezés rítusa és a múlt elfogadása (*Vergangenheitsbewältigung*), amely a nemzet politikai örökségének része lesz. Ez az utolsó elem Horthy esetében nyilvánvaló még akkor is, ha a történeti és politikai vita távolról sem zárult le.

A szertartás menetének első állomása a legitimáció, amely ereklyék és – ha vannak – családtagok közvetítésével jön létre, ez ad neki erős érzelmi töltést; ezután következik a politikai legitimáció, amely történeti vitán alapul, ennek az újratemetés előtt le kell zajlania. Ezzel párhuzamosan kezdődik a jogi és politikai rehabilitáció, noha olyan jelentős személyiségek esetében, mint Rajk, Nagy, Mindszenty vagy Horthy, az ő politikai hagyatékukról semmilyen igazi vita nem kavarta fel a közvéleményt, pedig így születik a konszenzus, olyannyira, hogy új tabu kialakulásához vezethet, amely minden kritikát semmissé tesz az elhunyttal kapcsolatban. Sokan gondolják, hogy Rajk László és Nagy Imre tragikus sorsa ellenére is gyűlölt kommunista marad.¹⁶ A folyamat azonban segíti a magyar társadalmat abban, hogy felépítse új történeti emlékezetét. A demokratikus átmenet első éveiben sikerül erősítenie a politikai konszenzust azzal, hogy szinkretizmust teremt a szinte az egész nemzeti közösség által elismert és elfogadott múlt, valamint a jelen között¹⁷. Visszaadják a polgároknak a magyar történelem folytonosságát kizárólagosságok és fehér foltok nélkül, Nagy Imrétől Mindszentyig, Horthyn keresztül.¹⁸ 2001-ben újramezdődött a vita az 1946-ban kivégzett Bárdossy László volt miniszterelnök esetleges újratemetéséről. Rehabilitációjának hívei kommunizmusellenességével és a per eljárásjogi hibáival érveltek, míg ellenzői antiszemitizmusa és fasiszmus iránti hajlandósága miatt bélyegezték meg. A szélsőjobboldali MIÉP tagjai próbálták rávenni az Orbán-kormányt Bárdossy rehabilitálására, ami lehetővé tette volna, hogy később újratemessék, de az ügyesség elutasította a kérelmet.¹⁹

Ez a folyamat 1993 szeptemberében éri el tetőfokát Horthy hamvainak eltemetésével. Menye, Ilona az 1980-as évek közepétől kezd rendszeresen Magyarországra járni, először fürdőturizmus ürügyén. Már korábban is rendbe hozhatta volna a kenderesi temetőben álló családi kriptát, amelynek rossz állagára Kállay Miklós fia, Kristóf hívta fel a figyelmét.²⁰ A magyar emigrációtól, főleg az amerikaitól származó alapok tették lehetővé, hogy finanszírozzák a felújítási munkálatokat, amelyekre azután a kenderesi plébános felügyelt. Ilona 1986-ban elmegy a helyszínre férjével. Hosszan elmereng István sírja előtt. Ellátogatnak a kúriába, ahol mezőgazdasági iskola működik. Ott-tartózkodásukat arra is felhasználják, hogy találkozzanak a Horthy-rendszerbeli „régiekkel”. Ettől kezdve Ilona egyre többször és egyre gyakrabban jelenik meg a nyilvánosság előtt. Rááll, hogy interjúkat adjon. Mindez 1987-től a rendszer átalakulásával párhuzamosan történik, Ilona megismerteti magát a magyar közvéleménnyel is. Előkerülnek tárgyak, főleg portrék, amelyek megmenekültek a Budavári Palota és a kenderesi kúria ostromakor, és visszaadják neki őket. 1989-ben a fiával, Istvánnal és annak indonéziai hitvesével, Tutival is elmennek Kenderesre.²¹ Horthy rehabilitálása az Európa Könyvkiadó felelős vezetőinek kezdeményezésével kezdődik, megjelentetik, először Magyarországon, a kormányzó *Emlékiratait*. A kocka tehát el van vetve, a folyamat Horthy újratemetéséhez vezet majd. A hivatalos kezdeményezés a Magyar Tengerészek Egyesületétől ered, Ilona kérte fel őket 1991 júniusában, épp akkor, amikor az utolsó szovjet katona elhagyta az ország területét.²² Horthy menyje ezért látja alkalmasnak a pillanatot, és úgy gondolhatja, apósa akaratát is tiszteletben tartja, mivel Magyarországon már nincs idegen – szovjet – uralom. Tehát az egyesület és nem a család folyamodik egyenesen Antall József miniszterelnökhöz Jeszenszky Géza és Katona Tamás közvetítésével. A Külügyminisztérium nyugat-európai ügyek igazgatósága megbízást kap, hogy foglalkozzon az ügygel, ennek a vezetője, Nikicser László diplomata teljesíti a feladatot.²³ Mielőtt elfogadják az elvet Horthy (és hitvese) hamvainak hazatéréséről, a minisztérium általános koncepciót dolgoz ki, amely majd tárgyalási alapul szolgál az összes többi ilyen típusú kéréshez. Az első pont átveszi a hagyományt: minden magyarnak joga van hozzá, hogy magyar földben nyugalomra jusson, a második pont pontosan körülírja, hogy a kezdeményezésnek magánemberektől (család vagy egyesület) kell jönnie, a harmadik és utolsó pont kiköti, hogy az állam csatlakozhat az eljáráshoz logisztikai és/vagy anyagi segítséget nyújtva. Amint ez tisztázódik, Antall jóváhagyja az intézkedést. Időközben Ilona találkozott Göncz Árpád köztársasági elnökkel, aki szintén beleegyezését adta. Ezek után kapja meg a dossziét a lisszaboni magyar konzul, Deák Miklós, hogy intézze el a gyakorlati részleteket. Engedélyt kell kérni a portugál hatóságoktól a hamvak exhumálására. Nikicser

László szerint akkor az ügyre vonatkozó összes iratot „szigorúan titkos” jellel látták el. Elbeszélése észrevehetően eltér Ilonától, aki a saját szerepét és nem a diplomáciai testülettől kapott támogatást hangsúlyozza, és eltér a tengerészegyesület képviselőinek és más közéleti személyiségek (a máltai lovag Kállay Kristóf) tanúságtételétől is. Ilona ebben az időszakban sokat foglalkozik azzal, hogy újjáélessze férje emlékét, és elhitesse azt a feltevést, hogy a repülőbaleset szabotázs következménye volt.

Közbejön azonban egy esemény, amely késlelteti Horthy temetését: át kell adnia az elsőbbséget Mindszenty bíborosénak, akinek a hamvait Ausztriából hozzák haza. Ez az epizód kényelmetlen helyzetbe hozza a kormányt, mert a koporsót Bécsből Esztergomba szállító autókonvoj útja spontán körmenetné alakul, mindenütt áhítatos tiszteletadást vált ki, amit tovább erősít II. János Pál pápa látogatása 1991 augusztusában. Az ellenzék hevesen bírálja a kormány katolikus „elhajlását” (Antall őszinte hívő). Ez a figyelmeztetés, valamint a növekvő nehézségek, amelyekkel a kormánynak meg kell küzdenie 1993-tól, arra indítja a hatóságokat, hogy korlátozni akarják a Horthy újratemetésére tervezett tiszteletadást. Ez azonban csak a médiának és a nemzetközi közvéleménynek szolgáló hivatalos változat. A kormány valójában megpróbál majd tőkét kovácsolni a maga javára a kormányzó alakjából, de ez sem menti meg a választási vereségtől 1994 áprilisában. A beteg Antallt helyettesítő Boross Péter²⁴ belügyminiszter, az MDF tagja próbál média-hadműveletet csinálni Horthy újratemetéséből.

Horthy hazahozatala nem valósulhat meg gyorsan, közvetlenül Mindszentyé után, a dolgok tehát elhúzódnak. Az ügy 1993 elején kap új lendületet: Nikicsér és Katona elutazik Lisszabonba. A magyar nagykövetségre szervezett ebéden Ilona is jelen van, mutatnak neki egy tervet az eljárás menetéről, ő helyesli. A tengerészek egyesületén belül Horthy-bizottság jött létre, segítik Ilonát, és foglalkoznak a Kenderesre tervezett ceremónia részleteivel.²⁵ A Mindszenty-precedens hatására a kormány úgy dönt, hogy semmilyen megmozdulást nem engedélyez Budapesten. Portugál részről semmi sem akadályozza a vállalkozás lebonyolítását. Antal hozzájárulását adja az utolsó szakaszhoz. Időközben Nicky is elhunyt, természetesen az ő holttestének hazahozataláról is gondoskodnak.

A kormánykommunikáció hangsúlyozza, hogy az ünneplés magánjellegű, de ennek épp az ellenkezője történik majd. Májusi útja alkalmával Ilona megtudja a kenderesi polgármestertől, Baranyi Mihálytól, hogy 150 000-es tömeget várnak a temetésre. Az újjáalakított Vitézi Rend mellszobrot készít Horthyról, úgy tervezik, hogy a kertben, a családi kúria előtt állítják fel,²⁶ ma is ott van. Kezdenek azonban sokasodni a kedvezőtlen médiafejelemények és emlékezések. A sajtóban heves vita zajlik arról, helyes-e újratemetni

A kenderesi újratemetési szertartásra érkezettek tömege 1993. szeptember 4-én

a kormányzót. A ceremónia dátumát végül 1993. szeptember 4-re tűzik ki. A koporsók előző este érkeznek Budapestre repülővel, rendőri kísérettel viszik őket Kenderesre. A Vérmezőn, a budai Vár alatt az újratemetést ellenzők tüntetnek.

A ceremónia 11.30-kor kezdődik. A kormány ígéretei ellenére, valójában hivatalos ünneplés zajlik. A magyar hadsereg osztaga tiszteleg négy miniszter, számos parlamenti képviselő és Antall József hitvese jelenlétében. A rádió és a televízió egyenes adásban közvetíti a másfél órás eseményt, az Állami Pénzverde még emlékérmét is ad ki az alkalomra. A Kenderesre érkezett tömeget 70 000-re becsülik, ami kétségkívül reálisabb, mint a 150 000, amit a polgármester várt, sőt remélt. A két koporsót és a Nicky hamvait tartalmazó urnát egy sátor alatt helyezik el. Nyolc tengerésziszt viszi Horthy koporsóját, nyolc fiatal kenderesi férfi Magdáét. A család tagjai összesen harmincan vannak. Felhangzik a nemzeti himnusz, majd több beszéd következik. A résztvevők többsége főleg arra a kettőre emlékszik, amelyet Ilona és István mondott el, az utóbbi különösen tartózkodónak mutatkozott, óvakodott minden tendenciózus értelmezéstől. Ilona az embert, a kenderesi földjéhez olyannyira kötődő Horthyt méltatja, és azt mondja, nem akar kritikákat és panaszokat hallani. István, akiről sokan azt gondolták, nem képes kifejezni magát magyarul, elég hosszú szöveget olvas fel, megemlíti nagybátyját is, aki elkísérte őt a felnőttkorhoz vezető útján. Felidézi gyermekkori emlékeit nagyapjáról,

akit egyszerű embernek lát, akinek nincsenek előítéletei. Van bátorsága hozzá, hogy felvesse Horthy feltételezett antiszemitizmusának kérdését, amit ő elképzelhetetlennek tart. Ezzel válaszol azokra a támadásokra, amelyekről a sajtó visszhangzik a ceremónia bejelentése óta. Óvakodik attól, hogy idealizálja Horthyt, nem tagadja, hogy voltak gyengeségei, és követett el hibákat. Szerinte a két háború közötti Magyarországot nem szabad utólag, visszatekintve megítélni, ha a vita kívánatos is, nem lehet gyűlölettel terhes. Az országnak új korszakot kell kezdenie a demokráciára, a stabilitásra, humanista értékekre, vállalkozó szellemre és a becsületre alapozva.²⁷

A többi felszólaló helyi közéleti személyiség és olyan ember, aki ismerte Horthyt. Az egyház Kocsis Elemér püspök, a Magyarországi Református Egyház zsinatának lelkészi elnöke²⁸ és Seregély István egri érsek személyében van jelen, több helyi tiszteletes és katolikus pap asszisztenciájával.²⁹ A városházán adott ebéd zárja a ceremóniát, majd a résztvevők sétát tesznek Horthyék régi lakhelye körül.

Az újratemetés lényegi momentuma volt annak, hogy Horthy „visszatért” a magyar köztudatba. Az esemény a két háború közötti időszak újraértékelésének folyamatába illeszkedett, mechanizmusa kettős enyhülést hozott. Történészek járultak hozzá magas színvonalú tudományos közleményekkel, kezdve Romsics Ignác 1999-ben megjelent, Bethlen Istvánról szóló életrajzával. Romsics akkor lett a téma vitathatatlan tekintélye, gyakran vett részt a médiavitában figyelemre méltó mértéktartással és szigorral. Példáját más történészek követték. Életrajzi munkák készültek a Horthy-rendszer közéleti személyiségeiről: Gergely Jenő Gömbös Gyuláról (2001),³⁰ Ablonczy Balázs Teleki Pálról (2005) írt biográfiát. Utóbb a nyilaskeresztes mozgalom és a magyar nemzetiszocializmus természetének kérdése volt olyan fontos tanulmányok tárgya, mint Gyurgyák Jánosnak a magyar fajvédőről, Paksa Rudolfnak a magyarországi nemzetiszocializmusról szóló műve.³¹ A vita azonban messze túllépi a szigorú értelemben vett akadémiai köröket, mivel Magyarországon gyakran hívják televíziókba a történészeket. A közönség az 1980-as évektől követi a legfontosabb történeti vitákat. Ha az érdeklődés valódi és az ismeretek viszonylag megbízhatóak is, a médiában szokásos rövidítésből óhatatlanul az érvek szélsőséges leegyszerűsítése következik. Ezeket ráadásul átveszik és eltorzítják a politikai térben.

A Horthy-rendszer és a kormányzó személye több vita tárgya, az első a rendszer természetére vonatkozik. A történészek munkája lehetővé tette, hogy felülvizsgálják a kommunista történetírás által terjesztett Vulgátát, amely az 1950-es években használt gondolati kategóriáknak megfelelően fasizmust, sőt „klerikális fasizmust” csinált belőle.³² A közvélemény azóta

felismerte a különbséget a Horthy-rendszer, valamint a fasiszta és nemzeti-szocialista totalitárius diktatúrák között. A rendszer meghatározása azonban még mindig problémát jelent, mert nem volt igazi ideológiája. Ezeknek a kérdéseknek a megválaszolásához a fogalmak mélyreható tisztázására és a széles közönség számára nehezen megközelíthető kronológiai finomításra van szükség. A média tehát egyszerűbbnek ítélt témák iránt érdeklődik, főleg azok iránt, amelyek többet hoznak eladásban, nézőszámban: elsősorban az antiszemitizmus és afelé fordul a figyelem, hogy mi volt a felelőssége Magyarországnak a végső megoldás érvényesítésében. Ez a két probléma kavarja fel a közvéleményt, mióta Orbán Viktor és a Fidesz ismét hatalomra jutott. A 2010-es választási kampány számos kisiklásra adott alkalmat a szélsőjobboldali párt, a Jobbik részéről, és maga Orbán is sajnálatos túlzásokra ragadtatta magát. A jobbikosok nem titkolták antiszemitizmusukat, és szívesen dicsérték a fajelméleteket, amelyek a zsidókat és a romákat a magyar nemzettől idegennek tekintik; Orbán pedig nem utasította vissza elég világosan ezeket a tételeket, és kijátszotta a nacionalista ígéretés kártyáját, amikor a szélsőségek területére ment vadászni. Ilyen viszonyok között a jobboldal afelé tart, hogy felértékelje a Horthy-rendszert, mintaképet lát benne – alapvetően. Ezt részben a Fidesznek és vezérének antikommunista megszállottsága magyarázza, Orbán úgy gondolja, hogy Magyarország még nem szabadult meg eléggé a múltjától. Retrospektíve a nemzeti függetlenség visszaállítójának és biztosítékának látják Horthyt, és szívesen megfélemlenek arról, hogy rendszere fokozatosan közeledett a diktatúrákhoz. Bizonyos euroszepticismus és nyugatellenesség is vegyül ebbe az értelmezésbe, állandó elemeként annak, ahogyan a magyarok Európában elfoglalt helyüket érzékelik. Orbán megpróbálja összeegyeztetni Széchenyi korszerűségét és nyitottságát Kossuth nemzeti intranzigenciájával. Ez csak ellentmondásos nyilatkozatok árán sikerül neki, amelyeket hol a választóinak, hol az Európai Uniónak szán. A vita több helyen zajlik, és tükrözi a közönség érdeklődését a két világháború közötti időszak értelmezése körüli összeütközések iránt. A nagy történelmi ismeretterjesztő folyóiratok 2007 óta rendszeresen szentelnek összeállításokat Horthynak, a rendszernek és közéleti személyiségeinek, valamint a második világháború problematikájának. Ezzel egy időben az akadémiai folyóiratokban is vita bontakozott ki Horthy személyiségének és rendszerének értékelése körül. Sipos Péter a *Történelmi Szemlé*ben veti fel a kérdést, hogyan lehet Horthy-életrajzot írni sorra véve cselekedeteinek problémáit és fázisait.³³ Neki is szándékában állt, hogy hozzákezd, de feladta tervét. A történészek azon is gondolkodnak, vajon alakult-e ki kultusz, majd a kommunista érában ellenkultusz, a kormányzó személye körül. Ez vezeti őket arra, hogy elgondolkodjanak a Horthy-mítoszról. Karsai László, a ma-

gyarországi soá történetének szakértője vitatja azt a mítoszt, amely Horthyt megteszi a zsidók védelmezőjének és megmentőjének.³⁴

A *História*, a *Rubicon* és a *Múlt-Kor* – a legfiatalabb ebben a kategóriában – különösen nagy terjedelemben foglalkozik a témával. Ritka, hogy valamilyik számban ne legyen cikk, amelynek közéről vagy távolról köze van az 1918 és 1944 közötti időszakhoz. A szakmai közönségnek szánt folyóiratok sem maradnak le, sorra közölnek eredeti tanulmányokat vagy könyvismertetések. Mindig ugyanazok a nevek szerepelnek tehát ezekben a publikációkban, olykor megjelennek fiatal doktoranduszkatatók írásai, mi több, a nagyközönség számára vonzóbb témákról szóló anekdotikus publikációk is.

A külső megfigyelőnek így az lehetne a benyomása, hogy bőven vannak könyvek és zsumnalisztikai anyagok a Horthy-jelenségről. Az utóbbi mögött persze ott rejlik a Trianon-szindróma, amelyet a szélsőjobb *ad nauseam* kihasznál, a hivatásos történészek pedig nehezen tudnak demitizálni a lakosság körében. A magyarok nagy többsége továbbra is a nyugati összeesküvésben hisz, annak ellenére, hogy rengeteg elemzés olvasható a témáról. A külföldi média ezt még tetézi is azzal, hogy rendszeresen szót ad azoknak, köztük a Jobbiknak, akik ki akarják sajátítani az ezzel kapcsolatos megszólalást, és képtelenek különbséget tenni a történelmi tudatban meggyökeresedett valószínűs trauma és a Nagy-Magyarország visszaállítását követelő maroknyi fanatikus nosztalgiája között – amúgy a hajdani Magyarország területének nagy része jelenleg az Európai Unión belül van.

A napisajtó sem marad le, a Fideszhez közeli *Magyar Nemzet* rendre emlékezik a nemzeti történelem fájdalmas eseményeiről, így hitelesítve az emberek mentalitásában már amúgy is meglévő áldozattudatot. Általában a baloldali *Népszabadság* láttatja perspektívában a dolgokat, például azzal a 2012. szeptemberi vitával, amelyet – Romsics Ignác akkor javasolt meghatározása szerint – a XX. század két traumájának szenteltek: Trianonnak és annak, hogy mi volt a magyarok felelőssége a zsidók deportálásában³⁵. Romsics kimutatja, hogy a két esemény összefügg, és visszatér a Horthy-rendszer kezdeteire³⁶. Csepeli György szociológus a „Horthy-nosztalgiát” olyan jelenségnek látja, amely alapvetően a politikai saktábla jobboldalán és a szélsőjobbon van meg.³⁷ Úgy gondolja – joggal –, hogy Magyarország jelenlegi vezetői tévesen értelmezik a Horthy-rendszert és a kormányzó személyét.

A Horthyról, rendszeréről és koráról legutóbb megjelent művek két fő irányba mutatnak: a történészek munkái általában szigorúan ítélik meg a kormányzót és hatalomgyakorlását. Tisztán látják azonban az összefüggést is, Magyarország nehéz helyzetét, és hangsúlyozzák, hogy Horthynak szűk mozgástere maradt. A politikai osztály középserűsége is súlyosbító körülmény volt. A népszerűsítő művek, albumok és más silány kivitelű kiadványok viszont

hagiografikus szemléletűek, némelyek a családot hangsúlyozzák (annak ellenére, hogy erre vonatkozóan szinte egyáltalán nincsenek források), mások átveszik az annak idején már forgalomban lévő mitológiát, amely hősnek, a haza megmentőjének állítja be Horthyt. A demokratikus átmenet óta számos emlékezés, emlékirat jelent meg vagy jelent meg újra. Szerzőik közül egyesek emigrációban haltak meg – Horthy maga is –, másokról elfeledkeztek közvetlenül a háború után megjelent műveik kiadása óta. Ez történt Gratz Gusztáv 1945–1946-ban befejezett, ám a szerző halála miatt kéziratban maradt munkájával, amelyet csak 2001-ben adott ki az Osiris Könyvkiadó. Gratz külön fejezetet szentel a Horthy-rendszer értékelésének, gyakorlatilag még azon melegében, és egyáltalán nem elnéző vele: „Horthy nagyon rettenetes helyzetben hagyta hátra az országot. Rosszabban, mint amilyenben azt negyedszázaddal előbb átvette.”³⁸ Főként azt veti a kormányzó szemére, hogy belépett a háborúba a németek oldalán. Hasonlóképpen ítéli meg Mester Miklós is, akinek 1971-ben írott emlékezései 2012-ben jelentek meg. Mester azonban még csípősebben nyilatkozik a kormányzó személyéről, elismerve azt az érdemét, hogy 1944 márciusa és októbere között megpróbálta elkerülni a legrosszabbat: „A mélyebb, önálló emberi gondolkozás ajándékával nem dicsekedhetett. Alapjában véve nagyon középszerű, maradi, s a hatalomhoz sokáig csökönyösen ragaszkodó, kritikátlan, önfejű, üres pompakedvelő ember volt. Egy azonban tény: 1944. március 19. után, mikor Hitler csapatai Magyarországot megszállták, és Horthy uralma tragikus fordulathoz, mintegy 700–750 ezer magyar zsidó sorsa pedig katasztrófához érkezett, a megalázott Horthy Miklós bátran, humánusan viselkedett a rendkívül nehéz helyzetben. Az antiszemitizmusnak, a zsidóság teljes elpusztításának ő volt a legfőbb fékje Magyarországon a német megszállás alatt 1944. március 19.-től október 15-ig.”³⁹ Egy másik tanú, aki a zsidó közösség fontos személyisége is, Kornfeld Móric egyetért Mesterrel abban, hogy a kormányzó középszerű és döntésképtelen ember. „Horthy nem volt tehetséges férfiú, de alkotmányos államfő tehetsége nem döntő fontosságú tényező, hiszen még a kormány megválasztásánál is kötve van a keze a parlamenti többsége által. Kormányzói állásába semmiféle alkalmasságot nem hozott mást, mint forró hazaszeretetét, azt az indulatot, amely a történelem folyamán már oly gyakran hozott végzetes bajt a hazára, ha kellő ítélőképesség nem vezette; és hozott kötelességtudást, mely, fájdalom, csak formalisztikus maradt, mert nemegyszer nem tudta felismerni, mi volt a kötelessége.”⁴⁰ Márpedig a kötelesség a legfőbb erény, amelyet Horthy szüntelenül hangsúlyoz magyarázatul élete alakulására az osztrák–magyar haditengerészet szolgálatától egészen addig, hogy nem volt hajlandó lemondani kormányzói posztjáról, míg egy idegen hatalom rá nem kényszerítette, ami egyébként

a nemzeti történelem állandó vonása. Tovább is adja a kötelesség fogalmát, menye ezt a szót választja emlékirata – *Becsület és kötelesség* – címében második elemként. Részben ezen az alapon épül fel a mítosz Horthyról, a haza megmentőjéről, erre hivatkozik a múltbeli és jelenkori képek, ábrázolások többsége.

Az 1993-as újratemetés visszahozta Horthy arcát a köztudatba. Az Antall-kormány állhatatosan hangsúlyozta a keresztény értékek és a történelem fontosságát (Antall történész végzettségű volt), ez lehetővé tette, hogy a nagyközönség előtt újra megjelenjen nemcsak a kormányzó, hanem rendszerének több közéleti személyisége is. Az 1990-es évek végén illusztrált kiadványok idézték fel a magyarok emlékezetében az 1930-as évekbeli édes életet. A viszonyok kedveztek a Horthyról és családjáról készült képek terjesztésének. A trianoni tabu is megszűnt, gyorsan társították a szerződést és a kormányzónak köszönhető talpra állást. A szélsőjobboldali szimpatizánsoknál valamilyen elegy jött létre az 1920-as katasztrófa és a Horthy-rendszer között. Ők veszik át a korábbi propagandát, amely a nemzet megmentőjének és a trianoni szerződés „kijavítójának” vonásaival felruházva festette le Horthyt. Ebben a konfigurációban történeti kritika meg sem érinti őket. Az Antall-kormány, majd az első Orbán-kormány (1998–2002) beállítódása legalábbis kétértelmű volt. Tagadhatatlan, hogy a jobboldalnak mintaképet kellett keresnie az 1945 előtti időben, mert nem vett részt a hatalomban a kommunista rendszer bevezetése óta. Noha a történelemnek van súlya Magyarországon, nehezen lehetett volna ihletet meríteni a kiegyezés korának vezetőitől, még kevésbé Széchenyitől. Ő referenciaként szolgált, de mivel soha nem kormányzott, nemigen lehetett útmutató a politikai cselekvéshez, annyira mások voltak az összefüggések. Kossuth viszont a baloldal referenciája maradt, nem lehetett eltéríteni a jobboldal javára. (Orbán jelenleg mégis ezzel próbálkozik, például a Kossuth tér átépítésével vagy az 1927-es emlékmű rekonstrukciójával. Ezt az eljárást folytatta, amikor újra felállította Tisza István szobrát, amely Károlyi Mihályé helyett került a térre, ha nem is ugyanarra a helyre.) Horthyra esett tehát a választás, ő látszott a legalkalmasabbnak, annak ellenére, hogy később nagy vita tárgya lett. Ez magyarázza a kormány viszonylagos rossz érzését az újratemetés idején.

Az 1990-es, majd a 2000-es években Horthy alakja folyton visszatér a médiában. Pedig egyetlen nagy kiállítást sem rendeztek róla és rendszeréről. A budapesti Hadtörténeti Múzeum néhány tárlót szentel a haditengerészetnek, de érdekes módon egyik sem érinti Horthy admirális karrierjét, funkcióit az osztrák–magyar hadiflottán belül.⁴¹ A Magyar Nemzeti Múzeum és a Terror Háza idézi fel a Horthy-rendszert, de diskurzusuk egymásnak

ellentmondó, ami tükrözi a társadalmi vitát. A Nemzeti Múzeumban a kiállítási útvonalnak az a célja, hogy a kezdetektől napjainkig végigrepítsen a magyar történelmen, bizonyos eseményeket és személyeket kiemelve, a történetírás éppen időszerű változatának megfelelően. A Terror Háza viszont az 1919 és 1989 közötti időszak politikai értelmezését adja, és a kommunista terrorra helyezi a hangsúlyt. Ebben a vállalásban Horthy pozitív megvilágításban jelenik meg, még akkor is, ha a muzeográfia – nagyon ügyesen – óvakodik a nyíltan tendenciózus szellemidézéstől. A Horthy-képek leltára, amelyet Romsics Ignác állított össze egy 2007-es cikkében, lehetővé teszi a negatív és pozitív, múltbeli és jelenlegi értelmezések osztályozását: a haza megmentője, hőhér (a fehérterror), áruló és jogbitorló (Károly király sikertelen restaurációja), nemzetépítő és országgyarapító (revízió), nemzetpusztító (1944), hazafi és államfő.⁴² A Horthy-rendszer és ellenzöi felváltva használták ezeket a kategóriákat, nincs tehát semmi meglepő abban, hogy ma is elevenen élnek az emberek gondolatvilágában. Rendszeresen újjá is élesztik őket születésnapok vagy választási kampányok alkalmával.

Halálának közeledő ötvenedik évfordulóján, 2006-ban Koltay Gábor rendező filmet készített Horthyról *A kormányzó* címmel.⁴³ Budapesten, az Uránia Nemzeti Filmszínházban volt a premierje, és még ma is vetítik néhány fővárosi moziban. Ez a dokumentumfilm Koltaynak a trianoni szerződésről 2004-ben forgatott filmjét követte – az utóbbi beszédmódja a szintiszta misztifikáció birodalmába tartozik. A Horthy-film esetében mérsékelt hagiográfiával van dolgunk, ami azt jelenti, hogy mottóul állítja a személyiség pozitív vonásait, és eltitkolja homályos zónáit. A tudományos érvkészsletet közismerten Fidesz-közei történészek és más tudományágak (irodalom, közgazdaság) szakemberei szolgáltatják. A kiválasztott tanúk mindnyájan mentőtanúk: Edelsheim Gyulai Ilona és ifjabb Horthy István, Antall József, a kenderesi polgármester és – hogy jó benyomást tegyen – egy volt pozsonyi zsidó lakos. A szereplők részleteket olvasnak fel Horthy és más szereplők (például Kállay) emlékirataiból. Az üzenet világos: Horthy fel van mentve minden alól, amit a szemére vethetnek. A fehérterror legitim válasz a bolsevik terrorra, Horthy 1944-ben megmentette a zsidókat. Bethlenen kívül gyakorlatilag egyetlen más politikai személyiséget sem idéz fel, kezdve a kénköves szagot árasztó Gömbössel. Kállaynak és Telekinek marginális említéshez van joga. A szövetség Olaszországgal dicséretes, ellentétben a Németországgal való szövetséggel. A dokumentumfilm nagy súlyt helyez a családra Ilona tanúvallomásán keresztül, ő pedig jóindulatúan hagyta magát manipulálni.

A második Orbán-kormány 2010. májusi hivatalba lépése óta Horthy nemcsak a vitában van jelen, hanem a képek világában is. A múzeum, amelyet Kenderesen szenteltek neki, és amely a nép két háború közötti áhítatos

tiszteletére emlékeztet, bőkezű adományokat kap. A Horthy Miklós Társaság sorra tartja az emlékezéseket az egyre fogyatkozó „régiek” patetikus részvételével, megmozdulásaik többségét azonban általános közöny kíséri.⁴⁴ A kormánynak kínos ez az emlékezetinfláció, Orbán a médiában óvakodik attól, hogy ösztönözze vagy bátorítsa ezt a folyamatot. A *Die Presse* című osztrák napilapnak adott interjújában elsáncolja magát a helyi önkormányzatok autonómiája mögé. Nem hajlandó egy szintre tenni Hitlert, a „diktátort, aki elfoglalta az országunkat”, és Horthyt, akiről azt állítja, hogy megítélését meghagyja a történészeknek.⁴⁵ A Fidesz vezette képviselőtestületek nem titkolják azt a szándékukat, hogy tiszteletadásul szobrokat emeljenek a kormányzónak, vagy utcákat, tereket nevezzenek el róla. A kis Somogy megyei község, Kereki 2012. május 13-án felállította a kormányzó egész alakos fasobrát, amelyet Dániel Péter budapesti ügyvéd pár nappal később leöntött piros festékkel. A Siófoki Városi Bíróság nem adott helyt a község panaszának, a cselekedetet a szólásszabadságból eredőnek tekintette, rongálás vétségében elmarasztalta ugyan Dánielt, de cselekedetét „társadalmilag hasznos figyelemfelhívásnak” minősítette.⁴⁶

A sajtó gyakran bukkan más emlékezésre buzdító tervekre, és vitákat robbant ki, amelyekből a személyeskedő támadások sem hiányoznak, a hozzájuk illő „marxista” és „fasiszta” kirohanásokkal. Az egyik utolsó ilyen vitát az váltotta ki, hogy a Pest megyei Gyömrő polgármestere elhatározta, hogy Horthyról nevezik el a falu központjában lévő Szabadság teret. A kezdeményezés 2011-ben a Jobbik helyi tagjaitól származott. Az általános felháborodás hatására az önkormányzatnak 2013. január 6-án népszavazást kellett rendeznie, amely kellő részvétel hiányában nem tudta érvényesíteni a városháza döntését: 1778-an szavaztak ellene, 484-en mellette. Állítólag a térhez csatlakozó parkot nevezik el Horthyról. Mint gyakran, az ügy most is túlment a helyi kereteken, az idősakkal foglalkozó három legszakavatottabb történész – Romsics Ignác, Ungváry Krisztián és Karsai László – elment Gyömrőre, hogy a lakosság előtt vitázzon. Raffay Ernő történész, Antall József volt államtitkára megtámadta őket, szerint a magyar történetírás, különösen a Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete még nincs eléggé „demarxizálva”. A válaszádat Karsai vállalta, előásta Raffay egyik 1984-ben írott levelét, amelyben azzal vádolta őt, hogy „antikommunista, és szovjetellenes anyagokat terjeszt”.⁴⁷ Külföldiek is felemelték hangjukat, hogy tiltakozzanak a Horthy-megemlékezések és Horthy heroizálása ellen. A washingtoni Holokausz Emlékmúzeumban lévő Center for Advanced Holocaust Studies igazgatója, Paul A. Shapiro 2010 szeptemberében a *Népszabadságnak* adott interjújában kijelentette, hogy bűnösnek tartja Horthyt, mert előidézte a magyarországi üldöztetéseket, tehát méltatlan rá, hogy

szobrot állítsanak neki.⁴⁸ Martonyi János külügyminiszter levélben biztosította ugyan az amerikaiakat arról, hogy a kormány nem akarja rehabilitálni Horthyt, Paul Shapiro tovább támadta Magyarországot. Tanúskodott az amerikai Szenátus előtt mondván, Magyarország szerint kétes módon emlékezik meg a soáról.⁴⁹ Az 1989-es demokratikus átmenet óta ez a fellépés jellemző az amerikaiak Közép- és Kelet-Európa országaival szembeni magatartására. Az amerikai zsidó vezetők állítják, hogy megtanítyák, hogyan kell kezelni a soát a régióban, és meg vannak győződve róla, hogy ott várják a szakértelmüket. Rosszul ismerik azonban az ottani realitásokat, és olykor még a helyi zsidó közösségek is félreértelmezik a beavatkozásukat. Paul Shapiro joggal leplezi le a második Orbán-kormány kisiklásait, valamint a Fidesz egyes személyiségeinek összejátszását a szélsőjobbal, de kénytelen elismerni, hogy éppen az első Orbán-kormány hozta létre az emlékezés legfontosabb intézményeit. Ami a Horthy rehabilitására indított legutóbbi vállalkozásokat illeti, Shapiro kérlelhetetlen, a kormányzó alakját Hitlerével társítja. Joggal kap bírálatot az is, hogy visszahoznak olyan szerzőket, akiket az irodalmi kézikönyvekben vitatnak; ezek az írók középszerűek ugyan, de nem rosszabb antiszemiták, mint például Louis-Ferdinand Céline. Sokkal könnyebb azonban megbélyegezni a kis Magyarországot a múlt elfogadására indított nehéz vállalkozásában.

Nem annyira a Horthy-rendszer értelmezése jelent tehát problémát, hanem az utána következő hetven év. Egyes történészeknek szemmel láthatóan nehezükre esik, hogy kellő távolságot tartsanak a személyesen megélt tapasztalat és a két háború közötti időszakról készített elemzésük között. A hallgatás és a kommunista rendszer kényszerű történelemhamisítása még súlyosan ránehezedik az emberek gondolatvilágára. A közvélemény hajlik rá, hogy úgy gondolja, amit elhallgattak, az feltétlenül az ellenkezője annak, amit elhitettek vele. Az áldozattudat és a tragikus érzékelése megteszi a többi, végletekig leegyszerűsített képet tart fenn egy kétségkívül összetett időszakról, amelyet azonban a történetírás ma jól kezel. Horthy kormányzó alakja hol totemként szolgál, hol madárnyesztőként, aszerint, hogy melyik tábor használja fel. Ezzel máris belépett a magyar történelem vitatott személyiségeinek panteonjába.

Zárszó

Mi a helye Horthynak a magyar nemzeti panteonban? Ellentétben a személye köré épített mítosszal, ő se nem hódító, mint Árpád, se nem törvényhozó, mint Szent István, nem is alapító, mint Széchenyi, és még kevésbé lázadó, aki azonos súlyú lenne Rákóczival, Thökölyvel vagy Kossuthtal. Csodálói azzal vághatnának vissza, hogy mindez egyszerre, köszönhetően az ellenforradalomnak, az 1919 utáni talpra állásnak, a revíziónak, a Bethlen-évtizedben megkezdett reformoknak. 1941–1944 mérlege azonban lerombolja a rendszer művét, mivel Horthy „áldozatát” semmissé teszi a belépés a háborúba, a német megszállás, Magyarország veresége és integrálása a szovjetek érdekszférájába.

Horthy részben azért vitathatatlanul fontos szereplője Magyarország történetének, mert az ország 1941 után fatális végkifejletbe rohant. Ennek az okai csíráként 1919 óta megvannak. A revizionizmus politikai programként szolgál, és nem teszi lehetővé, hogy az ország demokratikus alternatívát válasszon. Eltöprenghetünk azon, hogyan viselkedett volna a kisantant a demokratikus Magyarországgal szemben. Ha igazi blokk jön létre – közép-európai szövetségi rendszer híján –, az megmentette volna a régiót a hitleri hatalom akaratától? A kisantant fokozatos szétesése ezt kétséggé teszi. A többi közép-európai nemzettel közös állandó jellemző szerint a magyarok is hajlanak rá, hogy bajaikért ne magukban, hanem mindig másban keressék a felelősöket: törökökben, osztrákokban, nyugati szövetségesekben, németekben, szovjetekben, az Európai Unióban. Különösen igaz ez a két háború közötti időszokról készült elemzésükre: Ausztriát és Németországot háborús bűntölgatónak látják; a nyugati szövetségeseket azzal vádolják, hogy a birodalom lerombolására uszítottak, amelynek a trianoni szerződés adta meg a kegyelemdőfést. Következésképpen a franciák és a britek kreatúrájának tartják a kisantantot, amely megakadályozza Magyarországot abban, hogy másutt, ne a többi revizionista hatalomnál keresse szövetségeseit, ami aztán a teljes összeomlásához vezetett. Az értelmezés jelent problémát a valós tények láncolatában, mivel teljesen felmenti az ország vezetőit, köztük elsősorban

a kormányzót. Úgy állítják be, mint a Magyarországgal ellenséges nemzetközi rend foglyát, aki nem tud kiszabadulni ebből a szorításból. Ettől kezdve szerepe arra korlátozódik, hogy a lehető legjobb pozíciót biztosítsa az országnak, adandó alkalommal kihasználva a szövetségesek támogatását. Így látja ő is önmagát, és így mutatja be a propaganda, amelynek változatait még ma is megtaláljuk. Az önmagát feláldozó és kötelességét teljesítő Horthy hőssé emelkedik, kétségtelenül tragikus hőssé, aki teljes joggal lép be a nemzeti panteonba a magyar történetet meghatározó nagy emberek oldalán.

Márpedig semmi sem áll távolabb a hős alakjától, mint Horthy pályafutása, kezdve attól, hogy belép az osztrák–magyar haditengerészetbe, egészen addig, míg kormányzósága véget ér. Élete, épp ellenkezőleg, győzelemnek álcázott bukások hosszú sorozata. Az otrantói szorosnál vívott csata semmit sem változtat az első világháború menetén, azt az Adriától messze veszítik el. Az ellenforradalmon antiszemita erőszak ejt foltot, és Horthy ezt fedezi. A trianoni szerződés a királyi Magyarország feldarabolását szentesíti. Horthy személyesen valóban nem tehet róla, de ratifikálnia kell, és a revizionista doktrína lehetővé teszi, hogy megerősítse hatalmát. Ebben az összefüggésben a belépés a háborúba 1941-ben jövátéhetetlen, pedig el lehetett volna kerülni: Teleki emiatt elkövetett öngyilkossága a legerősebb tiltakozás a rendszer alapja ellen. Ettől kezdve áll a csapda a kormányzónak, ő pedig halogat és köntörfalaz, nem szánja rá magát, hogy átugorja az akadályt, és tárgyaljon a szövetségesekkel. Az 1944. március 19-i német megszállás megmutatja, milyen fokú antiszemitizmus van jelen a társadalomban, és Horthy – mások mellett – felelős ezért. Az eszkaláció, amely az 1944. október 15. utáni puccshoz, a nyilas hatalomátvételhez vezet, annak a döntésképtelenségnek az eredménye, amely a hatalom gyakorlásának kezdete óta jellemezte a kormányzót. Horthy egyetlenegyszer döntött határozottan: IV. Károly restaurációs kísérletei idején. Akkor számára ismerős környezetben volt, szemben állt a királlyal, akinek legitimitását végső soron nem ismerte el. Ferenc József emléke győz ebben a helyzetben, Horthy tökéletesen ismeri Károly gyengeségeit. Ohaja, hogy „megmentsé” Magyarországot, valóságos, vágya, hogy hatalmon maradjon, még inkább az.

Horthy tehát nem hős, nem király és nem is szent. A magyar történelmi tudat e három alakjának szentelt 2012-es kiállításon,* a Magyar Nemzeti Galériában gyakorlatilag nincs jelen. A kisművészeteket, amatőrök által készített munkákat összegyűjtő szekcióban Trianon dominál, ahogy Kiss Tibor (született 1955-ben) *Trianon* című festményén. Egy sérült földgömb körül öt férfi áll: Clemenceau, Kun Béla, kezében tojásgránáttal, Apponyi Albert, Károly király, akinek a feje fölött glóriaként lebeg a korona, és Károlyi Mihály. Egyetlen kép ábrázolja Horthyt, a fiatal festő, Incze Mózes (született 1975–

ben) *Horthy Miklós kora* című képe. Középen Horthy fehér lovon, jobbján egy hajó, vágányok és egy német sisak, emlékeztetőül a rendszer tragikus végére.

Horthynak és magyarországi rendszerének értelmezése továbbra is probléma, amíg a politikai osztály tagjai és egyes értelmiségiek fenntartják a lakosságban a köré épített mítoszt. A legutóbbi történeti munkák minősége, az események objektívabb képe még nem hatotta át az emberek gondolatvilágát, a közöny, sőt a feledés azonban eluralkodott a közvélemény egy részén. Ez az érdektelenség lehetővé teszi a tömjénezőknek, hogy olyan üzenetet adjanak tovább, amelynek elemei szembemennek a tudományos elemzéssel. A tény, hogy a vita a médiában is gyakran újraéled, bizonyíték rá, hogy még nem sikerült úrrá lenni a múlton, ami önmagában nem probléma, az európai országok többsége szembekerül ezzel különböző mértékben. Az viszont problematikus, hogy Magyarországon a politikai élet polarizálódása e témák körül akadályozza a nyugodt történeti munka előrehaladását.

Jegyzetek

* Ludwig A. Windisch-Graetz (Windischgrätz Lajos), *Ein Kaiser kämpft für die Freiheit: so begann Ungarns Leidensweg*, Bécs, Herold, 1957. Az idézet az utószóból való, 277. o.

Előszó

¹ Említhetjük Nagy Imre, Kádár János és Gömbös Gyula életrajzát is.

² Romsics Ignác: *Bethlen István. Politikai életrajz*, Budapest, Osiris, 1999; Ablonczy Balázs: *Teleki Pál*, Budapest, Osiris, 2005.

³ Jacques Le Goff: *À la recherche du Moyen Âge*, en collaboration avec Jean-Maurice de Montrémy, Párizs, Louis Audibert, 2003, 133. o.

⁴ Thomas Sakmyster: *Hungary's Admiral on Horseback. Miklós Horthy 1918–1944*, Boulder–New York, Columbia University Press, 1994. Magyar kiadása: *Admirális fehér lovon: Horthy Miklós, 1918–1944*, Budapest, Helikon, 2001.

⁵ Vas Zoltán: *Horthy*, Budapest, Szépirodalmi, 1975.

⁶ Hogy csak a legfontosabbakat említsük: Edgar von Schmidt-Pauli: *Nikolaus von Horthy. Admiral, Volksheld und Reichsverweser*, Hamburg, I. P. Toth Verlag, 1942 (első kiadás: 1936); Owen Rutter: *Regent of Hungary. The Authorized Life of Admiral Nicholas Horthy*, London, Rich and Cowan, 1939. Az utóbbi ihletője Bárány Döblhoff Lily autorizált életrajza: *Horthy*, Budapest, Athenaeum, 1938.

⁷ Aladár von Boroviczény: *Der König und sein Reichsverweser*, München, Verlag für Kulturpolitik, 1924. Magyar kiadása: Boroviczény Aladár: *A király és kormányzója*, Budapest, Európa, 1993.

⁸ A kisebbik fiúról: Szilágyi Ágnes Judit – Sáringer János: *Ifj. Horthy Miklós, a kormányzó kisebbik fia*, Budapest, Holnap, 2002. A sokkal híresebb idősebb fiúról egy 1942-ben megjelent életrajz újrakiadása: Jánosy István: *vitész Horthy István, a repülő*, Budapest, Nemzetek Európája, 2001.

⁹ Edelsheim Gyulai Ilona: *Becsület és kötelesség*, 1–2. köt. Budapest, Európa, 2000–2001.

¹⁰ Charles de Gaulle: *Mémoires de guerre*, 1. köt. *L'Appel 1940–1942*, Párizs, Plon, 1954. 90. o. Magyar kiadása: *Háborús emlékiratok*, Budapest, Kossuth, 1997. 69. o.

¹¹ Nikolaus von Horthy: *Ein Leben für Ungarn*, Bonn, Athenaeum Verlag, 1953. 8. o. Magyarországi kiadása: *Emlékirataim*, Budapest, Európa–Historia, 1990. 6. o. Franciául: *Mémoires de l'amiral Horthy, Régent de Hongrie*, Párizs, Hachette, 1954.

¹² Horthy Miklós titkos iratai, Budapest, Kossuth, 1962.

¹³ A napló e kötet eredeti megjelenése után látott napvilágot: Horthy Miklósné: *Napló 1944–1945*, Budapest, Libri, 2015.

ELSŐ RÉSZ A TENGERÉSZ 1868–1918

I. Magyarország 1868-ban

¹ *A magyar korona országában az 1881. év elején végrehajtott népszámlálás*, Budapest, Athenaeum, 1882. 1. köt. 826. o.

² *Az 1869. évi népszámlálás vallási adatai* (szerk. Sebők László), Budapest, Teleki László Intézet, 2005. 92. o. 1880-ban az eredmények a következők: 5092 lakosból 4842 magyar anyanyelvű, 24 német, 6 szlovák; a vallási megoszlás: 2734 katolikus, 2 unitus, 1 ortodox, 7 evangélikus, 2258 református, 88 zsidó. *A magyar korona országában az 1881. év elején végrehajtott népszámlálás*, Budapest, Athenaeum, 1882, 2. köt. 133. o.

II. A Horthy család

¹ A székelyekkel kapcsolatos kutatások újabb eredményeihez lásd: Harald Roth (szerk.): *Die Szekler in Siebenbürgen. Von der privilegierten Sondergemeinschaft zur ethnischen Gruppe*, Bécs, Göhlau, 2009.

² Pilch Jenő: *Horthy Miklós*, Budapest, Athenaeum, 1928. 8. o.

³ *Magyar nemes családok*, 5. köt. Budapest, Grill, 1913, 90–91. o. Köszönöm Bécsi Zoltánnak a magyar címertani szakkifejezések francia fordítását.

⁴ Schmidt-Pauli: *Nikolaus von Horthy*, i. m. 41. o.

⁵ Ő a család egyetlen áldozata az első világháborúban, önkéntesnek jelentkezik, pedig főispáni tisztsége lehetővé tette volna számára, hogy mentesüljön a mozgósítás alól. 1914. november 22-én esett el.

⁶ Pilch: *Horthy*, i. m. 15. o.

⁷ Owen Rutter: *Regent of Hungary*, i. m. 34. o.

⁸ Eredeti osztálykönyv másolata, in Csathó Kálmán et al.: *Horthy Miklós*, Budapest, Singer and Wolfner, 1939. VIII. tábla

⁹ Vas: *Horthy*, i. m. 13.

¹⁰ Horthy: *Ein Leben für Ungarn*, i. m. 13. o., *Emlékirataim*, i. m. 11. o., *Mémoires*, i. m. 11. o.

¹¹ Antonio Schmidt-Brentano, *Die österreichischen Admirale*, vol. 3 : 1915–1924, Osnabrück, Biblio-Verlag, 2005. 143. o.

III. A haditengerészeti

¹ Catherine Horel: „De Tegetthoff à Horthy, les représentations de la marine austro-hongroise dans les musées de trois pays successeurs (Autriche, Hongrie, Croatie)”. In: Patrick Louvier (szerk.): *Neptune au musée. Identités et puissances dans les musées maritimes et navals*, Rennes, PUR, 213, 155–167. o.

² G. Horn: *Le Compromis de 1868 entre la Hongrie et la Croatie et celui de 1867 entre l’Autriche et la Hongrie*, Párizs, LGDJ, 1907, 187. o.

³ *Militär-Statistisches Jahrbuch für das Jahr 1893*, Bécs, 1894. 144. o.

⁴ Lawrence Sondhaus: *The Austro-Hungarian Naval Officer Corps 1867–1918*, in *Austrian History Yearbook*, XXIX, 1993, 55. o.

⁵ Lahatte fregattkapitánynak, a fiumei francia tengerészeti misszió vezetőjének levele a Haditengerészeti Minisztériumba 1905. április 15-én. Service historique de la Défense (SIHD/Marine), fonds Marine étrangère BB7 30.

⁶ Louis Gebhard: *The Croats, the Habsburg Monarchy and the Austro-Hungarian Navy*, in *Journal of Croatian Studies*, XI–XII, 1970–1971, 154. o.

⁷ Salcher Peter: *Geschichte der k. u. k. Marine-Akademie*, Pola, Carl Gerold’s Sohn, 1902, 38. o.

⁸ Uo., 66. o.

⁹ Az előző években sem volt sokkal jobb, az első osztályban 30 növendék közül a 24., a másodikban 28 közül a 15. In: Antonio Schmidt-Brentano: *Die österreichischen Admirale*, i. m. 152. o.

¹⁰ Schmidt-Pauli: *Nikolaus von Horthy*, i. m. 44. o.

¹¹ Schmidt-Brentano: *Die österreichischen Admirale* i. m. 144. o.

¹² Horthy: *Ein Leben für Ungarn*, i. m. 17. o., *Emlékirataim*, i. m. 16. o., *Mémoires*, i. m. 13. o. A palotát II. Vilmos német császár 1907-ben visszavásárolta.

IV. Egy nagy karrier állomásai

¹ Horthy: *Ein Leben*, i. m. 18. o., *Emlékirataim*, i. m. 16. o., *Mémoires* i. m. 13. o.

² Horthy ekkor még nem járt Bécsben, és Barcelonának, ahova 1880 végén jutott el, még csak 500 000 lakosa volt. A város modernsége és a kikötő hat rá.

³ Horthy: *Ein Leben* i. m. 27. o., *Emlékirataim*, i. m. 26. o., *Mémoires*, i. m. 16. o.

⁴ Franciscus Ferdinandus archidux Austriac: *Tagebuch meiner Reise um die Erde*, Bécs, Alfred Hölder, 1895.

⁵ Ezek a tárgyak szétszóródtak, néhány közülük ma a bécsi Museum für Völkerkunde-ban található.

- ⁶ Horthy: *Ein Leben*, i. m. 34. o., *Emlékirataim*, i. m. 34. o., *Mémoires*, i. m. 19. o.
- ⁷ Uo., 38. o., *Emlékirataim*, i. m. 38. o., *Mémoires*, i. m. 21. o.
- ⁸ Edgar von Schmidt-Pauli: *Nicolaus von Horthy*, i. m. 47. o.
- ⁹ Doblhoff Lily: *Horthy*, Budapest, Athenaeum, 1938, 62. o.
- ¹⁰ *Arad és vidéke* 1901. július 23., 3. o.
- ¹¹ Franz Lauffer 1869-ben született, és 1951-ben halt meg.
- ¹² Lauffer: *Die Wellen. Altösterr. Familiensaga zwischen Adria u. Schlesien. Nach Aufzeichnungen d. Maria Lauffer-Ossoinack u. Familiendokumenten*, Graz, Edition Sterzin d. AIDEVA, 1989.
- ¹³ Összehasonlításul: Fiuménak akkor 49 806 lakosa volt.
- ¹⁴ Reinhold Merkl beszámolója, *A Magyar Haditengerészeti Egyesület Közleményei*, 1. szám, 1944. jan. 1.
- ¹⁵ Richard Elmann: *James Joyce*, New York, Oxford University Press, 1959, 192. o.
- ¹⁶ Lauffer: *Die Wellen*, i. m. 290. o.
- ¹⁷ Doblhoff: *Horthy*, i. m. 63. o.
- ¹⁸ Lauffer: *Die Wellen*, i. m. 289. o.
- ¹⁹ Uo., 318. o.
- ²⁰ Doblhoff: *Horthy*, i. m. 74. o.
- ²¹ Horthy: *Ein Leben*, i. m. 42. o., *Emlékirataim*, i. m. 42. o., *Mémoires*, i. m. 24. o.
- ²² Lothar Höbelt: „Die Marine”, in Adam Wandruszka, Helmut Rumpler (szerk.): *Die Habsburgermonarchie 1848–1918*, vol. 5: *Die Bewaffnete Macht*, Bécs, Österreichische Akademie der Wissenschaften, ÖAW, 1987, 738. o.
- ²³ Horthy: *Ein Leben*, i. m. 52. o., *Emlékirataim*, i. m. 53. o., *Mémoires*, i. m. 31–32. o.
- ²⁴ Stefan Zweig: *Die Welt von Gestern. Erinnerungen eines Europäers*, Frankfurt am Main, Fischer Taschenbuch Verlag, 1984. Magyarul: *A tegnapi világ*, Budapest, Európa, 1981.
- ²⁵ Holíč falu ma Szlovákiában van, a cseh határon; németül Holitsch, korábban Weisskirchen an der March néven volt ismert.
- ²⁶ Horthy: *Ein Leben*, i. m. 60. o., *Emlékirataim*, i. m. 64. o., *Mémoires*, i. m. 39. o.
- ²⁷ Lehár Ferenc apja is katona-karmester volt a császári hadsereg 51. gyalogezredében, fivére Antal (Anton Freiherr von Lehár) katonatiszt lett, róla később még bővebben is szó lesz.
- ²⁸ Horthy: *Ein Leben*, i. m. 66. o., *Emlékirataim*, i. m. 71. o., *Mémoires*, i. m. 43. o.
- ²⁹ Ellmann: *James Joyce*, i. m. 192. o.
- ³⁰ Horthy: *Ein Leben*, i. m. 81. o., *Emlékirataim*, i. m. 80. o., *Mémoires*, i. m. 57. o.

V. Az első világháború: dicsőség és dráma

¹ Max Valentiner: *La Terreur des mers. Mes aventures en sous-marin 1914–1918*, Párizs, Payot, 1931, 91. o.

² Hugo Sokol: *Österreich–Ungarns Seekrieg 1914–1918*, Graz, Akademische Druck- u. Verlags-Anstalt, 1967, vol. 2. annexe V, 9. o.

³ Doblhoff: *Horthy*, i. m. 115. o.

⁴ Sokol: *Österreich–Ungarns Seekrieg*, i. m. vol. 2. annexe IX, 79. o.

⁵ Lauffer: *Die Wellen*, i. m. 363. o.

⁶ Schmidt-Brentano: *Die österreichischen Admirale*, i. m. 148. o.

⁷ Archivio Centrale dello Stato, Segreteria particolare del Duce. Carteggio riservato 1922–1943. fol.1.

⁸ Lawrence Sondhaus: *The Naval Policy of Austria–Hungary, 1867–1918. Navalism, Industrial Development and the Politics of Dualism*, West Lafayette (Indiana), Purdue University Press, 1994, 275. o.

⁹ Az uralkodókat másként számozzák Ausztriában és Magyarországon: a Német-római Birodalomban Ferenc 1804-ben felveszi az Ausztria császára címet, ettől kezdve az osztrák uralkodók számozása újraindul. Magyarországon az azonos nevet viselő királyok sorszámozása a kezdetektől folyamatos.

¹⁰ Sondhaus: *The Naval Policy of Austria–Hungary*, i. m. 342. o., 12. jegyzet

¹¹ Sokol: *Österreich–Ungarns Seekrieg...*, i. m. vol. 1. 384. o., lásd még: Nikolaus von Martiny: *Bilddokumente aus Österreich–Ungarns Seekrieg 1914–1918*, Lipcse, Leykam Verlag, 1939, vol. 2.

¹² Idézi Schmidt-Pauli: *Nikolaus von Horthy*, i. m. 89. o.

¹³ Egy tiszt naplója, idézi Martiny: *Bilddokumente...*, i. m. vol. 2. 240. o.

¹⁴ Uo.

¹⁵ Horthy: *Ein Leben*, i. m. 101., *Emlékirataim*, i. m. 101. o., *Mémoires*, i. m. 75. o.

¹⁶ Sondhaus: *The Naval Policy of Austria–Hungary*, i. m. 306. o.

¹⁷ Mondja a *Budapesti Hírlap* 1917. június 6-i számában, idézi Sipos Péter: „Horthy Miklós az első világháborúban”, *Történelmi Szemle* XXXV/1–2, 1993, 89. o.

¹⁸ Horthy: *Ein Leben*, i. m. 103. o., *Emlékirataim*, i. m. 104. o., *Mémoires*, i. m. 78. o.

¹⁹ Lauffer: *Die Wellen*, i. m. 387. o.

²⁰ Richard Georg Plaschka – Horst Haselsteiner – Arnold Suppan (szerk.): *Innere Front. Militärassistenten, Widerstand und Umsturz in der Donaumonarchie 1918*, vol. 1., Bécs, Verlag für Geschichte und Politik, 1974, 416. o.

²¹ Sokol: *Österreich–Ungarns Seekrieg*, i. m. vol. 2. 654. o.

²² Uo., 692. o.

²³ A négy kivégzett lázadó tiszteletére Kotorban elhelyezett emléktáblát 1967-ben avatták fel, az orosz forradalom ötvenedik évfordulója alkalmából.

²⁴ Valentiner: *La Terre des mers*. i. m.

²⁵ Lauffer: *Die Wellen*, i. m. 402. o.

²⁶ „Különleges bizalmammal kineveztem nagybányai Horthy Miklós ellentengernagyot a flottaparancsnoki tisztségre. Egy sor rangidősebb, kimagaslóan rátermett tengernagy és sorhajókapitány lesz ennek következtében az eddig rangban fiatalabb tengernagy alárendelve. E rendelkezésem következtében ezen uraknak nem szabad bizalmatlannak lenniük a saját személyükkel kapcsolatban. Ha néhány magas pozíciót a haditengerészetnél muszáj is megfiatalítani, a jól megszokott kötelességérzetet és hazafiságot továbbra is elvárom a tengerésztisztjeimtől, mint ahogy azt is, hogy ők a fiatalabb bajtársaknak alárendelve is,

e nehéz idöket szem előtt tartva, a lehető legjobbat nyújtják, s a kinevezett flottaparancsnok munkáját teljes erővel támogatják.” Kelt Badenben, 1918. február 27-én. Az uralkodó rendeletét idézi Schmidt-Pauli: *Nikolaus von Horthy*, i. m. 114. o.

²⁷ Sondhaus: *The Naval Policy of Austria-Hungary*, i. m. 328. o.

²⁸ Vas: *Horthy*, i. m. 127–128. o.

²⁹ Plaschka–Haselsteiner–Suppan (szerk.): *Innere Front*, i. m. vol. 1. 419. o.

³⁰ Sipos Péter: *Horthy Miklós az első világháborúban*, i. m. 93. o.

³¹ Plaschka–Haselsteiner–Suppan (szerk.): *Innere Front*, i. m. vol. 1. 420. o.

³² Levél Alois von Schinkónak, Póla, 1918. május 8., idézi Friedrich Jahn, Erwin Sieche: „Der Handstreich auf Ancona am 4. und 5. April 1918”, in *Marine-Gestern-Heute*, 15, 1988. Konrad von Schinko a háború után Olaszországban marad, belép a kereskedelmi tengerészethez, a második világháborúban újra szolgálatba lép, 1942 novemberében hal meg, amikor a hajót, amelynek parancsnoka, elsüllyesztik egy légitámadás során a Szicília környéki vizeken.

³³ Erwin Sieche – Walter Blasi: „Seiner Majestät Schlachtschiff Szent István”, *Österreichische Militärische Zeitschrift*, 44, 2006, 563–578. o.

³⁴ Lásd ezzel kapcsolatban Maria Magdalena Koller nagyon érdekes dokumentumfilmjét, amelyet az Arte mutatott be 2008. november 2-án, *Torpillé à l'aube. Le naufrage du Szent István* [Megtorpedózva hajnalban. A Szent István hajótörése].

³⁵ Sokol: *Österreich–Ungarns Seekrieg*, i. m. vol. 2. 560. o.

³⁶ Jean Pelletier-Doisy: „Les cuirassés austro-hongrois”, in: *Chronique d'histoire maritime*, 2007. július, 62. szám, 58. o.

³⁷ Sokol: *Österreich–Ungarns Seekrieg*, vol. 2. 563. o.

³⁸ Horthy Keil tengernagynak, Armeeoberkommando, Póla, 1918. augusztus 9. Idézi Sokol: *Österreich–Ungarns Seekrieg*, i. m. vol. 2. 225. o.

³⁹ Plaschka–Haselsteiner–Suppan (szerk.): *Innere Front*, i. m. vol. 2. 225. o.

⁴⁰ *Uo.*, 228. o.

⁴¹ Sokol: *Österreich–Ungarns Seekrieg*, vol. 2. 732. o.

⁴² Adolphe Lepotier: „La fin de la flotte autrichienne”, *Neptunia*, 1966, 83. sz.

⁴³ Plaschka–Haselsteiner–Suppan (szerk.): *Innere Front*, i. m. vol. 2, 238. o.

⁴⁴ Sokol: *Österreich–Ungarns Seekrieg*, i. m. vol. 2. 737. o.

⁴⁵ Boroviczeny karrierdiplomata, akkor a Külügyminisztérium közel-keleti osztályán dolgozik. Aladár von Boroviczeny: *Der König und sein Reichsverweser*, i. m. 12–13. o.

⁴⁶ Horthy: *Ein Leben*, i. m. 119., *Emlékirataim*, i. m. 122. o., *Mémoires*, i. m. 95. o.

⁴⁷ Doblhoff: *Horthy*, i. m. 185. o.

MÁSODIK RÉSZ

A KORMÁNYZÓ

1919–1944

VI. Magyarország viharban, 1918–1919

¹ Ezt a mozgalmat 1908-ban hozta létre a szociáldemokráciához közel álló értelmiségi csoport. Tevékenysége a háború alatt határozottan pacifista.

² Az erdélyi származású Kun Béla (1886–1938) a háború előtt újságíró és a szociáldemokrata párt helyi szekciójának egyik vezetője volt.

³ József főherceg (1872–1962) a Habsburgok „magyar” vagy nádori ágából származik, ezen az ágon az első nádor Sándor Lipót főherceg volt 1792-től. A kiegyezés következtében megszűnik a nádori tisztség, a magyarországi Habsburgok azonban tovább szolgálják az országot, főként a hadseregben. József katonai pályát fut be, az első világháború végén Károly király *homo regius*nak választja, és felkéri, hogy alakítson magyar kormányt. Károly lemondása után igényt tarthatott volna a trónra.

VII. A gondviselés embere

¹ Rutter: *Regent of Hungary. The Authorized Life of Admiral Nicholas Horthy*, i. m. 169. o.

² Pilch: *Horthy Miklós*, i. m. 99. o.

³ Kozma Miklós: *Az összeomlás 1918–1919*, Budapest, Athenaeum, 1933, 269. o.

⁴ *Uo.*, 276. o.

⁵ Az eskü szövegét közli Pilch: *Horthy*, i. m. 108. o.

⁶ Anton Lehár: *Erinnerungen. Gegenrevolution u. Restaurationsversuche in Ungarn 1918–1921*, Bécs, Verlag für Geschichte und Politik, 1973, 99. o.

⁷ Kelemen Béla: *Adatok a szegedi ellenforradalom és a szegedi kormány történetéhez 1919. Naplójegyzetek és okiratok*, Szeged, Mars grafikai műintézet, 1923, 382. o.

⁸ *Uo.*, 334. o.

⁹ *Páter Zadravecz titkos naplója*, Budapest, Kossuth, 1967, 239. o.

¹⁰ Magasházy László (1879–1959) a császári és királyi 10. lovashadosztály 4. lovastüzérsztyálynak a parancsnoka volt. 1929-ig Horthy származékdje. Lehár: *Erinnerungen*, i. m. 262. o.

¹¹ Horthy: *Ein Leben* i. m. 125. o., *Emlékirataim*, i. m. 128. o., *Mémoires*, i. m. 100. o.

¹² *Uo.*, 122. o., *Emlékirataim*, i. m. 125., *Mémoires*, i. m. 97. o.

¹³ A 88. cikkely nyíltan utal a versailles-i szerződés 80. cikkelyére, amelynek értelmében Németország elismeri Ausztria függetlenségét és határait. Így akarják útját állni minden *Anschluss*-kísérletnek. Az Osztrák Köztársaságot valóban *Deutsch-Österreich* néven hozták létre. A politikai osztály nagy része akkor azt kívánta, hogy Ausztriát csatolják Németországhoz, és ezzel kompenzálják a birodalom elvesztéséért. A szociáldemokraták

pedig abban reménykedtek, hogy mozgalmuk megerősödik köszönhetően a német munkások apportjának.

¹⁴ Lehár: *Erinnerungen*, i. m. 119. o.

¹⁵ Kozma: *Az összeomlás 1918–1919*, i. m. 139. o.

¹⁶ Lehár: *Erinnerungen*, i. m. 139.

¹⁷ Pilch: *Horthy Miklós*, i. m. 193. o.

¹⁸ Prónay és Ostenburg a Magyar Országos Fasiszta Párt alapítói közé tartozik.

¹⁹ Prohászka Ottokár (1858–1927) a Katolikus Néppárt egyik alapítója 1894-ben. A keresztényszociális mozgalom egyik képviselője. Notórius antiszemita. Írásaiban szociálisnak és gazdaságnak határozza meg antiszemitizmusát, nem rasszista vagy vallási alapúnak. Catherine Horel: „Le mouvement chrétien-social en Hongrie 1895–1918”, in: *Études danubiennes* XX/1–2, 2004, 143–151. o.

²⁰ Pilch: *Horthy*, i. m. 193. o.

²¹ *Uo.*, 262. o.

²² Rutter: *Regent of Hungary*, i. m. 232. o.

²³ Például Schmidt-Paulinál, *Nikolaus von Horthy*, i. m. 163. o.

²⁴ Horthy Emlékirataiban közli a beszédet, 126–127. o. C. Horel kiemelései.

²⁵ Rutter: *Regent of Hungary*, i. m. 20. o.

²⁶ Harry Hill Bandholtz: *An Undiplomatic Diary. By the American Member of the Inter-Allied Military Mission to Hungary 1919–1921* (kiadja Fritz-Konrad Krüger), New York, Columbia University Press, 1933, 235. o. Magyarul: *Román megszállás Magyarországon – Napló nem diplomata módra*, Magyar Világ Kiadó, 1993.

²⁷ Milotay István: *Egy élet Magyarorszáért. Ami Horthy emlékirataiból kimaradt*, Budapest, Gede testvérek, 2001. Az emigráció *Út és cél* című folyóiratában 1953-ban megjelent szöveg újrakiadása.

²⁸ Péter Zadravecz titkos naplója, i. m. 237. o.

²⁹ Lehár Ferenc: *Lehár-fiúk induló (Lehár Soldaten-Marsch)*. Seinem Bruder Anton Baron Lehár gewidmet anlässlich dessen Einzug in Budapest 1919, Budapest, früher Chodel jetzt Glocken-Verlag, 1919. A *tempo di marcia* kottája kétoldalas.

³⁰ *Uo.*, 285–286. o.

³¹ *Uo.*, 315. o.

³² Romsics Ignác: *Magyarország története a XX. században*, Budapest, Osiris, 1999, 132. o.

³³ Lehár: *Erinnerungen*, i. m. 148. o.

³⁴ A szövetség a magyar zsidóság sokszínűségét (liberálisok és ortodoxok) fejezi ki. Tagjai között vannak politikusok, pl. Vázsonyi Vilmos, és nagyiparosok, pl. Weiss Manfréd. Gonda László: *A zsidóság Magyarországon 1526–1945*, Budapest, Századvég, 1992, 197. o.

³⁵ Pilch: *Horthy*, i. m. 352. o.

³⁶ Schmidt-Pauli: *Nikolaus von Horthy*, i. m. 158. o.

³⁷ John Flournoy Montgomery: *Hungary. The Unwilling Satellite*, New York, Devin-Adair, 1947, 39. o. Magyarul: *Magyarország, a vonakodó csatlós*, Budapest, Zrínyi, 1993, 37. o.

³⁸ Horthy: *Ein Leben*, i. m. 128., *Emlékirataim*, i. m. 133. o., *Mémoires*, i. m. 104. o.

³⁹ Bandholz: *An Undiplomatic Diary*, i. m. 359. o.

⁴⁰ Albrecht főherceg (1897–1955) a Habsburg–Tescheni ágából származik. Apja révén a Habsburg-ház magyar (vagy nádori) ágával áll rokonságban. Ő nem volt igazán komoly jelölt sem szellemi képességei, sem két morganatikus házassága miatt.

⁴¹ Romsics: *Magyarország története*, i. m. 135. o.

⁴² Pilch: *Horthy Miklós*, i. m. 386. o.

⁴³ Horthy: *Ein Leben*, i. m. 133. o., *Emlékirataim*, i. m. 137. o., *Mémoires*, i. m. 108. o.

⁴⁴ Pilch: *Horthy*, i. m. 389. o.

⁴⁵ A háború után, a szövetségeseknek köszönhetően Románia megkapja Erdélyt, a Bánságot, Bukovinát, Besszarábiát és Dél-Dobrudzsát: ezekben a tartományokban mindennél jelentős számú nemzeti kisebbség él, aminek következtében a háború utáni Románia soknemzetiségű állam lesz, amely csak nagyon korlátozottan tartja tiszteletben a kisebbségek jogainak elveit. Helyzete kétértelmű, mivel a központi hatalmakkal 1918-ban aláírt különbéke nem ismeri el azt a jogát, hogy ugyanolyan jóindulattal kezeljék, mint Csehszlovákiát és Jugoszláviát. Mégis ő jön ki a konferenciáról a legnagyobb területi nyereséggel. Megmarad azonban nézeteltérése csehszlovákiai (ruténiai) határaitra és a Bánságban a jugoszláv határ meghúzására vonatkozóan.

⁴⁶ Arthur Chervin: *L'Autriche et la Hongrie de demain. Les différentes nationalités d'après les langues parlées*, Párizs, Berger–Levrault, 1915, 115. o.

⁴⁷ Jules-Eugène Pichon (Jules Chopin álnéven): *L'Autriche–Hongrie „brillant second”*, Párizs, 1917, 260. o.

⁴⁸ Thomas G. Masaryk: *La Nouvelle Europe* (új kiadás), Párizs, Fayard, 2002, 205. o.

⁴⁹ Romsics Ignác: *Der Friedensvertrag von Trianon*, Herne, Gabriele Schäfer Verlag, 2005, 144. o.

⁵⁰ *Uo.*, 147. o.

⁵¹ *Uo.*, 123. o.

⁵² Romsics: *Magyarország története a XX. században*, i. m. 143. o.

⁵³ Romsics: *Der Friedensvertrag von Trianon*, i. m. 188. o.

⁵⁴ Millerand 1920 januárjától szeptemberéig volt miniszterelnök, és az övé volt a külügyi tárca is. Kormányára Clémenceau-ét követte. A tárgyalások idején Clémenceau már nem foglalkozik ezekkel az ügyekkel, és később, a szerződés aláírásakor sem. A magyarok ezt általában nem tudják, és továbbra is főleg őt teszik felelőssé Trianonért.

VIII. A kormányzó és a király: a restauráció kérdése

¹ Karl Werkmann: *Aus Kaiser Karls Nachlass*, Berlin, Verlag für Kulturpolitik, 1925.

² Paul Szemere – Erich Czech-Jochberg (szerk.): *Habsburgs Weg von Wilhelm zu Briand: die Memoiren des Grafen Tamás von Erdődy; vom Kurier der Sixtus-Briefe zum Königsputschisten*, Bécs, Amalthea-Verlag, 1931, 200. o.

³ Teleki és Vass éppen vadászik Sigray birtokán. Romsics Ignác: *Ellenforradalom és konszolidáció*, Budapest, Gondolat, 1982, 141. o.

⁴ Werkmann: *Aus Kaiser Karls Nachlass*, i. m. 61. o.

- ⁵ Emilio Vasari (Csonka Emil árneve): *Ein Königsdrama im Schatten Hitlers. Die Versuche des Reichsverwesers Horthy zu Gründung einer Dynastie*, Bécs–München, Herold, 1968, 80. o.
- ⁶ Windisch-Graetz: *Ein Kaiser kämpft für die Freiheit*, i. m. 168.
- ⁷ Hory András: *Bukaresttől Varsóig*, Budapest, Gondolat, 1987, 58. o.
- ⁸ Romsics Ignác: *Bethlen István*, i. m. 183. o.
- ⁹ Boroviczeny: *Der König und sein Reichsverweser*, i. m. 240. o.
- ¹⁰ Windisch-Graetz: *Ein Kaiser kämpft für die Freiheit*, i. m. 181. o.
- ¹¹ Lehár: *Erinnerungen*, i. m. 224. o.
- ¹² Szemere–Czech-Jochberg (szerk.): *Habsburgs Weg*, i. m. 278. o.
- ¹³ Romsics: *Bethlen István*, i. m. 195. o.
- ¹⁴ Horthy: *Ein Leben*, i. m. 151–152., *Emlékirataim*, i. m. 156–157. o., *Mémoires*, i. m. 125. o.
- ¹⁵ „Mit Weichheit macht man nicht Geschichte”, in Szemere – Czech-Jochberg (szerk.): *Habsburgs Weg*, i. m. 285. o.
- ¹⁶ *Documents diplomatiques relatifs au détronement des Habsbourg, ministère hongrois des Affaires étrangères* [A Habsburgok trónfosztására vonatkozó diplomáciai iratok, Magyar Külügyminisztérium], Budapest, Éditions du gouvernement royal hongrois, 1922, 4–5. o.
- ¹⁷ Uo., 10. o.
- ¹⁸ Uo., 15. o.
- ¹⁹ Gratz Gusztáv: *Magyarország a két háború között*, Budapest, Osiris, 2011, 119. o.
- ²⁰ *Documents diplomatiques relatifs au détronement des Habsbourg*, i. m. 28. o.
- ²¹ Horthy: *Ein Leben*, i. m. 154. o., *Emlékirataim*, i. m. 160. o., *Mémoires*, i. m. 127. o.
- ²² Windisch-Graetz: *Ein Kaiser kämpft für die Freiheit*, i. m. 214. o.
- ²³ Vasari (Csonka Emil): *Ein Königsdrama im Schatten Hitlers*, i. m. 11. o.
- ²⁴ Horthy: *Ein Leben*, i. m. 155. o., *Emlékirataim*, i. m. 161. o., *Mémoires*, i. m. 128. o.
- ²⁵ A második világháború alatt írt könyvet (lásd 191. jegyzet) csak 2001-ben adták ki.
- ²⁶ Patrice de Mac Mahon (1808–1893) marsall köztársasági elnök volt 1873 és 1879 között. Katonai karrierje idején kitűnt a Krímben és Olaszországban, Algéria kormányzója 1864 és 1870 között. A Kommun alatt a versailles-i hadsereg parancsnoka. Rendkívül népszerű, Thiers bukása után köztársasági elnökké választják 1873 májusában. Monarchistákkal veszi körül magát, ezért a közvélemény azonnali restaurációtól tart. Ezzel szemben helyreáll a köztársaság rendje.
- ²⁷ Windisch-Graetz: *Ein Kaiser kämpft für die Freiheit*, i. m. 35. o.
- ²⁸ Gratz: *Magyarország a két háború között*, i. m. 183. o.

IX. A Horthy-rendszer

¹ A legjobb példa: *Budapest, a Duna gyöngye, Magyarország a két világháború között*, Budapest, Helikon, 2001.

² Gratz: *Magyarország a két háború között*, i. m. 184. o.

³ Berend T. Iván – Ránki György: *The Hungarian Economy in the Twentieth Century*, New York–London, 1985. 94–95. o.

⁴ Gyáni Gábor – Kövér György (szerk.): *Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig*, Budapest, Osiris, 2006, 223. o.

⁵ Catherine Horel: „L’aristocratie en Hongrie entre les deux guerres. Une apparente continuité”, *L’ingtième Siècle*, No. 99, 2008, 91–103. o.

⁶ *Az 1930. évi népszámlálás*, *Magyar Statisztikai Közlemények*, 94, Budapest, 1935, 2–3. o.

⁷ Gyáni–Kövér: *Magyarország társadalomtörténete*, i. m. 226. o.

⁸ Klebelsberg Kunó: *Neonacionalizmus*, Budapest, Athenaeum, 1928. A kötet a szerzőnek a *Pesti Napló*-ban megjelent cikkeit gyűjti egybe.

⁹ Sipos Balázs: *A politikai újságírás mint hivatás. Nyilvánosság, polgári sajtó és a hírlapírók a Horthy-korszak első felében*, Budapest, Napvilág, 2004, 97. o.

¹⁰ *Uo.*, 102. o.

¹¹ Püski Levente: *Társadalmi érdekképviselet és konzervativizmus. A Főrendiház felépítése a Horthy-korszakban*. Debrecen, Kossuth Egyetem, 1966, 26. o.

¹² Jászi Oszkár: *Magyar kálvária, magyar föltámadás. A két forradalom értelme, jelentősége és tanulságai*, Budapest, Magyar Hírlap Könyvek, 1989, 216. o.

¹³ Gergely Jenő: „Die christlichsoziale Bewegung in Ungarn während der Horthy-Zeit” in Anna M. Drabek – Richard G. Plaschka – Helmut Rumpler (szerk.): *Das Parteiwesen Österreichs und Ungarn in der Zwischenkriegszeit*, Bécs, ÖAW, 1990, 98. o.

¹⁴ *Országgyűlési Almanach az 1927–1931. évi országgyűlésre*, Budapest, 1927.

¹⁵ Montgomery: *Hungary. The Unwilling Satellite*, i. m. 52. o. [magyarul: *Magyarország, a vonakodó csatlós*, i. m. 48. o.]

¹⁶ *Uo.*, 54. o. [magyarul *uo.* 50. o.]

¹⁷ Bethlen levele Horthynak, 1926. szeptember 24. *Horthy Miklós titkos iratai*, i. m. 61–67. o.

¹⁸ Horthy: *Ein Leben*, i. m. 165., *Emlékirataim*, i. m. 172., *Mémoires*, i. m. 138.

¹⁹ Zeidler Miklós: *A revíziós gondolat*, Pozsony, Kalligram, 2009, 131. o.

²⁰ *Les Nouvelles Danubiennes* négy nyelven (németül, franciául, angolul és olaszul) jelent meg, 22 000 példányban, a *Pesti Hírlap* nyomdájában készült.

²¹ *Magyarország Évkönyve*, Budapest, 1934.

²² *Archivio Centrale dello Stato. Ministero della Cultura Popolare. Direzione Generale per i Servizi della Propaganda*. Carton b. 250, fasc. I. 75, Ungheria, 1935.

²³ Charles Lortsch: *La Hongrie économique et les intérêts français en Hongrie*, Párizs, M. Giard, 1927, 139. o.

²⁴ Joachim Kühl: *Die Föderationspläne im Donauraum und Ostmitteleuropa*, München, Oldenburg, 1958, 43. o.

²⁵ Catherine Horel: „La Hongrie et le plan Tardieu”, *Revue d’Europe centrale*, V/2, Strasbourg, 1997, *Die Föderationspläne im Donauraum und Ostmitteleuropa*, 73–85. o.

²⁶ Kühl: *Die Föderationspläne im Donauraum und Ostmitteleuropa*, 54–56. Hantos Elemér (1881–1942) kereskedelemügyi államtitkár 1916-ban. Jogi tanulmányai után ügyvéd,

majd pénzügyi kérdések iránt érdeklődött, kapcsolatot tartott a genfi Centre d'études de l'Europe centrale-lal és a bécsi Mitteleuropäische Wirtschaftstagunggal, amelynek egyik alapítója volt.

²⁷ Archives du ministère des Affaires étrangères (AMAE), Série Z Europe, Autriche 1930–1940, vol. 206, „Rapprochement politique et économique des pays danubiens octobre 1931 – juin 1932”, fol. 39.

²⁸ A Tardieu-iratok 517. dossziéja jól megvilágítja az 1932. februári bizonytalankodást. Úgy tűnik, Bethlen gróf továbbra is ellenőrzése alatt akarja tartani a magyar külpolitikát, és határozottan Olaszország felé húzza, míg az új külügyminiszter, Walkó Lajos a gazdasági válság megoldását helyezi előtérbe, és kijelenti, kész rá, hogy minden ez irányú javaslatot elfogadjon. AMAE, PA–AP 166 Tardieu, 517. dosszié, fol. 47–49 (távirat Budapestről, 1932. február 25., aláírás: Louis de Vienne).

²⁹ Elemér Hantos: *Der Weg zum neuen Mitteleuropa*, Berlin, Mitteleuropa-Verlag, 1933, 89. o.

³⁰ Bulletin périodique de la presse hongroise, 1932. március 21. – május 14., 1932. június 6–8-én felvéve. AMAE, série Z, Europe, Hongrie 1930–1940, 100. dosszié (A magyar sajtó elemzése. Dokumentáció).

³¹ György Ránki: *Economy and Foreign Policy: the Struggle of the Great Powers for Economic Hegemony in the Danube Valley 1919–1939*, Boulder, East European Monographs, 1983, 106. o.

³² Louis de Vienne Tardieu-nek, 1932. május 6-i távirat. AMAE, série Z, Europe, Hongrie, 1930–1940, vol. 116. 156. o.

³³ Bernard Michel: „La Petite Entente et les crises internationales des années 1930”, *Revue d'histoire de la Seconde Guerre mondiale*, no. 20, 1970. január, 18. o.

³⁴ Louis de Vienne Herriot-nak, 1932. október 4. AMAE, série Z, Europe, Hongrie, 1930–1940, vol. 117., 1. o.

³⁵ *Népszava*, 1932. március 5. Bulletin périodique de la presse hongroise 1932. március 7–20., 1932. április 4–6-án felvéve. AMAE, série Z, Europe, Hongrie, 1930–1940, 100. dosszié (A magyar sajtó elemzése. Dokumentáció).

³⁶ *Magyarság*, 1932. március 8.

³⁷ *Uo.*

³⁸ *Magyarság*, 1932. június 9., 1. o.

³⁹ Romsics: *Bethlen István*, i. m. 356–360. o.

⁴⁰ Az olasz–magyar szövetséget, amelyet Mussolini és Bethlen írt alá Rómában, 1927 áprilisában, a két fél megerősítette következő évi találkozásán: Bethlen még nem írt alá semmit, de megegyeztek abban, hogy az olaszok és magyarok támogatják az osztrák *Heimwehr*t és a horvát usztasa mozgalmat, amelyet Magyarország ténylegesen segített 1929-től.

⁴¹ Louis de Vienne: „Nicolas Horthy, Régent de Hongrie”, *Nouvelle Revue de Hongrie*, 1938. július, 6. o.

⁴² Khuen-Héderváry Kányának 1934. január 14. Magyar Országos Levéltár (MOL), Külügyminisztérium, Külképviseltek (KK). K63, Politikai Osztály (PO) 1919–1945.

Doboz 91/11, köteg 11/7, fol. 78–80; Khuen-Héderváry Kányának 1934. február 16. fol. 28; Khuen-Héderváry Kányának 1934. március 6. fol. 30.

⁴³ Khuen-Héderváry Kányának 1934. május 17. MOL, KK. K63, PO 1919–1945. Doboz 92/11, köteg 11/7, fol. 46–47.

⁴⁴ Louis de Vienne Barthou-nak, 1934. június 30. DDF, I. série 1932–1939, vol. VI. 840–841.

⁴⁵ Beauverger Barthou-nak, 511. sz. távirat, 1934. október 3. AMAE, série Z, Europe, Hongrie 1930–1940, vol. 123.

⁴⁶ Eckhardt Tibor a kisgazdapárt vezetője is.

⁴⁷ Tibor Eckhardt: *Recollections of Tibor Eckhardt. Regicide at Marseille*, New York, American Hungarian Library and Historical Society, 1964, 161. o.

⁴⁸ Stefano Santoro: *L'Italia e l'Europa orientale. Diplomazia culturale e propaganda 1918–1943*, Milano, Franco Angeli, 2005, 98. o.

⁴⁹ *Corvina. Rivista di scienze, lettere ed arti della Società Ungherese–Italiana Matteo Corvino*, I. év, 1. sz. 1921. január–június.

⁵⁰ Santoro: *L'Italia e l'Europa orientale*, i. m. 219. o.

⁵¹ *Uo.*, 384. o.

⁵² Péter Sárközy – Rita Tolomeo (szerk.): *Un istituto scientifico a Roma: l'Accademia d'Ungheria*, Cosenza, Periferia, 1993.

⁵³ Ignác Romsics: „Les relations culturelles franco–hongroises et l'Institut hongrois de Paris entre les deux guerres mondiales”, *Cahiers d'études hongroises*, 2/1990, 184. o.

⁵⁴ Kunó Klebelsberg: *La cooperazione intellettuale tra l'Italia e l'Ungheria*. Discorso pronunciato da S. E. il conte Cuno Klebelsberg, ministro ungherese del culto e della pubblica istruzione il 16 marzo 1927 a Roma [K. K. Rómában, 1927. március 16-án elmondott beszéde], Budapest, Franklin, 1927.

⁵⁵ *Corvina. Rassegna italo–ungherese*, no 31, 1943. január–július.

⁵⁶ Santoro: *L'Italia e l'Europa orientale*, i. m. 101. o.

⁵⁷ *Uo.*, 210. o.

⁵⁸ *Uo.*, 224. o.

⁵⁹ *Uo.*, 213. o.

⁶⁰ Kuno Klebelsberg: *Les Fondements de la coopération intellectuelle polono–hongroise*. Discours prononcé par le comte Kuno Klebelsberg, ministre des Cultes et de l'Instruction publique de la Hongrie le 12 mai 1930 à Varsovie [K. K. Varsóban, 1930. május 12-én elmondott beszéde], Budapest, Imprimerie du Pester Lloyd, 1930.

⁶¹ Maugras Delbosnak, 206. számú távirat, 1936. december 18. AMAE, Série Z, Europe, Hongrie 1930–1941, vol. 111. fol. 15–17.

⁶² Maugras Delbosnak, 206. számú távirat, 1936. december 18. AMAE, Série Z, Europe, Hongrie 1930–1941, vol. 111. fol. 1–3.

⁶³ Mária Ormos: „Horthysme et fascisme”, in *Revue Historique* vol. 251, 1974, 118. o.

⁶⁴ Mariano Ambri (Luca Pietromarchi álneve): *I falsi fascismi. Ungheria, Jugoslavia, Romania 1919–1945*, Róma, Jouvence, 1980, 70. o.

⁶⁵ Max Weber: *Wirtschaft und Gesellschaft. Grundriss der verstehenden Soziologie*, Studienausgabe, Erster Halbband, Köln–Berlin, Kiepenheuer & Witsch, 1964, 180. o.

- ⁶⁶ Andrew C. János: *The Politics of Backwardness in Hungary 1825–1945*, Princeton, Princeton University Press, 1982, 265. o.
- ⁶⁷ Péter László: „Az arisztokrácia, a dzsentri és a parlamentáris tradíció a XIX. századi Magyarországon”, in László Kontler (szerk.): *Túlélők. Elitek és társadalmi változás az új-kori Európában*, Budapest, Atlantisz, 1993, 225. o.
- ⁶⁸ Gyáni-Kövér: *Magyarország társadalomtörténete*, i. m. 216. o.
- ⁶⁹ André Reszler: „Ottokár Prohászka ou le dernier chevalier de la Contre-Réforme”, *Études danubiennes*, X/2, 1994, 148. o.
- ⁷⁰ Sakmyster: *Admirális fehér lovon*, i. m. 49. o.
- ⁷¹ Romsics: *Magyarország története a XX. században*, i. m. 176. o.
- ⁷² Rotta 1933. október 31-i levele, fol. 3–6. Segretaria di Stato. Sezione per i Rapporti con gli Stati. Archivio Storico AA. EE. SS. Ungheria Pos. 51 P. O. 1930–1940. Rapporto della nunziatura su argomenti politici e vari 1930–1940, fasc. 47.
- ⁷³ Paul Hanebrink: „Christian Europe” and National Identity in Interwar Hungary”, in Pieter Judson – Marsha Rozenblit (szerk.): *Constructing Nationalities in East Central Europe*, New York, Berghahn, 2005, 198. o.
- ⁷⁴ A cserkészlet 1912-ben jelent meg Magyarországon.
- ⁷⁵ Gergely Ferenc – Kiss György: *Horthy leventéi. A leventeintézmény története*, Budapest, Kossuth, 1976.
- ⁷⁶ Például 1936-ban: „La fête annuelle de Saint Étienne a été comme d’habitude grandiose” [„A Szent István-napi ünnep ebben az évben is nagyszabású volt, ahogy megszoktuk”]. Rotta levele 1936. augusztus 25-én, fol. 22. AA. EE. SS. Ungheria Pos. 51. P. O. 1930–1940. Rapporti della nunziatura su argomenti politici e vari 1930–1940. Fasc. 48.
- ⁷⁷ Imre (1000–1031) István király és bajor Gizella királyné fia.
- ⁷⁸ Serédi az 1927-ben elhunyt Csernoch bíborost követte. XI. Pius nevezi ki Esztergom érsekének Szmracsányi Lajos egri püspök ellenében, akit a kormány pártfogolt. Serédi – éppúgy, mint elődje – szlovák származású. Lásd Csíky Balázs nem publikált disszertációját: *Serédi Jusztinián hercegprímás tevékenysége*, Budapest, Eötvös Loránd Tudományegyetem (ELTE), Történelemtudományok Doktori Iskola, 2010.
- ⁷⁹ A XXXII. Nemzetközi Eucharisztikus Kongresszus Emlékkönyve, Budapest, Szent István Társulat, 1938.
- ⁸⁰ Gergely Jenő – Vadász Sándor: „Eucharisztikus világkongresszus 1938-ban – Zárán-dokok ezrei Budapesten”, in *Élet és Tudomány*, 2008. szeptember.
- ⁸¹ A Reichspropagandaamt irata, amit a vallásos sajtó összes orgánumának szántak, rajta Goebbels írásával „szigorúan bizalmas”, dátum nélkül, csatolva a berlini apostoli nuncius, Cesare Orsenigo 1938. június 4-i leveléhez, fol. 75. AA. EE. SS. Ungheria Pos. 71–73. Anno 1937–1938.
- ⁸² Idézi Moritz Csáky: „Die römisch-katholische Kirche in Ungarn”, in Adam Wandruszka – Peter Urbanits (szerk.): *Die Habsburgermonarchie*, t. IV, Die Konfessionen, Bécs, 1985, 270. o.

⁸³ Gergely: „Die christlichsoziale Bewegung in Ungarn während der Horthy-Zeit”, i. m. 91. o.

⁸⁴ *Uo.*, 101. o.

⁸⁵ Catherine Horel: „L’aristocratie en Hongrie entre les deux guerres. Une apparente continuité”, i. m. 97. o.

⁸⁶ Gergely: „Die christlichsoziale Bewegung in Ungarn während der Horthy-Zeit”, i. m. 98. o.

⁸⁷ Nicholas M. Nagy-Talavera [Nagy Miklós]: *The Green Shirts and the Others. A History of Fascism in Hungary and Romania*, Hoover Institution Press, 1970, 50. o.

⁸⁸ István Deák: „Hungary”, in Hans Rogger – Eugen Weber (szerk.): *The European Right. A Historical Profile*, University of California Press, 1966, 374. o.

⁸⁹ Nagy-Talavera: *The Green Shirts and the Others*, i. m. 72. o.

⁹⁰ Ludendorff levele Horthynak, 1920. augusztus 19., in *Horthy Miklós titkos iratai*, i. m. 35–36. o.

⁹¹ Horthy: *Ein Leben* i. m. 170. o., *Emlékirataim*, i. m. 179. o., *Mémoires*, i. m. 143. o.

⁹² György Bárány: „The Dragon’s Teeth: The Roots of Hungarian Fascism”, in Peter Sugar (szerk.): *Native Fascism in the Successor States 1918–1945*, Santa Barbara, ABC-Clio, 1971, 76. o.

⁹³ Az egyik mandátum Festetics Sándoré, aki Pálffy Fidél gróffal egyike azon kevés arisztokratának, akik a nemzetiszocialista párt alapítói között voltak. Loránt Tilkovszky: „Die rechtsextreme Opposition der Regierungspartei in Ungarn 1919–1944”, in Drabek–Plaschka–Rumpler (szerk.): *Das Parteiwesen Österreichs und Ungarn in der Zwischenkriegszeit*, i. m. 162. o.

⁹⁴ Szentgáli Antal, a Magyar Turáni Szövetség elnökének levele Horthyhoz 1932. március 12., in *Horthy Miklós titkos iratai*, i. m. 298. o.

⁹⁵ János: *The Politics of Backwardness in Hungary*, i. m. 298. o.

⁹⁶ Deák: „Hungary”, i. m. 393. o.

⁹⁷ Sakmyster: *Admirális fehér lovon*, i. m. 189. o.

⁹⁸ Bárány: „The Dragon’s Teeth”, i. m. 78. o.

⁹⁹ Deák: „Hungary”, i. m. 390. o.

¹⁰⁰ Karsai Elek (szerk.): „Szálasi naplója”: *A nyilasmozgalom a II. világháború idején*, Budapest, Kossuth, 1978, 189. o.

¹⁰¹ *Uo.*, 392. o.

¹⁰² János: *The Politics of Backwardness in Hungary*, i. m. 270. o.

¹⁰³ *Uo.*, 392. o.

¹⁰⁴ György Ránki: „The Fascist Vote in Budapest in 1939”, in Larsen Stein Ugelvik–Gerhard Botz (szerk.): *Who were the Fascists? Social Roots of European Fascism*, Bergen, Universitét Forlaget, 1980, 415. o.

¹⁰⁵ Bárány: „The Dragon’s Teeth”, i. m. 77. o.

¹⁰⁶ Laczkó Miklós: *Arrow-Cross Men, National-Socialists 1935–1944*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1969, 19. o.

- ¹⁰⁷ Tilkovszky: „Die rechtsextreme Opposition der Regierungspartei in Ungarn 1919–1944”, in *Das Parteiwesen Österreichs und Ungarn*, i. m. 165. o.
- ¹⁰⁸ Szinai Miklós: „A magyar kormányok politikája a zsidókérdésben 1936–1944. március 19.”, in Randolph Brahm – Attila Pók (szerk.): *The Holocaust in Hungary, fifty years later*, East European Monographs, no. 190, New York, Columbia University Press, Holocaust Studies, Series 1997, 181. o.
- ¹⁰⁹ Viktor Karády: „Les Juifs de Hongrie sous les lois antisémites. Étude d’une conjoncture sociologique 1938–1943”, *Actes de la recherche en sciences sociales*, no. 56, 1985. március, 18. o.
- ¹¹⁰ Uo., i. m. 4. o.
- ¹¹¹ Rolf Fischer: *Entwicklungsstufen des Antisemitismus in Ungarn 1867–1939. Die Zerstörung der magyarisch-jüdischen Symbiose*, München, Oldenburg V, 1988, 165. o.
- ¹¹² Gonda: *A zsidóság Magyarországon, 1526–1945*, i. m. 271. o.
- ¹¹³ Paul Hanebrink: *In the Defence of Christian Hungary, Religion, Nationalism and Antisemitism, 1890–1944*, Ithaca–New York, Cornell University Press, 2006, 85. o.
- ¹¹⁴ Kovács M. Mária: *Törvénytől sújtva. A numerus clausus Magyarországon 1920–1945*, Budapest, Napvilág, 2012, 95–98. o.
- ¹¹⁵ Uo., 138–140. o.
- ¹¹⁶ A szélsőjobboldali Turul Szövetség a két világháború közötti időszak legnagyobb egyetemi ifjúsági szervezete volt.
- ¹¹⁷ Bernard Klein: „Anti-Jewish Demonstrations in Hungarian Universities 1932–1936: István Bethlen vs. Gyula Gömbös”, in *Jewish Social Studies*, vol. 44 (2), 1982, 114. o.
- ¹¹⁸ Kovács M. Mária: *Törvénytől sújtva*, i. m. 48. o.
- ¹¹⁹ Klein: „Anti-Jewish Demonstrations in Hungarian Universities 1932–1936”, i. m. 121. o.
- ¹²⁰ Moshe Y. Herczl: *Christianity and the Holocaust of Hungarian Jewry*, New York, University of New York Press, 1993, 86. o.
- ¹²¹ Gonda: *A zsidóság Magyarországon 1526–1945*, i. m. 276–279. o.
- ¹²² Nathaniel Katzburg: „Hungarian Jewry in Modern Times: Political and Social Aspects”, *Hungarian Jewish studies*, no 1, New York, 1966, 158. o.
- ¹²³ Fischer: *Entwicklungsstufen des Antisemitismus in Ungarn 1867–1939*, i. m. 175. o.
- ¹²⁴ Karády: „Les Juifs de Hongrie sous les lois antisémites”, i. m. 8. o.
- ¹²⁵ Yehuda Don: „Anti-Semitic Legislations in Hungary and their Implementation in Budapest. An economic analysis”, in Randolph Brahm (szerk.): *The Tragedy of Hungarian Jewry. Essays, Documents, Depositions*, Boulder–New York, Social Science Monographs, 1986, 50. o., magyarul: *A magyar Holocaust*, Budapest, Gondolat, 1988.
- ¹²⁶ Randolph Brahm (szerk.): *The Politics of Genocide: the Holocaust in Hungary*, New York, Columbia University Press, 1994, vol. 1. 543. o.
- ¹²⁷ Karády: „Les Juifs de Hongrie sous les lois antisémites”, i. m. 20. o.
- ¹²⁸ Gonda: *A zsidóság Magyarországon 1526–1945*, i. m. 279–292. o.
- ¹²⁹ Don: „Anti-Semitic Legislations in Hungary and their Implementation in Budapest”, i. m. 69. o.

- ¹³⁰ Herczl: *Christianity and the Holocaust of Hungarian Jewry*, i. m. 106. o.
¹³¹ Gonda: *A zsidóság Magyarországon 1526–1945*, i. m. 279. o.
¹³² *Entwicklungsstufen des Antisemitismus in Ungarn 1867–1939*, i. m., 177. o.
¹³³ Gonda: *A zsidóság Magyarországon 1526–1945*, i. m. 286. o.
¹³⁴ *Uo.*, 287. o.
¹³⁵ Katzburg: „Hungarian Jewry in Modern Times: Political and Social Aspects”, i. m. 160. o.

X. A kormányzó és az ő királysága

- ¹ Horthy: *Ein Leben*, i. m. 135., *Emlékirataim*, i. m. 140., *Mémoires*, i. m. 110. o.
² Edelsheim Gyulai: *Becsület és kötelesség*, i. m. 1. köt. 70. o.
³ Schmidt-Pauli: *Nikolaus von Horthy*, i. m. 237. o.
⁴ *Uo.*, 240. o.
⁵ Harsányi Zsolt: „Hogyan él a kormányzó?” in *Horthy Miklós*, Budapest, Singer & Wolfner, 1939, 252. o.
⁶ Edelsheim Gyulai: *Becsület és kötelesség*, i. m. 256. o.
⁷ Harsányi: „Hogyan él a kormányzó?”, i. m. 256. o.
⁸ A viccet Zadravecz István közli: *Páter Zadravecz titkos naplója*, i. m. 263. o.
⁹ Rotta 1934. január 2-i levele, fol. 17–18. Segretaria di Stato. Sezione per i Rapporti con gli Stati. Archivio Storico AA. EE. SS. Ungheria Pos. 51. P. O. 1930–1940. Rapporti della nunziatura su argomenti politici e vari 1930–1940. Fasc. 47.
¹⁰ Mester Miklós: *Arcképek. Két tragikus kor árnyékában*, Budapest, Tarsoly, 2012, 581. o.
¹¹ Pritz Pál: „A külügyi szolgálat története (1936–1941)”; in *Magyar diplomácia a két háború között. Tanulmányok*, Budapest, Magyar Történelmi Társulat, 1995, 86. o.
¹² Edelsheim Gyulai: *Becsület és kötelesség*, i. m. 1. köt. 60. o.
¹³ *Páter Zadravecz titkos naplója*, i. m. 262. o.
¹⁴ Így például 1937 decemberében: <http://filmhiradokononline.hu/watch.php?id=2586>
¹⁵ *Páter Zadravecz titkos naplója*, i. m. 263. o.
¹⁶ Louis de Vienne: „Nicholas Horthy, Régent de Hongrie”, i. m. 6. o.
¹⁷ Rutter: *Regent of Hungary. The Authorized Life of Admiral Nicholas Horthy*, i. m. 342. o.
¹⁸ Szabolcs Ottó: *Köztisztviselők az ellenforradalmi rendszer társadalmi bázisában 1920–1926*, Budapest, Akadémiai, 1965, 60. o.
¹⁹ *Páter Zadravecz titkos naplója*, i. m. 266. o.
²⁰ Olasz Lajos: *A kormányzóhelyettesi intézmény története (1941–1944)*, Budapest, Akadémiai, 2007, 71–72. o.
²¹ *Shvoy Kálmán titkos naplója és emlékirata 1918–1945*, Szerk. és jegyzetek Pernecki Mihály, Budapest, Kossuth, 1983, 235. o.
²² Rotta 1930. november 22-i levele, fol. 4–5, AA. EE. SS. Ungheria Pos. 51 P. O. 1930–1940. Rapporti della nunziatura su argomenti politici e vari 1930–1940. Fasc. 46.
²³ Gaston Maugras Pierre Lavalnak, 212. sz., 1935. október 22-i távirat. AMAE, Série Z, Europe, Hongrie 1930–1940, vol. 110, fol. 185–186.

- ²⁴ Maugras Lavalnak, 214. sz., 1935. október 26-i távirat. AMAE, Série Z, Europe, Hongrie 1930–1940, vol. 110, fol. 187–188.
- ²⁵ Olasz: *A kormányzóhelyettesi intézmény*, i. m. 114. o.
- ²⁶ Egy 1928-as törvény létrehozta a koronaórség intézményét, ennek két tagjánál van egy-egy kulcs ahhoz a ládához, amelyben az ereklyéket (a korona és Szent István jobbjá) elhelyezték. A harmadik kulcs a mindenkori miniszterelnöknél van. A két koronaőr, akire a kulcsot bízták: Máriássy László huszárkapitány és Pajtás Ernő ezredes. A koronaórség hét tisztből állt.
- ²⁷ Horthy: *Ein Leben*, i. m. 243. o., *Emlékirataim*, i. m. 259. o., *Mémoires*, i. m. 213. o.
- ²⁸ Ullein-Reviczky Antal: *Guerre allemande, paix russe. Le drame hongrois*, Neuchâtel, La Baconnière, 1947, 131. o. Magyarul: *Német háború, orosz béke*, Budapest, Európa, 1993.
- ²⁹ Schmidt-Pauli: *Nikolaus von Horthy*, i. m. 325. o.
- ³⁰ Hans Georg Lehmann: *Der Reichsverweser-Stellvertreter. Horthys gescheiterte Planung einer Dynastie*, Frankfurt am Main, Hase & Kohler (Studia Hungarica 8. Schriften des ungarischen Instituts München), 1975, 31. o.
- ³¹ Galeazzo Ciano 1942. február 20-i bejegyzése, *Diario 1937–1943*. (Kiadja Renzo De Felice), Milánó, Biblioteca Universale Rizzoli, 2005, 593. o.
- ³² *Horthy István repülő főhadnagy tragikus halála. Farkas György harctéri naplója. Szemtanúk és visszaemlékezők írásai*, Budapest, Auktor, 1992, 86. o.
- ³³ Nicholas Kállay: *Hungarian Premier. A personal account of a nation's struggle in the Second World War*, London, Oxford University Press, 1954, 103. o. [Magyar kiadása: *Magyarország miniszterelnöke voltam 1942–1944*, C. A. Macartney professzor előszavával, 1–2. köt. Budapest, Európa – História, 1991. 1. köt. 131. o.]
- ³⁴ Horthy: *Ein Leben*, i. m. 247. o., *Emlékirataim*, i. m. 259. o., *Mémoires*, i. m. 264. o.
- ³⁵ Lakatos Géza: *Ahogy én láttam (Visszaemlékezés)*, München, Aurora, 1981, 50. o. [Ahogy én láttam, Budapest, Európa – História, 1992. 57–58. o. A továbbiakban az Európa Könyvkiadó gondozásában megjelent kötet oldalszámait idézzük. *A ford.*]
- ³⁶ *Shvoy Kálmán titkos naplója és emlékirata 1918–1945*, i. m. 244. o.
- ³⁷ Lásd a *Rubicon* című folyóirat 2012. augusztusi különszámát: *Horthy István halála és Bern Andrea készülő disszertációját*, amelynek témavezetője Pritz Pál.
- ³⁸ A magyar keresztnevek sokszor nemzedékeken keresztül ismétlődnek, itt az apánál és fiúnál, a személyek megkülönböztetésére ezért beceneveket használnak – ebben az esetben az angolosan átírt formát: Nicky.
- ³⁹ Kállay: *Hungarian Premier*, i. m. 106. o.
- ⁴⁰ A szöveget lásd: *Horthy Miklós titkos iratai*, i. m. 323–333. o.
- ⁴¹ Edelsheim Gyulai: *Becsület és kötelesség*, i. m. 1. köt., 181. o.
- ⁴² Lásd például a *Rubicon* c. folyóirat 2007. októberi, Horthynak szentelt számát: *Horthy Miklós. Kultusz és ellenkultusz*.
- ⁴³ Lehmann: *Der Reichsverweser-Stellvertreter. Horthys gescheiterte Planung einer Dynastie*, i. m. 67. o.
- ⁴⁴ Sinkó Katalin: „Árpád versus Saint István. Competing Heroes and Competing Interest in the Figurative Representation of Hungarian History” in Tamás Hofer (szerk.):

Hungarians between „East” and „West”. National Myths and Symbols, Budapest, Museum of Ethnography, 1994, 22. o.

⁴⁵ Horthy: *Ein Leben*, i. m. 164. o., *Emlékirataim*, i. m. 171. o., *Mémoires*, i. m. 136–137. o.

⁴⁶ Doblhoff: *Horthy*, i. m. 310. o.

⁴⁷ Hory: *Bukaresttől Varsóig*, i. m. 221. o.

⁴⁸ A szobrot, Zala György és Orbán Antal alkotását Gömbös avatta fel 1934. április 22-én, Horthy távollétében, aki minden bizonnyal úgy ítélte meg, hogy a miniszterelnök kisérti az ő személyes hőstét, és még mindig azt állította, hogy nem keveredik bele politikába. Az 1945-ös ostromban megsérült, majd eltávolított Tisza István-emlékmű rekonstruált mását Orbán Viktor miniszterelnök és a főalakot újraalkotó Elek Imre leplezte le 2014 júniusában, eredeti helyén, majdnem ugyanott, ahol korábban Károlyi Mihály szobra állt. Az emlékmű újraállítása része volt a Kossuth teret az 1944 előtti állapotnak megfelelően visszaállító programnak. A szoborról: Póto János: *Az emlékeztetés helyei – Emlékművek és politika*. Budapest, Osiris, 2003, 43. o.

⁴⁹ Schmidt-Pauli: *Nikolaus von Horthy*, i. m. 233. o.

⁵⁰ Edelsheim Gyulai: *Becsület és dicsőség*, i. m. 214. o.

⁵¹ *Uo.*, 131. o.

⁵² Olasz: *A kormányzóhelyettesi intézmény*, i. m. 68. o.

⁵³ Montgomery: *Hungary. The Unwilling Satellite*, i. m. 34–35. o. [magyarul: *Magyarország, a vonakodó csatlós*, i. m. 33–34. o.]

⁵⁴ Romsics: *Magyarország története a XX. században*, i. m. 139. o.

⁵⁵ Horthy: *Ein Leben*, i. m. 161. o., *Emlékirataim*, i. m. 167. o., *Mémoires*, i. m. 133–134. o. A francia változatban „héros” (hős) szerepel, ez a vitéz ügyetlen fordítása.

⁵⁶ A források eltérnek, nem mindenki kapott földet. Az egyik internet hely a vitézi rendre hivatkozva 26 500 nevet tartalmazó listát ad meg (<http://vitezek.hu/>). Egy másik, kevésbé revizionista forrás nem ad meg számokat (http://www.vitezirend.co.hu/index_2.htm).

⁵⁷ Lakatos: *Ahogyan én láttam*, i. m. 21. o.

⁵⁸ Rutter: *Regent of Hungary*, i. m. 345. o.

⁵⁹ Louis de Vienne: „*Nicolas Horthy, Régent de Hongrie*”, i. m. 5–6. o.

⁶⁰ Turbucz Dávid: „A Horthy-kultusz”. In Romsics Ignác (szerk.): *A magyar jobboldali hagyomány 1900–1948*, Budapest, Osiris, 2009, 163. o.

⁶¹ Nagybacsoni Nagy Vilmos: *Végzetes esztendőek 1938–1945*, Budapest, Gondolat, 1986, 67. o.

⁶² A kormányzó (és hitvese) 486 filmhíradón látható: <http://filmhiradok.nava.hu/index.php>

⁶³ Ministero degli Affari esteri (MAE). Direzione Generale degli Affari politici (A. P.) Ungheria. b. 15 (1937) Fasc. 7. Viaggio delle LL. Maestà a Budapest maggio 1937–XV.

⁶⁴ <http://filmhiradok.nava.hu/watch.php?id=2097>

⁶⁵ Ciano: *Diario*, 1942. augusztus 27-i bejegyzése, i. m. 645. o.

⁶⁶ Olasz: *A kormányzóhelyettesi intézmény története (1941–1944)*, i. m. 319. o.

⁶⁷ Mester: *Arcképek. Két tragikus kor árnyékában*, i. m. 580–581. o.; Póto János: „Legenda és valóság: a gellérthegyi szovjet emlékmű”, ezen belül: „Horthy István emlékműve”. In *Az emlékeztetés helyei – Emlékművek és politika*, i. m. 126–139. o.

- ⁶⁸ 5959/1625. sz., 1936. október 13-i távirat, MAE. (A. P.) Ungheria b. 15 (1937) Fasc. I.8 Rapporti politici.
- ⁶⁹ Uo., 5538/568 sz., 1936. május 14-i távirat, „segreto”. Progetto di visita in Italia del Reggente Horthy.
- ⁷⁰ Horthy: *Ein Leben*, i. m. 181. o., *Emlékirataim*, i. m. 191. o., *Mémoires*, i. m. 152. o.
- ⁷¹ A két látogatásról és felhasználásukról lásd: Turbucz Dávid: „Egy államfői utazás kulturális értelmezése, Horthy Miklós római és bécsi útja 1936. november végén”, *Korunk*, 2012. november, 82–87. o.
- ⁷² Horthy: *Ein Leben*, i. m. 182. o., *Emlékirataim*, i. m. 192. o., *Mémoires*, i. m. 154. o.
- ⁷³ Emilio Gentile kifejezésével: *Fascismo di pietra*, Róma, Editori Laterza, 2007.
- ⁷⁴ Rutter: *Regent of Hungary*, i. m. 319. o.
- ⁷⁵ Doblhoff: *Horthy Miklós*, i. m. 320. o.
- ⁷⁶ MAE. (A. P.) Ungheria. b. 15 (1937) Fasc. 7. „Il viaggio delle Loro Maestà a Budapest (18–23 maggio-XV), direzione generale affari generali, ufficio V.
- ⁷⁷ Uo., Vinci 1937. április 13-i levele: „Viaggio degli Augusti Sovrani in Ungheria.”
- ⁷⁸ Montgomery: *Hungary. The Unwilling Satellite*, i. m. 84. o. [magyarul: *Magyarország, a vonakodó csatlós*, i. m. 74. o.]
- ⁷⁹ Uo., 85. o., magyarul uo. 74. o.
- ⁸⁰ Uo., Rotta 1937. május 25-i levele, fol. 58–59. AA. EE. SS. Ungheria Pos. 51 P. O. 1930–1940. Fasc. 48.
- ⁸¹ Uo., Vinci 1937. június 18-i levele: „Echi della visita degli Augusti Sovrani.”
- ⁸² Montgomery: *Hungary. The Unwilling Satellite*, i. m. 86. o. [magyarul: *Magyarország, a vonakodó csatlós*, i. m. 75. o.]
- ⁸³ Giuseppe Pizzardo bíboros levele Rottának 1937. július 26-án, fol. 20–21. AA. EE. SS. Ungheria Pos. 71–73. Anno 1937–1938. Congresso eucaristico.
- ⁸⁴ Kállay Miklós akkor az Országos Öntözésügyi Hivatal elnöke és a Főrendiház tagja.
- ⁸⁵ Kállay: *Hungarian Premier*, i. m. 167. o. [magyarul: *Magyarország miniszterelnöke voltam*, i. m. 1. köt. 194. o.]
- ⁸⁶ Lakatos: *Ahogy én láttam*, i. m. 29. o.
- ⁸⁷ *Az Eucharisztikus Kongresszus idegenvezetői tanfolyama* (Magyar Világhíradó, 731. sz.): <http://filmhiradokonline.hu/watch.php?id=2689>
- ⁸⁸ „A XXXIV. Eucharisztikus Kongresszus. A Kongresszus megnyitása a Hősök terén”, <http://filmhiradokonline.hu/watch.php?id=2810>
- ⁸⁹ *A XXXIV. Nemzetközi Eucharisztikus Kongresszus Emlékkönyve*, Budapest, Szent István Társulat, 1938.
- ⁹⁰ „Ungarns Reichsverweser in Wien”, *Neue Freie Presse*, 1936. november 28.
- ⁹¹ „Ein Freund Österreichs”, *Neue Freie Presse*, 1936. november 28.
- ⁹² „Die österreichisch-ungarische Freundschaftskundgebung”, *Neue Freie Presse*, 1937. május 4.
- ⁹³ „Der zweite Tag des Budapester Staatsbesuches”, *Neue Freie Presse*, 1937. május 5., 3. o.

⁹⁴ A lengyel–magyar szolidaritás később sem üres szó: az 1956. október 23-i tüntetés a lengyelek melletti szolidaritást kifejezendő kezdődik.

⁹⁵ Horthy levele Piłsudskinak 1934. október 10-én, in *Horthy Miklós titkos iratai*, i. m. 144–146. o. (a német nyelvű eredeti fotokópiája a 136. és 137. oldal között).

⁹⁶ Hory: *Bukaresttől Varsóig*, i. m. 248. o.

⁹⁷ *Uo.*, 249. o.

⁹⁸ „Horthy wie ein Kaiser in Krakau empfangen.” 1938. február 6-i bejegyzés, in *Joseph Goebbels Tagebücher 1924–1945* (kiadja: Ralf Georg Reuth), vol. 3: 1935–1939, München, Piper, 1999, 1202. o.

⁹⁹ Jörg K. Hoensch: *Der ungarische Revisionismus und die Zerschlagung der Tschechoslowakei*, Tübingen, Mohr, 1967, 61. o.

¹⁰⁰ Neurath összefoglalója Horthy kormányzó Hitlernél tett látogatásáról, 1936. augusztus 24. In *A Wilhelmstrasse és Magyarország. Német diplomáciai iratok Magyarországról 1933–1944*, Budapest, Kossuth, 1968, 138–139.

¹⁰¹ *Uo.*, 42. o.

¹⁰² „Aber den Ungarn ist nicht zu trauen.” [„Nem lehet bízni a magyarokban”], 1937. október 19-i bejegyzés, *Joseph Goebbels Tagebücher 1924–1945*, vol. 3. 1935–1939, i. m. 1141. o.

¹⁰³ Schmidt-Pauli: *Nikolaus von Horthy*, i. m. 249. o.

¹⁰⁴ 1938. augusztus 24-i bejegyzés. *Joseph Goebbels Tagebücher 1924–1945*, vol. 3. 1935–1939, i. m. 1258. o.

¹⁰⁵ Ernst von Weizsäcker összefoglalása, 1938. augusztus 23. In *A Wilhelmstrasse és Magyarország*, i. m. 287–288. Weizsäcker hitvese Horthyné kísérője az utazás alatt.

¹⁰⁶ Eckhardt: *Recollections of Tibor Eckhardt. Regicide at Marseille*, i. m. 245. o.

¹⁰⁷ Horthy: *Ein Leben*, i. m. 203. o., *Emlékirataim*, i. m. 215. o., *Mémoires*, i. m. 173. o.

¹⁰⁸ *Uo.*, 204., *Emlékirataim*, i. m. 217., *Mémoires*, i. m. 175. o.

XI. Fogaskerekek között

¹ Kállay: *Hungarian Premier*, i. m. 32. o. [magyarul: *Magyarország miniszterelnöke voltam*, i. m. 1. köt. 54., 62. o.]

² *Uo.*, 31. o. [magyarul *uo.*, 1. köt. 61. o.]

³ *Uo.*, 34. o. [magyarul *uo.*, 1. köt. 64. o.]

⁴ „Ein sehr energischer und klarer Kopf.” [„Nagyon energikus és tisztafejű ember”] 1938. augusztus 24-i bejegyzés: *Joseph Goebbels Tagebücher 1924–1945*, i. m. vol. 3. 1935–1939, i. m. 1258. o.

⁵ Névtelen jelentés Horthynak a belpolitikai helyzetről 1940 őszén, in *Horthy Miklós titkos iratai*, i. m. 251–258. o.

⁶ Az 1939. január 14-i memorandum aláírói: Bethlen, Sztranyavszky Sándor, Kornis Gyula, Pesthy Pál, Zsitvay Tibor, Tildy Zoltán, Lányi Márton, Eckhardt Tibor, Lázár Andor, Marschall Ferenc és Bornemissza Géza. In *Horthy Miklós titkos iratai*, i. m. 209–214. o.

⁷ Montgomery: *Hungary. The Unwilling Satellite*, i. m. 112. o. [magyarul: *Magyarország, a vonakodó csatlós*, i. m. 97. o.]

⁸ Ullein-Reviczky: *Guerre allemande, paix russe. Le drame hongrois*, i. m. 31. o.

⁹ 1939. október 14-i bejegyzés *Joseph Goebbels Tagebücher 1924–1945*, i. m. vol. 3. 1935–1939, i. m. 1331. o.

¹⁰ Ablonczy Balázs: *Teleki Pál*, Budapest, Osiris, 2005, 501. o.

¹¹ Ullein-Reviczky: *Guerre allemande, paix russe. Le drame hongrois*, i. m. 81. o.

¹² Montgomery így mondja: „Őszinte megkönnyebbülés volt, amikor Csáky 1941. januárban meghalt”, Montgomery: *Hungary. The Unwilling Satellite*, i. m. 177. o. [magyarul: *Magyarország, a vonakodó csatlós*, i. m. 150. o.] Ciano csak megvetést érzett Csáky iránt: „(...) un piccolo uomo presuntuoso e, cosa preoccupante, un debole fisico e morale che vuole assumere sempre atteggiamenti eroici” [„Nagyképű kis ember, és ami nyugtalanító, testileg és szellemileg gyenge, aki állandóan hősiesnek akar mutatkozni”]. Ciano: *Diario 1937–1943*, i. m. 285. o.

¹³ *Uo.*, 1941. június 4-i bejegyzés, 521. o.

¹⁴ 1943. május 8-i bejegyzés. *Joseph Goebbels Tagebücher 1924–1945*, i. m. vol. 5. 1943–1945, i. m. 1928. o. Ezt a megjegyzést Hitler és Horthy 1943. április 17-i találkozása után írta Goebbels.

¹⁵ Olasz: *A kormányzóhelyettesi intézmény története (1941–1944)*, i. m. 68. o.

¹⁶ Gonda: *A zsidóság Magyarországon 1526–1945*, i. m. 292–294. o.

¹⁷ Herczl: *Christianity and the Holocaust of Hungarian Jewry*, i. m. 106. o.

¹⁸ Fischer: *Entwicklungsstufen des Antisemitismus in Ungarn*, i. m. 135. o.

¹⁹ Karády: „Les Juifs de Hongrie sous les lois antisémites”, i. m. 12. o.

²⁰ *Uo.*, 13. o.

²¹ Gonda: *A zsidóság Magyarországon 1526–1945*, i. m. 327. o.

²² Karády: „Les Juifs de Hongrie sous les lois antisémites”, i. m. 26. o.

²³ Kállay: *Hungarian Premier*, i. m. 6. o. [magyarul: *Magyarország miniszterelnöke voltam*, i. m. 1. köt. 39. o.]

²⁴ Herczl: *Christianity and the Holocaust of Hungarian Jewry*, i. m. 143. o.

²⁵ Gonda: *A zsidóság Magyarországon 1526–1945*, i. m. 295–299. o.

²⁶ Katzburg: „Hungarian Jewry in Modern Times: Political and Social Aspects”, i. m. 160. o.

²⁷ Komoróczy Géza (szerk.): *A zsidó Budapest*, Budapest, Városháza – MTA Judaisztikai Kutatócsoport, 1995, 2. köt. 499. o.

²⁸ Don: „Anti-Semitic Legislations in Hungary and their Implementation in Budapest”, i. m. 71. (51. jegyzet). Csósz László: „Földreform és fajvédelem: a negyedik zsidótörvény végrehajtása”, hdke.hu/files/csatolmanyok/11_CsoaszLaszlo_Foldreform_es_Fajvedelem.pdf

²⁹ Don, *uo.*, 65. o.

³⁰ Braham (szerk.): *The Politics of Genocide: the Holocaust in Hungary*, i. m. vol. 1. 557. o.

³¹ Chorin Ferenc levele Horthynak, 1944. május 17., in *Horthy Miklós titkos iratai*, i. m. 441–443. o.

- ³² László Mravik: „Hungary's pillaged Art Heritage” (1. rész) *The Hungarian Quarterly*, vol. 39. no 149, 101. o.
- ³³ Horthy: *Ein Leben*, i. m. 206. o., *Emlékirataim*, i. m. 219. o., *Mémoires*, i. m. 176. o.
- ³⁴ 1938. november 3-i bejegyzés, Ciano: *Diario*, i. m. 207. o.
- ³⁵ Horthy: *Ein Leben*, i. m. 322–323. o., *Emlékirataim*, i. m. 351–352. o. Érdeességként megjegyezzük, hogy a dokumentumot nem vették bele a francia fordításba.
- ³⁶ Hoensch: *Der ungarische Revisionismus und die Zerschlagung der Tschechoslowakei*, i. m. 216. o.
- ³⁷ A trianoni békeszerződés kettévágta a várost, a Duna mindkét partján: a régi város a szlovák oldalon van, de az erőd, az 1848–1849-es szabadságharc jelképe a magyar parton.
- ³⁸ Például Schmidt-Pauli: *Nikolaus von Horthy*, i. m. 267. o.
- ³⁹ <http://filmhiradok.nava.hu/watch.php?3046>
- ⁴⁰ <http://filmhiradok.nava.hu/watch.php?3079>
- ⁴¹ <http://filmhiradok.nava.hu/watch.php?3052>
- ⁴² Rutter: *Regent of Hungary*, i. m. 338. o. A képnek a Parlament üléstermét kellett volna díszítenie, de mivel az épületet még nem fejezték be (1893), úgy döntöttek, hogy a Nemzeti Múzeumban állítják ki. A kép végül csak 1929-ben került az Országházba.
- ⁴³ Horthy: *Ein Leben*, i. m. 208. o., *Emlékirataim*, i. m. 221. o., *Mémoires*, i. m. 178. o.
- ⁴⁴ Hoensch: *Der ungarische Revisionismus und die Zerschlagung der Tschechoslowakei*, i. m. 277. o.
- ⁴⁵ *Uo.*, 226. o.
- ⁴⁶ *Uo.*, 295. o.
- ⁴⁷ *Uo.*; Horthy: *Ein Leben*, i. m. 222. o., *Emlékirataim*, i. m. 236. o., *Mémoires*, i. m. 192. o.
- ⁴⁸ Családja a XIX. vége óta Kolozsváron él, Horthy tehát kétszeresen is kompetens ezen a téren. Horthy: *Bukaresttől Varsóig*, 316–321. o.
- ⁴⁹ Ablonczy Balázs: *A visszatért Erdély 1940–1944*, Budapest, Jaffa, 2011, 42. o.
- ⁵⁰ Erdmannsdorff távirata a külügyminisztériumba 1940. augusztus 31-én. In *A Wilhelmstrasse és Magyarország*, i. m. 524–525. o.
- ⁵¹ Ablonczy: *A visszatért Erdély 1940–1944*, i. m. 47. o.
- ⁵² <http://filmhiradok.nava.hu/watch.php?3920>
- ⁵³ Horthy levele Hitlernek, 1940. szeptember 2. In *A Wilhelmstrasse és Magyarország*, i. m. 525. o.
- ⁵⁴ Köpeczi Béla (szerk.): *Kurze Geschichte Siebenbürgens*, Budapest, Akadémiai, 1990, 680. o.
- ⁵⁵ Kállay: *Hungarian Premier*, i. m. 99. o. [magyarul: *Magyarország miniszterelnöke voltam*, i. m. 1. köt. 124. o.]
- ⁵⁶ <http://filmhiradok.nava.hu/watch.php?3925>
- ⁵⁷ <http://filmhiradok.nava.hu/watch.php?3934>
- ⁵⁸ <http://filmhiradok.nava.hu/watch.php?3924>
- ⁵⁹ Horthy: *Ein Leben*, i. m. 225. o., *Emlékirataim*, i. m. 240. o., *Mémoires*, i. m. 195. o.
- ⁶⁰ Horthy *pro memoria*ja Hitlernek, 1936. augusztus. In *Horthy Miklós titkos iratai*, i. m. 158–159. o.

- ⁶¹ Ullein-Reviczky: *Guerre allemande, paix russe. Le drame hongrois*, i. m. 94. o.
- ⁶² Horthy 1941. április 3-i levele Hitlerhez. In *Horthy Miklós titkos iratai*, i. m. 293–294. A levelet másnap adja át Hitlernek Bartha Károly hadügyminiszter.
- ⁶³ Párbeszéd, amit Ciano jegyzett fel, idézi: Romsics: *Magyarország története a XX. században*, i. m. 253. o.
- ⁶⁴ Montgomery: *Hungary. The Unwilling Satellite*, i. m. 153. o. [magyarul: *Magyarország, a vonakodó csatlós*, i. m. 130. o.]
- ⁶⁵ Ullein-Reviczky: *Guerre allemande, paix russe. Le drame hongrois*, i. m. 110. o.
- ⁶⁶ Montgomery: *Hungary. The Unwilling Satellite*, i. m. 155. o. [magyarul: *Magyarország, a vonakodó csatlós*, i. m. 131. o.]
- ⁶⁷ *Uo.*, 143–144. o. [magyarul *uo.* 122–123. o.]
- ⁶⁸ Nagybaczoni Nagy: *Végzetes esztendők 1938–1945*, i. m. 83. o.
- ⁶⁹ Ullein-Reviczky: *Guerre allemande, paix russe. Le drame hongrois*, i. m. 108. o.
- ⁷⁰ Nagybaczoni Nagy: *Végzetes esztendők 1938–1945*, i. m. 82. o.
- ⁷¹ Lakatos: *Ahogy én láttam*, i. m. 48. o.
- ⁷² Mester: *Arcképek. Két tragikus kor árnyékában*, i. m. 492. o. Pogány a katonai propaganda főnöke Erdélyben 1944-ben.
- ⁷³ Horthy: *Ein Leben*, i. m. 236. o., *Emlékirataim*, i. m. 251. o., *Mémoires*, i. m. 205. o.
- ⁷⁴ „Olasz Lajos: A kormányzókultusz alakulása a második világháború időszakában, in Péter Miklós (szerk.): *Újragondolt negyedszázad. Tanulmányok a Horthy-korszakról*, Szeged, Belvedere, 2010, 361. o.
- ⁷⁵ A felszabadulás ünnepe Szabadkán. <http://filmhiradok.nava.hu/watch.php?4214>. Egy film, amit Újvidéknek szenteltek, eltűnt.
- ⁷⁶ A magyar kenyér ünnepe. <http://filmhiradok.nava.hu/watch.php?4311>
- ⁷⁷ Montgomery: *Hungary. The Unwilling Satellite*, i. m. 128. o. [magyarul: *Magyarország, a vonakodó csatlós*, i. m. 110. o.]
- ⁷⁸ Szombathelyi Ferenc visszaemlékezései, Washington, Occidental Press, 1980, 26. o.
- ⁷⁹ *Uo.*, 32. o.
- ⁸⁰ Nagybaczoni Nagy: *Végzetes esztendők 1938–1945*, i. m. 91. o.
- ⁸¹ Ullein-Reviczky: *Guerre allemande, paix russe. Le drame hongrois*, i. m. 129. o.
- ⁸² Horthy: *Ein Leben*, i. m. 240. o., *Emlékirataim*, i. m. 257. o., *Mémoires*, i. m. 210. o.
- ⁸³ Kállay: *Hungarian Premier*, i. m. 108–109. o. [magyarul: *Magyarország miniszterelnöke voltam*, i. m. 1. köt. 132–135. o.]
- ⁸⁴ Karl Werkmeister ügyvivő távirata a külügyminisztériumba, 1944. január 16. In *A Wilhelmstrasse és Magyarország*, i. m. 761–762. o.
- ⁸⁵ Lackó: *Arrow-Cross Men. National-Socialists 1935–1944*. i. m. 35. o.
- ⁸⁶ Montgomery: *Hungary. The Unwilling Satellite*, i. m. 126. o. [magyarul: *Magyarország, a vonakodó csatlós*, i. m. 108. o.]
- ⁸⁷ *Uo.*, 77. o. [magyarul *uo.*, 69. o.]
- ⁸⁸ Kállay: *Hungarian Premier*, i. m. 137. o. [magyarul: *Magyarország miniszterelnöke voltam*, i. m. 1. köt. 162. o.]
- ⁸⁹ *Uo.*, 318. o. [magyarul *uo.*, 1. köt. 165. o.]

⁹⁰ Romsics: *Magyarország története a XX. században*, i. m. 255. o.

⁹¹ Minden második budapesti lakásban volt rádiókészülék. Az 1930-as évek végén Magyarországon átlagban ezer lakosból negyven volt előfizető (az európai átlag ezerből 64). In Sipos Balázs: *Sajtó és hatalom a Horthy-korszakban: politika- és társadalomtörténeti vázlat*, Budapest, Argumentum, 2011, 79. o.

⁹² Kállay: *Hungarian Premier*, i. m. 141. o. [magyarul: *Magyarország miniszterelnöke voltam*, i. m. 167. o.]

⁹³ Horthy: *Ein Leben*, i. m. 251. o., *Emlékirataim*, i. m. 268. o., *Mémoires*, i. m. 219. o.

⁹⁴ Kállay Miklós 1954-ben Londonban megjelent emlékiratait majdnem ugyanabban az időben írta, amikor Horthy az övéit. Kállay Olaszországban élt, ott „szállt le” a háború végi viszontagságok után. Könyve a legjobb tanúvallomások közé számít Magyarország háború végi időszakáról.

⁹⁵ Kállay: *Hungarian Premier*, i. m. 5. o. [magyarul: *Magyarország miniszterelnöke voltam*, i. m. 1. köt. 38–39. o.]

⁹⁶ *Uo.*, i. m. 11. o. [magyarul *uo.* 1. köt. 43–44. o.]

⁹⁷ *Uo.*, i. m. 14. o. [magyarul *uo.* 1. köt. 47–48. o.]

⁹⁸ *Uo.*, i. m. 22. o. [magyarul *uo.* 1. köt. 54. o.]

⁹⁹ *Uo.*, i. m. 70. o. [magyarul *uo.* 96–97. o.]

¹⁰⁰ Edelsheim Gyulai: *Becsület és kötelesség*, i. m. 1. köt. 237. o.

¹⁰¹ Szilágyi Ágnes Judit – Sáringer János: *Ifj. Horthy Miklós, a kormányzó kisebbik fia*, i. m. 118. o.

¹⁰² Kállay: *Hungarian Premier* i. m. 156. o. [magyarul: *Magyarország miniszterelnöke voltam*, i. m. 1. köt. 182–184.]

¹⁰³ *Uo.*, 169. o. [magyarul *uo.* 1. köt. 105–106. o.]

¹⁰⁴ *Uo.*, 171. o. [magyarul *uo.* 1. köt. 198–199. o.]

¹⁰⁵ *Uo.*, 173. o. [magyarul *uo.* 1. köt. 201. o.]

¹⁰⁶ 1943. február 5-i bejegyzés, Ciano: *Diario 1937–1943*, i. m. 696.

¹⁰⁷ Kállay: *Hungarian Premier*, i. m. 176. o. [magyarul: *Magyarország miniszterelnöke voltam*, i. m. 199., 202. o.]

¹⁰⁸ *Uo.*, 204–205. o. [magyarul *uo.* 1. köt. 232–233. o.]

¹⁰⁹ *Uo.*, 136. o. [magyarul *uo.* 161. o.]

¹¹⁰ Gyula Juhász: „Hungarian Peace Feelers in the West in 1943”, in Ferenc Glatz (szerk.): *Hungarians and their Neighbours in Modern Times 1867–1950*, Boulder, East European Monographs, 1995, 202. o.

¹¹¹ Kállay: *Hungarian Premier*, i. m. 211. o. [magyarul: *Magyarország miniszterelnöke voltam*, i. m. 1. köt. 239–240. o.]

¹¹² *Uo.*, 369. o. [magyarul *uo.* 2. köt. 126. o.]

¹¹³ Ullein-Reviczky: *Guerre allemande, paix russe. Le drame hongrois*, i. m. 173. o.

¹¹⁴ Kállay: *Hungarian Premier*, i. m. 384. o. [magyarul: *Magyarország miniszterelnöke voltam*, i. m. 2. köt. 141–142. o.]

¹¹⁵ *Uo.*, i. m. 386. o. [magyarul *uo.*, 2. köt. 142–143. o.]

¹¹⁶ *Uo.*, i. m. 388. o. [magyarul *uo.*, 2. köt. 144–145. o.]

- ¹¹⁷ Kállay nem távolítja el, mivel a németekkel való jó kapcsolatok hasznosak, mellérendeli azonban egy bizalmasát, Újváry Dezsőt, akit kineveznek főkonzulnak Isztambulba.
- ¹¹⁸ Kállay: *Hungarian Premier*, i. m. 233. o. [magyarul: *Magyarország miniszterelnöke voltam*, i. m. 1. köt. 253. o.]
- ¹¹⁹ Wolfdieter Bihl: „Zur nationalsozialistischen Ungarnpolitik 1940/41”, *Österreichische Osthefte: Zeitschrift für Mittel-, Ost- und Südosteuropaforschung*, Bécs, vol. 11, 1969, 22. o.
- ¹²⁰ Kállay: *Hungarian Premier*, i. m. 79. o. [magyarul: *Magyarország miniszterelnöke voltam*, 1. köt. i. m. 105. o.]
- ¹²¹ 1943. február 5-i bejegyzés. Ciano: *Diario 1937–1943*, i. m. 696. o.
- ¹²² Horthy: *Ein Leben*, i. m. 254. o., *Emlékirataim*, i. m. 270. o., *Mémoires*, i. m. 222. o.
- ¹²³ 1943. április 18-i bejegyzés. *Joseph Goebbels Tagebücher 1924–1945*, vol. 5. 1943–1945, i. m. 1924. o.
- ¹²⁴ Kállay: *Hungarian Premier*, i. m. 183. o. [magyarul: *Magyarország miniszterelnöke voltam*, i. m. 1. köt. 209. o.]
- ¹²⁵ Veessenmayer jelentése a magyarországi politikai helyzetről és ajánlások új kormány kinevezésére, 1943. dec. 10. *A Wilhelmstrasse és Magyarország*, i. m. 743–751. o.
- ¹²⁶ Az utalás az 1849–1859-es időszakra vonatkozik, ami azt mutatja, hogy Veessenmayernek voltak bizonyos történelmi ismeretei.
- ¹²⁷ Uo., 746. o.

XII. Végjáték

- ¹ 1944. március 4-i bejegyzés. *Joseph Goebbels Tagebücher 1924–1945*, vol. 5. 1943–1945, i. m. 2003–2004. o.
- ² Lakatos: *Ahogy én láttam*, i. m. 84. o.
- ³ Kállay: *Hungarian Premier*, i. m. 409. o. [magyarul: *Magyarország miniszterelnöke voltam*, i. m. 2. köt. 169. o.]
- ⁴ Uo., 413. o. [magyarul uo., 2. köt. 170–173. o.]
- ⁵ Uo., 414–415. o. [magyarul uo., 2. köt. 171–172. o.]; Szombathelyi Ferenc visszaemlékezései, i. m. 25. o.
- ⁶ Kállay: *Hungarian Premier*, i. m. 409. o. [magyarul: *Magyarország miniszterelnöke voltam*, i. m. 2. köt. 173. o.]
- ⁷ Az igékben igen gazdag magyar nyelv csak egy szót ismer a lemondani fogalomra, tehát a német *abdanken* vagy a francia *abdiquer* (lemondani a trónról) ige is csak ezzel fejezhető ki magyarul. Horthy: *Ein Leben*, i. m. 265. o., *Emlékirataim*, i. m. 284–285. o., *Mémoires*, i. m. 233. o.
- ⁸ Uo., 266. o., *Emlékirataim*, i. m. 283. o., *Mémoires*, i. m. 234. o.
- ⁹ Lakatos: *Ahogy én láttam*, i. m. 84–88. o.
- ¹⁰ 1944. március 20-i bejegyzés. *Joseph Goebbels Tagebücher 1924–1945*, vol. 5. 1943–1945, i. m. 2025. o.
- ¹¹ Uo., i. m. 2026. o.
- ¹² Ullein-Reviczky: *Guerre allemande, paix russe. Le drame hongrois*, i. m. 207. o.

- ¹³ Mester: *Arcképek. Két tragikus kor árnyékában*, i. m. 589. o.
- ¹⁴ Ullein-Reviczky: *Guerre allemande, paix russe. Le drame hongrois*, i. m. 193. o.
- ¹⁵ Mester: *Arcképek. Két tragikus kor árnyékában*, i. m. 27. o.
- ¹⁶ János: *The Politics of Backwardness in Hungary*, i. m. 309. o.
- ¹⁷ Uő., 85–86. o.
- ¹⁸ 1944. június 7-i bejegyzés. *Joseph Goebbels Tagebücher 1924–1945*, vol. 5. 1943–1945, i. m. 2053. o.
- ¹⁹ Nagybacsoni Nagy: *Végzetes esztendő 1938–1945*, i. m. 133. o.
- ²⁰ Uő., 172. o.
- ²¹ Uő., 174. o.
- ²² Katzburg: „Hungarian Jewry in Modern Times: Political and Social Aspects”, i. m. 162. o.
- ²³ Péter Várdy: „The Unfinished Past – Jewish realities in Postwar Hungary”, in Braham (szerk.): *The Tragedy of Hungarian Jewry*, i. m. 135. és 146. o.
- ²⁴ Tamás Stark: „Hungarian Jewry at the time of the Holocaust and after the war”, in *Nationale Frage und Vertreibung in der Tschechoslowakei und Ungarn 1938–1945. Aktuelle Forschungen*, Bécs, ÖAW (Zentraleuropa Studien 3), 1977, 71–79. o., ugyanettől a szerzőtől: „A magyar zsidóság vesztesége”, Braham-Pók: *The Holocaust in Hungary fifty years later*, i. m. 529. o.
- ²⁵ Martin Gilbert: *Les Justes. Les héros méconnus de la Shoah*, Párizs, Calmann-Lévy, 2004, 364. o.
- ²⁶ Komoróczy (szerk.): *A zsidó Budapest*, i. m. 2. köt. 522–523. o.
- ²⁷ Mester: *Arcképek. Két tragikus kor árnyékában*, i. m. 224. o.
- ²⁸ Ullein-Reviczky: *Guerre allemande, paix russe. Le drame hongrois*, i. m. 200. o.
- ²⁹ Edelsheim Gyulai: *Becsület és kötelesség*, i. m. 1. köt. 234. o.
- ³⁰ *Shvoy Kálmán titkos naplója és emlékirata 1918–1945*, i. m. 287. o.
- ³¹ Az utolsó mű, amely fölteszi az i-re a pontot: Szita Szabolcs: *Trading in Lives? Operations of the Jewish Relief and Rescue Committee in Budapest 1944–1945*, Budapest, Central European University [CEU] Press, 2005.
- ³² Komoróczy (szerk.): *A zsidó Budapest*, i. m. 2. köt. 559. o.
- ³³ Gilbert: *Les Justes*, i. m. 367. o.
- ³⁴ Lakatos: *Ahogyan én láttam*, i. m. 97. o.
- ³⁵ Uő., i. m. 104. o.
- ³⁶ Uő., i. m. 108. o.
- ³⁷ Uő., i. m. 110. o.
- ³⁸ Pritz Pál: „Horthy Miklós és Edmund Veessenmayer”, in Pritz: *Magyar diplomácia a két háború között*, i. m. 336. o.
- ³⁹ Lakatos: *Ahogyan én láttam*, i. m. 119. o.
- ⁴⁰ Őrői biztonságba helyezik a koronát: 1944 decemberétől több fázisban viszik át az ország nyugati része felé, majd Ausztriába.
- ⁴¹ Lakatos: *Ahogyan én láttam*, i. m. 121. o.
- ⁴² *Shvoy Kálmán titkos naplója és emlékirata 1918–1945*, i. m. 291. o.

- ⁴³ Horthy: *Ein Leben*, i. m. 281. o., *Emlékirataim*, i. m. 301. o., *Mémoires*, i. m. 248. o.
- ⁴⁴ Nagybacsoni Nagy: *Végzetes esztendők 1938–1945*, i. m. 272. o.
- ⁴⁵ Lakatos: *Ahogy én láttam*, i. m. 161. o.
- ⁴⁶ Milotay: *Egy élet Magyarorszáért*, i. m. 261. o.
- ⁴⁷ Edelsheim Gyulai: *Becsület és kötelesség*, i. m. 1. köt. 310. o.
- ⁴⁸ Horthy: *Ein Leben*, i. m. 281. o., *Emlékirataim*, i. m. 306–307. o., *Mémoires*, i. m. 253. o.
- ⁴⁹ Bethlen István emlékirata 1944, Budapest, Zrínyi, 1988, 92. o.
- ⁵⁰ Shvoy Kálmán titkos naplója és emlékirata 1918–1945, i. m. 292. o.
- ⁵¹ Milotay: *Egy élet Magyarorszáért*, i. m. 263. o.
- ⁵² Szakály Sándor: „A kormányzó és a kiugrás”, in *Rubicon*, 2007. október, 64. o.
- ⁵³ Lakatos: *Ahogy én láttam*, i. m. 181. o. Lakatos nem megy el Németországba, Magyarországon tartják fogva több helyen, végül a soproni börtönben, ahol a szovjetek 1945. április 1-jén letartóztatják.
- ⁵⁴ *Uo.*, i. m. 186. o.
- ⁵⁵ Horthy: *Ein Leben*, i. m. 295. o., *Emlékirataim*, i. m. 316. o., *Mémoires*, i. m. 261. o.
- ⁵⁶ Deák: „Hungary”, i. m. 402. o.
- ⁵⁷ Komoróczy (szerk.): *A zsidó Budapest*, i. m. 2. köt. 558. o.
- ⁵⁸ Romsics: *Magyarország története a XX. században*, i. m. 266. o.
- ⁵⁹ „Après le siège” [Az ostrom után], 1945. január 21. *Szabadság*, a Magyar Nemzeti Függetlenségi Front napilapja, in *Libération de la Hongrie 1944–1945*, Budapest, Corvina, 1975.

HARMADIK RÉSZ

A SZÁMŰZÖTT

1944–1957

XIII. Németország 1944–1949

¹ Horthy életének ezt az időszakát csak ő maga és menyje említi néhány helyen emlékirataiban. Edelsheim Gyulai: *Becsület és kötelesség*, i. m. 2. köt. 9–62. o.

² *Uo.*, 60. o.

³ Horthy *Emlékirataiban* azt írja, május 1-jén vitték el az amerikai főhadiszállásra, menyje, aki ezekben a hónapokban naplót írt, április 30-ról beszél. Horthy: *Ein Leben*, i. m. 301. o., *Emlékirataim*, i. m. 323. o., *Mémoires*, i. m. 267. o., Edelsheim Gyulai: *Becsület és kötelesség*, i. m. 2. köt. 63. o.

⁴ Kállay: *Hungarian Premier*, i. m. 488. o. [magyarul: *Magyarország miniszterelnöke voltam*, i. m. 2. köt. 240–242. o.]

⁵ Edelsheim Gyulai: *Becsület és kötelesség*, i. m. 2. köt. 68. o.

⁶ Ezt a tanúságtételt lásd: Bokor Péter és Hanák Gábor: *A Szentkorona pokoljárása* című dokumentumfilmben, Budapest, 1991.

⁷ A Szent Jobbot már 1945-ben visszaadták Magyarországnak, de a korona a többi koronázási jelvénnel együtt az Egyesült Államokban maradt 1978-ig.

⁸ A témáról lásd Romsics Ignác: *A párizsi békeszerződés*, Budapest, Osiris, 2006.

⁹ Horthy: *Ein Leben*, i. m. 306. o., *Emlékirataim*, i. m. 328. o., *Mémoires*, i. m. 272. o.

¹⁰ Edelsheim Gyulai: *Becsület és kötelesség*, i. m. 2. köt. 85. o.

¹¹ Horthy: *Ein Leben*, i. m. 308. o., *Emlékirataim*, i. m. 331. o., *Mémoires*, i. m. 274. o.

¹² *Uo.*, 310. o., *Emlékirataim*, i. m. 333. o., *Mémoires*, i. m. 277. o.

¹³ Romsics: *Magyarország története a XX. században*, i. m. 291. o.

¹⁴ A perről lásd: Bradley Abrams: „The Politics of Retribution: the Trial of Jozef Tiso in the Czechoslovak Environment”, in István Deák – Jan T. Gross – Tony Judt: *The Politics of Retribution in Europe. World War II and its Aftermath*, Princeton University Press, 2000, 252–289. o.

¹⁵ Montgomery: *Hungary. The Unwilling Satellite*, i. m. 199. o. [Magyarország, a vonakodó csatlós, i. m. 168. o.]

¹⁶ R. A. Beaumont 1946. március 11-i feljegyzése, PRO. FO. 371.59016. R. 3306. Idézi H. Haraszi Éva (szerk.): *Horthy Miklós dokumentumok tükrében*, Budapest, Balassi, 1993, 56. o.

¹⁷ D. G. Osborne brit nagykövet 1946. február 15-i levele a Szentszékhöz, Ernest Bevin külügyminiszternek. Idézi: H. Haraszi (szerk.): *Horthy Miklós dokumentumok tükrében*, i. m. 1993, 48. o.

¹⁸ F. A. Warner 1946. március 12-i feljegyzése, PRO. FO. 371.59016. R. 3306. Idézi: H. Haraszi (szerk.): *Horthy Miklós dokumentumok tükrében*, i. m. 1993, 57. o.

¹⁹ Frank Roberts feljegyzése William G. Hayter nagykövetnek 1946. július 9-én, PRO. FO. 371.59016. R. 3306. Idézi: H. Haraszi (szerk.): *Horthy Miklós dokumentumok tükrében*, i. m. 1993, 60–61. o.

²⁰ Knox Helm feljegyzése William G. Hayernek 1946. július 9-én, PRO. FO. 371.59016. R. 3306. Idézi: H. Haraszi (szerk.): *Horthy Miklós dokumentumok tükrében*, i. m. 1993, 63. o.

²¹ Edelsheim Gyulai: *Becsület és kötelesség*, i. m. 2. köt. 128. o.

²² Lévai Jenő: *Fehér könyv. Külföldi akció magyar zsidók megmentésére*, Budapest, Officina, 1946; *Fekete könyv. A magyar zsidók szenvedéseiről*, Budapest, Officina, 1946; *Szürke könyv. Magyar zsidók megmentéséről*, Budapest, Officina, 1946.

²³ Gellért Ádám – Turbucz Dávid: „A nürnbergi tanú. Az elmaradt felelősségre vonás és a szembenézés hiánya”, in *Múlt-Kor*, 2012 tél, 59. o.

²⁴ Lakatos: *Ahogy én láttam*, i. m. 234. o.

²⁵ Edelsheim Gyulai: *Becsület és kötelesség*, i. m. 2. köt. 107. o.

²⁶ Uo., 111. o.

²⁷ Cesar de Sousa Mendes do Amoral a Abranches Portugália berni meghatalmazott nagykövete volt 1947 januárjától 1949 novemberéig.

²⁸ Edelsheim Gyulai: *Becsület és kötelesség*, i. m. 2. köt. 119. o.

²⁹ Szilágyi–Sáringer: *iff. Horthy Miklós, a kormányzó kisebbik fia*, i. m. 156. o.

³⁰ Woods főkonzul és hitvese Horthyék társaságának tagjai, rendszeresen meghívják őket.

³¹ 45. sz. távirat, érkezett 1948. július 14-én, „Bizalmas” jelzéssel, Ministério do Negócios Estrangeiros (MNE), Divisão de Arquivo e Biblioteca, Legação de Portugal em Bern.

³² Edelsheim Gyulai: *Becsület és kötelesség*, i. m. 2. köt. 141. o.

XIV. Portugália 1949–1957

¹ Magyarország portugáliai diplomáciai képviselőit 1947-ben bezárták, és csak 1974-ben veszik fel újra a két ország közötti kapcsolatokat. Szilágyi Ágnes Judit: „Magyarok Braziliában és Portugáliában régen és ma”, http://www.publikon.hu/application/es-say=96_1.pdf.

² A Direção Geral do Negócios Económicos e Consulares levele a berni portugál követségre 1948. január 16-án. A berni portugál követség levéltára, Processo 3/6 dosszié, Vistos Consulares 1948.

³ Sáringer János: „A Horthy család Portugáliában (1948–1957)”, in *Kutatói Közlemények II. Magyarország és a hispán világ*, Hispánia, Szeged, 2000, 68–69. o.

⁴ József Ferenc főherceg (1895–1957) a nádori ágból származó József főherceg fia. 1924-ben nőül vette szászországi Annát.

⁵ A fátimai szentély a Salazar-rendszer üzenetének fontos eleme lett, arra szolgált, hogy szoros ellenőrzés alatt tartsák az egyházat. Ilona mindebből semmit sem érzékelt.

- ⁶ Gosztonyi Péter: *A kormányzó Horthy Miklós és az emigráció*, Budapest, Százszorszép, 1992, 148. o.
- ⁷ Edelsheim Gyulai: *Becsület és kötelesség*, i. m. 2. köt. 153. o.
- ⁸ Szilágyi – Sáringer: *Ifj. Horthy Miklós, a kormányzó kisebbik fia*, i. m. 163. o.
- ⁹ Edelsheim Gyulai: *Becsület és kötelesség*, i. m. 2. köt. 198. o.
- ¹⁰ Gosztonyi: *A kormányzó Horthy Miklós és az emigráció*, i. m. 145. o.
- ¹¹ Horthy: *Ein Leben*, i. m. 318. o., *Emlékirataim*, i. m. 344. o., *Mémoires*, i. m. 285. o.
- ¹² Arquivo Nacional da Torre do Tombo. Arquivo Salazar 1908–1974. Diário 1. vol. 1952 PT/TT/AOS/1/39.
- ¹³ Edelsheim Gyulai: *Becsület és kötelesség*, i. m. 2. köt. 191. o.
- ¹⁴ *Uo.*, 192. o.
- ¹⁵ *Uo.*, 181. o.
- ¹⁶ *Uo.*, 232. o.
- ¹⁷ *Uo.*, 239. o.
- ¹⁸ A dátum Batthyány Lajos miniszterelnök kivégzésére emlékeztet, akit az osztrákok ölték meg 1849-ben. A jelkép világos a lakosság számára, kiegészíti az 1848-as referenciákat.
- ¹⁹ Portuália Nemzeti Levéltára. Arquivo Salazar, Presidencia do conselho AOS/CO/PC-46. Tüntetések Magyarország szovjet megszállása ellen (1956–1958).
- ²⁰ Edelsheim Gyulai: *Becsület és kötelesség*, i. m. 2. köt. 243. o.
- ²¹ *Uo.*, 275. o.

XV. Horthy utóélete

- ¹ Catherine Horel: *Cette Europe qu'on dit centrale. Des Habsbourg à l'intégration européenne (1815–2004)*, Párizs, Beauchesne, 2009, 164. o. [magyarul: *A középnek mondott Európa. Közép-Európa története a Habsburgoktól az európai integrációig*, Budapest, Akadémiai, 2011].
- ² Catherine Horel – Agota Gueullette: „Vers la renaissance des élites bourgeoises en Europe Centrale, le cas de la Hongrie, *Revue d'Europe centrale*, III/1, Strasburg, 1995, 51–59. o.
- ³ Pierre Kende – Alexandre Smolar: *La Grande Secousse. Sociétés en mouvement*, Párizs, Presses du CNRS, 1990.
- ⁴ Addig április 4-ét tartották nemzeti ünnepnek, azt a napot, amikor a szovjetek felszabadították Magyarországot. Nemzeti ünnep, az egyik legrégebb, augusztus 20., Szent István napja is, amelyet a rendszer megtett az alkotmány és az új kenyér ünnepének.
- ⁵ Rainer M. János: „Nagy Imre újrateremtése – a magyar demokratikus átalakulás szimbolikus aktusa”. Országos Széchényi Könyvtár, 1956-os Intézet, Oral History Archívum. http://www.rev.hu/ords/f?p=600:2:.....P2_PAGE_URI:kiadvanyok/forradalom/ujratermetes
- ⁶ Munkaszüneti napos nemzeti ünnep három van, csak az augusztus 20. maradt meg az átmenet után, visszakapta történeti és vallási jellegét, ami nem mindenkinek tetszik. Ugyanabban az időben állították vissza a katolikus liturgia naptárának legtöbb nagy dátumát.
- ⁷ Horel: *Cette Europe qu'on dit centrale*, i. m. 171. o.

⁸ Catherine Horel: „Les lieux de mémoire en Hongrie, XIX–XXe siècles. Continuités et ruptures, *Études balkaniques*, 2006/2, Szófia, Bolgár Tudományos Akadémia, Balkáni Tanulmányok Intézete, 159–167. o.

⁹ Catherine Horel: „Le rôle de la sépulture politique dans la conscience collective hongroise”, in Antoine Mares (szerk.): *Les lieux de mémoire en Europe centrale*, Párizs, Institut d'études slaves, 2009, 124. o.

¹⁰ Katherine Verdery: *The Political Lives of Dead Bodies, Reburial and Postsocialist Change*, New York, Columbia University Press, 1999, 16. o.

¹¹ Bartók Béla 1945-ben halt meg New Yorkban, hamvait 1988-ban hozták Magyarországra. Családja ellenezte, hogy a kommunista Magyarországon temessék el. Visszatérése körülményeiről lásd: Verdery, i. m. 132. o., és Susan Gal: „Bartók's Funeral: Representation of Europe in Hungarian Political Rhetoric”, *American Ethnologist*, 18, 440–448. o.

¹² József Attilát, aki 1937-ben öngyilkos lett, a család Balatonszárszón temette el; először 1942-ben temették újra a Kerepesi temetőben, mielőtt átvitték a munkásmozgalmi panteonba. Csernus-Lukács Lajos – Triff Viktor – Zsigmond János: *Budapesti temetők*, Budapest, Ciceró, 1999, 23. o.

¹³ Romsics Ignác: *Bethlen István. Politikai életrajz*, Budapest, Osiris, 1999, 443. o.

¹⁴ Szent-Iványi Domokos (1898–1980) diplomata, a Horthy-korszakbeli értelmiség kiemelkedő egyénisége, 1925-től a Külügyminisztérium munkatársa. 1927 után nyolc évet töltött konzulként az Egyesült Államok nagyvárosaiban. 1936-tól Darányi Kálmán miniszterelnök személyi titkára, később Teleki Pál titkos németellenes kabinetjének a vezetője. A Faragho-bizottság tagjaként fegyverszüneti megállapodást készített elő és írt alá a szovjet vezetőkkel. A német megszállás után megalapította a Magyar Függetlenségi Mozgalmat. 1944 decembere után a debreceni Ideiglenes Kormányban külügyminiszteri tisztséget ajánlottak fel neki, ő azonban nem fogadta el. A Magyar Közösség ellen 1946-ban indított koncepciós perben elítélték, 1956-ban szabadult. Évekig idegennyelv-tanításból és fordításból élt. 1972-ben Nyugat-Németországba szökött, Heidelbergben halt meg. *Visszatekintés 1941–1972* című, angolul írt emlékiratainak magyar fordítása 2016-ban jelent meg a Magyar Szemle kiadásában. (*A ford.*)

¹⁵ Zempléni András – Tari János – A. Gergely András – Mátyus László: *Újratemetési szertartások Magyarországon: egy nemzeti rítus antropológiai sajátosságai*, dokumentumfilm-szövegkönyv, Budapest, MTA PTI, Etnoregionális Kutatóközpont, 1997, 76. o.

¹⁶ 2007. május 1-jének éjszakáján ismeretlenek feldúlták Kádár János és felesége sírját a Kerepesi temetőben, nagyon ritka eset volt ez Magyarországon. A közvéleményt meghatotta, hogy a sírban keresztény szimbólum (feszület) volt.

¹⁷ Horel: „Le rôle de la sépulture politique dans la conscience collective hongroise”, i. m. 129. o.

¹⁸ Zempléni András: „Lieux de piété nationale et réenterrements politiques en Hongrie contemporaine. Du bois à la pierre ou de la mémoire à l'histoire”, in Antoine Marès (szerk.): *Lieux de mémoire en Europe médiane. Représentations identitaires*, Párizs, Centre d'étude de l'Europe médiane / Inalco, 1999, 67–69. o.

- ¹⁹ „Bárdossy László perújrafelvétele. Egy bűn utóélete”, *Heti Világgazdaság*, 2001. február 3. 69–72. o. A perről, amely Bárdossy kivégzéséhez vezetett, lásd Pritz Pál: *A Bárdossy-per*, Budapest, Kossuth, 2001; és életrajzát: *Bárdossy László*, Budapest, Elektra Kiadóház, 2001 (angolul: *The War Crimes Trial of Hungarian Prime Minister László Bárdossy*, Social Science Monographs, New York, Columbia University Press, 2004).
- ²⁰ Edelsheim Gyulai: *Becsület és kötelesség*, i. m. 2. köt. 362. o.
- ²¹ *Uo.*, 396. o.
- ²² *Uo.*, 409. o.
- ²³ Beszélgetés Nikicser Lászlóval, Budapest, 2012. április 16.
- ²⁴ Antall József 1993. december 12-én halt meg, Boross Péter követte őt miniszterelnökként, és egészen választások utánig hivatalban maradt.
- ²⁵ Edelsheim Gyulai: *Becsület és kötelesség*, i. m. 2. köt. 341. o.
- ²⁶ *Uo.*, 420. o.
- ²⁷ *Uo.*, 427. o.
- ²⁸ *Uo.*, 424. o.
- ²⁹ *Uo.*, 428. o.
- ³⁰ Gergely Jenő: *Gömbös Gyula. Politikai pályakép*, Budapest, Vince, 2001.
- ³¹ Gyurgyák János: *Magyar fajvédők*, Budapest, Osiris, 2012; Paksa Rudolf: *Magyar nemzetiszocialisták. Az 1930-as évek új szélsőjobboldali mozgalma, pártjai, politikusai, sajtója*, Budapest, Osiris, 2013.
- ³² Romsics Ignác: „A Horthy-rendszer jellegéről. Historiográfiai áttekintés”, in Romsics Ignác: *Múltról a mának. Tanulmányok és esszék a magyar történelemről*, Budapest, Osiris, 2004, 339–357. o.
- ³³ Sipos Péter: „Egy Horthy-életrajz problémái”, *Történelmi Szemle* XLIX, 2007/3, 429–441. o. A cikk az MTA Történettudományi Intézetének 2003. májusi konferenciáján elhangzott előadás szövege.
- ³⁴ Karsai László: „Horthy Miklós (1868–1957). Legendák, mítoszok és a valóság”, *Beszélő*, 2007. március, 72–91. o.
- ³⁵ Romsics Ignác: „Trianon és a holokauszt. Huszadik századi traumáink”, *Népszabadság*, 2012. szeptember 1.
- ³⁶ „Nincs Horthy-nosztalgia, csak a jobboldalon” – interjú Csepeli Györggyel, *Heti Világgazdaság*, 2012. július 14. 36–37. o.
- ³⁷ Gratz: *Magyarország a két háború között*, i. m. 192. o.
- ³⁸ Mester: *Árcképek. Két tragikus kor árnyékában*, i. m. 17. o.
- ³⁹ Kornfeld Móric: *Trianontól Trianonig. Tanulmányok, dokumentumok* (Szerk.: Széchenyi Ágnes), Budapest, Corvina, 2006, 221–222.
- ⁴⁰ A *Magyar Nemzet* e könyv megjelenése óta hangot váltott, a *Népszabadság* megjelenését 2016. október 8-án felfüggesztették, ami egyet jelentett a megszüntetésével. (A ford.)
- ⁴¹ <http://www.militaria.hu/hun/altinfo.php>
- ⁴² Romsics Ignác: „Horthy-képeink”, in Romsics Ignác: *Történelem, történetírás, hagyomány*, Budapest, Osiris, 2008, 213–252. o.

⁴³ Koltay, aki filmre vette Nagy Imre 1989. június 16-i temetését, pályája elején határozottan ellenzéki volt, majd a Fideszhez közeledett. Egyik utolsó filmjét, amely 2010-ben jött ki, Mindszenty bíborosnak szentelte: *Mindszenty, a fehér vértanú*.

⁴⁴ www.horthy.hu

⁴⁵ „Wir haben die Linke zertrümmert”, *Die Presse*, 2012. június 17. 4–5. o.

⁴⁶ „A bíróság őrzi függetlenségét”, *Népszabadság*, 2012. szeptember 28.

⁴⁷ „Horthy-vita: Raffay beszólt a 'marxista' történészeknek”, *Népszabadság* 2012. december 18.

⁴⁸ „Távolítsák el a Horthy-émlékműveket”, *Népszabadság*, 2012. szeptember 10. 13. o.

⁴⁹ Paul Shapiro tanúságtételének teljes szövege olvasható az amerikai Holocaust Memorial Museum honlapján: <https://www.ushmm.org/m/pdfs/20130802-testimony.pdf>

Zárszó

* *Hősök, királyok, szentek. A magyar történelem képei és emlékei*, kiállítás a Magyar Nemzeti Galériában (2012).

Források és bibliográfia

Archívumok

1. Párizs

Archives du ministère des Affaires étrangères
– Série Z Europe, Hongrie 1930–1940

2. Róma

Archivio Centrale dello Stato (ACS)
– Segreteria particolare del Duce. Carteggio riservato 1922–1943
– Ministero della Cultura Popolare. Direzione Generale per i Servizi della Propaganda
Ministero degli Affari Esteri. Direzione generale degli Affari Politici (A.P.) Ungheria

3. Vatikán

Segreteria di Stato.
Sezione per Rapporti con gli Stati. Archivio Storico AA. EE. SS
– Ungheria
Pos. 51 P. O. 1930–1940 fascicoli 46–48
Rapporti della nunziatura su argomenti politici e vari 1930–1940
Pos. 71–73 anno 1937–1938. Congresso eucaristico

4. Lisszabon

Arquivo Nacional Torre do Tombo
Arquivo Salazar 1908–1974
Diário: 1948 PT/TT/AOS/1/31–32; 1949 PT/TT/AOS/1/33; 1. vol. 1952
PT/TT/AOS/1/39
Ministério dos Negócios Estrangeiros
Divisão de Arquivo e Biblioteca
Legação de Portugal em Bern

5. Bern

Archives de la Légation du Portugal 1947–1949

Forráskiadványok

- Documents diplomatiques relatifs au détronement des Habsbourg*, ministère hongrois des Affaires étrangères. Budapest, édition du gouvernement royal hongrois, 1922.
- A Wilhelmstrasse és Magyarország. Német diplomáciai iratok Magyarországról 1933–1944.* Budapest, Kossuth, 1968.
- Horthy Miklós titkos iratai.* Budapest, Kossuth, 1962.
- H. Haraszi Éva (szerk.): *Horthy Miklós dokumentumok tükrében.* Budapest, Balassi, 1993.

Általános művek

A Habsburg Birodalom és hadserege története, Magyarország története

- János, Andrew C.: *The Politics of Backwardness in Hungary 1825–1945.* Princeton University Press, 1982.
- Martiny, Nicolaus von: *Bilddokumente aus Österreich–Ungarns Seekrieg 1914–1918.* 2 vol. Lipsce, Leykam Verlag, 1939.
- Plaschka, Richard Georg – Haselsteiner, Horst – Suppan, Arnold (szerk.): *Innere Front. Militärassistentz, Widerstand und Umsturz in der Donaumonarchie 1918.* 2 vol. Bécs, Verlag für Geschichte und Politik, 1974.
- Romsics Ignác: *Magyarország története a XX. században.* Budapest, Osiris, 1999.
- Salcher, Peter: *Geschichte der k. u. k. Marine-Akademie.* Pola, 1902.
- Schmidt-Brentano, Antonio: *Die österreichischen Admirale.* vol. 3. 1915–1924, Osnabrück, Biblio Verlag, 2005.
- Sokol, Hugo: *Österreich–Ungarns Seekrieg 1914–1918.* 2 vol. Graz, Akademische Druck- und Verlagsanstalt, 1967.
- Sondhaus, Lawrence: *The Naval Policy of Austria–Hungary, 1867–1918. Navalism, Industrial Development and the Politics of Dualism.* Purdue University Press, West Lafayette, Indiana, 1994.

Magyarország a két világháború között. A Horthy-rendszer értelmezései

- Ablonczy Balázs: *Teleki Pál.* Budapest, Osiris, 2005.
- Gratz Gusztáv: *Magyarország a két háború között.* Budapest, Osiris, 2001.
- Hoensch, Jörg K.: *Der ungarische Revisionismus und die Zerschlagung der Tschechoslowakei.* Tübingen, Mohr, 1967.
- Horel, Catherine: „La légitimation religieuse du pouvoir sous le régime Horthy” in Traian Sandu (szerk.): *Vers un profil convergent des fascismes? „Nouveau consensus” et*

- religion politique en Europe centrale.* Párizs, L'Harmattan (*Cahiers de la Nouvelle Europe*), 2010, 65–73. o.
- Miklós Péter (szerk.): *Újragondolt negyedszázad. Tanulmányok a Horthy-korszakról.* Szeged, Belvedere, 2010.
- Olasz Lajos: *A kormányzóhelyettesi intézmény története (1941–1944).* Budapest, Akadémiai, 2007.
- Pritz Pál: *Magyar diplomácia a két háború között. Tanulmányok.* Budapest, Magyar Történelmi Társulat, 1995.
- Romsics Ignác: *Bethlen István.* Budapest, Osiris, 1999.
- Romsics Ignác (szerk.): *A magyar jobboldali hagyomány 1900–1948.* Budapest, Osiris, 2009.
- Szabolcs Ottó: *Köztisztviselők az ellenforradalmi rendszer társadalmi bázisában 1920–1926.* Budapest, Akadémiai, 1965.
- Ungváry Krisztián: *A Horthy-rendszer mérlege. Diszkrimináció, szociálpolitika és antiszemitizmus Magyarországon.* Pécs, Jelenkor, 2012.
- Vasari, Emilio (Csonka Emil): *Ein Königsdrama im Schatten Hitlers. Die Versuche des Reichsverwesers Horthy zur Gründung einer Dynastie.* Bécs–München, Herold, 1968.
- Zeidler Miklós: *A revíziós gondolat.* Pozsony/Bratislava, Kalligram, 2009.

Emlékiratok és kortársak tanúvallomásai

- Bandholtz, Harry Hill [tábornok]: *An Undiplomatic Diary. By the Member of the Inter-Allied Military Mission to Hungary 1919–1920.* Szerk. Fritz-Konrad Krüger, New York, Columbia University Press, 1933. Magyarul: *Román megszállás Magyarországon. Napló nem diplomata módra.* Budapest, Magyar Világ, 1993.
- Bethlen István emlékirata 1944. Budapest, Zrínyi, 1988.
- Boroviczeny, Aladár von: *Der König und sein Reichsverweser.* München, Verlag für Kulturpolitik, 1924. Magyarul: *A király és kormányzója.* Budapest, Európa, 1993.
- Ciano, Galeazzo: *Diario 1937–1943.* (Szerk.: Renzo de Felice.) Milánó, Biblioteca Universale Rizzoli, 2005.
- Doblhoff Lily: *Horthy.* Budapest, Athenaeum, 1938.
- Eckhardt Tibor: *Recollections of Tibor Eckhardt.* New York, American Hungarian Library and Historical Society, 1964. Magyarul: *Ísszaemlékezések 1941–1943.* L'Harmattan, 2008.
- Habsburgs Weg von Wilhelm zu Briand: Die Memoiren des Grafen Tamás von Erdődy; vom Kurier der Sixtus-Briefe zum Königsputschisten* (Szerk.: Paul Szemere – Erich Czech-Jochberg). Zürich–Bécs, Amalthea, 1931.
- Goebbels, Joseph *Tagebücher 1924–1945.* (Szerk.: Ralf Georg Reuth), 5 vol. München, Piper, 1999.
- Horthy, Nikolaus von: *Ein Leben für Ungarn.* Bonn, Athenaeum Verlag, 1953. (francia fordítás: *Mémoires de l'Amiral Horthy, Régent de Hongrie.* Párizs, Hachette, 1954.),

- [magyarországi magyar kiadás: Horthy Miklós: *Emlékirataim*. Budapest, Európa – História, 1990.]
- Hory András: *Bukaresttől Varsóig*. Budapest, Gondolat, 1987.
- Jászi Oszkár: *Magyar kálvária, magyar föltámadás. A két forradalom értelme, jelentősége és tanulságai*. Budapest, Magyar Hírlap Könyvek, 1989.
- Kállay, Nicholas: *Hungarian Premier. A Personal Account of a Nation's Struggle in the Second World War*. London, Oxford University Press, 1954. Magyarul: Kállay Miklós: *Magyarország miniszterelnöke voltam. 1942–1944*. Budapest, Európa, 2012.
- Karsai Elek (szerk.): „Szálasi naplója”. *A nyilasmozgalom a II. világháború idején*. Budapest, Kossuth, 1978.
- Kelemen Béla: *Adatok a szegedi ellenforradalom és a szegedi kormány történetéhez (1919). Naplójegyzetek és okiratok*. Szeged, „Mars” Grafikai Műintézet. XIV., 1923.
- Kornfeld Mór: *Trianontól Trianonig. Tanulmányok, dokumentumok*. (Szerk.: Széchenyi Ágnes). Budapest, Corvina, 2006.
- Kozma Miklós: *Az összeomlás 1918–1919*. Budapest, Athenaeum, 1933.
- Lakatos Géza: *Ahogy én láttam*. München, Aurora, 1981. [*Ahogy én láttam*. Budapest, Európa – História, 1992.]
- Lauffer, Dora: *Die Wellen. Altösterreich. Familiensaga zwischen Adria und Schlesien. Nach Aufzeichnungen d. Maria Lauffer-Ossoinack u. Familiendokumenten*. Graz, Sterz in d. AIDEVA, 1989.
- Lehár, Anton: *Erinnerungen. Gegenrevolution u. Restaurationsversuche in Ungarn 1918–1921*. (Szerk.: Peter Broucek), Bécs, Verlag für Geschichte und Politik, 1973.
- Mcster Miklós: *Arcképek. Két tragikus kor árnyékában*. Budapest, Tarsoly, 2012.
- Milotay István: *Egy élet Magyarorszáért. Ami Horthy emlékirataiból kimaradt*. Budapest, Gede testvérek, 2001.
- Montgomery, John Flourmoy: *Hungary. The Unwilling Satellite*. New York, Devin-Adair, 1947. [magyarul: *Magyarország, a vonakodó csatlós*. Budapest, Zrínyi, 1993, 2004, az utóbbi kiadás Frank Tibor tanulmányával].
- Nagybaczoni Nagy Vilmos: *Végzetes esztendő 1938–1945*. Budapest, Gondolat, 1986.
- Pilch Jenő: *Horthy Miklós*. Budapest, Athenaeum, 1928, 1929.
- Páter Zdravec: *titkos naplója*. Budapest, Kossuth, 1967.
- Rutter, Owen: *Regent of Hungary. The Authorized Life of Admiral Nicholas Horthy*. London, Rich & Cowan, 1939.
- Schmidt-Pauli, Edgar von: *Nikolaus von Horthy. Admiral, Volksheld und Reichsverweser*. Hamburg, I. P. Toth Verlag, 1942. (1. kiadás 1936.)
- Shvoy Kálmán: *titkos naplója és emlékirata 1918–1945*. Szerk. és jegyzetek: Perneki Mihály. Budapest, Kossuth, 1983.
- Szombathelyi Ferenc: *visszaemlékezései*. Washington, Occidental Press, 1980. Magyarországi kiadás: *Szombathelyi Ferenc visszaemlékezése, 1945*. Budapest, Zrínyi, 1990.
- Ullein-Reviczky, Antal: *Guerre allemande, paix russe. Le drame hongrois*. Neuchâtel, Édition de la Baconnière, 1947. Magyarul: *Német háború – orosz béke*. Budapest, Európa, 1993.

- Werkmann, Karl: *Aus Kaiser Karls Nachlass*. Berlin, Verlag für Kulturpolitik, 1925. (1. kiadás 1924.).
- Windisch-Graetz, Ludwig Fürst: *Ein Kaiser kämpft für die Freiheit: so begann Ungarns Leidensweg*. Bécs, Herold, 1957.

Művek Horthy Miklósról és családjáról

- Bencsik Gábor: *Horthy Miklós: a kormányzó és kora*. Budapest, Mercurius, 2010.
- Edelsheim Gyulai Ilona: *Becsület és kötelesség*. Budapest, Európa, 2 kötet. 2000–2001.
- Gosztonyi Péter: *A kormányzó Horthy Miklós és az emigráció*. Budapest, Százszorszép, 1992.
- Jánosi István: *vitész Horthy István, a repülő*. Budapest, Nemzetek Európája Kvk., 2001. (az 1942-es életrajz újrakiadása).
- Horthy István repülő főhadnagy tragikus halála. Farkas György harctéri naplója. Szemtanúk és visszaemlékezők írásai. Budapest, Auktor, 1992.
- Sakmyster, Thomas: *Hungary's Admiral on Horseback. Miklós Horthy 1918–1944*. Boulder–New York, Columbia University Press, East European Monographs, 1994. Magyarul: *Admirális fehér lovon. Horthy Miklós 1918–1944*. Budapest, Akadémiai, 2001.
- Szilágyi Ágnes Judit – Sáringer János: *Ifj. Horthy Miklós, a kormányzó kisebbik fia*. Budapest, Holnap, 2002.
- Turbucz Dávid: *Horthy Miklós*. Budapest, Napvilág, 2011.
- Turbucz Dávid: *A Horthy-kultusz 1919–1944*. Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont. Történettudományi Intézet, 2016.
- Vas Zoltán: *Horthy*. Budapest, Szépirodalmi, 1975.

Névmutató

- Abdul-Hamid, II. 36, 51
Ablonczy Balázs 9, 321
Ábrányi Emil, ifj. 98
Aehrenthal, Alois Lexa von 49
Albrecht, Habsburg, főherceg 103, 131, 341
Alfieri, Dino 142, 153
Alfonz, XIII., spanyol király 34
Almássy Pál 115
Amadé, Savoyai, Aosta hercege 192
Ambrózy Gyula 272
Andrássy Gyula, id. 22
Andrássy Gyula, ifj. 74, 85, 119, 120, 121, 125
Anfuso, Filippo 194
Anna, szász főhercegnő 296, 362
Antal Sándor 242
Antall József 16, 311, 313, 314, 315, 316, 318, 319, 320, 325, 326, 327, 365
Apor Gábor 254
Apponyi Albert 81, 103–104, 108–109, 130, 136, 152, 330
Apponyi Madeleine 291, 297
Aron, Raymond 304
Artois, Henri d', Chambord grófja 127
Arz von Straussenburg, Arthur 74
Atatürk, Kemal 167

Babits Mihály 237
Baden Powell, Robert 160
Badoglio, Pietro 255, 283
Baján Artúr 296, 300
Bajcsy-Zsilinszky Endre 248, 276
Bajor Gizi 266
Bakach-Bessenyei György 256, 290
Bakay Szilárd 274
Bakó László 98
Baky László 266, 269
Baldoni követségi titkár 142
Bandholtz, Harry Hill 97, 340, 369
Barankovics István 316
Baranyai Lipót 252, 257
Baranyi Mihály 319
Barcza György 183, 255, 256, 265
Bárdossy László 192, 193, 229, 232, 244, 246, 248, 249, 252, 283, 317, 365
Bartha Károly 248, 356
Bartheldy Tibor 299
Barthou, Louis 149–151
Bartók Béla 314, 316, 364
Bátky Zsigmond 107
Batthyány Lajos 314, 315, 363
Beck, József 219
Bem, József 219
Benárd Ágoston 110
Beneš, Eduard 124, 285
Berán Lajos 209
Berlioz, Hector 99
Bernard, Henri 301
Berničević, Mate 68
Berzeviczy Albert 152
Bethlen György 242
Bethlen István 9, 87, 88, 107, 109, 116, 119–122, 130, 133, 137, 141, 142–147, 150, 152, 165, 167, 171, 174–175, 179, 192, 198, 206, 223–224, 225, 227, 228, 231, 240, 259, 271, 273, 283, 299, 314, 316, 321, 326, 344, 354
Bethlen Margit 190

- Bethlen Rózsa 27
 Betrix ezredes 89
 Biel professzor 67
 Biggini, Alberto 153
 Blomberg, Werner 156, 220
 Blum, Léon 282
 Bódy Tivadar 96, 97
 Bokányi Dezső 83
 Boldizsár István 209
 Bolfras, Arthur von 53
 Bonneveau 28
 Bornemisza Adél 90, 190
 Borojević von Bojna, Svetozar 73
 Boross Péter 319, 365
 Boroviczeny Aladár 75–76, 338
 Bowden, Guy 298, 299
 Briand, Aristide 117, 118
 Brunswick György 275, 281
 Bukšeg, Vilim 74
- Calabro, Paolo 153
 Caldeira Coelho, G. 290
 Cambon, Jules 110
 Chorin Ferenc 234, 252, 297
 Chotek Zsófia, Hohenberg hercegnő 53
 Chvalkovský, František 53
 Ciano, Galeazzo 194, 204, 212, 214, 229, 230, 235, 236, 241, 254, 259, 354
 Clemenceau, Georges 91, 330, 341
 Clerk, Sir George 90–91, 93, 95, 107
 Cok, Ivo 74
 Collier, W. A. 285
 Colonna, Piero, herceg 49, 142, 212–213
 Corbin, Charles 256
 Cummings, Homer 286
 Cuninghame, Sir Thomas 87
 Cvetković, Dragiša 243
 Cziráky József 121
- Csáky Imre 125
 Csáky István 219, 227, 229, 235, 241, 354
 Csatay Lajos 262–263, 266, 267
 Csekonic Iván 93
 Csepeli György 323
 Csernoch János 63, 98, 124, 159, 190, 346
 Csonka Emil 126
- Dahlquist, John E. 282
 Danielsson, Carl Ivar 269
 Darányi Kálmán 156, 213, 214, 217, 224–225
 Deák Ferenc 22, 314
 Deák László 248
 Deák Miklós 318
 Deák, Francis 257
 Doblhoff Lily 27, 49, 76
 Dollfuss, Engelbert 149, 151, 156
 Don, Yehuda 181, 234
 Doumergue, Gaston 149
 Dönitz, Karl 284
 Dörnberg, Alexander von 275
 Drasche-Lázár Alfréd 110
 Dulles, Alan 257
- Eckhardt Tibor 151, 256, 257, 345, 354
 Edelsheim Gyulai Ilona 184, 186, 188, 202, 242, 273, 275, 281, 282, 284, 286, 288–290, 296, 296, 299, 300–308, 318–320, 326, 362
 Edelsheim Gyulai Lipót 188
 Eden, Anthony 151, 304
 Eichmann, Adolf 267, 270
 Eiselsberg, Anton 67
 Eisenhower, Dwight D. 283, 304
 Endre László 266, 269
 Eötvös József 23
 Erdmannsdorff, Otto von 239, 290
 Erdődy Tamás 115, 117, 120–121, 123
 Erkel Ferenc 98
 Erzsébet, magyar királyné 36, 53, 184
 Esterházy Ferenc 123
 Esterházy János 238
 Esterházy László 94
- Fabinyi Tihamér 150
 Farago Gábor 272, 364
 Farkas Edit 190
 Farkas György 194
 Fáy László 186
 Feketchalmy-Czeydner Ferenc 248
 Ferdinánd, I. 21
 Ferdinánd, II. 25
 Ferenc Ferdinánd főherceg, trónörökös 40, 51–55, 58, 59, 63

- Ferenc József 12, 13, 21, 22, 41, 42, 50–56,
 58, 62, 63, 67, 98, 118, 126, 157, 183,
 185, 199, 218, 250, 330
 Fiedler, Paul 68, 69
 Fischer, Rolf 231
 Fitz Williams, doktor 119
 Fleischer Antal 99
 Fouchet, Maurice 110, 118, 124
 Foullon-Norbeck, Heinrich 39
 Földes Gábor 316
 Fraknoi Vilmos 153
 Franchet d'Esperey, Louis 83
 Frankl Adolf 100
 Frey András 256
 Friedrich István 89–90, 92, 94, 98, 102, 164
 Funk, Walther 220
 Fütterer, Cuno Heribert 246

 Gádi Béla 152
 Gasparri, Pietro 162
 Gaulle, Charles de 11, 186, 212
 Geréssy család 27
 Gerevich Tibor 152
 Gergely Jenő 321
 Gerő Ernő 303–305
 Ghyczy Jenő 256, 262–236
 Girardi, Alexandre 57
 Glattfelder Gyula 179, 233
 Goebbels, Joseph 163, 194, 219, 220, 221,
 226, 228, 229, 230, 266–267
 Gomułka, Władisław 304
 Gondrécourt, Henri de 87
 Gömbös Gyula 87, 90, 93, 98, 101–102,
 114, 116, 118, 122, 125, 133, 134,
 135, 136, 138, 139, 147, 149, 150,
 154–157, 160, 165–167, 171, 175,
 178, 190, 191–192, 196, 212, 218–220,
 221, 224–225, 249, 250, 321, 326,
 333, 351
 Göncz Árpád 313, 318
 Göring, Hermann 220, 222
 Grabar, Anton 68
 Gräfl Jenő, Poroszlói 26
 Grassalkovich Antal 184
 Grassy József 248
 Gratz Gusztáv 120, 122, 125–127
 Grigorcea, Basil 142
 Grósz Károly 310
 Gyömöre György 103
 György, VI. 286
 Gyurgyák János 321
 Habsburg Ottó *lásd* Ottó főherceg, Habsburg
 Hácha, Emil 14, 211–212, 283, 294
 Hadik János 82
 Halassy Pál 27, 45
 Halassy Paula 24
 Halassy József 26
 Haller István 165
 Hammarskjöld, Dag 304
 Hansa, Alexander 60, 63, 64, 66, 68
 Hantos Elemér 143–144, 146, 344
 Haus, Anton 61–63
 Hayter, William G. 286
 Hegedüs András 303
 Hegedüs Lóránt 179
 Hegedüs Pál 122
 Hellenthal főkonzul 281–282
 Helm, Knox 287
 Hennyey Gusztáv 271, 273
 Heppes Szeréna 45
 Herczeg Ferenc 98, 140, 208, 266
 Herriot, Édouard 146–147
 Hewitt tiszteletes 307
 Heymann, Egon 300
 Himmler, Heinrich 222, 234, 282
 Hirschberg bárónő 282
 Hitler, Adolf 14, 126, 141, 147, 154, 191,
 197, 212, 213, 219–222, 224, 226, 228,
 235, 240, 241, 243–244, 254, 255, 257,
 258, 259, 261–263, 266, 324, 327, 328
 Hoensch, Jörg K. 239–240
 Hohenbruck, Oskar von 68
 Hohler, Thomas 49, 124
 Holub, Franz 69, 70, 74
 Hóman Bálint 133, 153, 175, 176, 207, 316
 Honti Ferenc 141
 Horn Gyula 311
 Horthy Béla 26–29
 Horthy Erzsébet 26, 43
 Horthy István (1794–1857) 25–26

- Horthy István (1830–1904) 23, 24, 25, 26, 29, 76
 Horthy István (1858–1937) 26–29, 54, 58, 76, 90, 203
 Horthy István (1904–1942) 15, 46, 76, 93, 184–189, 192–196, 199, 202, 206, 209–210, 241, 242, 253, 318
 Horthy István, ifjabb (1941) 185, 189, 202, 275, 281, 284, 289, 293, 296, 298, 302, 303, 306, 307, 318, 320, 326
 Horthy Istvánné *lásd* Edelsheim Gyulai Ilona
 Horthy Jenő 26, 27, 29, 44, 76, 203, 275, 281, 282, 284, 289, 290, 302
 Horthy Magdolna 46, 75
 Horthy Miklós, ifjabb (Nicky) 46, 76, 93, 187–188, 195, 196, 202, 253, 268, 273, 282, 284, 285, 286, 290, 291, 293, 296, 297, 304, 306, 307, 308, 319, 320, 350
 Horthy Miklósné, szül. Purgly Magdolna 15, 43, 44, 46, 47, 49, 54, 56–58, 66, 75, 101, 134, 185–186, 189–190, 203, 205–206, 208, 213, 220, 222, 237, 241, 242, 268, 273, 275, 281, 284, 287, 289, 291, 294, 297, 298, 302, 306, 307, 308, 320, 353
 Horthy Nicolette 187
 Horthy Paula (1863) 26
 Horthy Paula (Paulette) 46, 184
 Horthy Szabolcs 26, 27, 45, 60, 76
 Horthy Zsófia 187
 Hory András 119, 219, 240, 355
 Hörbiger, Paul 186
 Höszly Jakab 45
 Humphrey, John 308
 Hunyadi János 90
 Huszár Károly 102, 104, 105

 Ilona (Elena), olasz királyné 213
 Imrédy Béla 165, 178, 220, 224–227, 237, 258, 260, 261, 264, 266, 267, 270, 272, 283
 Incze Mózes 330
 Innitzer, Theodor 163
 István, I., Szent 16, 96, 125, 133, 138, 157, 158, 161–163, 198, 209, 213, 216, 329
 Jackson, Robert H. 285
 Jagow, Dietrich von 194, 258, 262, 264
 Jákó Margit 190
 Janky Annuska 45
 János Pál, II. 319
 Jaross Andor 237
 Jasper ügyvivő 281
 Jászi Oszkár 81, 82, 136, 316
 Jeszenszky Géza 313, 318
 Jodl, Alfred 258
 Joyce, James 47, 57
 Józán Miklós 98
 József Attila 314, 316, 364
 József Ferenc főherceg 296, 299, 362
 József főherceg 81, 82, 85, 87, 89–90, 91, 92, 103, 134, 214, 274, 339, 362

 Kádár János 303, 305, 309, 310–312, 364
 Kállay Kristóf 318, 319
 Kállay Miklós 194, 196, 210, 216, 223, 225, 232, 241, 248, 250, 251–260, 261–262, 264, 267, 283, 290, 291, 292, 316, 318, 326, 352, 357, 358
 Kánya Kálmán 122, 125, 140, 151, 154, 212–213, 217, 218, 219, 220, 227, 236, 237, 259, 271
 Karády Viktor 177, 234
 Károly főherceg 33, 54
 Károly István főherceg 34, 69
 Károly Lajos főherceg 257
 Károly, (I.) IV. 10, 52, 54, 55, 58, 63, 68, 69, 70, 73, 74, 75–76, 80, 82, 87, 92, 101, 103, 113–127, 159, 165, 186, 191, 199, 251, 275, 298, 326, 330, 339
 Károly, I., román király 105
 Károly, II., román király 297
 Károlyi Gyula 87–89, 97, 144, 145, 179, 192
 Károlyi Gyula, ifjabb 186, 187, 196
 Károlyi István 47
 Károlyi Lajos 26
 Károlyi Mária-Consuelo 187
 Károlyi Mihály 80–85, 86, 89, 102, 139, 164, 325, 330, 351
 Karsai László 322, 327
 Kasztner Rezső 287
 Katona Tamás 318–319

- Keil, Franz von 69, 70, 72, 74
 Keitel, Wilhelm 258, 284
 Kelemen Béláné 90
 Kende Péter 310
 Keresztes-Fischer Ferenc 227, 252, 253, 316
 Keresztes-Fischer Lajos 219
 Khuen-Héderváry Sándor 149
 Kisfaludi Strobl Zsigmond 140, 209, 210
 Kiss Tibor 330
 Kitzinger, Karl 194
 Klebelsberg Kunó 133, 152–154, 295
 Koch, Metod 74
 Kocsis Elemér 321
 Kogutowicz Károly 107
 Kohner Adolf 100
 Koltay Gábor 11, 17, 326, 366
 Kondor Lajos 308
 Konek Emil 74
 Kornfeld Móríc 324
 Kossuth Lajos 9, 32, 90, 124, 133, 137, 224, 265, 314, 315, 322, 325, 329
 Kozma Miklós 88, 92
 Körösi Csoma Sándor 38
 Kristóffy József 246
 Krúdy Ádám 246
 Kun Béla 83–85, 86, 88, 134, 135, 330, 339

 Lakatos Géza 195, 201, 217, 246, 261, 263, 270–275, 288
 Landler Jenő 80
 Laroche Jules 154
 László, I., Szent 158
 Lauffer, Dora 46, 47, 67
 Lauffer, Franz 69, 74
 Laval, Pierre 143
 Légrády Ottó 140
 Lehár Antal 87–89, 92–93, 95, 98, 115, 117, 120–121, 122, 336
 Lehár Ferenc 55, 56, 336
 Lers Vilmos 109
 Lévai Jenő 288
 Liechtenstein, Johannes, herceg 64
 Linder Béla 82–83
 Lindsay-Lewis, Helen Margot 297
 Littke Aurél 107
 Lloyd George, David 108, 110

 Lobit, Paul de 89
 Loureiro doktor 307
 Lowther, Gerard 49
 Lowther, Lady 49
 Löffler, Franz 59
 Ludendorff, Erich 141, 167
 Lukács Béla 252
 Lupescu, Magda 297
 Lutz, Carl 139, 269–270

 Mac Mahon, Patrice de 126–127
 Magasházy László 90, 116, 339
 Malenkov, Georgij 303
 Malinovszkij, Rogyion 271
 Manoilescu, Mihail 241
 Manuel, II. 294
 Mărdărescu, Gheorghe 91
 Mária Jozefa főhercegnő 54
 Mária Terézia 154
 Márkus Emília 99
 Martonyi János 328
 Masaryk, Tomáš Garrigue 106
 Mátyás király 98
 Maugras, Gaston 156, 191
 Mayer, Erich 281
 Mayerhoffer, Johannes 56
 Mehmed, V. 51
 Melczér Lászlóné 43–44
 Mester Miklós 266, 269, 324
 Mezgár Lajos 179
 Mičura, Martin 237
 Mihály, I. 270
 Mikes János 115, 191
 Miklas, Wilhelm 12, 16, 217–218
 Miklós, I., Romanov 21
 Miklós, I., Montenegró királya 55
 Mikojan, Anasztasz 303, 305
 Miksa, Habsburg, Mexikó császára 53
 Millerand, Alexandre 110, 111, 341
 Milotay István 98, 273
 Mindszenty József 17, 300, 306, 314, 316, 317, 319, 366
 Mock, Alois 311
 Mollet, Guy 304
 Molotov, Vjacseszlav 240, 246
 Montecuccoli, Rudolf von 51

- Montenuovo, Alfred 55
 Montgomery, John Flourmoy 101, 139, 140,
 200, 214, 216, 245, 250, 286, 289, 297
 Morin, Franz 74
 Mosca, Rodolfo 152–153
 Mościcki, Ignacy 219
 Moser, Hans 186
 Munkácsy Mihály 237
 Mussolini, Benito 138, 149, 151, 152, 153,
 155, 156, 197, 210, 212–214, 220, 254,
 255, 344

 Nagy Imre 303, 304–305, 311–312, 314,
 315, 317, 366
 Nagy Vilmos 208, 233, 248, 267, 268
 Nazli Sabri királyné 187
 Németh Miklós 311
 Neurath, Constantin von 220
 Nikicsér László 318–319
 Ninčić, Momčilo 198
 Njegovan, Maximilian 63, 68
 Nyers Rezső 310, 312

 Ónódy Géza 254
 Orbán Viktor 9, 10, 312, 314, 322, 325,
 327, 351
 Ostenburg(–Moravek) Gyula 89, 93, 120,
 121, 340
 Ottó főherceg, Habsburg 124, 191, 257,
 299, 313

 Paar, Eduard 53
 Pacelli, Eugenio; Pius, XII. 154, 162–164,
 213, 216–217, 254, 286, 297
 Paksa Rudolf 321
 Pál, Karagyorgyevics 243
 Palásthy Pál 164
 Paléologue, Maurice 110–112
 Pálffy Fidél 179, 347
 Pallavicini György 94, 138
 Pallavicini János 49, 50–51, 92
 Pálóczi Horváth György 255–256
 Pap Lajos 306, 307
 Papen, Franz von 257
 Patacsi Dénes 103
 Patai József 100
 Patch, Alexander 282
 Páthy László 297
 Paul-Boncour, Joseph 149
 Pavelić, Ante 10, 244
 Péchy György, Péchújfalusi 26
 Pejacsevich, Gabriella 188
 Pell, Herbert C. 245, 286
 Perényi Zsigmond 271
 Pétain, Philippe 16, 200, 209, 211, 212,
 264, 294, 295
 Péter, I., Karagyorgyevics 55, 61
 Péter, II., Karagyorgyevics 244
 Petri Elek 98
 Pilch Jenő 94, 99
 Piłsudski, Józef 219, 294
 Pius, XI. (Achille Ratti) 162, 165, 346
 Pius, XII. *lásd* Pacelli, Eugenio
 Pogány Sándor 246, 356
 Polnay Jenő 100
 Pop, Valeriu 241
 Popovics Sándor 109
 Pozsgay Imre 310, 311
 Prohászka Ottokár 93, 103–104, 105, 159,
 174, 190, 340
 Prónay Pál 89, 93, 340
 Protics, Sztojan 91
 Purgly János 43
 Purgly Magdolna *lásd* Horthy Miklósné

 Ráday Gedeon 126
 Radocsay László 195
 Raffay Ernő 327
 Raffay Sándor 98, 190
 Rahn, Rudolf 273
 Rajk László 304, 312, 314, 315, 317
 Rákóczi Ferenc, II. 90, 98, 237, 238, 314,
 315, 329
 Rákóczi György, I. 25
 Rákosi Mátyás 303, 315
 Rakovszky István 103, 104, 105, 111, 120,
 122, 125
 Rasch, Franz 68
 Rátz Jenő 225
 Ravasz László 189
 Ribbentrop, Joachim von 195, 219, 220,
 236, 240, 241, 258, 284

- Romsics Ignác 9, 321, 323, 326, 327
 Roosevelt, Franklin D. 257
 Rothermere, Harold Hamsworth, Lord 140,
 141, 142, 238
 Rotta, Angelo 160, 161, 162, 187, 213,
 215, 216, 269
 Rössler, Carl 70
 Rudnay Lajos 218
 Rudolf, trónörökös 36, 53
 Rutter, Owen 28, 97, 189, 203, 237
 Ruzicska, Paolo 152

 Sachs von Hellenau, Moritz 51
 Sajni Ilona 275
 Salazar, Antonio de Oliveira 291, 294–296,
 300, 304
 Saldanha da Gama, José 299
 Sándor, I., Obrenovics, szerb király
 55, 150
 Sanz Briz, Ángel 269
 Sarkady Júlia 190
 Sárkány Jenő 122
 Sarkotić, Stjepan 60
 Schinko, Alois von 71
 Schlachta Margit 190
 Schmidt sorhajókapitány 74
 Schmidt, Guido 217, 218
 Schmidt-Pauli, Edgar von 35, 193
 Scholtz Andor 64
 Schuschnigg, Kurt 155, 217, 218, 283
 Seidensacher, Karl 59, 60
 Seidler báró 74
 Seitz, Heinrich 71
 Serédi Jusztinián 160, 179, 196, 215, 230,
 254, 271, 346
 Seregély István 321
 Seton Watson, Robert 108
 Shapiro, Paul A. 327–328
 Shvoy Kálmán 195, 273
 Sidló Ferenc 140
 Sigray Antal 87, 115–116, 118, 120, 138
 Sincero, Luigi 162
 Sipos Péter 302, 322
 Sisgorić, Jerko 68
 Sixtus, Bourbon-pármái 117
 Somssich László 109

 Sousa Mendes, Cesar de 289, 362
 Spaun, Hermann von 40, 41, 48, 51
 Sperber Frigyes 45
 Stern Dezső 176
 Stern Samu 269
 Suvich, Fulvio 149, 151

 Szabad György 313
 Szabó István, Nagyatádi 130
 Szabó László 195
 Szálasi Ferenc 167–170, 192, 200, 225,
 249, 250, 257, 266, 273–274, 275, 276,
 278, 283
 Széchenyi Bertalan 193
 Széchenyi Endre 302
 Széchenyi István 9, 133, 137, 157, 224,
 253, 265, 322, 325, 329
 Széchenyi Viktor 94
 Székely Artúr 146
 Szekfü Gyula 132–133, 158
 Szent-Iványi Domokos 272, 316, 364
 Szentmiklóssy Andor 187
 Szijj Bálint 103
 Szombathelyi Ferenc 195, 247, 262–263
 Szondy Béla 44
 Sztálin, Joszif 197, 272, 285, 287, 303
 Sztójay Döme 234, 255, 265, 266, 270,
 271, 283
 Szuborits Róbert 64
 Szudy Elemér 141
 Szuszlov, Mihail 305

 Tahy László 124
 Talamo, Giuseppe 241
 Tardieu, André 143–146
 Tegetthoff, Wilhelm von 30, 34, 35, 66, 69
 Teleki Géza 272
 Teleki László 229
 Teleki Pál 9, 85, 89, 91, 107, 109, 115,
 116, 119, 140, 141, 159, 160, 164, 178,
 227–229, 236–237, 240, 241–242, 244,
 247, 252, 321, 326, 330, 364
 Tiso, Jozef 10, 14, 16, 211–212, 239, 264,
 283, 285, 294
 Tisza István 29, 42–43, 51, 63, 80, 134,
 157, 160, 199, 260, 325, 351

- Tisza Kálmán 22–23, 28
 Tito, Josip (Broz) 42, 256, 257, 273, 283, 285, 286, 305
 Tormay Cécile 98, 190
 Tormay Géza 217
 Tost Gyula 274
 Travers, Howard 245
 Trešić-Pavičić, Ante 74
 Troubridge, Sir Ernest 91, 101
 Tury Kálmán 242
 Tyler, Royall 256–257

 Ugron Gábor 103
 Ullein-Reviczky Antal 193, 227, 229, 244, 246, 256, 257, 265, 269
 Ullmann, Adolf 190
 Umberto, II. 214, 296
 Ungváry Krisztián 327
 Urbán Iván 44
 Urbán Péter 44
 Ünaydin, Rusen Eşref 255

 Valentiner, Max 59, 69
 Vas Zoltán 10, 28, 140, 189
 Vass József 115, 122, 190
 Vattay Antal 274, 275, 281
 Veessenmayer, Edmund 260, 264, 269, 271–275, 287–289, 290
 Veith, Josef 71
 Verdier, Jean 217
 Veress László 256
 Vészi József 100
 Vienne, Louis Mathieu de 138, 147, 148, 150, 152, 189, 204, 207
 Viest, Rudolf 237
 Viktor Emánuel, III. 16, 205, 212, 213, 214, 215
 Villani Frigyes 236
 Villebois, belga nagykövét 49
 Vilmos, II. 50, 55, 59, 335

 Vinci, Luigi Orazio 124, 152, 214, 215
 Vix, Fernand 108
 Vörmle János 257
 Vörös János 266, 270
 Vuković, Janko 74–75

 Walkó Lajos 144–145, 344
 Wallenberg, Raoul 269
 Weber, Max 157
 Weiss Artúr 270
 Weiss Jenő 297
 Weiss Manfréd 340
 Weizsäcker, Ernst von 221
 Wekerle Sándor 80
 Werkmann, Karl von 115, 117–118
 Wickham Steed, Henry 108
 Windisch-Graetz, Ludwig (Windischgrätz Lajos) 7, 118, 125, 126, 141
 Winkelman, Otto 287
 Witkowski, Stanislaus 64, 66
 Wodianer Andor 255, 257
 Woods, Sam 291, 362

 Xavér, Bourbon-pármái 117

 Zadravecz István 98, 111, 159, 189, 190, 274
 Zákó András 298
 Zambra, Luigi 152
 Zeidler von Görz, Erwin 74
 Zempléni András 315
 Zichy Gyula 165
 Zichy János 137
 Zilahi Farnos Eszter 207
 Zita, Bourbon-pármái, királyné 54, 63, 120, 121, 123
 Zöldi Sándor 248
 Zwicz, Stefan 54

 Zsitvay Tibor 302, 354

Köszönetnyilvánítás

Jérôme Bloch-nak, aki történész éleslátással és éberséggel, Magyarország jó ismerőjeként olvasta újra és javította ennek a könyvnek a kéziratát, és végigkísérte ezt a munkát kezdettől egészen az emlékezetes kenderesi látogatásig.

A berni Portugál Nagykövetség munkatársainak, Öexcellenciája João Ramos Pinto nagykövet úrnak és João Marco de Deus első titkárnak, akik illetékesen és kedvesen megkönnyítették számomra, hogy hozzáférjek a levéltárhoz.

Dominique Mamberti Eminenciás Úrnak, a Pápai Államtitkárság külkapcsolatokért felelős titkárának, aki engedélyezte, hogy kutassak az államtitkárság archívumában.

A Római Magyar Akadémiának, ahol több alkalommal lakhattam, amikor olasz és vatikáni levéltárakban végeztem kutatásokat.

Öexcellenciája Nikicsér László nagykövet úrnak, aki volt szíves, és beszélt nekem azokról a tárgyalásokról, amelyeket Horthy hamvainak Magyarországra hozataláról folytatott.

A képek forrása

AKG Images, Bridgeman Images, CULTiRiS Kulturális Képügynökség, fortepan.hu, Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Budapest Gyűjtemény, Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Fényképtár, MTI Fotóbank, Országos Széchényi Könyvtár, Zempléni Múzeum

Tartalom

Előszó	9
ELSŐ RÉSZ	
A TENGHERÉSZ 1868–1918	19
I. Magyarország 1868-ban	21
II. A Horthy család	25
III. A haditengerészet	30
IV. Egy nagy karrier állomásai	38
V. Az első világháború: dicsőség és dráma	59
MÁSODIK RÉSZ	
A KORMÁNYZÓ 1919–1944	77
VI. Magyarország viharban 1918–1919	79
VII. A gondviselés embere	86
VIII. A kormányzó és a király: a restauráció kérdése	113
IX. A Horthy-rendszer	128
X. A kormányzó és az ő királysága	183
XI. Fogaskerekek között	223
XII. Végjáték	261
HARMADIK RÉSZ	
A SZÁMÚZÓTT 1944–1957	279
XIII. Németország 1944–1949	281
XIV. Portugália 1949–1957	293
XV. Horthy utóélete	309
Zárszó	329
Jegyzetek	333
Források és bibliográfia	367
Névmutató	373
Köszönetnyilvánítás	381

Felelős kiadó Kocsis András Sándor
a Kossuth Kiadó Zrt. elnök-vezérigazgatója
A kiadó az 1795-ben alapított Magyar Könyvkiadók
és Könyvterjesztők Egyesülésének a tagja
Szerkesztette Nádori Attila
Műszaki vezető Papp Miklós
Korrektor Török Mária
Képkidolgozás GMN-Color Digital Kft.

A nyomtatás és a kötés a debreceni nyomdászat több mint
négy évszázados hagyományait őrző Alföldi Nyomda Zrt. munkája
Felelős vezető György Géza vezérigazgató

www.kossuth.hu / e-mail: kiado@kossuth.hu